

सदाचारीलाई स्वागत
भ्रष्टाचारीलाई बहिष्कार ।

घूस लिने र दिने दुवै
उत्तिकै दोषी हुन् ।

भ्रष्टाचार विरुद्ध शून्य
सहनशीलताको विकास गरौं ।

भ्रष्टाचारीलाई तिरस्कार र इमान्दारीलाई पुरस्कारको संस्कृति विकास गरौ ।

अस्थितियार द्वारा द्वारा अनुसन्धान आयोग

टङ्गाल, काठमाडौं, नेपाल, पो.ब.नं. ९९९६
फोन: ४४२९६८८, ४४३२७०८, ४४४०९५१ (एक्सचेन्ज)

टोल फ्रि नं. १६६०-०९-२२२३३

फ्याक्स : ४४४०९३८, ४४४०९०४

पत्राक्षर : ४४४०५२८, ४४४०१०४
ई-मेल: akhtiyar@ntc.net.np, वेबसाइट: www.ciaa.gov.np

સાહિત્ય-૨૦૭૭

સોવેનિર SOUVENIR

20b9

आरिस्तार दुर्लभयोग अनुसन्धान आयोग

अखितयार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग

टङ्गाल, काठमाडौं

भ्रष्टाचार भए गरेकोमा कसले, कहिले र कहाँ उजुर गर्ने ?

सार्वजनिक पद धारण गरेको व्यक्तिले अनुचित कार्य वा भ्रष्टाचार गरेको अवस्थामा आफूसँग भएको प्रमाण समेत संलग्न राखी जो सुकैले जति सक्यो चाँडो उजुरी दिन सकिन्छ । उजुरी निम्नलिखित निकाय वा पदाधिकारीमध्ये कुनै एक निकाय वा पदाधिकारी समक्ष दिनु आवश्यक हुन्छ ।

अखित्यार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको टांगाल, काठमाडौंस्थित कार्यालय भवन

अखित्यार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको बबरमहल, काठमाडौंस्थित पुरानो भवनको तस्वीर

अखित्यार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग

टांगाल, काठमाडौं, नेपाल, पो.ब.नं. ९९९६

फोन : ४४२९६८८, ४४३२७०८, ४४४०९५९ (एक्सचेन्ज)

टोल फ्रि नं. ९६६०-०९-२२२३३

फ्याक्स : ४४४०९२८, ४४४०९०४

ई-मेल: akhihiyar@ntc.net.np

वेबसाइट: www.ciaa.gov.np
वा

आयोगको क्षेत्रीय कार्यालयहरू

- ❖ पूर्वाञ्चल क्षेत्रीय कार्यालय, धनकुटा, टेलिफोन : ०२६-५२९६०६, ५२९६०६, फ्याक्स : ०२६-५२९६०६
- ❖ सम्पर्क कार्यालय, इटहरी, टेलिफोन : ०२५-५८६९७०, फ्याक्स : ०२५-५८५६००
- ❖ मध्यमाञ्चल क्षेत्रीय कार्यालय, हेटौडा, टेलिफोन : ०५७-५२९७४४, ५२३२७७, फ्याक्स : ०५७-५२०३६९
- ❖ सम्पर्क कार्यालय, बर्दिबास, टेलिफोन : ०४४-५५०५३१, फ्याक्स : ०४४-५५०५३१
- ❖ पश्चिमाञ्चल क्षेत्रीय कार्यालय, पोखरा, टेलिफोन : ०६१-५४०४५०, ५४०४५१, फ्याक्स : ०६१-५४०४५२
- ❖ सम्पर्क कार्यालय, बुटवल, टेलिफोन : ०७१-४३८९७७, ४३८९८८, फ्याक्स : ०७१-४३८९७७
- ❖ मध्यपश्चिमाञ्चल क्षेत्रीय कार्यालय, सुखेत, टेलिफोन : ०८३-५२९९६०, ५२३१७८, फ्याक्स : ०८३-५२३८८४
- ❖ सम्पर्क कार्यालय, कोहलपुर, टेलिफोन : ०८१-५४०७७५, फ्याक्स : ०८१-५४०७७५
- ❖ सुदूर पश्चिमाञ्चल क्षेत्रीय कार्यालय, दिपायल, टेलिफोन : ०९४-४४०९५६, फ्याक्स : ०९४-४४०९५६
- ❖ सम्पर्क कार्यालय, कञ्चनपुर, टेलिफोन : ०९९-५२९९९७, ५२०३६८, फ्याक्स : ०९९-५२४८८३९

समारिका

२०७१

SOUVENIR

2015

अस्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग
टंगाल, काठमाडौं

Commission for the Investigation of Abuse of Authority (CIAA)
Tangal, Kathmandu

स्मारिका प्रकाशन समिति २०६१

का.मु. सचिव	श्री प्रेमकुमार राई	- अध्यक्ष
सह-न्यायाधिवक्ता	श्री श्रीधर सापकोटा	- सदस्य
सहसचिव	श्री बेगेन्द्रराज शर्मा पौड्याल	- सदस्य
सहसचिव	श्री आनन्दराज ढकाल	- सदस्य
उप-सचिव	श्री केशव प्रसाद यिमिरे	- सदस्य
उप-सचिव	श्री लक्ष्मण गौतम	- सदस्य
उप-सचिव	श्री खगेन्द्र प्रसाद रिजाल	- सदस्य-सचिव

वर्ष ११ अंक ११, २०७१ माघ

प्रकाशक © : अखित्यार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग, टंगाल, काठमाडौं

प्रकाशित प्रति : १५०० प्रति

(स्मारिकामा प्रकाशित रचनाहरूमा अभिव्यक्त भएका विचार तथा धारणाहरू सम्बन्धित लेखक (प्रस्तुतकर्ता) का निजी विचार हुन् । आयोगका आधिकारिक धारणा होइनन् ।)

काठमाडौं, नेपाल

प्रधानमन्त्री

शुभकामना

अखिलयार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले आफ्नो २४ औं स्थापना दिवसको अवसरमा सुशासन र सदाचारका विषयहरु समेटिएको स्मारिका २०७१ प्रकाशन गर्न लागेको जानकारी पाउँदा मलाई खुसी लागेको छ ।

सदाचारयुक्त योग्य नागरिक हरेक समाजको सामाजिक र आर्थिक उन्नतिका बाहक हुन् । नागरिकहरुलाई सदाचारयुक्त बनाउन राज्यको पनि उत्तिकै भूमिका रहन्छ । राज्यले प्रदान गर्ने सेवा र सुविधाहरु विना भेदभाव सेवाग्राही नागरिकहरुले पाउन सके भने आधारभूत आवश्यकताको परिपूर्तिको निमित्त सबैले सहीमार्ग नै अबलम्बन गर्ने परिपाटी बसाउन सकिन्छ । यसैले मुलुकको समग्र विकासको लागि सुशासनलाई महत्व दिइएको हो । पारदर्शी, जवाफदेही, मितव्यपी, ढिलासुस्तीमुक्त, छिटो छरितो, दक्ष, सक्षम, अनुशासित, इमान्दार, सदाचारयुक्त, भ्रष्टाचारमुक्त शासन र प्रशासनले नै सुशासनको प्रत्याभूति गर्दछ । यसैले वर्तमान सरकारले सुशासनलाई पहिलो प्राथमिकतामा राखेको छ ।

राज्यले प्रदान गर्ने सेवा र सुविधाहरु सही अर्थमा सेवाग्राही समक्ष पुग्न नसक्दा एकातिर जनसंख्याको ठूलो हिस्सा सहैभरी भोक, रोग, गरिवी र अशिक्षाले आक्रान्त भैरहने र अकेतिर मुलुकको विकासका लागि विनियोजित स्रोत र साधनको दुरुपयोग गर्ने केही व्यक्तिहरुको आर्थिक अवस्था असामान्य गतिले बढ्न गई सामाजिक असमानता र असन्तुलन सिर्जना हुन्छ । यसले सामाजिक ढन्द्द निर्म्याउद्ध । यसलाई राज्यका सबै अंग एवं निकायहरुले मनन् गर्न जरुरी छ ।

नेपालको अन्तरिम सविधान २०६३ ले अखिलयार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगलाई अनुचित कार्य र भ्रष्टाचारमा संलग्न सार्वजनिक पद धारण गरेका व्यक्ति उपर अनुसन्धान गरी पुर्वक लागि न्यायालय समक्ष प्रस्तुत गर्ने अधिकार प्रदान गरेको छ । राज्यले विश्वास गरर जिम्मेवारी प्रदान गरेका नागरिकहरु व्यक्तिगत लाभमा हैन, देश र नागरिकको सेवामा प्रतिबद्ध रहिरहन प्रेरित हुन सकून भनेर यस्तो व्यवस्था गरिएको हो । तर केही राष्ट्रसेवकहरुमा मौका पाउनासाथ सार्वजनिक पदको दुरुपयोग गर्ने र व्यक्तिगत आर्थिक लाभमा केन्द्रित हुने जुन सामाजिक विचलन देखिएको छ, त्यसलाई हटाउन राष्ट्रव्यापी सदाचार अभियान चलाउनु आवश्यक छ । अखिलयार दुरुपयोग आयोग जस्तो सवैधानिक हैसियत प्राप्त सस्थाले समाजलाई कुन दिशा र मार्गमा लैजाने हो, त्यसको सुस्पष्ट खाका कोरी सदाचारीलाई प्रोत्साहित गर्दै समाजमा व्याप्त भ्रष्टाचारलाई घटाउदै निर्मूल पार्ने अभियान चाल्नु पर्दछ । सदविचार, स्वस्थकर आहार, सद्व्यवहार र स्वच्छ अभ्यासले समाजलाई सदाचारको मार्गमा प्रवृत्त गराउन सक्छ । विना पूर्वाग्रह कानूनको अक्षर र भावना अनुरूप चालिएका कदमबाट मातै सकारात्मक परिणामको अपेक्षा गर्न सकिन्छ । यसको मर्मलाई सबै तहमा कार्यरत राष्ट्रसेवकहरुले आत्मसत गर्न जरुरी छ ।

भ्रष्टाचार अहिले कुनै एक क्षेत्र र मुलुकभित्र मात्र सिमीत छैन । यो विभिन्न स्वरूप र प्रकृतिमा देखिने गरेको छ । यसको नियन्त्रणका लागि परम्परागत उपायहरुमा मात्र सीमित नरही क्षेत्रीय तथा अन्तर्राष्ट्रियस्तरमा पनि समन्वय र सहकार्य विस्तार गर्दै अगाडी बढ्नु पर्दछ । सरकारले लिएको भ्रष्टाचारप्रतिको शून्य सहनशीलताको नीतिलाई राज्यका सबै निकायले अबलम्बन गरी मुलुकलाई भ्रष्टाचारमुक्त बनाउनु पर्दछ । यो महान उद्देश्य प्राप्तिका लागि राज्यका सबै निकायले नागरिक समाजको सहयोग लिने वातावरण बनाउनुपर्दछ ।

आयोगको २४ औं स्थापना दिवसको अवसरमा प्रकाशन हुने स्मारिका २०७१ मा जीवनभर सदाचारको लक्षण रेखा नानाधेका संबन्धित क्षेत्रका विज्ञ, अनुभवी र विशिष्ट व्यक्तिहरुका गहन, अनुसन्धानमूलक, स्तरीय र ओजपूर्ण लेख-रचनाहरु समेटिने मैले विश्वास गरेको छु । यो स्मारिका सदाचार, सुशासन र भ्रष्टाचार न्यूनिकरणका विषयमा जानकारी राख्न चाहने सबैका लागि सधैका लागि उपयोगी हुने अपेक्षा गरेको छु । आयोगको स्थापना दिवसको उपलक्षमा स्मारिकाको सम्पादन समूह सहित अखिलयारको दुरुपयोग रोक्न सक्रिय सबैमा मेरो हार्दिक शुभकामना ।

जय नेपाल !

लोक मान सिंह कार्की

प्रमुख आयुक्त

अधिकायार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग

टांगाल, काठमाडौं

मन्त्रव्य

अधिकायार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको चौधीसौ स्थापना दिवसको उपलक्ष्यमा स्मारिका २०७९ प्रकाशन हुन लागेकोमा अत्यन्त खुशी लागेको छ । स्मारिकामा प्रकाशित लेखरचनाहरूबाट भ्रष्टाचारको स्वरूप र यसले समाजमा पार्नसक्ने नकारात्मक प्रभावका बारेमा जानकार भई भ्रष्टाचारका विरुद्ध संगठित रूपमा कियाशील हुदै एउटा सभ्य र सुशासित समाजको निर्माणमा लागिपर्न सम्बद्ध सबै पक्षहरूलाई प्रेरणा मिल्ने अपेक्षा राखेको छु ।

पछिल्ला दिनहरूमा सार्वजनिक सरोकारको कुनै पनि क्षेत्र भ्रष्टाचारको दुच्चकबाट अछुतो रहन नसकेको आभास हुन थालेको छ । समाजका प्रायः सबै वर्ग र क्षेत्रमा नैतिक चरित्र स्खलन हुदै गएको र मुलुकको दीर्घकालीन हितमा सोच्ने र काम गर्ने प्रवृत्तिमा क्रमशः हास हुदै गएको अनुभूति भएको छ । बढादो भ्रष्टाचारले सामाजिक र आर्थिक रूपान्तरणका हर प्रयासलाई प्रभावहीन तुल्याइदिएको छ । यसैको परिणामस्वरूप मुलुकमा गरिबी, पछाउटेपन र सामाजिक असमानता बढेर गएको र विधिको शासन, मानव अधिकारको प्रत्याभूति र सामाजिक न्याय जस्ता लोकतान्त्रिक चरित्रहरू निष्प्रभावी बन्दै गएका छन् । यो परिप्रेक्षमा भ्रष्टाचारको पहिचान, निदान र निरुपण गरी सुशासनको विकासमा सहयोग पुऱ्याउने स्वैद्धानिक दायित्व निवाह गर्न आयोग अहोरात्र कर्तव्यपथमा खट्दै आएको छ ।

समयेको परिवर्तनसँगै भ्रष्टाचारको स्वरूप र प्रवृत्तिमा बदलाव आएको छ र भ्रष्टाचार गर्ने तौरतरिकाहरू पनि फेरिदै गएका छन् । भ्रष्टाचारले अहिले क्रमशः सस्थागत स्वरूप धारण गर्दै पद्धतिलाई नै तहसनहस बनाउने प्रवृत्तितर्फ उन्मुख हुदै गएको छ । सँगसमै भ्रष्टाचार विरुद्धका प्रयासहरूलाई निहित स्वार्थबस संगठित रूपमा प्रतिवाद गरी अवरोध सिर्जना गर्ने प्रवृत्तिहरू पनि देखापर्न थालेका छन् । यो अवस्थामा भ्रष्टाचार नियन्त्रण सम्बन्धी सम्पूर्ण कार्य आयोगले मात्रै गर्दछ भन्ने सोचाइमा परिवर्तन ल्याई आयोगको कियाशीलतालाई दिगो र परिणामसुखी बनाउन सबै सरोकार पक्षहरूबाट सक्रिय सहयोग र सहकार्य हुनुपर्ने आवश्यकता महसुस गरिएको छ । सहकार्य र सहयोगको माध्यमबाट मुलुकमा भ्रष्टाचार नियन्त्रण गरी सुशासन प्रवर्द्धन गर्न आगामी दिनमा आयोगको भूमिका अझ कियाशील हुदै जाने कुरा विश्वास दिलाउन चाहन्छु ।

अधिकायार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले आफ्नो चौधीसौ स्थापना दिवसका अवसरमा प्रस्तुत स्मारिका २०७९ प्रकाशन गर्नु निश्चय पनि प्रशंसनीय काम हो । यसबाट आयोगका पछिल्ला गतिविधिहरूका साथै भ्रष्टाचार र सुशासनसँग सम्बन्धित लेख रचनाहरू मार्फत समाजमो भ्रष्टाचार विरुद्धका सन्देशहरू प्रवाह गर्न सहयोग पुग्ने विश्वास लिएको छु । आयोगको स्थापना दिवसका अवसरमा प्रकाशित यो स्मारिकाको पूर्ण सफलताको कामना गर्दै यसका लागि आफ्ना लेख रचनाहरू उपलब्ध गराइदिनु हुने सम्पूर्ण विद्वत् वर्गलाई हार्दिक धन्यवाद दिन्छु । साथै यस प्रकारका रचनात्मक गतिविधिले भवित्वमा पनि निरन्तर पाउने अपेक्षा राख्नै स्मारिका प्रकाशनमा संलग्न हुने आयोगका कर्मचारी लगायत यसमा सहयोग पुऱ्याउने सबैलाई धन्यवाद दिन्छु ।

धन्यवाद ।

माघ, २०७९

लोक मान सिंह कार्की
प्रमुख आयुक्त

सम्पादकीय

अखित्यार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको चौबीसौं स्थापना दिवस २०७१ को अवसरमा सुशासन तथा भ्रष्टाचारसंग सम्बन्धित विभिन्न लेख रचनाहरू समावेश गरी यो स्मारिका २०७१ (SOUVENIR- 2015) को अङ्क यहाँहरू समक्ष प्रस्तुत गरेका छौं । स्मारिकामा समाविष्ट लेख रचनाहरू सुशासन र भ्रष्टाचारका सम्बन्धमा अध्ययन गर्न र जानकारी लिन चाहने सबै पाठकहरूका लागि उपयोगी हुनेछन् भन्ने विश्वास गरेका छौं ।

विभिन्न आरोह अवरोहहरू पार गर्दै अखित्यार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग आज चौबीसौं स्थापना दिवस मनाउने घडीमा आइपुगेको छ । यस बीचमा सार्वजनिक क्षेत्रको भ्रष्टाचार र अनियमितता नियन्त्रण गरी मुलुकमा सुशासनको प्रवर्द्धन गर्ने संवैधानिक दायित्व निर्वाह गर्न आयोग निरन्तर क्रियाशील रहाँदै आएको छ र आगामी दिनमा अभ सशक्त रूपमा अगाडि बढ्ने प्रतिबद्धता व्यक्त गर्दै आएको छ । यद्यपि, भ्रष्टाचारको बदलिंदो स्वरूप र विभिन्न जटिलताका कारण आयोगको एकलो प्रयासबाट मात्रै यसको नियन्त्रण गर्ने काम सजिलो भने छैन । यसका लागि भ्रष्टाचार विरुद्धका अभियन्ता र आमनागरिकहरूको सहयोग र सहकार्य सदा अपरिहार्य हुन्छ । स्मारिकामा समावेश लेख रचनाहरूका माथ्यमबाट भ्रष्टाचारको स्वरूप तथा प्रकृति, आयोगको कार्यसम्पादन, रणनीति र आयोग सामु देखापरेका चुनौतीहरूका विषयमा परिचित हुन र भ्रष्टाचार विरुद्धको अभियानमा सहकार्य जुटाउन योगदान पुग्ने अपेक्षा राखिएको छ ।

अन्तमा, आयोगको अनुरोध बमोजिम विभिन्न लेख रचनाहरू उपलब्ध गराइदिनु हुने विद्धत् वर्गहरूप्रति आयोग र सम्पादक मण्डलको तर्फबाट हार्दिक धन्यवाद व्यक्त गर्दै स्मारिका प्रकाशन गर्न सहयोग पुऱ्याउनु हुने सबैमा धन्यवाद दिन चाहन्छौं ।

धन्यवाद !

विषय सूची

नेपाली खण्ड

सि.नं.	शीर्षक	लेखक	पेज नं.
१.	भ्रष्टाचारको मानवीय र सामाजिक पक्ष : अनुभव र अनुभूति	लोक मान सिंह कार्की	१
२.	भ्रष्टाचार विरुद्धको यात्रामा अखिलयार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग	केशवप्रसाद बराल	९
३.	आर्थिक विकासमा भ्रष्टाचारको प्रभाव (राजस्व परिचालन र भ्रष्टाचारबीचको अन्तर्सम्बन्ध विशेष)	डा. चन्द्रमणि अधिकारी	१९
४.	भ्रष्टाचार, सम्पत्ति शुद्धीकरण र समानान्तर अर्थतन्त्र	डा. युवराज खतिवडा	२७
५.	भ्रष्टाचार र यसलाई पोषाउने अवस्था: चोरी गर्ने चाहना हुन्छ, चोर भनाउन चाहाँदैन	मधुसूदन प्रसाद गोखाली	३३
६.	अखिलयारको अधिकार क्षेत्र बारेको छलफल	सूर्यनाथ उपाध्याय	३६
७.	भ्रष्टाचार नियन्त्रणका लागि सरोकार पक्षको भूमिका र नेपालको सान्दर्भिकता	प्रेम कुमार राई	४१
८.	भ्रष्टाचार नियन्त्रण तथा सुशासनको सन्दर्भमा नेपाल प्रहरी	उपेन्द्रकान्त अर्याल	५४
९.	प्रतीक्षा : नेपालीले खुशी पाएको दिनको	डा. वानीरा गिरी	६०
१०.	खामोभित्रको निवेदन	प्रा.डा. गार्गी शर्मा	६५
११.	भ्रष्टाचारको माखेसाङ्गो	डा. महेन्द्र विष्ट	६७
१२.	आयोगको अग्रगति र भ्रष्टाचारको नियति (लेख) र अखिलयारलाई प्रबल बनाउ (कविता)	सुनिता कार्की	७२
१३.	सुशासनका लागि अखिलयार	नरेन्द्रराज प्रसाई	७७
१४.	सनातन दर्शनमा भ्रष्टाचार नियन्त्रण र प्रशासन मोहन बन्जाडे		८०
१५.	आदर्श राज्य, प्रशासन र सदाचार	डा. जयराज आचार्य	९६

१६.	भ्रष्टाचारको अन्त र सुशासन कायम राख्न नागरिक समाजको दायित्व	आनन्दराज मुल्मी	१०५
१७.	कर्मचारीतन्त्र सदाचार र भ्रष्टाचार	चिरञ्जीवी खनाल	११२
१८.	भोले विद्यालय र भ्रष्टाचार	रामकृष्ण सुवेदी	११८
१९.	सुशासनका लागि भ्रष्टाचार नियन्त्रण	खेमराज ज्वाली	१२५
२०.	सुशासन निर्वाहिमा अखित्यार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको भूमिका	डा. भग्नकप्रसाद शर्मा	१४३
२१.	भ्रष्टाचार : कारण र निवारण	बाबुराम सुवेदी	१५३
२२.	जलविद्युत्मा भएका र हुने भ्रष्टाचार	विकास थापा	१६२

साहित्य रचना

सि.नं.	शीर्षक	लेखक	पेज नं.
१.	नाटक भिक्षांदेही	अशेष मल्ल	१६७
२.	गजल	लक्ष्मी निरौला	१७३
३.	कविता	सुदामा चापाचाई	१७४

अखित्यार दिवसको उपलक्ष्यमा भ्रष्टाचार र सुशासन सम्बन्धमा उच्च माध्यमिकस्तरीय लेख तथा कविता प्रतियोगितामा प्रथम, द्वितीय र तृतीय भएका रचनाहरू १७५

लेखतर्फ

सि.नं.	शीर्षक	लेखक	पेज नं.
प्रथम	मलाई सुरक्षित आकाश चाहिन्छ	एलिसा तिमिल्सना	१७६
द्वितीय	भ्रष्टाचार	अर्पण रिमाल	१८१
तृतीय	भ्रष्टाचार- एक विस्तारित रोग	अनिशा दाहल	१९०

कविता तर्फ

सि.नं.	शीर्षक	लेखक	पेज नं.
प्रथम	अखित्यारप्रति	सुप्रभ घिमिरे	१९५
द्वितीय	मेरो सपना भ्रष्टाचार मुक्त देश	आशुतोष घिमिरे	१९६
तृतीय	सचेतना फैलाउँ	भोला पौडेल	१९७

English Section

S.No.	Topic	Writer	Page
1.	Say 'No' to Bribe	<i>Leela Mani Paudyal</i>	199
2.	Combating Corruption through Public Sector Reforms	<i>Sharada Prasad Trital</i>	205
3.	Beneficial Ownership and Governance	<i>Maha Prasad Adhikari</i>	216
4.	Curbing Corruption: Some Considerations on Grand and Political Corruption in Nepal	<i>Keshab Prasad Bhattacharai</i>	220
5.	An Observation on Delivery of Public Services in Nepal	<i>Ramesh Prasad Khanal</i>	227
6.	Corruption: Impacts and Remedies	<i>Pashupati Upadhyay</i>	232
7.	Anti-Corruption Drive for Good Governance and CIAA	<i>Dr Dinesh Pant</i>	235
8.	Dilemma in Nepalese Anti-Corruption Approach: Single vs Multiple Agency	<i>Kedar Khadka</i>	255
9.	Corporate Governance: Need in Nepalese Trade Sector	<i>Dr. Suman Kumar Regmi</i>	270
10.	ACA Paradox	<i>Dr. Narayan Manandhar</i>	273
11.	National Integrity System Assessment: An Overview	<i>Rajeev Kunwar</i>	277
12.	Nature, Causes and Consequences of Corruption	<i>Tara Prasad Bhusal</i>	280
13.	Corruption and Human Rights Violation: Establishing the Linkage	<i>Aakriti Rayamajhi</i>	292
<hr/>			
	International Cooperation		296

परिचय

१. अखित्यार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगका माननीय प्रमुख आयुक्त लोक मान सिंह कार्की	३०७
२. अखित्यार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगका माननीय आयुक्त केशवप्रसाद बराल	३१४
३. अखित्यार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगका का. मु. सचिव प्रेमकुमार राई	३१५
४. अखित्यार दुरुपयोग निवारण आयोग एवं अखित्यार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगका पूर्व प्रमुख आयुक्तहरू	३१६
५. अखित्यार दुरुपयोग निवारण आयोग एवं अखित्यार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगका पूर्व पदाधिकारीहरूको विवरण	३१७
६. अखित्यार दुरुपयोग निवारण आयोग एवं अखित्यार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगका पूर्व सचिवहरूको विवरण	३१९

भ्रष्टाचारको मानवीय र सामाजिक पक्षः अनुभव र अनुभूति

लोक मान सिंह कार्की^१

विषय प्रवेशः

समाज विभिन्न धर्म, वर्ण, सम्प्रदाय, रीतिथिति, वेशभूषा तथा सांस्कृतिक रहनसहन भएका मानिसहरूको साभा पुङ्ज हो। हरेक समाज निश्चित मूल्य, मान्यता, संस्कार र पद्धतिहरूको आदर्श धरातलमा अडेको हुन्छ। यी मूल्य मान्यताहरू समाजको मार्गदर्शक आदर्श हुन् यद्यपि यस्ता सामाजिक मूल्य मान्यताहरूलाई समयानुकूल परिमार्जन र परिष्कार गरिएन भने तिनले सामाजिक विचलन समेत ल्याउन सक्ने सम्भावनालाई भने नजर अन्दाज गर्न सकिंदैन।

समाजमा बसोबास गर्ने हरेक व्यक्तिको जीवनशैली, व्यवहार, चालचलन र प्रवृत्ति उसको पारिवारिक पृष्ठभूमि, चेतनाको स्तर, आर्थिक हैसियत आदि कुरामा निर्भर गर्दछ। यसको साथै कतिपय विषयहरू समाजका अन्य व्यक्तिसंगको सम्पर्क र सम्बन्धबाट समेत ग्रहण गर्दछ। त्यसैले कुनै पनि व्यक्तिको भ्रष्ट प्रवृत्तिको पहिचान गर्दा वा भ्रष्टाचारका कारणको खोजी गर्दा भ्रष्टाचारको सामाजिक पक्षलाई पनि विश्लेषण गर्नु आवश्यक हुन्छ।

जातीय, भाषिक, धार्मिक, साम्प्रदायिक विविधताबीचको सहभाव, सद्भाव र सहअस्तित्व नै नेपाली समाजको परिचय हो। हाम्रो सामाजिक संस्कार, मूल्य र मान्यताहरूले सामाजिक सम्बन्धलाई अभ मजबुद बनाउन मद्दत पुऱ्याएका छन् तथापि कतिपय विषयहरू समयानुकूल परिवर्तन गर्न नसकेका कारण सामाजिक असमानता र विभेदले अभ जरा गाड्ने अवसर समेत पाएको भन्ने बुझाइमा केही सत्यता छ। यसैले नेपालमा भ्रष्टाचार नियन्त्रणको प्रयासलाई सशक्त र नतिजामुखी बनाउन भ्रष्टाचारको उद्भव र विस्तारको सामाजिक पाटोलाई बुझ्नु पनि उतिकै आवश्यक छ।

भ्रष्टाचारको मनोवैज्ञानिक र सामाजिक पक्षः

सामान्यतः भ्रष्टाचारलाई आर्थिक लेनदेन, वित्तीय लाभ, घूस, रिसवत आदि जस्ता आर्थिक पक्षसँग मात्र जोडेर हेन्ने गरिएको पाइन्छ। यसरी भ्रष्टाचारको आम बुझाइलाई आर्थिक पक्षसँग मात्र सीमित गर्दा भ्रष्टाचारका वास्तविक कारणहरूको खोजी तथा यससँग अन्तर्निहित कतिपय विषयहरू ओभेलमा पर्ने गरेको पाइएको छ। तर भ्रष्टाचारका सापेक्षिक कारणहरूको पहिचानका लागि खास घटना केन्द्रित भएर गरिने विश्लेषणसँगै कुनै व्यक्ति भ्रष्टाचार गर्न किन उद्दत रहन्छ भन्ने विषयलाई पनि विश्लेषण गर्न जरुरी हुन्छ।

^१प्रमुख आयुत्त, अखियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग।

खासगरी आर्थिक र भौतिक स्रोत साधनको प्राप्ति एवम् स्वामित्वको आधारमा व्यक्तिको पहिचान तथा प्रतिष्ठा मूल्यांकन गरिने समाजमा व्यक्ति हरतरहले धन वा सम्पत्ति प्राप्त गर्न लालायित हुनु अस्वाभाविक होइन । धन, सम्पत्तिलाई सामाजिक प्रतिष्ठाको मानकको रूपमा लिने संस्कार र पद्धतिको कारण नै यस्तो प्रवृत्ति बढ्दै गएको हो भन्नु अन्यथा नहोला । आर्थिक उपार्जन र आर्थिक सम्पन्नतालाई सामाजिक परिचायक मान्ने संस्कारभित्र त्यस्ता साधनप्रतिको सम्मोह र कुण्ठा पनि क्रमशः बढ्दै जान थाल्दछ । यसरी आर्थिक उन्नति र सम्पन्नताप्रतिको अतिमोहलाई विवेकपूर्ण माध्यम र नियमित आयबाट परिपूर्ति गर्न असम्भव भएपछि व्यक्तिले गैरकानुनी वा अवैथ बाटो रोजन थाल्दछ ।

भौतिक सुखप्रति आसक्त समाजमा जब व्यक्तिले समकक्षीहरूसँग आफूलाई तुलना गर्दा आर्थिक हैसियत र व्यवहारमा आफू कमजोर भएको हीनताबोध गर्ने र सम्पन्न बन्ने बहानामा आर्थिक स्रोत साधनप्रति देखाउने निर्लिप्तताबाट नै भ्रष्ट प्रवृत्तिको जन्म हुन्छ । यसैले अधिक धन वा सम्पत्ति प्राप्त गर्ने एवम् सम्पन्न आर्थिक हैसियत बनाउने होडबाजीमा अभ्यस्त हुने सामाजिक परिवेश विद्यमान रहेका नेपाल जस्ता मुलुकमा भ्रष्टाचारको मनोवैज्ञानिक र सामाजिक कारण पहिल्याई नियन्त्रणका लागि उचित रणनीति अवलम्बन गर्नु चुनौतीपूर्ण देखिएको छ ।

भ्रष्टाचार : मानवीय मूल्यप्रतिको संवेदनहीनता

विशेषतः राज्यका विभिन्न निकायहरूमा कार्यरत सार्वजनिक पदाधिकारी र कर्मचारीहरूबाट नै शक्ति र अधिकारको अभ्यास एवम् स्रोत साधनको प्रयोग बढी हुने हुनाले अधिकारको दुरुपयोग पनि उनीहरूबाट नै हुनसक्ने सम्भावनालाई भने नकार्न सकिंदैन । यसको अलावा भ्रष्टाचारको आपूर्ति पक्षलाई पनि नजरअन्दाज भने गर्नु हुँदैन । त्यसैले भ्रष्टाचार हुनुमा घूस वा रिसवत लिने र दिने दुवै पक्ष उत्तिकै जिम्मेवार हुँदाहुँदै पनि स्वभावैले सार्वजनिक पदाधिकारीहरूमा नागरिकप्रतिको दायित्व बढी हुने हुनाले उनीहरूबाट हुने भ्रष्टाचार र अनियमितताप्रति भने विशेष चनाखो हुनुपरेको हो । यसरी सार्वजनिक अधिकारप्राप्त पदाधिकारी र कर्मचारीबाट हुने वा हुनसक्ने गैरकानुनी कार्य र भ्रष्टाचारको कारण त्यस्ता व्यक्तिहरूलाई नाजायज फाइदा हुने त छँदैछ, यस्ता क्रियाकलापबाट समाजका कमजोर वर्ग, क्षेत्र र समुदायका मानिसहरू भने सबैभन्दा पहिले र सबभन्दा बढी प्रभावित हुने निश्चित छ । त्यसैले भ्रष्टाचारले गरिब, असहाय, निमुखा र विपन्न नागरिकको हक खोसी समाजका अधिकार सम्पन्न, टाठाबाठा र संभ्रान्त वर्गकै पक्षपोषण गर्ने यथार्थतालाई नजरअन्दाज गर्न सकिंदैन ।

कुनै पनि व्यक्ति भ्रष्ट प्रवृत्तिले उद्दत भइसकेपछि दुर्व्यसनीको जस्तो व्यवहार गर्ने तथा मानवीय मूल्यप्रति संवेदनहीन बन्दै जान्छ । त्यसैले यस्ता व्यक्तिले न्यूनतम मानवीय मूल्य, मान्यताप्रति समेत

सहानुभूति नराखी निहित स्वार्थका लागि अवाञ्छित र गैरकानुनी कार्य गर्ने गरेको देखिन्छ । राज्यका संयन्त्रहरू कमजोर भएको अवस्थामा भ्रष्टाचार बढ्दै जानुले के संकेत गर्दछ भने भ्रष्ट प्रवृत्तिका व्यक्तिहरू समाजमा अस्थिरता र असामज्जस्यताको स्थिति चाहन्छन् जसबाट उनीहरूले हरदम नाजायज फाइदा लिन सक्नु । गैरकानुनी र अवाञ्छित कार्य गरी नाजायज फाइदा लिन पल्केका भ्रष्ट व्यक्तिहरू नै असल पद्धति स्थापनाको बाधक बन्दछन् भने स्थापित पद्धतिलाई धराशायी बनाउन समेत तल्लिन रहने गरेका छन् । राज्यका निकायहरूलाई तहसनहस पार्ने तथा आमसरोकारका क्षेत्रहरूमा तीव्रतर विस्तार हुँदै समाजका गरिब, निमुखा, असहाय र अशिक्षित वर्गलाई थप कठिनाई, सास्ती र तनाव दिनतर्फ उद्दत हुनु भ्रष्ट प्रवृत्तिको अभ विकृत र खतरनाक रूप हो ।

नेपालमा पछिल्लो समय देखिएका भ्रष्टाचारका केही घटनाहरूको स्वरूप र प्रकृति हेदा हाम्रो सार्वजनिक क्षेत्र अत्यन्त समस्याग्रस्त रहेको प्रतिविम्बित हुन्छ । यसका अलावा निहित स्वार्थका लागि अवलम्बन गर्ने विभिन्न प्रवृत्तिगत कार्य तथा मानवीय मूल्य मान्यताप्रतिको संवेदनहीनताको चित्र समेत उदाङ्गो हुन्छ । गरिब र निमुखा जनतालाई अभ सास्ती र पीडा दिने नियतले हुने गरेका यस्ता क्रियाकलापहरूबाट सार्वजनिक निकाय र तिनमा कार्यरत राष्ट्रसेवकप्रतिको जनविश्वास धराशायी हुने खतरा त छँडैछ, समाजमा आर्थिक असमानता र विभेद बढ्ने तथा सामाजिक सद्भाव खल्बलिन सक्ने अवस्था समेत देखिएको छ ।

राज्यको तर्फबाट निःशुल्क वितरण गर्नुपर्ने औषधि निजी क्लिनिकबाट बिक्री गर्ने, म्याद गुज्जेका औषधि वितरण गर्ने, राज्यको ढुकुटीबाट तलब भत्ता लिने तर सरकारी अस्पतालमा भन्दा बढी समय निजी क्लिनिकमा कार्यरत रहने लगायतका अनियमिततामा संलग्न हुने राष्ट्रसेवक साँच्चै आफ्नो व्यावसायिक कर्तव्यप्रति सचेत होलान् भनी आश्वस्त हुने आधार पाउन गाह्नो छ । मानव स्वास्थ्य जस्तो संवेदनशील क्षेत्रमा कार्यरत राष्ट्रसेवक व्यावसायिक मर्यादा र जिम्मेवारीप्रति सचेत हुने हो भने लाखौं मानिसहरूको स्वास्थ्य जोखिममा पर्ने अवस्था आउने थिएन । व्यावसायिक आचार र धर्म बिर्सेर नाजायज फाइदा आजन गर्ने बहानामा आमनागरिकको स्वास्थ्यमा हुने खेलवाडलाई मानवीय संवेदनहीनताको पराकाष्ठा नै मान्नु अन्यथा नहोला । कम गुणस्तरका औषधि वितरण गरी गर्भवती महिलाको स्वास्थ्य जोखिममा पार्नुका साथै गर्भमा रहेको भ्रुणको उपयुक्त विकासमा समेत खेलवाड गर्ने राष्ट्रसेवकको मानवीय मूल्यप्रतिको न्यूनतम आस्था समेत गुम भएको हो कि भन्ने भान हुन थालेको छ । हजारौं गर्भवती आमा र तिनका बच्चाको ज्यान नै जोखिममा राखेर नाजायज फाइदा लिने कार्यमा संलग्न व्यक्ति जनसेवा र जनहितमा प्रतिबढ्द राष्ट्रसेवक होलान् भनी विश्वास गर्न सकिने अवस्था देखिँदैन । स्वस्थ रूपमा जन्मन र बाँच्न पाउने शिशुको अधिकार समेत खोस्ने यस्ता कार्यलाई मानवता विरुद्धको अपराध भन्नु अन्यथा नहोला । त्यसैगरी मेडिकल प्रवेश परीक्षाका प्रश्नपत्रको किनबेच गर्ने, नक्कली मेडिकल प्रमाणपत्र जारी गर्ने, योग्यता नै नपुगेका स्वास्थ्यकर्मीहरूबाट स्वास्थ्य

परीक्षण लगायतका कार्य गर्ने आदि दृष्टान्तको आधारमा हामी कस्तो जनशक्ति उत्पादन गरिरहेका छौं र हाप्रो स्वास्थ्य सेवा कर्ति हदसम्म धरापमा छ भन्ने सहजै अनुमान गर्न सकिन्छ ।

शैक्षिक उन्नयनका लागि राज्यले गरेको लगानी बर्सेनि अनुदानको रूपमा प्राप्त गरी आफ्नै खल्ती भर्ने र बालबालिकालाई आधारभूत शिक्षा प्राप्तिको अवसरबाट वञ्चित गर्ने अभिभावक र समाजका अगुवाहरूले आफ्नै सन्ततीको कस्तो भविष्यको परिकल्पना गरेका होलान् ? भन्ने पेचिलो प्रश्नको उत्तर खोज्न अब ढिला भइसकेको छ । आज अवोध बालबालिकाहरूको आधारभूत शिक्षा प्राप्त गर्ने अधिकार प्रभावित हुने गरी भएका अनियमितताका कारण उनीहरूको भाग्य र भविष्य अनिश्चित बन्ने अवस्थाप्रति स्वयं शिक्षित समुदाय नै सचेत हुन नसक्नु विडम्बनापूर्ण छ । शिक्षित र सभ्य समाज निर्माण एवम् लाखौं कर्णधार र उत्पादनशील जनशक्ति उत्पादन गर्ने राष्ट्रिय अभियानमा तुषारापात हुने यस्ता प्रवृत्तिलाई सच्याउन कानुनी कारबाहीका अतिरिक्त सिङ्गो समाज नै यसको प्रतिकारका लागि अग्रसर हुनुपर्ने आवश्यकता छ । विद्यालय जस्तो पवित्र संस्थामा विनियोजित रकमको दुरुपयोग र अपचलनबाट समाज र राष्ट्र नै अँथारोतर्फ धकेलिने विषयप्रति संवेदनशील नहुने राष्ट्रसेवक न्यूनतम मानवीय मूल्यप्रति सचेत रहेको विश्वस्त हुन सकिन्न । आधारभूत शिक्षा प्राप्तिका लागि छुट्याइएको रकममा भएको अनियमितताको मूल्य आखिर समाज र राष्ट्रले नै चुकाउनुपर्ने निश्चित छ । त्यसैगरी विश्वविद्यालय जस्तो उच्च प्राज्ञिक निकायहरूमा कार्यरत प्रबुद्ध पदाधिकारी, प्राध्यापक र कर्मचारीहरू समेत अनियमितता र भ्रष्टाचारको अभ्यासमा संलग्न भएका घटनाहरूले हामी मुलुकमा कस्तो शैक्षिक जनशक्ति उत्पादन गरिरहेका छौं भन्ने ज्वलन्त उदाहरण प्रस्तुत गर्दछ । उच्च प्राज्ञिक क्षेत्रले समेत कर्तव्य बिर्सेको हो कि भन्ने आभास दिलाउने केही परिवर्टनाले तिनै कथित आदर्श व्यक्तित्वको अनुयायीको रूपमा हाप्रो भावी पुस्ताले अनुशासन, सदाचार र नैतिकताको पाठ सिकिरहेको छ भनी विश्वस्त हुन निकै गाहो छ । आजको गलत सिकाइबाट आगामी दिनमा त्यसको परिणति अभ विकराल नहोला भन्न सकिन्न ।

परिवारको रोजीरोटीका लागि वैदेशिक रोजगारीमा विदेश जान बाध्य नेपाली दाजुभाइ र दिदीबहिनीहरूलाई अनावश्यक भन्भट दिई नाजायज फाइदा उठाउने तथा गैरकानुनी तवरले विदेशी भूमिमा पुऱ्याई विचल्ली पार्ने व्यक्तिको मन साँच्चै नै कठोर हुनुपर्दछ । नेपाली दाजुभाइलाई नै ठगी गरी आर्थिक लाभ लिने तथा त्यसबाट आर्जित रकमले सुख र आनन्द महसुस गर्ने नेपालीमा भातृत्वको भावना धराशायी हुँदै गएको तितो यथार्थलाई चित्रण गर्दछ । यसका अलावा घर, परिवार त्यागेर विदेशी भूमिमा जोखिमपूर्ण काम गर्दागर्दै मृत्युवरण गर्न बाध्य नेपालीलाई दिइने क्षतिपूर्तिमा समेत कमिसन लिने जस्तो कार्य भने मानवीय भावनाप्रतिको नै उपहास हो भन्नु अन्यथा नहोला ।

समाजका वृद्ध, बालबालिका, असहाय, अपाङ्ग, असक्त, नागरिकहरूको सम्मान र उनीहरूको संरक्षण गर्नु राज्यको दायित्व हो । सोही मान्यतालाई आत्मसात गरी त्यस्ता वर्ग र समुदायको हित र कल्याणका लागि सामाजिक सुरक्षा प्रणाली अन्तर्गत वितरण गरिने भत्ता रकम वास्तविक लाभग्राहीको नामबाट

आफ्नै खल्तीमा राख्ने राष्ट्रसेवकमा मानवीयताको अलिकति पनि अंश छ भन्नु किमार्थ उचित हुँदैन । बरु त्यस्ता राष्ट्रसेवकहरूमा देखिएको विवेकशून्यता र मानवीयताप्रतिको संवेदनहीनता भने समाजको लागि ठूलो चुनौती र खतरा समेत बन्दै गएको स्वीकार गर्नै पर्दछ ।

राज्यको शक्ति र स्रोत साधनमा न्यून पहुँच भएका समाजका निमुखा, बहिष्कृत र सीमान्तकृत वर्गको अन्तिम सहारा सरकार नै हो । कोसौं दूरी पार गरी दुर्गम गाउँबाट नागरिकताको प्रमाणपत्र लिन आउने मजदुर वा जग्गाथनी प्रमाण पुर्जा बनाउन आउने गरिब किसानको अपेक्षामाथि तुषारापात गरियो भने राज्यका निकायप्रतिको नागरिक सम्मान, विश्वास र भरोसा खस्कैदै जाने मात्र होइन, पुनः विश्वास आर्जन गर्न थेरै प्रयत्न गर्नुपर्ने हुँछ । न्यूनतम पदीय आचार र कर्तव्य विसर्ग सेवाग्राहीबाट घूस वा रिसवत स्वरूप प्राप्त आर्थिक लाभले भौतिक सुखको अनुभूति गर्नसक्ने कर्मचारीलाई सच्चा राष्ट्रसेवक मान्नु समग्र सार्वजनिक प्रशासनिक व्यवस्थाप्रतिकै अपमान हो जस्तो मैले अनुभूत गरेको छु ।

कमसल गुणस्तरको सार्वजनिक सडक, पुल, बाटोघाटो निर्माण गर्ने र यस्ता विकास निर्माण कार्यमा छुट्याएको रकम कमिसन वा रिसवत लिई आफ्नो निजी महल बनाउन उपयोग गर्ने राष्ट्रसेवकले आमजनताको हित सोचेको होला भन्नु केवल भ्रम मात्र हो । कतिपय विकास निर्माण कार्यको गुणस्तरमा सम्भौता गरी निर्माण सम्पन्न भई प्रयोगमा नआउँदै भत्कनु हाप्रो नियति मात्र मान्ने हो भने त्यस्ता राष्ट्रसेवकको नियत अभ भ्रष्ट र विकृत बन्ने निश्चित छ । आम नागरिकको पीरमर्का र कठिनाइमा थैरै मात्र पनि सहानुभूति देखाउन नसक्ने बरु जनसेवाको आवरणमा निहित स्वार्थका लागि लालायित हुने कर्तव्यच्युत राष्ट्रसेवकलाई नैतिकताको पाठ सिकाउनुको कुनै अर्थ रहन्न ।

मुलुकमा जलसम्पदाको यति थेरै उपलब्धता र जलविद्युत् उत्पादनको प्रचुर सम्भावना हुँदाहुँदै पनि वर्षौंदेखि विद्युत् उत्पादनका लागि लाइसेन्स लिने तर थप कमिसन वा नाफा कमाउने उद्देश्यले उत्पादन नगरी लाइसेन्स ओगटेर राख्ने ठेकेदार, व्यवसायी वा लगानीकर्ता घर फर्कदा आफ्ना छोराछोरीहरू मैनवती वा दियालोको धिपथिपे उज्ज्यालोमा पढिरहेको देखदा कुनै ग्लानि नहुनु पक्कै पनि सोचनीय विषय हो । मानवीय मूल्यप्रतिको न्यूनतम आधार समेत विसर्ग आजको पुस्ताले गरेको गल्तीको भार भावी पुस्तालाई बोकाउँदै हामी कस्तो भविष्यतर्फ अभिमुख हुँदैछौं ? भन्ने अहम् सबाल उठ्नु अस्वाभाविक होइन ।

स्वदेशमा नै परिश्रम गरी देश समुन्नत बनाउन प्रतिबद्ध हुने एवम् मुलुकमा व्याप्त रोग, भोक र अशिक्षा हटाउन पहल गर्नुको सदा मुलुकको स्रोत र साधनको दोहन गरी विदेशी भूमिमा सम्पत्ति स्थानान्तरण गर्ने विद्यमान प्रवृत्तिले दिनानुदिन मुलुकलाई खोक्रो बनाउँदै लगेको प्रति अब पनि सचेत नहुने हो भने मुलुकको अस्मिता र अस्तित्व धराशायी हुन समेत बेर लाग्दैन । त्यसैले आज प्रत्येक सार्वजनिक पदाधिकारी, कर्मचारी र सर्वसाधारण नागरिकले मुलुकबाट के पाएँ भन्नेतर्फ मात्र सोच्ने भन्दा पनि मुलुकलाई के योगदान गर्नसकें भन्नेतर्फ समेत मनन् गर्नुपर्ने आवश्यकता खड्केको छ ।

निष्कर्ष :

हरेक समाजको स्वरूप एवम् सामाजिक पद्धति र व्यक्तिको व्यवहारबीच अन्योन्याश्रित सम्बन्ध हुन्छ । एकातिर समाजमा बसोबास गर्ने व्यक्तिहरूको आचरण, व्यवहार र जीवनशैलीको आधारमा नै खास समाजको धरातल बुभ्न सकिन्छ भने अकोर्तिर व्यक्तिले प्रतिनिधित्व गर्ने खास सामाजिक परिवेशले केही हदसम्म व्यक्तिको हैसियत र पहिचान निर्धारण गर्न मद्दत गर्दछ । सामाजिक परिवेशले नै व्यक्तिको व्यवहार र चरित्र निर्देशित गर्ने सन्दर्भमा भ्रष्टाचार र अनियमितताको उत्पति र विस्तारको सम्बन्धमा पनि सामाजिक पद्धतिको प्रभाव रहने कुरा नकार्न सकिंदैन ।

सुशासन, अग्रगमन र आर्थिक समृद्धिको मुख्य बाधक भ्रष्टाचार हो भन्नेमा सायदै दुर्इमत होला । असल र परिष्कृत सामाजिक संस्कार तथा अनुशासित र इमान्दार व्यवहारबाट नै सभ्य समाजको निर्माण सम्भव हुन्छ । मूलतः व्यक्तिको घर वा समाज नै असल सामाजिक संस्कार र सदाचारयुक्त सामाजिक पद्धतिको जग हो । त्यसैले व्यक्तिको आचरणमा खोट लाग्ने तथा समाजलाई हानि पुऱ्याउने किसिमका अनियमित र अवाञ्छित कार्यप्रति सजग हुने एवम् यस्ता कार्य गर्नबाट टाढा रहने सामाजिक संस्कार र पद्धति नै भ्रष्टाचारमुक्त समाजको आधारशीला हो भन्नु अतिशयोक्ति नहोला ।

राजनीतिक क्षेत्रले नै राज्य संचालन नीतिको निर्धारण र समग्र विकासको गन्तव्य तय गर्ने हुनाले असल राजनीतिक संस्कार र कुशल राजनीतिक नेतृत्व मुलुकको अग्रगमनका लागि अनिवार्य शर्त हो भन्नु अतिशयोक्ति नहोला । राजनीतिक प्रणाली परिवर्तन भए पनि राजनीतिक पात्रको सोच र राजनीतिक संस्कारमा परिवर्तन हुन सकेन भने जनताले अपेक्षित नतिजा प्राप्त गर्न नसक्ने निश्चित छ । राष्ट्रिय भावना, राष्ट्र निर्माणप्रतिको स्पष्ट दृष्टिकोण तथा जनताको हितका लागि निरन्तर चासो बिनाको राजनीतिक अभ्यास केवल आडम्बर मात्र हुनजान्छ । शान्ति, स्थायित्व, सुशासन र आर्थिक समृद्धि हामी सबैको चाहना हो । भ्रष्टाचार हाम्रो मुलुकको अभिशाप हो भन्नेमा शंका छैन तथापि राज्यका प्रत्येक पात्रको भूमिका र प्रयासलाई समन्वित र संयोजित रूपमा परिचालन गर्न नसक्दा अपेक्षित नतिजा प्राप्त हुन नसकेको यथार्थ हाम्रो सामु छ । हाम्रो मुलुकमा राजनीतिक अस्थिरता र संक्रमणकाल लम्बिंदै गएकाले अधिकांश समय र साधन राजनीतिक विषयहरूको व्यवस्थापनमा नै केन्द्रित हुँदा शान्ति, स्थायित्व र अग्रगमनतर्फका प्रयासहरूले सार्थक गति लिन नसकेकोप्रति हामी अनभिज्ञ छैनौं । मुलुकको विकासका लागि दीर्घकालीन राजनीतिक दृष्टिकोणको अभावले उपलब्ध सम्भावनाहरूलाई समेत उपयोग गर्न नसकेको भन्ने जनमत पक्कै पनि मननीय छ । राजनीतिक अस्थिरताका कारण समग्र विकास कार्यले गति लिन नसकेको तथा स्रोत साधनको दुरुपयोग बढेको भन्ने जनबुझाइलाई पुष्टि गर्ने केही आधारहरू पनि देखिएका छन् । यसका अलावा नीतिगत तहमा हुने भ्रष्टाचारले बृहत्तर क्षेत्रमा प्रभाव पार्ने हुनाले सो को नियन्त्रणका लागि ठोस कदम चाल्नुपर्ने जनमतलाई अन्यथा मान्न सकिंदैन । राजनीतिक क्षेत्र वा राजनीतिक नेतृत्वले बृहत्तर नागरिकको

हितलाई भन्दा सीमित राजनीतिक स्वार्थका लागि कार्य गरेमा राजनीति र राजनीतिक नेतृत्वप्रतिको जनविश्वास घट्ने सम्भावनालाई पनि नजरअन्दाज गर्न सकिंदैन । त्यसैले राजनीतिक नेतृत्वले राजनीतिक स्वार्थभन्दा माथि उठेर राष्ट्रनिर्माणको दायित्व र आमजनताको हितप्रति समर्पित भई कार्य गर्ने राजनीतिक संस्कार र लोकतान्त्रिक मूल्य अनुरूपको स्वच्छ राजनीतिक अभ्यासको विकास गर्न सकेमा मात्र मुलुकमा सुशासनतर्फको गन्तव्य सहज हुनसक्दृष्ट भन्ने मेरो बुझाइ छ । असल राजनीतिक संस्कारको जगमा मात्र राजनीतिक नेतृत्वको कुशलता परीक्षण सम्भव हुने हुनाले लोकतान्त्रिक मूल्य मान्यताको सम्मान गर्दै राजनीतिक अभ्यास र राजनीतिक गतिविधिहरू संचालन हुनसकेमा असल पद्धतिको आधारशीला स्वतः निर्माण हुन्छ । राजनीतिक क्षेत्रको प्रतिबद्धता र अगुवाइमा मात्र भ्रष्टाचार नियन्त्रणको प्रयासले थप सशक्तता र सार्थकता पाउने स्वतःसिद्ध छ ।

सार्वजनिक प्रशासन र कर्मचारीतन्त्र राज्यप्रदत्त सेवा प्रवाहको प्रमुख माथ्यम मात्र होइन कि सुशासनको परिचालक पनि हो । त्यसैले सभ्य र सुसंस्कृत समाज तथा अनुशासित, जिम्मेवार र सदाचारयुक्त सार्वजनिक प्रशासनबाट मात्र असल शासनको परिकल्पना गर्न सकिन्छ । अनुशासित, इमान्दार र सदाचारयुक्त सार्वजनिक पदाधिकारी र कर्मचारीले मात्र जनताको पीरमर्का र कठिनाइलाई पर्गेल्न सक्छ । जनताको सेवालाई नै आफ्नो कर्म ठान्ने राष्ट्रसेवकले समयानुकूल सेवा सुविधाको अपेक्षा राख्नु अन्यथा होइन । सरकारले यस्ता विषयको उचित सम्बोधन गर्ने तत्परता देखाउन सक्नुपर्दृष्ट । लोकतान्त्रिक पद्धतिको अभ्यासको रूपमा प्राप्त ट्रेड युनियन अधिकारलाई कितिपय सन्दर्भमा समग्र कर्मचारी वर्गको व्यावसायिक सुरक्षा र दक्षता अभिवृद्धिका क्षेत्रमा भन्दा पनि प्रशासनिक निर्णय र दैनिक कामकारबाहीलाई प्रभावित गर्नेतर्फ परिचालन गर्दा सेवाप्रवाहमा नकारात्मक असर परेका उदाहरणहरू पाइएका छन् । त्यसैले विद्यमान कानुन, व्यावसायिक आचार तथा प्रशासनिक विधि र पद्धतिको परिधिभित्र रहेर ट्रेड युनियन अधिकारको अभ्यास र प्रयोग हुनसकेमा कर्मचारीतन्त्रको पारदर्शिता र जवाफदेहिता प्रवर्द्धन हुनका साथै नागरिक सेवा प्रवाहमा सुधार हुने अपेक्षा गर्न सकिन्छ ।

सार्वजनिक हित प्रवर्द्धनका खातिर सपथ लिएका सार्वजनिक पदाधिकारीहरूले नै भ्रष्टाचार र अनियमितता जस्ता निकृष्ट कार्यमा संलग्नता देखाउनु सर्वथा निन्दनीय छ । पदको अभिमान र पैसाको लालचमा निर्लिप्त हुने पदाधिकारी र कर्मचारीले कदापि नागरिकको मनलाई जित्न सक्दैन भने कर्तव्यच्युत राष्ट्रसेवकले जनताको अगाडि शिर ठाडो पारेर हिंड्ने हैसियत समेत गुमाउने निश्चित छ । प्रत्येक व्यक्तिले अनुशासित, नैतिकवान र सदाचारयुक्त जीवनपद्धति अनुशरण गर्नु नै भ्रष्टाचार नियन्त्रणको प्रारम्भिक तर महत्वपूर्ण प्रयास हो । भ्रष्ट प्रवृत्तिलाई सामाजिक बहिष्कार गर्ने तथा अनियमितताका घटनाहरू उजागर गर्नु पनि प्रत्येक सचेत नागरिकको दायित्व हुन आउँछ । मुलुकमा राजनीतिक अस्थिरता र संक्रमणकाल विद्यमान हुँदा देखिने केही स्वाभाविक असहजतालाई

बहाना बनाएर विदेशतर्फ पलाउन हुन खोज्ने प्रवृत्तिले राष्ट्रिय भावनालाई कमजोर बनाउने कुरा नकार्न सकिंदैन । मुलुकमा संकट आइपरेको अवस्थामा सहज अवतरणका लागि एकजुट हुनुपर्नेमा मातृभूमि त्याग्न समेत तत्पर हुने नागरिकमा राष्ट्रप्रतिको माया छ भन्नु केवल भ्रम मात्र हो भन्ने मलाई लाग्छ । सम्पन्न र उच्च ऋयशक्ति भएका केही सीमित वर्गका मानिसहरूले विदेशमा देख्ने सुखको सपना साकार भए पनि यही मुलुकभित्र पसिना बगाई समृद्धिको सपना देख्ने अधिकांश नागरिकहरू राज्य र यसका निकायहरूबाट कदापि तिरष्कृत हुनु हुँदैन । समाजका गरिब र विपन्न वर्गको विवशता र बाध्यतालाई सम्बोधन गर्न सकिएन भने राज्यको नीति, लगानी र विकास प्रयासको औचित्य सावित हुन सक्दैन । असल पद्धति निर्माण गर्न जति कठिन छ, त्यसको जगेन्ना गर्न त्यो भन्दा अभ बढी कठिन हुन्छ । स्थापित पद्धतिलाई नै क्षति पुऱ्याई निहित स्वार्थ पूरा गर्न खोज्ने व्यक्तिहरूलाई कानुनी कारबाहीको दायरामा ल्याउन सकेमा मात्र आमजनतालाई कानुनी राज्यको सुनिश्चितताबारे आश्वस्त पार्न सकिन्छ । त्यसैले जनमैत्री र नतिजामुखी प्रशासनिक व्यवस्था तथा भ्रष्टाचारमुक्त समाज एवम् सुशासन, समुन्नति र अग्रगमनका लागि साभा प्रतिबद्धता, सहकार्य र साभेदारीको मूल मर्मलाई आत्मसात गर्नु नै आजको आवश्यकता हो । यसप्रति अद्वितीय दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग सदा सचेत छ र यिनै आधारभूत मान्यतालाई मध्यनजर राखी कार्यसम्पादन गर्न दृढ संकल्पित पनि छ ।

**

भ्रष्टाचार विरुद्धको यात्रामा अखिलयार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग

केशवप्रसाद बराल*

भ्रष्टाचारको प्राज्ञिक परिभाषा सबैलाई थाहा नहुन पनि सकछ तर सबैले बुझ्ने भाषामा भन्ने हो भने भ्रष्टाचार सभ्य समाजको कलंक हो, समृद्धिको बाधक हो, मानव मूल्य मान्यता र आदर्शप्रतिको घोर अपमान हो। यो समाज र मुलुकप्रतिको जघन्य अपराध हो, गरिब, असहाय, अवला तथा आम सर्वसाधारणमाथिको अन्यायको पराकाष्टा हो। भ्रष्टाचार मनोवैज्ञानिक रोग र मनोवृत्ति पनि हो। भ्रष्टाचारमा चुरुर्म्म डुब्नेहरूले संसारमा पैसा, पद र पावरबाहेक सबै कुरा भुलेका हुन्छन्। उनीहरूलाई नागरिक हुनुको सामान्य कर्तव्यबोध समेत हुँदैन। पैसाको लागि राष्ट्रको अस्मिता लुट्न पछि नपर्ने तथा दीनदुःखी, गरिब तथा असहाय एवं पिछडिएका वर्गको नाममा राष्ट्रको ढुकुटीबाट आएको अनुदान रकम हिनामिना र दुरुपयोग गर्न कर्ति पनि लज्जाबोध नगर्ने रोगले आक्रान्त बनेका हुन्छन् भ्रष्टाचारका पदपिछाडि खेल्ने स्वेतपोशी व्यक्तिहरू।

भ्रष्टाचारको अपराध कुनै पनि कसौटीमा क्षम्य हुनै सक्तैन। भ्रष्टाचार विरुद्धको शून्य सहनशीलता र कठोर प्रहार बिना स्थितिमा सुधार आउन सक्ने अनुमान गर्न सकिँदैन। केही सीमित व्यक्ति र वर्गको स्वार्थका लागि आम सर्वसाधारणले महाँगो मूल्य चुकाउनुपर्ने र राष्ट्रले झ्रोतसाधन गुमाउनुपर्ने मात्र नभई आर्थिक वृद्धिमा नकारात्मक असर परी राष्ट्रिय अर्थतन्त्र तहसनहस हुने सम्भावना पनि भ्रष्टाचारको कारणबाट हुने गर्दछ। यसकारण संसारभर यसलाई जघन्य अपराधको रूपमा लिइने गरिन्छ।

विश्वव्यापीकरणको कारण मानिसहरूको निर्वाध आवागमन, वस्तु तथा सेवाहरूको बिना रोकटोक निकासी पैठारी, सूचना प्रविधिको द्रुत विकास जस्ता अत्याधुनिक परिवेशको कारण भ्रष्टाचार एउटा भूगोलमा मात्र सीमित नरही अन्तर्राष्ट्रियकरण हुन पुगेको छ। देशीविदेशीहरूको मिलोमतो र संलग्नता बढेर गएको भ्रष्टाचारको संजाल पनि फराकिलो र मजबुत भएको छ। अत्याधुनिक प्रविधिको कारण नयाँनयाँ स्वरूप र तौरतरिकाहरूबाट हुन थालेको भ्रष्टाचार अब e-corruption को चरणमा रूपान्तरण भइसकेको छ। क्षणभरमै राष्ट्रको ढुकुटी र सर्वसाधारणको बैंक खाताको रकम रितिन सक्ने अवस्थाहरू देखा परेका छन्। विश्वको साभा चिन्ता र चासोको विषय बनेको भ्रष्टाचार अब एउटा राष्ट्रले मात्र चाहेर नियन्त्रण गर्न कठिन भएकाले अन्तर्राष्ट्रिय प्रयास (Global

* आयुत्त, अखिलयार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग।

initiatives) जरुरी छ । यसकारण सन् २००३ को डिसेम्बर ९ मा United Nations Convention Against Corruption (UNCAC) पारित गरिएको हो । नेपाल पनि उक्त महासन्धिको पक्षराष्ट्र बनिसकेको छ । अब सो महासन्धिको मर्मबमोजिम राष्ट्रिय ऐनकानुनहरू निर्माण तथा परिमार्जन गरी कार्यान्वयन तहमा लैजानुको अर्को विकल्प छैन ।

भ्रष्टाचारको वर्गीकरण

ठूला भ्रष्टाचार (Grand Corruption)

ठूला भ्रष्टाचार भन्नाले ठूला आयोजना तथा खरिद निर्माण सम्बन्धी कार्यहरूमा हुने संस्थागत भ्रष्टाचारहरूका अलावा सीमित व्यक्ति र वर्गलाई फाइदा पुग्ने गरी बदनियतसाथ गरिएको नीतिगत निर्णयहरू पर्दछन् । ठूला भ्रष्टाचारमा संलग्न सबै पक्ष फाइदामा हुने हुनाले यस्ता भ्रष्टाचारको सूचना तथा उजुरी कम पर्ने गरेका छन् । यस्ता भ्रष्टाचारमा साना कर्मचारीहरूदेखि लिएर निर्माण व्यवसायी, व्यापारी, विशेषज्ञ, परामर्शदाता दातृसंस्था, विचौलिया, दलाल, पुँजीपति, नेता, समाजसेवी र डनहरूको संलग्नता रहेको हुन्छ । नीति तर्जुमाको शुरु चरणदेखि कार्यान्वयन, अनुगमन तथा मूल्यांकनसम्मका चरणहरूमा योजनाबद्ध रूपमा विभिन्न श्रृंखलामा यस्तो भ्रष्टाचार हुने गर्दछ । नीति निर्माणमा ठूला कर्मचारी, मन्त्री, सभासद र दलका नेताको प्रत्यक्ष सहभागिता हुन्छ । आफू अनुकूल नीति निर्माण गराउन ठूला व्यापारी, पुँजीपति, ठेकेदार, विदेशी दाता, विशेषज्ञ र नागरिक समाजका कर्थित व्यक्तिहरूको प्रत्यक्ष अप्रत्यक्ष दबाव र प्रभाव परेको हुन्छ । निर्णयकर्ता वा अनुसन्धानकर्तालाई प्रभावमा पार्न ठूलो धनराशिको उपहार, विदेश भ्रमण, जग्गा, बहुमूल्य गरगहनाहरू, शेयर, सरुवा, बढुवा लगायतका आकर्षक याकेजहरूको प्रस्ताव गरिन्छ । यतिले नपुगे सम्बन्धित अधिकारी वा निजको परिवारको सदस्यको अपहरण गर्ने तथा ज्यान लिने सम्मका धम्की आउने गर्दछन् । योजना छनौट, स्वीकृति, बजेटिङ, भुक्तानी र प्रतिवेदन जस्ता कार्यान्वयन चरणमा खास गरी मध्यमस्तरका कर्मचारीहरू, डन, ठेकेदारलगायतको सहभागिता हुने गर्दछ । यस्ता भ्रष्टाचारमा संलग्न हुनेहरू समाजमा प्रतिष्ठित जीवनयापन गरिरहेका हुन्छन् । यस्ता किसिमका भ्रष्टाचारमा अपत्यारिला तथ्यहरू फेला पार्न अनुसन्धानकर्ताले Thinking beyond the box को सिद्धान्तबाट नयाँ तथ्य र प्रमाणहरू जुटाउँदै अगाडि बढ्नुपर्ने हुन्छ ।

सानो भ्रष्टाचार (Petty Corruption)

साना भ्रष्टाचारमा दैनिक वस्तु तथा सेवा वितरण गर्दा खास गरेर तल्ला र मभौला तहका कर्मचारी विचौलिया, दलाल, वकिल, लेखनदास आदि संलग्न हुन्छन् । अभिलेख सच्याउने, प्रतिवेदन हेरफेर गर्ने, गलत तथ्यांकहरू दिने काममा ढिलासुस्ती गर्ने, भन्फट हैरानी दिने, उपहार बिना काम नगर्ने, नियमले तोके भन्दा बढी दस्तुरहरू लिने, राजस्व कम जम्मा गर्ने, खाजा चिया खान खोज्ने लगायतका प्रवृत्ति हुन्छन् । सर्वसाधारणलाई बाथ्य पारेर घूस लिनेदिने कार्यहरू यसमा पर्दछन् ।

भ्रष्टाचार विरुद्धका प्रयासहरू

भ्रष्टाचार समाज र राष्ट्र विरुद्धको अपराध हो भन्ने कुरा विभिन्न कालखण्डमा भ्रष्टाचार विरुद्ध भएका नीतिगत कानुनी र व्यावहारिक प्रावधानहरूबाट जान्न सकिन्छ । तथापि यस क्षेत्रमा अपेक्षा गरिए बमोजिमको प्रगति भएका छैनन् । घूस लिने र दिने दुवै राष्ट्रका शवु हुन् भन्ने पृथ्वीनारायण शाहको कथनबाट त्यसबेला पनि भ्रष्टाचारको विरुद्धमा कामको थालनी र चेतनाको विकास भएको अनुमान गर्न सकिन्छ । वि.सं. १९१० मा जारी मुलुकी ऐनमा पनि हाकिमको नाउँमा कराउने महलको व्यवस्था गरिएको देखिन्छ । संगठित ऐनकानुनहरूको निर्माण भने २००७ सालको प्रजातन्त्रपश्चात् मात्र भएको देखिन्छ । भ्रष्टाचार हेर्ने निकायको संवैधानिक व्यवस्था भने नेपालको संविधान, २०१९ को दोस्रो संशोधनबाट उत्त संविधानको भाग १० को धारा ६७ मा अखिल्यार दुरुपयोग निवारण आयोगको गठन गरी भएको पाइन्छ ।

नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ९७ बमोजिम सार्वजनिक पदधारण गरेको व्यक्तिले भ्रष्टाचार वा अनुचित कार्य गरी अखिल्यारको दुरुपयोग गरेको विषयमा अनुसन्धान तहकिकात गर्न अखिल्यार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको गठन गरियो । भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ कार्यान्वयन भएपछि आफ्नो सम्पत्तिको वैधानिक स्रोतको आफैले पुष्टि गर्नुपर्ने प्रावधानपश्चात् तत्कालीन प्रमुख आयुक्त सूर्यनाथ उपाध्यायको अगुवाइमा २२ जना उपर भ्रष्टाचार गरी अकुत सम्पत्ति कमाएको आरोपमा आयोगले रातारात अपरेसन गयो । आयोगको इतिहासमा यो पहिलोपल्ट भएको बहुचर्चित अपरेसन थियो । सो मध्येका कतिपय मुदाहरू आजपर्यन्त सर्वोच्च अदालतमा विचाराधीन छन् । उत्त कदमबाट जनमानसमा अखिल्यार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग भन्ने निकाय पनि रहेछ भन्ने छाप छोड्न आयोग सफल भयो ।

मुलुक गणतन्त्रमा गएपश्चात् बनेको नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ ले पनि भ्रष्टाचारको मुदाको अनुसन्धान र अभियोजन गर्ने संवैधानिक अधिकार अखिल्यार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगलाई प्रदान गरेको छ । अन्तरिम संविधानको धारा १२० र १२१ मा अखिल्यार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगसम्बन्धी प्रावधानहरू राखी आयोगको काम, कर्तव्य र अधिकारहरू तोकिएको छ । तथापि २०६६ पौष २० देखि लामो समयसम्म आयोग पदाधिकारीविहीन हुन पुग्यो । यस अवधिमा नेपाल सरकारका सचिवले आयोगको नेतृत्व लिनुपरेको थियो । यसबीच नेपाल प्रहरीको सुडान घोटाला काण्डले केही चर्चा पाएबाहेक अन्य ठोस कदम हुन सकेन । कर्मचारीले नेतृत्व गरेको आयोगबाट त्यो भन्दा बढी अपेक्षा गर्ने अवस्था पनि थिएन । २०४७ सालमा प्रजातन्त्रको पुनःस्थापनापछि खुला अर्थतन्त्रको अवलम्बनपश्चात् तीव्र गतिमा शुरु भएको भ्रष्टाचारको दौड यहाँसम्म आइपुग्दा अभ संस्थागत भइसकेको अवस्था थियो । राज्यसंयन्त्रहरू निरिह सावित भएका थिए । देशमा चरम राजनीतिक अन्यौल र तरलता कायम थियो । मुलुक एउटा प्रणाली भत्केर अर्को प्रणालीमा गड्नसकेको अन्यौलपूर्ण अवस्थाको भरपुर फाइदा भ्रष्टाचारमा संलग्न हुनेहरूले लिएका थिए । भ्रष्टाचारीहरूको लागि यो स्वर्णिम कालखण्ड थियो ।

२०७० साल वैशाख २५ गते आयोगमा प्रमुख आयुक्त र आयुक्तको नियुक्तिसँगै आयोगको क्रियाशीलता बढ्यो र आयोगलाई हेने आम दृष्टिकोणमा समेत परिवर्तन आयो। नाटकीय ढंगले उजुरीको संख्या बढेर गयो। अधिल्लो वर्ष ८,८३९ को हाराहारीमा रहेको उजुरी ३ महिनाको अवधिमा ह्वातै बढेर ११,२९८ पुग्यो। आ.व. २०७०/७१ मा उजुरी संख्यामा दोब्बर वृद्धि भई २२,६०२ पुग्यो। आ.व. २०६९/७० मा विशेष अदालतमा दायर गरिएका ९३ वटा मुद्दाको कुल बिगो रु. ५,३७,०९,३३६।- भएकोमा आ.व. २०७०/७१ मा १६८ वटा मुद्दाको बिगो रु. १,६६,२४,९०,७८९। पुग्यो। आ.व. २०६९/७० मा अनियमित भएका रकमहरू असुल उपरका लागि लेखिएको कुल रु.४ करोड ३७ लाख रहेकोमा आ.व. २०७०/७१ मा यो रकम रु. ३९ करोड भन्दा बढी पुगेबाट आयोगको कारबाही दोब्बर गतिमा अधि बढेको पुष्टि भयो।

अखिल्यार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको स्वरूप र संरचना

संवैधानिक तथा कानुनी संरचना

सार्वजनिक पदधारण गरेको व्यक्तिले गरेको भ्रष्टाचार र अनुचित कार्यको विषयमा अनुसन्धान तहकिकात गर्न नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२० र १२१ मा अखिल्यार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको गठन तथा काम, कर्तव्य र अधिकारसहितको व्यवस्था गरिएको छ। सार्वजनिक पदधारण गरेको व्यक्तिले भ्रष्टाचारजन्य कार्य गरेको पाइएमा विशेष अदालतमा अभियोजन दर्ता गर्ने र अनुचित कार्य गरेमा अखिल्यारवालालाई विभागीय कारबाहीका लागि लेखी पठाउने संवैधानिक व्यवस्था छ। अखिल्यार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन २०४८, अखिल्यार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग नियमावली २०५९, भ्रष्टाचार निवारण ऐन २०५९ र विशेष अदालत ऐन २०५९ प्रमुख रूपमा र अन्य विषयगत ऐन नियमहरू आयोगको भ्रष्टाचार विरुद्ध लड्ने कानुनी संरचनाहरू (Legal apparatus) हुन्। भ्रष्टाचार विरुद्धको अन्तर्राष्ट्रिय महासन्धि (United Nations Conventions against Corruption, UNCAC) को पक्षराष्ट्र बनिसकेकाले अब नेपालले उक्त महासन्धि अनुकूल हुने गरी घरेलु ऐन कानुनहरू निर्माण तथा परिमार्जन गरी कानुनी संरचना मजबुत पार्नु पर्दछ। भ्रष्टाचारमार्फत विदेश पलायन भएको पुँजी फिर्ता ल्याउन अनुसन्धानमा अन्तर्राष्ट्रिय प्रविधि र सहयोग (Mutual Legal Assistance, MLA) को वातावरण मिलाउन ढिला गर्नु हुँदैन।

भौतिक तथा सांगठनिक स्वरूप

भ्रष्टाचारको अनुसन्धान र तहकिकातको संवैधानिक दायित्व पूरा गर्न अखिल्यार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको केन्द्रीय कार्यालय टांगल काठमाडौंमा रहेको छ भने २०७० आश्विन १ गते पाँच वटा क्षेत्रीय कार्यालयहरू धनकुटा, हेटौंडा, पोखरा, सुर्खेत तथा दिपायल तथा विभिन्न मितिमा पाँच वटा सम्पर्क कार्यालयहरू क्रमशः इटहरी, बर्दिबास, बुटवल, कोहलपुर र महेन्द्रनगरमा स्थापना भएका छन्। यसका अतिरिक्त क्षेत्र तथा सम्पर्क सबै कार्यालयहरूमा निजामती तथा प्रहरी सेवाका

दरबन्दी र काजसमेत गरी करिब १००० कर्मचारीहरू कार्यरत छन् । नेपाल सरकारबाट प्राप्त हुने बजेटमार्फत प्रशासनिक, विकास, अनुसन्धान तथा अभियोजन लगायतका विषयहरू संचालन हुँदै आएका छन् । आयोगको सक्रियतासँगै अन्तर्राष्ट्रिय विकास साभेदार तथा कृष्टनीतिक नियोगहरू आयोगलाई सहयोग गर्न आतुर देखिएका छन् । विभिन्न विषयका विशेषज्ञहरूको सेवा तथा परामर्श र विभिन्न सेवाका कर्मचारीहरूको सेवा लिन सक्ने अधिकार आयोगलाई रहेको छ । यसै अनुरूप हालसम्म आयोगको आफ्नो अलगै सेवासमूहका कर्मचारीहरू नभएकाले नेपाल सरकारका निजामती तथा प्रहरी सेवाका विभिन्न श्रेणी समूहका कर्मचारीबाट आयोगको कार्य सम्पादन गरिएको छ ।

संस्थागत रणनीतिक योजना (२०१४-२०१९)

भ्रष्टाचार विरुद्धको रणनीति तथा कार्ययोजना २०६५ को भावनालाई ध्यानमा राखी आयोगले छुट्टै आफ्नो ६ वर्षे संस्थागत रणनीति तयार गरी कार्यान्वयनमा ल्याइसकेको छ । भ्रष्टाचारको शैलीमा आएको परिवर्तन र यसमा प्रयोग गरिने उच्च प्रविधिको कारण सोभो बाटोबाट सफलता प्राप्त कठिनाइ हुने महसुस गरी ६ वर्षे रणनीतिक योजना तर्जुमा गरिएको छ । यसको उद्देश्यमा सार्वजनिक क्षेत्रमा हुने भ्रष्टाचार र अनुचित कार्य विरुद्ध कारबाहीको माध्यमबाट सुशासन स्थापना रहेको छ । मुख्य रणनीतिमा दण्डात्मक, निरोधात्मक र प्रवर्द्धनात्मक कार्यहरू रहेका छन् भने सहायक रणनीतिमा संस्थागत विकास र कर्मचारीको क्षमता अभिवृद्धि, भ्रष्टाचार विरोधी संघसंस्थाहरूसँगको सहकार्य र समन्वय एवं अन्तर्राष्ट्रिय सम्बन्ध स्थापना र विस्तार रहेका छन् । यसरी अखिल्यार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले राष्ट्रिय र संस्थागत रणनीतिहरूको अबलम्बन गरी भ्रष्टाचार विरुद्धको अभियानमा नेतृत्वदायी भूमिका निर्वाह गर्दै आएको छ ।

पछिल्ला समयमा भएका केही मुख्य मुख्य क्षेत्रगत कारबाहीहरू

वैदेशिक रोजगारी

दुन्दूपछिको पुनर्निर्माण पुनःस्थापना र पुनर्स्योजनको पर्खाइमा रहेको मुलुकका लागि आर्थिक स्रोतको कति महत्व हुन्छ भनिरहनु पर्ने विषय होइन । मुलुकको अर्थतन्त्रको प्राणवायुको रूपमा रहेको विप्रेषणको एकमात्र स्रोत वैदेशिक रोजगारीको क्षेत्रमा देखिएको चरम लापरबाही, ठगी, बदमासी र अस्तव्यस्ततालाई आयोगले संवेदनशील क्षेत्रको रूपमा लिई अनुसन्धान गरी कामदारबाट लागतभन्दा बढी रकम असुल्ने नकली करार सम्भौता, नकली पासपोर्ट र भिसा, अनियमित श्रम स्वीकृति, सेटिङ्को आधारमा हुने श्रृंखलाबद्द ठगी अनावश्यक हैरानी भन्फट तथा दुखः दिई रकम असुल्ने प्रवृत्ति, मानवीय संवेदनामाथि खेलवाड गर्ने कार्यमा संलग्न सरकारी कर्मचारी, व्यवसायी, दलाल एवं तिनका दर्जनौं सहयोगीहरूलाई कानुनको कठघरामा उभ्याइएको र निरन्तर यस्ता कार्यको निगरानी राख्ने काम भइरहेका छन् ।

ऊर्जासंकट

चरम ऊर्जा संकटले थला परेको उद्योगथन्दा तथा चौपट भएको व्यापार व्यवसायको कारण शिथिल अर्थतन्त्रको कारण उत्पादन, लगानी र रोजगारीको अवस्थामा परेको प्रतिकूल स्थिति र १८ घण्टासम्म अँथारोमा बस्नुपर्ने नियतिका बाबजुद केही सीमित कर्मचारी, निर्माण कम्पनी र दलालको साँठगाँठ र मिलोमतोका कारण विद्युत् उत्पादन गर्ने आयोजना निर्माणमा हुने चलखेल, महांग मालसामान र उपकरणहरूको दुरुपयोग हिनामिना, चोरी तथा ठगी लगायतका भ्रष्टाचारजन्य क्रियाकलापहरूका कारण स्थिति भन् भयावह बनिरहेको देखी त्यस्ता कार्यमा संलग्न दोषीहरू उपर करोडौं विगो मागदाबी लिई मुद्दा दायर गरिएको छ । विद्युत् उत्पादन गर्ने अनुमति लिएर चलखेल गरी वर्षैसम्म लाइसेन्स ओगटेर बस्नेहरू उपर कानुनबमोजिम कारबाही गर्न सम्बन्धित निकायमा लेखी पठाइएको छ ।

शिक्षा, स्वास्थ्य र स्थानीय निकाय

शिक्षक, विद्यार्थी, कक्षा कोठा र अन्य कागजात सबै नक्कली बनाई वर्षैदेखि नक्कली विद्यालय खडा गरी राज्यकोषको करोडौं रकम दोहन गर्ने भ्रष्ट व्यक्तिहरू उपर करोडौं विगो मागदाबी लिई मुद्दा दायर गरिएको छ । साथै समाजका असहाय, महिला, विधवा, जेष्ठ तथा अपांग नागरिकका लागि सामाजिक सुरक्षार्थ वितरण गर्नुपर्ने रकमहरू नक्कली बिलभरपाई तथा कागजातहरू खडा गरी स्थानीय निकायका पदाधिकारी तथा कर्मचारीहरूको आपसी मिलोमतोमा हिनामिना गर्ने व्यक्तिहरू उपर मुद्दा दायर गरिएको छ । मानव स्वास्थ्य जस्तो संवेदनशील विषयमा सुत्केरी महिलाहरूको जीवनरक्षा गर्न निःशुल्क उपलब्ध हुनुपर्ने औषधि खरिदमा भएका घोटाला, म्याद नाघेको औषधि वितरण, नक्कली बिलभरपाई र कागजातहरू खडा गरी नक्कली तालिम, गोष्ठी, सभासम्मेलन गरी करोडौं रकम हिनामिना गर्ने उपर मुद्दा दायर गरिएको छ । मेडिकल कलेजहरूको जथाभावी सम्बन्धन दिने, नाजायज शुल्कहरू असुली गर्ने, सरकारबाट प्राप्त हुने MBBS छात्रवृत्तिको परीक्षामा अनियमितता र पैसाको आधारमा भर्ना लिने अस्वस्थ प्रतिस्पर्धा हटाउन सम्बन्धित निकायहरूसँग गम्भीर छलफल भइरहेका छन् ।

वन तथा पर्यावरण

गरिबको भविष्यसँग प्रत्यक्ष जोडिएको वनजन्य प्राकृतिक स्रोतको व्यवस्थापनमा जिम्मेवारी बोकेर बस्नेहरूबाटै बहुमूल्य वनपैदावारको तस्करी, र चोरी निकासी पैठारी गर्ने एवं कटान स्वीकृतिमा अनियमितता गरी बहुमूल्य वनपैदावारको गैरकानुनी उपयोग गर्ने र जथाभावी रोडा ढुङ्गा उत्खनन उत्पादन र बिक्री वितरणमा संलग्न भई पर्यावरणीय क्षति पुऱ्याउने व्यक्तिप्रति कारबाही प्रक्रिया अघि बढाइएको छ ।

भूमि प्रशासन

मालपोत नापीजस्ता भूमि प्रशासनमा हुने ढिलासुस्ती, लापरबाही, विकृति र विसंगतिहरू एवं बदमासीका घटनाहरू बारम्बार हुने गरेको तर्फ आयोगको गम्भीर ध्यानाकर्षण भई सार्वजनिक तथा गुठीको जग्गा व्यक्तिको नाममा र एउटाको जग्गा अर्काको नाममा नामसारी तथा हस्तान्तरण गर्ने, विक्री वितरण गर्ने, अभिलेख सच्चाउने, हेरफेर गर्ने, नष्ट गर्ने, रजिष्ट्रेसन दस्तुरमा चलखेल गरी राजस्व चुहावट गर्ने, जग्गाको क्षेत्रफल घटाउने बढाउने जस्ता अवैध क्रियाकलापमा संलग्न भूमि प्रशासनसँग सम्बद्ध कर्मचारी, जग्गाधनी, लेखनदास एवं दलालसमेत सयौं जना उपर अदालतमा मुद्दा दायर गरिएको छ । यसबाट सयौं विद्या सरकारी जग्गाको संरक्षण हुन गएको छ ।

यातायात

यातायात प्रशासनमा कार्यरत कर्मचारीहरूले सवारी साधन दर्ता नवीकरण, चालक अनुमतिपत्र नामसारी दर्ता खारेजी जस्ता काममा अनावश्यक हैरानी दिने कार्यमा संलग्न कर्मचारी, व्यवसायी र दलालहरूलाई कारबाही तीव्र पारिएको छ भने दर्जनौं दोषीहरू उपर मुद्दा दायर गरिएका छन् । सार्वजनिक यातायातलाई मर्यादित र व्यवस्थित बनाउनेतर्फ सार्थक पहलहरू भइरहेका छन् ।

राजस्व प्रशासन

राज्यकोषमा प्राप्त हुने राजस्व संकलन गर्ने सबेदनशील जिम्मेवारी बोकेका राजस्व प्रशासनमा कार्यरत कर्मचारीहरूले व्यापारी, तस्कर तथा ठग दलालहरूसँगको मिलोमतोमा न्यून बिजकीकरण, नक्कली भन्सार प्रज्ञापनपत्र, नक्कली भ्याट बिल, नक्कली निकासी पैठारीबाट प्राप्त राजस्व छुट लगायतका कार्यबाट करोडौं राजस्व चुहावटमा संलग्न हुने गरेको पाइएकोले दोषीहरू उपर मुद्दा चलाइएको छ । करको दायरामा नआएका लाखौं व्यवसायीहरूलाई करको दायरामा ल्याउन र अबौंको बक्यौता राजस्व असुलीका लागि महत्वपूर्ण कार्यहरू भएका छन् ।

नसमेटिएका क्षेत्रहरू

यस अवधिमा जे जति प्रयासहरू भएका छन् त्यतिमा आयोग स्वयं सन्तुष्ट छैन । कतिपय क्षेत्रहरू आयोगको क्षेत्राधिकारको सीमितताले गर्दा पनि समेटिन सकेका छैनन् । नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ अनुसार सार्वजनिक पदधारण गरेका व्यक्तिले अनुचित कार्य वा भ्रष्टाचार गरी अखिलयारको दुरुपयोग गरेमा कानुनबमोजिम अनुसन्धान तहकिकात गर्न सक्ने अधिकार आयोगसँग भए तापनि संविधानमा छुटै व्यवस्था भएका पदाधिकारी र अन्य कानुनले छुटै विशेष व्यवस्था भएका पदाधिकारी, खराब आचरणका आधारमा महाभियोग प्रस्ताव पारित भई पदमुक्त हुने संवैधानिक पदाधिकारीहरू, न्याय परिषदबाट सोही अभियोगमा पदमुक्त हुने न्यायाधीशहरू र सैनिक ऐनबमोजिम कारबाही हुने पदाधिकारीहरू पदमुक्त भएपछि मात्र अनुसन्धान गर्ने अधिकार आयोगलाई प्राप्त छ ।

यसरी सार्वजनिक क्षेत्रको महत्वपूर्ण हिस्सा आयोगको क्षेत्राधिकारभित्र परेको छैन भने ठूलो क्षेत्र ओगटेको निजी तथा गैरसरकारी क्षेत्र आयोगको दायराभित्र छैन । मन्त्रिपरिषद्बाट गरिने दीर्घकालीन असर पर्ने नीतिगत निर्णयहरू आयोगको क्षेत्राधिकार बाहिर छ । सरसरि अनुमान गर्दा आयोगको क्षेत्राधिकार ४० प्रतिशतभन्दा बढी नरहेको अवस्था छ । यसकारण हालसम्म आयोगबाट जेजति कार्यहरू भएका छन् यसबाट जनअपेक्षाको ज्यादै थोरै अंशमात्र सम्बोधन हुन सकेको कुरामा आयोग सहमत छ ।

वैदेशिक सहायताबाट संचालित कार्यक्रमहरूमा गरिने खर्च राष्ट्रिय प्रणालीभन्दा अलग प्रणाली रहेको ऋण सम्भौतामा भएको प्रावधानका कारण त्यस्ता ठाउँमा आयोगले हस्तक्षेप गर्न नसकेको अवस्था छ । कूटनैतिक सम्बन्धका कारण पनि त्यस्ता कार्यक्रममा हुने खर्च तथा लेखा प्रणालीलाई राष्ट्रिय प्रणालीमा नल्याउँदासम्म आयोगले हात हाल्न मिल्ने देखिँदैन । यदाकदा आयोग विकास विरोधी भएको लान्छना लाग्ने गरेको सन्दर्भमा यसतर्फ आयोग सजग र सम्वेदनशील छ ।

आयोगको स्थापनादेखि हालसम्म आफ्नो सेवा समूहका जनशक्ति नहुँदा आयोगमा पर्याप्त अनुभव सीप र प्रविधि हस्तान्तरण र संस्थागत संस्मरणको अभाव छ । आवश्यक व्यावसायिक दक्षताको विकास भएको छैन । आफ्नो सेवा समूहका कर्मचारी नहुँदासम्म आयोगले यो समस्या भोगिरहनुपर्ने हुन्छ । यसखालका समस्याहरूको कारण आयोगले अपेक्षाकृत काम गर्न सकेको छैन ।

चुनौतीहरू

मुलुक राजनीतिक संक्रमणकालिन अवस्थाबाट गुज्जिरहेको हुनाले सरकारको पर्याप्त ध्यान भ्रष्टाचार नियन्त्रणतर्फ पुग्न नसकेको स्थिति छ । त्यसैगरी नीतिगत निर्णयका नाउँमा आफ्ना कार्यक्षेत्रका विषयहरू पनि मन्त्रिपरिषद्मा लगेर निर्णय गराउने परिपाटी बढेर गएको छ । यस प्रकारको नीतिगत निर्णय आयोगको अनुसन्धानको क्षेत्राधिकार नपर्ने र नीतिगत निर्णयहरूले प्रत्यक्ष वा परोक्ष रूपमा भ्रष्टाचारलाई मलजल गरिरहेको हुँदा पनि भ्रष्टाचार नियन्त्रण गर्ने विषय आयोगका लागि चुनौतीपूर्ण बन्न पुगोको छ ।

आयोगको क्रियाशीलता बढेपछि आमनागरिकको अपेक्षा र चाहना पनि बढेर गएको छ । बढ्दो जनचाहना र अपेक्षालाई सम्बोधन गर्न आयोगको विद्यमान कानुनी, नीतिगत, र संस्थागत संरचनाहरूका अलावा कार्यरत कर्मचारीहरूको क्षमता पर्याप्त छैन । भ्रष्टाचारको स्वरूप, शैली र प्रवृत्तिमा आएको परिवर्तनलाई सामना गर्न आयोगको संस्थागत क्षमता अभिवृद्धि गर्नु र पर्याप्त कानुनी संरचनाहरूको निर्माण गर्नु चुनौतीपूर्ण छ ।

नेपालले भ्रष्टाचार विरुद्धको अन्तराष्ट्रिय महासन्धिको अनुमोदन गरिसकेको सन्दर्भमा यसबाट आयोगको कार्यक्षेत्र, दायित्व र जिम्मेवारीहरू पनि विस्तार हुँदै जाने भएकोले नयाँ कानुनहरू निर्माण गर्ने, कतिपय पुराना कानुनहरूमा परिमार्जन गर्ने र सिर्जित दायित्व र जिम्मेवारी कुशलतापूर्वक निर्वाह गर्ने विषय पनि आयोगको चुनौतीको रूपमा रहेको छ ।

समाजमा जरा फिजाएर मौलाएको भ्रष्टाचार सामाजिक स्वीकारोत्तिको कारण सोचे जस्तो सजिलै र छिटो नियन्त्रण हुन कठिन छ । सम्पत्ति आर्जन गर्न नसक्ने समाजका बफादार राजनीतिककर्मी तथा कर्मचारीहरूलाई नामर्द र जे जसरी भए पनि अकुत सम्पत्ति आर्जन गर्नेलाई मर्दको रूपमा चित्रण गर्ने सामाजिक दृष्टिकोणमा परिवर्तन नभएसम्म भ्रष्टाचारमा संलग्न हुनेहरूको समाजमा धाकरवाफ घट्ने देखिंदैन । सामाजिक संघ संस्थाहरूसँगको सहकार्य र साझेदारिता विना भ्रष्टाचार माथिको प्रहार फितलो नै हुनेछ । यसका लागि सामाजिक दृष्टिकोणमा परिवर्तन गर्नु आयोगको अर्को चुनौतीको विषय रहेको छ ।

सार्वजनिक पदधारण गरेका व्यक्तिहरूको स्रोत पुष्टि गर्न नसकेमा त्यस्तो सम्पत्तिलाई अकुत सम्पत्ति कमाएको अनुमान गर्न सकिने कानुनी प्रावधान भए पनि आजभोलि त्यसरी आर्जित सम्पत्ति मुलुक बाहिर लुकाउने छिपाउने प्रवृत्तिको कारण अन्तर्राष्ट्रिय सहयोगको आधार नबन्दासम्म अनुसन्धानको काम प्रभावकारी हुने छैन । अनुसन्धानमा संलग्न कर्मचारीहरूको ज्ञान, सिप र दक्षता अभिवृद्धि गर्न, अनुसन्धानका नवीन प्रविधिहरूको उपयोग गर्न र भरपर्दो अन्तर्राष्ट्रिय सहयोगको वातावरण तयार गर्नु पनि आयोगको चुनौतीको विषय बनेको छ ।

आयोगका लागि अलगै कर्मचारी सेवाको गठन भएमा मात्र कर्मचारीलाई आयोगमा टिकाइराख्न र उनीहरूमा विज्ञताको विकास गर्न सजिलो हुन्छ । आयोगमा कार्यरत जनशक्तिको व्यावसायिक क्षमता अभिवृद्धि गर्दै आधुनिक प्रविधिको प्रयोग मार्फत अनुसन्धानलाई नतिजामूलक बनाउन तथा थप प्रोत्साहनको व्यवस्था गरी कर्मचारीहरूको मनोबल उच्च बनाई राख्नु पनि उत्तिकै चुनौतीपूर्ण छ ।

भ्रष्टाचारमा विचौलियाहरूको घूसपैठको प्रभाव घटेको छैन । कतिपय सन्दर्भमा आयोगको अनुसन्धानलाई प्रभावित पार्न केही स्वार्थ समूहहरूबाट संगठित रूपमा अवरोध गर्ने प्रवृत्तिहरू पनि देखापर्ने गरेका छन् । यस्ता प्रवृत्तिहरूको सामना गर्दै भ्रष्टाचारका विरुद्ध सशक्त रूपमा अगाडि बढ्नु पनि आयोगका लागि एक चुनौती बनेको छ ।

आयोगले ठूला भ्रष्टाचारमा संलग्न व्यक्तिहरूलाई कारबाही गर्न नसकेको भन्ने आलोचनाहरू पनि हुने गरेका छन् । भ्रष्टाचार सानो वा ठूलो भन्दा पनि भ्रष्ट प्रवृत्ति माथि आयोगले प्रहार गर्दै कामकारबाहीहरू अगाडि बढाएको छ । भ्रष्टाचारी ठूलो वा सानो जो सुकै भए पनि यसलाई कारबाहीको दायरामा ल्याई आम नागरिकको विश्वास र भरोसा कायम राख्न आयोग कटिबढु छ । यद्यपि भ्रष्टाचार विरुद्धको कारबाहीलाई तीव्रता दिने विषय तथ्यपूर्ण सूचना र प्रमाणको उपलब्धतामा निर्भर गर्दछ । तथ्यपूर्ण सूचना प्राप्त गर्ने विषय आयोगका लागि सधै चुनौतीको विषय बनेको छ ।

स्थानीय निकायहरू लामो समयसम्म जनप्रतिनिधिविहीन अवस्थामा सञ्चालित छन् । स्थानीय तहमा कर्मचारीतन्त्रमा जिम्मेवारी र जवाफदेहिता बहन नगर्ने प्रवृत्ति बढेर गएको छ । नागरिकहरूमा जनसरोकार र जनहितका हरेक विषयहरूमा आयोगले हस्तक्षेप गरोस् भन्ने अपेक्षा रहेको छ । जनताका आधारभूत अधिकार र जनहितका विषयमा सबेदनशील भई आयोगले हरेक क्षेत्रमा सक्रियता देखाउँदै आएको भए पनि जनअपेक्षानुसार भ्रष्टाचार नियन्त्रणका लागि अभ सशक्त भूमिका निर्वाह गर्नु आयोगको अर्को चुनौती हो ।

अबको बाटो

गरिब मुलुकबाट ठूलो धनराशि विदेश पलायन रोक्न UNCAC को मर्मवमोजिम घरेलु कानुनी संरचनाहरूको निर्माण अविलम्ब गरिनुपर्दछ । नेपालीहरू पलायन भइरहेको प्रमुख विदेशी राष्ट्रहरूसँग यथासक्दो Mutual Legal Assistance (MLA) सम्झौता गर्न अबेर गर्नु हुँदैन । यसका लागि आवश्यक प्रविधि र जनशक्तिको शीघ्र व्यवस्था गरी अन्तर्राष्ट्रिय सहयोगको वातावरण बनाउनुपर्ने देखिएको छ । प्राविधिक आधार र जनशक्ति निर्माण नहुन्जेल विदेशमा बसाइसराइ गर्ने र अध्ययन वा कामका लागि जाने सबै सार्वजनिक पदधारण गरेका व्यक्ति र तिनका परिवारहरूको व्यक्तिगत डाटाबेस र प्रोफाइल तयार गर्न आवश्यक देखिएको छ ।

आयोगले आफ्नै अनुसन्धान सेवा समूह गठन गरी स्वच्छ विगत र उच्च नैतिकबल भएका सक्षम, इमानदार, उत्प्रेरित, प्रतिबद्ध, समर्पित र बलिदानी खालका कर्मचारीहरू नियुक्ति तथा विकास गर्न जरुरी भइसकेको छ । त्यस्ता कर्मचारीहरूको सार्वजनिक सेवाको विगतको प्रोफाइल तयार गरी दबाव र प्रभावमा नभई गुण र क्षमताका आधारमा मात्र आयोगको ढोका खुला गरिनुपर्दछ ।

भ्रष्टाचारका विभिन्न विषयमा अध्ययन तथा अनुसन्धान गरी भावी, नीति, नियम, निर्णय र योजना तथा रणनीतिहरू निर्माण गर्न Research & Development का कामहरू आफ्नै स्वतन्त्र र प्राञ्जिक इकाइ खडा गरी वा बाह्य अनुसन्धान निकायहरूबाट नियमित संचालन गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

भ्रष्टाचारको तौरतरिका र यसमा प्रयोग गरिने प्रविधिमा आएको परिवर्तनले परम्परागत ढंगको अनुसन्धान पद्धतिले भ्रष्टाचारका पेशेवर दोषीहरूलाई प्रमाणित गर्न कठिनाइ हुने भएकोले आयोगले नयाँ प्रविधिको (Innovative tools, technology and techniques) खोजी तथा अनुसन्धान गरी प्रयोगमा ल्याउनुपर्ने र त्यस्तो पद्धति र तरिकालाई मुद्दा सुनुवाइ गर्ने अदालतहरूले समेत मान्यता दिने खालका कानुनी वातावरण बनाउनु जरुरी हुन्छ ।

लोभको भाँडो कहिल्यै नभरिने भएकाले सबभन्दा पहिले त व्यक्तिको प्रवृत्ति र सामाजिक दृष्टिकोणमा नै परिवर्तन आउनु जरुरी छ । भ्रष्टाचारमा संलग्न भई समाजमा उच्च जीवनयापन गर्नेहरू समाजबाट प्रोत्साहित र सदाचारको बाटोमा हिंडेर साधारण जीवनयापन गर्नेहरू अपमानित हुनुपर्ने परिस्थिति सुखद होइन । भ्रष्टाचार सभ्य समाजको साभा शत्रु भएकोले यसको नियन्त्रण सबैको साभा एजेन्डा बन्नु जरुरी छ । सूचना तथा संचारको क्षेत्रमा भइरहेको द्रुतगतिसँगै अन्तर्राष्ट्रियकरण भइसकेको भ्रष्टाचारको माखेसाड्लो चुँडाल्न नयाँ प्रविधिहरूको निरन्तर विकास गरिनुपर्दछ । जसरी बयलगाढा चढेर चन्द्रमाको यात्रा गर्न सकिँदैन त्यसरी नै उच्च प्रविधियुक्त दक्ष, प्रतिबद्ध र इमान्दार जनशक्ति, दूरदर्शी नेतृत्व, पारदर्शी राज्यसंयन्त्र, प्रतिबद्ध राजनीति, सहयोगी नागरिक समाज र प्रभावकारी अन्तर्राष्ट्रिय सहयोग र सम्बन्धको उचित संयोजन बिना भ्रष्टाचार विस्तृको कठिन र लामो यात्रा तय गरी गन्तव्यमा पुग्न सकिँदैन ।

**

आर्थिक विकासमा भ्रष्टाचारको प्रभाव

(राजस्व परिचालन र भ्रष्टाचारबीचको अन्तर्सम्बन्ध विशेष)

४ डा. चन्द्रमणि अधिकारी*

१. पृष्ठभूमि:

अहिले देश एउटा विसौनीमा पुगेको छ। पूर्ण लोकतन्त्रको माथ्यमबाट देशलाई अगाडि बढाएर दिगो शान्तिको वातावरणभित्र समावेशी आदर्शमा आधारित नयाँ नेपालको निर्माण गरेर विकासको दिगो आधार स्थापना गर्ने आम चाहना अनुकूल राजनैतिक प्रक्रिया अविवादित होको भएतापनि लोकतन्त्रलाई संस्थागत गर्ने मार्गमा विभिन्न तगाराहरू तेरिएका छन्। त्यसमध्येका प्रमुख चुनौती कमजोर अनुशासन, दण्डहीनता र भ्रष्टाचार हुन्। यस महारोगबाट मुक्ति पाउन एउटा प्रभावकारी अभियानको आवश्यकता टड्कारो रूपमा देखिएको छ। किनभने लोकतन्त्र त्यतिबेला मात्र दिगो हुन्छ, जहाँ शान्ति र समावेशीतन्त्रसँगै सुशासित समाज र भ्रष्टाचाररहित प्रणालीको विकास गरिएको हुन्छ। भ्रष्टाचारको प्रकृतिको कुरा गर्दा नीतिगत र कार्यान्वयनगत तथा समानान्तर संस्थागत संयन्त्र बनाई गरिने भ्रष्टाचार सबै कार्य समाजको लागि धातक हुन्छन्। यिनमा भ्रष्टाचारको प्रकृति, परिणाम तथा आयतन मात्र फरक हुन सक्छ। हामीलाई थाहा छ, भ्रष्टाचारको प्रभाव, फैलावट र असर गणितीयभन्दा पनि ज्यामितीय हुन्छ। यस्ता कार्य बढ्दै जाँदा समाजलाई एक किसिमले भन्ने हो भने, भ्रष्टाचार गर्न नै प्रोत्साहित गर्दछ। नेपाल लगायत कतिपय देशमा भ्रष्टाचारका कारणले गरिबी कम गर्न ल्याइएका कार्यक्रमहरूले समेत अपेक्षित नतिजा दिन सकेका छैनन्। मानौं रु. १००।- सार्वजनिक क्षेत्रमा गरिएको खर्च वा लगानीबाट वास्तविक मूल्यको सिर्जना मोटामोटी रूपमा ३० देखि ३५ प्रतिशत मात्र हुने गरेको पाइन्छ र बाँकी साधन वैधानिक तथा अवैधानिक रूपले चुहावट भएर जान्छ भनिन्छ। अर्थात् यसको अर्थ राज्यले गरेको रु.१००।-को खर्चबाट जनताले खास पाउने अड्क रु.४०।- भन्दा तल नै हुन्छ भन्ने हो। राजस्व परिचालनमा पनि खोट देखिएका छन्। विकासोन्मुख देशमा कुल सम्भाव्य स्रोतको ५० प्रतिशत राजस्व मात्र परिचालन गर्न सरकार सक्षम छन् भन्ने प्रतिवेदन आएका छन्। यसरी राजस्वको सम्भाव्य ठूलो अंश चुहावट भएर गएको छ। आय र सम्पत्तिको ठूलो मात्रा राज्यको नियन्त्रण बाहिर छ। हुन त विश्वबाट भ्रष्टाचार पूर्ण रूपले निवारण हुनु असम्भव कुरा हो। बढी पारदर्शी भनेर भनिने फिनल्यान्ड, नर्वे, स्विडेन तथा जापान पनि भ्रष्टाचाररहित हुन सकेका छैनन्। यद्यपिती देशहरूमा भ्रष्टाचारको दर तुलनात्मक रूपले न्यून छ। नेपालको सन्दर्भमा भ्रष्टाचारको डिग्रीको अड्कलाई अपेक्षित रूपमा तल भार्न सकिएको छैन, नकारात्मक स्कोरलाई घटाउन सकेको छैन। जनताले भ्रष्टाचार घटेको अनुभूति गर्न नपाउनु लोकतन्त्रको सुदृढीकरणको मार्गमा ठूलो अवरोध हुन सक्छ।

* सदस्य, राष्ट्रिय योजना आयोग

1 U4 Anti Corruption Resource Center, WWW.transparency.org/U4.no(Jan 2010)

२. विश्वमा भ्रष्टाचारको अवस्था

जहाँसम्म नेपालमा भ्रष्टाचारको अवस्था छ, सुशासनसम्बन्धी विषय राष्ट्रिय प्राथमिकतामै परे पनि त्यसमा खासै कमी आएको छैन । सन् २००६को ट्रान्सपेरेन्सी इन्टरनेशनलको सर्वेक्षणले फिनल्यान्ड, डेनमार्क, र न्युजिल्यान्डलाई अत्यन्तै न्यून भ्रष्टाचार हुने स्थानमा रहेको देखाएको थियो भने सोमालिया तथा म्यानमार अत्यन्तै भ्रष्टाचार हुने देशमा राखेको थियो । प्रतिवेदनले कोस्टारिका, दक्षिण अफ्रिका, भुटान, थाइल्यान्ड, इटली र स्वाजिल्यान्ड समेतका १३ देशहरूले भ्रष्टाचार कमगर्न सकेको देखाएको छ । त्यसवर्ष सातवटा देशले कुल अड्क १०मध्ये ९ र सोभन्दा बढी अड्क प्राप्त गरेको देखिन्छ । कुल १८० देशमा गरिएको सर्वेक्षणमा म्यानमार, कंगो, सोमालिया, गिनी, लाओस, सुडान, अफगानिस्थान, बंगलादेश, इराक समेतका १३ देशले दुई र दुईभन्दा कम अड्क मात्र प्राप्त गरेका छन् । त्यसवर्ष नेपालले १० मध्ये २.५ अड्क मात्र प्राप्त गरी १३१आँ स्थानमा रहेको थियो । सन् २०१० मा आइपुग्दा डेनमार्क, फिनल्यान्ड, स्विडेन क्रमशः प्रथम, द्वितीय र तृतीय स्थानमा रहेका देखिन्छन् भने तीनवटाले मात्र ९ भन्दा बढी अड्क प्राप्त गरेका छन् । सोमालिया सबभन्दा तल १७८आँ स्थानमा छ भने अफगानिस्तान र म्यानमार १.४ अड्क प्राप्त गरी १७६आँ स्थानमा रहेका देखिन्छन् । यस वर्ष नेपाल तल भरेर १४६आँ मा पुगी २.२ अड्क मात्र प्राप्त गर्न सकेको थियो । सन् २०१४ को सूचक अनुसार डेनमार्क एक नम्बरमा उक्लेको छ । दोस्रो, तेस्रो र चौथोमा क्रमशः न्युजिल्यान्ड, फिनल्यान्ड र स्विडेन छन् । डेनमार्क र न्युजिल्यान्डले १०० अड्कमा क्रमशः ९२ र ९१ पाएका छन् । फिनल्यान्ड र स्विडेनले क्रमशः ८९ र ८७ स्कोर प्राप्त गरेका छन् । संयुक्त अधिराज्य १० बाट १४ मा ओरेको छ । चीनले गत वर्षको ४० अड्कभन्दा कम ३६ अड्क प्राप्त गरेको छ । भारत १४ बाट ८५आँ स्थानमा उक्ली ३८ अड्क प्राप्त गरी केही केही सुधार गरेको छ । मलेसियाले अपेक्षाकृत बढीअड्क ५२ पाएको छ । थाइल्यान्डले सुधार गरी ३८ मा उक्लेको छ । एसियाका इण्डोनेसिया, म्यानमार, अफगानिस्तान र उत्तर कोरियाले क्रमशः ३४, २१, १२, ८ प्राप्त गरेकाले यस क्षेत्रमा सुशासन कमजोर रहेको देखिन्छ । दक्षिण एसियालाई हेर्दा सन् २०१४को नतिजा अनुसार भुटान ३०आँ, बंगलादेश १४५आँ, नेपाल १२६आँ, पाकिस्तान १२६आँ, श्रीलंका ८०आँ र भारत ८५आँ स्थानमा परेका छन् । सन् २०१३ को सूचीमा भारत ३६ अड्क प्राप्त गरी १४आँ स्थानमा थियो भने नेपाल ११६आँ स्थानमा रहेर ३१ अड्क प्राप्त गरेको थियो । यस अवधिमा यस क्षेत्रका भुटान र म्यानमारले भ्रष्टाचार न्यूनीकरणमा तुलनात्मक रूपले राम्रो उपलब्धि हासिल गरेको देखिन्छ । नेपाल यस वर्ष अड्कको दृष्टिले पनि २ अड्क गुमाएर २९ अड्कमा भरेको छ ।

३. भ्रष्टाचार बारेको बुझाइ र विचार, आचार तथा व्यवहारबीचको सम्बन्ध

भ्रष्टाचार भ्रष्ट आचरणबाट जन्मिएको शब्द हो । दुराचार, यौनाचार, पापाचार र व्यभिचार आदि समाजले सुन्न नचाहने शब्द र कार्य हुन् । तैपनि समाजमा यिनको फैलावट हुँदैछ । स्वयम् समाजकै

सदस्यहरूबाट, त्यसमा पनि बढीबुज्जुक, बढी पढेलेखेका र बढी चेतनशील भनिएकाबाट यस्ता व्यवहार तथा कार्य भइरहेको सुनिन्छ । वैचारिक हिसाबले हेर्दा आचार व्यवहारसँग सम्बन्धित हुन्छ । व्यवहार विचारसँगसम्बन्धित हुन्छ । विचार, विवेक, विद्वता र ज्ञान एवम् सूचनासँग सम्बन्धित हुन्छ । भ्रष्ट आचार हुनु भनेको कुनियत र अनुचित कार्यको व्यवहार प्रदर्शन गर्नु हो । आफूले फाइदा लिई समुदाय, समाज तथा राष्ट्रलाई हानि पुऱ्याउनु हो । समाज र राज्यले दिएको अधिकारको गलत प्रयोग गर्नु हो । यस्तो गलत प्रयोग हुन्छ भनेर विचार गर्ने हो भने मूल कुरा विचार हो, मन हो । विचार प्रदूषित भैदिँदा कुविचारले स्थान पाउँदो रहेछ । कुविचारले दुराचार, यौनाचार, व्यभिचार र पापाचारको जन्म हुने देखियो । अनियन्त्रित मानिसलाई भ्रष्टाचार गर्न अभिप्रेरित गरेको पनि पाइयो । जीवनलाई उचित अनुचित बाटोमा निर्दोशित गर्ने विचारले नै हो । विचारलेनै मानिसलाई ठूलो वा सानो बनाउँछ । असल विचारले सदाचारतर्फ लैजान्छ । कमसल विचारले विचलनतर्फ डोच्याउँछ । हामी विकासको कुरा गछौँ । विकास हुन साधन चाहिन्छ, त्यो कुरा ठीक हो । तर विकास, उन्नयन र अग्रगमनका लागि साधनले भन्दा पनि असल विचार तथा प्रगतिशील सोचले बढी काम गर्दछ । साधन र स्रोत त दोस्रोमा आउँछ । विचारले साधनको सिर्जना र सदुपयोग गरी समाजको उन्नतिमा लगाउँछ । यहाँ प्रश्न आउँछ, भ्रष्टाचारको र विकासका बीच सम्बन्ध हुन्छ वा हुँदैन? भए कस्तो अन्तरसम्बन्ध हुन्छ? उत्तर आउँछ, हुन्छ । विकास र भ्रष्टाचारबीच उल्टो वा नकारात्मक सम्बन्ध हुन्छ । भ्रष्टाचार बढ्दा विकास ओरालो लाग्छ । समाज अराजकता, अवनति र अधोगतितर्फ बढ्छ । विश्वमै हामीले हेच्यौँ भने पनि के देखिएको छ भने जुन देशमा कम भ्रष्टाचार छ, बढी पारदर्शिता छ, ती देशको प्रगति, समानता र न्यायको सूचक मार्थि रहेको देखिन्छ । हुने र नहुने बीचको खाडल पनि कम हुन्छ । दुन्दुपनि कम भएको छ । समाज पनि कम भाँडिएको छ ।

४. भ्रष्टाचारका असर र कारणहरू

समृद्ध समाजको परिकल्पनालाई नतिजामा परिणत गर्ने विषयमा भ्रष्टाचारले एकातिर सार्वजनिक सेवा सुविधाको गुणस्तरमा नकारात्मक प्रभाव पार्छ भने आम जनजीवनलाई पनि प्रभाव पार्दछ । यसै विषयलाई प्रमुख मुद्दा बनाएर विकासोन्मुख देशमा राजनैतिक दल तथा तिनको अगुवा सत्तामा पुग्नुले पनि जनताले भ्रष्टाचार नियन्त्रणमा देखाएको चासो र महत्व स्पष्ट हुन्छ । तर भ्रष्टाचार भने भन् भन् मौलाइरहेको छ । भ्रष्टाचार बारेका प्रतिवेदन अथवय गर्दा यसका मुख्य कारणमा न्यून पारिश्रमिक र कम ज्याला, रोजगारीको न्यून अवसर, दण्डहीनता, जुनसुकै स्रोतबाट धन थुपारे पनि समाजले धन थुपार्नेलाई मात्र मर्यादा गर्ने प्रवृत्ति, भ्रष्टाचारको विरोधमा जनता वा आम नागरिक संगठित नहुनु, कतिपय अवस्थामा यस्तो क्रियाकलापको अवधारणामा पनि एकमत नहुनु, सार्वजनिक कार्यमा अपारदर्शिता, गलत निर्वाचन प्रणाली, राजनीतिमा दलबदलीको बढ्दो प्रवृत्ति, कतिपय निर्णयलाई भ्रष्टाचारको विरुद्धमा कारबाही गर्ने निकायको क्षेत्राधिकारमा नपारी

डाइर्सनको व्यवस्था गरिनु सार्वजनिक सेवामा गुणस्तरभन्दा पनि अस्वस्थ प्रतिस्पर्धा हुनु र न्यायालय समेत कतिपय अवस्थामा भ्रष्टाचारमा मुछिनु आदि रहेको पाइन्छ । अर्को एउटा कुरा के प्रमाणित भइसकेको छ भने भ्रष्टाचारको पछाडिको कारणमा न्यून आय भई कठिन जीवनयापनको कुरा मात्र पर्दै रहेन्छ । चोरी, डकैती, गर्नेहरू पनि खाना, छाना र नानाका लागि मात्र चोरी गर्दा रहेन्छन् । घूसखोरी र चोरीडकैती दुवैमा धन थुपार्ने प्रवृत्ति र गलत क्रियाकलापमा पैसा खर्च गर्ने कुलतले समेत जरो गाडेको कुरा विभिन्न घटनाले पुष्टि गरेका छन् । जीवनका लागि न्यून आवश्यकता (निड) पूरा गर्न मात्र होइन लोभी लालची (ग्रिडी) भएर भ्रष्टाचार गर्ने प्रवृत्ति निकै बढेको पाइएको छ ।

५. भ्रष्टाचारको जरो र क्षेत्रगत प्रभाव

भ्रष्टाचारले राज्यको आय, व्यय, लगानी, रोजगारी समेतका विकासका सबै क्षेत्र र आयाममा प्रतिकूल असर पार्दछ । सार्वजनिक खर्चको कुरा गर्दा नेपाल समेतका अल्पविकसित तथा विकासोन्मुख देशमा सार्वजनिक सेवाका क्षेत्रमा व्यापक भ्रष्टाचार भएका समाचारहरू आइरहन्छन् । सार्वजनिक खर्चमा निर्माणको क्षेत्रमावढी भ्रष्टाचार हुने भनिए तापनि अन्य क्षेत्र पनि चोखा छैनन् । बजारमा निकै मोलतोल गयो भने रु. १५० मा पाइने त्यही गुणस्तर र परिमाणको वस्तुलाई रु. ३००।- भन्दा बढी परेका उदाहरण पनि पाइन्छन् । यसको उपस्थिति सार्वजनिक खर्च र सार्वजनिक आयमा मात्र नभई निजी क्षेत्रबाट प्रवाह हुने सेवामा पनि देखिएको छ । निजी क्षेत्रका बैंक तथा वित्तीय क्षेत्र र विमा कम्पनीमा देखिएका विकृति तथा बाहिर आएका घटनाले पनि यो कुरालाई पुष्टि गर्दछ । आम्दानीको पाटो पनि भ्रष्टाचार हुने भनी जनमानसमा कहलिएको क्षेत्र हो । राजस्व प्रशासनले पनि आफूलाई निखार्दै नलैजाने होभने यसले समग्र अर्थतन्त्रलाई नराम्रोगरी गाँजेछ । विश्व आर्थिक मंच (World Economic Forum-2014) ले गरेको अध्ययन अनुसार १४४ देशमा देखिएका व्यवसाय संचालनका प्रमुख तीन बाधाहरूमध्ये भ्रष्टाचार एउटा प्रमुख रहेको देखिन्छ । यस्तो भ्रष्टाचारबाट आम उपभोक्ता, साना व्यवसायी र पिछडिएका तथा सीमान्त वर्ग बढी मारमा परेका छन् । यसै अध्ययन अनुसार पनि विश्वमा अहिले दशखर्ब अमेरिकी डलर बराबरको भ्रष्टाचार हुन्छ । विश्व बैंकको एक प्रतिवेदन अनुसार पनि विकासोन्मुख देशमा भ्रष्टाचारमध्येको ५०० अर्बै डलर बराबरको भ्रष्टाचार निजी क्षेत्रमा हुने गरेको देखिन्छ । यसले समग्र अर्थतन्त्रको प्रतिस्पर्धात्मक क्षमतालाई प्रतिकूल प्रभाव पुऱ्याएको छ र निजी क्षेत्रलाई पनि एउटा आचार र उचित सहितामा हिँडाउनुपर्ने तथा हिँडाउनुपर्ने देखिएको छ । यसरी सन् २०१२ मा मात्र पनि विश्वका १०५ देशमा (अल्प विकसित र विकासोन्मुख) ५०० अर्ब डलर बराबरको भ्रष्टाचार हुनुले (जसमा सार्वजनिक क्षेत्रको भ्रष्टाचारको अड्क सामेल छैन) विश्व समाजमा भ्रष्टाचारले कतिको जग गाडेको रहेछ भन्ने प्रस्तु हुन्छ ।

२ यो अंक विश्वका वैदेशिक सहयोगको भण्डै ३५ खण्ड हुन आउँछ, उक्त अवधिमा १४१ अर्को वैदेशिक सहयोगपरिचालन भएको थियो (Official Development Assistance-ODA)

६. कर छली र भ्रष्टाचारका कुरा

करका क्षेत्रमा भएको भ्रष्टाचारले त आत्मनिर्भर अर्थतन्त्र बनाउने सपनालाई नै चकनाचुर पार्दछ । कर अर्थतन्त्रलाई आत्मनिर्भर बनाउने विषय मात्र नभई यो जनतालाई आर्थिक सामाजिक न्याय र सुरक्षा दिने उपकरण पनि हो । तर यो क्षेत्र पनि प्रदूषित नै छ । यस्तो विकृति नीति निर्माणदेखि करप्रणाली र परिचालनमा पनि देखिन्छ । सामान्यतया अपवाद बाहेक, कर नीतिको प्रयोग करदाताको व्यवहारमा सकारात्मक परिवर्तनका लागि गरिन्छ । कर नीतिबाटै कर प्रणालीमा सुधार, कर मनोविज्ञानमा परिवर्तन, कर चुहावटमा नियन्त्रण तथा हुनेनहुने बीचको अन्तर कम गराउने प्रयास गरिन्छ । जहाँसम्म भ्रष्टाचार र करको सम्बन्ध छ, भ्रष्टाचार बढ्नु भनेको अप्रत्यक्ष रूपले जनतामा करको भार बढ्नु हो । यसले लगानी निरुत्साहित गरी आर्थिक वृद्धिलाई प्रतिकूल प्रभाव पार्छ, गरिबी न्यूनीकरणमा बाधा पार्छ । भ्रष्टाचारलाई सके नियन्त्रण र नसके न्यूनीकरण गरेमा देशको वैदेशिक सहायतामाथिको निर्भरता कम हुन्छ र स्वदेशी तथा वैदेशिक निजी लगानी बढ्छ । तर नेपाल समेतका करिपय देशमा राजस्व परिचालनको क्षेत्रमा समेत भ्रष्टाचार घनीभूत रूपमा हुने गरेकाले देशको आर्थिक विकासले गतिलिन सकेन । कर छली पनि एक प्रकारको भ्रष्टाचार नै हो । अनि कर छली गराउन संलग्न हुनु पनि अनुचित कार्य हो, त्यसबाट फाइदा लिनु भ्रष्टाचार हो । आजभौलि प्रश्न उठ्ने गरेको छ, करछलीबाट प्राप्त रकम कहाँ प्रयोग हुन्छ ? भ्रष्टाचारबाट प्राप्त रकमले भूमिगत अर्थतन्त्र निर्माणमा कस्तो योगदान पुऱ्याउँछ र पुऱ्याइरहेकोछ भन्ने प्रश्न पनि हाम्रो सामु छ । राजस्व क्षेत्रको भ्रष्टाचारले राजस्व वा कर तथा कुल गार्हस्थ उत्पादनबीचको अनुपातलाई घटाउने वा बढ्न नदिने मात्र होइन कि लगानी, उत्पादन, रोजगारी तथा आय र व्यापरलाई पनि प्रभावित गर्छ (घुरो १९९८) । गलत, अनौपचारिक र भूमिगत अर्थतन्त्रको आकार बढाउँदै लैजान्छ । अनिर्दीर्घकालमा राजस्व आयमा प्रतिकूल प्रभाव पार्छ । राजस्व क्षेत्रको भ्रष्टाचारको अनुसन्धान अन्य क्षेत्रको भन्दा जटिल हुन्छ । यसमा करप्रशासन र करदाता दुवैले व्यक्तिगत फाइदा लिने हुँदा उजुरी र गुनासा सतहमा कमै आउँछन् । खासै पीडित पक्ष भनेको राज्य हो, राज्यको प्रतिनिधि प्रशासन हुन्छ । राज्य अमूर्त हुने हुँदा यसले आफै उजुरी गर्दैन र यसबाट अप्रत्यक्ष रूपमा उत्पीडित हुने पक्ष जनता हो, नागरिक हो । नागरिकसम्म पर्याप्त मात्रामा उचित समयमा भरपर्दा सूचना सम्प्रेषण भएकै हुँदैन । भ्रष्टाचार र राजस्वबीचको अन्तर्सम्बन्धको कुरा गर्दा भ्रष्टाचारमा एक बिन्दुले वृद्धि हुँदा राजस्व र कुल गार्हस्थ उत्पादन अनुपातमा १.५ प्रतिशतले र कर तथा कुल गार्हस्थ उत्पादन अनुपातमा २.७ प्रतिशतले कमी आउने कुरा सबसहारन क्षेत्रको एक अध्ययनले देखाएको छ (तान्जी २०००)^३ । त्यसमा पनि करको प्रकृति अनुसार भ्रष्टाचार र व्यक्तिगत आयकरबीच घनीभूत रूपमा प्रतिकूल सम्बन्ध हुने कुरा प्रकाशमा आएको छ । भ्रष्टाचारमा एक प्रतिशतले वृद्धि हुँदा व्यक्तिगत आयकर तथा कुल गार्हस्थ उत्पादनबीचको अनुपातमा ०.६३ प्रतिशतले कमी आउँछ । मूल्य अभिवृद्धिकर

³ U4 Anti Corruption Resource Center, WWW.transparency.org/U4.no(Jan 2010)

पनि घनीभूत चुहावट हुने क्षेत्र हो । यसलाई भ्याट इफिसियन्सी अनुपातसँग जोडेर हेर्ने गरिन्छ । यस्तो अनुपात भ्याट र कुल गार्हस्थ उत्पादनबीचको अनुपातलाई भ्याटको स्टान्डर्ड दर (रेट)ले भाग लगाएर निकालिन्छ । यो अनुपात जीत बढी हुन्छ मूल्य अभिवृद्धि कर (भ्याट) त्यक्तिकै उत्पादक देखिन्छ । जहाँ यो अनुपात कम हुन्छ त्यहाँ चुहावट वा भ्रष्टाचार कम रहेको रहेछ भन्ने बुभनुपर्दछ । नेपालमा पनि यस्तो चरित्र देखिएको छ । भन्सारको मूल्यांकन र भन्सारको कारोबार जीत यथार्थ भयो भन्सारबाट प्राप्त हुने कर मात्र होइन मूल्य अभिवृद्धि कर, उत्पादनकर वा अन्तःशुल्क तथा आयकरको परिचालन पनि बढाइछ । नेपाल जस्ता देशमा भन्सार बिन्दुमा र उत्पादन बिन्दुमै वस्तुको कारोबार अड्क वा मूल्यांकन कमदेखाई वा कम परिणाम देखाई उपभोक्तासम्म पुग्ने चरणसम्म समानान्तर कारोबारबाट करचुहावट गरिन्छ, जसमा भ्रष्टाचार वा अखित्यारको दुरुपयोगले काम गरेको हुन्छ । यस पृष्ठभूमिमा केलाउँदा विकासोन्मुख देशहरूमा राजस्व प्रशासनमा हुने भ्रष्टाचार चार बिन्दुमा घटाउन सके प्रत्यक्ष कर तथा कुल गार्हस्थ उत्पादनबीचको अनुपात ७.२ प्रतिशतले बढाउन सकिने निचोड अनुसन्धानकर्ताहरूले निकालेका छन् (तान्जी, दाभुदी, २०००) ।

७. कर छली र भ्रष्टाचारले दिने नतिजा

करको अर्थतन्त्रमा सकारात्मक र नकारात्मक दुवै किसिमको प्रभाव रहन्छ । अत्यधिक कर परिचालन गन्यो, व्यक्ति तथा संस्था र राष्ट्रको क्षमताभन्दा बढी कर असुल गर्न खोज्यो भने त्यसले अर्थतन्त्रमा नकारात्मक प्रभाव पार्दछ । लगानीलाई निरुत्साहित गर्दछ, उपभोग र जीवनस्तर पनि प्रभावित हुन्छ । अर्थतन्त्रलाई स्वाधीन र आत्मनिर्भर बनाउने प्रमुख आधार पनि कर नै हो । त्यसैले देश तथा व्यक्तिको सम्भाव्य क्षमता अनुसार कर असुल गर्नुपर्छ । करको विषय बाली कटान गर्ने ध्येयबाट मात्र अभिप्रेरित हुनु हुँदैन । बाली लगाए मात्र फल्छ र कटानी गर्न पाइन्छ । राज्यको खर्च आवश्यकता धान्न पर्याप्त आम्दानीको आवश्यकता पर्दछ र त्यो प्राप्त गर्ने मूलस्रोत करनै हो । पर्याप्त कर परिचालन गर्न नसकेमा वैदेशिक सहयोगको खोजी गर्नुपर्ने हुन्छ, जुन दीर्घकालसम्म दिगो हुन सक्दैन । त्यसैले कर परिचालन गर्दा सन्तुलित ढङ्गले गर्नुपर्छ । अत्यधिक करारोपणले भ्रष्टाचार बढाउँछ भने न्यून करारोपणले अर्थतन्त्रलाई गति दिँदैन । त्यसैगरी करको परिचालन दर र भ्रष्टाचारको सम्भावित अवस्थाको आँकलन गरेर करका दर र सम्भावित जोखिमबीच पनि सन्तुलन कायम गरिनु आवश्यक छ । कर परिचालन सन्तुलित (अप्टिमम) आकार, संरचना र दरमा गरियो भने भ्रष्टाचारको दरमा कमी आएर भन्डै शून्यमा पुग्दछ । नतिजातर्फ हेर्दा कर प्रशासनमा हुने भ्रष्टाचारले कर परिचालनमा मात्र कमी ल्याउने होइन । यसले एकातिर करदाताको नैतिक धरातललाई कमजोर बनाउँछ भने अकार्तिर जनतालाई सरकारप्रति आक्रोशित बनाउँछ । कर परिचालनमा संलग्न हुने सरोकारवालालाई व्यापक रूपमा भ्रष्टाचारमा लाग्ने र करचुहावट कार्यमा सामेल हुन उत्प्रेरित गर्दछ । यसका अतिरिक्त कर संरचनालाई पनि खलबल्याउँछ । यसबाट

यतिसम्म हुन्छ कि राजनीतिज्ञहरू पनि सीमित व्यक्तिहरूको हितमा हुनेगरी करनीति तथा कानुन बनाउन उत्प्रेरित हुन्छन्। नीतिगत भ्रष्टाचारको पनि पर्याप्त सम्भावना बन्छ। यसरी समग्र राजस्व परिचालन कार्यमा प्रतिकूल असर परेपछि देशमा अनौपचारिक वा भूमिगत वा छाया अर्थतन्त्रको आकार बढ्दछ। अनि राज्यको पकडमा रहेका तथ्य तथ्याङ्कहरू अपर्याप्त सावित हुन्छन्। प्राप्त तथ्याङ्क र सूचनाले समग्र अर्थतन्त्रको प्रतिनिधित्व गर्दैनन्। अनि सीमित प्रतिनिधित्व गर्ने तथ्य, तथ्याङ्क र जानकारीको आधारमा तयार गरिएको नीतिले प्रभावकारी रूपले कार्य गर्न सक्दैनन्। यसले दीर्घकालमा करका आधारहरूमा सङ्कुचन ल्याउँछ। अनि कुल गार्हस्थ उत्पादनमा पनि प्रतिकूल प्रभाव पार्दछ। यसरी एक बिन्दुमा बढेको भ्रष्टाचारले कुलगार्हस्थ उत्पादनमा ०.१३ प्रतिशतको प्रभाव पार्दछ (एक्सेल एण्ड थोमस, २००५) यसले आर्थिक सामाजिक सबै क्षेत्रमा प्रभाव पार्दछ। सार्वजनिक खर्चको प्रतिइकाइ क्षमता र उत्पादकत्व घटाउँदछ। लगानीकर्तालाई निरुत्साहित पार्छ र सार्वजनिक साधनको विनियोजनमा विकृति ल्याउँछ। यसले मृत्युदर घटाउने र विद्यार्थी भनादर बढाउने कार्यमा पनि प्रतिकूल असर पार्दछ। अध्ययनले केपनि पुष्टि गरेको छ भने एक बिन्दुमा भ्रष्टाचार बढ्दा यथार्थ सरकारी खर्चमा १.३ देखि ३ प्रतिशतसम्म कमी ल्याउँछ⁴।

८. कर नीति तथा प्रणालीमा सुधार

भ्रष्टाचार कम गर्नमा करनीतिको पनि भूमिका हुन सक्छ। कर नीतिको कार्यान्वयन कर प्रशासनबाट हुन्छ। कर सुधारका विषयहरू लागू गर्नुका अतिरिक्त सम्भावित कर अपराध पत्ता लगाउनमा पनि यसको भूमिका रहन्छ। यो करसम्बन्धी नेतृत्व, नीति र प्रशासनको दायित्व पनि हो। खासगरी विकसित देशमा कर परीक्षक वा करका अनुसन्धानकर्ताहरू बढीनै प्रशिक्षित हुन्छन्। आर्थिक अपराध सम्बन्धमा उनीहरूसँग त्यसको खोजी गर्ने क्षमता पनि बढी हुन्छ। उनीहरूले नियमित रूपमा व्यक्तिहरू, कम्पनीहरू, साभेदारी फर्म, गुठी, ट्रूष्ट तथा अन्य त्यस्तै प्रतिष्ठानको वित्तीय कारोबारको लेखाजोखा गर्दछन्। तर नेपाल जस्ता अल्पविकसित र विकासोन्मुख देशहरूमा करप्रशासनसँग सम्बद्ध जनशक्ति त्यक्तिकै रूपमा प्रशिक्षित हुँदैनन्, परीक्षणको त्यक्तिकै दक्षता रहाँदैन। तर दुवै स्थानका करप्रशासनको दायित्व एउटै हो र उद्देश्य पनि एकै हो। तर जेहोस् करनीति र कानुनमा गरिने सुधार कार्यान्वयन गर्ने प्रमुख दायित्व करप्रशासनकै हो। करमा घूसखोरी कम गर्ने र करसम्बन्धी अपराध कम गर्नमा उनीहरूले उदाहरणीय भूमिका देखाउन सक्छन्। विकसित अविकसित दुवै किसिमका देशहरूले कर नीति र करप्रणालीमा सुधारगरी घूसखोरी तथा भ्रष्टाचार कमगर्ने प्रयास गरेको दावा गर्छन्। तर दावा अनुसार काम हुन सक्यो सकेन मूल्यांकनकै विषय बनेको छ। यसको देशगत रूपमा मूल्यांकन हुनुपर्ने हुन्छ।

⁴ Dreher, Herzfeld, 2005

४. अन्त्यमा, अब बन्ने संविधानले यस्ता असामाजिक क्रियाकलाप वा देशकोलागि प्रमुख शत्रु मानिएको भ्रष्टाचार विरुद्ध गरिने जुनसुकै क्रियाकलाप होस् वा यस्ता क्रियाकलाप गर्ने वा यस्तो क्रियाकलाप गर्न प्रोत्साहित गर्ने वा यस्ता भ्रष्टाचारी कार्यको पक्षमा रकमी निर्णय गर्ने जुनसुकै संस्था वा निकायकाविरुद्ध अभियान र आन्दोलन गर्न सक्ने मार्ग प्रशस्त गरिएको हुनुपर्दछ । यसो नगरी भ्रष्टाचारका सन्दर्भमा दण्डहीनता तथा राजनैतिक एवम् नीतिगत संरक्षण कायम राख्ने हो भने समुन्नत र नयाँ नेपालको निर्माणको सपना कोरा कल्पना मात्र साबित हुन सक्दछ । जनताको जीवन भन् कठिन हुन जान्छ । सार्वजनिक सेवाको लागत उच्च हुन्छ र सर्वसाधारणको पहुँचबाहिर हुन्छ । अनि लोकतन्त्र विरोधीहरूले जनमानसलाई भइकाउने र लोकतन्त्रप्रति वितृष्णा पैदा गर्ने काम तीव्र पार्दछन् । अनि जनता एकातिर भ्रष्टाचारविरोधी अभियानका लागि नेतृत्वको खोजी गर्न थाल्दछन् भने अकार्तिर गैरसामाजिक तत्वले त्यसलाई दिग्ग्रान्त पार्ने सम्भावना बढेर जान्छ । त्यसैले देशलाई यस दिशातर्फ धकेलिनबाट जोगाउन राजनैतिक नेतृत्व सक्षम भई उदाहरणीय बन्न सक्ने र समाजले पनि यस्ता कार्यमा सलग्न भई त्यसबाट लाभान्वित हुने परिवारलाई वहिष्कार गर्नुपर्दछ । यसो भएमा उपलब्ध साधन र न्रोतबाटै पनि जनतालाई हालको भन्दा कम लागतमा आजभन्दा बढी गुणस्तरीय सेवा उपलब्ध गराउन र रोजगारीका बढी अवसरहरू सिर्जना गरी सम्भावित जोखिमबाट देशलाई जोगाउन सकिन्छ ।

**

भ्रष्टाचार, सम्पत्ति शुद्धीकरण र समानान्तर अर्थतन्त्र

४ डा. युवराज खतिवडा*

१. भ्रष्टाचारको स्वरूप र मापन

सरकार तथा सरकारी संस्थाका विभिन्न निकायहरू, राजनैतिक, सामाजिक तथा व्यावसायिक संस्थाहरू, सार्वजनिक पदमा बस्ने जुनसुकै व्यक्ति वा सेवा प्राप्त गर्नेसँग सबैभन्दा नजिक रहेर काम गर्ने सेवा प्रदायक संस्था वा व्यक्तिबाट पनि भ्रष्टाचारजन्य कार्य हुन सक्छ । तर अखिलयारको दुरुपयोगजन्य भ्रष्टाचार खोज्न हामीले अधिकार र अखिलयारी प्राप्त र सार्वजनिक पद धारण गर्ने व्यक्ति वा संस्थामा मात्र केन्द्रित हुनुपर्दछ । सार्वजनिक पदमा रहने पदाधिकारीले गर्ने भ्रष्टाचार विविध खाले हुनसक्छन् । जस्तै: (क) प्रणालीगत भ्रष्टाचार जसमा सेवाग्राहीले भ्रष्टाचारीलाई घूस नदिई सेवा पाउने सम्भावना नै रहेदैन र सेवा प्रदान गर्नेले स्वतः लाभ लिने परिस्थिति बन्छ, (ख) व्यक्तिगत वा छिटपुट भ्रष्टाचार जसमा नियमित रूपमा नभई यदाकदा र व्यक्तिगत आचरणजन्य भ्रष्टाचार गर्ने प्रवृत्ति रहन्छ, (ग) खुद्रे भ्रष्टाचार जसमा सार्वजनिक सेवा प्रदान गर्ने व्यक्तिले निजी लाभ नलिई सेवा या त प्रवाह गर्दैन या आलटाल र ढिलाइ गर्दछ तथा (घ) राजनैतिक भ्रष्टाचार जसमा सार्वजनिक सम्पत्तिलाई निजी बनाउने वा निर्णय प्रक्रियाबाटै व्यक्तिगत लाभ हुने कार्य गरिन्छ ।

भ्रष्टाचार किन हुन्छ भन्ने प्रश्नको एउटै उत्तर छैन । अस्पष्ट कानुन तथा नियमहरू, कानुनको पूर्ण पालनाको अभाव, शासकीय पद्धति (प्रजातान्त्रिक वा एकतन्त्रीय), आर्थिक-सामाजिक संरचना, सामाजिक विकासको अवस्था तथा सेवा प्रदाय प्रणाली (सहभागितामूलक वा स्वेच्छाचारी, केन्द्रीकृत वा विकेन्द्रीकृत, पारदर्शी वा अपारदर्शी आदि) भ्रष्टाचारका निर्णायिक कारकहरू हुन् । प्रजातान्त्रिक प्रणालीमा भ्रष्टाचार कम हुने मान्यता राखिएतापनि यो प्रणाली भ्रष्टाचार निवारणको आवश्यक शर्त चाहिँ हो, तर पूर्ण शर्त भने होइन । प्रजातान्त्रिक पद्धतिको निर्वाचन प्रणाली, संसद्मा मनोनयनको मापदण्ड, संसदीय समितिहरूको काम कारबाही, भ्रष्टाचार विरोधी कानुन निर्माण र शासकीय सुधारजस्ता कुराले प्रजातन्त्रमा भ्रष्टाचारको मात्रालाई धेरै हदसम्म प्रभाव पार्न सक्छन् । त्यस्तै निर्वाचित स्थानीय सरकार र त्यसमा सुशासनको अवस्था, गैरसरकारी संस्था र नागरिक समाजको क्रियाशीलता, प्रेसको स्वतन्त्र रिपोर्टिङ (जुन प्रजातन्त्रका विशेषता हुन्) र मुलुकमा कार्यरत सुपरीवेक्षकसंस्थाहरू (Oversight Agencies)को व्यावसायिक प्रभावकारिता र नैतिकताले पनि भ्रष्टाचारको स्वरूप, मात्रा र घनत्वको निर्धारण गर्दछ । प्रशासनिक विकेन्द्रीकरणले सेवा प्रवाह प्रभावकारी हुने र भ्रष्टाचार पनि कम हुने धारणा भएतापनि व्यवहारमा भ्रष्टाचार पनि विकेन्द्रीकृत भएको पाइन्छ । त्यसैले भ्रष्टाचारलाई शासकीय पद्धतिका दृष्टिकोणले भन्दा पनि सामाजिक र राजनैतिक प्रणालीको सन्दर्भमा व्यावहारिक ढङ्गले विश्लेषण गर्नुपर्ने हुन्छ ।

* गभर्नर, नेपाल राष्ट्र बैंक ।

भ्रष्टाचारको मापन पनि सजिलो छैन । विश्वव्यापी रूपमा भ्रष्टाचारलाई गणितीय रूपले मापन गर्ने संस्थाहरूमा विश्व बैंक, विश्व आर्थिक मञ्च, ट्रान्सपरेन्सी इन्टरनेशनल र विविध रेटिङ एजेन्सीहरू प्रमुख रूपमा क्रियाशील रहेकाछन् भने मुख्य परिसूचकहरूमा विश्व बैंकको लगानीको वातावरण मूल्यांकन, विश्व आर्थिक मञ्चको कार्यकारी राय सर्वेक्षण, ट्रान्सपरेन्सी इन्टरनेशनलको *Perception of Corruption*, विश्व बैंकको CPIA (Country Policy and Institutional Assessment), र विज्ञहरूको मूल्यांकन गर्ने विधि ICRG (International Country Risk Guide) महत्वपूर्ण छन् । तर कतिपय मूल्यांकनकर्ताले यी परिसूचकहरूको निर्माण आफैमा पारदर्शी र वस्तुपरक नभएको टिप्पणी गर्ने गरेका छन् । यसै सन्दर्भमा, हालै ट्रान्सपरेन्सी इन्टरनेशनलले प्रकाशित गरेको प्रतिवेदन र त्यसमा भ्रष्टाचार भएको मुलुकको सूचीमा नेपाल १२६ औं स्थानमा उकिलएको तथांकले भ्रष्टाचारको मूल्यांकन कसरी भएको हो भन्ने प्रश्न उब्जाएको छ । सर्विधानसभाको निर्वाचनपछि जनप्रतिनिधिमूलक व्यवस्था कायम भएको, संसदले प्रभावकारी रूपमा राज्यका काम कर्तव्य सुपरीवेक्षण (Oversight) गरिराखेको, भ्रष्टाचार निवारणमा संलग्न निकायहरू सक्रिय रहेको र सरकार प्रमुखले बारम्बार भ्रष्टाचारमा शून्य सहनशीलता भनिरहेका बेला भ्रष्टाचारको आभास बढी भएको मूल्यांकन सूचक प्रकाशित हुनु केही विरोधाभासपूर्ण लाग्न सक्छ । यसका तीनवटा कारण हुन सक्छन् । पहिलो, लोकतान्त्रिक सरकार, प्रेस स्वतन्त्रता, भ्रष्टाचार निवारणमा संलग्न निकायहरूको सक्रियताले भ्रष्टाचारका घटनाहरू बढी सार्वजनिक हुने र कारबाहीको दायरामा आउने क्रम बढेकोले जनतामा र मूल्यांकनकर्तामा भ्रष्टाचार बढेको भान परेको हुन सक्छ । दोस्रो, आम निर्वाचनपछि गठन भएको संसद र सरकारका कतिपय व्यक्तिहरूको पूर्व व्यावसायिक सम्बन्धले गर्दा भ्रष्टाचार गर्नेले संरक्षण पाउने आशा लिएर त्यसतर्फ उहत हुन थालेको पनि हुन सक्छ । तेस्रो, नेपालभन्दा भ्रष्ट अन्य मुलुकले आफ्नो देशमा प्रभावकारी ढङ्गबाट भ्रष्टाचार न्यूनीकरण गरेकोले नेपाल ११६ औं स्थानबाट १२६ औं मा परेको हुन सक्छ । तर जे भएपनि मुलुकले उच्च आर्थिक वृद्धिदर हासिल गर्न लगानीको वातावरण बनाउँदै लगेको, विदेशी लगानीलाई आकर्षित गर्न सबै प्रकारका सुधार कार्यहरू अघि बढाइरहेको र Doing Business Survey ले पनि नेपालको व्यावसायिक वातावरणमा सुधार भइरहेको विवरण सार्वजनिक गरिरहेहुँदा ट्रान्सपरेन्सी इन्टरनेशनलको प्रतिवेदनले नेपालमा भ्रष्टाचार बढ्दै गएको देखाउनु चाहिँ सुखद् अवस्था होइन । राज्यका सबै निकायले यसमा गम्भीरतापूर्वक सोच्नै पर्छ र भ्रष्टाचार निवारण कार्ययोजना कार्यान्वयनका लागि थप प्रयास गर्नै पर्छ ।

२. भ्रष्टाचार र सम्पत्ति शुद्धीकरण

भ्रष्टाचारलगायत अन्य कुनै पनि गैरकानुनी कार्य गरी आर्जित सम्पत्तिलाई कानुनी स्रोतबाट आएको देखाउन गरिने कार्य सम्पत्ति शुद्धीकरण हो र यी दुवै कार्य अपराध हुन् । भ्रष्टाचारबाट आर्जित सम्पत्तिलाई भ्रष्टाचारले सीधै देखाउन वा प्रयोग गर्न नसक्ने भएका हुँदा उसले आफू स्वयम् वा अन्य व्यक्तिको माध्यमबाट त्यस्तो सम्पत्ति शुद्धीकरण गर्ने प्रयास गर्दछ । शुद्धीकरण गर्दा त्यस्तो सम्पत्ति

रूपान्तरण गर्ने, स्रोत, स्वामित्व वा गतिविधि लुकाउने लगायत अन्य व्यक्तिको प्रयोग गर्दछ र निश्चित कालखण्डमा कानुनी आर्जन भएको देखाई सोको स्वामित्व सम्बन्धित व्यक्तिले नै ग्रहण गर्दछ ।

भ्रष्टाचार र सोबाट आर्जित सम्पत्ति विश्वभर नै चासो र चिन्ताको विषय बनेको छ । भ्रष्टाचार एउटा पृथक र एकल अपराध मात्र होइन, जति पनि अन्य अपराध हुन्छन् त्यसमा भ्रष्टाचारको आड भरोसा रहेको पाइन्छ । राज्य संयन्त्र र त्यसका पदाधिकारी भ्रष्ट नहुने वा कम मात्र हुने भएमा पनि राज्यमा धेरै अपराधहरू स्वतः कम हुन जान्छन् । दुनियाँमा जति पनि अपराध हुन्छन्, त्यस्ता अपराधबाट जति पनि आर्जन हुन्छ सोको अधिकांश हिस्सामा राज्यका पदाधिकारीको संलग्नता वा संरक्षण नभई सम्भव हुँदैन । यसर्थे भ्रष्टाचारको असर मुलुकको राजस्व परिचालन, प्राकृतिक स्रोत साधनको उपयोग, आर्थिक विकास, गरिबी निवारण, लगानीको वातावारण, पूर्वाधार निर्माण, न्याय सम्पादन, सामाजिक न्याय, वित्तीय स्थायित्व, राजनैतिक स्थिरता, सामाजिक शान्तिलगायत आम राज्य संरचना र कार्यमा समेत पर्दछ ।

भ्रष्टाचारबाट आर्जित रकमको पूर्णरूपले यकिन गर्न नसकिए तापनि यो विश्वको सामूहिक समस्याको रूपमा देखापरेको छ । संयुक्त राष्ट्र संघ तथा विश्व बैंकले सन् २००७ मा प्रकाशन गरेको Stolen Assets Recovery (STAR) Initiative : Challenges, Opportunities and Action Plan का अनुसार विकासोन्मुख देशहरूमा हरेक वर्ष करिब २० देखि ४० अर्ब डलर भ्रष्टाचारबाट सिर्जना हुन्छ । उक्त रकम विकासोन्मुख देशलाई दिइने सहयोगको करिब २० देखि ४० प्रतिशत हुन आउँछ । साथै भ्रष्टाचार, राजस्व छली लगायत अपराधबाट आर्जित रकममध्ये प्रत्येक वर्ष ठूलो रकम विदेशमा जाने गरेको विविध अध्ययनबाट भेटिन्छ । Global Financial Integrity Reportले सन् २००२-११ बीचमा विश्वमा भन्दै ६० खर्ब अमेरिकी डलर अवैध रूपमा वित्तीय पुँजीको प्रवाह भएको देखाएको छ । उक्त अध्ययनले त्यस्तो रकममा राजनैतिक र सरकारी उच्च पदाधिकारीको हिस्सा सधैं नै अत्यधिक हुने तथ्यहरू विश्वभर नै खुलेका छन् । दूषित र अवैध वित्तीय स्रोत बहिर्गमन हुने १४४ मुलुकमध्ये उक्त अध्ययन प्रतिवेदनले नेपाललाई ६६ औंश्रेणीमा राखेको छ । ठूलो मात्रामा यस्तो पुँजी पलायन हुने मुलुकहरूमा चीन, रूस र मेकिसको क्रमशः प्रथम, दोस्रो र तेस्रो स्थानमा छन् ।

विश्वको कुल ग्राहस्थ उत्पादनको ३.६ प्रतिशत गैरकानुनी आर्जन हुने अनुमान UNODC Report, October, 2011 ले गरेको छ । सोमध्ये २.७ प्रतिशत वित्तीय प्रणालीमार्फत शुद्धीकरण हुने उल्लेख समेत सोही प्रतिवेदनले गरेको छ । राजस्व छलीबाट गरिएको गैरकानुनी आर्जन यसमा समावेश छैन । तर विश्वमा सबैभन्दा बढी गैरकानुनी आर्जन राजस्व छलीबाट हुने गरेको र सोको हिस्सा अन्य समग्र अपराधहरूबाट प्राप्त हुने आर्जन बराबर रहेको अनुमान उक्त प्रतिवेदनमा उल्लेखित छ । त्यसका साथै, विकासशील देशहरूमा राजस्व छलीको अनुपात विकसित देशको तुलनामा दोब्बर हुने उल्लेख भएबाट नेपाल जस्तो देशमा गैरकानुनी आर्जन वा कालो धनको हिस्सा ठूलै परिमाणको हुनसक्छ । प्रचुर प्राकृतिक स्रोत, साधन र सम्पन्नताका बीच पनि राजनैतिक, आर्थिक, वित्तीय, व्यावसायिक, प्रशासनिक, सामाजिक र नैतिक क्षेत्रमा देखिएको विचलन यसैको परिणाम हुनसक्छ भन्ने सहज

अनुमान गर्न सकिन्छ । यसै कारण Financial Action Task Force (FATF)ले सन् २०१२ मा कर छलीलाई सम्पत्ति शुद्धीकरणको स्रोत अपराध (Predicate Offence) को रूपमा कानुनी व्यवस्था गरी सम्पत्ति शुद्धीकरणमा समेत कारबाही गर्नुपर्ने व्यवस्था गरेको छ । यस व्यवस्थाले विश्वमा अपराध नियन्त्रण र आपराधिक आर्जन विरुद्धको कारबाहीमा नयाँ आयाम थपिएको छ ।

विश्वले भ्रष्टाचारबाट प्राप्त सम्पत्तिलाई गरिब वा हककालाबाट छिनिएको चोरीको सम्पत्तिको रूपमा चित्रण गरेको छ । यस्तो सम्पत्तिलाई फर्काउने विश्वव्यापी प्रयास स्वरूप संयुक्त राष्ट्रसंघको भ्रष्टाचार विरुद्धको महासन्धि, २००३ आएको छ । महासन्धिले त्यस्तो सम्पत्ति सम्बन्धित देश वा हककालाकहाँ पिर्ता ल्याउने कानुनी, संस्थागत तथा कार्यान्वयन पद्धति विकास गर्नुपर्ने प्रावधानहरू उल्लेख गरेको छ । महासन्धिले गरेका व्यवस्था नै FATF, BASEL लगायतका अन्य अन्तर्राष्ट्रिय संस्थाहरूले गरेका छन् । त्यसैगरी भ्रष्टाचार सम्पत्ति शुद्धीकरणको स्रोत अपराध (Predicate Offence) मानिन्छ । सम्पत्ति शुद्धीकरण सम्बन्धी मापदण्ड तय गर्ने विश्व संस्था FATF ले भ्रष्टाचारलाई सम्पत्ति शुद्धीकरणको एक मुख्य अपराध (Predicate Offence) को रूपमा राखी सम्पत्ति शुद्धीकरणमा समेत कारबाही हुन सक्ने व्यवस्था गर्नुपर्ने व्यहोरा उल्लेख गरेको छ । महासन्धिले अपराधबाट आर्जित सम्पत्तिको शुद्धीकरण हुन नदिन वा कारबाहीको दायरामा ल्याउन विशेष प्रयास अवलम्बन गर्नुपर्ने, भ्रष्टाचार गर्ने व्यक्तिहरूले स्वदेश वा विदेशमा भ्रष्टाचार गरी आर्जित सम्पत्तिको रूपान्तरण गर्ने, सोको यथार्थस्रोत, लक्ष्य, स्थान, हकाधिकार, स्वामित्व वा गतिविधि लुकाउने, बदल्ने, छल्ने, छुटाउने वा अन्य कुनै कानुनी तरिकाबाट आर्जन भएको देखाउने, त्यस्तो सम्पत्ति जानी-जानी प्रयोग वा उपभोग गर्ने, त्यस्तो कार्यमा सहयोग गर्ने वा सम्पत्ति लुकाउने कार्यलाई अपराधको रूपमा कानुनमा व्यवस्था हुनुपर्ने व्यहोरा उल्लेख गरेको छ । साथै त्यस्तो सम्पत्ति रोकका, नियन्त्रण र जफत गर्ने व्यवस्था, पारस्परिक कानुनी सहयोग र संयुक्त अनुसन्धानको व्यवस्था समेत महासन्धिमा उल्लेख छ ।

भ्रष्टाचारजन्य क्रियाकलापबाट सम्पत्ति शुद्धीकरण हुन नदिन नेपाल सरकारले सम्पत्ति शुद्धीकरण निवारण ऐन तर्जुमा तथा समसामयिक संशोधन गरेको छ भने यस्तो क्रियाकलाप दुरुत्साहित गर्न अर्थ मन्त्रालयमा दुई विभाग र नेपाल राष्ट्र बैंकमा रहने गरी Financial Information Unit (FIU)स्थापना गरेको छ । हाल नेपाल राष्ट्र बैंकले वित्तीय संस्थाहरूमा लागू गराइरहेको ग्राहक पहिचान, वास्तविक धनीको पहिचान, उच्च पदाधिकारीसम्बन्धी विशेष व्यवस्था, अस्वाभाविक कारोबारको अनुगमन, जोखिम व्यवस्थापन लगायत शंकास्पद कारोबार वित्तीय जानकारी इकाइमा दिने र त्यस्तो सूचनाको विश्लेषण अपराध अनुसन्धान गर्ने निकायलाई पठाउने कार्य गर्दै आएकोछ । त्यसैगरी राज्यका कानुन कार्यान्वयन निकाय लगायत सम्बन्धित विदेशी समकक्षी र अन्तर्राष्ट्रिय क्षेत्रसँग आवश्यक समन्वय र सूचना आदान-प्रदान गर्ने व्यवस्था गरेकोछ । त्यस्तै मुद्रा तथा मौद्रिक उपकरणहरूको आवतजावतमा सीमा र अन्तरदेशीय बिन्दुमा त्यस्ता उपकरणको निगरानी, पहिचान, घोषणा,

अभिलेख लगायतका कार्य गराउनुपर्ने व्यवस्था समेत नेपाल राष्ट्र बैंकले गरेको छ । ठूलो मात्राको भ्रष्टाचारमा सामान्यतया उच्चपदस्थ व्यक्ति संलग्न हुने भएकाले वित्तीय संस्थाहरूले राज्यका उच्च पदाधिकारी, निजका परिवार वा निजसँग स्वार्थ गाँसिएका व्यक्ति, हिताधिकारी वा संस्थाहरूसँग काम कारोबार गर्दा विशेष पद्धति अवलम्बन गर्नुपर्ने, त्यस्ता कार्यको विशेष नियमन सुपरीवेक्षण हुनुपर्ने जस्ता वित्तीय पारदर्शितासम्बन्धी व्यवस्था पनि यस बैंकले गरिरहेको छ ।

वित्तीय अपराध प्राविधिक र नयाँ-नयाँ विद्युतीय उपकरण प्रयोग गर्दै बहुदेशीय रूपमा गरिने भएकाले जटिल र बहुचक्रीय पनि हुँदै गएका छन् । आर्थिक अपराध न्यून गर्न राज्यले अवलम्बन गरेका पहिचान, रोकथाम, अनुसन्धान र कारबाहीका प्रयासहरू अपराधको जटिल पद्धतिका सामु कमजोर हुँदै गएका छन् । भ्रष्टाचार न्यूनीकरण गर्न अवलम्बन गरिएका हिजोका अनुसन्धान पद्धति र उपकरण आज क्रमशः असफल बन्दै गएका छन् । नेपालमा समेत यसको प्रभाव देखिसकिएको छ । वित्तीय अपराध रोकन क्रियाशील सम्पूर्ण निकायहरूको साधन, स्रोत परिचालन गर्दासमेत अपराधीलाई पहिचान र कारबाही गर्न कठिन देखिएको छ । हिजोको अनुसन्धानमा अखित्यार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगलाई सफल तुल्याउने सम्पत्तिको स्रोत खुलाउने उपकरणले आज काम गर्न सकिरहेको छैन । यसमा मूलतः वित्तीय संस्थाहरूलाई ग्राहक पहिचान, जोखिम व्यवस्थापन, वास्तविक धनीको पहिचान र शंकास्पद कारोबारको सूचना दिने कार्यमा थप सक्रिय बनाउन नियमनकारी निकाय लाग्नु अनिवार्य छ । त्यस्तै रकम, सम्पत्ति र लगानीको वास्तविक धनी पहिचान गर्न सम्पत्ति शुद्धीकरण निवारण ऐनलाई व्यावहारिक रूपले लागू गर्नुपर्दछ । भ्रष्टाचार विरुद्धको महासन्धि बमोजिम भ्रष्टाचारको परिभाषा गरी अपराध अनुसन्धान गर्नु आवश्यक छ । विदेशमा लगेको सम्पत्तिको पहिचान र कारबाहीका लागि नेपाल राष्ट्र बैंक, वित्तीय जानकारी इकाइ र पारस्परिक कानुनी सहायतासम्बन्धी ऐन, २०७० को प्रयोग गर्नु जरुरी छ । भ्रष्टाचारसँगै सम्पत्ति शुद्धीकरण र अन्य कसुरमा समेत अनुसन्धान तथा कारबाही चलाउने राज्यका विभिन्न निकायको बीचमा सहकार्य हुन सकेमा सफलताको मात्रा निकै उच्च हुन सक्ने छ । खासगरी राजस्व छली, वित्तीय क्षेत्रको अनुगमन र अचल सम्पत्ति व्यवस्थापनमा कडाइ गरिएमा राज्यको साधन स्रोतको उचित प्रयोग भई अपेक्षित सफलता समेत सहजै हासिल हुन सक्नेछ ।

३. भ्रष्टाचार र समानान्तर अर्थतन्त्र

समानान्तर अर्थतन्त्रलाई कालो अर्थतन्त्र (Black Economy) पनि भन्ने गरिन्छ र यसको उपस्थिति एसियाली मुलुकहरूमा प्रबल रूपमा रहेको विभिन्न अध्ययन र परिसूचकहरूले देखाएको छ । केही अप्रिकी अर्थतन्त्र (नाइजेरिया र इजिप्ट) मा समानान्तर अर्थतन्त्र कुल अर्थतन्त्रको दुई-तिहाइ, दक्षिणपूर्वी एसियाली मुलुकहरू (थाइल्याण्ड, फिलिपिन्स, मलेसिया) मा राष्ट्रिय अर्थतन्त्रको भन्दै आधा जाति र भारतमा कुल अर्थतन्त्रको एक-तिहाइ जाति समानान्तर अर्थतन्त्र रहेको अनुमान छ ।

नेपालमा यस्तो समष्टिगत अध्ययन नगरिए तापनि भारतकै हाराहारीमा यस्तो समानान्तर अर्थतन्त्र रहेको अनुमान गरिन्छ ।

समानान्तर अर्थतन्त्रका स्रोतहरूमा (क) व्यापार विचलनबाट प्राप्त आय (ख) कर वा राजस्व छलीबाट प्राप्त आम्दानी (ग) सार्वजनिक खरिद वा विक्रीमा भ्रष्टाचारजन्य कार्य गरी प्राप्त रकम र (घ) अनौपचारिक आर्थिक गतिविधिबाट प्राप्त आम्दानी प्रमुख छन् । यस्तो अर्थतन्त्र ठूलो हुनुमा सरकारी वा सार्वजनिक पदमा बस्ने व्यक्तिहरूले गर्ने भ्रष्टाचार प्रमुख कारण रहँदै आएकोछ । सामान्यतया आर्थिक स्वतन्त्रता बढी भएका मुलुकहरूमा समानान्तर अर्थतन्त्र सानो हुने भएतापनि सुरक्षाजन्य हातहतियारको खरिदबिक्री (सरकारी र निजी दुवै क्षेत्रमा), लागू पदार्थ बेचबिखन, (कहिलेकाहीं सुरक्षाकर्मीको संरक्षणमा), नक्कली मुद्रा निष्कासन, मुद्राको अवैध ओसारपसार र हुण्डीको कारोबार (नियामक निकायको कमजोरी र आर्थिक प्रणालीको संरचनागत त्रुटिका कारण), चेलीबेटी, मानव अंग, दुर्लभ वस्तु तथा जन्तु बेचबिखन (भ्रष्ट सरकारी संयन्त्रको मिलिमतोमा) का कारण समानान्तर अर्थतन्त्र निकै ठूलो हुने गरेको छ । भारतीय अर्थतन्त्रमा नै यसको प्रस्त उदाहरण देखिइसकेको छ । त्यसैले नेपालमा खुला अर्थतन्त्रको कुरा गरिरहँदा व्यावसायिक स्वतन्त्रता, पारदर्शी निर्णय प्रणाली, स्वच्छ र वस्तुवादी कर प्रणाली, प्रतिस्पर्धी निजी क्षेत्र र राज्यको भूमिका अर्थतन्त्रमा सहजकर्ताको रूपमा सीमित गर्ने भएकाले अब भ्रष्टाचारजन्य कालो अर्थतन्त्र स्वतः कम हुन्छ भन्ने आधार देखिदैन । अहिले पनि सुरक्षा सम्बन्धी सामान खरिदमा, ठूला-ठूला आयोजनाहरू कार्यान्वयन सम्भौतामा, करहरूका दरबन्दी परिवर्तनमा, कर छुट र भ्याट फिर्तामा, खास आयोजनामा कर्मचारी खटनपटन गर्दामा, उत्पादन र सेवा क्षेत्रको इजाजतपत्र जारी गर्दा, सरकारी सम्पत्ति खरिद विक्री गर्दा र कतिपय सेवा प्रदान गर्ने निकायमा कार्यकारी नियुक्ति तथा सर्वा गर्दा आर्थिक चलखेल हुने गरेको समाचार पढ्नु परिरहेकै छ । जन निवाचित सरकार, संसदीय समितिहरूको अभूतपूर्व सक्रियता, भ्रष्टाचार निवारणमा संलग्न निकायहरूको बढ्दो भूमिका, सूचना प्रविधिको बढ्दो स्वरूप, प्रेसको विस्तारित संजाल, क्रियाशील नागरिक समाज, भ्रष्टाचार विरोधी अभियानमा लागेका गैरसरकारी संस्थाको वृद्धिउन्मुख प्रयास तथा विकास सामेदारहरूको चासो र सहयोगका बाबजुद भ्रष्टाचार र समानान्तर अर्थतन्त्र विकास भइरहनुले आर्थिक सामाजिक प्रणालीमा रहेका अन्तर्निहित कमजोरीहरूको सूक्ष्म विश्लेषण हुनुपर्ने देखिएको छ । कानुन, प्रशासन र विधिका अतिरिक्त नैतिक र मनोवैज्ञानिक रूपमै भ्रष्टाचार विरुद्ध लाग्ने सुसंस्कृत र सदाचारी नागरिक उत्पादन नगरी यो समस्या निर्मूल पार्न कठिन देखिदैछ ।

**

भ्रष्टाचार र यसलाई पोषाउने अवस्था : चोरी गर्ने चाहना हुन्छ, चोर भनाउन चाहैदैन

मधुसूदनप्रसाद गोखाली*

हामी मनमा एक कुरा राख्छौं, अर्कैं कुरा बोल्छौं र त्यससँग नमिल्ने काम गर्छौं। विचार, बोली र व्यवहार आफसमा नमिल्नु नै राज्यमा भ्रष्टाचार, अनाचार र व्यभिचार हुने कारण देखिएको छ। पढेलेखेका, पद सत्ता ओगटेका, धनी र बलवान भएका व्यक्तिको यस्तो आदत भए, जनता र देश सुरक्षित हुँदैन, परिवार र समाज व्यवस्थित हुँदैन। यो कुरा घाम जस्तै छर्लङ्ग छ। अनपढ, अज्ञानी, गरिब र समाजबाट बनाइएका निम्नस्तरका जनता सबैलाई थाहा भएकै कुरा हुन्, दैनिक जीवनमा उनीहस्ते भोगिरहेका पीडा हुन्।

यस्तो स्थिति राजनीतिक क्षेत्रमा, शैक्षिक क्षेत्रमा, प्रशासनिक क्षेत्रमा, बुद्धिजीवी, व्यापारिक औद्योगिक क्षेत्रमा हटाउनु चुनौतीपूर्ण देखिंदै आएको छ। स्रोत वा मूल नसुके, सतहमा बाढी परिहो आइरहन्छ, बढ्दै जान्छ। भ्रष्टाचार नियन्त्रणको सतही कारबाहीले भ्रष्टाचार देखावटी रूपमा कम गर्न सक्ला तर अदृश्य रूपमा बढेर गइरहेकै हुन्छ।

यस्तो भ्रष्टाचार, अनाचार र व्यविचार कम गर्न समाजका विभिन्न क्षेत्रको उपल्लो तहमा रहेका व्यक्तिहरू अगुवाको रूपमा सक्रिय हुन आवश्यक छ। दृष्टान्तको रूपमा भ्रष्टाचारलाई बढावा दिने केही अवस्था तल उल्लेख गरिएको छ।

हाल चलेको शिक्षा प्रणाली आपसमा प्रतिस्पर्धा र रिसट्रेष बढाउने, पेट पाल्ने, दिमाग गर्माउने र आग्यातित जीवनशैली अनुकरण गर्ने खालका छन् भने अब आएर शिक्षण संस्था पनि व्यापार व्यवसायको अखडा भएको छ। गरिब र समाजका विभिन्न स्तरका व्यक्तिले राम्रो शिक्षा पाउन सक्ने अवस्था छैन। उचस्थ व्यक्ति र निम्नस्तरका व्यक्तिका छोराछोरी पहिले जस्तो एक साथ पढन पाउने अवस्था छैन। यसबाट विद्यार्थी जीवनदेखि अर्थात कम उमेरदेखि नै आपसमा भेदभाव र अवसरको अभाव धनको कारणबाट हुन्छ भन्ने मनमा छाप पर्ने भएको छ।

देशमा चलिसकेका र चलिरहेका एकतन्त्र, पञ्चायतन्त्र, प्रजातन्त्र र गणतन्त्र सबै किसिमका राज्य व्यवस्था जनताले देखिसकेको छ, देखिरहेको छ। राज्य संचालनका लागि राजनैतिक दल र

* पूर्व प्रमुख आयुक्त, अधित्यार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग।

निर्वाचिन आवश्यक छ । त्यस्तै नेता र कार्यकर्ता पाल्न, चुनाव लड्न पैसा नभई नहुने अवस्था छ । चुनाव जित्न जनता भन्दा पैसाको महत्व बढेको छ । नेताको आफ्नै औकात र पुर्खीली सम्पत्तिले दल चलाउन र चुनाव लड्न भ्याउने अवस्था छैन । यस्तो अवस्था रहेमा देश, जनता र खुद दल आफैको कल्याण नहुने अवस्था जनताले देखिसकेका छन् । तसर्थ स्वच्छ, सफा र स्वाभिमानी वातावरण बनाउन कार्यकर्ता आफैले व्यापार, व्यवसाय गरेर आर्थिक स्रोत जुटाउने अवस्था हुनुपर्छ । केही वर्षका लागि सरकारले नीति बनाई दललाई चुनाव खर्च र दल संचालन खर्च दिन सक्नुपर्छ ।

पञ्चायतन्त्र र राजतन्त्र समाप्त भइसकेको छ । निर्वाचित जनप्रतिनिधिले राज्य संचालन गरेको यस अवस्थामा पनि जनताले शान्ति र सुव्यवस्था अनुभव गर्न पाएका छैनन् । जनसेवा र राष्ट्रसेवा गर्न आएका प्रतिनिधिले देशलाई आफ्नो विर्ता ठान्नु भएन, जनतालाई बेसहारा बनाउन भएन । उन्मूलन भइसकेका राजतन्त्र एवं राजा र आफ्नो बाहेक अन्य राजनीतिक दललाई दोष दिएर आफू जवाफदेहीबाट पन्छिने धारणा राख्नु भएन । उनीको आफ्नै कमीकमजोरीकै कारण राजतन्त्र र राजा गएको थियो भने आफ्नो पनि त्यस्तै अवस्था हुन्छ भन्ने तथ्य र सत्य राजनेता र दलले सम्भनुपर्छ । जवाफदेही बिनाको अधिकार संसारका कुनै देशमा हुँदैन भन्ने सर्वीविदित कुराको बेवास्ता गर्नुभएन ।

प्रशासनलाई राज्यको स्थायी सरकार भनिन्छ । राज्य संचालन गर्न आवश्यक कर्मचारी संवैधानिक निकायको परीक्षाबाट उत्तीर्ण भएका व्यक्ति सरकारको कर्मचारीको रूपमा नियुक्ति हुन्छ । प्रशासन संसदबाट बनेको कानुन र सरकारको नीति अनुसार चल्ने निकाय हुन् । यस्ता निकायलाई कानुन र नीति अनुसार स्वतन्त्र, निष्पक्ष र बिना व्यक्तिगत हस्तक्षेपबाट चल्न दिनुपर्छ । “राम्रा मानिसभन्दा हाम्रा मानिस” र प्रशासनका प्रमुख भन्दा कार्यकर्ता हालिमुहाली र सल्लाहकार हुने अवस्थाबाट प्रशासन निस्तेज र निष्क्रिय हुन्छ । यस्तो बेस्थिति भएमा भ्रष्ट र गिरेका व्यक्तिले टाउको उठाउने मौका पाउँछ र जहाँतहीं भ्रष्टाचार गर्ने वातावरण बन्छ ।

यस्तो संक्रमणकालीन अवस्थामा कर्मचारीले पनि पदाधिकारीलाई चाकडी, चाप्लुसी, चुक्ली, दलाली नगरी कानुन र नीति निर्णय अनुसार कर्तव्य परायण र इमान्दारी हुनु अति नै आवश्यक छ ।

राज्य संचालनमा संलग्न व्यक्तिहरूलाई महाँगीको कारण जीवन निर्वाह गर्न गाहो छ । यस्तो अवस्थामा राजथानी र जिल्ला सदरमुकाममा घर बनाउने, करोडपतिले मात्र पढाउन सक्ने शिक्षा सन्तानलाई दिने एवं उच्च रहनसहन गर्ने जस्ता आकांक्षाले पनि अनुचित लाभ लिन प्रोत्साहित गरेको हुन्छ ।

सरकारी निकायमा माथिको तहले तल्लो तहका कर्मचारीको कामकारबाही र आचरणसमेतको रेखदेख र नियन्त्रण गर्नुपर्छ, गरेको हुन्छ । बदलिंदो वातावरण अनुसार कहींकहीं यस्तो पढ्नुपर्छ पनि

बदलेर सबै मिलेर अनुचित लाभ लिने र त्यसको भागबन्दा गर्ने स्थिति पनि आउन सक्छ ।

मूला चोरे पनि चोर, घोडा चोरे पनि चोर ! साना ठूला जसले घूस खाए पनि घूसै हो । गैरकानुनी र गैरनैतिक कार्य नै हुन् दुवैलाई समान रूपमा दृष्टि दिनुपर्छ तर, उच्च तहको व्यक्ति द्रव्य पिसाच भए, त्यसको असर धेरै कर्मचारीमाथि पर्छ र घूस खान प्रोत्साहित हुन्छ । पैसाको आकर्षणबाट गलत नीति र नीतिगत निर्णय गराउन सक्छ, यस्तो निर्णयबाट राष्ट्र र जनतालाई ठूलो अहित हुन सक्छ । यस्ता व्यक्तिको कारबाही र दण्ड सजायबाट उच्च तह र साना तहमा प्रतिरोधात्मक असर हुन्छ । ठूलालाई चैन, सानालाई ऐन भन्ने जनधारणा पनि हट्छ ।

यस्तो अनुचित कार्य वा गैरकानुनी क्रियाकलाप रोक्ने कार्यमा संलग्न व्यक्तिमाथि पनि निगरानी राख्नु पनि उत्तिकै आवश्यक छ । यस्तो व्यक्तिको वैयक्तिक विवरण राख्नुको साथै यिनको र परिवारको आचरण, जीवनशैली र आर्थिक कारोबार सम्बन्धी गतिविधि दृष्टि राख्ने दायित्व पनि कहीं न कहीं हुनु आवश्यक छ । बेनामी उजुरीलाई प्रोत्साहन दिए, व्यक्तिगत रिस पोख्ने, फटाहालाई उजुरी दिने काम हुने एवं उजुरी बढ्ने हुनाले सम्बन्धित निकायलाई गहन विषय खोज्ने, पत्ता लगाउने काम गर्न समय नहुने स्थिति आउन सक्छ । बेनामी भए पनि स्वयं उपस्थिति भएर उजुरी दिने व्यवस्था भएकै हुनुपर्छ, यस्तो व्यवस्थाबाट समय साधनको फजुल खर्चको र सम्बन्धित व्यक्तिको अनावश्यक भोज भमेला र चिन्ताको कमी हुन सक्छ ।

भ्रष्टाचारीलाई सजाय गर्न लगाउनु सराहनीय कार्य हो । सुशासनका लागि एक ठूलो आधार पनि हो । साथै भ्रष्टाचारको कारण पत्ता लगाई त्यसको रोकथाम गर्नुका साथै सरकारी नीति बनाउने, परिमार्जन गर्ने कार्यमा सहयोगी हुनु पनि उत्तिकै आवश्यक देखिन्छ ।

**

अखित्यारको अधिकार क्षेत्र बारेको छलफल

सूर्यनाथ उपाध्याय*

1. अखित्यार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग (यसपछि 'अखित्यार' भनी यस लेखमा लेखिएको) को वर्तमान अधिकार क्षेत्र र उसले गरेका केही काम कारबाहीहरूका सम्बन्धमा संसद्का विभिन्न विषयगत समितिहरूले प्रश्नहरू खडा गरेका मात्र होइनन् केही खास विषय जस्तै काबेली जलविद्युत् आयोजनाको अनुमतिपत्र रह गर्ने सम्बन्धमा उर्जा मन्त्रालयलाई दिइएको अखित्यारद्वारा 'निर्देशन' को विषयमा अधिकार क्षेत्र उल्लङ्घन गरिएको भनी आरोप लगाइएको पनि छ । यसको साथसाथै यिनै विषयहरूमा छलफल भैरहँदा अखित्यारले आफूलाई संसदको सुशासन तथा अनुगमन समितिले मात्र बोलाउन पाउने र उक्त समितिमा मात्र उपस्थित हुनुपर्ने आफ्नो कर्तव्य रहेको र साथै अन्य समितिहरूमा उसलाई नबोलाउन पनि अनुरोध गरेको छ । संसद्को अर्थ र कृषि तथा जलस्रोत समितिहरूले भने अखित्यार संसद्प्रति उत्तरदायी हुने भएकाले संसद्को जुनसुकै समितिले पनि बोलाउन पाउने अधिकार रहेको दाबी गरिरहेका छन् । यसबाट अखित्यारको अधिकार क्षेत्र तथा उसको उत्तरदायित्व कहाँ र कसरी भन्ने बारेमा मात्र होइन स्वयम् संसदीय समितिका अधिकार र काम कारबाहीको सीमा बारेमा पनि प्रश्न खडा भएको देखिन्छ ।
2. माथि उल्लिखित विषयलाई स्पष्ट पार्नका लागि वर्तमान कानुनी व्यवस्थाहरू हेर्नु आवश्यक छ । नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२० को उपधारा ३ मा अखित्यारको अनुसन्धानबाट कुनै सार्वजनिक पदधारण गरेको व्यक्तिले अनुचित कार्य गरेको देखिएमा त्यस्तो व्यक्तिलाई सचेत गराउन, विभागीय कारबाही वा कानुनमा व्यवस्था भए बमोजिम अन्य आवश्यक कारबाहीका लागि अखित्यारवाला समक्ष लेखी पठाउन सक्नेगरी अधिकार दिएको देखिन्छ । साथै अखित्यार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को दफा १२ ख अनुसार सार्वजनिक पदधारण गरेको व्यक्तिले गरेको अनुचित कार्यबाट उत्पन्न दुष्परिणाम प्रचलित कानुन बमोजिम सच्याउनका लागि आयोगले सम्बन्धित अधिकारीलाई लेखिपठाउन पनि सक्छ । उक्त ऐनको दफा १२ (क) अनुसार सरकार वा संस्थालाई हानि-नोकसानी पुऱ्याएकोमा सम्बन्धित व्यक्तिबाट भरीभराउ गराउन पनि लेखिपठाउन सक्छ । सोही ऐनको दफा २८ मा अखित्यारले आफ्नो काम कारबाहीहरूको सिलसिलामा जानकारीमा आएको विषयमा तथ्य आधार र कारणहरूसहित कानुन, आदेश, निर्णय, व्यवहारहरू संशोधनको सुभाव दिन, सरकार वा सार्वजनिक संस्थाका पदाधिकारी वा कार्यालयले सतर्कता अपनाउन, कुनै काम कारबाही गर्न वा नगर्न, कार्यप्रणाली सुधार गर्न एवम् त्रुटिहरू सच्याउन सुभाव दिन सक्ने गरी अधिकार दिएको देखिन्छ ।

* पूर्व प्रमुख आयुक्त, अखित्यार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ।

३. भ्रष्टाचारको अभियोगमा कुनै सार्वजनिक पदाधिकारीका सम्बन्धमा अनुसन्धान तहकिकात गरी मुद्दा दायर गर्ने अधिकारबाहेक अखिलयारका माथि उल्लेखित अधिकारहरूको सीमा र ती अधिकारहरूको प्रयोग कसरी गर्ने भन्ने विषय नै अहिले संसदीय समिति र अखिलयारको बीचमा उत्पन्न भएको विवादको मूल प्रश्न हो ।
४. अनुसन्धानको सिलसिलामा अखिलयारले विभिन्न जलविद्युत् परियोजनाहरूले सर्वेक्षणको लाइसेन्स लिएर पनि समयभित्र काम सम्पन्न नगरेको तर त्यस किसिमका लाइसेन्स उपर कानुन र लाइसेन्सको शर्त बमोजिम कारबाही नगरेको र त्यसो हुन गर्नमा अधिकार प्राप्त सार्वजनिक पदका पदाधिकारीहरूले अनुचित कार्य गरेको ठहर गरी कारबाहीको सिफारिस र लाइसेन्सहरू रद्द गर्ने लगायतका कामहरू गर्नका लागि उर्जा मन्त्रालयलाई लेखिपठाएको विषयबाट प्रस्तुत विवाद उत्पन्न भएको देखिन्छ । प्रस्तुत विषय मूलतः प्रशासनिक प्रक्रियाको ठूलो कमजोरी र त्यसैगरी सार्वजनिक पदाधिकारीहरूको अनुचित कार्य तथा भ्रष्टाचार हुन सक्ने अवस्था विद्यमान रहेको प्रस्तुत छ । जलविद्युत् आयोजनाको 'जो पहिले उसैले 'पाउँछ' को सिद्धान्तको आधारमा लाइसेन्स दिने कानुन र प्रक्रिया, विद्युत् खरिद सम्भौता हुन्छ हुँदैन वा कहिले गर्न सकिन्छ भन्ने यकिन नभई नै लाइसेन्स दिने, लाइसेन्स दिँदा विद्युत् प्रसारणको लाइनको विस्तार भए नभएको लगायत सबै आवश्यक सम्बद्ध कुराहरूको जोखिम लिएर पनि लाइसेन्स लिने र पछि निर्णयकर्तालाई दबाव दिने प्रवृत्ति एवम् लाइसेन्सबाट प्राप्त अधिकारलाई बिक्री गर्ने लगायतका कामहरूले गर्दा यस क्षेत्रमा निकै धेरै नीति र प्रक्रियागत अन्यौल र कमी, कमजोरीहरू रहेको अवस्थाले गर्दा तत्सम्बन्धी सार्वजनिक पदाधिकारीले स्वयम् पनि निहित स्वार्थीसित आबद्ध व्यक्तिहरूबाट चर्को दबाव व्यहोर्नुपर्ने एकातिर छ भने अकोर्तिर बदनियत राखेर धमिलो पानीमा माछा मार्ने प्रयास सार्वजनिक पदाधिकारीहरूबाट हुन सक्ने सम्भावना पनि प्रशस्त नै छ ।

जलविद्युत् परियोजनाहरूका लागि लगानी जुटाउनु त्यति सारो सजिलो कुरा होइन । विद्युत् परियोजनाको निर्माणका सम्पूर्ण आयामहरू पूरा गर्न समय लाग्छ त्यो अवश्य हो तर त्यसैको आडमा हुनसक्ने अनुचित कार्यहरू रोक्नका लागि प्रयास सबै तर्फबाट हुनु आवश्यक छ । यस परिप्रेक्ष्यमा अखिलयारको हस्तक्षेप हुनु बिल्कुलै स्वाभाविक र अधिकार क्षेत्रभित्रकै विषय हुन आउँछ । यस्तोमा सरकारका प्रक्रियाहरू नीति र कानुनी बेमेल र अस्पष्टताहरूलाई सच्याउन सुभाव दिनु, दुष्परिणाम सच्याउन लगाउनु र कुनै पदाधिकारीको नियतवशको अनुचित कार्यउपर कारबाही गर्न लेखिपठाउनुलाई अन्यथा भन्न मिल्ने अवस्था छैन । तर अधिकार क्षेत्रभित्रको विषयवस्तु भएपनि अखिलयारको कारबाहीको तौरतरिका के हुन्छ र निर्णयका लवजहरू के कसरी लेखिन्छन् भन्ने कुराचाहाहिं विचारणीय हुन सक्छ । यस सम्बन्धमा

अखित्यारले गर्ने त्यस्तो निर्णय कुन कानुन अन्तर्गतको अधिकार प्रयोग गरेर गरिएको हो सो प्रस्तु लेख्नु आवश्यक रहन्छ किनभने उसको निर्णयबाट व्यक्तिका हक अधिकार, सम्पत्ति इत्यादिमा असर पर्नेहुन्छ । अखित्यारको निर्णयउपर पनि कानुन बमोजिम नै पुनरावेदन लाग्न पनि सक्छ । यस सन्दर्भमा हाल चर्चामा रहे जसरी संसदीय समितिले अखित्यारको कार्यक्षेत्रभन्दा बाहिर यो विषय पर्छ भनी निष्कर्ष निकाल्नुलाई कानुनसम्मत भन्न सकिँदैन ।

५. संविधानसभा (व्यवस्थापिका-संसद्को कार्य सञ्चालन) नियमावली, २०७० (जसलाई यस लेखमा 'नियमावली' भनी उल्लेख गरिएको छ) को नियम ११० अनुसार व्यवस्थापिका-संसद् अन्तर्गत गठित विषयगत समितिहरू गठनको मुख्य उद्देश्य सरकारलाई व्यवस्थापिकाप्रति उत्तरदायी र जवाफदेही बनाउन सरकारबाट भए गरेका काम कारबाहीहरूको अनुगमन र मूल्यांकन गरी आवश्यक निर्देशन वा रायसल्लाह दिन र यसका लागि ती समितिहरूले नियमावलीको नियम १२७ अनुसार कुनै पनि पदाधिकारी वा व्यक्तिलाई छलफलका लागि बोलाउन सक्ने देखिन्छ । यस्ता समितिहरूबीच कार्यक्षेत्र विभाजन गरिएको छ जस अन्तर्गत सरकारका विभिन्न मन्त्रालय वा अन्य निकायहरू राखिएका छन् । अखित्यार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग सुशासन तथा अनुगमन समिति अन्तर्गत पर्दछ जहाँ अखित्यारको वार्षिक प्रतिवेदन जो राष्ट्रपतिलाई बुभाइसकेपछि त्यहाँ पठाइन्छ त्यसका सम्बन्धमा समेत छलफल हुन्छ । यस्तो किसिमको विभाजन हुँदाहुँदै पनि एउटै विषय विभिन्न समितिसित सम्बन्धित हुन सक्छ र त्यसका लागि सोही विषय विभिन्न कोणबाट छलफल हुन पनि सक्ने देखिन्छ । कुनै दुई समितीबीच अधिकारक्षेत्रको विवाद खडा भएमा नियमावलीको नियम १३४ बमोजिम सभामुखको निर्णय अन्तिम हुने व्यवस्था समेत रहेको देखिन्छ ।
६. हाल व्यवस्थापिका संसद्को अर्थ समिति र अखित्यारबीचको विवादलाई देख्दा यो विषय अखित्यारको अधिकारक्षेत्र र जलविद्युत् आयोजनामा खास कावेली जलविद्युत् आयोजनाको हकमा अखित्यारले गरेको निर्णयसित सम्बन्धित छ । जहाँसम्म अखित्यारको कार्यक्षेत्रको प्रश्न छ त्यो विषय कुनै एक निर्णयको हकमा नभई अखित्यारले गर्ने त्यस्ता खालका सबै निर्णयसित सम्बन्धित भएकोले स्वभावतः कुनै विषय विशेषको कार्यक्षेत्र भएको अर्थ समिति वा कृषि तथा जलस्रोत सम्बन्धी समितिभन्दा पनि अखित्यारको प्रतिवेदनउपर समेत छलफल हुने सुशासन तथा अनुगमन समितिको कार्यक्षेत्र भित्र पर्ने विषय भएको देखिन्छ । त्यस्तोमा अर्थ समितिको कार्यक्षेत्र आकर्षित हुने देखिँदैन ।

यसै सिलसिलामा छलफलमा भएको कावेली योजनाको बारेमा वा कुनै पदाधिकारी वा निश्चित विषयमा अखित्यारले गरेको काम कारबाही वा निर्णयकै विषयमा संसदीय समितिमा छलफल

हुनु उपयुक्त हो होइन र समितिले त्यस्तो निर्णय कार्यान्वय नगर्नका लागि निर्देशन आदेश सरकारलाई दिन पाउँछ पाउँदैन भन्ने प्रश्न गम्भीर छ । अखित्यार संविधान बमोजिम गठन गरिएको संवैधानिक निकाय हो र यसले संविधान र कानुन बमोजिम काम गर्नुपर्छ र गर्ठ पनि । यसको अधिकार क्षेत्रको निर्धारण पनि संविधान र सम्बन्धित नेपाल कानुनले गरेको छ । अखित्यारका आदेशहरूउपर अखित्यार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ दो दफा ३५(ग) बमोजिम सम्बन्धित अदालतमा पुनरावेदन दिन सकिने व्यवस्था पनि रहेको छ । उक्त व्यवस्था अनुसार वा अखित्यारले अधिकार क्षेत्र उल्लङ्घन गरेकोउपर अवस्था अनुसार विशेष अदालत वा सर्वोच्च अदालतमा निवेदन वा विशेष अदालतमा पुनरावेदन लागि रहेको र सोउपर अदालतहरूले निर्णय पनि गरिरहेको स्थिति छ । कानुनको व्याख्या गर्ने अधिकार संसदीय समितिलाई कुनै कानुनले प्रदान गरेको पनि छैन । यस्तोमा अखित्यारको निर्णय पालन नगर्नु वा अखित्यारले फलानो निर्णयमा अधिकार क्षेत्रको उल्लङ्घन गयो भनी संसदीय विषयगत समितिले निर्णय गर्दा स्वयम् त्यो निर्णय कानुनसम्मत हुँदैन । त्यसको कानुनी आधार देखिँदैन ।

७. यसै सन्दर्भमा नियमावलीको व्यवस्थातर्फ विचार गर्दा व्यवस्थापिका-संसद्मा रहेका विषयगत समितिहरूको कार्यक्षेत्र र अधिकारबारे नियम ११५ मा व्यवस्था गरिएको देखिन्छ । उक्त नियमको उपनियम (२) देखि उपनियम (६) सम्मका व्यवस्थाहरूले संवैधानिक निकायका काम कारबाहीहरूका सम्बन्धमा सम्बन्धित विषयगत समितिले गर्ने कामहरूको उल्लेख गरिएको छ । त्यस्तो उल्लेखमा महालेखा परीक्षक, निर्वाचन आयोग र लोकसेवा आयोगको हकमा प्रस्त किटानीसाथ आवश्यक निर्देशन दिनसक्ने लेखिएको छैन । त्यसैगरी राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगको हकमा पनि त्यस्तो उल्लेख गरिएको छैन जब कि अखित्यारको हकमा भने आवश्यक निर्देशन दिनसक्ने गरी सुशासन तथा अनुगमन समितिको अधिकार उल्लेख गरिएको छ । नियमावलीको यो व्यवस्थाले स्वयम् आफैमा प्रश्न खडा गरेको छ के त्यस्तो व्यवस्था उपयुक्त हो ? के त्यसले अखित्यार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको स्वतन्त्रता र निष्पक्षता कायम रहन सक्छ ?

यहाँनेर प्रश्न यो पनि खडा हुन्छ कि अन्य संवैधानिक निकायहरूको हकमा त्यस्तो किटान गरिन नपर्ने तर अखित्यारको हकमा किन त्यसो गरियो ? के यसबाट कुनै निश्चित आग्रह पूर्वाग्रह त देखिँदैन ? महालेखा परीक्षक वा लोकसेवा आयोगका निर्णयहरू सरकारका लागि बाध्यात्मक नहुन पनि सक्छन् त्यसैगरी अखित्यारका कतिपय निर्णयहरू सरकारका लागि सुभाव हुन्छन् भने कतिपय निर्णय आदेशहरूकानुन बमोजिम पुनरावेदन लागू हुन सक्ने हुन्छन् । यस्तो संवैधानिक कानुन बमोजिमको काम गर्ने निकायको हकमा संसद्को कुनै विषयगत समितिले निर्देशन दिनसक्ने गरी दिइएको अधिकार स्वयम् भावमा अमिल्दो छ र त्यसको आधारमा यदि अखित्यारलाई कुनै खास अनुसन्धानका सम्बन्धमा निर्देशन दिनसक्ने भनी उक्त समितिले आफ्नो अधिकारको

प्रयोग गर्न खोज्यो र त्यस्तो निर्देशन स्वभावतः अखित्यारलाई वाध्यकारी नहुने हुनाले उसले मानेन भने त्यसबाट एक किसिमको अनावश्यक खिचलो उत्पन्न हुन्छ जुन अहिले व्यवस्थापिका संसद्को अर्थ समितिले उर्जा मन्त्रालयलाई अखित्यारले लेखी पठाए बमोजिम नगर्नु भनी दिएको निर्देशनबाट उत्पन्न भएको छ । अतः उक्त नियमावलीको त्यस्तो व्यवस्था स्वयम् नै पनि ठीक छैन ।

d. नीतिगत रूपले विचार गर्दा पनि अखित्यार या कुनै पनि सवैधानिक निकायले गरेका काम कारबाहीहरूबारे सैद्धान्तिक रूपमा छलफल वा निर्णयको विषय व्याख्या गर्ने गराउने जस्ता विषयहरूबारे संसद्मा तोकिएको समितिमा छलफल हुनु उपयुक्त भएपनि खासखास निर्णयको औचित्य वा त्यसको कानुनी आधारका बारेमा छलफल गर्नु गराउनु र त्यसको आधारमा संसदीय समितिले अखित्यारको निर्णयलाई असर पर्ने गरी निर्णय गर्ने गराउने प्रचलन र व्यवहारले गम्भीर परिस्थिति उत्पन्न हुन जाने देखिन्छ । यसले न त संसदीय समितिको मर्यादा कायम हुन्छ न अखित्यारले आफूले स्वतन्त्र रूपमा काम गर्न सक्छ । फलतः राज्यको शासन व्यवस्थामा नै खल्ली मच्चिन जान्छ । सुशासनकालागि सबै निकाय र संस्थाहरूले मर्यादाभित्र रहनु आवश्यक छ । अखित्यार र संसदीय समिति दुवैले यो बुझ्नु आवश्यक छ । कानुनी व्यवस्था र राज्य सञ्चालनको मर्यादालाई नमानेर एकले अर्कोप्रति विद्वेष र अधिकारको अवाचिष्ठत प्रयोग हुन गएमा अन्ततोगत्वा राज्य व्यवस्थामा नै प्रभाव पर्दै र कसैलाई त्यसले लाभ गर्दैन । अतः वर्तमान कानुनको र मर्यादाको पालन नै अहिलेको विवादको उपयुक्त समाधान हो ।

**

भ्रष्टाचार नियन्त्रणका लागि सरोकार पक्षको भूमिका र नेपालको सान्दर्भिकता

प्रेमकुमार राई*

१. विषय प्रवेश

आधुनिक राज्य प्रणालीमा लोकतन्त्र र सुशासनलाई एक अर्काको परिपूरक रूपमा हेर्ने गरिन्छ । सुशासन लोकतन्त्रको प्राण हो र भने लोकतन्त्र सुशासनको पूर्वशर्त हो । सफल लोकतान्त्रान्त्रिक पहितको जगमा मात्र सुशासन प्रवर्द्धन हुने गुन्जायस रहन्छ भने सुशासनको प्रत्याभूति भएको अवस्थामा मात्र लोकतन्त्रको संस्थागत विकास र दिगोपन सम्भव हुन्छ । नेपालमा विगतका केही स्वेच्छाचारी शासन प्रणालीलाई अपवादमा राखेर सापेक्षिक विश्लेषण गर्ने हो भने ऐतिहासिक कालखण्डदेखि नै विभिन्न शासक वर्गहरूबाट जनताको हितका खातिर कुनै न कुनै रूपमा कल्याणकारी कार्य हुने गरेको अनुमान गर्न सकिन्छ । प्रस्तुत सन्दर्भमा नेपालमा लोकतन्त्र मार्फत सुशासनको प्रत्याभूतिका लागि वि.स. २००७ सालअघि देखि नै विभिन्न प्रयासहरू हुँदै आएका छन् । यसैको परिणाम स्वरूप हाल विभिन्न संस्थागत, संरचनागत र कानुनी व्यवस्थापकहरूको क्रियाशीलता रहेको छ भने यस्ता प्रयासहरूबाट अपेक्षित नतिजा हुन नसके पनि केही उपलब्धि भने अवश्य भएको छ ।

विकास कार्यक्रमहरूको तर्जुमा र कार्यान्वयन तथा अनुगमन एवम् मूल्यांकन गर्दा जनताको प्रत्यक्ष संलग्नता र सहभागिता भएमा नागरिकको अपनत्व बढ्दछ भने दिगोपना कायम गर्न पनि मद्दत गर्दछ । साथै सार्वजनिक सेवा प्रवाहमा नागरिक साभेदारीलाई बढावा दिई प्रवाह प्रणालीलाई सरलीकरण गर्नसकेमा पारदर्शिता र जावफदेहिता प्रवर्द्धनमा सधाउ पुयाउँछ । राजनीतिक नेतृत्वको इच्छाशक्ति र प्रतिबद्धता सुशासनको पूर्वशर्त हो भने भ्रष्टाचारमुक्त, चुस्त र जनमुखी प्रशासन सुशासनको वाहक हो । यस अतिरिक्त अन्य सरकारी निकायहरू, गैरसरकारी क्षेत्र, नागरिक समाज लगायत आम नागरिकको समेत सुशासन प्रवर्द्धनमा महत्वपूर्ण भूमिका रहन्छ । यसै सेरोफेरोमा नेपालमा भ्रष्टाचार नियन्त्रणको सन्दर्भमा आम सरोकार पक्षको भूमिकालाई सापेक्षिक रूपमा विश्लेषण गर्नु र सो बमोजिमको भूमिका निर्वाहका लागि आवश्यक व्यवस्था हुनु उपयुक्त देखिन्छ ।

नेपालको सन्दर्भ

(क) विद्यमान नीतिगत, संस्थागत र कार्यगत व्यवस्था

नेपालको शासकीय व्यवस्थालाई सुशासनतर्फ अभिमुख गर्न विभिन्न प्रयासहरू भएका छन् । नेपालको पहिलो लिखित कानुनी दस्तावेजको रूपमा वि.सं. १९९० सालमा जारी भएको मुलुकी

* का.मु. सचिव, अधित्यार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ।

ऐनमा रहेको हाकिमको नाममा कराउने महलबाटै सार्वजनिक स्रोत र शक्तिको प्रयोगमा दुरुपयोग हुन सक्ने सम्भावनाको परिकल्पना गरी नियन्त्रणको संस्थागत व्यवस्था गर्ने प्रयास भएको देखिन्छ । यी प्रयासहरू मूलतः संवैधानिक एवं कानुनी विकासक्रमसँगै सेवा प्रवाहमा प्रभावकारिता, उपलब्ध स्रोत साधनको महत्तम उपयोग गरी विकासको गतिलाई तीव्र बनाउन अभिमुख छन् । यिनीहरू पारदर्शिता र जवाफदेहिता प्रवर्द्धनका साथै अधिकारको प्रयोगमा विवेकशीलताको सुनिश्चितता कायम गर्दै नागरिकलाई सुशासनको प्रत्याभूति दिने उद्देश्यले समेत निर्देशित छन् । नेपालको संविधान, २०१९ को दोस्रो संशोधनले अखित्यार दुरुपयोग निवारण आयोगको स्थापना गर्ने व्यवस्था गरेकोमा तत्कालीन आयोगलाई भ्रष्टाचारको अनुसन्धान, तहकिकात र अभियोजन तथा सजायको प्रस्ताव समेत गर्न सक्ने व्यवस्था थियो । यसैगरी नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ ले स्वतन्त्र संवैधानिक निकायको रूपमा अखित्यार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग स्थापना भएको हो भने आयोगको कार्यसम्पादन व्यवस्थित गर्न अखित्यार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को तर्जुमा गरिएको हो । यसै अनुरूप नेपाल अधिराज्यको संविधान २०४७ र अखित्यार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन २०४८ ले आयोगको कार्यक्षेत्र अनुसन्धान, तहकिकात र अभियोजनसम्म गरी न्यायिक फैसला गर्नका लागि विशेष अदालतको व्यवस्था गरेको छ । यस अतिरिक्त विभिन्न तहका अदालत तथा महालेखा परीक्षक लगायतका निकायहरूको स्थापना भई क्रियाशील रहेका छन् । त्यसैगरी प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयले भ्रष्टाचार नियन्त्रण सम्बन्धी राष्ट्रिय नीति र रणनीतिको तर्जुमा गर्ने गरेको छ । यसका साथै भ्रष्टाचारजन्य कार्यको नियन्त्रण र सुशासनको प्रवर्द्धनका क्षेत्रमा कार्य गर्न कार्यकारी निकाय मातहत रहने गरी सम्पत्ति शुद्धीकरण नियन्त्रण विभाग, राष्ट्रिय सतर्कता केन्द्र, राजस्व अनुसन्धान विभाग, नेपाल राष्ट्र बैंकको वित्तीय सूचना इकाइजस्ता निकायहरू पनि स्थापना भएका छन् । मुलुकको समग्र विकासका लागि दीर्घकालीन नीति तर्जुमा गर्ने तथा उपलब्ध स्रोत साधनको महत्तम उपयोगका लागि प्राथमिकताका क्षेत्रमा परिचालन गर्न विशिष्टीकृत निकायको रूपमा राष्ट्रिय योजना आयोगको स्थापना भएको छ । निकायगत विकास योजना र कार्यक्रमको तर्जुमा एवम् कार्यान्वयन तथा अनुगमन र मूल्यांकनका लागि मन्त्रालय र विभागहरूमा योजना प्रणाली र संरचनागत व्यवस्था गरिएका छन् । सार्वजनिक अधिकारीलाई जिम्मेवारी र जवाफदेही बनाउन सुशासन ऐन र नियमावली मार्फत काम, कर्तव्य र अधिकारको किटानी गरिनुका साथै सार्वजनिक काम कारबाहीमा पारदर्शिता कायम गर्न सूचनाको हक सम्बन्धी ऐन समेत लागू गरिएको छ ।

नागरिकप्रति संवेदनशील र नतिजामुखी प्रशासन संयन्त्रको विकास गरी सेवा प्रवाहमा प्रभावकारिता ल्याउने उद्देश्यले व्यावसायिकता विकासका विभिन्न कार्यक्रमहरू संचालन हुँदै आएका छन् । साथै स्थानीय नेतृत्वको विकास गरी स्थानीय आवश्यकताको पहिचान गर्ने र स्थानीय स्रोत साधन समेतको परिचालनबाट विकास प्रक्रियालाई गति दिन तथा समग्र शासकीय व्यवस्थाको गुणस्तरीयता अभिवृद्धि गर्ने अपेक्षाका साथ विकेन्द्रीकरणको कार्यान्वयन गरिएको छ । सरकारी निकायहरूमा आन्तरिक नियन्त्रणका संयन्त्र र प्रणालीहरू विकास गरिएका छन् भने जनस्तरबाट समेत नियन्त्रणका लागि

सामाजिक परीक्षण, सार्वजनिक सुनुवाइ लगायत सचेतना र सशक्तीकरणका कार्यक्रमहरू पनि संचालन भएका छन् ।

(ख) भ्रष्टाचार प्रवृत्ति विश्लेषण

राज्य संयन्त्रको सवलीकरण र तिनको कार्य प्रणालीमा सुधार मार्फत सार्वजनिक स्रोत र अधिकारको प्रयोगमा हुनसक्ने भ्रष्टाचारजन्य क्रियाकलाप नियन्त्रणका लागि विगतदेखि विभिन्न प्रयासहरू भए पनि प्राप्त नतिजा भने खास सन्तोषजनक छैन । अधिकारको प्रयोगमा स्वेच्छाचारी अन्त्य, स्वविवेकीय अधिकारमा कटौती तथा कानुनको परिपालनामा महत्व दिई प्राथमिकताका क्षेत्रमा स्रोत साधन परिचालन र उपयोगमा जोड दिने आधा शताब्दी भन्दा बढीको प्रयासले अपेक्षित नतिजा दिन नसकेको तितो यथार्थको साक्षी हामी स्वयं छौं । राजनीतिक अस्थिरता र लम्बिंदो संक्रमणका कारण राज्यको शासकीय क्षमता कमजोर बनेको तथा राज्य संयन्त्र र लोकतान्त्रिक व्यवस्थाप्रतिको जनविश्वासमा क्षयीकरणसँगै देशमा भोक, रोग, गरिबी र असमानता बढाउनमा मलजल पुगेको देखिएको छ । निहित स्वार्थ पूर्तिका लागि उपलब्ध स्रोत साधनमाथि सीमित व्यक्तिहरूको नियन्त्रण कायमै रहेकाले आम नागरिकको गुणस्तरीय आधारभूत सेवा सुविधा प्राप्त गर्ने हक कुणिठत भएको महसुस गरिएको छ । शिक्षा, स्वास्थ्य, खानेपानी, सामाजिक सुरक्षा लगायत मानव विकासका लागि उपलब्ध स्रोत साधनमाथि नागरिक पहुँच पुग्न नसकी समग्र सामाजिक तथा आर्थिक विकासको गतिमा अवरोध त पुगेको छ नै भोलिको सम्भावना समेत क्षयीकरण भएको छ ।

आज जन्मने शिशु र आमाको आधारभूत स्वास्थ्यमा भएको खेलवाडले आगामी ५० वर्षसम्मको जनशक्तिको सम्भावना र क्षमताहास पुग्ने निश्चित छ । राज्यकोषबाट शिक्षा क्षेत्रमा परिचालन भएको रकम भोले विद्यालयहरूमा दुरुपयोग भएको परिणाम स्वरूप हजारौं बालबालिकाहरू गुणस्तरीय शिक्षा पाउने सुविधाबाट बन्चित हुनुका साथै आगामी दिनमा व्यावसायिक रूपमा दक्ष, राष्ट्रिय र अन्तर्राष्ट्रिय बजारमा प्रतिस्पर्धामा खरो उत्तरासक्ने जनशक्ति उत्पादन गर्ने उद्देश्यमा तुषारापात भएको सहजै अनुमान गर्न सकिन्छ ।

पछिल्लो वर्षदेखि अखित्यार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगमा पर्ने उजुरीको संख्या उल्लेख्य रूपमा वृद्धि भएको छ । यसबाट एकातिर नेपालमा भ्रष्टाचारको मावाबढेको अनुमान गरिएको छ भने अकोर्तिर आयोगसँगको पहुँच सहज भएको महसुस गरिएको छ । कतिपय सन्दर्भमा आयोगले स्वसक्रियता समेत बढाएको छ भने उजुरीको संख्यात्मक वृद्धिसँगै उजुरी उपर आयोगबाट हुने कारबाहीले पनि तीव्रता पाएको छ । एकातिर आयोगबाट भ्रष्टाचारजन्य कार्य विरुद्ध कारबाहीलाई सघन र सशक्त बनाएका तथा विभिन्न कर्मचारी र पदाधिकारी विरुद्ध मुद्दा चलाइएका सूचना र समाचारहरू संचार माध्यमबाट प्रसारण भइरहँदा पनि भ्रष्टाचार गर्न उद्दत रहने व्यक्तिहरूको प्रवृत्तिमा खासै सुधार नआउनु आयोगका लागि चुनौतीको विषय भएको छ । भ्रष्टाचार र अनियमितता नियन्त्रण गर्ने उद्देश्यले स्थापना भएका राष्ट्रिय सतर्कता केन्द्र, हेलो सरकार, सम्पत्ति शुद्धीकरण नियन्त्रण

विभाग, राजस्व अनुसन्धान विभाग लगायतका निकायमा उजुरी संख्या दिनानुदिन बढ़दो छ । यसरी उजुरीको संख्यामा देखिएको निरन्तर वृद्धिले आम नागरिकमा नियामक निकायहरूप्रतिको विश्वासमा अभिवृद्धि भएपनि क्रियाकलापहरू उल्लेखनीय रूपमा न्यूनीकरण हुन नसकेको तर्फ इँगित गर्दछ ।

सार्वजनिक सेवा प्रवाह सरकार र नागरिकबीचको सम्बन्धमा स्थापित गर्ने माध्यम हो भने गुणस्तरीय र प्रभावकारी सेवा सरकारको वैधता पुष्टि गर्ने आधार हो । भ्रष्टाचार र अनियमितताको गुन्जायस रहेको प्रशासनिक व्यवस्थाले सेवा प्रवाहमा अवरोध सिर्जना गर्ने मात्र होइन कि सेवाको लागत पनि बढाउँछ । त्यसैले सरकारले हरतरहले नागरिक अपेक्षाको सम्बोधनका लागि प्रयत्नरत रहनुपर्दछ । तर नेपालको सन्दर्भमा भने कमजोर प्रशासनिक र व्यावसायिक क्षमताका कारण सेवा प्रवाह प्रणाली प्रभावकारी हुन नसकेको गुनासो आउने गरेको छ । यसको साथै प्रशासनिक ढिलासुस्ती, प्रक्रियामुखी कार्यशैली, बढ़दो गैरजिम्मेवारीपना, अनुशासनहीनता र जवाफदेहिताको अभाव आदि समस्याका कारण सरकारी निकायप्रतिको नागरिक विश्वास दिनानुदिन खस्कैदै गएको छ । सरकारले केही समय अधिदेखि केही निकायमा लागू गरेको क्षतिपूर्ति सहितको नागरिक बडापत्र अनुसार एउटा पनि उजुरी नपर्नुले नागरिकलाई सेवा प्रवाह गर्ने जिम्मेवारी लिएका संयन्त्रप्रति सेवाग्राहीको विश्वास स्थापित भएको प्रस्त संकेत गरेको छ । यसका अतिरिक्त सेवा प्राप्त गर्ने क्रममा मध्यस्थकर्ता वा विचौलियाको उपस्थिति बढ़ै जानुले पनि सेवा प्रदायक र सेवाग्राहीबीचको सम्बन्ध र दूरी बढेको पुष्टि गर्दछ ।

ट्रान्सपरेन्सी इन्टरनेशनलले सार्वजनिक गरेको भ्रष्टाचारको अनुभूति सूचक सम्बन्धी प्रतिवेदन, २०१४ ले नेपालको स्तर अधिल्लो वर्षभन्दा खस्केको देखिएको छ । उक्त अध्ययनको पद्धति र अध्ययनमा लिइएका आधारहरूको वस्तुगत पक्ष, सान्दर्भिकता र औचित्य छुट्टै बहसको विषय होला तर आयोग जस्ता निकायले यति सक्रियतापूर्वक काम गर्दागर्दै पनि नेपालमा भ्रष्टाचारको विस्तार र व्याप्ततामा तथा भ्रष्ट प्रवृत्तिमा कुनै कमी नआउनुको अन्तरनिहित कारण खोजी गर्नु भ्रष्टाचार नियन्त्रण गर्ने मुख्य उद्देश्यका साथ स्थापित आयोग जस्ता निकायको लागि चुनौतीको विषय हो । भ्रष्टाचार नियन्त्रण गरी जवाफदेहिता राज्य संयन्त्रको विकास गर्ने र सुशासनको प्रत्याभूत गराउने दिशामा भएका विविध प्रयासका बाबजुद पनि नेपालमा सुशासनको अवस्था खस्कैदै जानु आम चासोको विषय बनेको छ ।

(ग) भ्रष्टाचारका कारणहरू

शासन व्यवस्थामा सुशासन कायम गर्नका लागि समग्र शासकीय प्रणालीमा खासगरी विधिको शासन, मानव अधिकार, लोकतान्त्रिक शासन प्रणाली, शक्ति पृथकीकरण, नियन्त्रण र सन्तुलनको प्रभावकारी अभ्यास, निष्पक्ष न्याय प्रणाली एवम् पारदर्शिता र जवाफदेहिता जस्ता तत्वहरू आवश्यक रहने कुरामा दुई मत नहोला । नेपालको सन्दर्भमा हेर्दा वि.स. २०४७ सालपछिका संवैधानिक र कानुनी

दस्तावेजहरू विषयवस्तुको दृष्टिले उत्कृष्ट नै रहेको देखिन्छ । यी कानुनी संरचनाहरूमा सुशासन प्रवर्द्धनका आधारभूत तत्वहरूको उल्लेख तथा अवलम्बन गर्ने अनुरूपको नतिजा प्राप्त हुन नसकेको यथार्थ हामीबाट छिपेको छैन । त्यसैले समयक्रमसँगै ती व्यवस्थाहरूमा थुप्रै सुधारका गुन्जायसहरू देखिन्छ भने कार्यान्वयनको क्रममा देखिएका जटिलताहरूलाई सुधार गर्नुपर्ने आवश्यकता पनि त्यतिकै छ ।

राजनीतिक प्रणालीमा भएको परिवर्तनको परिमाणस्वरूप नागरिकहरूमा राजनीतिक चासो र राजनीतिक जागरणमा वृद्धि भएको भन्ने बहसमा विश्वास गर्न सकिने केही आधारहरू भएपनि राजनीतिक स्थिरता र स्थायित्वको अभावमा नागरिकहरूले परिवर्तित राजनीतिक अपेक्षा अनुरूपको प्रतिफल भने प्राप्त गर्न सकेका छैनन् । राजनीतिक प्रणालीको लोकतान्त्रीकरणसँगै हाम्रा अभ्यास र संस्कारहरू पनि लोकतान्त्रिक मूल्य मान्यता अनुरूप परिस्कृत र परिमार्जित गर्न सकियो सकिएन भन्ने प्रैनको उत्तर सकारात्मक आउनेमा द्विविधा नै छ ।

शक्ति र साधनको प्रयोगमा स्वेच्छाचारिताको नियन्त्रण र सन्तुलनका लागि अपनाइएको स्थापित प्रणालीमा समेत क्षयीकरण गर्दै निहित स्वार्थ पूर्ति गर्ने प्रयासहरू भइरहेका छन् । यस्तो प्रवृत्तिले नागरिकले पाउने सेवामा प्रत्यक्ष प्रभाव पर्नुका अतिरिक्त समग्र शासन व्यवस्था नै धराशायी हुनसक्ने खतरा समेत सिर्जना भएको छ । यसबाट नागरिक र विद्यमान प्रणालीबीचको विश्वासमा समेत तुषारापात हुन पुगेको देखिन्छ । यसैगरी जिम्मेवार अधिकारीहरूबाट विद्यमान कानुन, विधिको शासन र विवेकशीलताका आदर्श मान्यतालाई चुनौती दिई निहित स्वार्थका लागि पद र अधिकारको दुरुपयोग गरेका प्रशस्त उदाहरणहरू देखिएका छन् । नीति निर्मातादेखि तल्लो तहका कमचारीसम्मले यस किसिमको संस्कार परित्याग गर्न नसकेको कारण विधिको शासन केवल नारामा मात्र सीमित हुन त पुगेको होइन भन्ने आभाष भएको छ ।

राज्यमा जस्तोसुकै शासन प्रणाली अवलम्बन गरिए पनि राज्य संयन्त्र सबल र सुटूट हुनु जरुरी हुन्छ । सेवा प्रदायक निकायदेखि नियामक निकायहरूको संस्थागत सबलीकरणका लागि र जिम्मेवारीमा स्पष्टता गर्ने, कार्यविधि र प्रणाली स्थापित गर्ने जस्ता कार्यहरू भए पनि जिम्मेवार पदाधिकारीहरूले आफ्नो अधिकार र जिम्मेवारीको बोध गरी दृढतापूर्वक कर्तव्यपालन नगरनले स्थापित प्रणाली सुचारू हुन नै नपाई अवरुद्ध हुने तथा कतिपय निकायहरू व्यक्तिहरूको प्रभाव र पहुँचको आधारमा संचालन भएको जस्तो आभाष पाइन्छ । जिम्मेवार अधिकारीहरूले अधिकतम सार्वजनिक हित कायम हुनेगरी विवेकशील भई निर्णय गर्दछन् भन्ने विश्वासमा कानुनी अधिकार दिइए पनि जिम्मेवारी निर्वाहमा अनौपचारिक संयन्त्र जवाफदेहिताविहीन व्यक्तिहरूको हालिमुहाली बढ्नुका साथै आमजनताको हित र फाइदालाई तिलाज्जली दिने प्रवृत्ति संस्थागत हुँदै गएको देखिन्छ ।

समाज जस्तो छ, शासनमा त्यस्तै प्रतिविम्ब भल्किन्छ । यसरी हेर्दा नेपालको शासन प्रणालीमा अनगिन्ती विकृतिहरू विद्यमान रहनुमा सामाजिक र सांस्कृतिक पक्ष पनि दोषी देखिन्छ । एकातिर हामी परिश्रम, इमान्दारिता र कर्तव्यनिष्ठता नेपाली समाजको मौलिक पहिचान हो भनी गर्व गरिरहेका छौं भने अकोर्तिर यही समाजका संस्कार, मूल्य र मान्यताहरू भ्रष्टाचारलाई मलजल गर्नमा जिम्मेवार रहेको अवस्थासमेत देखिएको छ । पद र पैसाको रवाफको आधारमा सामाजिक पहिचान र मर्यादा दिइने संस्कारले भ्रष्टाचारलाई नै बढावा दिने कुरा सहजै आँकलन गर्न सकिन्छ । सामाजिक असमानता र विभेद सिर्जना गर्ने गरी भ्रष्टाचारलाई तडकभडक गर्ने समाजका सदस्यहरूको सम्पत्तिको वास्तविक स्रोत खोजी गरी गैरकानुनी सम्पत्ति आर्जन गर्ने विरुद्ध कारबाहीका लागि सम्बद्ध निकायमा सूचना तथा सबैलाई खुसी पार्ने मूल्य प्रणालीले पनि सुशासन कायम गर्न अवरोध सिर्जना गरेको देखिन्छ । त्यसैगरी हाम्रा करिपय प्रशासनिक व्यवस्थाहरू सार्वजनिक हितको लागतमा स्वार्थ पूरा गर्न अभिप्रेरित गर्ने किसिमका समेत छन् ।

भ्रष्टाचार नियन्त्रणका लागि कानुनी र संस्थागत व्यवस्थामा सुधार भइरहेको अवस्थामा समेत भ्रष्टाचारजन्य कार्यहरूको मात्रा र प्रकृति विस्तार हुनुमा प्रविधिको विकास, सामाजिक तथा आर्थिक व्यवस्थामा आएका परिवर्तनहरू र भौतिक उपभोगवादी चिन्तन पनि उत्तिकै जिम्मेवार रहेको देखिएको छ । केही वर्ष अधिसम्म एउटा इमानदार राष्ट्रसेवकको नियमित आयस्रोतबाट परिवारका सदस्यहरूको शिक्षा दीक्षा र स्वास्थ्य सेवा जस्ता आधारभूत आवश्यकता पूरा गर्नमा भरथेग हुने अवस्था थियो । शिक्षा र स्वास्थ्यमा निजी लगानीलाई खुला गरिएसँगै सार्वजनिक क्षेत्रबाट उपलब्ध हुने शिक्षा र स्वास्थ्यको गुणस्तर कायम हुन नसकेकाले निजी क्षेत्रको सेवा लिनुपर्ने बाध्यता र सो को लागत थान्ने आर्थिक क्षमताबीच सन्तुलन कायम गर्न कठिन हुँदै गएको छ । प्रविधिको विकासले कम्युटर, मोबाइल, इन्टरनेट जस्ता कुराहरूलाई आधारभूत आवश्यकताका विषयमा स्थापित गरेको छ भने उपभोगवादी संस्कृतिको विकासले समाजलाई खर्चिलो र देखासिखीतर्फ अभिमुखी गर्दै गएको छ । आधारभूत शिक्षा र स्वास्थ्यमा सरकारले न्यूनतम दायित्व निर्वाहका लागि अभ पनि धेरै काम गर्न बाँकी रहेको सन्दर्भमा यस्ता सेवा र सुविधाहरू सहज रूपमा उपयोगका लागि अतिरिक्त शुल्क तिर्न समेत हुनुपर्ने यथार्थ एकातिर छ भने अकोर्तिर जीवनिर्वाह लागत दिनानुदिन बढौदै गए पनि राष्ट्रसेवक कर्मचारीहरूलाई न्यूनतम निर्वाह खर्च थान्न पुग्ने पारिश्रमिक उपलब्ध गराउन नसकदा उनीहरू अन्य व्यवसाय गर्न बाध्य भएको अवस्था छ । यसको साथै नागरिकको सेवामा निःस्वार्थ र बिना मोलाहिजा समर्पित हुने वाचाका साथ सेवाप्रवेश गरेका सार्वजनिक पदाधिकारी र कर्मचारीले क्षणिक लोभ र लालचमा परी कर्तव्य विर्सनु र सेवाग्राहीलाई नै सास्ती दिनु पक्कै पनि अक्षम्य अपराध हो ।

सार्वजनिक अधिकारीहरूमा देखिएका जिम्मेवारी बोधको कमी नै नेपालमा भ्रष्टाचार मौलाउनु र कुशासनले जरा गाइनुमा सबैभन्दा बढी योगदान दिने विषयको रूपमा देखिन्छ । करिपय नियामक निकायहरूले जिम्मेवारीपूर्वक कर्तव्य निर्वाह नगरेको कारण पनि गैरकानुनी कार्यको नियन्त्रणले

खास गति लिन सेकेको छैन । मातहत निकायमा भएका भ्रष्टाचार र अनियमितत कार्यका समाचार प्रकाशमा आउँदा वा महालेखा परीक्षकको कार्यालियबाट अनियमित किसिमको खर्च औल्याउँदा पनि सम्बन्धित निकायका प्रमुख वा तातुक निकायले छानबिन र कारबाहीमा सक्रियता देखाएको पाइँदैन । यस बाहेक भ्रष्टाचार नियन्त्रण र सुशासन प्रवर्द्धनमा संलग्न आयोग जस्ता निकायले दिएका सुभावहरू प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन समेत नगर्ने निकाय र पदाधिकारीहरू साँच्चै भ्रष्टाचार नियन्त्रण गरी सुशासन कायम गर्न प्रतिबद्ध छन् भन्नेमा शंका गर्ने प्रशस्त ठाउँ छन् । प्रत्येक जिम्मेवार पदाधिकारीले कानुनको परिधिभित्र रही त्यसको मर्म अनुरूप कार्य गर्ने पद्धतिको विकास गरेमा स्वतः भ्रष्टाचार र अनियमिततामा कमी आउने विश्वास गर्न सकिन्छ । जिम्मेवार कर्मचारीदेखि राजनीतिक नेतृत्वसम्मले भ्रष्ट प्रवृत्तिप्रति धावा बोल्ने र कसुरदारलाई छानबिन र कारबाही गर्न पूर्ण सहयोग गर्ने बचनबद्धता मात्र सार्वजनिक हुनसके आमजनताले समेत राज्य बोलीमा मात्र होइन व्यवहारमा पनि भ्रष्टाचार विरुद्ध शून्य सहनशीलताको नीतिमा कटिबद्ध छ भन्ने महसुससम्म गर्न पाउने थिए । सार्वजनिक सेवा प्रवाह र विकास निर्माण कार्यका अधिकांश क्षेत्रमा अनियमितता र भ्रष्टाचारका संकेत र प्रमाणहरू प्रत्यक्ष देखिँदा पनि नियमन, नियन्त्रण र अनुगमन गर्ने जिम्मेवारीमा रहेका निकाय र पदाधिकारीहरूमा अपेक्षित रूपमा सक्रियता नदेखिनु पक्कै राम्रो कुरा होइन ।

प्रविधिको विकासले भ्रष्टाचार नियन्त्रण र पारदर्शिताको प्रवर्द्धन मार्फत सुशासन कायम गर्नका लागि अवसरका साथै चुनौतीहरूको पनि सिर्जना गरेको छ । सूचना तथा संचार क्षेत्रमा भएको तीव्रतर विकासको परिणामस्वरूप बढेको विश्वव्यापी सञ्जालीकरण तथा यातायात क्षेत्रको विकासले भ्रष्टाचार विरुद्धको सूचना संकलन तथा अनुसन्धानमा सहयोग पुग्नुका साथै भ्रष्टाचारजन्य कार्य छिपाउन सजिलो भएको छ ।

विद्यमान कानुनी व्यवस्थाले निजी क्षेत्र तथा गैरसरकारी संघसंस्थाहरूलाई आयोगको क्षेत्राधिकारले समेट्न सकेको छैन । तसर्थ त्यस्ता क्षेत्रले जुनसुकै तरिकाले अर्थोपार्जन गरेपनि त्यसको खोजी नहुने कारणबाट जुनसुकै तरिकाबाट धन कमाए पनि हुने सामाजिक संस्कार विकास हुनु र भ्रष्टाचारमा संलग्न हुनसक्ने त्यस्ता आपूर्ति पक्षलाई कारबाहीको दायरामा ल्याउन नसक्नु पनि भ्रष्टाचार वृद्धि हुनको कारण मान्न सकिन्छ ।

भ्रष्टाचार नियन्त्रणका लागि स्थापित निकायहरूको अपेक्षित समन्वय र प्रभावकारिता नहुनु अर्को समस्या हो । अस्तित्यार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग, सम्पत्ति शुद्धीकरण नियन्त्रण विभाग, राजस्व अनुसन्धान विभाग जस्ता निकायबीचको प्रभावकारी समन्वय हुन नसक्दा कतिपय सन्दर्भमा कार्यगत अस्पष्टता र दोहोरोपन समेत देखिएको छ । साथै यस्ता निकायमा कार्यरत जनशक्तिको पेशागत व्यावसायिकता विकास गर्न सकिएको छैन भने अनुसन्धान तहकिकातका लागि आवश्यक विज्ञता र विशिष्टज्ञान तथा सीपको विकास गर्न सकिएको छैन । नवीनतम् प्रविधिको अभावमा भ्रष्टाचारको अनुसन्धान र अभियोजनको कार्यले अपेक्षित नतिजा दिन सकेको छैन । यसबाट भ्रष्टाचारको

सूचना प्राप्त हुँदाहुँदै पनि पर्याप्त तथ्य र प्रमाणसहितको अभियोजन गर्न नसकिने र अभियोजन गरिएका व्यक्तिहरूले अदालतबाट सफाइ पाउँदै जाने अवस्थाबाट भ्रष्ट प्रवृत्तिको प्रतिरोध क्षमता विकास हुने खतरा समेत देखिएको छ ।

३. भ्रष्टाचार नियन्त्रण सरोकार पक्षको अपेक्षित भूमिका

राज्य संयन्त्रभित्रका नियमन निकायहरूको परिचालन तथा सार्वजनिक पद, जिम्मेवारी र झोत साधनको प्रयोगमा रखवारी गर्ने कार्यका लागि संवैधानिक तथा कानुनी व्यवस्थाको पर्याप्त वा अमुक निकायको सक्रियता मात्रबाट सुशासनको प्रवर्द्धन र भ्रष्टाचारको नियन्त्रण सम्भव छैन । यसका लागि सबै सरोकारवालाहरूबीच सार्थक समन्वय र सहकार्य तथा दृढ प्रतिबद्धता अपरिहार्य रहन्छ । हाम्रा सार्वजनिक संयन्त्रहरू भ्रष्टाचारको महारोगबाट संक्रमित भएको तितो यथार्थलाई हामी सबैले स्वीकार गर्दै यसका विरुद्ध एकजुट भएर लड्नुको विकल्प छैन । अन्यथा भावी पुस्तालाई हाम्रो नासोको रूपमा अभ खराब प्रणाली, संयन्त्र तथा भौतिक संरचना र दूषित वातावरण एवम् अभ कमसल संस्कार र प्रवृत्ति हस्तान्तरण गर्न बाय्य हुनुपर्ने हुन्छ । अतः भ्रष्टाचारको प्रभावकारी नियन्त्रण गरी सुशासन कायम गर्दै सामाजिक तथा आर्थिक विकासलाई गतिशीलता दिन राज्यका प्रत्येक अंगहरू र खासगरी सरकार तथा यस मातहतका निकायहरू, राजनीतिक नेतृत्व, निजी समाज, समाजका सचेत नागरिक लगायत सबै सरोकारवालाहरूको सक्रिय भूमिका अपरिहार्य हुन्छ ।

(क) राजनीतिक क्षेत्र

राजनीतिले नै मुलुकको गन्तव्य निर्धारण र दिशानिर्देश सम्बन्धी नीति तय गर्ने गर्दछ । त्यसैले मुलुकको समग्र विकासका लागि राजनीतिक स्थायित्व, स्वस्थ राजनीतिक प्रतिस्पर्धात्मक प्रणाली तथा असल राजनीतिक संस्कारको आवश्यकता पर्दछ । खासगरी भ्रष्टाचार नियन्त्रणको सन्दर्भमा राजनीतिक इच्छाशक्ति र प्रतिबद्धता अनिवार्य हुन्छ । यसका अतिरिक्त राजनीतिक दलहरूको नागरिकप्रतिको जवाफदेहिता र आन्तरिक कार्यविधि तथा आर्थिक कार्यप्रणालीमा पारदर्शिता कायम गर्न सकेमा त्यसको सकारात्मक प्रभाव अन्य क्षेत्रमा स्वतः पर्दछ । तर भ्रष्टाचार नियन्त्रणका लागि राजनीतिक क्षेत्रले केवल घोषणापत्रमा मात्र उल्लेख गर्ने होइन कि प्रतिबद्धतालाई त्यति नै दृढता, सक्रियता र तदारुकताका साथ कार्यान्वयन गर्नुपर्ने हुन्छ । यस बाहेक राजनीतिक क्षेत्रले भ्रष्टाचारजन्य कार्यहरू उजागर गर्ने तथा भ्रष्टाचारमा संलग्न व्यक्तिलाई कारबाहीको दायरामा ल्याउन सहयोग पुऱ्याउनु आवश्यक छ । यसका साथै भ्रष्टाचारजन्य कार्यमा संलग्न व्यक्तिलाई राजनीतिक संरक्षण नदिन समेत राजनीतिक नेतृत्व प्रतिबद्ध हुनुपर्दछ । विभागीय मन्त्रीले आफू मातहतका प्रशासनिक कर्मचारीहरूलाई सकारात्मक र सिर्जनात्मक निर्देशन दिनका साथै उनीहरूको कामकारबाहीको प्रभावकारी अनुगमन तथा मूल्यांकन गर्नुपर्दछ । हाम्रो सन्दर्भमा राजनीतिक क्षेत्रलाई भ्रष्टाचार नियन्त्रणका लागि थप सक्रिय हुन अभिमुख गर्नुपर्ने आवश्यकता एकातिर छ भने अकोर्तिर राजनीतिक

नेतृत्वले प्रशासनिक काममा चासो राख्नुभन्दा नीतिगत कार्यमा बढी जोड दिनु र सुपरीवेक्षण तथा अनुगमनलाई सशक्त र प्रभावकारी बनाउनु पनि त्यतिकै अपरिहार्य हुन्छ ।

(ख) सरकार र राज्यका अन्य अंगहरू

मुलुकभित्र शान्ति सुरक्षा र अमनचयन कायम गरी भ्रष्टाचार नियन्त्रण गर्ने एवम् सुशासन कायम गर्ने प्राथमिक दायित्व सरकारको हो । त्यसैले सरकारले भ्रष्टाचार नियन्त्रणका लागि आवश्यक नीतिगत, संस्थागत, संरचनागत र कार्यगत व्यवस्था गर्नुपर्ने हुन्छ । सरकारले परिवर्तित सन्दर्भ अनुरूप भ्रष्टाचार नियन्त्रणसँग सम्बन्धित नीतिको तर्जुमा गर्ने तथा विद्यमान कानुनी संरचनाहरूमा समयानुकूल सुधार सम्बन्धी कार्यमा जोड दिनुपर्दछ । त्यसैगरी भ्रष्टाचार नियन्त्रणमा संलग्न विभिन्न सरकारी निकायहरू, निजी क्षेत्र लगायत सरोकार पक्षबीच समन्वय र तिनबाट संचालन हुने विविध कार्यहरूको संयोजन गर्ने कार्य पनि सरकारको हो । यस बाहेक भ्रष्टाचार नियन्त्रण र सुशासन प्रवर्द्धनका लागि अखिल्यार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग जस्ता नियमनकारी निकायले दिएका सुभावहरूलाई सरकारले प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन गर्नु पनि त्यतिकै आवश्यक छ ।

विधायिकाले भ्रष्टाचार नियन्त्रणका लागि सरकारले अवलम्बन गर्नुपर्ने नीतिको सम्बन्धमा आवश्यक मार्गदर्शन गर्ने तथा भ्रष्टाचार नियन्त्रण सम्बन्धी कानुनी संरचना सुधारका लागि बहस र छलफल गरी कानुन संशोधनको कार्यमा सक्रियता देखाउनुपर्ने हुन्छ । खासगरी विधायिका अन्तर्गतका संसदीय समितिहरूले भ्रष्टाचार नियन्त्रणमा संलग्न नियामक र कार्यकारी निकायहरूको कार्यसम्पादनको अनुगमन गर्ने तथा विकास निर्माण कार्यको निरीक्षण, सुपरीवेक्षण र अनुगमनमा जोड दिनु उपयुक्त हुन्छ ।

(ग) संवैधानिक नियामक निकाय तथा अन्य सरकारी निकायहरू

नेपालमा भ्रष्टाचार नियन्त्रणका लागि सरकारी निकायको रूपमा अखिल्यार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग लगायत विभिन्न निकायहरूको स्थापना गरिएको छ । संविधानतः अखिल्यार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगलाई सार्वजनिक क्षेत्रको भ्रष्टाचार र अनुचित कार्यको अनुसन्धान तहकिकात र अभियोजन गर्ने अधिकार सुम्पेको छ भने महालेखा परीक्षकको कार्यालयको सार्वजनिक झोतको उपयोगमा नियमितता, मितव्ययिता लगायत कार्यदक्षता, प्रभावकारिता र औचित्यताको परीक्षण सम्बन्धी कार्य गर्दछ । यस अतिरिक्त कार्यपालिका अन्तर्गतका कतिपय निकायहरू प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष रूपमा भ्रष्टाचार नियन्त्रणमा संलग्न रहेको पाइन्छ ।

यसरी सरकारी तवरमा विभिन्न निकायहरूको उपस्थितिले कतिपय सन्दर्भमा कार्यगत अस्पष्टता र दोहोरोपना समेत हुने हुनाले यी विभिन्न निकायबीच समन्वयात्मक रूपमा कार्यसम्पादन हुने व्यवस्था गर्नु आवश्यक देखिन्छ । यसैगरी भ्रष्टाचार नियन्त्रणका लागि अवलम्बन गरिने प्रवर्द्धनात्मक र उपचारात्मक रणनीति अन्तर्गत विभिन्न निकायले सम्पादन गर्ने कार्य

र कियाकलापहरूमा स्पष्टता हुनका साथै नेतृत्वदायी र संयोजनकारी भूमिका निर्वाहका लागि उपयुक्त निकायको व्यवस्था हुन समेत आवश्यक देखिन्छ । भ्रष्टाचार नियन्त्रणमा संलग्न निकायका लागि पर्याप्त स्रोत साधनको व्यवस्था गर्नुका साथै संस्थागत क्षमता विकासका लागि उपयुक्त हुन पनि त्यतिकै आवश्यक देखिन्छ ।

(घ) प्रशासन र कर्मचारीतन्त्र

मुलुकमा सुशासनको प्रवर्द्धन जिम्मेवार, पारदर्शी र जवाफदेही सार्वजनिक प्रशासनमा निर्भर गर्दछ । सार्वजनिक प्रशासन अन्तर्गत कर्मचारीतन्त्र सार्वजनिक सेवा प्रवाह गर्ने प्रमुख संयन्त्र भएकाले अधिकारको बढी प्रयोग गर्ने निकाय पनि यही हो । सामान्यतः जहाँ अधिकार बढी हुन्छ, त्यसको दुरुपयोग हुने सम्भावना पनि त्यति नै हुन्छ । त्यसैले भ्रष्टाचार नियन्त्रणमा कर्मचारीतन्त्रको सक्षमता, व्यावसायिकता र प्रभावकारिताको महत्वपूर्ण भूमिका रहने कुरामा दुईमत छैन । राष्ट्रसेवक कर्मचारीहरूमा अनुशासन र सदाचार पद्धतिको विकास गरी स्पष्ट कार्यविवरण दिने तथा जिम्मेवार र जवाफदेही बनाई कार्यसम्पादनमा सरिक गराउने व्यवस्थालाई अभ मजबुतबनाउनु आवश्यक छ । त्यसैगरी नागरिक केन्द्रित सेवाप्रवाह प्रणालीको अवलम्बन गर्ने तथा सेवा प्रवाह प्रक्रिया सरलीकृत गरी आमनागरिकले सहजता र सरलतापूर्वक सेवा लिन सक्ने व्यवस्था सुनिश्चित गर्नु भ्रष्टाचार नियन्त्रणका लागि महत्वपूर्ण उपाय हो भन्नु अत्युक्ति नहोला । उच्च प्रशासनिक नेतृत्व लगायत सम्पूर्ण राष्ट्रसेवक कर्मचारीहरूले अधिकतम सार्वजनिक हित हुने गरी विवेकशील भई आ-आफ्ना पदीय अधिकार र जिम्मेवारीको प्रयोग गर्ने हो भने प्रशासनिक अनियमितता र भ्रष्टाचारहुने न्यून हुने सम्भावना रहन्छ । तालुक निकायका अधिकारीहरूले मातहतका निकाय र अधिकारीहरूको नियमित अनुगमन र सुपरीवेक्षणमा सक्रियता देखाई समस्या समाधानमा पूर्वीक्रियाशीलता र अधिकार तथा स्रोत साधनको दुरुपयोगलाई कानुनी कारबाहीको दायरामा ल्याउन दृढतापूर्वक कार्य गर्न जरुरी देखिन्छ । राजनीतिक नेतृत्व वा अनौपचारिक संयन्त्र मार्फत अनुचित दबाव आएमा प्रतिकार गर्ने संस्कारलाई संस्थागत गर्नका साथै आफ्नो अधिकार क्षेत्रभित्रका विषयमा विवेकशील भई निर्णय गर्ने र जिम्मेवारी पन्थाउने प्रवृत्तिको अन्त्य गर्नु आवश्यक छ ।

कर्मचारी ट्रेड युनियनहरूले आफ्नो भूमिकालाई सेवाको सुरक्षा, वृत्ति प्रणालीमा सुधार, कर्मचारीको सेवा सुविधा र पेशागत व्यावसायिकताको विकासमा रचनात्मक भूमिका निर्वाह गर्नेतर्फ केन्द्रित गर्नु जरुरी छ । यसबाट एकातिर सरकारी संयन्त्रहरूको समग्र व्यवस्थापनमा सुधार भई नागरिकको यसप्रतिको गुमेको विश्वास आजन गर्न मद्दत पुग्दछ भने अर्कोतर्फ कर्मचारीहरूको उत्पादकत्व र सुविधा दुवैमा वृद्धि भई आधारभूत आवश्यकता परिपूर्तिको नाममा भ्रष्टाचारजन्य कार्य गर्न लालायित हुने प्रवृत्तिमा नियन्त्रण गर्न पनि सहयोग पुग्दछ ।

(ड) अन्तराष्ट्रीय समुदाय तथा विकास साभेदारहरू

आज भ्रष्टाचार एक सीमाविहीन अपराधको रूपमा विस्तार भइरहेको सन्दर्भमा विश्वका विकसित, विकासोन्मुख र अविकसित सबै राष्ट्रको चासोको विषय बनेकोमा शंका छैन । विश्वको कुनै एक कुनामा फैलिएको भ्रष्टाचारको दुष्प्रभावबाट अर्को कुनामा रहेको मुलुक अछुतो रहन नसक्ने यथार्थलाई मध्यनजर राखी भ्रष्टाचार विरुद्धको विश्वव्यापी सहकार्य र साभेदारीलाई अभ मजबुतबनाउनु आवश्यक छ । खासगरी भ्रष्टाचार विरुद्धको अन्तराष्ट्रीय महासम्बिधिका पक्ष राष्ट्रहरूबाट उक्त सम्बिधिका व्यवस्थाहरूलाई प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन गर्न र पारस्परिक हित तथा सहकार्यका लागि सक्रियता र तदारुकता देखाउनपर्ने आवश्यकता छ । यसका लागि भ्रष्टाचारजन्य कार्यको सूचना आदानप्रदान, पारस्परिक कानुनी सहायता, सुपुर्दगी व्यवस्था तथा अनुभव र विज्ञताको विनिमय लगायत गैरकानुनी रूपमा लुकाई छिपाई राखेको सम्पत्ति खोजी आदि विषयमा सहकार्य र सहयोग परिचालन गर्नु उपयुक्त देखिन्छ ।

यसैगरी विकास साभेदारहरूले परिचालन गर्ने विकास सहायताको परिचालन गर्दा राष्ट्रिय प्रणालीमार्फत परिचालन गर्नमा जोड दिनुका साथै स्रोत परिचालनमा अनियमितता हुन नदिने तथा पारदर्शिता प्रवर्द्धन गर्ने र अनुगमन तथा मूल्यांकन कार्यलाई प्रभावकारी बनाई विकास सहायताबाट प्राप्त उपलब्धिको वस्तुगत मूल्यांकन गर्ने पद्धतिको विकासमा जोड दिनुपर्ने देखिन्छ । विकास साभेदारहरूको सुशासनप्रतिको प्रतिबद्धता, नेपालको सामाजिक तथा आर्थिक विकासमा देखाएको चासो र गरेका प्रयासहरूलाई सार्थकता दिन खरिद सम्बन्धी व्यवस्थामा एकरूपता ल्याउने, राष्ट्रिय बजेट तथा लेखा प्रणाली मार्फत सहायता परिचालन गर्ने र महालेखा परीक्षकबाट लेखापरीक्षण गराउने व्यवस्था अनिवार्य लागू गर्नसकेमा सहायता परिचालनमा थप प्रभावकारिता आउने देखिन्छ ।

(च) निजी क्षेत्र

खासगरी सरकारी लगानीको मात्रा न्यून भएका नेपाल जस्ता विकासोन्मुख मुलुकमा निजी क्षेत्र विकासको प्रमुख साभेदार हो । निजी क्षेत्रलाई विकासमा सार्थक टेवा पुऱ्याउने गरी अभिप्रेरित गर्न उपयुक्त लगानी नीति र लगानीको वातावरण आवश्यक हुन्छ । मूलतः निजी क्षेत्रले नाफाका लागि लगानी गर्ने भएपनि करिपय सन्दर्भमा सुशासन प्रवर्द्धनका लागि निजी क्षेत्रको भूमिका महत्वपूर्ण हुन्छ ।

निजी क्षेत्रले भ्रष्टाचारजन्य कार्यको नियन्त्रणमा प्रथमतः स्वस्थ प्रतिस्पर्धाको प्रवर्द्धनमा जोड दिनुपर्दछ जसमा निजी क्षेत्रका संगठित संस्थाहरूको भूमिका अहम् रहन्छ । यसका लागि अमुक उद्योगका लागि अनुचित लाभ पुग्ने गरी नीतिगत निर्णयमा प्रभाव पार्ने प्रवृत्तिका कारण स्वस्थ प्रतिस्पर्धाको वातावरण निर्माण हुनमा बाधा पर्ने हुनाले निजी क्षेत्र यस्ता प्रवृत्तिबाट टाढा रहनुपर्दछ । तब मात्र स्वदेशी उद्योग व्यवसायहरूमा राष्ट्रिय र अन्तराष्ट्रीय बजारमा प्रतिस्पर्धा गर्न सक्ने क्षमता विकास हुन सक्छ । भ्रष्टाचारजन्य क्रियाकलापमा आपूर्ति पक्षको रूपमा निजी क्षेत्रले सेवा प्रदायकलाई कदापि भ्रष्टाचार

गर्ने प्रेरित गर्नु हुँदैन । यसैगरी विद्यमान कानुनी व्यवस्थाको परिपालनामा जोड दिई व्यावसायिक मुनाफालाई औचित्यपूर्ण स्तरमा राख्न र व्यावसायिक सदाचार तथा सामाजिक उत्तरदायित्व निर्वाह गर्ने सम्बन्धमा निजी क्षेत्रको प्रतिबद्धता अपरिहार्य रहने कुरामा द्विविधा छैन ।

(छ) नागरिक समाज, संचार जगत र आम नागरिक

मुलुकको समग्र व्यवस्थामा रहेका अनियमितताहरू उपर निगरानी राख्ने, पहरेदारी गर्ने र समाजमा सुशासनको स्थापना र विकासका लागि पहल र पैरवी गर्न नागरिक समाजको महत्वपूर्ण भूमिका रहन्छ । भ्रष्टाचार नियन्त्रणको सबैभन्दा प्रभावकारी माध्यम भनेको भ्रष्टाचार विरुद्धको जनमत नै हो । त्यसैले नागरिक समाजले भ्रष्टाचार विरुद्धको जनमत निर्माणका लागि सम्बद्ध सरकारी निकायहरूसँग साभेदारी तथा सहकार्यका साथै नीतिगत भ्रष्टाचारका विषयलाई उजागर गर्ने कार्यमा थप क्रियाशीलता देखाउनु आवश्यक छ । सामाजिक अगुवाको रूपमा नागरिक समाजले जनचेतना अभिवृद्धि तथा सामाजिक परिचालनमा जोड दिनुपर्दछ । राज्य र मातहत निकायको काम कारबाहीको रखवारी गर्ने तथा अनियमितता देखिएमा सो विरुद्ध सम्बन्धित निकायमा सूचना उपलब्ध गराउनमा पनि नागरिक समाजको महत्वपूर्ण भूमिका रहन्छ ।

संचार जगतले एकातिर भ्रष्टाचारजन्य र अनियमित कार्य विरुद्ध जनचेतना अभिवृद्धिमा सहयोग पुऱ्याउन सक्दछ भने अकोर्तिर समाजमा भएका भ्रष्टाचारजन्य कार्यहरूको विषयमा तथ्यपरक समाचारहरू सम्प्रेषण गरी समाजलाई सुसूचित गर्न र आयोग जस्ता निकायका लागि सूचना उपलब्ध गराउन मद्दत गर्नसक्छ । संचार जगतले अभ खोजमूलक भूमिका निर्वाह गर्दै तथ्यमा आधारित सूचनाहरू समयमा नै आयोग जस्ता निकायमा उपलब्ध गराउने तथा भ्रष्टाचारजन्य कार्यहरू उजागर गरी जनसमक्ष ल्याउन थप प्रयत्न गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

आमनागरिक नै भ्रष्टाचारको पीडा अनुभूत गर्ने पक्ष भएकाले भ्रष्टाचारजन्य कार्यको प्रमुख जानकार पनि उनीहरू नै रहने विषयमा शंका छैन । तर कर्तिपय सन्दर्भमा सेवाग्राहीको रूपमा नागरिकलाई गैरकानुनी कार्य गर्न उक्साउने गरेका उदाहरणहरू पनि देखिएका छन् । नागरिकले कर्मचारीहरूलाई विद्यमान कानुन, विधि र पद्धति बाहिर गएर गैरकानुनी काम गर्न अभिप्रेरित गर्नु हुँदैन । बरु त्यस्ता कर्मचारीहरू उपर नागरिक पहरेदारी वा खबरदारी गर्ने भूमिका निर्वाह गर्न भने चुक्नु हुँदैन । यसैगरी समाजमा देखिएका भ्रष्टाचार र अनियमितताका विषयमा आयोग वा अन्य सम्बद्ध निकायमा सूचना दिने तथा भ्रष्टाचार विरुद्ध जनमत तयार गरी शून्य सहनशीलताको नीतिलाई प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन गर्नु प्रत्येक व्यक्तिको दायित्व हुन आउँछ ।

(8) निष्कर्ष

शासनको थ्येय जनहित हो भने यसको लाभ लिने वर्ग आमजनता नै हुन् । जनभावना विपरीतको शासनमा कदापि सुशासनको सम्भावना रहैदैन । तर शासन जनभावना अनुसार संचालन हुनका लागि नागरिकको सक्रिय सहभागिता पनि जरुरी हुन्छ । आवधिक निर्वाचनमा एकपटक मत हाल्दैमा जनताको सहभागिताको जिम्मेवारी पूरा हुने मनोवृत्तिको अन्त्य गर्दै सबै सरकारी क्रियाकलापहरूको सम्भव भएसम्म चासो दिई सार्वजनिक स्रोत र साधनको दुरुपयोगको कुनै पनि सम्भावना देखिएमा खबरदारी गर्नु सबै नागरिकको अधिकार र कर्तव्य दुवै हो । भ्रष्टाचारलाई समाजले सहज रूपमा स्वीकार गरेसम्म भ्रष्टाचार नियन्त्रण असम्भव प्रायः छ । कसैले आफ्नो टोलको सडकको गुणस्तरमा सम्भौता हुँदा, पालो पर्खने भन्फटमा सेवाग्राहीले कर्मचारीलाई रिसवत दिँदा र कसैले भ्रष्टाचारमा संलग्न व्यक्तिसँगको वैचारिक, पारिवारिक अन्य सम्बन्धका आधारमा भ्रष्टाचारलाई लुकाउन जोगाउन प्रयास गर्ने प्रवृत्तिले भ्रष्टाचार नियन्त्रण होइन मौलाउन मदत गर्ने कुरा हामीले भुल्न हुँदैन । हाप्रा कतिपय संस्कारहरूले भ्रष्टाचारलाई सामाजिक मान्यता दिएजस्तो देखिने हुनाले र भ्रष्टाचारलाई सहज रूपमा स्वीकारिएका कारण यसमा संलग्न व्यक्तिहरू अभै पनि समाजमा ठाडो शिर र चौडा छाती बनाई हिँड्ने अवस्था कायम नै छ । अतः सबैले भ्रष्ट प्रवृत्तिलाई सामाजिक रूपमा नै बहिष्कार गर्ने अठोट र दृढ प्रतिबद्धता गर्नु अपरिहार्य छ । भ्रष्टाचाररूपी महारोगको समूल अन्तका लागि सबैभन्दा ठूलो शक्ति जनता नै भएको कुरालाई पछिल्लो समय जनस्तरबाट आयोगले पाएको भरोसा र विश्वासले पनि पुष्ट गरेको छ । भ्रष्टाचार प्रभावकारी नियन्त्रणका लागि नागरिक तहबाट अभ बढी सक्रियता र दृढताको आयोगले अपेक्षा राखेको छ ।

उच्च राजनीतिक एवं प्रशासनिक नेतृत्वमा इमान्दारिता र भ्रष्टाचार विरुद्धको प्रतिबद्धता भएमा भ्रष्टाचार नियन्त्रण कार्यले सार्थक नतिजा दिनसकदछ । अखियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग र भ्रष्टाचारजन्य कार्यको नियन्त्रणका लागि स्थापित अन्य निकायहरूको सक्रियतालाई प्रत्येक सरोकार पक्षले आ-आफ्नो तहबाट सहयोग र सहकार्य गरेमा भ्रष्टाचार नियन्त्रणको अभियानमा थप बल पुगदछ । इमानदार, अनुशासित, नैतिक र मर्यादित नेतृत्व भएमा समग्र प्रणालीमा सुधारको गति आउने विश्वास गर्न सकिन्छ । भ्रष्टाचारजन्य कार्यहरूको पहिचान गर्ने, अभियोजन गर्ने र दण्डित गर्ने कार्यले गति लिएसँगै भ्रष्टाचारजन्य कार्यप्रति समाज चनाखो बन्दै गएको दृष्टान्त हामीले देखेकै छौं । भ्रष्टाचार नियन्त्रणका प्रयासले अनावश्यक एवं अनुचित कार्यमा भएको खर्च नियन्त्रण भई राज्यकोषमा वृद्धि हुने र सरकारको खर्च गर्ने क्षमतामा अभिवृद्धि हुन्छ । यसबाट सेवा र विकासको गुणस्तरमा सुधार भई सरकारप्रति नागरिकको विश्वास बढ्दछ । यसर्थ सार्वजनिक ओहदामा बसेका वा नबसेका सबै सरोकार पक्षले भ्रष्टाचार नियन्त्रणका लागि आ-आफ्नो तहबाट भूमिका निर्वाह गर्दै भ्रष्ट प्रवृत्तिका विरुद्ध कठोर एवं सक्रिय भई समुन्नत र सुन्दर नेपाल निर्माणको प्रयासमा हातेमालो गर्नु नै आजको आवश्यकता हो ।

**

भ्रष्टाचार नियन्त्रण तथा सुशासनको सन्दर्भमा नेपाल प्रहरी

४ उपेन्द्रकान्त अर्याली*

सुशासनको सोभो अर्थ हो— असल शासन । सुशासनलाई लोकतन्त्रको पर्यायिको रूपमा पनि लिइन्छ । लोकतन्त्र विनाको सुशासन र सुशासन विनाको लोकतन्त्र परिकल्पना गर्न सकिन्न । एकै वाक्यमा भन्नुपर्दा, सुशासन जनमुखी शासनपद्धति हो । त्यस्तै, भ्रष्टाचारको अर्थ भ्रष्ट (गलत) आचार भन्ने हो । सार्वजनिक प्रशासन तथा सेवा र अन्य जुनसुकै पनि काममा ऐन-नियम विपरीत चल्नुलाई भ्रष्टाचार भनिन्छ र पूर्ण रूपमा भ्रष्टाचारमुक्त प्रशासनिक अवस्था नै सुशासन हो । सार्वजनिक सेवाको माध्यमबाट नै जनतासँग राज्यको सम्बन्धको प्रगाढता देखिन्छ ।

सेवाप्रवाहमा नागरिकलाई पुगेको सहजता र फाइदा तथा प्रभावकारिताको स्तरले नै सुशासनको अवस्थालाई मापन अनि चित्रण गर्दछ । जहाँ भ्रष्टाचार नियन्त्रित हुन्छ र सुशासनको पूर्ण प्रत्याभूति हुन्छ, त्यहाँ लोकतन्त्र बलियो र प्रभावकारी हुन्छ । आदर्श राज्यको परिकल्पना गर्दा सुशासन पहिलो तत्व हो ।

अहिले हाप्रो देशमा लोकतान्त्रिक गणतन्त्र स्थापना भएको छ । लोकतान्त्रिक गणतन्त्रमा जनताले अपेक्षा गरे बर्मोजिमको सुशासनको पूर्ण प्रत्याभूति सङ्क्रमणकालीन अवस्था लगायत विभिन्न कारणले दिलाउन सकिएको छैन । ट्रान्सपरेन्सी इन्टरनेशनलको सन् २०१३ को भ्रष्टाचार सूचकांकको वार्षिक प्रतिवेदनमा संसारका १७७ देशमध्ये नेपाल ११६ औं स्थानमा रहेको थियो । यस वर्षको ट्रान्सपरेन्सी इन्टरनेशनलको भ्रष्टाचार सूचकांकको वार्षिक प्रतिवेदनमा नेपाल १२६ औं स्थानमा देखाएबाट भ्रष्टाचार नियन्त्रण गर्नेतर खाँचो टड्कारो देखिन्छ ।

भ्रष्टाचार व्यापक हुनु र सुशासनको विकास हुन नसक्नुको अर्को प्रमुख कारण दण्डहीनता र जवाफदेहिता विहीन राजनीति पनि हो । मौलाइरहेको भ्रष्टाचार नियन्त्रण गर्नु अहिलेको सबैभन्दा ठूलो चुनौती हो । हुन त विगतदेखि नै भ्रष्टाचारविरुद्ध विभिन्न प्रयासहरू हुँदै आएका छन् तर भ्रष्टाचार न्यूनीकरण भने हुनसकेको छैन । हाप्रो देशमा भ्रष्टाचार निवारणका लागि विभिन्न ऐनका साथै संवैधानिक निकायका रूपमा अधिनियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग एवम् राष्ट्रिय सतर्कता केन्द्र तथा विशेष अदालतजस्ता निकायहरूले भ्रष्टाचार नियन्त्रणका लागि उल्लेखनीय काम गर्दै आएका छन् । अहिले सम्मानित सर्वोच्च अदालतले पनि यस क्षेत्रमा उल्लेखनीय काम गर्दै आएको छ ।

* प्रहरी महानिरीक्षक, प्रहरी प्रधान कार्यालय ।

भ्रष्टाचार नियन्त्रणका लागि कुनै एउटामात्र क्षेत्र वा निकायबाट सम्भव छैन । यसका लागि त सबै क्षेत्रबाट सबैले सधाउनुपर्दछ । यस काममा नागरिकहरूले पनि महत्वपूर्ण भूमिका खेल्न सक्दछन् तर मुख्य दायित्व राज्यको हो । भ्रष्टाचार नियन्त्रणका लागि सर्वप्रथम त न्यायिक, प्रशासनिक, शैक्षिक तथा सामाजिक क्षेत्र र निकायहरू पूर्ण रूपले स्वच्छ, पारदर्शी, निष्पक्षर नैतिकहुनु जरुरी छ । साथै, यी क्षेत्रहरूमा राजनैतिक हस्तक्षेप हुनु हुँदैन र अपराधीलाई संरक्षण दिने प्रवृत्ति तथा दण्डहीनताको पनि अन्त्य गरिनुपर्दछ । मान्छेलाई असल, कर्तव्यनिष्ठ र अनुशासित भएर बाँच्न सिकाउने नैतिक शिक्षाको पनि खडेरी परेको महसुस हुन्छ ।

राज्य संचालनका तीन अङ्गहरू व्यवस्थापिका, कार्यपालिका र न्यायपालिकामा कार्यरत जनशक्ति जिति इमान्दार हुन्छन् त्यति देशमा सुशासन मजबुत हुन्छ । देश विकासका लागि सुशासन अनिवार्य तत्व हो । देशमा रहेका भौतिक साधनहरू देशवासीका साभा सम्पत्ति हुन् । यी साभा सम्पत्तिको प्रयोग देशवासीहरूले समान रूपमा गर्न पाउनुपर्छ । यसका लागि भ्रष्टाचारमुक्त प्रशासन चल्नुपर्छ ।

भ्रष्टाचार नियन्त्रण कुनै कारखानामा गुणस्तर नियन्त्रण गर्ने प्रविधि जस्तो होइन र कुनै मेसिन लगाएर नियन्त्रित हुने पनि होइन । भ्रष्टाचार रूपैयाँ पैसासँग मात्र पनि सम्बन्धित हुँदैन । नागरिकको दैनिक गुजारासम्मका कुरासँग सरोकार राख्ने यो विषय, मानिसको आचरण र संस्कारसँग पनि सम्बन्धित विषय हो । सनातनकालदेखिनै यस्ता अनैतिक व्यवहार र क्रियाकलापले समाजको विकासमा असर पार्ने मानिंदै आएको छ । र यसलाई नियन्त्रण गर्ने प्रयास हरेक समयमा गरिंदै आएको थियो । राज्य नागरिकको अभिभावक पनि हो र सेवक पनि । राज्य नागरिकको दुख र सुखको कारक पनि हो । उसलाई राज्यप्रतिको आफ्नो कर्तव्यबोध हुने वातावरणको सिर्जना पनि राज्यले नै गर्नुपर्छ । राज्यले मेरो संरक्षण र कल्याण गरिरहेको छ भन्ने अनुभूति जागृत भएको हुनुपर्छ नागरिकमा । तर जब मुलुकमा भ्रष्टाचार व्याप्त हुन्छ, सार्वजनिक सेवाका लागि खटाइएका कर्मचारीमा शासकको भावना जागृत हुन्छ, तब नागरिकले सामान्य सरकारी सेवा लिन अनेकौं हण्डर खानुपर्छ र त्यस बेला राज्य सुख प्रदायक होइन दुखदायक हुन्छ ।

दैनिक जीवनमा हामीले हेर्ने हो भने भ्रष्टाचारलाई हामी अनुचित तवरबाट रकम वा जिन्सीको लेनदेनलाई बुझ्ने गर्दछौं । तर भ्रष्टाचारको दायरा योभन्दा धेरै ठूलो छ । समयमा नगर्नु सही तरिकाले नगर्नु जानीजानी बदनियतपूर्वक कानुन, नियम, नीति, मर्यादा आदि विपरीतका सबै कार्य भ्रष्टाचारको बृहत्तर दायराभित्र पर्दछन् । तसर्थ यस सन्दर्भमा भन्नुपर्दा सोच र आचरण, व्यवहारमा यदि सकारात्मक भावको विकास हुन सकेको खण्डमा मात्र, भ्रष्टाचारको अन्त्य हुन्छ अन्यथा यो दण्डाधिकारी कडा भएको अवस्थामा सुषुप्त हुने अन्यथा फेरि जागृत भइहाल्ने सामाजिक प्रक्रियाको रूपमा निरन्तर चलिरहन्छ ।

भ्रष्टाचार नियन्त्रणमा नेपाल प्रहरीको सक्रियता र प्रतिबद्धता

"Corruption in the Developing World" र "Facts and Details" का अनुसार प्रहरीबाट हुने भ्रष्टाचार अपराधलाई चार भागमा वर्गीकरण गर्न सकिन्छ । Petty Corruption (तल्ला दर्जाका कर्मचारीबाट हुने सानो सानो रकमको भ्रष्टाचार), Bureaucratic Corruption मध्यम स्तरका कर्मचारीबाट आफै वा माथिल्ला अधिकृतको संरक्षणमा कार्यालय सम्बन्धित काम गरे वा नगरे बापत हुने भ्रष्टाचार), Criminal Corruption जुनसुकै तहका प्रहरी कर्मचारीहरू आफै अपराध गरी वा मतियार बनी गरिने भ्रष्टाचार यसले Law and order र Crime Investigation मा पर्याप्त क्षमिता पुऱ्याउँछ र विशेषगरी माथिल्ला अधिकृत सहभागी भए यो अवस्था बडो डरलागदो हुन जान्छ र Politically Initiated Corruption राजनीतिक व्यक्तित्व, नीति निर्माणकर्ता र माथिल्लो तहका कर्मचारीसँग मिलेर हुने, यस्ता भ्रष्टाचारबाट राष्ट्रभर हानि पुग्छ ।

भ्रष्टाचारका यी स्वरूपहरू नेपालमा पनि नदेखिएको होइन । प्रहरी प्रधान कार्यालयले २०७१।६।२७ मा ३५९ जनासँग गरेको सर्वेक्षणमा १८ प्रतिशत व्यक्तिहरूले प्रहरीलाई काम गराउन पैसा दिएको बताएका थिए । सङ्गठनभित्रको यो कटुसत्यलाई स्वीकार्न मलाई कुनै हिचकिचाहट छैन तर जे जिति बाहिर चर्चा, बहस गरिन्छ र कुरा सुनिन्छ, त्यति मात्रा र सङ्ख्यामा प्रहरीमा भ्रष्टाचार किञ्चित पनि छैन भन्ने तथ्य माथि उल्लेखित सर्वेक्षणले समेत पुष्टि गर्दछ । सङ्गठनको अबको प्रयास ती सीमित सङ्ख्याका प्रहरीबाट जो 'भ्रष्टाचारमा संलग्न थिए वा छु' लाई पहिचान गरी मिल्क्याउनु हो र 'भविष्यमा' किञ्चित पनि हुन नदिने' तर्फ आवश्यक व्यवस्था गर्नु हो, जसतर्फ सङ्गठन अग्रसर छ । प्रहरी सेवाले पनि सुशासन कायम गर्न तात्कालिक भूमिका खेलेको हुन्छ । यसले राज्यको समग्र सुशासनको जिम्मेवारी शासन सञ्चालकको हो ।

प्रहरी सङ्गठन पनि त्यसकै अवयव हो त्यसले प्रहरीमा साङ्गठनिक रूपमा आर्थिक अनुशासन कायम गर्न विभिन्न ठोस पहल थालिएको छ । पहिलो सत्प्रयासको रूपमा खरिद प्रक्रियालाई विकेन्द्रित गरी क्षेत्रहरूलाई अधिकार प्रत्यायोजन गरिएको छ ।

आर्थिक मितव्ययिता, सुशासन, खर्च कटौती, खरिद कार्यलाई जिम्मेवार र पारदर्शी बनाउने कामको प्रभावकारी सुरुआत गरिएको छ । भ्रष्टाचार उन्मूलन र नियन्त्रणलाई मुख्य प्राथमिकतामा पारी प्रहरीका रणनीतिक योजनामा समावेश गराइएको छ र सुशासनको मापन सार्वजनिक सेवाको प्रभावकारिता र स्तरीयता भएकाले यसमा प्रहरीको पहिलो प्रयास रहेको छ । यसका लागि नेपाल प्रहरीको त्रि-वर्षीय रणनीतिक योजना, २०७०।७२ र त्यसको कार्ययोजनामा स्तरीय सेवा प्रवाहलाई प्रमुख विषयवस्तुको रूपमा समेटिएको छ । यस अन्तर्गत ३४५ वटा प्रहरी इकाइमा नागरिक सहायता

कक्ष बनाइएको छ । प्राप्त जायज गुनासाहरूको समाधान भए नभएको मूल्यांकन गर्न सार्वजनिक संपरीक्षणको रूपमा सबै जिल्ला प्रहरी कार्यालयहरूले अनिवार्य रूपमा त्रैमासिक नागरिक सुनुवाइ कार्यक्रम सञ्चालन गर्न थालेका छन् ।

साङ्गठनिक पदस्थापन र सरुवामा थप आवश्यक नीति तयार गरी यसलाई पारदर्शी बनाइएको छ । सरुवा, बढुवामा पारदर्शिता कायम गर्न सरुवा मापदण्ड, २०६९ को परिमार्जन र प्रभावकारी पालना गरिएको छ । प्रहरीलाई आवश्यक सामग्री खरिद गर्न क्षेत्रीय तहमा आर्थिक अधिकार प्रत्यायोजन गरिएको छ । प्रहरीको प्रबन्ध र खरिद प्रणालीलाई वैज्ञानिकीकरण र पारदर्शी बनाई गुणस्तर अभिवृद्धि र विद्यमान व्यवस्थापनमा सुधार ल्याउन प्रबन्ध विशेषज्ञलाई परामर्श सेवाको रूपमा उपयोग गर्न थालिएको छ । विधानबाट चलिरहेको कल्याणकोषलाई नियमावलीमा नै समाहित गराइएको छ । परिवर्तन आफैबाट सुरु हुनुपर्छ भन्ने मान्यतालाई शिरोधार्य गर्दै विभिन्न सभासमारोहमा हुने खर्च कटौती गरिएको छ ।

साङ्गठनिक भ्रष्टाचारका सम्भावनाहरूको अस्तित्व रहन सक्ने सबै साङ्गठनिक संस्कारहरू पूर्णत हटाइएकोछ । प्रहरी सेवालाई स्तरीय र प्रभावकारी बनाउन हरसम्भव प्रयास गरी नै राखिएको छ । समानुपातिक रूपमा बजेट विनियोजन गर्न 'बजेट वितरण निर्देशिका ०७१' बनाई लागू गरिएको छ । प्रहरीमा हुने रासन व्यवस्थापनमा अनियमितता भयो भन्ने गुनासाहरूको सम्बन्धमा सम्मानित अखिलयार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको विशेष सक्रियता र पहलमा गृहमन्त्रालयको निर्णय बमोजिम प्रहरी कर्मचारीका लागि आउँदो माध्यदेखि स्वीकृत लागत अनुसार रासनको सट्टा नगद रकम दिइने भएको छ । साथै रासन व्यवस्थापन निर्देशिका, २०७१ समेत लागू गरिएको छ । यसले हरेक जसो रासन ठेक्कामा प्रेशन उत्पन्न भएको स्थितिको निराकरण हुनेछ ।

आचरण विपरीत र अनियमित कार्यमा संलग्न प्रहरी कर्मचारीहरूउपरको सजायलाई तीव्रता दिइएको छ । लेखापाल अह्न खटन निर्देशिका बमोजिम लेखापालहरूको अह्न खटनमा निष्पक्ष र पारदर्शी मापदण्ड अपनाइएको छ भने आर्थिक हिनामिना तथा अनियमिततामा संलग्न १४ लेखापाललाई कारबाही गरिएको छ । गत आ.व. मा मात्र बेरुजु फछ्यौट लक्ष्य बमोजिम कुल बेरुजु रकम १ अर्ब २२ करोड ७० लाख ७७ हजारमध्ये ९२ करोड ५६ लाख ४८ हजार (७५।४३५) बेरुजु फछ्यौट गरी पुरस्कृत समेत भएको अवस्था छ ।

त्यसका अलावा प्रहरीले आफ्नो नियमित कार्यमा थप सशक्तता दिंदै आ.व. २०७१।०७२ को पहिलो ६ महिनामा १३४ के.जी. सुन बरामद गरी करिब ६० करोड मूल्य बराबरको राजस्वमा योगदान दिएको छ ।

हाम्रो अपेक्षा

भ्रष्टाचार हुनु र बढ्नुमा जसरी एउटा मात्र न भई विभिन्न कारणहरू हुन सक्छन् त्यसैगरी नियन्त्रणका वा रोकथामका पनि विभिन्न उपायहरू हुन सक्छन्। कसैले गरिबी न्यूनीकरण गर्नुपर्छ भनेर जोड देलान्, कसैले गुणस्तरीय शिक्षामा जोड देलान्, कसैले योजनाको कार्यान्वयन एवम् प्रभावकारी अनुगमन संयन्त्रको आवश्यकता औल्याउलान्, त्यस्तै कसैले कडाकानुनबाट मात्र यसको न्यूनीकरण सम्भव देख्लान्। तर कुनै एक पक्षलाई मात्र हेरेर पुग्दैन। केवल संयन्त्र र कानुन मात्रले भन्दा पनि भ्रष्टाचार विरुद्धको अभियानलाई थप सशक्त र प्रभावकारी बनाउन नीतिगत र संस्थागत सुदृढीकरण, सरोकार पक्षहरूबीच समन्वय, साभेदारी र सहकार्य प्रवर्द्धन हुनु पनि उत्तिकै आवश्यक छ।

प्रहरी सङ्गठनमा हुन सक्ने भ्रष्टाचार नियन्त्रण र अनियमितता रोक्न सङ्गठन भित्रैबाट आर्थिक क्रियाकलापलाई पारदर्शी र व्यवस्थित बनाई भ्रष्टाचार र अनियमितता हुन नदिन हरसम्भव प्रयास गरिएको छ। अन्योलको अवस्था आउन नदिन हेरेक आर्थिक कार्यलाई निर्दोशिकाहरूमार्फत निश्चितता दिइएको छ। संयुक्त राष्ट्रसंघले नै पारदर्शिता, सहभागिता, जवाफदेहिता, समतामूलक जस्ता कुरालाई सुशासनका विशेषता मानेकोछ। यसलाई व्यवहारमा कसरी उतार्न सकिन्छ भन्नेतर्फ नेपाल प्रहरी हमेसा सचेत भई क्रियाशील समेत रहेको छ।

सामाजिक संस्कारको रूपमा विकास भइसकेको भ्रष्टाचार नियन्त्रण गर्नका लागि सशक्त निकाय चाहिन्छ नै। तर यो मात्र सम्पूर्ण निदान होइन। यसको उपचार धेरै आयामबाट खोजिनुपर्छ। भ्रष्टाचार नियन्त्रण गर्ने यसको माखेसाङ्गो तोडन जरुरी छ। मजबुरीमा कसैले आफ्नो इमान्दारी बेच्ने बाध्यता आउने अवस्थाको अन्त्य राज्यले गर्नुपर्छ। नजँराना, शुक्राना र जबराना जुनसुकै रूपको विसङ्गतिलाई राज्यले वा सङ्गठनका जिम्मेवार व्यक्तिले आँखा चिम्लन हुँदैन। प्रणालीलाई दोष दिएर दायित्व र कर्तव्यबाट उम्कन सकिएला, नागरिकको प्रश्न तेस्याइबाट बचिएला तर आफ्नो अन्तरआत्माबाट भाग्न सकिंदैन।

मानिसका व्यवहारलाई नियमित र नियन्त्रण गर्न कानुन बनाइन्छ। कानुनले कसैको आचरणलाई जबर्जस्ती नैतिक बनाउन सक्दैन। समाजको निर्माणमा सानो भए पनि योगदान गरौँ। धेरै गर्न नसकिएला। आफ्नो सङ्गठनप्रति जनविश्वास अभिवृद्धि गरी सुशासनको अनुभूति दिन सबैले अलिअलि भए पनि आफ्नो तवरले केही गर्न भने पक्कै सकिन्छ। भ्रष्टाचारले देशको समग्र विकास अवरुद्ध हुन्छ, शान्तिव्यवस्थामा खलल पुग्छ। न्याय पाउनु दुरुह हुन जान्छ। हाम्रो मुलुकको विकासको सबैभन्दा ठूलो शत्रु भ्रष्टाचारलाई मानिंदै आएको छ। सुशासन प्रवर्द्धन र भ्रष्टाचार नियन्त्रणका लागि तत्कालै केही नगरी नहुने महसुस सबैले सधैँ गर्दै आएका छन्, गर्ने प्रयास पनि भएकै छ। तर समस्या ज्यूँका

त्यूँ छ । त्यसैले दुराचारको संस्कार त्यागी सदाचार पद्धतिको विकास गर्न भ्रष्टाचारीलाई निरुत्साहित र सदाचारीलाई उत्साहित गर्ने परम्परा थालनी गरिनुपर्छ । यदि व्यक्तिगत रूपमा हामी सबै संप्रतिज्ञ भई कार्यमा लाग्यौं भने परिवर्तन टाढाको कुरा होइन । अनि कागजी नारा होइन, नागरिक अनुभूति हुनेछ सुशासन ।

अन्तमा, एउटा दुःखद प्रवृत्ति हामीले देखिभोगिरहेका छौं, त्यो के हो भने कानुन कार्यान्वयनको सिलसिलामा प्रहरीको नियन्त्रणमा पर्दा प्रहरीलाई अनुचित लाभ लिन उत्प्रेरित गर्ने, दिने अनि बाहिर गएर प्रहरीमा बढी भ्रष्टाचार भयो भनेर भन्ने । आउनुहोस् प्रहरीभित्रको सबै प्रकारको भ्रष्टाचार अन्त्य गर्न हामीलाई मदत गर्नुहोस् । प्रहरी कार्यालयबाट प्रदान हुने सबै सेवा निःशुल्क हुन् तसर्थ प्रहरीसँग कुनै काम पर्दा नगद वा जिन्सीजन्य कुनै पनि सामानको लेनदेन नगरौं । प्रहरीलाई भ्रष्ट नबनाउँ बरु भ्रष्ट प्रहरीको सिकायत गरौं । दण्डित गरौं । यसले मात्र प्रहरीलाई स्वच्छ बनाउँछ । अन्यथा खराब प्रहरीको खराब व्यवहार र खराब क्रियाकलाप भोग्नु आमनागरिकको दुःखद नियति हुनेछ ।

Reference :

- Online Mr. R. Tarkini/Mr. S. Gautam
- Archive Central Data Base Police Headquater
- Basel university research

**

प्रतीक्षा : नेपालीले खुसी पाएको दिनको

॥ डा. वानीरा गिरी

नेपाल मेरो मात्र देश होइन मेरा बुबा इन्द्रराज गिरी, आमा जानुका देवी गिरी, ठूलो बुबा श्रीराम गिरी अनि मेरा पुर्खाहरू पनि जन्मेको देश हो । आफ्ना पूज्य पात्रहरूले जन्म ग्रहण गरेको यस पुण्यभूमिलाई उहाँले जेजति माया गर्नु भयो त्यसभन्दा अभ बढी माया गर्नु कि जस्तो पो लाग्दै छ मलाई अहिले । म भारतको पश्चिम बड्गाल राज्यको खसार्डिमा जन्मिएँ, उतै हुकिएँ, उतै शिक्षादीक्षा पनि प्राप्त गरेँ अनि जीवनको एउटा लामो समय मैले उता नै बिताएँ । पछि नेपाली धर्तीसित मेरो पुनः नाता गाँसिन पुग्यो । अहिले कालगतिले म काठमाडौँवासी बनेर नेपाली धर्तीमा, नेपालको प्यारो छत्रछायामा बस्न पाएकी छु ।

म नेपाललाई अग्धोर माया गर्नु भनेर भनिरहनु पर्दैन । मेरा एक छोरा र एक छोरीले पनि यही सौन्दर्यशाली भूभागमा जन्मने सुयोग प्राप्त गरेका छन् । यो भूमि मेरो माइतघर पनि हो, यो भूमि मेरो आफ्नै घर पनि हो । यो भूमि मेरो आफन्त पनि हो अनि सर्वस्व पनि हो । यसैले मलाई यस मुलुकका समस्त अगुवाहरूसित, सबै विज्ञहरूसित अनि सबैसबै प्रबुद्धवर्गसित प्रश्न गर्न मन लागेको छ— यस मुलुकमा के छैन र ? यस धर्तीमा प्राकृतिक हरियालीको सौन्दर्य छैन कि हिमालको स्वच्छसफा छविछाया छैन ? यहाँ तराईका फाँटमा भुल्ने अन्नका बालाको अपूर्व छटा छैन कि पहाडको अगम्य उच्चता छैन ? यहाँ परिव्रत जलधिको साम्राज्य छैन कि ? यहाँ बाबा पशुपतिनाथ अनि माता जानकीको निरन्तरको दर्शन गर्ने सौभाग्य छैन कि ? मेरो विचारमा यहाँ के छैन र ? यहाँ सृष्टिले प्रदान गरेको सब थोक छ । हामीले सोचेभन्दा र भोगेभन्दा बढी नै छ यहाँको विपुलता । केही छैन भने मात्र सन्तुष्टि छैन । आखिर यो सन्तुष्टि किन छैन त ?

प्रश्न बडो गहिरो छ र त्यति नै मार्मिक पनि छ । मलाई अचम्म लाग्छ— हामी सधैं र हरदम कागतका खोस्ताहरू बटुल्नमै व्यस्त हुन्छौं । हामी एक रूपैयाँ हुन्छ कि दुई रूपैयाँ पो हुन्छ भनेर कुदाकुद गर्छौं । हुँदाहुँदै हाम्रो अड्क गणितीय लिप्सा र महत्वाकांक्षाको शिखर चुलिँदैचुलिँदै गएको पनि सुँदृ हुँदैन हामीलाई । यसरी हाम्रो गणितीय मोह कागतका खोस्तामा मात्र ढाकिएका अड्कबाट बढेर जडगलका गैँडा, बाघ, हात्तीका तस्विरमा परिणत भएर जान्छन् । हामी मान्छे जाति स्वाँस्वाँ र फ्वाँफ्वाँ गर्दै दौडादौड गर्दछौं ।

दौडनुको पनि एउटा विशेष अर्थ हुनुपर्दछ, एउटा विशिष्ट लक्ष्य हुनुपर्दछ अनि मात्र दौडनेले आफ्नो गन्तव्यलाई प्राप्त गर्न सक्छ । अहिले दौडनुलाई बटुल्नुको पर्याय बनाएर त्यसैमा आफूलाई

समर्पित गरिराखेको देख्दा लाग्छ— यिनीहरूले के जिन्दगीको अर्थलाई विसिएका त छैनन्, जीवनको महत्वलाई लत्याएका त छैनन् ? मानिस किन यति अर्थमुखी, यति भ्रष्ट, यति अनुशासनहीन बन्दै गएको छ ? साँच्चै नै अब हामीले यसका बारे गम्भीरतापूर्वक सोचनुपर्ने भएको छ ।

प्रायः म सोच्दछु— किन समाज र मानवमा यस्तो नकारात्मक प्रवृत्ति, नकारात्मक सोच, नकारात्मक आचरणको विकास भएको होला ? अहिले नेपाली समाजमा जुन किसिमको परिवर्तन आयो त्यो त ठीकै छ, त्यो त समय सापेक्ष पनि छ, तर त्यस सँगसँगै उच्जिएका नकारात्मक पक्षहरू चाहिँ अस्वाभाविक लाग्छ मलाई । अहिले समाजमा र मानवमा पनि व्याप्त मूल्य-मान्यताको हास, नैतिकपतन अनि भ्रष्टाचारको चरमता जतातै देख्दा लाग्छ नेपाली समाज पतनोन्मुख भइरहेछ छ । अहिले यहाँ सबैमा छिटोभन्दा छिटो वा भनौं रातारात धनी बन्ने विकृत चाहनाको जसरी विकास भइरहेको छ, सबैमा जसरी सस्तो लोकप्रियता र प्रतिष्ठा कमाउने रहर जागृत भइरहेको छ, त्यसले पक्कै पनि सकारात्मक सन्देश दिन सक्तैन । यसैले पनि मलाई लाग्छ— कहीं यहाँका आमव्यक्ति नै त भ्रष्ट छैनन्, यहाँका आमनागरिक नै त गलत छैनन् ? हुन पनि हो, आमव्यक्तिबाटै राजनेताको जन्म हुन्छ, आमव्यक्तिबाट नै ठूलाठूला उद्योगपति र व्यापारीहरू जन्मन्छन्, आमव्यक्ति नै उच्चपदस्थ प्रशासक बन्छन् अनि आमव्यक्तिबाट समाजसेवी र अगुवा आदिको पनि जन्म हुन्छ । हामीबाटै सम्पूर्ण देशको समग्र चित्रविम्ब देख्न सकिन्छ ।

केही दिन वा भनौं केही महिना, वर्षअधिसम्म जस्तो अराजकता र भ्रष्टाचारको चर्चा हाप्रा छिमेकी मुलुकहरू भारत र पाकिस्तान आदिमा देख्न र सुन्न पाइन्थ्यो त्यो आज हाप्रो मुलुकमा ज्वलन्त रूप लिई देखापर्दै छ । कुनै समयमा भारतका केन्द्रीय मन्त्री सुखरामले सत्ताको सुखभोग गर्दै आफूलाई भ्रष्टाचारको नायकका रूपमा आफूलाई जसरी स्थापित गरेका थिए त्यसको कथा मैले आफ्नो एक लेखमा उल्लेख गरिसकेकी छु । भारतको पछिल्लो कांग्रेस सरकारमा ठुजी स्पेक्ट्रम, कोइला जस्ता विशाल घोटालाहरू सार्वजनिक भइसकेका छन् । त्यसमा भारतका केन्द्रीय मन्त्रीहरूको प्रत्यक्ष हात भएको कुरा पनि सार्वजनिक भइसकेको छ । भारतीय राज्य तमिलनाडुका तत्कालीन मुख्यमन्त्री जयललिता, केन्द्रीय मन्त्री ए. राजा, साहारा समूहका मालिक सुब्रत राय आदिले पनि भ्रष्टाचार र आम्दानीभन्दा बढी धन जम्मा गरेको कुरा पुष्टि भइसकेको छ । फेरि भारतमा कालो धन विदेशी बैड्कमा थुपारेको कुरा विवादको अल्भोमा भन्भन् अलिभाँदै जाँदै छ । त्यहाँ रक्षा विभागमा देखिएको ठूलो चलखेलको अन्त्यका लागि स्वच्छ र इमानदार छवि भएका एवम् कुशल प्रशासकका रूपमा ख्याति कमाएका गोवाका पूर्वमुख्यमन्त्री मनोहर पारिकरलाई केन्द्रीय मन्त्रिपरिषद्मा सामेल गर्नुपरेको छ । समस्या भारतमा मात्र छैन । हाप्रा सार्क मुलुक नै विभिन्न सम्यामा फसेका छन् । अफगानिस्तान र पाकिस्तान अहिले चरम इस्लाम र उग्रवादिको विभीषिकालाई भेल्ट्यै छन् भने भुटान र श्रीलङ्कामा मानवता हननको अभाव देखिन्छ । यसरी नै बड्गलादेशमा व्याप्त चरम गरिबी र सत्ताको लडाई,

मालद्वीपमा जारी सत्तामाधिको हानथाप जस्ता अनेकानेक अराजकताहरू देखापरेका छन् । यी सबै कुराको प्रत्यक्ष प्रभाव र असर अहिले हामी नेपाली समाजमा देख्न सक्छौं ।

अहिले नेपाली र नेपाली समाजमा देखा परेको अर्को गलत प्रवृत्ति भनेको आफ्नो उत्तरदायित्वबाट पनिछुने प्रवृत्ति पनि हो । लोकतन्त्रमा अधिकारको अपेक्षा गर्नु स्वाभाविक कुरा हो, तर यस व्यवस्थामा कर्तव्यको पालना पनि उत्तिकै महत्वपूर्ण पक्ष मानिन्छ । हामी अधिकारको जे जस्तो ढाङ्गमा माग उठाउँछौं कर्तव्यको प्रसङ्गमा मौन हुन जान्छौं । यस्तो प्रवृत्तिले हामीमा प्रजातान्त्रिक संस्कारको विकास गर्दैन । यसले अग्रगामी मार्गप्रशस्त गर्न सक्तैन । हरेक कुराको जिम्मेवारी अरूमाथि थोपर्ने र उत्तरदायित्वबाट पनिछुने प्रवृत्तिले पनि सम्भवतः अहिलेको समाज पछाडि परेको त होइन ? एउटा राजनीतिक पक्षले आफ्नो जिम्मेवारी बोध नगरी प्रत्येक गल्तीको अर्को पक्षमाथि दोषारोपण गर्ने संस्कृतिको अहिले तीव्रताका साथ विकास भइराखेको छ । प्रशासनको उच्चपदमा बस्नेहरू आफ्नो त्रुटीको जिम्मेवारी पनि राजनेता र समाजका अन्य पक्षमाथि पन्थ्याएर चोखिने गर्दछन् । व्यापारी र उद्योगीवर्गले समेत यस्तो परिस्थितिबाट फाइदा उठाई आफ्नो दुनो सोभ्याइराखेको पाइन्छ । यसरी सबैले समाजबाट सकदो फाइदा उठाई उत्तरदायित्वबाट पनिछुने प्रवृत्तिले देश विकासको सुकार्यलाई अवश्य सद्याउँदैन ।

अहिले समाजमा देखा परेको अर्को विकराल रूप शैक्षिक माफियावादको छ । सही र गलतको बोध गराउने अनि सदाचार र सत्चरित्रताको ज्ञान प्रदान गर्ने शैक्षिक जगत् पनि समाजका अन्य क्षेत्र जस्तै बिटुलिँदै गएकोमा निश्चित रूपमा चिन्तित हुनुपर्छ । जुन शिक्षा पाएर हाम्रा देशका भविष्यहरूले समाजलाई परिवर्तनको नवज्योतिले सिंगार्न सक्छन् आज त्यही स्थान अराजकता र विसङ्गतिको स्थलका रूपमा परिणत हुँदै छ । शैक्षिक व्यापारीकरणको दुष्परिणाम समाजले भोग्दै आएको छ । यस्ता कतिकति समाजका कमीकमजोरी र विकृतिको जति चर्चा गरे पनि त्यसको अन्य हुँदैन । यसले अहिले यी समस्याबाट कसरी निकास पाउन सकिन्छ भन्ने प्रश्न महत्वपूर्ण बन्न पुगेको छ ।

मानिसको सम्बन्धमा, समाजको सम्बन्धमा समाजशास्त्र, राजनीति शास्त्र, अर्थशास्त्र र अरूअरू शास्त्रले पर्याप्त खोजीनीति गरी धेरैधेरै अर्थ, सिद्धान्त, विचारको प्रतिपादन गरिसकदा पनि मानिसका मनमस्तिष्क, इच्छा-चाहना, लिप्सा, महत्वाकांक्षा, लोलुपता आदिआदि थुप्रै वृत्तिहरू अभै त्यसै असरल्ल रहेको देखिन्छन् । विश्वका ठूलाठूला चिन्तक, विचारकहरूले मानव मनको, मानवीय स्वभावको जे जति व्याख्या-विश्लेषण गरे पनि, जे जति ठेली लेखे पनि मानिसका प्रवृत्ति, स्वभाव र आचरणमा कुनै परिवर्तन आउन सकेको देखिँदैन, तर कतिमा भने अचम्मैसित परिवर्तन आएको पनि पाइन्छ ।

भनिन्छ— हाम्रा पूर्वीय आदिकवि वाल्मीकि पहिले रत्नाकर नाम गरेका लुटेरा डाकु थिए । पछि उनको हृदयमा करुण भाव जागृत भई परिवर्तन आयो र उनी महान् कवि बन्न सफल भए । महान् रुसी लेखक टोल्स्टोय पनि सामन्तबाट सन्त बन्न पुगेको कुरा उनको जीवनी पढ्दा थाहा पाइन्छ । शमशेर बनी गर्जन गर्ने परिवारका बालकृष्णले 'सम' बनेर सबैलाई शीतलता प्रदान गरेका थिए । अरू कर्तिकति दृष्टान्तहरू फेला पर्छन् खोज्ने हो भने इतिहासका पानाहरूमा मानवीय रूपान्तरणका कथाहरू । यी दृष्टान्तहरूको के मूल्य र सान्दर्भिकता देख्न सकिन्छ त जीवनमा ?

अहिले मानवीयता र मानवीय आचरण, प्रवृत्ति तथा समग्र सोचमै ह्लास आएको पाइन्छ । सङ्क्रमणको युगमा समाज र मानवतामा यस्ता केही विकृति देखा पर्नु स्वाभाविकै मानिन्छ । समाज परिवर्तनको दोसाँधमा, युग परिवर्तनको दोसाँधमा देखा पर्ने विसङ्गति र वेथितिले सम्यक मार्गको अवलम्बन गरी प्रक्रियागत रूपमा गति लिएमा समाजको कायाकल्प सम्भव छ । विश्वमा यस्ता अनेक उदाहरण देख्न सकिन्छ जहाँ समाज जर्जर अवस्थाबाट उकिलाएर समुन्नत पथमा निकै अघि बढ्न सकेको छ । हामीले पनि केही यस्तै उपाय निकाल्नु अपरिहार्य बनिसकेको छ ।

कहिलेकाहीं एकजनाको प्रयास पनि सबैका लागि उदाहरणीय एवम् प्रेरणादायी हुन सक्छ । हाम्रै छिमेकी देश भारतकै उदाहरण लिउँ । त्यहाँ दुईतीन व्यक्तित्वले धेरै नै उल्लेख्य कार्य मात्र गरेका छैनन् तिनको छवि पनि उत्तिकै स्वच्छ र अनुकरणीय देखिन्छ । यस्ता पहिला व्यक्ति हुन्— अरविन्द केजरीवाल । उनले विशिष्टको सट्टा सामान्य जनको जीवनस्तर बाँचेर पनि शासन व्यवस्था सञ्चालन गर्न सकिने उदाहरण प्रस्तुत गरेर देखाइदिएका छन् । यस्तै अर्का व्यक्ति हुन्— अन्ना हजारे । सादा जीवन बाँचेर उनले जसरी त्याग र समर्पण गरी भ्रष्टाचारको विरुद्ध सङ्घर्ष गरे त्यसले सम्पूर्ण जनमानस नै प्रभावित भयो र स्वस्फुर्त रूपमा परिचालित भए । उनको भ्रष्टाचार विरुद्धको अभियान यति व्यापक भयो कि त्यसबाट तत्कालीन सरकारले समेत भुक्नुपर्यो । पछिल्लो समयमा भारतका प्रथानमन्त्री नरेन्द्र मोदीले सुशासनको नारा घन्काएर विकासको नवकिरण प्रकाशित गरेका छन्, त्यसबाट सम्पूर्ण भारतवर्ष नै आशावादी बन्न पुगेको छ । मोदीमा भारतवासीले मात्र विश्वास र भरोसा देखाएका छैनन् उनको व्यक्तित्वबाट नेपालीहरू पनि उत्ति नै आकर्षित भएका छन् ।

नरेन्द्र मोदीले कुशासनमा फसेको भारतीय समाज र त्यहाँको सरकारी प्रणालीलाई एउटा सही मार्गमा डोच्याउने प्रण गरेका छन् । उनमा योग्यता र दक्षता छ नै केही गर्ने सोच र लगन पनि छ । सबैभन्दा ठूलो कुरा उनमा रहेको इच्छाशक्ति नै हो । भारतीय राज्य गुजरातको लगातार तीन तटक मुख्यमन्त्री पदमा रही उनले जे जसरी विकासवादी सोचका साथ कार्य सम्पादन गरे त्यो सम्पूर्ण भारतीयहरूकै लागि आशाको केन्द्र बन्न पुग्यो र भारतका जनताले उनलाई जातपातको राजनीतिभन्दा माथि

उठेर विकासका लागि ठूलो बहुमतका साथ उनलाई केन्द्रमा सत्तासीन गरायो । वास्तवमा उनमा एउटा असल अगुवाको छवि देख्न सकिन्छ । एउटा घरमुलीले घरको सुव्यवस्थित रूपमा निर्देशन र सञ्चालन गर्दा पूरा परिवार नै सही दिशातर्फ उन्मुख हुन पुग्छ, तर घरमुलीको असक्षमताले पूरा परिवार नै बिग्रन पुग्दछ । फेरि घरमुलीको व्यक्तित्वको परिवारका अन्य सदस्यमाथि पनि त्यही अनुरूपको प्रभाव परेको देख्न सकिन्छ । यसले अभिभावकको जसरी परिवारमा अहम् भूमिका हुन्छ त्यसरी नै एउटा कुशल नेतृत्वको समाजमा महत्वपूर्ण स्थान हुने कुरा अस्वीकार गर्न सकिँदैन । उसले आफ्नो क्षमताको उपयोग गरी समाजको कायाकल्प गर्न सक्छ ।

भारतका प्रथानमन्त्री नरेन्द्र मोदीले अहिले भ्रष्टाचारको विरुद्ध अभियान सञ्चालन गरी कालो धनलाई भारतमा भित्र्याएर राष्ट्रिय धनमा सामेल गर्ने अठोट गरेका छन् । उनको अर्को मूल मन्त्र भनेको सुशासन बनेको छ । केही हदसम्म अहिले अखित्यार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगका प्रमुख आयुक्त लोकमानसिंह कार्कीले पनि साहसिक कार्य गर्दै नेपाली समाज र प्रशासनबाट भ्रष्टाचारलाई कम गर्ने केही प्रयास गरेको पाइन्छ । यो प्रशंसनीय कार्य हो, तर यो प्रयास मात्र पर्याप्त छैन । हाम्रो देशमा अहिले भ्रष्टाचारको अन्त्यका साथै सुशासनको पनि उत्ति नै आवश्यकता देखिएको छ । देशमा चौतरी रूपमा रहेको भ्रष्टाचार र अनियमितता सुशासनको अभावको परिणति नै हो भन्ने मेरो मात्र होइन सबै नेपालीको पनि निष्कर्ष छ ।

छिमेकीको घरमा बल्ने बत्तीले छिमेकलाई पनि प्रकाशित गर्दछ भने जस्तै हाम्रो सिमाना जोडिएको दुई अति तीव्र गतिमा विकासको पथमा अग्रसर मुलुक भारत र चीनबाट आज हामीले धेरैधेरै कुरा सिक्नु आवश्यक छ । भ्रष्टाचार र कुशासनलाई निर्मूल नै पार्न नसके तापनि त्यसमाथि जित हासिल गर्न सकिन्छ भन्ने मन्त्र चीनमा सफल भएको छ भने भारत पनि त्यस दिशामा अगाडि बढ्दै छ । दहो इच्छाशक्ति र असल अभिभावकत्व नै अहिले समाजमा देखिएको समस्याको समाधानको मूल उपाय हो भन्ने मेरो निष्कर्ष छ । साँच्चै भन्ने हो भने नेपालीले आत्मसन्तुष्टि पाएको दिन हुनेछ त्यो दिन जहिले देशले केही यस्तै सक्षम र इमानदार नेतृत्व प्राप्त गर्नेछ ।

**

खामभित्रको निवेदन

प्रा.डा. गार्गी शर्मा

'हिंड रेणु ढिलो हुन लाग्यो' भन्दै मुना आफ्नी बाह्रवर्षे छोरी लिएर अड्डा जान्छन् । फेरि कहिलेलाई बोलाउने हुन भन्दै लामो सुस्केरा हालिछन् उनी । अड्डा पुग्दा १ बजेछ । अड्डाका कर्मचारीहरूको चिया खाने बेला परेछ । त्यसैले आउ छोरी यही रुखमुनि बसौं एकछिन भन्दै दुवै बस्दछन् । घडीको सुई तीनमा पुग्नै लाग्दा खरदार बाजे ओठमा चुरोट च्याप्दै आएको देखेर मुना उठ्दै नमस्कार खरदार सा'ब भन्दछिन् । रेणु पनि खरदार बाजेलाई नमस्कार गर्दीछिन् । दुवैको नमस्कार फर्काउँदै आफ्नो कार्यालय कोठामा पस्थन् उनी । मुना र रेणु पनि सँगै भित्र पस्थन् । खरदार बाजे नरम भएर भन्दछन् 'अँ ! बस्नोस् मुनाजी । तपाईंको के कुरा छ ? मुना दिक्क मान्दै भन्छिन् के हुनु उही त हो नि ! कति धाउनु यो अड्डा । कहिले टुङ्ग्ने हो मेरो लफडा ?

चाँडै हुन्छ तपाईंको काम । सबै कागजात आई नसकेर पो ढिलो भएको । तपाईंलाई दुख दिने हाम्रो उद्देश्य होइन । आजको २५ दिनमा तपाईं फेरि आउनु होला । त्यति बेलासम्म आराम गर्नुहोस्, मेरो काम होस् भनेर भगवानसँग प्रार्थना गर्नुहोस् ।

अलि छिटै बोलाइदिनु भएको भए पनि हुन्थ्यो नि । कति ढिलो गर्नुभएको भन्दै मुना सुस्केरा हालिछन् । अनि फेरि सोछिन् मेरो काम टुङ्गो लाग्न अब कति महिना लाग्छ ? खरदार रत्नमान सोभै भनिदिन्छन् 'यसबारे तपाईंमा नै भर पर्दछ । तपाईं जति छिटो लाग्नुहुन्छ उति चाँडो सकिन्छ ।'

के भन्नु भएको खरदार सा'ब ? मैले के गर्न बाँकी छ ? कागजात सबै बुझाएकै छु । मैले कुनै नभएको कुरा भनेकी छैन । मैले भोग्नु परेको समस्याबारे जोसँग पनि बुझ्न सकिन्छ । मेरो जीवन खुला किताब जस्तै छ । मेरो दुख र व्यथा सबैले पढ्न सक्नेछन् । त्यसैले मैले के गर्न बाँकी रह्यो खोई । मैले अरू के नै मागेकी छु र मात्र लफडाबाट मुक्त ।

सोच्नोस् राम्रोसँग केही बाँकी छ कि ! राम्ररी सोच्नोस्, नव यो विषय टुङ्गो लाग्न अझै तीन चार वर्ष लाग्नेछ । मुख्य कुरा नपुगेसम्म यो यसरी नै लम्बिंदै जान्छ ।

मुना अवाक् भएर खरदार रत्नमानलाई हेरिरहन्छिन् । त्यही बेला रत्नमान आफ्नो मातहतको मुखियालाई आँखा सन्काउँदै अहाउँछन्- लौ रामबहादुर उहाँलाई राम्ररी बुझाउनोस् त ! मुनाजी अलमलमा पर्नुभएको छ । मुखिया रामबहादुर पनि आफ्नो कुर्सीबाट उठेर आउनोस् दिदी म तपाईंलाई सबै सम्भाउँछु भन्दै उनको नजिकै बस्दछन् । खरदार रत्नमान पनि अनजान भैं बनेर

बाहिरिन्छन् । रामबहादुर पनि सुस्तरी सबै कुरा बुझाउँछन् । मुनालाई यो अति असह्य हुन्छ । उनको अनुहार कालो नीलो हुन्छ, केही बोल्नै सकिदनन् ।

भोलिपल्ट विहानै खरदार साँब को फोन आउँछ 'मुनाजी रामबहादुरले भनेको बुझ्नुभयो होइन ? लौ धेरै होइन दुई लिएर आउनोस् । तपाईंको काम तुरुन्तै फछ्यौट हुन्छ । के गर्नु त्यो रकम माथिसम्म भाग लगाउनुपर्छ । अझ म तपाईंलाई सम्भाउँछु, याद गर्नोस् यी हाकिम र अड्डालाई जिस्क्याउनु हुन्न र सकेसम्म नजिकिनु पनि हुन्न ।'

विचरी मुना के गर्न । आफ्नो भन्नु कोही छैन, त्यही एउटी छोरी मात्र छे । अनि कति दिन यो लफडाका लागि धाउने, कति वर्ष पर्खी रहने ! मरता क्या नही करता । त्यसैले वर्षैका वर्षै लफडा बोक्नु भन्दा मरेमाथि कात्रोकै बन्दोबस्त गर्नुपयो भन्ने सोचेर ऋण सापट गरेर अड्डा पुगिछन् । अड्डाका हाकिम, खरदार रमुखिया साहेबहरूसबै हासिलो अनुहार लिएर कार्यालयमा पर्खिरहेका रहेछन् । मुनाले खामभित्र हालेको दुई लाख बुझाइदिइन् । हाकिम साहेब सोध्नन् दुइटै पत्र राम्ररी छ हैन खामा ? अनि खरदारलाई अहाउँछन्- लौ वहाँको लफडा टुडिएको कागज लेखेर अड्डाको छाप लगाएर त्याऊ । विचरीलाई कति वर्ष भेल्न लगाउनु । म सही गरिदिई हालछु ।

रेणुले अड्डाको वरिपरि 'भ्रष्टाचारी र घूसखोरीलाई भित्र पस्न निषेध छ भन्ने पोस्टरहरू टाँसिएको देखिछन् । त्यो पढ्दै सोधिन्- मामू भ्रष्टाचारी र घूसखोरी कस्ता हुन्छन् ? हामीले पनि यहाँ घूस चढाएको होइन र ?

चुप लाग, छोरी । यो हामीले अड्डाका हाकिमलाई पूजा गरेका हौं । कालरात्रि मनाउन यसरी नै कसैको वली चाहिन्छ यस्ता देउतालाई । हामीले पनि आफ्नो रगत र पसिनाको वली दिएका हौं । हाकिमहरूको कालरात्रि पूजा हो यो । तर छोरी अब कालरात्रिमा वली दिने परम्परा चाँडै हराउनेछ । हुन सक्छ यही हाम्रो पूजा नै अन्तिम होस् । अखियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले यस्तो वली खानेहरूलाई दोहोलो काढ्न कम्मर कसेको छ । विगत केही वर्षसम्म त्यहाँ प्रमुख आयुक्त नभएर यस्तो वली खान पलेका हुन् यी हाकिमधारी अनुहारहरू । के गर्नु उनीहरूको भुडी असाध्य ठूलो हुने रहेछ र आफूलाई चिरायु पनि सम्भने रहेछन् । तर अब यसमा स्वनाम धन्य प्रमुख आयुक्त आइसक्नु भएको छ । भ्रष्टाचारले हामीलाई जुन दुख दिएको थियो, जुन शोषण गरेको थियो त्यो अब कसैले भोग्नुपर्ने छैन । भ्रष्टाचार र घूसखोरी विरुद्ध वर्तमान प्रमुख आयुक्त लड्दै अगाडि बढिरहनुभएको छ । वहाँको प्रत्येक पाइला सफल होस् र नेपालको इतिहासमा नयाँ तथ्य अंकित होस् हामी यसैको प्रार्थना गरौं छोरी । भ्रष्टाचार र घूसखोरी मुक्त राष्ट्र होस् नेपालमा ।

**

भ्रष्टाचारको माखेसाइलो

४ डा. महेन्द्र विष्ट*

यही मसिर महिनाको अन्तिम साता विकट कर्णाली अञ्चलको मुगु जिल्लामा अवस्थित सुन्दर रारा पुग्ने अवसर मिल्यो । कवितामा पढेको या तस्विरमा देखेको भन्दा सुन्दर रहेछ रारा । शब्दमा उतार्न नसकिने, तस्विरमा कैद गर्दा नअटाउने विशाल । यसलाई त्यतिकै स्वर्गकी अप्सरासँग तुलना गरिएको होइन रहेछ, रारा वास्तवमै यो धर्तीमा खसेको स्वर्गको टुक्रा रहेछ । नेपाल प्रकृतिक सौन्दर्यका दृष्टिले कति अनुपम छ भन्ने यो एउटा सकारात्मक बिम्ब हो भने अर्को हो— यहाँसम्म पुग्दा देखिने-भोगिने भौगोलिक विकटता र मानव जीवनको कहालीलाग्दो तस्विर ।

वास्तवमा नेपाल प्रकृतिको वरदान नै हो । विश्वको सर्वोच्च शिखर सगरमाथा मात्र होइन, ट हजार मिटर माथिका विश्वका १० मध्ये ८ वटा हिमालको शिरानी पाएको छ यसले । रारा मात्र होइन, सयाँ यस्तै सुन्दर ताल तलैया छन् यहाँ । जल सम्पदाको दृष्टिले विश्वकै दोग्नो धनी देश । नौ सय बढी प्रजातिका चराचुरुङ्गी, थरीथरीका जडिबुटी, खनिज, वन, वन्यजन्तु उत्पादकत्व र जैविक विविधताले भरिपूर्ण । बाह्रैमासको अनुकूल मौसम, प्राकृतिक एसीयुक्त । ऋषिमुनिको तपोभूमि रहेको यो बुद्ध जन्मस्थल प्राकृतिक मात्र होइन, कला संस्कृतिका दृष्टिले पनि उत्तिकै अनुपम छ । ऐतिहासिक दृष्टिले उत्तिकै पुरानो र सभ्यताको केन्द्र हो यो । बहुभाषा, बहुभेष, बहुर्धम, बहुसंस्कृतिले युक्त यो मुलुक मानव मूल्यका दृष्टिले पनि संसारका कुनै मुलुकसँग तुलना हुनै नसक्ने वैभवशाली छ । तर पनि गरिब छ, दुखी छ । रोग, भोक र शोकले ग्रस्त छ । प्रकृतिले दिएको सौन्दर्य, संस्कृतिले दिएको वैभव र इतिहासले दिएको गौरव निर्दोष नेपालीको अनुहारमा प्रतिविम्बित हुन सकेको छैन । किन?

कतिपयले सतीले सरापेको देश भन्छन् नेपाललाई । अनि कतिले भन्छन् नेताले बिगारेको मुलुक भनेर । कतिले भ्रष्ट प्रहरी प्रशासनले यो मुलुकलाई खोक्रो बनाएको ठान्छन् । कतिले पैसाको तराजुमा तौलिएर फैसला सुनाउने न्यायाधीशलाई दोष दिन्छन् । कतिले बुद्धीजीवीको कुबुद्धिलाई अनि कतिपयले मिडियाको बेइमानीलाई पनि जिम्मेवार ठानेका छन् । अनि कतिले त भ्रष्टाचार रोक्ने अखियारी पाउनेहरूमाथि नै औल्या ठियाउने सुनिने गरिएको छ । तस्कर, डन र माफियाको हैकम चल्ने यो मुलुकको यस्तो हविगत हुनुमा नेपाली समाज पनि अछुतो छैन भन्नेहरू पनि कम छैनन् । किनभने यो समाजमा इमानको भन्दा धनको मान बढी हुने गर्दछ, चाहे त्यो भ्रष्टाचार गरेर या लुटेर ल्याएको किन नहोस् ।

* अध्यक्ष, नेपाल पत्रकार महासंघ ।

वास्तवमा नेपाल गरिबीको दुष्क्रमा फस्नुमा जिम्मेवार धेरै छन्, तर प्रमुख कारण भने एउटै छ- भ्रष्टाचार । यहाँ बुटिको अभाव छैन । योजनाको कमी छैन । भिजन पनि नभएको होइन । अहिले त राजनीतिक प्रणाली पनि सही छ । मुलुकमा लोकतन्त्र छ । गणतन्त्र छ । संघीयताको घोषणा पनि भइसकेको छ । समावेशितालाई आत्मसात गरिएको छ । निवाचित जनप्रतिनिधिको हातमा सत्ता छ । सार्वभौमसत्ता सम्पन्न जनताको संसद् छ । स्वतन्त्र न्यायालय छ । व्यावसायिक प्रशासन र दक्ष सुरक्षा फौज छ । सशक्त नागरिक समाज छ । नागरिकलाई सूचनाको हक छ । प्रेस स्वतन्त्रता छ । आर्थिक गडबडी भएमा नियमन र नियन्त्रण गर्न अखिलयार छ । तैपनि मुलुक उकालो होइन ओरालो लागिरहेको छ । किन ? किनभने अरू सबै छ, तर इमान छैन । इमान सम्भाउने नै बेइमान छ ।

यो वर्षको साउनदेखि मंसिरसम्मको पाँच महिनामा भएका सबारी दुर्घटनामा परेर करिब एक हजार निर्दोष नागरिकको ज्यान गयो । त्यसमा नागरिकको चित्कार सुनियो तर राज्यको संवेदना आएन । उसलाई त्यो मृत्युले घोचेन । सभासद हरिबहादुर खड्काको हकमा एउटा आयोगसम्म बन्यो, त्यो पनि निष्प्रभावी रह्यो । अरूमा सामान्य अनुसन्धान भयो । कहीं गाडी ओरालो सडकमा त्यक्तिकै छोडिदिएको कारण, कहीं ड्राइभरको सदा खलासीले चलाएका कारण, अधिकांशमा क्षमताभन्दा अधिक यात्रु राखेको कारण त कहीं चालकले मादक पदार्थ सेवन गरेको वा यस्तै मानवीय कमजोरी, हेपाहा प्रवृत्ति वा हेलचेक्राइं नै मुख्य कारण देखियो । गाडीको अवस्था र सञ्चालकको लापरबाही कहीं देखियो त कहीं सडकको दुरावस्था । अनि यिनलाई नियमन गर्नुपर्ने निकायको चरम लापरबाही पनि स्पष्ट भयो । तर, गोहीका आँसु बगाउने बाहेक केही भएन । सिट क्षमताभन्दा बढी यात्रु कोचेको कारण कारबाही चलाउन सुर्खेतको प्रहरी प्रशासनले भिनो प्रयास गर्यो, बाँकीले ओठे संवेदना बाहेक केही देखाएनन् । अखिलयार दुरुपयोगको यो एउटा चरम उदाहरण हो सायद । किनभने राज्यको मुख्य काम नागरिकको जीउ धनको सुरक्षा हो । असल शासनयुक्त कुनै सभ्य मुलुक हुँदो हो त यतिबेलासम्म यी घटनामा धेरैले जेल सजाय पाइसकेका हुने थिए । थुप्रै बसका रुट परमिट खारेज भइसकेका हुन्थे । थुप्रै ट्राफिक प्रहरी र यातायात कर्मचारीको जागिर गइसकेको हुन्थ्यो र करोडौंको क्षतिपूर्ति पीडित परिवारले पाइसकेका हुन्थे । नैतिकता हुँदो हो त कम्तीमा विभागीय मन्त्रीको राजीनामा आइसक्ने थियो । सभासद अलिक संवेदनशील हुन्थे भने उनले सरकारमाथि गम्भीर प्रश्न उठाइसक्ने थिए । अखिलयार बलियो हुन्थ्यो भने अरूले नगरे पनि सायद उसले त केही गर्ने थियो । तर, तै चुप् मै चुप् भयो ।

नागरिकलाई प्रत्यक्ष सेवा दिने कार्यालयहरू मालपोत, नापी, यातायात, जिल्ला प्रशासन कार्यालय, राहदानी विभाग, नगरपालिका, गाविस, वडा, विद्युत् खानेपानी जहाँ जाउँ दलालको बिगबिगी छ ।

भन्सार भन् तस्करको कब्जामा छ । अफिसका फाइल दलालका हातहातमा छन्, राजस्वभन्दा विचौलिया शुल्क चर्को छ । सरकारी कार्यालयमै घूस नख्वाई वरको फाइल पर सर्दैन, कमिसन बिना निर्णय हुँदैन । टेण्डर उनकै हातमा छ, ठेका तिनकै कब्जामा छ । कमिसनखोर, डन, माफिया र तस्करले प्रहरी, प्रशासन मात्र होइन, सिङ्गो सरकार र नेताहरूमाथि पकड जमाएका छन् । अनि कसको हिम्मत तिनका विरुद्ध उभिने ?

जलस्रोत जल माफियाको कब्जामा छ । बोल्यो कि पोल्यो, ज्यानकै असुरक्षा । जल मात्र होइन, जमिन, जडिबुटी, जड्गल सबैमा उनकै हालीमुहाली । तस्करीको जालोले नढाकेको ठाउँ छैन । त्यसले अरू त अरू मान्छे पनि छोडेको छैन । सरकारलाई न चेलीको चित्कारले छुन्छ न नागरिकको आँसुले पोल्छ । बौद्धिक पलायन बढेको बढूयै छ । वैदेशिक रोजगारीका लागि दिनहुँ विमानस्थलबाट लाग्ने हजारौंको लक्झे र त्यहाँबाट फर्कने दर्जनौंको शवभन्दा अबौंको रेमिट्यान्समा खुसी छ सरकार । समाज सुधार ऐनको कार्यान्वयन गर्नुपर्ने नै थामिनसक्नु भीड जम्मा गरेर करोडौंको पार्टी गर्न उद्यत हुन्छन् । यसमा पनि तै चुप् मै चुप् ।

शिक्षा, स्वास्थ्य, सुरक्षाजस्ता विषय कुनै पनि लोककल्याणकारी राज्यको आधारभूत दायित्व हो । लोकतन्त्रले यसको ग्यारेन्टी गर्दछ । नेपाल त लोकतन्त्र मात्र होइन, समाजवादउन्मुख राज्य । भन्नलाई धेरैले आफूलाई साम्यवादी भन्छन्, बाँकीले भन्छन् समाजवादी । तर, व्यवहारमा छन् अवसरवादी । अहिले पनि सुत्केरी हुने बेलामा अस्पताल पुग्न नपाएर हजारौं आमा र शिशु मृत्युको मुखमा पुगिरहेका छन् । सामान्य भ्याक्सिन नपाएर हजारौं बालबालिकाहरूले ज्यान गुमाइरहेका छन् । भाडा पखालाजस्ता सामान्य रोगले मर्नेको सङ्ख्या पनि कम छैन । तर, सरकारको संवेदनशीलता देखिन्न । सरकारी अस्पतालको बिजोग छ । निजी अस्पताल, नर्सिङ होम र क्लिनिकमा लुटको खेती चलिरहेको छ । शिक्षामा त्यही हालत छ । सरकारी स्कूल र कलेज सुकैदैछन्, शिक्षाका माफियाले निजी विद्यालय कलेजका नाममा लुट मच्चाएका छन् । सडक बनाउनेका पछिपछि भत्काउने हिँडिरहेका छन् । सरसफाई गर्नेका पछिपछि फोहोर गर्ने दौडिरहेका छन् । विरुवा रोप्नेभन्दा रूख ढाल्ने बढी सक्रिय छन् । नदीको बालुवा सोहोर्नेदेखि चुरेको दोहन गर्नेसम्म व्यक्तिको राज्यशक्तिमा दबदबा छ । हत्या, बलात्कार, हिंसाजस्ता जघन्य अपराधमा दोषी ठहर भएकासमेत ठाडो शिर लिएर हिँडिरहेका छन् । कानुनको शासन भनिन्छ, न्याय लिलाममा चढैछ । जता हेयो उतै अँथ्यारो जस्तो लाग्दछ । खै कहाँ छ राज्य ?

ट्रान्सपरेन्सी इन्टरनेशनलको पछिल्लो प्रतिवेदनमा नेपाल गत वर्षको तुलनामा थप भ्रष्टाचारी मुलुकको रूपमा इङ्गित भएको छ । विश्वका १७५ मुलुकका सार्वजनिक क्षेत्रको सेवाको अवस्थाका

बारेमा गरिएको अध्ययनका आधारमा सार्वजनिक सन् २०१४ को करप्सन पर्सेप्सन इन्डेक्समा यो मुलुक १२६ औं स्थानमा पुगेको छ, १०० मा जम्मा २९ नम्बर ल्याएर। जब कि गत वर्ष मात्रै पनि ३१ नम्बर ल्याएको थियो, जहाँ ० ल्याउने सबभन्दा भ्रष्टाचारी र १०० ल्याउने सबभन्दा भ्रष्टाचार नभएको अर्थात् स्वच्छ मुलुक भनेर परिभाषित गरिएको छ। अभ डरलागदो कुरा के छ भने बढी भ्रष्टाचार हुने सार्वजनिक क्षेत्रमा राजनीतिक नेतृत्व, निजामती कर्मचारी, प्रहरी, सैनिक र अदालत नै परेका छन्। ट्रान्सपरेन्सी इन्टरनेशनलले सार्वजनिक विद्यालयको कमजोर व्यवस्थापन, गुणस्तरहीन औषधी, पैसाको आधारमा निवाचिन जित्ने प्रवृत्तिलाई सार्वजनिक क्षेत्रमा हुने भ्रष्टाचारको कारण मानेको छ। घूसखोरीले न्यायलाई खरिद गर्ने, आर्थिक विकासलाई पछि धकेल्ने अनि सरकार र नेतृत्वप्रतिको विश्वास समाप्त गर्ने उसको निष्कर्ष छ।

त्यसो त सुशासनको कुरा नेपालमा पनि प्रशस्तै गरिने गरेको छ। तर, त्यसको चित्र व्यवहारमा देख्न दुरुह छ। असल शासनका प्रमुख आठ विशेषताका रूपमा सहभागिता, सहमति उन्मुखता, जवाफदेहीता, पारदर्शिता, उत्तरदायित्व, प्रभावकारिता र दक्षता, समानता र समावेशिता अनि कानुनी शासनको पालनालाई मानिएको छ। नेपालको सार्वजनिक क्षेत्रलाई यदि यस कसीमा हेर्ने हो भने परिणाम कस्तो आउँछ जगजाहेर छ।

वास्तवमा नेपालको सार्वजनिक क्षेत्रमा नीति निर्माण, निर्णय प्रक्रिया र कार्यान्वयन तीनै चरणमा भ्रष्टाचार मौलाएको छ। अद्वितीयार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले पछिल्लो समयमा यस सन्दर्भमा जे जस्तो सक्रियता देखाएको छ, त्यसले धेरैको ध्यान तानेको छ। आयोगमा नियुक्तिका बखतको तीव्र विरोध र आक्रोशका बाबजुद यसले सुन गरेका अभियानले आशाको सञ्चार गराएको छ। पहिले उप्रति कठोर दृष्टि राख्नेले पनि अहिले अद्वितीयारलाई शङ्काको सुविधा दिएको अवस्था छ। यद्यपि उसको कारबाहीको क्षेत्रले थुप्रै प्रश्न भने उठाएको छ। त्यसको सम्बोधनका लागि अद्वितीयारले सर्वप्रथम त कारबाहीको प्रक्रिया निहित उद्देश्यले या पूर्वाग्रहले वा प्रलोभनले प्रभावित छैन भन्ने प्रमाणित गर्न सक्नुपर्दछ। यसका निम्ति उसले समान प्रकृतिको आचरण उल्लङ्घनमा समान प्रकृतिको कारबाही भएको विश्वस्त पार्न सक्नुपर्दछ। त्यो विश्वास व्यक्तिको बुझाइ या परिस्थितिको सापेक्षतामा भर पर्ने हुन सक्ला। यद्यपि अनुसन्धानपछि कारबाहीको चरणमा पुग्दा उसले देखाउने पारदर्शिताले धेरै कुराको जवाफ दिन सक्ने भएकाले यसमा ध्यान दिन सक्नुपर्दछ। अहिले आयोगमाथि उठेको सबैभन्दा मूल प्रश्न उसले साना माछा समाउने तर ठूलालाई अन्देखी गर्ने गरेको भन्ने छ। यसमा एक हदसम्म आयोगको दायरा सानो र अधिकार क्षेत्र सीमित हुनु पनि जिम्मेवार होला, तर मुख्य कुरा उसले भएको अधिकार क्षेत्रको पनि सदुपयोग गर्न सकेको छैन भन्ने स्पष्ट देखिन्छ। राजनीतिक दल, नेतृत्व या पहुँचवाला अधिकारी जोडिने भ्रष्टाचारमा

भ्रष्टाचार विरुद्धका निकायहरूले आँखा चिम्लिनुलाई धेरै अर्थमा व्याख्या गर्न सकिन्छ । अखित्यार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले अब यसतर्फ हात हाल्ने भनेर पछिल्लो पटक व्यक्त गरेको सार्वजनिक अभिव्यक्तिलाई व्यवहारमा कत्तिको आत्मसात गर्दछ भन्नेमा उसको विश्वसनीयता निर्भर हुनेछ । यदि आयोग यसमा अग्रसर भयो भने यसको क्षेत्र अभ विस्तार गर्न सबैतिरबाट बल मिल्ने छ र नयाँ संविधानसँगै यसको कदम सिंहदरबार, बालुवाटार, भद्रकाली र शीतलनिवासमा पनि पर्नसक्ने बाटो खुल्ने छ भन्नेमा सन्देह छैन ।

अहिले नेपालमा भ्रष्टाचार मौलाउनुमा यसको बलियो सञ्जाललाई प्रमुख कारण मानिन्छ । यदि भ्रष्टाचार नियन्त्रण गर्ने हो भने त्यसलाई चिर्न पनि उस्तै बलियो सञ्जाल जरुरी हुन्छ । त्यसको निमित्त संवैधानिक, कानुनी, नीतिगत र संरचनागत हिसाबमा एक खालको सञ्जाल आवश्यक पर्दछ भने कार्यान्वयन तहमा अर्को खालको । अखित्यार र प्रेस यस मामिलामा बलियो साभेदार हुन सक्दछन् । भ्रष्टाचारका घटनाको अनुसन्धान, सार्वजनिकीकरण, यस विरुद्धको जनचेतनादेखि भ्रष्टाचार र भ्रष्टाचारीप्रतिको सामाजिक मान्यतामा समेत यस्तो साभेदारीले नसोचेको सकारात्मक परिणाम दिन सक्दछ ।

यो मुलुक गरिब होइन । यसको भविष्य सकिएको पनि छैन । भ्रष्टाचार यहाँको संस्कृति हुँदै होइन । यो मुलुक प्राकृतिक, सांस्कृतिक, ऐतिहासिक दृष्टिले जति वैभवशाली र भौगोलिक तथा सामाजिक कोणले जति विविधतायुक्त छ, त्यतिकै सुन्दर पनि छ । त्यो सौन्दर्य बचाउन र हुकाउन अब भ्रष्टाचार विरुद्धको एकता आवश्यक छ । यसको माखेसाङ्गो तोड्न शून्य सहनशीलता जरुरी छ ।

**

आयोगको अग्रगति र भ्रष्टाचारको नियति

सुनिता कार्की*

भ्रष्टाचारको अर्थ, परिभाषा र सैद्धान्तिक आधार छुटै प्राज्ञिक बहसको विषय होला यद्यपि हरेक मुलुक र समाजको राजनीतिक, सामाजिक तथा आर्थिक परिवेशको सापेक्षतामा यसका कारक तत्वहरूको खोजी र विश्लेषण हुनु बढी सान्दर्भिक हुन्छ । भ्रष्टाचारको आमबुझाई र व्याख्या गर्ने हो भने खास दुई कारक तत्वहरू- आर्थिक तथा गैरआर्थिक अग्रपूर्तिमा पर्दछन् । बृहत रूपमा आर्थिक तत्व अन्तर्गत मुलुकको समग्र आर्थिक प्रणाली लगायत अर्थतन्त्रको स्वरूप र आर्थिक नीति, प्रतिव्यक्ति आय र यसको वितरण, व्यावसायिक स्वतन्त्रता तथा बजार संयन्त्रको प्रभावकारिता जस्ता विषयहरू पर्दछन् । गैरआर्थिक तत्व अन्तर्गत व्यक्तिको मनोविज्ञान, सामाजिक मूल्य मान्यता, राजनीतिक पद्धति र राजनीतिक इच्छाशक्ति आदि विषयहरू समावेश गरिन्छन् । यी बाहेक कानुनी राज्य र विधिको शासनको अवस्था, प्रशासनिक क्षेत्रको व्यावसायिकता र प्रभावकारिता लगायत जनचेतनाको स्तर आदि विषयहरू पनि पर्दछन् ।

पछिल्लो समय नेपालका आम संचार माध्यमहरूमा भ्रष्टाचार सम्बन्धी विषयहरूमा उल्लेख्य मात्रामा समाचार र जानकारीहरू आउन थालेका छन् । साथै भ्रष्टाचारको विषयमा सघन रूपमा छलफल र बहसहरू पनि हुने गरेको पाइएको छ । यसरी प्रसारण र प्रकाशन भएका केही विषयहरू उदाहरणहरूको रूपमा प्रस्तुत गर्नु सान्दर्भिक होला ।

“सामाजिक सुरक्षा भत्तामा व्यापक अनियमितता” अन्तर्गतको समाचारमा कुनै स्थानमा वास्तविक लाभग्राहीको मृत्यु भएको २४ वर्ष बितिसकदा पनि हालसम्म भत्ता निकासा भझरहेकोमा आयोगको ध्यानाकर्षण भएकाले समग्र सामाजिक सुरक्षा भत्ता प्रणालीमा नै सुधार गर्नुपर्ने चासो बढेको छ ।

“घूस लिएको ५१ लाखसहित ना.सु. समातिए” शीर्षकको समाचार अनुसार सुन तस्करलाई छुटाउन त्रिभुवन अन्तर्राष्ट्रीय विमानस्थलमा कार्यरत भन्सारका नायब सुब्बा अख्तियारद्वारा रंगेहात पक्राउ परेका छन् ।

“आयोगको डरले राजीनामा अत्यधिक” शीर्षक अन्तर्गत आयोगले अभियानको रूपमा सार्वजनिक पदमा बहाल रहेका व्यक्तिहरूको शैक्षिक प्रमाणपत्र छानबिन गर्ने भन्ने विषय उठान मात्र गरिदिंदा पनि राजीनामा दिनेहरूको ओझरो लागेको छ ।

“सुरक्षा निकायमा कार्यरत राष्ट्रसेवकको रासन नगदमै” अन्तर्गतको समाचारमा आयोगले गरेको सानो पहलबाट केही समयअघि सशस्त्र प्रहरी र नेपाल प्रहरीमा कार्यरत राष्ट्रसेवकलाई रासनको

* कवयित्री ।

सदा नगद नै उपलब्ध गराउने व्यवस्था लागू भएपछि रासन ठेक्का लगायत रासनको गुणस्तर सम्बन्धी विषयका गुनासाहरू घटेका र सम्बन्धित राष्ट्रसेवकहरू पनि यो व्यवस्थाबाट सन्तुष्ट देखिएका छन् ।

“अलपत्र कामदारको उद्धारको व्यवस्था” अन्तर्गत अखित्यार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको सुभाव बमोजिम सरकारले मलेसिया तथा खाडी मुलुकमा अलपत्र परेका नेपाली कामदारहरूको उद्धारको लागि रु. ७० लाख बजेट निकासा गरेको छ ।

“भोलाको खोलामाथि कारबाही” अन्तर्गतिको समाचारमा विगत ३ महिनायता आयोगले करिब दुई दर्जन जति जलविद्युत् आयोजनाको सम्बन्धमा लाइसेन्स लिने तर समयमा कार्यसम्पन्न नगर्ने ठेकेदार तथा लगानीकर्ताहरूलाई कानुन बमोजिम कारबाही गर्न सम्बन्धित निकायलाई लेखी पठाएको परिणामस्वरूप जलविद्युत् विकासमा वास्तविक लगानीकर्ता आकर्षित हुने सम्भावना बढेको छ ।

“अखित्यारकै अधिकृत घूस लिएको अभियोगमा पकाउ” अन्तर्गत अखित्यार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको क्षेत्रीय कार्यालयमा कार्यरत दुई अधिकृतले मुहा मिलाइदिने भन्दै रु. २ लाख घूस लिएको खुलासा पृचात निलम्बन तथा हिरासतमा राखी थप अनुसन्धान भइरहेको छ ।

माथि प्रस्तुत भएका विषय र समाचारहरू भ्रष्टाचार नियन्त्रणका लागि आयोगले गरेका कार्यहरूको सांकेतिक प्रस्तुति मात्र हुन् जुन छोटो अवधिमा सम्प्रेषित समाचारलाई आधार बनाएर यहाँ उल्लेख गरिएको छ । यसरी भ्रष्टाचारको विषयमा उल्लेख्य रूपमा लेखिने र चर्चा हुने गरेका विषयहरूको आधारमा मूलतः दुईवटा अवस्थाबारे अनुमान गर्न सकिन्छ । पहिलो, नेपालमा पछिल्ला दिनमा भ्रष्टाचार र अनियमितता बढ्दै गएको छ । दोस्रो, नेपाली समाज विगतदेखि नै भ्रष्टाचारको चपेटामा परिरहेको भएपनि विगतमा यसको नियन्त्रण सम्बन्धी प्रयास सुस्त भएका कारण भ्रष्टाचारका घटनाहरू उजागर हुन नसकेको हो । अर्थात्, भ्रष्टाचार नियन्त्रणका लागि सवैधानिक दायित्व तोकिएका अखित्यार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग जस्ता निकायको सक्रियता र सशक्तताले त्यस्ता घटनाहरू आज बढी उजागर भएका हुन् । नेपालमा विगतदेखिको राजनीतिक, सामाजिक र आर्थिक परिवेशको अवस्था तथा द्व्रोत साधनको परिचालन एवम् प्राप्त नतिजाको आधारमा भ्रष्टाचारको गहनता विस्तार भएको वा आयोगको सक्रियता बढेको भन्ने विषयको सापेक्षिक विश्लेषण गर्नु सान्दर्भिक होला । यससँगै सामाजिक अग्रगमन र आर्थिक समुन्नतिका लागि विभिन्न प्रयासका बाबजुद पनि मुलुकमा रोग, भोग, अशिक्षा तथा सामाजिक र आर्थिक असमानतामा खासै सुधार हुन नसक्नुका अन्तर्निहित कारणको खोजी गर्नु पनि आवश्यक छ । मुलुकको विगतदेखि हालसम्मको परिवेश, विकासको प्रयास तथा प्राप्त नतिजा र आम अभिमतलाई समेत आधार मान्ने हो भने माथिको दोस्रो अनुमान यथार्थको अलि नजिक छ कि भन्ने लाग्छ ।

तर यसको आशय मुलुकमा भ्रष्टाचारको मात्रा र परिमाण उल्लेख्य रूपमा कम भएको छ भन्ने चाहिँ होइन । विषयगत आधारमा विश्लेषण गरी हेर्दा शिक्षा, स्वास्थ्य, खानेपानी, वैदेशिक रोजगारी, यातायात व्यवस्था, पूर्वाधार निर्माण, भूमिसुधार तथा जग्गा प्रशासन, भन्सार कार्यालय लगायतका

क्षेत्रहरूमा देखिएका अनियमितता र भ्रष्टाचारका घटनाहरूले भ्रष्टाचारको व्याप्ततालाई पनि उतिकै पुष्टि गर्दछ । त्यसैले कुनै पनि सार्वजनिक क्षेत्र भ्रष्टाचारको दुष्क्रियाट मुक्त हुन नसकेको हो कि जस्तो देखिन्छ । विगतमा पनि नेपाली जनता यस्ता विकृति र विसंगतिहरूबाट प्रभावित भएकै हुन् तर अहिले भने आयोग जस्ता निकायको अग्रसरतामा यस्ता भ्रष्टाचार र अनियमितताका विषयहरू छतापुल्ल भएको आम बुभाइलाई अन्यथा मान्न सकिंदैन ।

विगत केही समय अगाडिसम्म आन्तरिक र बाह्य कारणले केही सुस्त देखिएको अखिल्यार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले पछिल्ला दिनमा सक्रियता देखाएपछि भ्रष्टाचारका घटनाहरू क्रमशः उजागर हुँदै आएको सबै माभ जग जाहेर छ । त्यसैले सार्वजनिक क्षेत्रमा भ्रष्टाचार र अनियमित कार्यहरू बढेको कारणले नै बहस र छलफलहरूले तीव्रता पाएको हो वा अखिल्यार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको सक्रियता चौगुणा गतिले बढेपछि चौतर्फी भ्रष्टाचारलाई नियाल्न सक्षम भएको हो भन्ने विषय गहन रूपमा उठ्नु अस्वाभाविक होइन । यसको स्वतन्त्र र सार्वेक्षिक विश्लेषण आ-आफ्नै तरिकाले गर्न सकिएला तथापि माथि उल्लेख गरिएका दुइटै अवस्था आयोगको लागि चुनौतीका विषय हुन् । भ्रष्टाचारको मात्रा, परिमाण र तीव्रता वृद्धि भएको अवस्थामा सर्वैधानिक दायित्व निर्वाह गर्न आयोगले अभ सशक्त र सक्रियता देखाउनुपर्ने एउटा पक्ष हो भने आयोगले हाल अवलम्बन गरेको प्रारम्भिक प्रयासबाट यतिका भ्रष्टाचारका घटनाहरू उजागर भएको अवस्थामा यी प्रयासहरूलाई निरन्तरता दिन एवम् नागरिक विश्वास र भरोसा कायम राख्न आयोगको नेतृत्वले अभ दृढताका साथ अधि बढ्नुपर्ने टड्कारो आवश्यकता अर्को पक्ष हो ।

एकातिर माथि प्रस्तुत गरिएका समाचारले नेपालमा भ्रष्टाचारको सघनताको चित्रण गर्ने त छँदैछ, अर्कोतिर आयोगले केवल भ्रष्टाचारका घटना र परिघटनाहरू मात्र हेरेर बस्ने होइन कि सुशासनका लागि पूर्वसक्रियता समेत देखाएको पुष्टि गर्दछ । यसका अतिरिक्त आयोगका कामकारवाहीलाई नागरिक अभिमतको कसीमा परीक्षण र विश्लेषण गर्दा समेत सकारात्मक प्रभाव आएको भन्ने माथिका उदाहरणहरू जनताको यस संस्थाप्रतिको विश्वास भरोसाका प्रतिविम्बहरू हुन् भन्नु अन्यथा नहोला । यी नागरिक अपेक्षाहरूलाई कायम राख्न तथा रणनीतिक गन्तव्यसम्म पुग्न आयोगको नेतृत्व र अन्य सहकर्मीहरूका लागि अवसर र चुनौती समेत हो । हालको गतिलाई अभ सक्रिय, सशक्त र संयोजित बनाई हरेक क्षेत्र र तहमा भ्रष्टाचारको अवशेष मेटाउने प्रयासमा आयोगले अग्रसरता र तदारुकता देखाओस् भन्ने नागरिक शुभेच्छा नै आयोगको नेतृत्व र समग्र संस्थाका लागि ऊर्जा र प्रेरणा हो ।

आयोगसँग जनताको आशा र अपेक्षा अत्यन्तै बृहत रूपमा बढेको छ । माथि उल्लिखित उदाहरणहरू त केही नमुना मात्र हुन् । आयोगप्रतिको विश्वास र भरोसाका हरेक विषयलाई अटल राख्न आयोगको विद्यमान नीति, संरचना, नेतृत्व सबल र सक्षम हुनुपर्दछ । आयोगप्रति व्यक्त भएका प्रवल विश्वासहरूले आयोगलाई अभ बढी जिम्मेवारीबोध गराएको हुनुपर्दछ । हालको कुशल नेतृत्वको उपस्थितिले आयोगको गरिमा र छवि अभ उच्च बन्ने र गन्तव्य निर्धारणमा सार्थक नतिजा प्राप्त गर्ने अपेक्षा लिइएको छ ।

भ्रष्टाचारले एक महामारीको रूप धारण गरिरहेको अवस्थामा यसको निदानका लागि आयोगको एकलो प्रयास मात्र पर्याप्त हुन सक्दैन। सामाजिक न्याय दिलाउन र समतामूलक विकासको आधार निर्माण गर्ने सरकारको दायित्व भएपनि यसले अपेक्षित गति लिन नसकदा सरकारका निकाय र राष्ट्रसेवकप्रति नागरिकको विश्वासमा हास आएको अनुभूति गरिएको छ। त्यसैले भ्रष्टाचार नियन्त्रणमा आयोगको नेतृत्वको दृढता र आत्मविश्वासका साथै यसमा कार्यरत कर्मचारीहरूको लगनशीलता, तत्परता र तदारुकता अपरिहार्य हुन्छ। सार्वजनिक क्षेत्रमा विद्यमान विकृति नियन्त्रण गरी सामाजिक, आर्थिक रूपान्तरण गर्न आयोगका भावी रणनीतिहरू अभि सशक्त हुने विश्वास लिइएको छ। भ्रष्टाचारमुक्त समाज निर्माणको साभा अठोटलाई मूर्तरूप दिन राजनीतिक नेतृत्वको दूरदृष्टि र सुभकुभ, प्रशासनिक क्षेत्रको अनुशासन, इमान्दारिता र सदाचारयुक्त व्यवहार तथा प्रत्येक चेतनशील नागरिक एवम् संचार जगतको सशक्त र निरन्तर पहरेदारी अपरिहार्य हुन्छ। प्रत्येक सचेत नागरिक जागरुक भई भ्रष्टाचारजन्य क्रियाकलापहरू विरुद्ध तिरस्कार अभै भनौं बहिष्कार गर्ने आँट जागृत गर्नसके राष्ट्रमा सुशासन कायम भई विकासतर्फ अग्रसर हुने विश्वास गर्न सकिन्छ। भ्रष्टाचारका घटनाहरू उजागर गर्ने र धरातल हल्लाउने पहलकदमी आयोगद्वारा भएको छ भन्ने विषयमा सायदै दुईमत होला। लोकतान्त्रिक पद्धति, विधिको शासन, सुशासन र आर्थिक समृद्धि चाहने सबै तह र तप्काका व्यक्तिहरू मिली होस्टेमा हैंसे गर्ने हो भने भ्रष्टाचारलाई जगबाटै भत्काउने काम कठिन र चुनौतीपूर्ण भए पनि असम्भव भने पक्कै छैन।

अखित्यारलाई प्रबल बनाउ

सगरमाथा नीर नबहाउ
यहाँ चाँदी कटाइ हुँदैछ
आमा काख नफैलाउ
यहाँ देश विखणिडत हुँदैछ

हिमाल, पहाड, तराई रुँदैछ

यहाँ आमाको गर्भ तुहिन्छ
भविष्यको हत्या गरिन्छ
नदीनाला गोजीमा थन्किन्छ
झोलामा शिक्षा तड्पिन्छ

पर्वत सिस नउठाउ
यहाँ सत्ता बलात्कृत हुँदैछ
पशुपति तिमी बचाउ
यहाँ तिम्रै मोलभाव हुँदैछ

यहाँ प्रकृति विनाश हुन्छ

जल विषाक्त बन्छ

अन्धकार व्याप्त हुन्छ

एकता श्रापित हुन्छ

जून प्रकाश नफैलाउ

यहाँ अन्धकारमा प्रश्नपत्र किनिन्छ

दैव शीतलहर नबहाउ

यहाँ केवल गरिबीको लास ढल्दछ

यहाँ विद्याको व्यापार हुन्छ

युवा शक्ति परदेशमा कुणिठन्छ

राष्ट्र ढुकुटी स्वार्थमा रितिन्छ

संविधान सदनमै अत्िक्षम्भन्छ

अब त

सपूत जन्माउ

जो भ्रष्टाचार विरुद्ध लड्नेछ

संस्था यस्तो बनाउ

जसले सुशासनको विगुल फुक्नेछ

अब त

जनता,

आयोग,

सरकार

जुरमुराउ

सहकार्यको हात बढाउ

अद्वितयारलाई प्रबल बनाउ

अनि आफ्नो भविष्य जोगाउ

**

सुशासनका लागि अखित्यार

॥ नरेन्द्रराज प्रसाई

केही समय सक्रिय रही बीचमा निष्कृयप्रायः रहेको अखित्यार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगमा नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ बमोजिम ६ वर्षका लागि श्री लोकमानसिंह कार्कीज्यूलाई २०७० सालको वैशाख २५ गते प्रमुख आयुक्तमा नियुक्त गरियो । त्यसपछि यो संस्था एकाएक चर्चाको शिखरमा पुगेको छ । अखित्यारमा कार्कीको बहालीसँगै भ्रष्टाचारीहरू दैनिकैजसो अखित्यारको कब्जामा पर्न थालेपछि कार्की नेतृत्वको आयोगलाई राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय क्षेत्रबाट गम्भीर चासो र महत्वका साथ हेर्न थालिएको छ ।

अखित्यार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले शैक्षिक योग्यताको प्रमाणपत्रदेखि नागरिकताको प्रमाणपत्रसम्म, सरकारी, सार्वजनिक जग्गा व्यक्तिको नाममा दर्ता गर्ने भूमाफियादेखि खोला भोलामा राख्ने जलमाफियासम्म, गाडीदेखि हवाईजहाजसम्म, भोले विद्यालयदेखि विश्वविद्यालयसम्म, अत्यावश्यक औषधि खरिद तथा वितरणदेखि चेलीबेटी बेचबिखन र श्रमशोषणसम्म भ्रष्टाचार र अनियमितताका थुप्रै काण्ड तथा प्रकरणहरूमा अनुसन्धान, छानबिन तथा कारबाही गरिरहेको छ । एकातिर राजनैतिक नेताहरूको बलमा भ्रष्टाचार मौलाउनेक्रम जारी छ भने अकोर्तिर भ्रष्टाचारलाई पक्षविपक्षबाट समेत राजनीतीकरण भइरहेको आजको नेपाली समाजमा अखित्यारप्रति जनताको आशा, भरोसा र विश्वास बढ्दै गइरहेको छ । सरकारका प्रायः सबै संयन्त्रहरू भ्रष्टीकरण भइरहेको सन्दर्भमा अखित्यारले हालको दिनमा गरेको कार्यबाट जनतामा सुशासन पाउने आशा जागृत हुन थालेको छ ।

अखित्यार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले एकातिर भ्रष्टाचारजन्य कार्यको परिचान गर्ने र यस्ता कार्य गर्नेमाथि कारबाहीका लागि दैनिकजसो विशेष अदालतमा मुद्दा दायर गर्दै आएको छ भने अकोर्तिर सरकारलाई नीतिगत तथा संस्थागत सुधारका लागि विभिन्न सुभावहरू दिइरहेको बेहोरा सञ्चारमाध्यामबाट सूचना पाइने गरेको छ । साथै, नेपाली समाजमा सामाजिक सांस्कृतिक कलड़का रूपमा रहेको चेलीबेटी बेचबिखन तथा ओसारपसार, वैदेशिक रोजगारीमा जाने श्रमिकका समस्या, कालोबजारी अनुगमनलगायत आमजनतासँग प्रत्यक्ष सरोकार राख्ने विषयहरूमा समेत अखित्यारले चासो राख्नै यसमा व्यापक सक्रियता बढाउँदै लगेको सुनिएको छ ।

अखित्यार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगमा श्री लोकमानसिंह कार्कीले प्रमुख आयुक्तको कार्यभार सम्हालेदेखि नै भ्रष्टाचारविहीन समाज नै सबैको अधिकार हो भन्ने मूलमन्त्रलाई आत्मसात गरी

सोहीबमोजिम काम गर्दै आउनुभएको छ । उहाँकै पारामा लागेर स्वच्छ छविका सम्बन्धित व्यक्तिहरूले पनि यसै मन्त्रलाई मूल आधार बनाएको पनि पाइन्छ ।

लोकमानसिंह कार्कीको नेतृत्वमा आयोगले मानव अधिकारको सम्मान, लोकतान्त्रिक पद्धति र कानुनी राज्यको प्रत्याभूति, सुशासनको प्रवर्द्धन तथा द्रुतर सामाजिक, आर्थिक विकाससहितको भ्रष्टाचारमुक्त समाज निर्माण गर्न प्राथमिकता दिइएको सुनिदै आएको छ । भ्रष्टाचार नियन्त्रणको साथसाथै आयोग तथा त्याँ कार्यरत कर्मचारीहरूले बाढीपीडित, चिसोपीडित (शीतलहर)लाई राहत वितरण, वैदेशिक रोजगारीका सिलसिलामा अलपत्र परेका नेपालीहरूलाई घरफिर्ताका लागि आवश्यक प्रबन्ध मिलाउने जस्ता अत्यन्त मानवीय संवेदनाका कार्यहरूसमेत गर्दै आएको बेहोरा हामीले सुन्दै आएका छौं ।

आयोगले थालनी गरेको भ्रष्टाचार जुनसुकै परिभाषा र मात्रामा भए पनि अपराध नै हो र सार्वजनिक पदाधिकारीले आफूलाई प्राप्त अधिकारको दुरुपयोग गर्नु आफैप्रति र राष्ट्रप्रतिको धोका हो भन्ने कुरालाई व्यानमा राखी शिक्षा, स्वास्थ्य, सामाजिक सुरक्षा, स्थानीय विकासलगायत पूर्वाधार निर्माण, वैदेशिक रोजगारी तथा अध्यागमन, राजस्व प्रशासन, प्राकृतिक स्रोत, सर्वसाधारणको जीवनसँग प्रत्यक्ष सरोकार राख्ने विषय र क्षेत्रमा देखिएका अनियमितता र विकृतिहरू नियन्त्रण गर्न थालेका प्रयासहरू प्रशंसनीय छन् । जनताको आँखाबाट हेर्दा नेपालको प्रशासनमा हुँकै गएको समयमा निर्णय नगर्ने तथा निर्णय पन्छाउने प्रवृत्ति क्रमशः आयोगकै सक्रियतामा कम हुँदै गएको सर्वीविदितै छ । तर यसमा अपेक्षित नतिजा चाहिं नदेखिएकाले अब आयोगले थप सक्रियता देखाउनुपर्ने बेला आएको छ ।

अखित्यार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगका प्रमुख आयुक्तमा कार्कीको नियुक्तिसँगै नेपालको शैक्षिक प्रणालीमा विगतदेखि भाँगिंदै गएका विकृतिहरू उजागर भएका छन् । सयौँ भोले स्कुलहरू अब खारेज भइरहेका छन् । स्वास्थ्य क्षेत्रमा आमूल सुधारका सङ्केत देखा परेका छन् । वैदेशिक रोजगारीको क्षेत्रमा भएको समस्याको टड्कारो पहिचान भएको छ । जलस्रोत क्षेत्रमा खोला भोलामा राख्ने पद्धति र प्रवृत्तिको पहिचान भएको छ । VAT लगायत कर प्रशासनमा सुधारका प्रयासहरूको थालनी भएको छ तर यी प्रयासहरू पर्याप्त नभएको बेहोरा पनि सुनिएको छ ।

अखित्यार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले सामाजिक विकृति र विसङ्गति रोक्न तथा भ्रष्टाचारजन्य कार्य नियन्त्रण गर्न निजी क्षेत्र, नागरिक समाज गैरसरकारी संस्थाहरूसँगको सहकार्यसमेत गर्दै आएको पाइएको छ । आयोगले आफ्ना गरिविधिहरू सामाजिक सञ्जालमार्फत प्रचारप्रसार गरेर जनतालाई सुसूचित गराउँदै आएको छ ।

अखित्यार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगका प्रमुख आयुक्तले हरेक महिनाको एक दिन नागरिकहरूसँग भेटघाट गरी उनीहरूका समस्याका विषयमा चासो राख्ने तथा भ्रष्टाचारजन्य विकृति नियन्त्रण गर्न सल्लाहसुभाव लिने अभ्यासको थालनी भएको छ । यस कार्यले पनि अखित्यार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग अहिले सबै नेपाली जनताको धरोहरको केन्द्र बनिरहेको छ ।

राजनीतिक सङ्करणको आडमा देशलाई काटाकाट गर्ने, धमिलो पानीमा माछा मार्न खोज्ने अराष्ट्रिय र भ्रष्ट तत्त्वहरू आयोगको कामबाट डराएको अवस्था छ ।

भ्रष्टाचार नियन्त्रणका लागि सर्वोच्च निकायको रूपमा रहेको अखित्यार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले मानव अधिकारको सम्मान र संरक्षण तथा प्रवाहकारी सेवा प्रवाहको ग्यारेन्टी हुने व्यवस्था गर्नेतर्फ आफूलाई समाहित गर्ने अभिप्राय राखेको छ । यसका साथै भ्रष्टाचारजन्य क्रियाकलाप नियन्त्रण गर्ने कार्यलाई सशक्त र नतिजामुखी बनाउन यसको संस्थागत विकासमा जोड दिनु अहिले यसको मुख्य भूमिका हुनुपर्छ भन्ने चेतनशील वर्गको माग रहेको छ । साथै आयोगप्रति ह्वातै बढेको जनविश्वास कायम राखिराख्न जनस्तरसम्म आयोगको पहुँच विस्तार गर्नुपर्ने आवश्यकता खड्किएको छ । आयोगले आफूभित्र रहेका विकृति र विसङ्गतिहरूसमेत पर्खाल्न सुरु गरिसकेको पनि देखिइसकेको छ । यस्तो पारदर्शी र सक्षम अवस्था भएको हुँदा वर्तमान नेतृत्वबाट आगामी दिनमा नेपालमा भ्रष्टाचार नियन्त्रण भई सुशासन कायम हुने आशाका किरणहरू देखापरेको अवस्था छ ।

माथि भनिए अनुसार डेढ वर्षाधिदेखि अखित्यार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग चर्चाको शिखरमा रहेको छ । अहिलेको अन्योलग्रस्त मुलुक जतासुकै सङ्करणकै मारमा परेको छ । यस स्थितिमा जनमनले राष्ट्रका लागि केही गर्नेको खोजी गरिरहेको बेला अखित्यार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग मुख्य केन्द्र विन्दुका रूपमा देखापरेको छ । त्यसैले पनि प्रायः धेरैका मुख्यमा अखित्यार ! अखित्यार !! र अखित्यार !!! नै टाँसिएको छ ।

नेपाली समाजमा फेरि अखित्यारको नै गाइँगुइँ कुरा चल्न थाल्छ । मान्छेहरू भन्ने गर्छन् अखित्यार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग अहिलेको नेपालको एउटा आशलाग्दो र भरपर्दो मानिन्छ । नेपालका सार्वजनिक ठाउँमा बसेर आफ्नो पदीय दायित्वलाई विसर्ग व्यक्तिगत फाइदाका लागि मरिमेट्नेका लागि अखित्यारले नै यसको निराकरण गर्ने काम गरिरहेको छ । वास्तवमा अहिलेको सङ्करणकालीन समयमा अखित्यार भन्नु नै गैरकानुनी काम गर्नेहरूका लागि नियन्त्रणको एउटा पवित्र थलो बनेको छ ।

**

सनातन दर्शनमा भ्रष्टाचार नियन्त्रण र प्रशासन

मोहन बन्जाडे*

१. भूमिका

सनातन दर्शन विश्वास प्रणाली (Faith System) मात्र होइन। यसमा जीवन पद्धति, राज्य प्रणाली, न्याय व्यवस्था, देवानी र फौजदारी लगायतका कानुनी व्यवस्था, परराष्ट्र सम्बन्ध र विदेश नीति, शान्ति र युद्ध सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय कानुन, सदाचारका नियम, व्यक्तित्व निर्माण र शिक्षा प्रणाली, कामको वर्गीकरण, साहित्य, सङ्गीत, कला, चिकित्सा, व्याकरण, कानुन व्यवस्थाका नियम, वातावरण संरक्षण लगायत अनेक विषयमा चर्चा छ।

पूर्वीय दर्शनमा गरिएका गलत अनुवाद र गलत व्यवस्थाका कारण भ्रम सुजना गर्ने प्रयास पनि भएका छन्। निहित स्वार्थसहित केही विदेशी र उनीहरूबाट आफ्नो स्वार्थ पूर्ति गर्दै आएका केही स्वदेशीहरू आफ्नो ऐतिहासिक धरोहरप्रति उदासीन छन् भने केही किंकर्तव्यविमृद्ध र केही विरोधी सरह भएर देखिएका पनि छन्। तर आजभन्दा हजारौं वर्ष पहिले त्यसबेलाको सामाजिक व्यवहारलाई चित्रित गर्दै तथा त्यसपूर्वका शास्त्रको अध्ययन गर्दै अरू तपस्वी/ऋषि र जनताको माग अनुसार नै कतिपय शास्त्र लेखिएको कुरा ती शास्त्रबाट (स्मृति) देखिन्छ। यी ऋषि विधायक थिएनन्। उनीहरूले त्यसबेलाको समाजमा चलेका रीत, परम्परा, व्यवहार, चलन, प्रथा र विवेक प्रणालीलाई आधार बनाई यी स्मृति र शास्त्रको रचना गरेको देखिन्छ। जसरी आजको कानुनले आजको प्रतिनिधित्व गर्दै, त्यस्तै त्यसबेलाको शास्त्रले त्यो समयको प्रतिनिधित्व गर्दछ।

तथापि त्यसबेलाका ती शास्त्र धेरै अर्थमा उन्नत थिए। आजको न्यायप्रणालीले स्वीकार गरेका कैयौं सिद्धान्त ती शास्त्रमा ठाउं ठाउंमा रहेको पाइन्छ। खासगरी मनस्मृति, नारद स्मृति, याज्ञवल्क्य स्मृति, शुक्रनीति र कौटिल्यको अर्थशास्त्रमा न्याय प्रणाली, न्यायका सिद्धान्त, विविध कानुन लगायतका विषयमा पर्याप्त चर्चा छ साथै यी ग्रन्थमा भ्रष्टाचार नियन्त्रण र सुशासन सम्बन्धमा पनि प्रशस्त व्यवस्थाहरू रहेको पाइन्छ।

यी शास्त्र निकै पुराना र त्यो समय सापेक्ष हुँदा कतिपय विषय आजको सोच अनुसार नहुन सक्छन्। तर कतिपय सन्दर्भलाई गलत अनुवाद र कतिपय व्यवस्थाको गलत व्याख्या गरी यिनको महत्वमा प्रश्न उठाउने कुचालबाट सतर्क हुन जरुरी छ। ती विधाबाट आजको पुस्ताले आफ्ना पुर्खाको धरोहरप्रति कृतज्ञ भई अध्ययन गर्न पनि जरुरी छ। हाम्रा पूर्वजले प्रतिपादन गरेका कतिपय सिद्धान्तहरूको जस हाम्रा पूर्वजले पाउनु नै उनीहरूकाप्रति हामीले गर्ने न्याय हुनसक्छ।

* अधिवक्ता

विदेशीहरू आफ्ना पूर्वजका कृतिको सकारात्मक प्रचार गर्न्हन् । उनका कृति हाम्रा पाठ्यक्रममा पढाइन्छन् । हामी हाम्रा पुर्खले हजारौं वर्ष पहिले गरेका व्यवस्था र प्रतिपादन गरेका सिद्धान्तलाई कुनै विदेशीको योगदान भनी कण्ठ गर्दछौं र उनीहरूकै नामबाट उद्भुत गर्दछौं । आजको पुस्ताले यी शास्त्र अध्ययन गरी हाम्रा पुर्खले कस्तो उन्नत व्यवस्था गरेका थिए ? के कस्ता आविष्कार गरेका वा के कस्ता सिद्धान्त प्रतिपादन गरेका थिए ? जान्न बुझ्न जस्ती छ । तसर्थ यो आलेखमा भ्रष्टाचार र सुशासन सम्बन्धी केही स्मृति, नीति र अर्थशास्त्रका केही उद्धरण लिई तिनको संक्षिप्त चर्चा गर्ने प्रयास गरिएको छ । यो आलेख पूर्वजप्रतिको श्रद्धा र सम्मान त हो नै साथै नयाँ पुस्ताप्रति प्रेरणा बनी आफ्नो पुर्खप्रति सम्मान गर्ने वातावरण बनोस् र आजको पुस्ताले केही सिकी सुधार गर्न सकियोस् भन्ने कामना पनि रहेको छ ।

२. शास्त्रहरूबाट उद्धरण

(क) मनुस्मृति

राज्यले प्रत्येक शहरमा गरिने सम्पूर्ण कामहरूको रेखदेख, हेरविचार अर्थात् अनुगमनका लागि नक्षत्रहरूमा शुक्ततारा जस्तै अत्यन्तै बृद्धिमान् र तेजस्वी अधिकारीहरू (नगर प्रमुखको रूपमा) नियुक्त गर्नुपर्छ । (७।१२१)

नगर प्रमुखले ती सबै गाउँका अधिकारीहरूको हेरविचार गर्नुपर्छ र राज्य (राजा) ले आफ्ना जासुसहरूबाट ती सबै पदाधिकारीहरूको र सर्वसाधारण जनताको आचार र व्यवहारको राम्रो जानकारी राख्नुपर्छ । (७।१२२)

जनताको हेरविचार र रक्षा गर्न खटाइएका त्यस्ता अधिकारीहरू धेरैजसो अकाको धन सम्पत्तिमा च्याल काँड्ने, ठग्ने र घूसखोरी गर्ने (वज्चक) हुन्छन् । राज्य (राजा) ले त्यस्ता व्यक्तिहरूबाट सर्वसाधारण जनतालाई सदैव जोगाउनु पर्नेहुन्छ । (७।१२३)

यसरी मनुस्मृतिमा सुशासन र भ्रष्टाचार नियन्त्रण गर्न असल व्यक्ति नियुक्त गर्ने, सो कार्यका लागि सूचना सङ्कलन गर्नुपर्ने, भ्रष्ट प्रवृत्तिका व्यक्तिले जनताबाट घूस रिसवत लिने हुँदा तिनबाट जनतालाई जोगाउनुपर्ने प्रस्तु व्यवस्था गरिएको देखिन्छ ।

मनुस्मृतिले भ्रष्टाचारलाई कडा अपराध मान्दै, भ्रष्टाचारको अपराध गर्नेलाई कठोर सजाय गर्नुपर्ने व्यवस्था गरेको छ । सातै अध्यायको एकसय चौबीसौ श्लोक भन्दछ-

ये कार्यिके भ्योडर्थमेव गृहणीय : पापचेतस : ।

तेषां सर्वस्वमादाय राजा कर्यात्प्रवा सन्म् । १२४॥

अर्थात् कुनै पापी (अपराधी) कर्मचारीले सर्वसाधारण जनता वा अर्को कुनै कर्मचारीबाट घूस रिसवत लिएमा राज्य (राजा) ले त्यस्तो अपराधीको सर्वस्वहरण गरी त्यस्तो भ्रष्टाचारीलाई देश निकाला समेत गर्नुपर्दछ ।

यस्तै आठौ अध्यायको त्रिचालीसौ श्लोक भन्दछ-
नोत्पादयत्वर्य कार्यराजा नाप्यस पुरुषः ।
नच प्रापितमन्येन ग्रसेदर्थ कर्थचन । १४३॥

अर्थात् राज्य प्रमुख (राजा) अथवा उनका प्रतिनिधिले आफैले कुनै मुद्दा मामिला उठाउन वा कसै विरुद्ध उजुरी गर्न हुँदैन । याने राज्य प्रमुख वा न्याय प्रक्रियामा सम्बद्ध रहेको व्यक्ति स्वयम्भले आफै उजुरी/जाहेरी दिनु हुँदैन । साथै निर्णयकर्ता राजा वा राजाको प्रतिनिधि जोसुकै किन नहोस् उसले अर्को व्यक्तिबाट धनसम्पत्ति पाउने इच्छाले कहिल्यै पनि मुद्दा खारेज गर्नु हुँदैन ।

मनुस्मृतिको आठौ अध्यायको ४३३ श्लोकले मुद्दा मामिलाको सुरुवात र अन्त्यमा तटस्थता, पक्षपात विहीनता र न्यायपूर्ण र सम्यक व्यवहारको अपेक्षा गरेको छ । पूर्वाग्रह पीडित भई उजुरी आफै दिई वा दिन लगाई कष्ट दिन नहुने भन्ने पनि यसको आशय बुझिन्छ । साथै घूस रिसवत लिई निर्णय गर्न नहुने भन्ने यसको प्रस्त सन्देश त छैदैछ ।

मनुस्मृतिको नवौ अध्यायको १३१३३ श्लोक पनि भ्रष्टाचार नियन्त्रणसँग प्रत्यक्ष सम्बन्धित देखिन्छ ।

ये नियुक्तास्त कार्येषु हन्युः कार्याणि कार्यिनाम् ।
धनोस्मणा पच्यमानास्तानि स्वाल्कालयेन्तुप । २३१॥

अर्थात् कुनै कर्मचारीले राज्यका काममा नियुक्त भएको अन्य कर्मचारीले गरेका कार्य धनको लालचमा परी वा घूसरिसवत लिई नष्ट गर्दछ भने त्यस्तो व्यक्तिलाई दरिद्र बनाउनुपर्छ । याने उसको सर्वस्वहरण गर्नुपर्छ ।

यसरी राज्यको कर्तव्यपालनाको सिलसिलामा एउटा कर्मचारीले गरेको काम अर्को कुनै कर्मचारीले भ्रष्टाचारका कारण नष्ट गर्न नहुने र गरेमा कठोर सजायको भागी हुनुपर्ने व्यवस्था गरिएको छ । सर्वसाधारण लक्षित अधिल्लो (७।२४) उदाहरणमा देश निकाला समेत गर्ने सजाय उपयुक्त ठहराइएको छ भने कर्मचारी लक्षित यस श्लोकमा 'सर्वस्वहरण' नै पर्याप्त हुने मानिएको छ ।

घूसको लेनदेन गरी धन बटुल्ने लगायतका अपराधीहरूलाई (९।२५८) गोप्य कुरा पत्ता लगाउन निपुण, सुन्दर र असल चरित्रका गुप्तचरहरूलाई ठाउँ ठाउँमा खटाएर अपराधी पत्ता लगाई नियन्त्रणमा लिई

वशमा पार्नुपर्छ । (९।२६१) त्यस्ता भ्रष्टाचारी लगायतका अन्य अपराधीहरूले गरेका क्रियाकलाप अरू सबै व्यक्तिहरूलाई सुनाउँदै त्यस्ता अपराधीहरूलाई अपराध अनुसार दण्ड दिनुपर्छ । (९।२६२) त्यस्ता अपराधीहरूलाई नियन्त्रण गर्न दण्ड नै गतिलो उपाय हो । (९।२६३)

भ्रष्टाचारी र अन्य अपराधीलाई पक्रन उनीहरू लुकीछिपी बस्ने, भेला जम्मा हुने विभिन्न स्थानमा गुप्तचर खटाउनुपर्छ । (९।२६४-२६७) साथै गुप्तचरहरूले उनीहरूलाई विभिन्न लोभलालच देखाएर वा बहाना बनाएर पक्रनुपर्छ । गुप्तचर आएको थाहा पाएर सावधान भएकाहरूलाई तिनकै नजिकका नातेदार, बन्धुबान्धव वा आफन्तमार्फत पक्राउनुपर्छ । (९।२६८,२६९)

भ्रष्टाचार नियन्त्रण र सुशासनका लागि मनुस्मृतिमा अन्य रोकथाममूलक उपायहरूको (Preventive measures) पनि चर्चा गरिएको छ ।

मन्त्रीदेखि अन्य पदाधिकारी र कर्मचारी नियुक्त गर्दा गुण दोष विचार गरी क्षमतावान् व्यक्तिहरूलाई नियुक्त गर्नुपर्ने व्यवस्था छ । (७।४५-५४ तथा ६०-६७) साथै क्षमतावान्, ज्ञानी र अनुभवी व्यक्तिलाई काममा लगाउँदा उनीहरूको रुचि, प्रवृत्ति र क्षमता अनुसारकै काममा लगाउनुपर्छ । (७।६२,६३)

राज्यमा राष्ट्रप्रमुख (राजा) देखि मन्त्री, सभासद, सेवक लगायत जनताका पनि कर्तव्य हुन्छन्, ती कर्तव्य स्पष्ट हुनुपर्छ र सबैले आ-आफ्ना कर्तव्यको पालना गर्ने वातावरण पनि हुनुपर्छ । (७।३६)

(ख) याज्ञवल्क्य स्मृति

राज्य (राजा) ले धूस रिसवत लिने राज्यका कर्मचारीहरूले आर्जन गरेको धन सम्पत्ति सर्वस्वहरण गरी उसलाई दरिद्र बनाउनुपर्छ । साथै त्यस्तो कर्मचारीलाई नोकरीबाट मात्र होइन देशबाट नै निकाला गर्नुपर्छ । (९।३३८)

राज्यको उत्तरदायित्वका उच्च पदमा रहेका अधिकारी एवम् कर्मचारीको चरित्र, आचरण, कार्य एवम् व्यवहारबारे समय-समयमा गुप्तचरहरूद्वारा जाँच गराउनुपर्छ । त्यस्तो जाँचबाट उत्तम चरित्र देखिएका व्यक्तिहरूको उन्नति तथा दान पुरस्कारको व्यवस्था गरी सम्मानित गर्नुपर्छ । जाँचबाट भ्रष्ट चरित्र देखिएका व्यक्तिहरूलाई अपदस्थ वा उनीहरूको अपराध अनुसारको दण्ड दिनुपर्छ । (९।३३७)

राज्य प्रमुख वा स्वयम् राजाले आफ्नै निकट नातेदारहरूलाई पनि अपराध अनुसारको दण्ड दिनुपर्छ । अपराध गरेमा आफ्नो नाता वा ठूलो पदमा भएका कारण उनीहरू अदण्डनीय हुँदैनन् । अपराधी अपराधी नै हो उ जो कोही भए पनि दण्डित हुनुपर्छ । अतः बिना कुनै पक्षपात अपराधीहरूलाई अपराध अनुसार समान दण्ड गर्नुपर्छ । (९।३५७)

मुद्दाको कुनै वादी वा प्रतिवादीका प्रति स्नेह, लोभ वा भयवश व्यवहारमा पक्षपात गर्ने अर्थात् धर्म-नियम विपरीत निर्णय दिने सभासद् (न्यायसभा) लाई पदबाट हटाउनु (अपदस्थगनु) मात्र पर्याप्त हुँदैन। उनीहरूलाई पृथक पृथक रूपमा दण्डित पनि गर्नुपर्दछ। साथै त्यस्ता निर्णयकर्तालाई विवादसँग जोडिएको लाभको दुगुना धन जरिवाना गर्नुपर्दछ।

याज्ञवल्क्य स्मृतिमा पनि सुशासन कायम गर्ने तथा भ्रष्टाचार नियन्त्रणका लागि विभिन्न किसिमका परोक्ष उपायहरू पनि अवलम्बन गर्नुपर्ने बताइएको छ।

याज्ञवल्क्य स्मृतिले स्वयम् राजा याने राज्य प्रमुखमा पनि निश्चित योग्यता/क्षमता हुनुपर्ने भन्दै विभिन्न बीसवटा गुण हुनुपर्ने बताएको छ। (१।३०८-२१०)

लेनदेन कारोबार एवम् भूमि क्रय बिकयमा निश्चित रीत पुऱ्याउनुपर्ने (१।३१७-३१९) र राज्यको आयव्यय विवरण राख्न कुशल योग्य, इमान्दार, कर्तव्यनिष्ठ तथा समर्पित वृत्तिका व्यक्ति रहेका आय विभाग, व्यय विभाग र अनुदान विभाग गठन गर्नुपर्ने (१।३२१) व्यवस्था पनि यस स्मृतिमा रहेको छ।

स्वयम् राज्य प्रमुखले न्याय सम्पादनको काम गर्दा न्यायविद्सँग बसी निर्णय गर्नुपर्दछ। न्याय सम्पादनको कार्य न्यायशास्त्र बमोजिम गर्नुपर्दछ। क्रोध र लोभमा परी स्वयम् राजाले पनि निर्णय गर्न हुँदैन। (२।१) न्यायाधीश नियुक्त गर्दा निश्चित योग्यता भएका र असल चरित्र एवम् प्रवृत्ति भएका व्यक्तिलाई नियुक्त गर्नुपर्दछ। (२।२)

गम्भीर प्रकृतिका अपराधमा पकाउ परेका व्यक्तिलाई तत्काल बयान लिनुपर्दछ, अन्य सामान्य विवादमा बयान दिन अभियुक्तको इच्छा वा सुविधा अनुसार केही समय दिनुपर्दछ। (२।१२)

मुद्दाको सन्दर्भमा साक्षीको लक्षण र व्यवहारलाई ध्यानमा राखी ऊ विश्वसनीय भए नभएको निरूपण गर्नुपर्दछ। अर्थात् बकपत्रको समयमा खास खास लक्षण देखाउने व्यक्तिलाई अविश्वसनीय मान्नु पर्दछ। (२।१३,१४,१५)

कुटसाक्षी (भुठा बोल्ने साक्षी) लाई तोकिएको दण्ड गर्नुपर्दछ। (२।७७)

(ग) नारदस्मृति

यदि कुनै मुद्दाको निर्णय वा सजाय निर्धारण गर्दा न्यायको विपरीत हुने गरी गरिएको छ भने सम्बद्ध व्यक्तिले त्यस्तो मुद्दाको कारबाही फेरि अर्को पटक (Tried once more) गराउन पाउँछ। (१।६५)

न्यायालयको कुनै न्यायाधीशले रिसराग, अज्ञानता वा मोहवान (Covetousness) अन्यायपूर्ण सजाय दिएको (सुनाएको) छ भने त्यस्तो व्यक्ति न्यायाधीशको पदमा रहिरहन अयोग्य हुन्छ। साथै त्यस्तो न्यायाधीशलाई राज्य (राजा) ले त्यस्तो कसुर बापत सजाय गर्नुपर्दछ। (१।६७)

कर्तव्य पालनाको सिलसिलामा स्वयम् राज्य प्रमुख (राजा) ले पनि कुन कुरा सही र कुन कुरा गलत हो भन्ने कुरा पत्ता लगाउन सदैव चिन्तित र चनाखो रहनुपर्छ । (१।६८)

राजाले न्यायाधीश नियुक्त गर्दा सम्मानित, स्वाभिमानी र इमान्दार तथा आफ्नो गम्भीर जिम्मेवारी वहन गर्न सक्ने व्यक्तिलाई मात्र न्यायाधीशमा नियुक्त गर्नुपर्छ । (१४)

न्यायाधीशहरूमा पवित्र कानुन, सतर्कताका नियम (Rules of Prudence), उच्च चरित्र र गुण, सत्यनिष्ठता र तटस्थता विषयमा मित्र वा शत्रुसँग समभाव राख्ने क्षमता हुनुपर्छ । (१।५) साथै उसले निषेक्ष न्याय प्रदान गर्न सक्नुपर्दछ । अन्यायद्वारा न्यायको, भुठद्वारा सत्यको विनाश भइरहेको कुरा मुकदर्शक बनी हेरिरहने न्यायाधीशको विनाश उनीहरू आफैबाट हन्त । (१।६।७,८)

(घ) शूक्रनीति

राष्ट्रसेवकले तलबको रूपमा राज्यधन प्राप्त गर्दछ । कसैले त्यस्तो तलब राज्यले प्रदान गरेको पारिश्रमिक) बाहेकको राज्यको धन हरण गर्दछ भने उ स्वयम् नाश हन्छ । (२।२५५)

राज्य (राजा) ले नदिइकन आफ्नो तलबभन्दा बढी पाउने अभिलाषा गर्नुहुँदैन। राज्यको अनुमति बिना माथ्यास्थकी (मध्यस्थ भई काम गरेको ?) पारिश्रमिकको पनि इच्छा गर्नु हुँदैन। (३१३६०)

घूस रिसवत लिन हुँदैन । राजालाई नभएको बनावटी कुरा भन्न हुँदैन । जथाभावी सजाय दिने र ज्यादा कठोर सजाय दिइरहने राजालाई राज्यको रक्षा होस् भनी एकान्त पारेर सम्भाउनुपर्छ । लोकको हित हुँदैन भन्ने पनि राजालाई हित हने करा गर्नैपर्दछ । (२।२६३)

राग, लोभ, डर, द्वेष र वादी प्रतिवादीसँग एकान्तमा कुरा गर्नु पक्षपातका पाँच कारण हुन्छन् । (४।५१७)

जुन सभासद (न्याय सभा/न्यायकर्मी) ले वादी प्रतिवादी उपस्थित भएपछि पनि उनीहरूको उजुर लिंदैनन्, तिनीहरूलाई चोरलाई हने सजाय हनुपर्छ । (४।५।१५१)

मनपरी गरी फैसला गर्ने राजा पनि पापी हुन्छ । तसर्थ स्वयम् राजाले पनि धर्मशास्त्रमा विरोध नपारी अर्थशास्त्रको विचार गर्नुपर्छ । (४।५।२६८)

राजा अर्थमा प्रवृत्त हुन लागेमा सभासदहरू चुप लागेर बस्नु हुँदैन । यदि त्यस्तो देख्दादेख्दै सभासद चुप लागेर बसे भने राजासहित तिनीहरू पनि नरकमा पर्दछन् । (४।५।२७६)

मन्त्री वा न्यायाधीश कसैले पनि गर्नुपर्ने नगरी अकै काम गर्न लागे भने तिनीहरूलाई सो काम गर्न दिन् हाँदैन र हजार महा दण्ड गर्नुपर्छ । (४५।२७७)

राज्य प्रमुखले सभासद (न्यायाधीश) को दोष देखेमा त्यो दोषलाई निर्मूल पारी आफैले इन्साफ गर्नुपर्छ । (४।५।२७८)

साथै, शुक्रनीतिमा भ्रष्टाचार नियन्त्रण गर्ने तथा सुशासन कायम गर्न सहायक हुने अन्य उपायहरूको ठाउँ-ठाउँमा चर्चा गरिएको छ ।

राज्य संयन्त्रमा नियुक्त गर्दा धेरैभन्दा धेरै विधामा ज्ञान राख्ने व्यक्तिहरूलाई नियुक्त गर्नुपर्छ । (४।५।३३)

राज्य प्रमुखले शास्त्र (कानुन/विषयवस्तु) मा पारझत इन्द्रिय जितेको, सत्त्वुद्धि भएको, कोमल वचन भएको, स्थिर बुद्धि भएको, उद्योगी (काम गर्न उद्यत) र रिसराग नभएको ज्ञानी व्यक्तिलाई सुम्पनुपर्छ । (४।५।११,१२,१३)

कसै विरुद्ध आरोप लगाउनुपर्दा वा उसका बारेमा निर्णय गर्दा उसको कुरा सुन्नुपर्छ । (४।५।४४)

राज्यमा आफूले गर्ने क्रियाकलापसँग सम्बन्धित सूचना र अभिलेख अद्यावधिक राखी माथिल्लो निकायमा सूचित गर्ने प्रणाली बसाउनुपर्छ । खासगरी राज्यको आमदानी, खर्च, स्रोत साधन र सम्पत्तिको अभिलेख राख्नुपर्छ । (२।१०१-१०६)

राज्यले विभिन्न काममा नियुक्त वा खटिएका व्यक्ति तथा राज्यका साधन, स्रोत, सम्पत्ति तथा आय-व्यय बारे बराबर जाँच पडताल गर्नुपर्छ । साथै त्यस्तो काम गर्ने व्यक्तिहरूको बेला-बेलामा सरुवा पनि गर्नुपर्छ । (२।१०७)

राज्यले लक्षित प्रशासन र प्रशासनबाट प्रतिफल प्राप्त गर्न खास प्रकृतिका कामको निम्न टोली बनाई काम गराउनुपर्छ । साथै उनीहरूले गरेको काम ठीकसँग भए नभएको हेने व्यवस्था पनि मिलाउनुपर्छ । (२।१०९,११०)

नियुक्त कर्मचारीको काम गर्ने तरिका विचार गरेपछि कामको हेरफेर गर्नुपर्छ । जसलाई पायो उसैलाई धेरै समयसम्म अधिकार दिनुहुँदैन । (२।१११)

जुन व्यक्तिलाई जति अधिकार दिन उपयुक्त हुन्छ त्यसै मुताबिक त्यसलाई त्यातिमात्र अधिकार दिनुपर्दछ । किनकि अधिकाररूपी मदिरा पिएपछि प्रायः सबै त्यसप्रति मोहित हुन्छन् । (२।११२)

राष्ट्र सेवकको काम हेरी बढी काम गर्न सक्ने देखिए भइरहेकोभन्दा माथिल्लो पदमा बढुवा गर्नुपर्छ र त्यस स्थानमा त्यसभन्दा मुनिको व्यक्तिलाई पदवृद्धि गरी नियुक्त गर्नुपर्छ । (२।११३) त्यस्तो व्यक्ति लायक नभएमा भने उसको पदवृद्धि गर्नुहुँदैन । नियुक्ति गर्दा गुणका आधारमा गर्नुपर्छ । (२।११४,११५)

(ड) कौटिल्यको अर्थशास्त्र र भ्रष्टाचार नियन्त्रण सम्बन्धी व्यवस्था

यस शास्त्रको “अध्यक्ष प्रचार” शीर्षकको प्रकरण २४ को अध्याय ८ मा राज्यको कोष बढाउन अन्य कुराका अतिरिक्त कर्मचारीलाई घूस खानबाट रोकनुपर्ने व्यवस्था गरिएको छ । (२)

राज्यकर असुल गरी त्यसलाई कोषमा जम्मा नगरेमा त्यस्तो व्यक्तिलाई नोक्सानी पुऱ्याएको राशिको दशगुणा जरिवाना गर्नुपर्छ । (४)

राज्यकोषको अध्यक्षले विभिन्न ४० किसिमबाट राज्यकोषको द्रव्य अपहरण गर्न सक्ने बताइएको छ । यी चालीस बुँदामा राजस्व हिनामिना गर्ने विभिन्न तरिकाबारे बताइएको छ । जसमा घूस लिएर ऐउटाको सम्पत्ति अर्काको नाममा दर्ता गर्ने, राज्यकर असुल नगरी घूस खाएर खातामा असुल भएको भनी दर्ता गरेर, घूस रिसवत लिई बजार भाउ बढाएर राजस्व हिनामिना गर्ने जस्ता कुराहरू पनि परेका छन् । (१२)

कुनै विभागाध्यक्षले अनुचित तरिकाले धन कमाएको शड्का भएमा विभागका अन्य कर्मचारीहरू र करदाता समेतबाट सूचना प्राप्त गर्नुपर्छ । सूचनाका निम्नि ढाँटेमा उसलाई पनि मूल कसुरदार सरह सजाय गर्नुपर्छ ।

कसैले राज्यको धन सम्पत्ति हिनामिना गरेको भए राज्यलाई त्यसको सूचना दिन उर्दी गर्नुपर्छ । त्यस्ता सूचनालाई आधार बनाई कारबाही अद्य बढाउनुपर्छ । (१४)

राज्यको धन सम्पत्ति हिनामिना गरेको सूचना दिएकोमा त्यसको अपराध प्रमाणित भएमा सूचनादातालाई कुल बिगोको छैठौं भाग र उ राज्यको कर्मचारी भए बाह्नौं भाग पुरस्कार दिनुपर्छ । धेरै हिनामिनाको सूचना दिएकोमा थोरै मात्र पुष्टि भए पुष्टि भएको रकमको आधारमा पुरस्कार दिनुपर्छ । सूचनाबाट अपराध सिद्ध हुन नसकेमा सूचनादातालाई दण्ड दिनुपर्छ, क्षमा दिन हुँदैन । (१६)

सूचनादाताले अभियुक्तबाट घूस लिई उसको पक्षमा लागेर अदालतमा साँचो बयान नदिए उसलाई वधदण्ड (प्राणदण्ड) नै दिनुपर्दछ । (१६)

अध्यक्षप्रचार शीर्षक अन्तर्गत प्रकरण २५ अध्याय ९ मा उपयुक्त परीक्षा उपशीर्षकमा भ्रष्टाचारको प्रकृतिबारे पनि चर्चा छ ।

पानीभित्र रहेका माछाले पानी खाएको थाहा नपाइए जस्तै धनको अधिकारमा काम गर्ने कर्मचारीले धन खादै गरेको पनि थाहा हुँदैन । (१६)

आकाशमा उड्दै गरेको चराको गति पत्ता लगाउन सकिए पनि राज्यको धन गमन गर्ने कर्मचारीका विषयमा पत्ता लगाउन सजिलो छैन । (१७)

राज्यको धन हिनामिना गर्नेलाई राज्य (राजा) ले पत्ता लगाएपछि तिनको धन सम्पत्ति र अधिकार खोसी निजले फेरि त्यसो गर्न नपाउने तर हिनामिना गरेको रकम ओकल्ने गरी तिनलाई न्यूनतम (तल्लो तहको) पदमा घटुवा गर्नुपर्छ । (१८)

राज्यको धन नखाईकन न्याय परायण हुँदै राज्यको समृद्धिमा प्रयत्नशील रहनेलाई प्रिय मान्युपर्दछ र सम्मानपूर्वक उच्च पदमा स्थापित गराउनु पर्दछ । (१९)

कौटिल्यको अर्थशास्त्रको “धर्मस्थीय” शीर्षक अन्तर्गत प्रकरण ७९, अध्याय ४ को “गुढाजीविनां रक्षा” (षडयन्त्रकारीबाट देशको रक्षा) उपशीर्षकमा पनि भ्रष्टाचार सम्बन्धी केही व्यवस्था रहेको पाइन्छ ।

समाहतले गोप्य षडयन्त्रका विषयमा जानकारी लिनका लागि देशभरि विभिन्न रूपमा (वेशभूषा बदली) गुप्तचर खटाउनुपर्छ । ती गुप्तचरले गाउँले र गाउँको मुखियाको इमान्दारी र बेङ्मानी ठम्याउनुपर्छ । उनीहरूले अपराधी (ठग) भनी ठहराएका व्यक्तिलाई सत्री (खास प्रकारको गुप्तचर) सँगै न्यायाधीशकहाँ पठाउनुपर्छ । अभियुक्त न्यायाधीश (धर्मस्थ) कहाँ हाजिर भएपछि सत्री (गुप्तचर) ले अभियुक्त मेरो दाजुभाइ हो, यसले फलानो गल्ती गरेको भए पनि दण्ड नदिनुहोस् म बदलामा यति धन दिन्छु भन्नुपर्छ । न्यायाधीशले धन लिएर छोडिदियो भने घूस खान पल्केको रहेछ भनी अधिकारबाट हटाउनुपर्छ । (२)

कौटिल्यको अर्थशास्त्रको “कण्टकसोधन” शीर्षक अन्तर्गत प्रकरण ८४ अध्याय ९ को “सर्वाधिककरणरक्षणम्” उपशीर्षकमा पनि भ्रष्टाचारसम्बन्धी व्यवस्था रहेको पाइन्छ ।

धर्मस्थ वा न्यायाधीशले न्यायालयमा कुनै अभियोग लगाउने व्यक्ति वा अभियुक्तलाई डरत्रास देखाए, बाहिर निकाले वा घूस मागे उसलाई प्रथम साहस दण्ड गर्नुपर्छ । (११)

कौटिल्यीय अर्थ शास्त्रको “व्यसनाधिकारिक” शीर्षकको प्रकरण १३०-१३२, अध्याय ४ मा राज्यका आफ्नै मुख्य अधिकारीहरूले भ्रष्टाचार नियन्त्रण गर्नु आभ्यन्तर स्तम्भ हो र मित्र एवम् आतविक (वनवासी) का सहायताले बाहिरी भ्रष्टाचार रोक्नु बाह्य स्तम्भ हो । (२९)

कौटिल्यीय अर्थशास्त्रमा सुशासनसम्बन्धी व्यवस्था

यस ग्रन्थको “कण्टकशोधन” शीर्षक अन्तर्गत प्रकरण ८४, अध्याय ९ को “सर्वाधिककरणरक्षणम्” उपशीर्षकमा सुशासन सम्बन्धी चर्चा गरिएको छ ।

कुनै न्यायाधीशले मुद्दामा सोञ्जुपर्ने कुरा नसोध्नु पर्ने कुरा सोध्नु, सोधेको कुराको उत्तर नपाउँदै टार्नु, साक्षीलाई सिकाउनु, साक्षीले बोल्दै गरेको कुरा पूरा नहुँदै आफैले पूरा गर्नुहुँदैन । यसो गर्ने न्यायाधीशलाई मध्यम साहस दण्ड गर्नुपर्छ । (१२)

विचार वा ठहर गर्नुपर्ने कुरामा सोधखोज नगरी निरर्थक (बेकाममा) कुरा सोध्नु साक्षी (प्रमाण) बिना नै विवादको निर्णय गर्नु सत्य साक्षीलाई आफ्ना कपटी कुराले अल्भाउनु (अल्मलाउनु) र भूठो बनाउनु व्यर्थका कुरा गरी साक्षीलाई अल्मलाउनु र पछि साक्षीका कुरा नसुन्नु साक्षीले बताएका कुराको क्रमलाई तलमाथि पारेर लेख्नु बीच बीचमा साक्षीलाई सघाउनु, निर्णय हुनुपर्ने अवस्थामा (अंग पुगेको) पनि फेरि थप बुभन खोज्नु हुँदैन। यसो गर्ने न्यायाधीशलाई उत्तम साहस दण्ड गर्नुपर्छ (१२)

उल्लिखित गल्ती दोहोच्याएर गरेमा दोब्बर दण्ड हुँच्छ र उसलाई पदच्यूत पनि गर्नुपर्छ। (१२)

लेखक (अदालती लेखापढी गर्ने कर्मचारी ?) ले बयानलाई यथार्थ लेखेन, नभनेको कुरा लेख्यो, नराम्रा कुरालाई राम्रो वा राम्रो कुरालाई नराम्रो बनाएर लेख्यो अथवा भनाइको अभिप्राय फरक पारेर लेख्यो भने उसलाई प्रथम साहस वा अपराध अनुसारको दण्ड गर्नुपर्छ। (१३)

धर्मस्थ (न्यायाधीश) वा प्रदेष्टा (?) ले निर्दोष व्यक्तिलाई सुवर्ण दण्ड लगाए दोब्बर दण्ड गर्नुपर्छ। कम वा बढी दण्ड गरेमा आठगुना दण्ड गर्नुपर्छ। निर्दोषलाई शारीरिक दण्ड दिएमा उसलाई त्यसको दोब्बर शारीरिक दण्ड दिनुपर्छ। निर्दोषलाई धनदण्ड गरे (शारीरिकका सदृ) उसलाई दोब्बर धनदण्ड (जरिवाना) गर्नुपर्छ। न्यायोचित धन नष्ट गर्ने र अन्यायपूर्ण तरिकाले धनसङ्ग्रह गर्ने धर्मस्थ वा प्रदेष्टालाई त्यस धनराशिको आठगुना दण्ड गर्नुपर्छ। (१४)

राज्य (राजा) ले सर्वप्रथम कर्मचारीहरूकै दण्ड निश्चित गर्नुपर्छ। कर्मचारीहरूका लागि यथोचित दण्ड व्यवस्था गरेपछि गाउँ शहरका अरू जनता उचित मार्गमा हिँडदछन्। (२०)

यस्तै सोही कण्टकसोधन शीर्षक अन्तर्गत प्रकरण ८८ अध्याय १३ को “अतिचारदण्ड” (अत्याचारको दण्ड) उपशीर्षकमा ‘दण्ड नदिनु पर्नेलाई दण्ड दिने राजालाई तीस गुना दण्ड तिराउनुपर्छ’ भनिएको छ। (२६)

कौटिल्यको अर्थशास्त्रको “योगवृत” शीर्षक अन्तर्गत “समयाचारिकम्” (नीतिनियमको पालना) उप शीर्षकको प्रकरण ९३, अध्याय ५ मा पनि सुशासनसम्बन्धी चर्चा छ-

राज्यको काममा खटिएका कर्मचारीले आ-आफ्नो खर्चलाई घटाएर विशुद्ध आय राज्यलाई (राजा) देखाउनुपर्छ। (१)

कर्मचारीले किल्लाभित्र वा बाहिर हुने, खुला वा लुकीचोरी हुने, जोखिमी वा तिरस्कृत सबै प्रकारका कामको विवरण स्पष्ट रूपमा राजाका सामु (आपूले प्रतिवेदन दिनुपर्ने स्थानमा) पेश गर्नुपर्छ। साथै ती सबै कामको अभिलेख पनि तयार गरी राख्नुपर्छ। (२)

कौटिल्यको अर्थशास्त्रमा रहेका समग्र व्यवस्था

कौटिल्यको अर्थशास्त्र मूलतः राज्य सञ्चालनसँग सम्बन्धित शास्त्र हो । यस शास्त्रका विनायाधिकार शीर्षकमा अन्य कुराका अतिरिक्त राजाको आचरण, अमात्यको नियुक्ति, मन्त्रीहरूको नियुक्ति, गुप्तचर तथा राजदूतको नियुक्ति, राजाका कार्य तथा निर्माण सम्बन्धी कर्तव्यहरूको व्यवस्था छ । यसमा असल शिक्षाद्वारा असल व्यक्तित्व भएका व्यक्ति तयार गर्नुपर्ने र तीमध्ये पनि योग्यतम व्यक्ति राज्य संयन्त्रमा नियुक्त गर्नुपर्ने व्यवस्था गरिएको छ । यो शास्त्रमा राज्य संयन्त्रका विभिन्न पदहरूमा नियुक्त गर्दा उनीहरूको योग्यता, क्षमता, प्रवृत्ति, लगाव, स्वास्थ्य, सरलता प्रकृति समेतका गुणलाई ध्यानमा राख्नुपर्ने उल्लेख गरिएको छ ।

यस्तै राज्यका पदमा नियुक्त व्यक्ति राज्य र राज्यको व्यवस्थाप्रति इमान्दार र बफादार छन् छैनन् त्यसको जाँच बेलाबेलामा गोप्यतापूर्वक गर्दै रहनुपर्ने बताइएको छ । यस्तो अर्थोपदा (आर्थिक प्रलोभन दिने) कामोपदा (स्त्री मार्फत) मथोपदा (भय उत्पन्न गराएर) र धर्मोपदा (धार्मिक तरिका) जस्ता विभिन्न उपाय अवलम्बन गर्न सकिने बताइएको छ । यसरी धर्म, अर्थ, काम, भयका आधारमा परीक्षा लिइएका पवित्र अमात्यहरूलाई कार्यक्षमताको आधारमा कार्यभार जिम्मा लगाउनुपर्छ ।

राज्यमा सुशासन कायम राख्न कौटिल्यको अर्थशास्त्रमा गुप्तचर व्यवस्थालाई प्राथमिकता दिइएको छ । यस शास्त्रमा विभिन्न प्रकार र प्रकृतिका गुप्तचर हुने, ती गुप्तचरको नियुक्तिका तरिका, गुप्तचर खटाउन ठाउँ आदि जस्ता विविध विषयमा लामो चर्चा छ ।

यस ग्रन्थको अध्यक्ष प्रचार शीर्षक अन्तर्गत मूलतः स्थानीय सरकार र विकेन्द्रीकरण, विभिन्न सरकारी निकायको गठन, तिनको काम कर्तव्य उच्च कर्मचारीहरूको योग्यता एवम् छनौट (उपयुक्त परीक्षा), सहयोगी कर्मचारी, कोषको परीक्षण, दूरी र समय मापन व्यवस्था, करका नियम जस्ता व्यवस्थाहरू रहेका छन् । स्मरण रहोस् यस खण्डमा विभिन्न विभाग, विभागाध्यक्ष, तिनका काम कर्तव्य जस्ता विषयमा व्यापक चर्चा गरिएको छ । यी व्यवस्था सुशासनसँग करिपय अर्थमा धेरै महत्वपूर्ण छन् । यस ग्रन्थमा यी विषयमा विस्तृत चर्चा भएको हुँदा तिनको गहिराइसम्म पुगी चर्चा गर्न सम्भव भएन । सचि हुनेले सो कृतिबाट अध्ययन गर्न सक्ने छन् ।

यस ग्रन्थको धर्मस्थीय शीर्षकमा विभिन्न देवानी फौजदारी र पारिवारिक कानुनसम्बन्धी विस्तृत चर्चा छ ।

यस ग्रन्थको कण्टकशोधन शीर्षक अन्तर्गतका विभिन्न प्रकरण र अध्यायमा राष्ट्र रक्षा, विभिन्न गम्भीर प्रकृतिका अपराध, अपराध र दण्ड, अपराध अनुसन्धान जस्ता विषयमा चर्चा छ ।

यस ग्रन्थको पाँचौं शीर्षकको रूपमा रहेको योग्यत शीर्षकमा दण्ड व्यवस्था, कोशको सङ्ग्रह (राजस्व), कर्मचारीको व्यवहार नीति नियमको पालना र राज्यव्यवस्था लगायतका कुराहरूको विस्तृत चर्चा छ ।

कौटिल्यको अर्थशास्त्रको सातौं शीर्षकमा षाङ्गुण्य शीर्षक अन्तर्गत खासगरी परराष्ट्र सम्बन्ध र विशेष नीति, सन्धि, विग्रह, आसन, युद्ध सम्बन्धी व्यवस्था लगायत विभिन्न सम्भौता, सेना, मध्यस्थ जस्ता विषयमा व्यापक चर्चा छ । साथै अन्य शीर्षकहरूमा मूलतः राज्यलाई शत्रुहरूबाट जोगाउने विषयमा विस्तृत र व्यापक व्याख्या गरिएको देखिन्छ ।

(३) विश्लेषणात्मक अध्ययन

(क) मनुस्मृति

- १) राज्यको कार्य सञ्चालनका लागि आवश्यकता अनुसारका संयन्त्रको व्यवस्था गरी ती संयन्त्रमाबुद्धिमान् र तेजस्वी अधिकारीको नियुक्ति गर्नुपर्ने ।
- २) राज्य संयन्त्रका प्रत्येक कार्यालयले गर्ने कामको खाका स्पष्ट हुनुपर्ने ।
- ३) निर्धारित काम ठीक तरिका र उचित समयमा भए नभएको हेर्न रेखदेख, हेरविचार एवम् अनुगमनको प्रभावकारी व्यवस्था गर्नुपर्ने ।
- ४) धेरैजसो कर्मचारीहरूको प्रवृत्ति भ्रष्ट पनि हुने हुँदा जनतालाई घूसखोरीबाट बचाउन उपयुक्त प्रयास गर्दै जोगाउनुपर्ने ।
- ५) घूसखोरीजन्य भ्रष्टाचारलाई गम्भीर अपराधको रूपमा लिनुपर्ने ।
- ६) घूसखोरी गर्नेको सर्वस्वहरण गरी देश निकाला गर्नुपर्ने ।
- ७) निर्णयकर्ताले आफैले मुद्दा उठान गरी आफैले सजाय दिन नहुने ।
- ८) निर्णयकर्ताले धनसम्पत्ति पाउने इच्छाले गलत निर्णय गर्न नहुने अर्थात् तटस्थता र निष्पक्षता अपनाउनुपर्ने ।
- ९) धनको लालचमा अकाले गरेको काममा बाधा अवरोध सृजना गर्न नहुने, कामको उपलब्धि नष्ट गर्न नहुने ।
- १०) न्यायिक लगायत अन्य क्षेत्रको घूसखोरी र अन्य भ्रष्टाचार नियन्त्रण गर्न सक्षम, सक्रिय र इमान्दार गुप्तचरी व्यवस्था प्रयोगमा ल्याउने ।
- ११) भ्रष्टाचारका घटना तथा भ्रष्टाचारमा लागेका व्यक्तिहरूको नाम सार्वजनिक गरी सर्वसाधारणलाई समेत त्यसको जानकारी गराउने ।

१२) भ्रष्टाचारको कसुरमा कसुरको मात्रा अनुसारको सजायको व्यवस्था गरी दण्डित गर्ने ।

१३) भ्रष्टाचार नियन्त्रण गर्न दण्ड नै गतिलो उपाय हुने ।

१४) भ्रष्टाचार नियन्त्रण गर्न नियन्त्रित अपराध (Controlled Crime) गरी अर्थात् आफै घूस रिसवत दिएर पनि पकाउ गर्नुपर्ने ।

(ख) याज्ञवल्क्य स्मृति

- १) घूस रिसवत लिने कर्मचारीको सर्वस्वहरण गरी बर्खास्त गर्ने र देश निकाला समेत गर्ने ।
- २) उच्च पदस्थ कर्मचारीको चरित्र, चलन, व्यवहार र आचरण गुप्तचरमार्फत बुझ्ने प्रबन्ध गर्ने ।
- ३) असल चरित्र भएका कर्मचारीलाई सम्मान, प्रोत्साहन र पुरस्कार प्रदान गर्ने ।
- ४) भ्रष्टहरूलाई अपदस्थ गरी अपराध अनुसारको दण्ड दिने ।
- ५) भ्रष्टाचारी व्यक्ति राज्य प्रमुखकै निकटतम नातेदार भएपनि अपराध अनुसारको दण्ड दिने ।
- ६) दण्ड दिँदा बिना पक्षपात अपराध अनुसारको समान दण्ड दिने ।
- ७) भ्रष्ट न्यायाधीशलाई अपदस्थ गर्ने मात्र होइन अपराध अनुसार दण्ड र बिगोको दुगुना जरिवाना गर्ने ।
- ८) शासन व्यवस्था योग्यता प्रणालीमा आधारित हुनुपर्ने ।
- ९) राज्य व्यवस्था निश्चित विधि प्रक्रियाबाट सञ्चालन हुनुपर्ने र विविध कारोबारका रीत प्रक्रिया तय गर्ने ।
- १०) भ्रष्टाचारका दृष्टिले संवेदनशील क्षेत्र (Corruption Pronearea) मा थप इमान्दार योग्य र कार्यकुशल कर्मचारीलाई महत्वपूर्ण जिम्मेवारी प्रदान गर्ने ।
- ११) न्यायिक निर्णय लगायतका कामकानुनमा आधारित भएर मात्र गर्न प्रबन्ध गर्ने ।
- १२) कर्मचारी नियुक्त गर्दा योग्यता, क्षमता, कर्तव्यनिष्ठता, इमान्दारी र सत्चरित्र जस्ता गुण भएका व्यक्ति नियुक्त गर्ने ।

(ग) नारद स्मृति

- १) न्याय विपरीत निर्णय गरिएमा त्यसको कारबाही पुनः चलाउने (अर्को न्यायाधीशद्वारा न्यायिक प्रक्रिया सञ्चालन गर्ने) व्यवस्था गर्नुपर्ने ।
- २) पक्षपातपूर्ण निर्णय गर्ने न्यायाधीश पदमा रहन अयोग्य हुने ।
- ३) अन्यायपूर्ण निर्णय गर्ने न्यायाधीशलाई त्यस्तो अपराध बापत दण्ड गर्ने व्यवस्था हुनुपर्ने ।
- ४) राज्यको कर्तव्य निर्वाह गर्ने व्यक्तिले कुन काम कानुनसम्मत (सही) र कुन गैरकानुनी (गलत) हो भन्ने पत्ता लगाउनु (जानकारी राख्नु) पर्ने ।

- ५) न्यायाधीश/राष्ट्रसेवक नियुक्त गर्दा सम्मानित, स्वाभिमानी इमान्दार र जिम्मेवारी वहन गर्न सक्ने व्यक्तिलाई नियुक्त गर्ने ।
- ६) न्यायाधीश/राष्ट्रसेवकमा कानुन, सतर्कताका नियम, उच्च चरित्र, सत्यनिष्ठता, तटस्थता र सम्भाव राख्ने क्षमता हुनु/विकसित गर्नुपर्ने ।

(घ) शुक्रनीति

- १) राष्ट्रसेवकले राज्यले दिए बाहेकका सुविधा नलिने ।
- २) घूस रिसवत लिन नहुने ।
- ३) नभएका र बनावटी कुरा लगाई चाप्लुसी गर्न नहुने ।
- ४) स्वयम् राज्य प्रमुखले नै पनि गलत गर्न लागेको छ भने राज्यको हितमा यो यसो हो भनी सम्भाउने ।
- ५) राग, लोप, डर, द्वेष र सेवाग्राहीसँग एकान्तमा सम्पर्क गर्नु पक्षपातका पाँच कारण हुँदा तीबाट मुक्त रहने ।
- ६) सर्वसाधारणलाई परेको मर्काको उजुरी नलिनेलाई दण्ड दिनुपर्ने ।
- ७) मनपरी निर्णय गर्नु अपराध हुँदा कानुन बमोजिम निर्णय गर्ने ।
- ८) गर्नुपर्ने काम नगरी नगर्नुपर्ने कार्यलाई दण्डनीय बनाई त्यस्तो गर्नेलाई दण्डित गर्नुपर्ने ।
- ९) निर्णयकर्ताले गलत कार्य गर्न लागेको विश्वास भए निजलाई सो काम/जिम्मेवारीबाट अन्यत्र सारी अर्को व्यक्तिकाम सो काम गराउने व्यवस्था गर्नुपर्ने ।
- १०) धेरै विद्यामा धेरै ज्ञान हुनेलाई नियुक्त गर्ने ।
- ११) राज्य प्रमुख स्वयम् ले पनि कानुनसम्मत कार्य गर्नुपर्ने, आफ्नो कार्यबोध बढी भए वा निर्णय गर्न नसक्ने भए योग्य, इमान्दार, काम गर्न उद्यत र समबुद्धि भएको व्यक्तिलाई ती कार्यगर्ने जिम्मेवारी सुम्पने ।
- १२) अभिलेख प्रणाली बन्दोबस्त गरी दुरुस्त राख्ने ।
- १३) अभिलेख सम्बद्ध सूचना माध्यिल्लो निकायमा पेश गर्ने व्यवस्था मिलाउने ।
- १४) राष्ट्रसेवकका क्रियाकलापबाटे बराबर जाँच पडताल गर्ने ।
- १५) राज्यको सम्पत्ति र साधन स्रोत तथा आय-व्ययबाटे नियमित जाँच पडताल गर्ने ।
- १६) राज्यको स्रोत साधन, सम्पत्तिको जिम्मा लिने तथा राज्यको आय-व्ययसँग सम्बन्धित काम गर्ने व्यक्तिहरूको बेलाबेलामा सरुवा गर्ने ।
- १७) खास किसिमका र महत्वपूर्ण काम गर्न स-साना टोली बनाई काम गर्नुपर्ने ।

१८) दिइएको काम ठीकसँग भए नभएको निरीक्षण र सुपरीवेक्षण गर्ने व्यवस्था गर्ने ।

१९) कर्मचारीको लगाव, रुचि र कार्यशैली हेरी कामको हेरफेर गर्ने व्यवस्था गर्ने ।

२०) कर्मचारीलाई उपयुक्तताको आधारमा अधिकार दिने, निजको क्षमताभन्दा बढी अधिकार नदिने ।

२१) सक्षम व्यक्तिलाई थप जिम्मेवारीसहित बढुवा गर्ने ।

(ड) कौटिल्यको अर्थशास्त्र

१) भ्रष्टाचार नियन्त्रण गर्न प्रभावकारी गुप्तचरी व्यवस्था खडा गर्ने र वेशभूषा बदली घूस रिसवतको प्रस्ताव राखी प्रवृत्तिको जाँच गर्ने र घूस खान पल्केको पाइए बर्खास्त गर्ने ।

२) सेवाग्राहीलाई अभद्र र अमर्यादित व्यवहार गरे वा डरत्रास देखाए दण्डित गर्ने ।

३) भ्रष्टाचार नियन्त्रण गर्न सरकारले आन्तरिक र बाह्य दुवै उपाय अवलम्बन गर्नुपर्ने ।

४) न्यायिक कारबाहीमा न्यायाधीशले पक्षपातपूर्ण व्यवहार देखाए वा न्याय प्रभावित हुने क्रियाकलाप गरे कठोर सजाय गरी पदच्युत गर्नुपर्ने ।

५) न्यायिक कारबाहीलाई प्रभावित गर्ने कर्मचारीलाई अपराध अनुसार सजाय गर्नुपर्ने ।

६) दण्ड सजाय तोकदा गलत गरे वा निर्दोषलाई दण्ड दिए अपराध हेरी दण्ड जरिवाना दिनुपर्ने ।

७) राज्यले प्रथमतः राष्ट्रसेवकको दण्ड व्यवस्था निश्चित गरी दण्ड दिनुपर्ने, यसले जनतामा गलत कार्य नगर्ने सिकाइ प्राप्त हुने ।

८) राष्ट्रसेवकले आफ्नो खर्च घटाई विशुद्ध आय राज्यसमक्ष पेश गर्नुपर्ने ।

९) राज्यमा भएका क्रियाकलापबारे माथिल्लो निकायमा प्रतिवेदन दिनुपर्ने पद्धति विकास गर्ने ।

१०) राज्यका क्रियाकलापको अभिलेख प्रणाली विकसित गरी अद्यावधिक गर्दै जाने ।

११) काम अनुसारका कार्यालय खोली योग्यतम व्यक्तिलाई नेतृत्वदायी स्थानमा नियुक्त गर्नुपर्ने ।

१२) कर्मचारीहरूको इमान्दारी र कर्तव्यनिष्टताको गोप्य जाँच गर्न विविध उपाय अवलम्बन गर्ने, पदमा रहिरहन धर्म, अर्थ, काम र भयका गोप्य परीक्षा उत्तीर्ण गरेको हुनुपर्ने ।

१३) प्रस्त कानुनी व्यवस्था गरी तिनको पालना गर्ने र गराउने वातावरण सृजना गर्नुपर्ने ।

१४) भ्रष्टाचार नियन्त्रण गर्न सरकारी संयन्त्र उद्दत रहनुपर्ने ।

१५) सक्षम र इमान्दार न्यायप्रणाली भएमा मात्र राज्यमा भ्रष्टाचार कम गर्न सकिने, न्यायिक क्षेत्रको भ्रष्टाचार उन्मूलन गर्ने उपाय अवलम्बन गर्नुपर्ने ।

१६) राजस्व र निर्माण क्षेत्रमा हुने भ्रष्टाचार नियन्त्रण गर्न विशेष सतर्कता र सजगता अपनाउनुपर्ने ।

१७) सबै कार्यालय र कर्मचारीको काम र कर्तव्य सुनिश्चित गर्नुपर्ने ।

१८) राष्ट्रसेवकलाई अधिकारभन्दा कर्तव्य सुम्पनुपर्ने, कर्मचारीले आफूलाई शासक नभई कर्तव्य निर्वाह गर्न खटिएको सेवक सम्भनुपर्ने ।

(४) निष्कर्ष

पूर्वीय सनातन दर्शन भ्रष्टाचार नियन्त्रण र सुशासनप्रति निकै गम्भीर देखिन्छ । पूर्वीय शास्त्रहरूमा भ्रष्टाचार हुन नदिने र भ्रष्टाचार गरेमा दण्ड गर्ने व्यवस्था पनि रहेको पाइन्छ । भ्रष्टाचार नियन्त्रण गर्न राजा (राज्य प्रमुख) देखि सामान्य कर्मचारी जिम्मेवार हुने र राजाका निकट नातेदार मात्र होइन स्वयम् राजापनि कानुन मातहत हुने व्यवस्था शास्त्रहरूमा देखिन्छ । कानुनको शासनको यो नै उत्तम उदाहरण हो । अपराधमा सजाय गर्दा अपराधको मात्रा अनुसार दण्ड गर्नुपर्ने, भ्रष्टाचार नियन्त्रण गर्न गुप्तचर प्रणाली प्रभावकारी हुनुपर्ने, योग्यता प्रणाली लागू गर्नुपर्ने, कामका आधारमा सङ्गठन, कर्तव्यमुखी कर्मचारी संयन्त्र, क्षमता अनुसारको जिम्मेवारी, सुनिश्चित कार्य विवरण जस्ता विषय पनि शास्त्रमा उल्लिखित पाइन्छ । साथै न्याय प्रणाली, राजस्व प्रशासन र निर्माण क्षेत्रमा भ्रष्टाचार नियन्त्रण गर्नेबारे शास्त्रमा व्यापक चर्चा रहेको पाइन्छ । भ्रष्टाचार नियन्त्रण गर्न संचना चुस्त बनाउनुपर्नेदेखि कर्मचारीहरूको प्रवृत्तिमा पनि सुधार ल्याउनुपर्ने तथा दण्डकोभय पनि रहिरहनुपर्ने शास्त्रहरूको मत देखिन्छ । यस्तै भ्रष्टाचार नियन्त्रण र सुशासनका लागि अभिलेख प्रणाली, प्रतिवेदन प्रणाली, अनुगमन, मूल्याङ्कन र सुपरीवेक्षण प्रणाली, पुरस्कार र दण्ड जस्ता व्यवस्थाबारे पनि शास्त्रमा चर्चा रहेको पाइन्छ । हाम्रा पुस्ताले त्यो बेला सोचेको कुरा आज हामीले कति व्यवस्था गर्न सक्यौं, कति भएका व्यवस्था कार्यान्वयन गर्न सक्यौं त्यो आजको प्रश्न हो । हाम्रा पुर्खाका धरोहरको अध्ययनबाट हामीलाई कानुन निर्माण, कार्यान्वयन तथा परिमार्जन गर्ने मात्र होइन प्रवृत्तिमा सुधार ल्याई इमान्दार बन्ने र सेवाग्राहीलाई सेवा प्रदान गर्ने प्रेरणा मिलोस् । हामी शासकबाट सेवकमा रूपान्तरित भई जनताको सेवा गर्न सिकौं । यही नै हाम्रा पुर्खाप्रतिको सच्चा श्रद्धा र शास्त्रको सम्मान हुनेछ ।

**

आदर्श राज्य, प्रशासन र सदाचार

दू. डा. जयराज आचार्य

१. आदर्श राज्य

मानिसले जङ्गलमा एकलै नबसेर समाजमा बस्न चाहेको र आदर्श राज्यव्यवस्था खडा गरेको आफ्नो सुरक्षाका लागि हो । आदर्श राज्यमा सर्वप्रथम जनताको जीउथनको सुरक्षाको प्रत्याभूति (ग्यारेन्टी) हुन्छ, स्वच्छ र निष्पक्ष न्याय सुनिश्चित हुन्छ । चोरी, डकैती, वथ (हत्या), वञ्चन (ठगी), रण्डीबाजी हुँदैन । तर आज नेपालमा त त्यही नै भझरहेको छ, दैनिक अखबारहरूको खबर भनेकै चोरी, डकैती, वथ, वञ्चन, रण्डीबाजीका विषय हुन्छन् ।

आदर्श राज्यलाई रामराज्य भन्ने चलन छ । यथा राजा तथा प्रजा भनिन्छ । अर्थात् राजा जस्तो भयो, जनता त्यस्तै हुन्छन् । राजा भनेको राजा मात्र होइन, आधुनिक कालको राज्यप्रमुख, सरकारप्रमुख हो । ऊ जस्तो हुन्छ, जनता त्यस्तै हुन्छन् । नेपालको मात्र के कुरा गर्ने ? भारत चीनजस्ता देशमा पनि चोरी, डकैती, वथ, वञ्चन, रण्डीबाजीका विषय ठूला समस्याका रूपमा छन् । त्यसको मुख्य कारण शासकवर्गको चरित्र (सदाचार-दुराचार) नै हो । सदाचार कानुनले मात्र स्थापित गर्न सकिन्न । त्यसको लागि लामो शिक्षा चाहिन्छ । समाजमा शुद्ध चरित्रका मानिसलाई आदर गर्ने परम्परा चाहिन्छ । शासक जनकजस्तो दाशीनिक हुनुपर्छ— फिलोसफर किडू । 'आफ्नो' र 'अस्तु'को नभन्ने । तर नेपालमा अहिले शुद्ध चरित्रका मानिसहरू दिएका छन्, कुनाकानी लुकेका छन् । दुष्टहरूको बोलवाला छ, प्रसिद्धि छ, चहलपहल छ, मानमर्यादा र ढोगभेटको आदानप्रदान छ ।

राजा राम आदर्श शासक थिए । उनको न्यायालयमा सबै मनुष्यले समान न्याय पाउँथे । मनुष्य मात्र होइन कुकुर आदि पशुले पनि उनको न्यायालयमा फिराद गर्न पाउँथे भनिन्छ । त्यो धेरैले, पढेको जानेको कुरा हो । आजकल पशु अधिकारको कुरा गर्ने चलन पनि त्यतैबाट आएको हुनुपर्छ । राम भन्थे – स्नेहं दयां च सौख्यं च यदि वा जानकीमपि । आराधनाय लोकस्य त्यजतो नास्ति मे व्यथा । लोक (दुनियाँ)को खुसीका लागि मैले स्नेह, दया र सुख र सीताजीलाई नै त्याग गर्नुपरे पनि मलाई दुख लाग्नेछैन । उनले एक जना धोबीले लगाएको आरोपमा सीतालाई त्याग गरे । हाम्रै गोरखा राज्यको इतिहासमा राम शाहको न्याय यति स्वच्छ थियो कि 'निसाफ हराए गोरखा जानू' भन्ने उखान नै चल्यो । केही समयअघि नेपाल बार एसोसिएसनले एउटा बैठक राम शाहको न्याय चौतारीमा गयो । त्यो राम्रो प्रतीकात्मक कुरा थियो । तर त्योभन्दा पनि राम्रो त के हुनेथियो भने हामी आज पनि रामशाहकै जस्तो स्वच्छ न्याय प्रणाली बनाएर विश्वमा प्रसिद्धि कमाउँ । अहिले "नेपालमा

स्वास्नीको दबावमा घूस खाएर पैसा कमाउनेहरू धेरै छन्” भनिन्छ। सदाचारी शासकले आफ्ना छोरा-बुहारी, श्रीमतीको स्वार्थ हेर्ने होइन, समग्र राष्ट्रको स्वार्थ हेर्नुपर्छ।

महाभारतमा दुर्योधन, दुःशासन र युधिष्ठिर पक्षको भिन्नता देखाउन त्यत्रो कथा र युद्धको वर्णन गरियो। अन्यायपूर्ण राज्यव्यवस्था कसरी ढल्छ र त्यससँगै कति मानिसले मर्नुपर्छ भन्ने त्यहाँबाट देखिन्छ। दुःशासन र सुशासनका बीच अन्याय र न्यायका बीच भिन्नता नदेख्ने शासक अन्थो हुन्छ। धूतराष्ट्र त्यसैको प्रतीक प्रतिनिधि पात्र हुन्। शक्तिको लोभ, पुत्रस्नेह र स्वार्थान्धताले उनको वंशनाश, राज्यनाश भयो। आदर्श राज्यमा अन्यायपूर्ण ढङ्गले दण्डसजाय वा पुरस्कार हुँदैन। मनुस्मृतिले भनेको छ-

अधर्मदण्डनं लोके यशोद्धनं कीर्तिनाशनम् ।

अस्वर्ग्यं च परम्परापि तस्मात् तं परिवर्जयेत् । मनुस्मृति ८ । १२७ । ।

अर्थः अन्यायपूर्वक दण्ड दिनाले यस लोकमा यश र कीर्तिको नाश हुन्छ। परलोकमा स्वर्ग पनि गुम्छ। त्यसकारण अधर्मपूर्वक दण्ड नगर्नु।

अदण्डयान् दण्डयन् राजा दण्डयाँश्चैवाप्यदण्डयन् ।

महताडयशमाप्नोति नरकञ्चैव गच्छति । मनुस्मृति ८ । १२८ । ।

अर्थः दण्ड नपाउनुपर्ने (निरपराध)लाई दण्ड दियो भने र दण्ड पाउनुपर्ने (अपराधीलाई) दण्ड दिएन भने राजा (राज्य) ले ठूलो अपयश (अपजस) पाउँछ, पतीत हुन्छ र नरक पनि जान्छ। निरपराधीलाई सजाय पर्न गयो भने दण्डित व्यक्तिको पाप जति दण्ड दिनेले भोग्नुपर्छ। अनि गलत दण्ड दिनेको धर्मज्ञति निरपराधीले लान्छ। शास्त्रमा त्यस्तो कुरा भनिएको छ।

शायद यही कुरा बुझेर पृथ्वीनारायण शाहले आफ्नो दिव्य उपदेशमा यसो भनेका थिए- अदालतमा पनि ठकुरी जाँची डिट्टा राख्नू मगर जाँची विचारी राख्नू। कचहरिपिछे एक एक पण्डित राखी न्यायशास्त्र बमोजिम अदालत चलाउनू। अदालतका पैसा दरबारभित्र नहाल्नू। फकिर फकिडा अतीत जोगी संन्यासी व्रात्मणहरू इनैलाई दक्षिणा भोजन चलाइदिनू, उब्रेका पैसा दक्षिणा चलाई धोती रुमाल चलाइदिनू। यसो भया असत्यको दोष लाग्दैन।

अदालत होस् वा अछित्यार होस्- स्वच्छ न्याय दिलाउन चाहने हो भने पृथ्वीनारायण शाहका ती वाक्यहरूमा ध्यान जानुपर्छ। उनले “अदालतमा पनि ठकुरी जाँची डिट्टा राख्नू मगर जाँची विचारी राख्नू” किन भने ? किनकि उनी अदालतलाई समावेशी बनाउन चाहन्थे। उनले “कचहरिपिछे एक एक पण्डित राखी न्यायशास्त्र बमोजिम अदालत चलाउनू” किन भने ? किनकि उनी अदालतलाई

न्यायशास्त्र (नीति-नियम कानून) बमोजिम चलाउन चाहन्थे, न कि मनगढन्त या मनपरि ढङ्गले । उनले “अदालतका पैसा दरबारभित्र नहाल्नू” किन भने ? किनकि अदालतले दण्डसजाय बापत गरेको आम्दानीमा दरबारियाहरूले लोभ गर्न थाल्लान् र जथाभावी दण्डसजाय गर्दै पैसा र पाप दुबै कमाउन थाल्लान् भनी उनी देख्ये र चिन्ता गर्थे । सत्तामा बस्ने भनेको पैसा कमाउन होइन, लोकको हित संरक्षण गर्नका लागि हो भन्ने सिद्धान्तमा उनी विश्वास गर्थे । अनि उनले “फकिर फकिडा अतीत जोगी संन्यासी ब्राह्मणहरू इनैलाई दक्षिणा भोजन चलाइदिनू, उत्रेका पैसा दक्षिणा चलाई धोती रुमाल चलाइदिनू । यसो भया असत्यको दोष लाग्दैन” किन भने ? किनकि उनमा म अचुक राज्य प्रशासन चलाउँछु भन्ने घमण्ड थिएन । उनका भनाइ र गराइबाट उनी एक कुशल, निष्पक्ष, दूरदर्शी शासक हुँदाहुँदै पनि उनमा आफूबाट गल्ती हुनसक्छ भन्ने चेत र विनम्रता रहेछ भन्ने देखियो । ‘निसाफ हराए गोर्खा जानू’ भन्ने ख्याति कमाएको गोर्खाको परम्परामा उनी गौरव गर्थे । तर नचाहाँदा-नचाहाँदै पनि फैसलामा गल्ती हुनसक्छ र अदालतले गरेको जरिवाना असत्य (गलत) हुनसक्छ भन्ने सम्भावनालाई उनी नकार्दैनथे । त्यसकारण त्यो जरिवानाको पैसा सरकारी कोषमा नहाल्नू, बरु “फकिर फकिडा अतीत जोगी संन्यासी ब्राह्मणहरू इनैलाई दक्षिणा भोजन चलाइदिनू, उत्रेका पैसा दक्षिणा चलाई धोती रुमाल चलाइदिनू, यसो भया असत्यको दोष लाग्दैन” भने । प्रशासकमा त्यस्तो विनम्रता र धर्म (सत्य-असत्यको भय) हुनुपर्छ । प्रशासकले कतै मबाट जानी-नजानी गल्ती हुन्छ कि भनी सदासर्वदा डर मानेर काम गर्नुपर्छ । न्याय-निसाफ गर्ने कुरा अत्यन्त जोखिमपूर्ण र निर्वैयक्तिक कुरा हो । तर अहिले नेपालमा जसरी भएपनि पदमा पुगेपछि सारा बुद्धि र ज्ञानको भकारी भइन्छ, आफूले जे गन्यो त्यो सही र अरू सब मूर्ख, अल्पज्ञानी र गलत हुन्छन् भन्ने भावनाले काम गरेको देखिन्छ । यस्तो अवस्थामा नै सुशासनको सम्भावना समाप्त भएर जान्छ ।

नेपालको लिच्छविकालका शासक अंशुवर्माले यस्तो लेखाए- प्रजाहितार्थैद्यतशुद्धचेतसांशुवर्मणा श्रीकलहाभिमानिना । कथं प्रजा मे सुखिता भवेदिति प्रियव्यवस्थेयमकारि धीमता । (प्रजाको हितका निमित्त उच्यत, शुद्ध चित्त भएका, श्रीसम्पत्तिकी देवी लक्ष्मीसित कलह गर्नमा आभिमान गर्ने अंशुवर्माले मेरा प्रजा कसरी सुखी हुन्छन् भनीकन यो प्रिय व्यवस्था गरिएको हो ।)

यसरी उनले आफूलाई “श्रीकलहाभिमानी” भनी शिलालेखमा लेखाएका छन् । अर्थात् श्रीसम्पत्तिकी देवी लक्ष्मीसित उनको कलह (कल-भगडा) थियो र त्यसमा उनलाई अभिमान थियो । उनी धन कमाउन पट्टि लागेनन् । यश र धर्म कमाउन पट्टि लागे । त्यसकारण अंशुवर्माको नाम आज भन्डै चौथ सय वर्षपछि पनि सम्भइरहन्छ । शासकले धनसम्पत्ति कमाउने होइन, यश कमाउनुपर्छ भन्ने उनको सन्देश हो ।

२. प्रशासन

प्रशासनको कुरा गर्दा मलाई काठमाडौं विश्वविद्यालयका संस्थापक उपकुलपति प्रा. डा. सुरेशराज शर्माको एउटा किताबको सम्भन्ना हुन्छ । त्यो किताब हो-बिर्सन नहुनेहरू । त्यस किताबमा वहाँले नेपालका तीन शिक्षाविद्, तीन प्रशासक, तीन डाक्टर र तीन दाताहरूको चर्चा गर्नुभएको छ । डा. शर्माले छान्नुभएका तीन प्रशासकहरू हुन् कुलशेखर शर्मा, प्रधुम्नलाल राजभण्डारी र दीर्घराज कोइराला । ती तीनमध्ये मैले कुलशेखर शर्मालाई एक-दुई पल्ट मात्र भेटौं, सभा-सोसाइटीहरूमा, निकटको चिनजान र सम्बन्ध भएन । तर मैले सुनेको थिएँ वहाँलाई नेपाल राष्ट्र बैंकमा सबैले आदर र प्रशंसा गर्थे । वहाँले राष्ट्र बैंकको गभर्नर पदबाट राजीनामा गरेर घर फर्कदा बैंकको गाडीमा होइन, ट्याक्सी लिएर जानुभयो रे भनी पछिसम्म मानिसहरूले कुरा गरेको मैले पनि सुनेँ ।

त्यसरी देशको सम्पत्ति देशको काममा मात्रै प्रयोग गर्न हुन्छ, आफ्नो व्यक्तिगत काममा गर्न हुन्न भन्ने कुराको दृष्टान्त कुलशेखर शर्माले प्रस्तुत गरेको सुन्दा मैले आचार्य विष्णुगुप्त चाणक्यको सम्भन्ना गरेँ जसलाई कौटिल्य नामले पनि पुकारिन्छ । एक साँभ प्रधानमन्त्री चाणक्यसित भेट गर्न चिनियाँ राजदूत गएछन् । तोरीको तेलमा बलिरहेको एउटा बत्तीको प्रकाशमा काम गरिरहेका चाणक्यले राजदूत कोठामा पसेपछि बलिरहेको बत्तीको सदा अर्को बत्ती बाले र पहिलो बत्ती निभाए । चिनियाँ राजदूतले सोधे रे 'किन त्यो बत्ती निभाउनुभयो ?' चाणक्यले भने रे 'म अधि सरकारी कागजपत्र हेदै थिएँ र त्यो बत्ती र तेल सरकारी थियो । अब म तपाईँसित व्यक्तिगत भेटघाट गर्दैछु त्यसकारण मैले मेरो यो व्यक्तिगत बत्ती र तेल प्रयोग गरेको हो ।' त्यो सुनेर चिनियाँ राजदूतले भने रे, 'जुन देशमा यस्ता इमानदार राजनीतिज्ञ वा प्रशासक हुन्छन् त्यस्तो देशको पतन हुँदैन ।'

आज सरकारी गाडीमा सरकारी तेल हालेर सपरिवार पिकनिक जाने या व्यक्तिगत किनमेलमा जाने नेपाल सरकारका प्रशासकहरूले विचार गर्नुपर्ने कुरा हो यो । 'राज्यको ढुकुटीमा भोजभतेर' भनेर एक प्रतिष्ठित दैनिक पत्रिकाले सम्पादकीय लेख्ना समेत कुनै लज्जा वा अपराधबोध नुहुनु गजबकै कुरा भएको छ । जनता र शासकमा सदाचार नभएको देश क्रमशः पतनको बाटोमा जान्छ । देशको बेइज्जत त भइसकेकैछ । नेपालीहरूलाई विदेशको भ्रमणमा जाँदा एयरपोर्टहरूमा गरिने व्यवहारले नेपालको इज्जत कर्ति छ भन्ने देखाउँछ ।

प्रशासकहरूमा प्रधुम्नलाल राजभण्डारीसित मेरो भेटघाट चिनजान भएन । मैले सुनेको थिएँ वहाँ लोक सेवा आयोगको अध्यक्ष हुँदा वहाँकी छोरीले पनि आयोगको जाँच धेरैपल्ट दिनुभएको थियो तर पास हुनुभएन । एकपल्ट लोक सेवा आयोगको कुनै अन्तर्वर्ता लिन मलाई बोलाइयो र मैले 'त्यस्तो

नेपाल राष्ट्रिय संग्रहालयमा
रहेको अंशुवर्माको मूर्ति

सुनेको थिएँ, हो कि होइन' भनी सोधेँ। आयोगका सदस्यहरूले 'हो' भन्नुभयो र अर्का अध्यक्षको पनि त्यस्तै कुरा सुनाउनुभयो, 'अध्यक्षज्यूको ज्वाइँ पनि फेल हुनुभयो।' ती प्राशासनिक निष्पक्षताका प्रमाणहरू हुन्। तर एउटा प्रतिष्ठित दैनिक अखबारको प्रथम पृष्ठको एउटा खबर थियो। त्यसमा प्रहरीको जाँचमा क-कसले कति कति प्रहरीपदमा आफ्ना मान्छे हाले भनेर तथ्याङ्क दिएको थियो— कसैले १७८, कसैले १७७, कसैले १७१, कसैले १५२। यसरी सोसफोर्स लगाएर भर्ना हुने प्रहरीले आफ्नो पेशागत अनुशासनमा बसेर काम गर्छ कि आफ्नो माथिल्लो पहुँच सम्पर्कको धाक-धक्कु लगाएर भ्रष्टाचारी काममा बे-धक लाग्न थाल्छ ? अचेत प्रहरी स्वयम् नै लुटपाटमा संलग्न भएका खबर पनि पत्रपत्रिकामा छापिएका छन्। राज्यको पतन सर्वप्रथम राज्यकै अड्गहरूमा हुने अनुशासनहीन कामबाट सुरुहुन्छ। के यस विषयमा उच्च राजनीतिक नेतृत्ववर्ग र प्रशासकहरूको ध्यान जाला ? अन्तर्राष्ट्रिय समुदायले नेपाललाई 'असफल' हुँदै गएको राज्यका सूचीमा राख्न थालेको छ। त्यसको पहिलो कारण जनता असफल होइन, राजनीति र प्रशासन असफल हुनु हो।

दीर्घराज कोइरालाले नाम अनुसारै देशको विभिन्न पदमा रहेर, बेदाग दीर्घसेवा गर्नुभयो, आजीवन अविवाहित रहनुभयो। जब २०४८ सालमा केही महिनाका लागि म प्रधानमन्त्री गिरिजाप्रसाद कोइरालाको सल्लाहकारका रूपमा रहेर काम गर्दैथिएँ, त्यतिखेर दीर्घराज कोइराला पनि सल्लाहकार हुनुहुन्थ्यो र मलाई वहाँसित अलिकति थप परिचित हुने मौका मिल्यो। म वहाँभन्दा बत्तीस वर्ष कान्छो थिएँ— वहाँको अगाडि एक बालक। नेपालको प्रशासनबारे मलाई कति पनि अनुभव थिएन। मेरो काम प्रधानमन्त्री गिरिजाप्रसाद कोइरालाका भाषणहरू लेख्ने र केही विदेशी मित्र वा मित्रराष्ट्रबाट आएका चिठीहरूको जवाफ लेख्ने मात्र थियो। मैले दीर्घराज कोइरालाको सादा र निर्भय जीवन देखन पाएँ जुन प्रेरणादायी थियो।

मैले दीर्घराज कोइरालालाई २०३५-३६ सालतिर बी.पी. कोइरालासित भेटघाट गर्न चाबहिल आएको बेला पनि देखेको थिएँ। त्यतिखेर वहाँ सरकारी उच्च पदमा नै हुनुहुन्थ्यो। बी.पी.लाई भेटेबापत कतिको जागिर गइरहेका बेला दीर्घराजलाई भने त्यसरी जागिर जाला भन्ने फिक्री थिएनजस्तो देखिन्थ्यो। सायद डा. शर्माले लेख्नुभएजस्तै वहाँको शुद्ध आचरण र प्रशासनिक छविका अगाडि भिनामसिना कानफुकैरेहरूको फिँगे षड्यन्त्र अर्थहीन हुँथ्यो। त्यसकारण दीर्घराज कोइराला दौरासुरुवाल, कालो कोट, ढाका टोपी लगाएरै आएर बी.पी.लाई भेटेर जानुहुन्थ्यो। तराइतिर एउटा उखान छ, 'हाथी लगे बजार, कूते भूके हजार !' त्यतिखेर मलाई त्यस उखानको याद हुन्थ्यो।

३. सदाचार

आज कलियुग धपक्क बलेको छ। यस्तो बेलामा अरूको आँखा वा कानुनको आँखा छलेर बदमासी गरेपनि, घूस खाएपनि या सरकारी पद र पैसाको दुरुपयोग गरेपनि केही हुन्न भन्ने मानिसलाई लाग्न सक्छ। तर अरूको आँखा छलेपनि आफ्नो अन्तरात्मालाई छल्न असम्भव छ। दुराचारीले दण्ड

पाउँछ । त्यो निर्विवाद छ । सबैभन्दा माथिल्लो अदालत सर्वोच्च अदालत होइन, यमराजको अदालत हो । त्यसैले भनिएको छ-

गुरुः शास्ता सुमनसां राजा शास्ता दुरात्मनाम् ।

अथ प्रच्छन्नपापानां शास्ता वैवस्वतो यमः । । विदुरनीति ३ । ७१ । ।

अर्थः असल मानिसका शासक (नियन्त्रक) गुरु हुन्छन् । दुष्ट मानिसका शासक राजा (राज्य) हुन्छ । भित्रभित्रै पाप लुकाएर बाहिरबाहिर असल देखिने पापीहरूका शासक त सूर्यपुत्र यमराज नै हुन्छन् । त्यसकारण मैले मानिसको आँखा छल्न सकेको छु मानिसले बनाएको कानुनलाई छल्न सकेको छु या कानुन आफ्नो पक्षमा हाल्न सकेको छु भनेर दुष्टहरूले मख्ख नपरे हुन्छ । कुनै न कुनै रूपमा तिनले दैवी अदालतको सजाय यसै जीवनमा भोगिरहेका हुन्छन् । त्यस्ता पापीहरूले गरेको ठूलो पापको फल यसै जीवनमा भोगिरहेको पनि देखिन्छ । त्यसकारण शास्त्रमा भनिएको छ-

त्रिभिर्वर्षस्त्रिभिर्मसैस्त्रिभिः पक्षैस्त्रिभिर्दिनैः ।

अत्युत्कृष्टैः पापपुण्यैरिहैव फलमश्नुते । ।

अर्थः ज्यादै उत्कृष्ट (ठूलो) पाप या पुण्य गरेको छ भने मानिसले त्यसको फल तीन वर्ष, तीन महिना, तीन पक्ष (४५ दिन) या तीन दिनभित्र यसै जीवनमा नै पाउँछ । यो कुरो बुझेका हाम्रा कविशिरोमणि लेखनाथ पौड्यालले लेखेका थिए-

आख्यीरमा त यमले सब लेखिलेख्यी
धोका दिनेछ भनि कत्तिपनी नदेख्यी ।
रैतीहरू किन ति चोरन्तर्फ लागे ?
धर्मोपदेश कसरी सब दूर भागे ?

राजनीतिक नेतामा वा शासकमा हुनुपर्ने सदाचार र नैतिकताको कुरा गर्दा अब्राहम लिङ्कनको पनि याद आउँछ । भोपडीमा जन्मेका उनले सानैमा आफ्नी आमा गुमाए र सौतेनी आमाद्वारा हुकाइए । गरिब अब्राहमले एकताका हुलाकको सानो कर्मचारी पदमा पनि जागिर खाएका थिए । त्यो जागिर छोडी उनले आफूले गरेको कामको आय-व्यय बुझाउँदा उनको थैलीमा केही पैसा बाँकी रहन आयो । उनी हुलाकको पैसा र आफ्नो पैसा छुट्टाछुट्टै थैलीमा राख्ये । तर हिसाब बुझबुझारथ गर्ने नयाँ कर्मचारीले हिसाब गर्दा कहाँ के बिरायो, थाहा भएन । दोहोर्याएर हिसाब गर्दा पनि उही नै हिसाब आयो । 'भैगो' भनेर त्यो केही पैसाको थैली आफैसित राख्ये, तर छुट्टै राख्ये । किनकि उनलाई थाहा थियो त्यो उनको होइन, हुलाककै हो । पर्छि अब्राहम लिङ्कन राष्ट्रपति भए । सायद पुरानो घटना भएको बीस वर्ष बितिसकेको थियो । एक दिन एउटा चिठी राष्ट्रपतिकहाँ आयो हुलाकबाट । त्यस चिठीमा अब्राहम लिङ्कनले हुलाकमा जागिर खाई सो जागिर छोड्दा बुझाउन बाँकी बीस पैसा

बुभाउनू भनी लेखिएको थियो । उनले त्यो पुरानो थैली भिक्केर हेरे । त्यहाँ बीस पैसा थियो । उनले हुलाकलाई त्यो थैली बुभाए । सार्वजनिक सेवकको नैतिकता, स्वच्छता र इमानदारी त्यस्तो हुनुपर्छ । त्यस्तो शिक्षा नेपालमा दिइन्न । अहिलेको हाम्रो समाजमा राजनीति, प्रशासन, न्यायसेवा लगायत सारा सार्वजनिक संस्थानमा भ्रष्टाचार, घूसखोरी, कमिसनखोरी र अनैतिकता व्याप्त हुनाको कारण त्यस्तो शिक्षाको अभाव नै हो ।

महात्मा गान्धीले सात कुरालाई महापाप भनेका थिए- १. काम नगरीकन कमाएको सम्पत्ति, २. विवेक बिना गरेको भोग, ३. मानवता बिनाको विज्ञान, ४. चरित्र बिनाको ज्ञान, ५. सिद्धान्त बिनाको राजनीति, ६. नैतिकता बिनाको व्यापार र ७. त्याग बिनाको पूजा । अहिले नेपाल, भारत, चीन, युरोप अमेरिकामा पनि यिनै सात महापापको राज छ । केवल मात्राको मात्र फरक हो । कतै ज्यादै बढी, कतै अलिकति कम । के हामी यस्ता कुरामा सचेत छौं ?

एकपल्ट महात्मा गान्धी हाइस्कुलकै विद्यार्थी हुँदा परीक्षा हलमा जाँच दिँदै थिए । उनले लेख्दै गरेको उत्तर पुस्तिकामा उनको शिक्षकले अशुद्धि देखे र औलाले त्यो अशुद्धिलाई छोडिए । गान्धीले शिक्षकले सङ्केत गरेको कुरा बुझे : उनको उत्तर अशुद्ध थियो । तर गान्धीले त्यसलाई सच्याउन मानेनन् किनकि परीक्षा हलमा लेख्दै गर्दा शिक्षकले सिकाएअनुसार गर्नु चोरी हो । त्यो कुरा उनको आत्मकथामा पनि छ जस्तो लाग्छ । चरित्र र नैतिकता भनेको त्यो हो । गान्धी भारतका प्रधानमन्त्री, राष्ट्रपति, प्रधान न्यायाधीश, प्रधानसेनापति वा प्रहरी प्रमुख केही पनि बनेनन् तर 'महात्मा' बने । भारतका बैंक नोटहरूमा उनको फोटो छ । असीभन्दा बढी देशहरूमा उनको सालिक छ । हाम्रै देशमा गणेशमान सिंह राजनीतिमा लागेर प्रधानमन्त्री नभए पनि सालिक बनेर नेपालका धेरै सहरमा उभिएको उदाहरण छ । हाम्रो एसएलसीको जाँचमा त चिट चोर्न नपाएकोमा तोडफोड हुन्छ । सरकार बाथ्य भएर तोडफोडकारीसित वार्तामा बस्नुपर्छ । नैतिकता र चरित्रनिर्माणको चर्चा हाम्रा पाठ्यपुस्तक र शिक्षालयहरूमा हुँदैन । त्यसैले होला हालै नेपालको निजी शिक्षण संस्थाहरूको संगठन एनप्याब्सनले प्राथमिक कक्षामा नैतिक शिक्षा समावेश गर्न सरकारलाई सुझाव दिएको खबर पत्रिकामा आएको छ ।

मैले राष्ट्रकवि माधव यिमिरे र संस्कृतिविद् सत्यमोहन जोशीलाई धेरैपल्ट सभा-गोष्ठीहरूमा भेटेको छु । यस वर्ष २०७१ मा वहाँहरू दुवै पन्चान्नब्बे वर्ष नायिसक्नुभएको छ र पनि ठमठमाउँदै हिँडनुहुन्छ । उच्च रक्तचाप, सुगर आदि कुनै समस्या छैनन् । राष्ट्रकविको स्वरमा कम्पन छ तर त्यो वहाँको सहज विशेषता हो, त्यो वहाँको काव्यिक कम्पन हो । वार्धक्यले ल्याएको कम्पन होइन । सत्यमोहन जोशीले पुस्तक विमोचन गरेपछि त्यसमा हस्ताक्षर गरेको मैले हेरेँ । वहाँका हात काम्दैनन् । पच्चीस वर्षको युवाले जस्तो दरोगरी लेख्नुहुन्छ, बोल्नुहुन्छ, हिँडनुहुन्छ । धेरै ठाउँमा सम्मानित हनुहुन्छ, लाखौंका पुरस्कार थाप्नुहुन्छ । वहाँहरूको त्यो स्वास्थ्य, दीर्घायु र यशस्विताको रहस्य के हो ? त्यसको एकै शब्दमा उत्तर हुन्छ- सदाचार ।

सदाचारी सदा निरोगी र प्रसन्न रहन्छ र दीर्घयु हुन्छ । केही समयअघि एउटा पत्रिकामा 'रोगी नेताहरू' भन्ने लेख आएको थियो । सबैजसोमा उच्च रक्तचाप, सुगर आदि कुनै समस्या रहेको विवरण प्रस्तुत थियो । उच्च रक्तचाप, सुगर आदि समस्याको कारण मानसिक तनाव हो भन्ने कुरा आधुनिक मेडिकल साइन्सले अनुसन्धानबाट सिद्ध गरेको छ । अपकार्य गरेपछि मनमा तनाव हुन्छ । त्यसकारण महाभारतमा विदुरजीले भनेका छन्- "दिवसेन हि तत् कुर्याद् येन रात्रौ सुखं वसेत्" अर्थात् दिनभर त्यही काम गर्नु जसले गर्दा रातमा सुखसित बस्न सकियोस् । दिउँसो गरेको कामले रातभर छटपटी भयो भने त्यो अपकार्य भयो, सदाचार भएन । धूतराष्ट्रको छटपटाहट, अशान्त चित्त र अन्यो स्वार्थ देखेर विदुरले भनेका थिए-

दुर्योधनेऽथ शकुनौ मूढे दुःशासने तथा ।
कर्णे चैश्वर्यमाधाय कथं त्वं भूतिमिच्छसि ॥ ॥

अर्थः दुर्योधन, शुकनि र मूर्ख दुःशासन अनि कर्णजस्तालाई राज्यको कार्यभार सुम्पेर तपाईं कसरी आफ्नो कल्याण चाहना गर्नुहुन्छ ? यसो भनेर विदुरले के बताएका हुन् भने आफ्नो भलो चाहने र सुशासन दिन चाहनेले दुराचारीहरू होइन, असल चरित्र भएका मानिसबाट घेरिएर बस्नुपर्छ । तर आज कलियुगमा शासकहरू दुष्ट, दुराचारी, भ्रष्ट कमिसनखोरहरूले घेरिएर रहेका हुन्छन् । त्यस्तो अवस्थामा जनताले सुशासनको अनुभव गर्ने कुरा असम्भव हुन्जान्छ । शासन गर्नेहरूको वृत्त (चरित्र) असल हुनुपर्छ भन्ने कुरामा जोड दिँदै विदुरनीतिमा यो पनि भनिएको छ-

वृत्तं यत्नेन संरक्षेत् वित्तमेति च याति च ।
अक्षीणो वित्ततः क्षीणो वृत्ततस्तु हतो हतः ॥ ॥

अर्थः मानिसले बडो यत्नसाथ आफ्नो वृत्त (चरित्र) को संरक्षण गरोस् । वित्त (धन) त आउँछ-जान्छ । धन हराउँदैमा मानिस कमजोर हुँदैन । तर वृत्त (सदाचार) हराएको मानिस भने साँच्चकै मरेसरह नै हुन्छ । त्यही कुरा अमेरिकी कवि लङ्गफेलोले पनि भनेका छन्-

धन हरायो भने खास केही पनि हराएन
स्वास्थ्य हरायो भने अवश्य केही हरायो
सदाचार हरायो भने त सर्वस्व नै हरायो ।

त्यसकारण राज्यको शासन चलाउने मानिसले तलको वचनमा सदासर्वदा ध्यान दिन आवश्यक हुन्छ-

यद्कार्यमकार्यमेव तद् न बुधस्तत्र मनो नियोजयेत् ।
परयाऽपि तृष्णार्दितैर् जनैर् न हि रक्ष्यागतमम्बु पीयते ।

अर्थः जुन अकार्य (गर्न नहुने काम) हो त्यो अकार्य नै हो । त्यस्तो काममा बुद्धिमान् मानिसले कदापि मन लगाउन हुँदैन । तिखाले जतिसुकै आत्तिएका मानिसले पनि सडकमा तालिएको धमिलो पानी पिउँदैनन् ।

सत्तामा पुग्न या टिकिरहनका लागि जे पनि गर्न तयार भएपछि सदाचार लोप हुन्छ । सदाचार लोप हुने या हराउने भनेको सबैथोक हराउने हो । त्यस्तो अवस्थामा त धृतराष्ट्रको जस्तै सत्ताधारीको मात्र पतन हुने होइन कि राज्य नै ढल्छ । रोमन साम्राज्यको पतन र अरू साम्राज्यको पतन त्यसै गरी भएको हो ।

सदाचारको वा असल चरित्र भएको मानिसको धेरै महत्व छ । भनिन्छ— जस्तोसुकै खराब (कठोर र अप्रजातान्त्रिक) संविधान या कानुन पनि असल सदाचारी शासक या प्रशासकले कार्यान्वयन गर्दा जनता सुखी नै हुन्छन् । कुनै आपत्ति हुँदैन । किनकि ऊ राष्ट्र अर्थात् जनताको हितलाई सर्वोपरि राखेर काम गर्दछ । तर जस्तोसुकै असल, राम्रो संविधान या कानुन पनि खराब (दुराचारी, कूर, भ्रष्ट, नैतिकताविहीन) शासक या प्रशासकले कार्यान्वयन गर्न थाल्योभने उसले आफ्नो दुश्चरित्रका कारण यति खराब किसिमले त्यसको कार्यान्वयन गर्दछ कि त्यसबाट जनतालाई सास्तीबाहेक केही हुन्न । जनताका लागि त्यो असल कानुन पनि निरर्थक हुनजान्छ । विस्तारै उसको राज्यव्यवस्था वा शासनसत्ता अलोकप्रिय हुन्छ र अन्यमा त्यो ढल्छ । त्यसैले बुझनपर्दछ कि आदर्श राज्य र आदर्श प्रशासन या सुशासनको मुख्य आधार सदाचार नै हो ।

**

भृष्टाचारको अन्त्य र सुशासन कायम राख्न नागरिक समाजको दायित्व

४ आनन्दराज मुल्मी*

सदगुण, सदाचार र सदविचार पुरातनदेखि नै मानिसको सबैभन्दा ठूला गुण भएका कारण मनुष्यको पहिचान स्थापित गर्न र व्यक्तित्व निर्माण गर्न यसले सधाएको हुन्छ । यस्ता गुणहरू मानवको अमूल्य सम्पत्तिको रूपमा सदैव रहाँदै आएका छन् । नेपाल एउटा सभ्य, सुसंस्कृत र संस्कारयुक्त मुलुकको रूपमा चिनिँदै आएको देश हो । प्राकृतिक रूपले अपार स्रोत र साधनले सम्पन्न यो मुलुकको क्षमता र सामर्थ्यलाई हामीले प्रचुर मात्रामा उपयोग गर्न सकिरहेका छैनौं । यस्ता साधनको भरपुर प्रयोग गर्ने काम पनि गर्न सकेनौं, त्यसैले पनि हामी विश्वका अल्पविकसित मुलुकका नागरिकका रूपमा परिचित छौं । हामी सबैको चाहना देशको समृद्धि र आर्थिक विकास भएपनि यी सबै कुराहरू टाढाका विषय हुन पुगेका छन् । राज्यको प्रमुख दायित्व आम नागरिकलाई सुशासन प्रदान गर्नुपर्ने भएपनि आम जनताले त्यसको अभाव महसुस गरिरहेका छन् । कानुनी राज्य स्थापित भई सबै नागरिकले समान हैसियतको प्रयोग समेत गर्न सकिरहेका छैनन् । एकातिर सहज ढंगले छिटो न्याय पाउने नागरिक अभिलाषा पूरा हुन सकेको छैन भने अर्कोतर्फ सबै तहका पेशाकर्मीहरूले आआफ्नो कर्तव्य र जिम्मेवारी निर्वाह गर्नु भन्ने चाहना पनि पूरा हुन सकेको देखिँदैन । सामान्य मानिस पनि आफ्नो काम गरेर जीवनस्तर उकास्न सकिन्छ कि भनेर आशावादी भएको सन्दर्भमा आफ्नो जिम्मेवारी र दायित्व पूरा गर्न राज्य र सरकार सजग भई तदारुकता देखाउने समय आएको छ ।

मुलुक संक्रमणकालीन अवस्थामा छ । आफ्नो जिम्मेवारी र जवाफदेही पूरा गर्न नचाहनेका लागि यो सजिलो बहाना भएको छ । आम नागरिकलाई सेवा पुऱ्याउने जिम्मेवार निकायका पदाधिकारीका लागि समेत यो सजिलो बहाना बनेको छ । राजनैतिक स्थायित्व प्राप्त गर्ने आम नेपालीको अपेक्षा र नयाँ संविधान निर्माण गरी नयाँ युगमा प्रवेश गर्ने सपना जस्ता विषयलाई नेपाली राजनीतिले समयमै सम्बोधन गर्न नसकेको अवस्था छ । दलहरू आम सहमतिमा पुग्न विलम्ब गर्नु सरकारमा कानुन बमोजिम काम गराउन सक्ने स्थिति नहुनु राज्य संयन्त्रलाई प्रभावकारी रूपमा संचालन गर्न नसक्नु र समग्रमा आम नागरिकले सहज र सरल ढंगमा सेवा प्राप्त गर्न नसक्नु जस्ता विषयहरू आफैमा चुनौती पूर्ण छन् । यस्ता विषयमा हामी कहाँ चुक्यौ ? किन जिम्मेवारी निर्वाह गर्न पछि पञ्चौ ? किन

* कार्यकारिणी सदस्य, ट्रान्सपरेन्सी इन्टरनेशनल, नेपाल ।

हामी जवाफदेही बन्न चाहेनौं ? किन प्रत्येक तप्काका कर्मचारीहरूले राजनैतिक संरक्षण र कृपा पाउने अभिलाषाले आफ्ना स्वाभिमानलाई तिलाज्जली दिन थाले ? किन कानुन विपरीत गर्नेहरू वा भ्रष्टाचारजन्य गतिविधिमा संलग्न हुनेहरू दण्डितभन्दा पुरस्कृत हुन थाले ? यी यस्ता केही प्रश्नहरू छन् जसको जवाफ आम नागरिकले खोजिरहेको अवस्था छ । किनभने आज यो मुलुकको आर्थिक अवस्थालाई सुदृढ बनाउन नसक्नु हाम्रो पछौटेपन हटाउन नसक्नु मुलुकबाट गरिबी हटाउन नसक्नु जनताको जीवनस्तर उकास्न नसक्नु हुने र नहुने बीचको खाडल बढ्दै जानु र अन्ततः मुलुक समृद्धितर्फ भन्दा अवन्नतितर्फ उन्मुख हुनुका पछाडि यिनै कारकतत्वहरूले भूमिका खेलेका छन् । त्यसैले यस्ता गतिविधिहरूको अन्त गर्नु नै नेपालका लागि ठूलो चुनौती बनेको छ । त्यसैले आज संक्रमणकालीन अवस्थामा पनि सुशासन प्रदान गर्न सकिन्तु भनेर देखाउनु नै राज्यको कर्तव्य हुन पुगेको छ । त्यसैले गैरजिम्मेवार प्रवृत्ति र विकृतजन्य शृङ्खलाहरूको अन्त गर्न आज समाजका सबै वर्ग र क्षेत्र कम्मर कसेर लाग्नुपरेको छ ।

वर्तमान विश्वमा शीतयुद्धभन्दा समृद्धिका लागि प्रतिस्पर्धा हुनुपर्छ । द्विपक्षीय र बहुपक्षीय माध्यम मार्फत मुलुकमा आर्थिक विकासका लागि आवश्यक थप प्रयासहरू गरिनुपर्छ । आर्थिक सुधारमा ध्यान केन्द्रित गर्न बाह्य पुँजी र लगानी भित्र्याउन प्रयासरत रहनुपर्दछ । हामी जस्तै अन्यमुलुकहरूलाई हेर्ने हो भने आफ्ना नागरिकहरूलाई रोजगारी प्रत्याभूति गर्न र उद्यमशीलतातर्फ उन्मुख गराउन सरकार प्रमुखहरू कम्मर कसेर लागिपरिहेका छन् । त्यतिमात्र होइन आफ्ना मुलुकमा कमाइ गरी कर नतिरी अरू मुलुकमा राख्न लगिएका पैसा र सम्पत्ति आफ्नो देशमा फिर्ता ल्याउन पनि पहल गरिरहेका छन् । देशको शासन सत्तामा आसिन व्यक्तिहरूले सत्ताको दुरुपयोग गरी भ्रष्टाचारबाट आर्जित विदेशमा लुकाइएको अवैरूपैयाँ आफ्नो मुलुकमा फर्काउन कतिपय मुलुकहरू सफल पनि भएका छन् । यस्तै मात्र होइन विश्वका कैयन मुलुकहरू भ्रष्टाचारजन्य गतिविधिबाट आतंकित भएका छन् । अभ त्यो भन्दा बढी त्यस्ता कार्यबाट आतंकवादलाई समेत बढावा मिलेको र मुलुकलाई राजनैतिक रूपमा पनि अस्थिर बनाइरहेको हुनाले मुलुकहरूबीच परस्पर समझदारी वृद्धि गरी यस्ता भ्रष्टाचारजन्य गतिविधिलाई अन्त गर्न सहयोगका हातहरू अगाडि बढाइरहेको अवस्था पनि छ । त्यतिमात्र होइन भ्रष्टाचारले गरिबी बढाइरहेको, विकास कार्यलाई तहसनहस पारेको, समाजलाई विखण्डन गरिरहेको, समाजलाई विभाजनतर्फ उन्मुख गराइरहेको, लागूपदार्थ, मानव बेचबिखन, अवैध हातहतियार ओसारपसार र अपहरण जस्ता मानव विरोधी कार्य भइरहेका छन् । भ्रष्टाचारले मानिसलाई दुष्चरित्र मात्र होइन विवेकहीन समेत बनाएको छ । त्यसैले भ्रष्टाचार विरुद्धको अभियान साभा अभियान बन्न पुगेको छ । नेपालमा पनि यही कुरालागू हुन्छ । बढ्दो भ्रष्टाचारजन्य गतिविधिले नेपालको राजनैतिक, सामाजिक, आर्थिक र सांस्कृतिक हरेक क्षेत्र प्रभावित बन्न पुगेको छ, मानिसलाई आशाभन्दा बढी निराशा छाएको छ ।

भ्रष्टाचार धनको अभावमा मात्र गरिने विषय होइन, न त एकै जनाले मात्र गरिन्छ । यो त एक नियत हो र दुई वा दुईभन्दा बढी पक्षहरूको संलग्नतामा गरिने विषय हो । भ्रष्टाचारीहरूलाई हेराफेरी, कुनियत वा तलमाथि नगरेसम्म चैन नै हुँदैन । उनीहरूको मनमा डर, त्रास हुँदै हुन्न किनभने भ्रष्टाचार गर्नु त्यस्ता व्यक्तिहरूका लागि लत बनिसकेको हुन्छ । त्यसैले लाजशर्म विना नै उनीहरू यस्ता काममा तल्लिन रहन्छन्, यो विना दैनिकी चलाउनै सक्दैनन् । त्यसैले यदाकदा सुन्ने गरिएको कुरा नेपालका कर्मचारीहरूको तलब सुविधा कम भएको कारणले भ्रष्टाचार गरेका हुन् भन्ने कुरा तर्कसंगत नै छैन् । बरु तुलनात्मक रूपमा कम सुविधाशाली व्यक्ति भ्रष्टाचारमा कम संलग्न छन् बढी सुविधाभोगीहरू भ्रष्टाचारमा बढी संलग्न भएको यथार्थ पनि रहेको छ । तथ्यांक र सूचनाकै आधारमा भन्नुपर्दा उच्च र विलासी जीवनयापन गर्नेहरू, कानुनसँग नडराउनेहरू, राजनैतिक संरक्षण प्राप्त व्यक्तिहरू र भनसुन, चाकडी र नातावादलाई प्रश्य दिनेहरू नै भ्रष्टाचारजन्य गतिविधिमा बढी संलग्न भएको पाइन्छ । यस विरुद्ध अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले विगत केही समययता देखाएको सक्रियताले आम नागरिकमा उत्साह बढेको देखिन्छ । भ्रष्टाचार विरुद्धका कारबाहीको शृङ्खलाले निरन्तरता पाओस् भन्ने नेपाली जनझिल्ला देखिन्छ । साना माछा मात्र होइन ठूलो माछा पनि जालमा पार्न अख्तियार सक्षम होस् भनेर आम जनता अपेक्षा गरिरहेका छन् । आशा गरौं यो अपेक्षाले सार्थकता प्राप्त गरोस् ।

सगरमाथा वा लुम्बिनी वा अन्नपूर्ण पदयात्रा वा विश्वसम्पदायुक्त काठमाडौं उपत्यकाका कारणले विश्व मानचित्रमा नेपालको आफ्नै विशिष्ट स्थान रहेपनि हाम्रो क्षमता सामर्थ्य र स्रोत साधनलाई उच्चतम् उपयोग गर्न नसकेका कारण नै हामी पछि परेका हौं । हिजोआज विश्वका देशहरूको छवि र स्थितिको मूल्यांकन विभिन्न कोण, आधार र अनुसन्धानबाट गर्ने गरिन्छ र सो को जानकारी सूचना प्रविधिका कारणले विश्वलाई तत्कालै थाहा हुने गर्दछ ।

तसर्थ देशमा विद्यमान निम्न अवस्थाबारे नेपालीले नै चिन्ता र चासो लिनु बुङ्गमानी हुनेछ :

- जवाफदेहिताको अभावले एक पछि अर्को सरकार कहिले गठन हुन्छ भन्ने स्थिति,
- जनताप्रति जिम्मेवार, सुशासन र सहज सुलभ सेवा पुऱ्याउने कार्यमा ध्यान नरहेको अवस्था,
- कानुनका खिल्ली उडाउनेहरू र अपराधीहरू नै शक्ति केन्द्रका आधार भएकाले अपराधमा बृङ्ग र तिनीहरूलाई राजनैतिक संरक्षण प्राप्त भएको अवस्था,
- सरकार, सत्ता र पार्टी नजिकका व्यक्तिहरूलाई कानुन नलाग्ने, सजाय नपाउने र दण्डहीनताको बढ्दो क्रमको अवस्था,
- सरकारले गर्ने नियुक्तिमा दलीय भागबण्डाको कारणले जवाफदेहिता र जिम्मेवारीपनको अभावमा कार्यान्वयनमा शिथिलता आउने गरेको अवस्था,

- निजामती कर्मचारीहरू पूर्णरूपले राजनैतिक संगठनको रूपमा कार्यरत, कर्मचारी सरुवामा उनीहरूको बोलवाला, अनुशासनहीनताले कर्मचारीतन्त्र तहसनहस र कर्मचारीहरू विभाजित मनस्थितिमा रहेको अवस्था,
- निजामती कर्मचारी र प्रहरीहरूको सरुवा बढुवामा पद्धति र योग्यताभन्दा पैसा, पहुँच र शक्तिको चलखेलले भ्रष्टाचारजन्य कार्यमा बढोत्तरी,
- विभिन्न मुलुक एवम् संस्थाले उपलब्ध गराएको सहयोग रकम र आफ्नै विनियोजित रकम पनि पूर्ण उपयोग गर्न नसकेको अवस्था,
- बढ्दो भ्रष्टाचार, अनैतिक, गैरकानुनी गतिविधि नियन्त्रण र कारबाहीलाई न्यूनीकरण गर्न नसकिएको अवस्था,
- आर्थिक विकासले गति लिन नसक्नु, रोजगार र लगानीमैत्री वातावरण बन्न नसक्नु, पूर्वाधार विकासमा लगानी हुन नसक्नु र सम्भदारी एवम् विश्वासको वातावरण सुदृढ हुन नसकेको अवस्था आदि ।

उपरोक्त धारणालाई हामीले परिवर्तन गर्न सक्नुपर्छ र राजनैतिक दलहरूले इच्छाशक्ति देखाएमा मुलुकमा राजनैतिक, आर्थिक स्थायित्व कायम गर्दै छिट्टै हामी सकारात्मक दिशातर्फ लाग्न अग्रसर हुनुपर्छ । यसका लागि सबैभन्दा महत्वपूर्ण पक्ष हो भ्रष्टाचारविरुद्ध हाम्रो प्रतिवद्धता, भ्रष्टाचार विरुद्ध हामी सबैको साभा अभियान, भ्रष्टाचारविरुद्ध कठोर कारबाही र भ्रष्टाचारविरुद्ध लाग्ने संस्थाहरूको प्रभावकारी भूमिका । हालै केही समययता अखित्यार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले देखाएको सक्रियताले आम नागरिकलाई उत्साहित बनाएको छ तर त्यो सँगै विभिन्न क्षेत्रमा देखिएको कहालीलाग्दो अवस्थाले चिन्तित पनि तुल्याएको छ । तर आयोग निरन्तर रूपमा सक्रियता र तदारुकताका साथ लागिरहनुपर्दछ ।

भ्रष्टाचार नियन्त्रणका लागि गरिने प्रयास एउटा अभियान हो । यो लामो र कठिन यात्रा पनि हो । कुनै एकल प्रयासले मात्र पनि यो सम्भव नहुने विषय हो तर असम्भव चाहिँ छैन । किनभने भ्रष्टाचारले विकासलाई अवरुद्ध पार्छ भन्ने चेतना वृद्धि भएको छ । साथै विकास कार्यलाई तीव्र पार्नुपर्छ भन्ने सबैको आकांक्षा र चाहना रहेको हुनाले भ्रष्टाचार निवारण सबैको चासोको विषय बनिरहेको छ । भ्रष्टाचारले समाजलाई विकृत तुल्याउँछ भन्ने महसुस गरिरहेका हामी सामाजिक सद्भाव कायम राख्न र यसलाई विकृतिमुक्त तुल्याउनका लागि लागिपर्नुपर्छ । भ्रष्टाचारले एक व्यक्तिको आत्मसम्मान र स्वाभिमानलाई ठेस पुऱ्याउँछ । कोही पनि व्यक्ति अब त्यो आत्मसम्मानमा चोट पुऱ्याएर स्वाभिमानलाई तिलाङ्गली दिएर 'मरेर' बाँच्न चाहैदैन । भ्रष्टाचारले प्रजातन्त्रलाई नै आघात पुऱ्याएर कमजोर बनाउँछ त्यसैले कोहीपनि बहुलवादमा विश्वास गर्नेहरू यो प्रजातन्त्र

कमजोर होस् भन्ने चाहैदैन । त्यसैले भ्रष्टाचार विरुद्धको अभियानमा आउँदा दिनहरूमा यो भन्दा बढी सशक्त हुने एवम् यसमा धेरैको सहकार्य र सहभागिता हुनेमा विश्वास लिन सकिन्छ ।

विगत केही समययता आयोगले छानबिन गरिरहेको विषयवस्तुलाई नियाल्दा, कल्पना गर्न नसकिने विकृतिजन्य गतिविधिहरू भइरहेको बाहिर आइरहेका छन् । सरकारी पैसा, सार्वजनिक सम्पत्ति र साधनलाई निर्लज्जतापूर्वक व्यक्तिगत स्वार्थका लागि प्रयोग भइरहेका सूचनाहरू प्रवाहित भएका छन् । जनाताले तिरेको करको सबैभन्दा ठूलो अंश विनियोजित हुने शिक्षा क्षेत्रमा देखापरेको कहाली लाग्दो अवस्था दुखद हो । प्रौढकक्षादेखि विश्वविद्यालयसम्मको कारबाही, नक्कली शिक्षक र प्रमाणपत्रदेखि नक्कली शैक्षिक संस्थाहरू, पूर्वाधार बिना पैसाकै भरमा स्वीकृत र कक्षा संचालन एवम् मेडिकल तथा अन्य प्राविधिक कलेजको सम्बन्धनशुल्कमा देखिएको लुट मुलुकप्रति थोखावडी र गदारी हो । अनुगमन र सुपरीवेक्षण गर्ने निकायहरू यस्ता गलत कार्य हुँदा पनि किन मौन बस्थन् यो नै गम्भीर प्रश्न हो ।

त्यसै स्वास्थ्य क्षेत्र जसमा सरकारको ठूलो धनराशि खर्च भइरहेको छ र आमनागरिकको जीवनसँग सम्बन्धित छ, त्यस्तोमा समेत संवेदनशील नभई म्याद गुज्रेका औषधिदेखि नक्कली औषधि आपूर्ति, सरकारी अस्पतालभन्दा निजी क्लिनिकमा बढी चासो, ग्रामीण भेगमा दक्ष जनशक्तिको अभाव र खोप तथा सुत्करी भत्ता जस्तो कार्यमा समेत चरम लापरबाही जस्ता क्रियाकलापले हामी सबैलाई चिन्तित तुल्याएको छ । यतिमात्रै होइन सरकारले उपलब्ध गराउने सामाजिक भत्ता पाइएन भनेर गुनासो गरेकै छन्, बनाएका सडक पुलहरू केही समयमै पिच उपिक्यो र भ्वाड पत्तो भनेर सिकायत गरेकै छन् एवम् एक जनाको नाममा रहेको सम्पत्ति अर्केको नाममा नामसारी भयो भनेर गुनासो गरेकै छन् । यी केही उदाहरण मात्र हुन् । धेरै ठाउँमा धेरै कार्यालयहरूमा खासगरी पैसाको कारोबार, अनुमति लिनुपर्ने ठाउँ र राजस्व संकलन गर्ने निकायहरूमा धेरै सिकायत र गुनासाहरू पाइने गरिएको छ । यस्ता गुनासाहरूलाई अन्त्य गरी सुशासनको प्रत्याभूति दिने काममा अग्रसरता देखाउने बेला आएको छ । अखित्यार दुरुपयोग गर्नेहरूका विरुद्ध गरिने सक्रियता र कारबाहीले सुशासन र पारदर्शिता कायम राख्न मद्दत पुऱ्याउँछ । तसर्थ आयोगले आफ्नो अधिकार क्षेत्रभित्र रहेर प्रचारका लागि मात्रै होइन साँच्चकै सार्थक कार्यहरू गरेर नेपालीलाई सुशासनको प्रत्याभूति, सेवामा सहजता तथा घूस खान र खुवाउन नपर्ने स्थिति सिर्जना गर्न तदारुकता देखाउनुपर्छ । आयोगको घेराभन्दा बाहिर रहेको निजी क्षेत्र, न्यायालय र सेना समेतलाई कसरी आयोगको दायरा अन्तर्गत ल्याउने भन्ने कुरा अर्को महत्वपूर्ण हो । कसैलाई घेराभित्र र कसैलाई उन्मुक्ति दिनु उचित होइन । तसर्थ मौजुदा कानुन संशोधन गरेरै भएपनि सबै तहका सबै क्षेत्रकालाई अनुसन्धानको दायरामा ल्याउन सरकारले ढिलाइ गर्न हुँदैन । स्मरणीय कुरा के छ भने न्यायपालिका स्वयंले अब आफ्नो आचारसंहिता पूर्णरूपमा लागू गर्नुपर्छ र न्यायपालिकामा विचौलियाको अन्त हुनुपर्छ । न्यायपालिकामा देखिएका विकृतिहरूलाई छानबिन

गर्न विशेष निकायको आवश्यकता बारे एकमत भएको भर्खै सम्पन्न न्यायाधीशहरूको सम्मेलनले स्पष्ट पारेको छ । निजी क्षेत्र भ्रष्टाचारजन्य कार्यको ठूलो आपूर्तिकर्ता हो भन्ने सबैले महसुस गरेको कुरा हो । सेनालाई नेपाल सरकारका कर्मचारीभन्दा छुटै र विशेष दर्जा दिइराख्नुपर्ने कुनै कारण छैन जबकि राजनैतिक व्यक्तिहरू र सरकारका मन्त्रीहरू समेत आयोगको दायराभित्र आउँछन् । सबैभन्दा ठूलो कुरा सबै क्षेत्रमा पारदर्शितापूर्वक काम गरी जवाफदेही लिने, जिम्मेवारीपूर्वक काम गर्ने र जनतालाई सहज ढङ्गले सेवा उपलब्ध गराउनु नै सुशासनको प्रतिविम्ब हो ।

ट्रान्सपरेन्सी इन्टरनेशनलले हरेक वर्ष विभिन्न मुलुकहरूको भ्रष्टाचारको सूचकांक निकाल्ने गर्दछ । विभिन्न खाले संस्थाहरूले गर्ने अनुसन्धान, अध्ययनको आधारमा कुन मुलुकमा भ्रष्टाचारको स्थिति के छ, भनेर सबैलाई जानकारी र सचेत गराउने गर्दछ । यो वर्ष प्रकाशित सूचकांक नेपालका लागि सुखद बन्न सकेन । १७५ मुलुकमध्ये १०० अंकमा जम्मा २९ अंक प्राप्त गरी १२६ औं स्थानमा सीमित रहनु र दक्षिण एसियामा अफगानिस्तान र बंगलादेशभन्दा मात्र माथि रहनुले हामीमा निराशाको स्थिति छाएको छ । भ्रष्टाचारजन्य गतिविधिमा अंकुश लगाएर कुकृत्य गर्नेहरूलाई सजायको भागीदार बनाउनुपर्ने स्थितिमा संवैधानिक अंगको रूपमा रहेको अद्यत्यार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगलाई सदस्यहरू नियुक्ति गरी पूर्णता दिन नसक्नु हाप्रा लागि लज्जापूर्ण कार्य हो । योग्य मानिसको अभावमा वा आफ्नो मानिस नियुक्ति गर्न नपाउनु वा राजनैतिक भागबण्डा नमिल्नु वा के कति कारणले आयोगले पूर्णता पाउन नसकेको हो सबैले थाहा पाउनुपर्ने विषय हो । किनभने यो वर्षमा करिब २३००० उजुरी पर्नु (धेरै उजुरी उचित होलान्, केही व्यक्तिगत रिसइबी होलान्) त्यसको केही अंश सायद करिब १००० मात्र छानबिन प्रक्रियामा रहनुले भ्रष्टाचार विरुद्धको लडाइँ लड्न अभ धेरै मेहनत, परिश्रम र कठोर निर्णय गर्ने बेला भएको छ । विश्व मानचित्रमा एक पटक पुग्नैपर्ने देशको रूपमा रहेको नेपाल भ्रष्टाचार सूचकांक नक्सामा अत्यन्तै नाजुक स्थानमा रहनु सुखद विषय होइन । त्यसकारण हामी सबै भ्रष्टाचार विरुद्धको अभियानमा कुनै न कुनै माथ्यमबाट संलग्न हुन सकौं, अभ नागरिक समाजका सदस्यहरू र संस्थाहरू बढी जिम्मेवारपूर्वक संलग्न रही आम जनताले अभाव महसुस गरिरहेका आर्थिक समृद्धिका प्रयास, सुशासन र जनसेवालाई तत् तत् ठाउँमा पुऱ्याउन योगदान गर्न सकौं र दण्डहीनताको स्थितिलाई अन्त गर्न सबै सक्रिय रहन सकौं भन्ने भावबाट अविबढनु जरुरी छ ।

अद्यत्यार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग जसलाई स्वतन्त्रपूर्वक काम गर्न छुट हुनुपर्दछ, उसको क्षेत्राधिकारलाई विवादमा त्याउने प्रयास हुनु अहिलेको सान्दर्भिक विषय होइन । आयोगले काम गरेन र आयोगको भूमिका संवैधानिक मर्यादा अनुकूल हुन सकेन भने त्यस्तो विषयमा आयोगलाई नियन्त्रण र निर्देशन दिनु स्वाभाविक ठर्हछ । तर आयोगलाई संसदीय समितिहरूले तँछाड र मँछाड गर्दै आआफ्नो समितिमा बोलाई गरेको काम कारबाहीमा निरन्तर जानकारी लिइरहने प्रक्रियाले थोरै

संख्यामा रहेका आयुक्तहरूको नियमित कार्यमा अवरोध पुग्न जाने/नजाने पनि हेका राख्नुपर्ने हुन्छ । त्यसो त प्रमुख आयुक्तले १००० जना ठूलो माछाबारे अनुसन्धान भइरहेको कुरा सार्वजनिक गरेर पुनः एक पटक सबै जनतालाई कौतुहलताको विषय वनाइदिएको र यसको नतिजा छिटै प्रकाशित वा सार्वजनिक भएमा नेपालको अनियमितता बारे थप प्रस्त हुन जाने थियो । त्यसो त ठूलामाछाहरूको आफ्नै नाममा, आफन्तको नाममा कहींकै बैंक खातामा रकम नदेखिनु, आफै बहालमा बसेको कुरा थाहा हुनुले यस्ता अनियमितता लुकाउनेहरू कर्ति सर्तक, चलाख र सुनियोजित हुन्छन् भन्ने प्रमाणित हुन्छ । तसर्थ आयोगले त्यस्ता धुर्त्याईं र चलाखीपन खोज्न र पत्ता लगाउन र कुनैपनि हालतले सफलता प्राप्त गर्न प्रयत्नशील भई अधि बढ्नुपर्दछ । अब उजुरी गरेपछि मात्र खोजबिन वा छानबिन गर्ने होइन कि शंकास्पद जो-कोहीलाई पनि छानबिनको घेराभित्र ल्याउने परिपाटी बसाल्नैपर्दछ ।

जे जस्तो भएपनि भ्रष्टाचारले आकान्त भएको र अधिकारको अधिक दुरुपयोग भइरहने यो मुलुकका आम नागरिक दण्डहीनताको स्थिति अन्त होस् भन्ने चाहन्छन्, संवैधानिक अंगहरूले प्रभावकारी रूपमा कार्य गरुन् भन्ने चाहन्छन्, स्वतन्त्र न्यायालयले छिटो न्याय प्रदान गरोस् भन्ने चाहन्छन्, प्रहरी प्रशासनले बिना भेदभाव प्रभावकारी काम गरोस् भन्ने चाहन्छन्, राजनैतिक पार्टीहरू स्वच्छ रहन् भन्ने चाहन्छन्, पेशाकर्मी र निजी क्षेत्रले आफ्नो पेशागत धर्म र आचारसंहिताभित्र काम गरुन् भन्ने चाहन्छन्, नागरिक संस्था र गैरसरकारी संस्था कसैको स्वार्थका लागि नभई समुदाय र जनताका लागि काम गरुन् भन्ने चाहन्छन् र सरकार भ्रष्टाचार अन्त गरी सुशासन प्रदान गर्न र आम जनतालाई प्रभावकारी सेवा पुऱ्याउन कटिबढु रहोस् भन्ने चाहन्छन् । आजका दिनमा मुलुकको आवश्यकता नेपाली जनताका यिनै विविध चाहनाहरूको सम्बोधन गर्नु रहेको छ ।

**

कर्मचारीतन्त्र सदाचार र भूष्टाचार

चिरञ्जीवी खनाल*

कर्मचारीतन्त्र (Bureaucracy) लाई विशद विश्लेषण गर्ने क्रममा जर्मन समाजशास्त्री Max Weber (1864-1920) ले यसलाई “कानुन र विवेकमा आधारित संयन्त्र” (Legal-rational Authority) को रूपमा व्याख्या गरेका छन्। सार्वजनिक प्रशासन, कानुन र अन्य लिखित दस्तावेजहरूमा आधारित हुन्छ भन्ने कुरा उनले कर्मचारीतन्त्रका आधारभूत विशेषताहरूलाई दर्शाउने क्रममा उल्लेख गरेका छन्। आधुनिक कर्मचारीतन्त्रका संरचनात्मक ढाँचा एवम् क्रियाकलापहरू समग्र कानुनद्वारा निर्दीशित हुन्छन् भन्ने मान्यतालाई आत्मसात गर्दै हाम्रो सर्वोच्च अदालतले पनि निजामती सेवाको सुरक्षा, अवसर र वृत्तिविकासको आधारलाई केलाएर निजामती सेवाको एउटा छुटै विधिशास्त्रीय मान्यतालाई उजागर गर्दै राजनीतिक रूपबाट बन्ने सरकार अस्थायी, आवधिक र चुनावउन्मुख रहने हुँदा कर्मचारीतन्त्रलाई स्थायी र निरन्तर कायम रहने सङ्गठन भनी “स्थायी सरकार” (Permanent Government) को रूपमा चित्रण समेत गरिदिएको छ।

नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १५३ अन्तर्गत गठन हुने निजामती सेवालाई प्रशासन सञ्चालन गर्ने Permanent Executive को सङ्गठन भनिन्छ। आवधिक चुनाव भएर सरकार गठन गर्ने मन्त्रिपरिषद्लाई Political Executive भनिन्छ। यस्तो Political Executive आवधिक चुनावमा आउने जाने भइरहन्छ। राज्य सञ्चालन गर्ने सरकारको निरन्तरता हुन्छ तर एक पटक गठन भएको मन्त्रिपरिषद् अर्थात् सोही Political Executive को निरन्तरता नहुन पनि सक्छ। तर Permanent Executive को सङ्गठन निरन्तर कायम रहन्छ।

- (शिवकुमार बस्नेत वि. लोकसेवा आयोग समेत, संवत् २०६३ सालको रिट नं. ०३४७ :

सर्वोच्च अदालतबाट निर्णय भएको मिति २०६४।१०।१९)

नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १५३ मा नेपाल सरकारले मुलुकको प्रशासन सञ्चालन गर्न निजामती सेवा र आवश्यक अन्य सरकारी सेवाहरूको गठन गर्न सक्ने र त्यस्ता सेवाहरूको गठन, सञ्चालन र सेवाका शर्तहरूलाईनद्वारा निर्धारण गरे बमोजिम हुनेछ भनी उल्लेख गरेको हुँदा देशको मूल कानुनले नै निजामती सेवाको महत्वलाई आत्मसात गरेको देखिन्छ। निजामती सेवा ऐन २०४९, निजामती सेवा नियमावली २०५० र अन्य दर्जनाँ विषयगत एवम् सेवासमूह

* सहसचिव, अखिलयार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग।

वर्गीकरण नियमावलीहरूले कर्मचारीतन्त्रको सञ्चालन र संरक्षणमा टेवा पुऱ्याइरहेका छन् । सुशासन (व्यवस्थापन तथा सञ्चालन) ऐन, २०६४ लागू भएपछि त भन् समग्र प्रशासन संयन्त्रलाई सेवा प्रदायक संयन्त्र तथा सहजकर्ताको रूपमा रूपान्तरण गरी मुलुकमा सुशासनको प्रत्याभूति गर्ने थप उत्तरदायित्व समेत कर्मचारीतन्त्रको काँधमा आइपरेको छ ।

मुलुकको सार्वजनिक प्रशासनलाई जनमुखी, जवाफदेही, पारदर्शी, समावेशी तथा जनसम्भागितामूलक बनाई त्यसको प्रतिफल सर्वसाधारणलाई उपलब्ध गराउन,

कानुनको शासन, भ्रष्टाचारमुक्त र चुस्त प्रशासन, विकेन्द्रीकरण, आर्थिक अनुशासन तथा सार्वजनिक कार्य र स्रोतको कृशल व्यवस्थापन जस्ता असल शासनका आधारभूत मान्यतालाई आत्मसात् गरी सर्वसाधारणले पाउनु पर्ने सेवा छिटो, छरितो तथा कम खर्चिलो ढङ्गबाट पाउने अवस्था सृजना गर्न,

सुशासन पाउने नागरिकको अधिकारलाई व्यवहारमा उतारी कार्यान्वयनमा ल्याउन, रप्रशासन संयन्त्रलाई सेवाप्रदायक संयन्त्र तथा सहजकर्ताको रूपमा रूपान्तरण गरी मुलुकमा सुशासनको प्रत्याभूति दिने सम्बन्धमा कानुनी व्यवस्था गर्न ।

- (सुशासन (व्यवस्थापन तथा सञ्चालन) ऐन, २०६४ को प्रस्तावना खण्ड)

निजामती कर्मचारीको आचरणगत पक्षलाई नियन्त्रित, निर्देशित एवम् व्यवस्थित गर्न निजामती सेवा ऐन, २०४९, निजामती सेवा नियमावली २०५०, भ्रष्टाचार निवारण ऐन २०५९, सुशासन (व्यवस्थापन तथा सञ्चालन) ऐन २०६४ र सुशासन (व्यवस्थापन तथा सञ्चालन) नियमावली २०६५ का अतिरिक्त सुशासन ऐन अन्तर्गत निजामती कर्मचारीको आचरण सम्बन्धी नियमावली २०६५ अलगै जारी गरिएको छ । जसमा प्रत्येक निजामती कर्मचारीले पदीय मर्यादा कायम राख्ने, राष्ट्र र जनताको बृहत्तर हितलाई हमेसा ध्यानमा राख्ने, सेवाग्राहीप्रति शिष्ट रूपले उचित सम्मान र समान व्यवहार गर्ने, सेवाग्राहीलाई छिटो छरितो र गुणस्तरीय सेवा प्रदान गर्न प्रयत्नशील रहनुपर्ने, कामकाराबाहीमा निष्पक्षता र पारदर्शीता कायम गर्ने र आर्थिक रूपमा मितव्ययी हुनुपर्ने कुराहरूविशेष रूपमा दर्शाइएको छ ।

नेपाल सरकारले पछिल्लो पटक जारी गरेको सार्वजनिक पद धारण गरेका राष्ट्रसेवक-कर्मचारीहरूको आचारसंहिता २०६८ ले राष्ट्रसेवक-कर्मचारीहरूको आचरणगत पक्ष एवम् उनीहरूले सेवाग्राहीहरूसँग गर्ने सामान्य व्यवहारगत कुरामा समेत थप सुक्ष्म रूपले मार्गीनिर्देशन गरिदिएको छ । आचारसंहितामा राज्यकोषबाट पारिश्रमिक एवम् सुविधा लिने सार्वजनिक जिम्मेवारी धारण गरेका निजामती कर्मचारी लगायतले सादा जीवन उच्च विचार राख्ने, सेवाग्राहीको सन्तुष्टिलाई आफ्नो सफलताको मापदण्ड बनाउने, पदीय कर्तव्य पालनलाई पेशागत मर्यादा र आदर्श बनाउने,

सेवाग्राहीप्रति आदरार्थी र सम्मानजनक भाषाको प्रयोग गर्ने, व्यक्तिगत फाइदाको लागि चाकडी चाप्लुसी गर्न नहुने, सेवाग्राहीबाट कुनै पनि प्रकारको उपहार ग्रहण गर्न नहुने, कार्यालय समयमा तोकिए बमोजिमको पोशाक लगाउनुपर्ने, कार्यालयमा रहँदा र कार्यक्षेत्रमा खटिई काम गर्दा गराउँदा आफ्नो परिचयपत्र सबैले देख्न सक्ने गरी लगाउनुपर्ने कुराका अतिरिक्त कर्मचारीहरूले आफ्नो पद तथा सेवालाई मर्यादित बनाउन सदैव सकारात्मक सोच राख्नुपर्ने र अरुका लागि अनुकरणीय हुने गरी व्यवहार गर्नुपर्ने कुराहरूसमेत समेटिएका छन् ।

सार्वजनिक कार्यसम्पादन तथा सेवा प्रवाहमा संलग्न राष्ट्रसेवक कर्मचारीहरूको आचरण र व्यवहारले सार्वजनिक क्षेत्रको समग्र संस्कृति प्रतिबिम्बित गर्दछ । यसमा सामाजिक मूल्य, मान्यता र सङ्गठनको आदर्श गाँसिएको हुन्छ । सेवाग्राहीले सेवा प्रदायकबाट सम्मानपूर्वक सेवाको अपेक्षा राख्ने भएकाले सार्वजनिक क्षेत्रमा कार्यरत राष्ट्रसेवकहरूको आचरण सदाचारयुक्त, सकारात्मक, सहयोगी, सेवामुखी, सुसंस्कृत हुन आवश्यक हुन्छ । यो सभ्य, सामर्थ्ययुक्त, गुणात्मक समाजको परिचायक हो भने सुशासनको प्रारम्भिक सूचक पनि हो ।

- (सार्वजनिक पद धारण गरेका राष्ट्रसेवक-कर्मचारीहरूको आचारसंहिता, २०६८ को प्रस्तावना खण्ड)

भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ ले भ्रष्टाचारको परिभाषा गर्दा ऐनको “परिच्छेद-२ अन्तर्गतिको सजाय हुने कसुर सम्भनु पर्दै” भनी उल्लेख गरेको छ । “भ्रष्टाचार” लाई छोटो शब्द वा वाक्यांशमा परिभाषित गर्न कठिन हुने भएकाले परिच्छेद-२ मा भ्रष्टाचारजन्य कार्यहरूको विवरण उल्लेख गरिएको छ । जसअनुसार राष्ट्रसेवकले रिसवत लिनु, कम मूल्यमा वस्तु वा सेवा प्राप्त गर्नु, दान दातव्य उपहार वा चन्दा लिनु, कमिसन लिनु, राजस्व चुहावट गर्नु, गैरकानुनी लाभ वा हानि पुऱ्याउने बदनियतले काम गर्नु, गलत लिखत तयार गर्नु, गलत अनुवाद गर्नु, सरकारी वा सार्वजनिक संस्थाको कागजात नोक्सान गर्नु, प्रश्नपत्रको गोपनियता भइग गर्नु परीक्षाको परिणाम फेरबदल गर्नु, गैरकानुनी व्यापार व्यवसाय गर्नु, नपाएको ओहदा पाएँ भन्नु, भुटा विवरण दिनु, सार्वजनिक सम्पत्तिको हानि नोक्सानी गर्नु, गैरकानुनी दबाव दिनु, गलत प्रतिवेदन दिनु र गैरकानुनी रूपले सम्पत्ति आर्जन गर्नुलाई भ्रष्टाचारजन्य कार्यहरू भनी उल्लेख गरिएको छ ।

सम्पत्ति विवरण :

निजामती कर्मचारीले आफ्नो सम्पत्तिको विवरण दिनुपर्नेछ ।

- (निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ५४)

सम्पत्ति विवरण पेश गर्नुपर्ने :

(१) प्रत्येक निजामती कर्मचारीले आर्थिक वर्ष समाप्त भएको साठी दिन भित्र अनुसूची-१८ बमोजिमको सम्पत्ति विवरण सम्बन्धित कार्यालयमार्फत निजामती किताबखानामा पेश गर्नुपर्नेछ ।

(२) नयाँ नियुक्ति हुने कर्मचारीले उपनियम (१) बमोजिमको सम्पत्ति विवरण नियुक्ति भएको साठी दिनभित्र पेश गर्नुपर्नेछ ।

- (निजामती सेवा नियमावली, २०५० को नियम ११८)

अचल सम्पत्ति खरिद गरेको जानकारी दिनु पर्ने :

निजामती कर्मचारीले आफ्नो वा आफ्नो परिवारको कुनै सदस्यको नाममा कुनै अचल सम्पत्ति खरिद गरी वा अन्य कुनै तरिकाद्वारा प्राप्त गरेमा त्यसरी खरिद वा प्राप्त गरेको एक महिनाभित्र त्यस बापत लागेको मोल समेतको विवरण खोली आफ्नो कार्यालयमा पेश गर्नुपर्नेछ ।

- (निजामती सेवा नियमावली, २०५० को नियम ११९)

भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा ५० मा सार्वजनिक पद धारण गरेको व्यक्तिले प्रत्येक आर्थिक वर्ष समाप्त भएको मितिले ६० दिनभित्र आफ्नो र आफ्नो परिवारको नाममा रहेको सम्पत्तिको विवरण नेपाल सरकारले राजपत्रमा सूचना प्रकाशन गरी तोकेको निकाय वा अधिकारी समक्ष अनिवार्य रूपले पेश गर्नुपर्ने व्यवस्था गरेको छ । सोही ऐनको दफा २० मा राष्ट्रसेवकको सम्पत्ति विवरण अमिल्दो र अस्वाभाविक देखिन आएमा वा निजले मनासिब कारण बिना अमिल्दो र अस्वाभाविक उच्च जीवनस्तर यापन गरेमा वा आफ्नो हैसियतभन्दा बढी कसैलाई दान, दातव्य, उपहार, सापटी, चन्दावा बकस दिएको प्रमाणित भएमा त्यस्तो सम्पत्ति के कस्तो स्रोतबाट आर्जन गरेको हो भन्ने कुरा निजले प्रमाणित गर्नुपर्ने र यदि प्रमाणित गर्न नसकेमा त्यस्तो सम्पत्ति गैरकानुनी रूपमा आर्जन गरेको मानिनेछ भन्ने प्रावधान राखिएको छ । राष्ट्रसेवकले गैरकानुनी रूपले सम्पत्ति आर्जन गरेको विषयलाई अरू भ्रष्टाचारजन्य कार्यहरूको तुलनामा भनै गम्भीरतापूर्वक हेरिनुपर्ने र प्रमाणको भार (Burden of Proof) समेत आरोपित व्यक्तिमाथि नै रहने विधायिकी मनसाय यो दफामा स्पष्ट रूपले व्यक्त भएको देखिन्छ ।

भ्रष्टाचार निवारण ऐनमा रहेको सम्पत्तिसम्बन्धी प्रावधानले वास्तवमा भ्रष्टाचार नियन्त्रणमा नौलो र प्रभावकारी काम गरेको छ । यो सशक्त दफाको प्रभावकारी प्रयोग गर्नका लागि यसलाई अरू व्यवस्थाहरूबाट बाँधेर अवैध सम्पत्ति लुकाउन सक्ने छिद्रहरू टाल्नुपर्छ । सम्पत्तिको वैध स्रोतको सम्बन्धमा अभियुक्तले प्रमाण पुऱ्याउनुपर्ने भन्ने सिद्धान्तलाई भ्रष्टाचारको विधिशास्त्रमा कसरी व्याख्या र विश्लेषण गर्ने, बुझ्ने बुझाउने र व्यवहारमा लागू गर्ने भन्ने प्रश्नको उत्तर खोज्नु आवश्यक छ । हाम्रो न्याय प्रणालीमा यो खोजमा हाम्रो न्यायिक संरचनालाई पनि संलग्न गराउनुपर्छ ।

- (अखित्यारमा ६ वर्ष, सूर्यनाथ उपाध्याय, २०६५, पृष्ठ १०३)

प्रक्रियामुखी, कार्यीविधिपरक, अनुकरणात्मक शैलीको सार्वजनिक सेवा प्रवाह र यसको ढाँचागत अनुदार चरित्रले गर्दा सन् १९९० को दशकको सुरुवातदेखि नै कर्मचारीतन्त्रको विकल्प (Alternatives of

Bureaucracy) को खोजीले तीव्रता पाए पनि यसको समग्र ढाँचाको रूपान्तरण सम्भव नदेखिएकाले विकल्पको खोजी सँगसँगै यसलाई सेवाग्राही मैत्री बनाउनका लागि नागरिक बडापत्र (Citizens' Charter) को अवधारणालाई व्यवहारमा लागू गरिएको थियो । सार्वजनिक सेवा प्रवाहलाई चुस्त दुरुस्त राखी यसप्रति सर्वसाधारणको आकर्षण बढाउन एवम् सार्वजनिक नीति उपर जनविश्वास र मान्यता (Legitimacy) आर्जन हेतु सार्वजनिक सेवाको केही निश्चित क्षेत्रहरूमा गत वषदेखि “क्षतिपूर्ति सहितको नागरिक बडापत्र” को अवधारणालाई सरकारले कार्यान्वयनमा ल्याएको छ ।

सार्वजनिक निकायहरूबाट प्रदान गरिने सेवालाई जवाफदेही र विश्वसनीय तुल्याई सेवा प्रदान गर्ने निकाय र व्यक्तिलाई बढी जिम्मेवार, कामप्रति उत्तरदायी बनाउँदै सार्वजनिक निकायहरूले नागरिक बडापत्र बमोजिम नेपाल सरकारबाट तोकिएको निकायका सेवालाई प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन गर्न र क्षतिपूर्ति प्रदान गर्ने कार्यलाई व्यवस्थित गर्न वाञ्छनीय भएकोले नेपाल सरकारले सुशासन (व्यवस्थापन तथा सञ्चालन) ऐन, २०६४ को दफा ४५ ले दिएको अधिकार प्रयोग गरी यो निर्देशिका जारी गरेको छ ।

- (क्षतिपूर्ति सहितको नागरिक बडापत्र व्यवस्थापन निर्देशिका, २०६९ को प्रस्तावना खण्ड)

पछिल्ला केही दशक यता विकसित हुन पुगेको “सीमित सरकार”(Limited Government) को अवधारणाले सरकारको असीमित काम, कारबाही र अधिकारक्षेत्रमा केही नियन्त्रण ल्याउन खोजेतापनि कर्मचारीतन्त्रमा अन्तर्निहित “स्थायी सरकार”(Permanent Government) को चरित्रले गर्दा कर्मचारीलाई प्राप्त अखिल्यारी (Authority) को दुरुपयोगको सम्भावना उच्च रहेको र यसभित्रको ठूलो हिस्सा भ्रष्टाचार उन्मुख क्षेत्र (Corruption Prone Zone) को रूपमा समेत रहेको हुनाले “भ्रष्टाचार विरुद्ध शून्य सहनशीलता” (Zero Tolerance) को कार्यनीति अवलम्बन गरिएको छ । तर पनि विगतको दश वर्ष (२०५२-२०६२) सम्मको सशस्त्र द्वन्द्व र त्यसको प्रभाव, त्यसपछिको जनआन्दोलन भाग-२ को माथ्यमबाट व्यत्त जनमानसको उच्च मनोकांक्षा, दशकौसम्मको राजनीतिक अस्थिरता, दण्डहीनता इत्यादि कारणले गर्दा यस अवधिमा कर्मचारीतन्त्रमा देखापरेको तीव्र राजनीतिकरणका अतिरिक्त कर्मचारीहरूको मनोबल, आचरण र अनुशासनमा समेत क्षयीकरण हुन पुगेको यथार्थताले गर्दा यस कालखण्डलाई “भ्रष्टाचारको विशेष अवधि” को रूपमा पनि लिइने गरिएको छ । सार्वजनिक सेवाको क्षेत्रमा विगतमा भएको यस प्रकारको उतार, चढाव र अवरोधले गर्दा भ्रष्टाचार नियन्त्रणको कार्य आज भनै चुनौतीपूर्ण बन्दै गइरहेको छ ।

सन्दर्भ सामग्रीहरू:

- नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३
- निजामती सेवा ऐन, २०४९

- निजामती सेवा नियमावली, २०५०
- भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९
- सुशासन (व्यवस्थापन तथा सञ्चालन) ऐन, २०६४
- सुशासन (व्यवस्थापन तथा सञ्चालन) नियमावली, २०६५
- निजामती कर्मचारीको आचरण सम्बन्धी नियमावली, २०६५
- सार्वजनिक पद धारण गरेका राष्ट्रसेवक-कर्मचारीहरूको आचारसंहिता, २०६८
- क्षतिपूर्ति सहितको नागरिक बडापत्र व्यवस्थापन निर्देशिका, २०६९
- अखित्यारमा ६ वर्ष सूर्यनाथ उपाध्याय, बुद्ध एकेडेमिक पब्लिसर्स एण्ड डिष्ट्रिब्यूटर्स प्रा.लि, काठमाडौं, २०६५
- *Business of Bureaucracy*; Madhu Raman Acharya, Vidyarthi Pustak Bhandar, Kathmandu, 2013
- *Economy and Society: An outline of Interpretive Sociology*; Max Weber, University of California Press, Berkeley, 1968
- *Reinventing Government: How the Entrepreneurial Spirit is Transforming the Public Sector*; David Osborne & Ted Gaebler, Prentice Hall of India, New Delhi, 1992
- *The Future of Governing: Four Emerging Models*; B. Guy Peters, University Press of Kansas, 1996

**

ଖୋଲେ ବିଦ୍ୟାଲୟ ର ଭ୍ରଷ୍ଟାଚାର

ରାମକୃଷ୍ଣ ସୁବେଦୀ*

ପୃଷ୍ଠଭୂମି

ପୃଥ୍ବୀନାରାୟଣ ଶାହଲେ ଘୂସ ଖାନେ ର ଖୁବାଉନେ ଦୁଇଁ ରାଷ୍ଟ୍ରକା ଶତ୍ରୁ ହୁନ୍, ତିନୀହରୁଲାଈଁ କାନୁନବମୋଜିମ କଡା କାରବାହି ଗର୍ନ୍ ଭନ୍ନେ ଆଦେଶ ଜାରି ଗରେକା ଥିଏ ରେ । ଯସୈଗରୀ ସୁଶାସନବିଦ୍ ଏନ. ଭିତ୍ତାଲକୋ ଭନାଇମା କାଳେ ଧନ ଭ୍ରଷ୍ଟାଚାରକା ଲାଗି ଅକିସଜନ ହୋ ଭନେ ଭ୍ରଷ୍ଟାଚାର କାଳୋ ଧନକା ଲାଗି ଅକିସଜନ ହୋ । ଉନକା ଅନୁସାର ଭ୍ରଷ୍ଟାଚାରକେ ଦୁଷ୍ଟକ୍ରମା ପାରେ ତତ୍ତ୍ଵହରୁମା ଭ୍ରଷ୍ଟ ରାଜନୀତି, ଭ୍ରଷ୍ଟ ରାଜନୀତିଜ, ବାବୁ ପରିଵାର, ଭ୍ରଷ୍ଟ କର୍ମଚାରୀ, ଖରାବ ବ୍ୟାପାରୀ, ଭ୍ରଷ୍ଟ ଏନଜିଆୟେ, ଦାଦାଗିରି ର ଡନବାଦ ରହେକା ଛନ୍ ।

ଶୈକ୍ଷିକ ଭ୍ରଷ୍ଟାଚାର ର ତ୍ୟସକା ହର୍ତ୍ତକର୍ତ୍ତା ସହିତକେ ବୃହତ ପର୍ବତ ନିକୈ ବଲିଯୋ ର ଭୀମକାଯ ଛ । ଯେ ଶୈତପୋଷୀ ଅପରାଧଲାଈଁ ହାମୀଜ୍ଞତା ସର୍ବସାଧାରଣ ମାନିସଲେ ଲଗାତାର ଅଟୁଟ ରୂପମା ବିଶ୍ରାମ ବିହିନ ଢଙ୍ଗଲେ ଢଙ୍ଗା ତଥା ଔଜାରଲେ ହିରାଏପାଛି ମାତ୍ର ଉତ୍ତ ପର୍ବତ କମଜୋର ହୁନ୍ଛ ର ଢଲ୍ଛ ଭନ୍ନେ ଜନବିଶ୍ଵାସ ରହେକୋ ଛ । ଆମ ଜନମାନସମା ଶୈକ୍ଷିକ ସୁଶାସନ ର ଭ୍ରଷ୍ଟାଚାର ସମ୍ବନ୍ଧମା ଦିନହୁଁ ଖେଲିରହନେ କେହି ସୋଚ ତଥା ପ୍ରଶନହରୁ ସୁଶାସନକା ଖାତିର ମନନ ଗର୍ନ ଲାଯକ ଛନ୍ । ଜସ୍ତେ ଗିଦ୍ବହରୁ ଭୁମିଏକୋ ଠାଉଁମା ସିନୋ ପକ୍କ ହୁନ୍ଛ । ଲାମଖୁଦ୍ରେ ଏକ-ଏକ ଗରେର ମାର୍ନେ ହୋ ବା ଫୈଲନ ନଦିନେ ଉପଚାର ଖୋଜେ ହୋ ? ସର୍ପଲେ ଟୋକେକୋମା ସର୍ପକୈ ବିଷ ଔଷଧୀ ଲାଗଛ । ଆଫ୍ ପନି ଖାଇ ର ଅରୁଲାଈଁ ପନି ଖାନ ଦେଉ । ବାଁଚ ର ବଚାଇ, ଜୋଗିତୁ ର ଜୋଗାଇ । ଥୋକମା ବିକାସ ଗର୍ବୀ ଥୋକମୈ ବାଁଡିଚୁଁଡ଼ି ଖାଉଁ ର ଥୋକମୈ ବଚ୍ଛୀଁ । ରାମ୍ରୋ ମାନ୍ଛେ ବା ଆଫନୋ ମାନ୍ଛେ ? ଚାକଡି ଚାପ୍ଲୁସି ବା କର୍ମଠ ର କର୍ମଶୀଲ କର୍ମଚାରୀ ର ତିନକେ ଜାଗିର ର ଵିର୍ତ୍ତା ପଦ୍ଧତିକୋ ନିରନ୍ତରତା ବା ଅନ୍ତ୍ୟ ? ଠୂଲୋ ମାନ୍ଛେ ବା ସାନୋ ମାନ୍ଛେ ? ଶୈକ୍ଷିକ ଉପଭୋକ୍ତା ସମ୍ଭୂତ ବା ଶୈକ୍ଷିକ ସରୋକାରବାଲା ସମ୍ଭୂକୋ ବିକାସ । ଶିକ୍ଷାମା ଖୋଜ ପତ୍ରକାରିତା ବା ପୀତ ପତ୍ରକାରିତା । ଆଫ୍ ବିନାକୋ ପାରଦର୍ଶିତା ବା ଆଫ୍ସହିତକୋ । ଶିକ୍ଷାମା ହୋଲିଷ୍ଟିକ(ପୂର୍ଣ୍ଣ) ଏପ୍ରୋଚ ବା ପିସମୀଲ (ଟୁକ୍ରେ) । ଶୈକ୍ଷିକ ଗୈରସରକାରୀ ସଂସ୍ଥାକୋ ନିୟମନ ଅନୁଗମନ ବା ଲଗାମ ବିହିନ ସ୍ଵତନ୍ତ୍ରତା ? ବିକାସମା ସର୍ବଦଲୀଯ ପରିପାଠୀ ବା ସର୍ବପକ୍ଷୀୟ ସମାବେଶିତା ? ଖରାବ ଶାସନକୋ ଉତ୍ପାଦନ ଶୈକ୍ଷିକ ଭ୍ରଷ୍ଟାଚାର ହୋ କି ଶୈକ୍ଷିକ ଭ୍ରଷ୍ଟାଚାରକୋ ଉତ୍ପାଦନ ଖରାବ ଶାସନ ହୋ ? ଶୈକ୍ଷିକ ସୁଶାସନକୋ ବାଧକ ଶୈକ୍ଷିକ ଭ୍ରଷ୍ଟାଚାର ହୋ କି ଶୈକ୍ଷିକ ଭ୍ରଷ୍ଟାଚାରକୋ ବାଧକ ଶୈକ୍ଷିକ ସୁଶାସନ ହୋ ? ଶୈକ୍ଷିକ ଭ୍ରଷ୍ଟାଚାରକୋ ନ୍ୟୂନୀକରଣ ତଲବାଟ ଗର୍ବେ କି ମାଥିବାଟ ସୁର୍ବ ଗର୍ବେ । ଶୈକ୍ଷିକ ଭ୍ରଷ୍ଟ ଠୂଲୋ ମାତ୍ରାଲାଈଁ କାରବାହି ଗର୍ବେ କି ସାନୋଲାଈଁ ର ଶିକ୍ଷା ମାର୍ଫତ ମୁଲୁକକୋ ସାମାଜିକ ତଥା ଆର୍ଥିକ ରୂପାନ୍ତରଣ ଗର୍ବେ କି ବିଲକୁଳ ଅନଦେଖା ଗର୍ବେ ଆଦି ଜଲ୍ଦାବଲ୍ଦା ର ଜ୍ୟୁଁଦା ସବାଲ ହୁନ୍ ଜୁନ ଅନୁତରିତ ସମେତ ଛନ୍ ।

* ସହ ସଚିଵ, ଅଭିନ୍ୟାର ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଗ ଅନୁସନ୍ଧାନ ଆୟୋଗ ।

समस्याको चुरो

अन्य क्षेत्रको भ्रष्टाचार जस्तै शैक्षिक भ्रष्टाचारको सुरुवात कहीं न करैबाट हुनका लागि धार्मिक तथा नैतिक बन्धनको कमी हुन सक्छ । शिक्षा को शत्रु शिक्षाभित्रै रहेको भ्रष्टाचारनै हुनुपर्छ । तडकभडकपूर्ण जीवनशैलीलाई व्यक्ति र समाजले उच्च मूल्य, मूल्याङ्कन र मान्यता दिनु नै विडम्बना हो । यो शैक्षिक कर्मचारीतन्वको निर्णयमा अनावश्यक बिगाविगी, दादागिरी र कुनैपनि हालतमा काम हुनुपर्छ भन्ने सामाजिक कार्य संस्कृति र व्यवहारको उपज समेत हो । स्थायी तथा अस्थायी सरकारमा कमजोर नेतृत्व र बारम्बारको परिवर्तन भैरहनु र एक अकर्तालाई प्रभावमा पार्ने र पर्ने कार्यसंस्कृति विद्यमान रहनु नैलो भएन । सरोकारवालाको कार्य वातावरणमा गैर पहुँच र अनदेखापन गरिनुका कारण लेनदेनको माग र आपूर्ति बढौ गयो । मौजुदा कानुनमा कमीकमजोरी र लुपहोल (छिद्र) मौजुद रहे । काम गर्दा प्रत्यक्ष अप्रत्यक्ष कमिसन लिने प्रचलन भेटिनु तर राज्यमा कमिसन कानुनको कमी देखियो । विकास निर्माणमा ठेककापटा प्रणालीले जरा गाड्यो र अनियमिततालाई राजनैतिक आड र भारी संरक्षण भएको आभाष मिल्यो । बाहुबल चुल्हेमुन्डे पढुति देखाई कामगर्ने संस्कृति र परम्परा रहिरह्यो । नजिकका नियमनकारी निकायमा निष्पक्षपनमा प्रश्न उठ्यो र प्रायः तिनले आँखा चिम्ले । सुपरीवेक्षकमा अगतिलो बन्न नखोज्ने भावना जाग्यो । भगवान परमात्माको आस्था र विश्वासप्रति अविश्वास जाग्न गयो र गलत मानसिक सोच बस्यो । स्वपर्हिचानमा कमी देखियो । आम जनमानसमा निरक्षरताका कारणले अखित्यार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगवारे जानकारीमा कमी भयो । सार्वजनिक पदधारीहरूले दिनहुँ ऐनामा मुख्हेरी स्वप्रश्न गर्ने प्रचलन हुँदै भएन वा कमी भयो । सज्जन प्रवृत्ति र दुवै आँखा पूर्णतः खुला गर्ने बानी भएन । सम्पर्क र विचौलियाबाट काम लिने परिपाटी भन् बढ्यो र परिश्रममाभन्दा सपनामा विश्वास र रमाउने बानी र संस्कृति भाङ्ग्यो । आफ्नो काम कर्तव्यवाट च्युत हुने र छिटै धनी बन्ने सपनामा रमाउनुलाई राम्रो ठानियो । स्वनियन्त्रणपन गुमाउनु, मूल्य मान्यता भुल्नु नैतिक शिक्षाको अभाव र व्यवहारमा नदेखाउनु, आफ्नो विगत धरातल बिर्सनु, दबाव अवसर न्याय र उचितपनको समन्वयमा अभाव देखिनु, ऐक्यबद्धता र जनचेतनामा अभाव हुनु, निजीक्षेत्रमा पर्याप्त सुधार र स्वअनुशासनमा कमी र अस्वस्थ प्रतिस्पर्धा हुनु, राजनीतिक दुन्दू, खिचातानी र दाउपेच, सामाजिक तथा आर्थिक संरचना, राजनैतिक अस्थिरता, सार्वजनिक खरिद प्रक्रियामा सुधार नहुनु, विकास निर्माणमा स्थानीय सामग्रीको प्रयोगमा कमी, पारदीर्घता र दूरदृष्टिमा आउनुपर्ने सोचमा कमी, समयानुकूल अन्तराष्ट्रिय धारसँग समायोजन नगर्नु, उत्कृष्टतामा प्रतिबद्धता र विश्वास नराख्नु र नहुनु, सबैतिर एकै साइजको जुता मिल्छ भन्ने धारणामा परिवर्तन नआउनु, ठूला ठूला जघन्य आपराधिक भ्रष्टाचारमा चीनमा जस्तो फाँसीसम्म दिने प्रचलन यहाँ नहुनुलाई कमी कमजोरी ठानिएन । दैनिक जीवनमा हुने शैक्षिक लगायत अन्य भ्रष्टाचार जस्तो भुठ बोली बचन, स्वबानी व्यवहारमा अनदेखापन र गैरजिम्मेवारीपन, गुरुवर्ग र मान्यजनको अनादर, जाँचमा नक्कल गर्ने परिपाटी, घूस खाने खुवाउने बानी, घमन्डीपन, ऐन कानुन नियमको उल्लङ्घन, गलत कुरामा ध्यान, दैनिक जीवनमा कर्तव्यपरायण हुन गर्नुपर्ने कर्म जस्तो भगवान परमात्माको प्रार्थना र ध्यानमा कमी हुनु अभिभावकको अनादर, अनिवार्य गर्नैपर्ने नित्यकर्म

छाइनु वातावरणको संरक्षणमा ध्यान नजानु, समुदायबारे जानकारी नराख्नु, अनावश्यक सहपाठी दबाबलाई हुन्न भन्ने संस्कृतिको विकास गर्न नसक्नु, कानुनको पूर्णत परिपालना नहुनु गरिब दीनदुखीलाई असहयोग गरिनु, अध्ययनमा पर्याप्त ध्यान नजानु जस्ता विकराल समस्याका चुरोहरू देखापरे र तिनको समयमै समाधानको खोजी भएन ।

शिक्षा क्षेत्रको नियति, वास्तविकता र आयोगको सक्रियता

हाल आएर शैक्षिक क्षेत्र र नाम मात्रका भोले विद्यालय सम्बन्धमा पत्रपत्रिकामा छापिएका खबर हेदा दिनहुँजसो छाएको देख्न पाइन्छ । यसमा केही उदाहरण यस्ता छन् शिक्षा मन्त्रालय भ्रष्टाचारको उजुरीमा एक नम्बर (जनधारणा २०७१।५।५), विद्यालय अखित्यारको छानबिनमा (गोरखापत्र २०७१।५।५), भ्रष्टाचार अभियोगमा मुद्दा दायर (गोरखापत्र २०७१।५।५), भोलेलाई रकम दिने अधिकृतलाई स्पष्टीकरण (राजधानी २०७१।५।६), अखित्यारको भयले भोले विद्यालय बन्द (गोरखापत्र २०७१।५।११), रौतहटका ४ जना विरुद्ध भ्रष्टाचारको मुद्दा (कान्तिपुर २०७१।५।११), पातमात्र लाछेर हुँदैन जरैदेखि फाल्नुपर्छ (हिमालय टाइम्स २०७१।५।१९), शिक्षा क्षेत्रको भ्रष्टाचारमा अखित्यार (जनधारणा २०७१।५।१२), अखित्यारको डरले पदाधिकारी विदामा (अन्नपूर्ण पोष्ट २०७१।५।१३, कर्मचारीको व्यापारिक मानसिकता भ्रष्टाचारको जड (राजधानी २०७१।५।४), अवैथ विद्यालय खुलेआम सञ्चालन (कान्तिपुर २०७१।५।४), जिशअ नभएको मौकामा भोलेलाई रकम (नागरिक २०७१।५।४), विद्यालयको २९ लाख अनियमितता (नागरिक २०७१।५।४), प्रथानाथ्यापकसहित ४ जना विरुद्ध भ्रष्टाचार मुद्दा दायर (गोरखापत्र २०७१।५।४), अखित्यारको छापापछि शिक्षाका कर्मचारी त्रसित (राजधानी २०७१।५।१०) अखित्यारको सक्रियता तथा १३० विद्यालय खारेजीमा (दृष्टि २०७१।५।१०) आदि ।

शिक्षा क्षेत्रमा संविधान प्रदत्त हक अधिकारको प्रत्याभूति गर्न र अन्तर्राष्ट्रिय स्तरका प्रतिबद्धता पूरा गर्ने क्रममा कहिले अनिवार्य शिक्षा त कहिले सबैका लागि शिक्षा भन्ने जस्ता राम्रा जनता आकर्षित गर्ने कार्यक्रम आए । सबैका लागि शिक्षा भनी थाइल्यान्डको जोमतिन सम्मेलन पश्चात् सो विश्वव्यापी नारालाई मुलुकव्यापी बनाइयो । प्रमुख हस्ताक्षरी बनेका कारण नेपाल पनि यसबाट अछुतो रहेन । यसैको आडमा नीति निर्माता र योजनाकारले नारा ल्याए । नारा ल्याउँदा सकारात्मक कुरा मात्र सोचे नकारात्मक कुरा र हुन सक्ने कमी कमजोरीतर्फ ध्यान पुऱ्याउन सकेनन् वा अनदेखा गरे वा सोचमा कमी रह्यो वा दृष्टि पुगेन । यसैबीच मुलुकमा जनआन्दोलन, मधेश आन्दोलन भनी आन्दोलन भए । शैक्षिक भ्रष्टाचारीहरूले समयको मौका छोपे, सल्ललाए र जागे । सोचे गुने र स्कुल खोल्ने ढावाड रचे । माग एकातिर आपूर्ति अकोर्तिर मिल्न गयो शैक्षिक माफियापनि । भ्रष्ट आचरण बोकेका राष्ट्रसेवक, कमाऊँ धन्दामा लागेकाहरूको जालो (Network) बन्यो । स्कुल खोलेप्रति विद्यार्थी लागत

(PCF) पाइन्छ, समुदायमा हस्तान्तरण गरे नगद एक लाख तहगत रूपमा पाइन्छ, गाउँमै छोराछोरी बुहारीलाई शिक्षक जागिर मिल्छ, योग्यता सर्टिफिकेट वा अनुमतिपत्र नभए गलत ढंगबाट ल्याउन र बनाउन सकिन्छ, भन्ने गलत भावना जाग्यो । सबै दंग परे, खुसी भए, कागज मिलाए, विद्यालय खोले, विद्यार्थी देखिए, जनसंख्या बढाए, राज्यको ओत साधनको सक्दो दोहन गरे । कागजमा आवश्यकतानुसार विवरण मिलाए, अद्यावधिक गरे । गाउँगाउँ, वडा वडामा स्कुल, सबैका लागि शिक्षा पूरा हुने भो भनी शिक्षा विभाग र मन्त्रालयका उच्च पदाधिकारीबाट जानकारी दिन थालियो । खुट विद्यार्थी भर्नादर अनुपात (NER) बढ्यो कुल विद्यार्थी भर्नादर अनुपात (GER) घट्यो । कक्षा छाइने दर घट्यो तर फगत यो त कागजी पो देखियो, वास्तविकता त वर्षैँ अगाडि समाधान गर्नुपर्ने पत्रकारहरूले उठाएको सवाल भोले स्कुल, नक्कली स्कुल, अनियमित स्कुल, नक्कली विद्यार्थी, खेताला शिक्षक, कागजमा विद्यालय जस्ता मुद्दा रहेको सत्य सावित भयो । सुरुवाती मुद्दा उठानमा शिक्षाको जिल्लादेखि केन्द्रसम्मको नेतृत्वले चासो देखाएनन् । पत्रकारिताको नकारात्मक बखान गरियो । शिक्षा विरोधी समेत भनियो । तर पत्रकारले कलमको मसी सुकाएनन् निरन्तरता दिए । यिनलाई मनन गर्ने जनता जो स्वावलम्बी, सुशासित, स्वच्छ, निष्पक्ष थिए जागे । निवेदन, उजुरी दिने ठाउँ खोजे र जिल्लाको प्रमुख प्रशासनिक निकायको प्रमुख जिल्ला अधिकारीलाई भेटे कुरा सुनाए, निवेदन दर्ता गराए । छिटो न्याय पाउन अनुरोध गरे । गुनासो निरन्तर राखिराखे । तर यो जटिल कार्य गर्न दबाबका अगाडि जिल्लामा सम्भव देखिएन । सचेत जनता अगाडि बढे अखियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगलाई भेटे उजुरी दिए । सुशासनको हिमायती, नियमनकारी निकायको समेत नियमन गर्ने वाचडगको रूपमा अखियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले अग्रगति लियो । सबल नेतृत्वको आड अखियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले पाएसँगै अदम्य साहस, दृढ विश्वास, नेतृत्वको सकारात्मक सोच, मुलुक बनाउने अठोट र संकल्पले गर्दा अनुसन्धान तहकिकात सुरु भयो । भोले र नाममात्रका अनियमित विद्यालय भेटिए, जहाँ अनियमितता र अनुचित कार्य प्रशस्तै देखियो । यसबाट सचेत जनता तथा खोज पत्रकारिता गर्नेको सोच सत्य सावित देखियो ।

हालसम्मको छानबिनबाट करोडौं रकम भोले विद्यालयमा मिलिभगत गरी अनियमित भएको देखियो । त्यस्ता विद्यालयबाट स्वस्फूर्त रकम फिर्ता गर्ने लहर पनि चल्यो र हालसम्मनै निरन्तरता छ । करोडौं रकम असुल उपर भइसक्यो । राज्यको चर्को दोहन गर्नेहहचिकए, अत्तालिए, सुशासनका हिमायतीविरुद्ध उजुरी दिन पछि परेनन् तर सत्य कुरा छिपाएर छिपैन, सूर्यलाई हत्केलाले छेकेर छेकन कहाँ सकिएला र ? भोले विद्यालय किन खुले ? कहाँबाट कमजोरी रह्यो ? को-को गैर जिम्मेवार देखिए ?यी सबैलाई खोतली गैरजिम्मेवार र प्रत्यक्ष संलग्नलाईकानुनी दायरामा नल्याउँदासम्म यो गलत प्रवृत्ति हट्दैन, निमिट्यान्न हुन्न । मौजुदा व्यवस्थामा आधा घण्टाको दूरीमा विद्यालय खोल्ने भनिएकोमा फिल्डको अनुभव र वास्तविकता नियाल्दा बलेसी (करेसो) जोडिएको देखि लिएर अधिकतम १० देखि

१५ मिनेटभित्रै तथाकथित नाममात्रका कागजी भोले विद्यालय खोलिएको देखिन्छ । आखिर दोषी को ? निरीक्षण अनुगमन किन गरिएन ? विद्यालय र शिक्षक विद्यार्थी सत्यापन (verify) किन गरिएन र भएन ? अनुदान किन निरन्तर गयो ? यसमा सम्बद्ध सबैको सानो ठूलो दोष देखिन्छ । अनदेखा गर्ने पदाधिकारी त्यक्तिकै जिम्मेवार छन् । उनीहरूलाई कठघरामा त्याउने नल्याउने छानबिन र कानुनले नै निक्यैत गर्ने कुरा हो । यसमा जिम्मेवारी लिनुपर्ने पदाधिकारी खोज्न तिनीहरूको कानुनप्रदत्त काम कर्तव्य र अधिकार तथा मौजुदा कार्य विभाजनसमेत हेरिनुपर्छ । विद्यालयसँग प्रत्यक्ष नजिक रहेर वा अप्रत्यक्ष कार्य गर्नुपर्ने सरकारी वेतनभोगी पदाधिकारीहरू हेर्दा स्रोतव्यक्ति, विद्यालय निरीक्षक, जिल्ला शिक्षा अधिकारी, जिल्ला विकास समिति, जिल्ला शिक्षा समिति, क्षेत्रीय शिक्षा निर्देशनालय, शिक्षा विभाग र शिक्षा मन्त्रालय सम्बद्ध पदाधिकारीको बढी जिम्मेवारी देखिन्छ । नाममात्रका भोले विद्यालय खोलिनुमा अप्रत्यक्षरूपमा मुलुक हाँक्ने राजनीति र स्थायी सरकार जसमा निजामती सेवा अन्तर्गत शिक्षा सेवाका थुप्रै कमी कमजोरी र विकृतिहरू देखिए । तीमध्ये जस्तो आफ्नो अधिकारभित्रको काम नगर्ने र अधिकार नभएको काम गर्ने परिपाटी जिम्मेवार देखिन्छ । बाध्यात्मक कार्यविधिको पालना नगर्ने परम्परा र तजबिजी अधिकार बदनियतपूर्ण ढंगले प्रयोग गरेको भेटिन्छ । यस अलावा प्राप्त अधिकार र कानुन वा आदेश विपरीत प्रयोग गर्नु, दबाव दिई अनाधिकृत काम गराउनु, पदीय कर्तव्य पालना नगर्नु, मातहतमा रहेका व्यक्तिलाई आफ्नो अनुकूल काम गराउनु, प्राप्त सेवा सुविधाको दुरुपयोग गर्नु, अदृश्यतवरले रिसवत लिने/दिने काम हुनु, बिना मूल्यमा सेवा लिनेदिने नगरिनु, दान दातव्य चन्दा लिने परिपाटी रहनु, कमिसन लिने प्रथा भेटिनु, राजस्व चुहावट गरिनु, भवन शैचालय बनाउँदा गलत डिजाइन गर्ने, इस्टिमेट गर्ने गरिनु, सरकारी कागजात सच्याइनु, भुद्धा विवरण तथा तथ्यांक प्रतिवेदन दिने कार्य गरिनु आदि कार्यहरू जिम्मेवार रहेको देखिन्छ ।

विद्यालयहरूमा करोडौ सरकारी लगानीको दुरुपयोग भई भ्रष्टाचार र अनियमितता भएको भन्ने उजुरी तथा गुनासालाई सम्बोधन गर्न नियमनकारी निकाय अखित्यार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगबाट स्थलगत अनुसन्धान एवम् छानबिन गर्ने कार्य विगतमा भएको देखिन्छ । आयोगबाट वास्तविक अवस्था पहिचान गर्न विगतमा सञ्चालन अनुमति पाएका प्राथमिक तहकामात्र (कक्षा१-५) विद्यालयहरूसञ्चालन भए नभएको पत्ता लगाउने, ती विद्यालयको वर्तमान अवस्था पहिचान गर्ने, विद्यालयको स्थलगत भ्रमण गरी खुले नखुलेको, सञ्चालनमा रहे नरहेको बारे यकिन गर्ने, उपलब्ध स्थानीय अभिभावक, व्यक्तिसँग सोधपुछ गरी विद्यालयबारे जानकारी लिने, विद्यालयको भवन तथा अन्य वस्तुस्थितिको फोटो लिने, विद्यालयको जग्गाको लालपूर्जा, अनुमतिपत्र, तथ्यांक विवरण बैंकस्टेटमेन्ट, भर्ना रजिष्टर, व्यवस्थापन समितिका माइन्युट समेत अध्ययन गर्ने, विद्यालयमा विद्यार्थी अध्ययनरत भए सो को विवरण संकलन, निर्माणाधीन भौतिक पूर्वाधारको विवरण आदि संकलन गरेर अवस्था विश्लेषण गर्न सकिन्छ । आयोगको टोलीका अलावा सम्बन्धित क्षेत्रीय शिक्षा निर्देशनालय,

जिल्ला प्रहरी, जिल्ला विकास समिति, राष्ट्रिय अनुसन्धान तथा जिल्ला प्रशासनका कर्मचारीको टोली परिचालन गरी हेर्न सकिन्छ ।

भोले, नाम मात्रका तथा खारेज गर्नुपर्ने विद्यालयलाई तत्काल खारेज वा बन्द गरिनुपर्दछ । सम्बद्ध सबैलाई कानुनी दायरामा ल्याई मर्ज गर्नुपर्ने विद्यालयहरूको सन्दर्भमा शिक्षा मन्त्रालयले कार्यअवधि तोकी कार्ययोजना निर्माण गरी मर्जको स्किम ल्याउने र कार्यान्वयन गरिनुपर्दछ । विद्यालयको नाममा जग्गा नरहेको अवस्थामा भौतिक पूर्वाधार निर्माणका लागि सिफारिस गर्ने, स्थलगत निरीक्षण गर्ने र सदर गर्ने सबैलाई कानुनी दायरामा ल्याइनुपर्छ । धार्मिक प्रकृतिका विद्यालयमा पाठ्यक्रम लागू गर्ने वा मदरसा मात्र लागू गर्न दिनेबारे शिक्षा मन्त्रालयबाट स्पष्ट निर्देशका बनाई कार्य गर्नु उपयुक्त हुन्छ । ती विद्यालयका शिक्षकको शैक्षिक प्रमाणपत्र समेत छानबिनको दायरामा ल्याउनुपर्छ । भवन निर्माण, शौचालय निर्माण साथै विद्यालय वातावरण सुधारको अनुदान निकासा भएको एक शैक्षिक सत्रभन्दा बढी अवधिमा समेत कार्य सम्पन्न नगरी उल्लेखित रकमको सदुपयोग नभएको अवस्थामा तत्काल छानबिनको दायरामा ल्याउनुपर्छ । यस अलावा छात्रवृत्ति, पाठ्यपुस्तक अनुदानको सदुपयोग सम्बन्धमा छानबिन गर्ने, सामुदायिक विद्यालयको स्थायी शिक्षक विद्यालय व्यवस्थापन समितिको पदाधिकारीलाई प्रचलित कानुन बमोजिम छानबिन गर्ने, सगोल परिवारभित्रका सदस्यबाट एकै विद्यालयमा विद्यालय व्यवस्थापन समिति वा शिक्षिका भई सञ्चालनमा ल्याइएको विद्यालयको हकमा थप छानबिन गर्ने, शिक्षकको भर्ना प्रक्रिया र निजहरूको अध्यापन अनुमतिपत्रको अध्ययन अनुसन्धान गरी योग्यता नपुगेका र खेताला शिक्षकबाट अध्यापन गरिएकोमा छानबिन गर्ने, शिक्षा मन्त्रालय तथा यस अन्तर्गतका नियमनकारी निकायबाट सघन रूपमा नियमित अनुगमन, मूल्यांकन निरीक्षण गरिनुपर्ने, शिक्षा ऐन, नियम अनुसार विद्यालय सञ्चालनका लागि आवश्यक पूर्वाधारको अनिवार्य व्यवस्थाका लागि व्यवस्थापन गर्न सम्बन्धित मन्त्रालयले निर्देशन दिने, भोले विद्यालयको नियमित स्थायीरूपमा अनुगमन संयन्त्र बनाई अभिभावक, शिक्षा मन्त्रालय, क्षेत्रीय प्रशासन कार्यालय, जिल्ला प्रशासनको प्रतिनिधि र आवश्यकतानुसार अन्य सरोकारबाला राखी आकस्मिक निरीक्षण गर्ने र हालको शिक्षा नीति र कानुनमा समसामयिक परिमार्जन गरेमा शैक्षिक सुशासनमा बढोत्तरी हुन जान्छ ।

निचोड

भ्रष्टाचारलाई जघन्य सामाजिक अपराधको रूपमा पनि लिने गरिन्छ । अडिलो राजनैतिक नेतृत्वको आड, सहयोग एवम् भरोसामा पनि शैक्षिक भ्रष्टाचार फैलिन्छ, मौलाउने गर्दछ, भाङ्गिन्छ । नागरिक समाज, राजनेता, राजनीति, राजनीतिक कार्यकर्ता, सरकारी नेतृत्व र प्रशासनिक नेतृत्वमा सुहीकरण आए भ्रष्टाचारको मूल सुकृष्ट, जरा पनि सुकृष्ट र दायरा साँधुरिन्छ र भूकम्पसरी भ्रष्टाचारको पहिरो जान्छ । स्रोत साधन, पद र शक्तिको अनुचित प्रयोग र दुरुपयोग गरेर व्यक्तिगत लाभ, पारिवारिक

लाभ, आन्तरिक र बाह्य लाभ लिने माथ्यम भ्रष्टाचार बढेको छ विचौलिया, गिरोह, सञ्जाल, वाद, अकर्मण्यता, दण्डहीनता सबै भ्रष्टाचारका साधन बन्दै गइरहेका छन् । भनिन्छ, पानीको मूल नै धमिलो भए तलतिर बग्ने पानी पनि धमिलो हुँदै जान्छ, सझलो हुन लामो दूरी तय गर्नुपर्छ ।

भ्रष्टाचार र शैक्षिक भ्रष्टाचारजन्य क्रियाकलाप राज्य, समाज र विकास निर्माण र सबै तह र तप्काको लागि एवम् सुशासनको लागि समेत क्यान्सर हो भन्दा अतिशयोक्ति हुँदैन । यसले मुलुकमा अनियमितता, अराजकता, सामाजिक विकृति, विसंगति, कुरुति, कुसंस्कार, आपराधिक क्रियाकलाप भित्र्याउने गर्दछ । यसले मुलुकको समग्र विकास, शासन, प्रशासन, अनुशासन, विधि, परिपाटी, कार्य संस्कार लगायत हरेक क्षेत्रलाई नराम्रोसँग नकारात्मक रूपमा प्रभावित पार्दछ । भ्रष्टाचारले शासकीय अंगहरूलाई क्षतिविक्षत, अव्यवस्थित तुल्याउँछ । हाती र शैक्षिक भ्रष्टाचारलाई दाँजेर हेदा टाउको एककाइसौं शताब्दीको जस्तिकै विकसित तर पुच्छर पुरातनवादमै रहेको महसुस हुन्छ । जब राज्यसत्ता, समाज, व्यक्ति, शैक्षिक ओहोदामा आसीनमा इमान्दारी, इमान जमान, निष्ठा, आदिमा कमी र क्षयीकरण हुन्छ, तब शैक्षिक भ्रष्टाचार मौलाउँछ । जब समाजले शैक्षिक भ्रष्टाचारीलाई मान सम्मान गर्नेगर्छ तब यो भनै मौलाउँछ । शैक्षिक भ्रष्टाचार लोभी पापी मन भएर वा आवश्यकताको उपज वा बाध्यता वा गिरोहवादबाट फैलन्छ । अब त हुँदाहुँदा भोले स्कुल, भोले पार्टी, भोलामा खोला, भोलामा गाउँ विकास समिति, भोलामा अफिस भएको सुनिन्छ । यस्तो अवस्थामा सुशासन अतालिन्छ, भ्रष्टाचार भाङ्गिन्छ, कागजी घोडा दौडिन्छ । देश अग्रगमनभन्दा पश्चागमनतर्फ मोडिन बेर लाग्दैन । सुशासनका हिमायतीहरूले हार खान बेर लाग्दैन । यसमा अखिल्यार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग सशक्त हुनुपर्छ । दूरदृष्टि राखिनुपर्छ दायरा फराकिलो पारिनुपर्छ, आधुनिक संयन्त्रको प्रयोग गरिनुपर्दछ । निष्पक्षता प्रदर्शन हुनुपर्छ, भावी सन्तातिको अधिकारको प्रत्याभूति गरिनुपर्छ ।

त्यसैले भनिन्छ, भ्रष्टाचार नियन्त्रण गर्न जन्ममै, नाभीमै, स्रोतमै हिर्काउनु सफा गर्नु, दायरा बाँध्नु नियन्त्रण गर्नु, सचेत गराउनु र बारम्बार निगरानी गर्नुपर्दछ । राजनीतिक नेतृत्व र स्थायी सरकार, आम जनता र निजी क्षेत्र भ्रष्टाचारमुक्त, सदाचारयुक्त, देशभक्तिले बाँधिएर ओतप्रोत भएमात्रै देशमा सुशासनको प्रत्याभूति हुन्छ र भ्रष्टाचार टाढिन्छ । विश्वका १७७ मुलुकमध्ये नेपाल १२९ भ्रष्ट मुलुक रहेको छ । भ्रष्टाचारलाई रोक्न भारतको महाराष्ट्रमा जस्तो भ्रष्टाचारीको फोटो फेसबुकमा राखिनुपर्दछ र चीनमा जस्तो भ्रष्टाचारीलाई कडा कारबाहीको प्रावधान ल्याइनुपर्छ भन्ने आम धारणा रहिआएको छ । भ्रष्टाचारको निर्मूलीकरण र सुझीकरणका लागि भ्रष्टाचार विरुद्धको शून्य सहनशीलताको नीतिलाई कठोर भई प्रतिबद्धतासाथ सशक्त ढंगले व्यवहारमा उतारिनुपर्छ, कार्यान्वयन गरिनुपर्दछ, परिपालना हुनुपर्छ । यसो गर्न हालको अखिल्यार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगलाई थप सुदृढ र साधन सम्पन्न बनाइनुपर्दछ ।

**

सुशासनका लागि भ्रष्टाचार नियन्त्रण

खेमराज ज्ञावाली*

“बृहत स्तरका भ्रष्टाचारले मसिना भ्रष्टाचार निम्त्याउँछ, दुवैको सम्मिश्रणले दीर्घकालमा मुलुकको राजनीतिक, आर्थिक तथा सामाजिक रूपमा मुलुकलाई ‘प्यारालाइज’ बनाउँछ । त्यसकारण भ्रष्टाचार विरुद्ध जुध्ने हो भने पहिला बृहत स्तरका अवैधानिक र अनैतिक काम रोक्न केन्द्रित हुनुपर्छ ।”

- जर्ज मोडी स्टार्ट, अध्यक्ष, ट्रान्सपरेन्सी इन्टरनेशनल, बेलायत

१. परिचय

सुशासन (Good governance) असल सरकार (Good government) को परिमार्जित रूपमा देखा परेको नवीनतम धारणा हो । सन् १९९० को दशकको शुरुवातसँगै सुशासनलाई वैदेशिक सहायताको पूर्वशर्तको रूपमा राख्न थालियो । Poor governance बाट उत्पन्न नकारात्मक असरलाई न्यूनीकरण गर्न Good governance शब्दलाई प्रचलनमा ल्याइएको हो । कुशासन विरुद्ध शासकीय सुधार गर्ने मूल लक्ष्य लिएको आफैमा राम्रो शब्द सुशासनले विश्वव्यापी मान्यता प्राप्त गरेको छ । उत्तम किसिमको शासन वा असल राज्य व्यवस्था भनी सुशासनलाई अर्थात्तुने गरिन्छ ।

राज्यका व्यवस्थापिका, कार्यपालिका र न्यायपालिका अन्तर्गत स्थापित विभिन्न संघ संस्थाद्वारा पारदर्शी ढंगबाट अधिकारको समुचित प्रयोग गरी जनहित, जनकल्याण, सामाजिक न्याय र मानव अधिकारको प्रवर्द्धन हुने गरी स्वच्छ, उत्तरदायी, जनमुखी र जवाफदेही राज्य व्यवस्थाको स्थापना गर्न चाहिने समग्र क्रियाकलापको समष्टिगत रूपलाई नै व्यापक अर्थमा सुशासन भन्न सकिन्छ । अर्को शब्दमा जनताको हित र कल्याणलाई सर्वोपरि ठानी पारदर्शी, उत्तरदायी, सहभागितामूलक, समन्यायिक, स्वच्छ, सक्षम, सुदृढ, कुशल र विधिसम्मत शासन, प्रशासन सञ्चालन गर्ने एक प्रकारको प्रक्रिया वा पद्धतिलाई नै सुशासन भनिन्छ ।

यसरी सुशासनको परिभाषालाई हेर्दा सुशासनका सहभागितामूलक (Participatory), कानुनको शासन (Rule of Law), पारदर्शिता (Transparent), जवाफदेहिता (Responsive), समतामूलक र समावेशिता (Equity and inclusiveness), प्रभावकारिता र कार्य दक्षतामूलक (Effectiveness and efficiency), उत्तरदायित्व (Accountability), अनुमानयोग्य (Predictability), भेदभाव विहीनता (Non-discrimination), सर्वसम्म तउन्मूख (Consensus oriented) जस्ता विशेषताहरू हुनुपर्ने अनिवार्य ठानिन्छ ।

* सह-न्यायाधिकता, अखिल्यार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ।

सुशासनलाई अभ प्रस्ट पार्नका लागि यसका राजनीतिक, व्यवस्थापकीय र नैतिक आयामको बारेमा समेत चर्चा हुनु आवश्यक ठानिन्छ । लोकतान्त्रिक शासन व्यवस्था, स्वतन्त्र, स्वच्छ र निष्पक्ष निर्वाचन, जनसहभागिताको परिचालन, गरिबमुखी शासन, नागरिक समाजको प्रवर्द्धन, विकेन्द्रीकरण, मानव अधिकारको प्रत्याभूति, सार्वजनिक उत्तरदायित्व जस्ता विषयवस्तु सुशासनको राजनीतिक आयाम अन्तर्गत पर्छन् । सक्षम र छरितो सरकारी संयन्त्र, चुस्त प्रशासनयन्त्र, स्रोत साधनको समुचित परिचालन, निजी र सरकारी क्षेत्रको सहयात्रा, मानवीय स्रोतको उच्चतम परिचालन, सेवा प्रवाहमा सरलता, प्रभावकारिता र गुणस्तरीयता, सशक्तीकरण, उदारीकरण र निजीकरण जस्ता विषयवस्तु सुशासनको व्यवस्थापकीय आयाम अन्तर्गत पर्छन् । पारदर्शिता र स्वच्छता, भ्रष्टाचार निवारण, उपभोक्ता वर्गको सार्वभौमिकता, नैतिकता र इमान्दारिताको प्रवर्द्धन, आचरण र व्यवहारमा सुधार जस्ता विषयवस्तु सुशासनको नैतिक आयाम अन्तर्गत पर्छन् ।

सुशासनको लागि भ्रष्टाचार नियन्त्रण अति आवश्यक पूर्व शर्त हो । 'भ्रष्ट' र 'आचार' दुई शब्दहरूको सम्बन्धाट भ्रष्टाचार शब्द बनेको छ । सामान्य शब्दमा भ्रष्टाचार भन्नाले आचरण र अनुशासनबाट तल भरेको, दुष्करित्र, अपवित्र, दूषित, विग्रेको, विनाश भएको अथवा कुनै कुरा बिगार्नु वा तहस नहस पार्नु घूस लिनु दिनु अथवा अनियमित काम गर्न प्रेरित गर्नु अथवा नाजायज फाइदाका लागि आफूलाई प्राप्त अधिकारको दुरुपयोग गर्नु भन्ने बुझिन्छ ।

प्रत्येक मुलुकको कानुनले भ्रष्टाचार भनी परिभाषित गरेको कुनै काम वा कसुरलाई भ्रष्टाचार भनिन्छ । भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ ले रिसवत लिने, बिना मूल्य कम मूल्यमा वस्तु वा सेवा लिने, दान, दातव्य, उपहार वा चन्दा लिने, कमिसन लिने, राजस्व चुहावट गर्ने, गैरकानुनी लाभ वा हानि पुऱ्याउने, गलत लिखत तयार गर्ने, अनुवाद गर्ने, भुट्टा विवरण दिने, सरकारी कागजात सच्याउने, नोक्सान गर्ने, गलत प्रतिवेदन दिने, गैरकानुनी सम्पत्ति आर्जन गर्ने, नपाएको ओहदा पाएँ भन्ने, प्रश्न पत्रको गोपनीयता भंग गर्ने, परीक्षाको परिणाम फेरबदल गर्ने, सार्वजनिक सम्पत्तिको हानि नोक्सानी गर्ने, गैरकानुनी दबाव दिने, गैरकानुनी व्यापार व्यवसाय गर्ने समेतका कार्यलाई भ्रष्टाचारको कसुर अन्तर्गत समेटेको पाइन्छ ।^१

विश्व बैंकले व्यक्तिगत वा निजी फाइदाका लागि सार्वजनिक पद वा हैसियतको दुरुपयोगलाई भ्रष्टाचार भनेको छ भने डि.एफ.आई.डि.ले असफल शासनको प्रतीक नै भ्रष्टाचार हो भनेको छ ।

सदाचार विरुद्धको कार्य भ्रष्टाचार हो । तर सदाचार विरुद्धका सबै कार्य भ्रष्टाचार होइनन् । सार्वजनिक ओहदा वा पदलाई आफ्नो वा आफन्तको स्वार्थ पूर्तिका लागि प्रयोग गर्नु वा व्यक्तिलाई फाइदा पुऱ्याउन सार्वजनिक सम्पत्ति वा काममा हानि नोक्सानी पुऱ्याउनुलाई भ्रष्टाचार भनिन्छ । कसैलाई गैरकानुनी लाभ र कसैलाई गैरकानुनी हानि पुऱ्याउने नियतले कानुनले बर्जित गरेको कार्य गर्नु भ्रष्टाचार हो ।

¹ भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को परिच्छेद - २ को दफा ३ देखि २० सम्म ।

भ्रष्टाचार विभिन्न ४ रूपमा अभिव्यक्त हुन्छ : घूसखोरी, सरकारी सम्पत्तिको हिनामिना, नातावाद कृपावाद र दूराशयपूर्ण सार्वजनिक नीति । कतिपय अवस्थामा कानुनले बर्जित गरेका कतिपय कार्य गरेकै अवस्थामा पनि त्यस्ता कार्य भ्रष्टाचार नभई बेरुजु आर्थिक अनियमितता, अनुचित कार्य वा आचार संहिता विपरीतको कार्य मात्र हुन सक्छ । सामान्यतः भ्रष्टाचार कानुनी व्यवस्थाको ठाडो उल्लंघन हो भने अनियमितता वा अनुचित कार्य कानुनको गलत व्याख्या, तोकिएको प्रक्रिया र कार्यीविधिको अवलम्बन नगर्ने जस्तो तुलनात्मक रूपमा कम घनत्वयुक्त अवस्था हो । तापनि यी दुई अवस्था बीचको लक्षण रेखा कोर्न गाहो छ ।

देशमा सुशासन कायम गर्नका लागि संविधान, ऐन, नियम, आचार संहिता लगायतका विविध व्यवस्थाहरूले भ्रष्टाचार निवारण (निवारण हुन सक्दैन, नियन्त्रण) गर्ने विभिन्न संयन्त्रहरूको व्यवस्था गरेको छ । व्यवस्थापिका, कार्यपालिका, न्यायपालिका राज्यका तीनवटै अंगबाट भ्रष्टाचार नियन्त्रणका सम्बन्धमा आवश्यक कारबाही गर्ने संस्थागत संयन्त्र र कार्यीविधिहरू रहेको देखिन्छ । सो बाहेक गैरसरकारी संघ-संस्था, नागरिक समाज, प्रेस, निजी क्षेत्र समेत भ्रष्टाचार विरुद्धको कार्यमा कुनै न कुनै रूपमा ऐक्यबद्धता देखाएको पाइन्छ ।

भ्रष्टाचार यस्तो सामाजिक रोग हो जसले सार्वजनिक नैतिकता, संस्थागत आचरण र सार्वजनिक विश्वासलाई भताभुंग पार्छ । भ्रष्टाचार नियन्त्रण सुशासनको आधार हो । भ्रष्टाचारको प्रभावले पार्ने विश्वव्यापी असरलाई नियन्त्रण गर्नका लागि जारी भएको भ्रष्टाचार विरुद्धको अन्तराष्ट्रिय महासन्धि २००३ लाई नेपालले पनि स्वीकार गरिसकेको छ ।

१.१ भ्रष्टाचारको कारण

“राजनीतिक नेताहरू, सरकारी अधिकारीहरू, व्यापार-वाणिज्य क्षेत्रका साहुहरू एक ठाउँमा नभई भ्रष्टाचार सम्भव हुँदैन । ” - भारतीय समाजवादी चिन्तक, डा. राममनोहर लोहिया

भ्रष्टाचार समाजका लागि क्यान्सररूपी महारोग वा ऐजेरु भएकाले यसका कारणहरू विभिन्न हुन सक्छन् । बृहत रूपमा विश्लेषण गर्नुपर्दा समाज वा मुलुकमा भ्रष्टाचार बढ्ने कारणहरूमा राजनीतिक, आर्थिक, सामाजिक, सांस्कृतिक, कानुनी, प्रशासनिक, अन्य कारण आदि पर्दछन् । जसको संक्षिप्तमा तल चर्चा गर्ने प्रयास गरिएको छ :-

१.१.१ राजनीतिक कारण

राजनीति नीतिहरू मध्येको उच्च, सर्वोच्च, मुख्य वा उत्कृष्ट नीति भएकाले राजनीतिकर्मीहरू सदाचारी र उच्च नैतिक स्तरको भएमा राजनीति बाहेकका अन्य क्षेत्रमा हुन सक्ने सम्भावित भ्रष्टाचारहरू त्यसै पनि हट्टै जाने सम्भावना रहन्छ । भ्रष्टाचार विरुद्धमा विश्वव्यापी रूपमा क्रियाशील र सक्रिय अन्तराष्ट्रिय गैरसरकारी संस्था ट्रान्सपरेन्सी इन्टरनेशनलद्वारा हरेक वर्ष जारी गर्ने प्रतिवेदनहरूमा

नेपालका राजनीतिक दलहरूका कारण समेत भ्रष्टाचार बढेको कुरा औल्याइएको छ । नेपालमा भ्रष्टाचार बढ्नुमा विकृत राजनीतिक धारणा, राजनीतिक दलहरू भ्रष्टाचारतर्फ आकर्षित हुनु निर्वाचिन खर्चको मात्रा बढ्दै जानु, राजनीतिज्ञहरूमा देश र जनताको सेवा गर्नु भन्दा कसरी कमाउने भन्नेतर्फ केन्द्रित हुनु, संविधान सभा/व्यवस्थापिका संसद् सरकार वा मन्त्रिपरिषद्माथि नियन्त्रण गरी सरकारलाई संसद्प्रति उत्तरदायी बनाउने प्रयासमा भन्दा सरकार बनाउने थलोको रूपमा सीमित हुन पुग्नु एकदलीय बहुमतको सरकार गठन हुन नसकेको कारण पटक पटक सत्ता समीकरणहरू फेरिइरहनु, राजनीति विकृति र विसंगतिपूर्ण चरमोत्कर्षमा पुगेको कारण यसले अन्य क्षेत्रको लगाम खिच्नुपर्नेमा सो गर्न नसकेको जस्ता विडम्बनापूर्ण स्थितिका कारण भ्रष्टाचारले मौलाउने मौका पाएको छ । राजनीतिक रूपमा बढेको भ्रष्टाचारका कारण आज सम्पूर्ण क्षेत्रलाई नै दलदलमा भासिदिएको छ ।

१.१.२ आर्थिक कारण

मुलुकमा बेरोजगारीको समस्या विकराल हुँदै जानु, प्रतिव्यक्ति आय कम भई सो को वृद्धि हुन नसक्नु जनताको क्रयशक्ति बढ्नु मुद्रास्फीति निरन्तर बढ्दै जानु, व्यापार व्यवसायमा प्रतिस्पर्धा नहुनु मुलुकको आर्थिक अवस्था कमजोर हुनु, कर्मचारी वर्ग र रोजगारीमा संलग्न अन्य वर्गलाई दिइने तलब भत्ता न्यूनस्तरको हुनु, गरिबी निरन्तर बढ्दै जानु, गरिबीकै कारण शिक्षामा सहज पहुँच हुन नसक्नु, न्यूनतम स्वास्थ्य सुविधा र स्वास्थ्य बिमाको व्यवस्था गर्न वा सोलाई प्रभावकारी तुल्याउन नसकिनु बेरोजगारी भत्ताको व्यवस्था हुन नसक्नु, सामाजिक सुरक्षा भत्ताको पूर्णरूपमा सदुपयोग हुनु नसक्नु तस्करीतन्त्र एवं कमिसनतन्त्र जस्ता कारणहरूले नेपालमा भ्रष्टाचारको मात्रा क्रमशः बढ्दै गएको छ । राज्य व्यवस्थाका उच्चस्तरमा हुने आर्थिक अनुशासनहीनताका कारण भ्रष्टाचारको जरा क्रमशः निरन्तर फैलिंदै गएको अवस्था छ ।

१.१.३ सामाजिक कारण

भ्रष्टाचारीलाई समाजमा घृणा वा बहिष्कार गर्ने वातावरणको सूजना गर्नुको सदृमा सामाजिक मान मर्यादा र सम्मान गर्ने प्रवृत्तिलाई रोकी भ्रष्टाचारीप्रति विकर्षणको प्रणालीलाई संस्थागत गर्न नसकिएको कारण भ्रष्टाचारले मौलाउने मौका पाएको छ । समाजमा अभैसम्म पनि अकुत सम्पत्ति कमाउनेहरूलाई मानमर्यादा र सम्मान प्रकट गरी उनीहरूकै बोलवाला प्रशस्त मात्रामा हावी हुने अवस्था विद्यमान छ । एकातिर समाजमा भड्किला सामाजिक परम्परा विद्यमान छन् भने अर्कोतिर कानुनी वा गैरकानुनी जुनसुकै तवरले पनि धनोपार्जन गर्ने अस्वस्थ प्रतिस्पर्धामा बढोत्तरी भएको छ । समाजमा हुनेखाने वर्गका व्यक्तिको देखासिकी, भड्किलो फेसन, श्रृंगारका सामग्री, विलासिताका सामान र नयाँ नयाँ प्रविधिको विस्तारसँगै बजारमा पाइने इलेक्ट्रोनिक वस्तुहरूको व्यापक प्रयोग, खर्चिलो सामाजिक व्यवहार जस्तै विवाह, ब्रतबन्ध, पास्नी, गुन्युचोलो, जन्मोत्सव, वार्षिकी आदि भ्रष्टाचारको प्रमुख कारण बन्न पुगेका छन् ।

१.१.४ साँस्कृतिक कारण

नेपाली समाज विविध साँस्कृतिक वेशभूषा, चाललचन र रहनसहनले भरिपूर्ण छ । नेपाल एक बहुजातीय, बहुभाषिक, बहुधार्मिक, बहुसाँस्कृतिक विशेषतायुक्त मुलुकको रूपमा रहेको छ । तसर्थ नेपालमा रहेका विभिन्न जातजाति, भाषाभाषी, धर्म, साँस्कृतिमा प्रचलित खानपान, लवाई खवाई, प्रथा, परम्परा र प्रचलन, नृत्य, गायन, संगीत, रचना समेतको देखासिकी र भड्किलो आडम्बरका कारण भ्रष्टाचारले निरन्तर मौलाउने अवसर पाएको छ । धार्मिक विधि व्यवहारहरू बाथक हुनु र सामाजिक संस्कार एवं चाडपर्वहरूमा अधिक तडकभडक र उपहार प्रथाले प्रश्रय पाउनुले भ्रष्टाचारका लागि नेपाल एक उर्वर भूमिको रूपमा दिनानुदिन परिणत हुन पुगेको छ ।

१.१.५ कानुनी कारण

विगतमा भ्रष्टाचार नियन्त्रण गर्ने कानुनी प्रावधानहरू कि त अस्पष्ट थिए कि तदोहोरो अर्थलाग्ने थिए, जसको कारण कानुन व्याख्याको गुञ्जाइस रहने र अदालतले व्याख्या गर्नुपर्ने अवस्था एकातिर थियो भने अर्कोतिर कार्यीविधिगत अस्पष्टताको फाइदा सदाचारी र नैतिकवानले भन्दा भ्रष्टाचारीले प्राप्त गर्ने अवस्था समेत विद्यमान थियो । अपुरो कानुन, अस्पष्टकानुन र दोहोरो अर्थ लाग्ने कानुनका कारण अस्पष्टताको फाइदा भ्रष्टाचारीले लिने गरेका थिए र छन् पनि । विगतका भ्रष्टाचार नियन्त्रण गर्ने कानुनमा स्विवेकाधिकारको मात्रा बढी हुनु भ्रष्टाचार नियन्त्रण गर्ने निकायहरू अक्षम हुनु र आफै भ्रष्टाचारमा मुठिनु, भ्रष्टाचारका मुद्दालाई सामान्य अदालतको क्षेत्राधिकारमा राखिनु, भ्रष्टाचार मुद्दामा अत्यन्तै उदार र नरम प्रवृत्ति देखिनु जस्ता कारणहरू पनि भ्रष्टाचार बढ्नुमा जिम्मेवार देखिन्छन् ।

भ्रष्टाचार विरुद्धका विद्यमान ऐनहरूमा पनि निजी क्षेत्र, कम्पनी, सहकारी, अन्तर्राष्ट्रिय/गैरसरकारी संस्था, मिसनरी, च्यारिटी, वित्तीय संस्था, सामूहिक संस्था वा निकाय, नागरिक समाज, आम सञ्चारका माध्यम, उपभोक्ता हित संरक्षण मञ्च, उपभोक्ता समिति, विदेशी पदाधिकारी, सल्लाहकार, परामर्शदाता, ठेकेदार, निजी सेवा प्रदायक निकाय वा संस्था, उद्योगी, व्यवसायी, बैंकर, पेशाविद्, विशेषज्ञ, विज्ञ, संवैधानिक अंगका पदाधिकारी, न्यायाधीश, सैनिक, विभिन्न पेशागत संघ संगठन लगायतका साठी प्रतिशत क्षेत्रलाई समेट्न नसकेका कारण भ्रष्टाचारीहरूले उन्मुक्ति पाउन सक्ने अवस्था छ । त्यसका साथै संसदीय विशेषाधिकार भित्रका कुरा र मन्त्रिपरिषद्का नीतिगत निर्णय अन्तर्गत समावेश हुने विषयहरूमा भ्रष्टाचार नियन्त्रण निकायहरूले केही गर्न सक्ने अवस्था छैन ।

भ्रष्टाचार विरुद्धको संयुक्त राष्ट्र संघीय महासन्धिका प्रावधान बमोजिमका सम्पूर्ण विषयवस्तुलाई समेटी विद्यमान ऐन कानुनमा सुधार गरी सबै भ्रष्टाचारीलाई कानुनको दायरामा नसमेट्नु र भ्रष्टाचार नियन्त्रणका लागि विद्यमान कानुनको प्रभावकारी कार्यान्वयन हुन नसक्नु पनि भ्रष्टाचारको प्रमुख कारण बन्न सक्छ ।

१.१.६ प्रशासनिक कारण

जनताले प्राप्त गर्नुपर्ने सेवा, सुविधाका लागि बाध्यात्मक रूपमा अपनाउनु पर्ने भन्नहिटिलो तथा बढी समय लाग्ने प्रक्रिया र कार्यविधिका कारण पनि भ्रष्टाचार बढ्दै गएको छ । सेवाग्राहीलाई केन्द्र विन्दुमा राखी छिटोछरितो, कम खर्चिलो सेवा प्रवाह गर्नुपर्ने भावनालाई सँस्कृतिको रूपमा विकास गर्न सकिएको छैन । अतिरिक्त सेवा, शुल्क, दै-दस्तुर बिना सर्वसाधारण जनताको काम हुन नसक्ने अवस्थाका कारण भ्रष्टाचारका जरा दिनानुदिन फैलिंदै गएका छन् । कानुनमा रहेका कमजोरीका कारण सार्वजनिक पदाधिकारी वा निजी जुनसुकै क्षेत्रका व्यक्तिले भ्रष्टाचारको कसुरबाट उन्मुक्ति पाउने वातावरण हुनु हुँदैन । भर्ना, छनौट, पदस्थापन, सरुवा, बढुवा, वैदेशिक अध्ययन, भ्रमण, गोष्ठी, सेमिनार समेतमा छनौट गर्दा विभिन्न प्रकारका दबाव, प्रभाव र अभाव तत्वको हावी हुनु कर्मचारीको सम्पत्ति विवरण अद्यावधिक र यथार्थ लेखा नहुनु, ऐन, कानुन, नीति नियम, योजना बनाउँदा भ्रष्टाचार हुन सक्ने सम्भावनाका सम्बन्धमा पर्याप्त छलफल र विचार विमर्श हुन नसक्नु पनि भ्रष्टाचारका कारण हुन सक्छन् ।

१.१.७ अन्य कारण

भ्रष्टाचार नियन्त्रण गर्ने संस्थाहरूप्रतिको जनताको विश्वास र भरोसामा आएको छासका कारण भ्रष्टाचार न्यूनीकरण गर्नमा कठिनाइ पर्न जान्छ । अशिक्षा, पछौटेपन, विकट भौगोलिक अवस्था समेतका कारण जनताको सहज पहुँच हुन नसक्दा पनि भ्रष्टाचारले मौलाउने मौका प्राप्त गर्दछ । जनताको कमजोर मानसिकताको फाइदा उठाएर समाजमा रहेका भ्रष्टाचारीको दबदबा बढ्दै जान्छ । समाजमा रहेका अधिकांश सिधासाधा मानिसलाई बिनाकारण एवं अनाहकमै भै-भमेलाहरू आइलाग्नु, दुखः पाउनु र भ्रष्टाचारीको विरुद्ध लड्न साहस नहुनु, साहस भएका र शिक्षित एवं अधिकांश युवाहरू रोजगारी, अध्ययन र अन्य प्रयोजनका लागि विदेशमा जानु, समाजमा रहेका बहुसंख्यक जनता गरिबी, अशिक्षा र अज्ञानताको अन्धकारमा जकडिनु तथा भ्रष्टाचारमा लिनेदिने दुवै पक्ष सन्तुष्ट हुनु लगायतका कारणबाट नेपालमा भ्रष्टाचारको मात्रा प्रतिवर्ष फस्टाउँदै गएको कुरा विभिन्न प्रतिवेदनले औल्याउने गरेका छन् ।

१.२ भ्रष्टाचारबाट पर्ने प्रभाव

“भ्रष्टाचारले समाजको नैतिक मूल्य-मान्यतामा छास ल्याउँछ । प्रजातन्त्रको अवमूल्यन गराउँछ । कानुनी राज्यलाई उल्टाउँछ र गरिब-निमुखा जनताको सामाजिक-आर्थिक अधिकार फितलो बनाउँछ ।” -भ्रष्टाचार विरुद्ध लीमा घोषणा-पत्र, १९९७

भ्रष्टाचारले सेवाको गुणस्तर घटाउने, निरंकुशताले प्रश्य आउने, डण्डहीनता र पक्षपातपूर्ण व्यवहार एवं नातावाद, कृपावाद, संरक्षणवाद, रकमवादलाई बढावा दिने, न्याय व्यवस्था कमजोर हुने, मूल्यवृद्धि अस्वाभाविक हुने, सामाजिक विभेदलाई क्रमशः बढाउने, शान्ति सुरक्षाको स्थिति कमजोर हुने,

मुन्द्रेचुल्ठे र डनहरूबाट समाज प्रताडित हुने, तडकभडक बढ्ने, गैरकानुनी क्रियाकलाप र अनैतिक कार्यमा वृद्धि हुने, सुरा सुन्दरी र मोजमस्तीको अनियन्त्रित यात्रा तय हुने हुँदा समाजमा भ्रष्टाचारबाट पर्ने प्रभाव व्यापक हुन्छ । समाजमा भ्रष्टाचारको बढोत्तरी भएमा :

- कानुनको शासनमा ह्लास आउँछ,
- मानव अधिकारको व्यापक उल्लंघनका घट्नाहरू बढ्छन्,
- नागरिकको विकासको अधिकार गुम्ने खतरा बढ्छ,
- न्यायमा सहज पहुँच हुँदैन, जनता वितरणात्मक न्यायबाट बच्चित हुन पुग्छन् र उपचारात्मक न्याय प्राप्तिको बाटो समेत अवस्था हुन पुग्छ,
- औपचारिक समानता र सारबान समानता प्राप्तिको मार्ग अवस्था हुन पुग्छ,
- राज्यमा गरिबीको दर बढ्नुको साथै मध्यम वर्गका व्यक्ति समेत गरिब वर्गमा परिणत हुन पुग्छन्,
- सुशासन कायम हुँदैन र समाज विस्तारै कुशासनको दुष्क्रियबाट प्रताडित हुँदै जान्छ,
- नैतिकतामा व्यापक ह्लास आउँछ,
- सदाचारिता कायम हुन सक्दैन,
- इमान्दारिता हराएर जान्छ ।

२. भ्रष्टाचार नियन्त्रण सम्बन्धी नीतिगत व्यवस्था

सुशासन कायम गर्न भ्रष्टाचार नियन्त्रण गर्नु अनिवार्य मानिने हुँदा भ्रष्टाचार नियन्त्रणका लागि विश्वका सबै मुलुकहरूले संविधान, नीति, अन्तर्राष्ट्रिय महासंघ, ऐन, अध्यादेश, नजिर, निर्देशात्मक आदेश, नियम, निर्देशिका, आदेश, रणनीति आदिको सहारा लिने गरेको पाइन्छ ।

२.१ संवैधानिक व्यवस्था

नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३४ को उपधारा (५) राज्यका निर्देशक सिद्धान्तहरू अन्तर्गत सर्वसाधारण जनताको राजनीतिक, सामाजिक तथा आर्थिक हित कायम गरी सदाचार, न्याय र नैतिकतामा आधारित समाजको परिकल्पना गरिएको छ भने धारा ३३ को खण्ड (ग) राज्यको दायित्व अन्तर्गत विश्वव्यापीरूपमा स्वीकृत आधारभूत मानव अधिकार, बहुदलीय प्रतिस्पर्धात्मक लोकतान्त्रिक प्रणाली, जनतामा निहित सार्वभौमसत्ता र जनताको सर्वोच्चता, संवैधानिक सन्तुलन र नियन्त्रण, कानुनको शासन, सामाजिक न्याय र समानता, स्वतन्त्र न्यायपालिका, आवधिक निर्वाचन, नागरिक समाजको अनुगमन, पूर्ण प्रेस स्वतन्त्रता, जनताको सूचनाको अधिकार, राजनीतिक दलहरूका क्रियाकलापहरूमा पारदर्शिता र जवाफदेहिता, जनसहभागिता, निषेक, सक्षम तथा स्वच्छ प्रशासनयन्त्रका अवधारणाहरूको पूर्ण परिपालना गर्ने राजनीतिक प्रणाली अवलम्बन गरी भ्रष्टाचार

र दण्डहीनताको अन्त्य गर्दै सुशासन कायम गर्ने राज्यको प्रमुख दायित्व हुने कुरालाई स्वीकार गरिएको पाइन्छ ।

भ्रष्टाचार नियन्त्रण गर्ने सिलसिलामा कुनै सार्वजनिक पद धारण गरेको व्यक्तिले अनुचित कार्य वा भ्रष्टाचार गरी अखिलयारको दुरुपयोग गरेको सम्बन्धमा अनुसन्धान र तहकिकात गर्न वा गराउन र कानुन बमोजिम अधिकार प्राप्त अदालत/विशेष अदालत समक्ष आरोपपत्र/मुद्दा दायर गर्नका लागि संवैधानिक अंगको रूपमा अखिलयार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको गठन गरी आयोगलाई सो बाहेकका अन्य काम, कर्तव्य र अधिकार तोकिए बमोजिम नै कुनै सार्वजनिक पद धारण गरेको व्यक्तिले कानुन बमोजिम अनुचित कार्य गरेको मानिने कुनै काम गरी अखिलयारको दुरुपयोग गरेको देखिएमा आयोगले निजलाई सचेत गराउन, विभागीय कारबाही वा कानुनमा व्यवस्था भए बमोजिम अन्य आवश्यक कारबाही (नेपाल सरकार वा सार्वजनिक संस्थालाई पुऱ्याएको हानी नोकसानी सम्बन्धित व्यक्तिबाट भरिभराउ गर्न) गर्नका लागि अखिलयारवाला समक्ष लेखी पठाउन वा सार्वजनिक पद धारण गरेको व्यक्तिले गरेको अनुचित कार्यबाट उत्पन्न दुष्परिणाम प्रचलित कानुन बमोजिम सच्याउनका लागि सम्बन्धित अधिकारी वा निकायलाई लेखी पठाउन सक्ने व्यवस्था छ ।^२

२.२ कानुनी व्यवस्था

भ्रष्टाचार नियन्त्रण गरी सुशासन कायम गर्नका लागि नेपालमा विभिन्न कानुनी व्यवस्था प्रचलनमा रहेका छन् । ती कानुनी व्यवस्थाहरू देहाय बमोजिम रहेका छन् :

- भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९,
- अखिलयार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ र नियमावली, २०५९
- विशेष अदालत ऐन, २०५९
- न्याय परिषद् ऐन, २०४७
- महाअभियोग (कार्यीविधि) नियमित गर्ने ऐन, २०५९
- राजस्व चुहावट (अनुसन्धान तथा नियन्त्रण) ऐन, २०५२
- बैंकिङ्ग कसुर र सजाय ऐन, २०६४
- सुशासन (व्यवस्थापन तथा संचालन) ऐन, २०६४ र नियमावली, २०६४
- सम्पत्ति शुद्धीकरण (मनी लाउण्डरिङ्ग) निवारण ऐन, २०६४
- निजामती सेवा ऐन, २०४९ र नियमावली, २०५०
- लोक सेवा आयोग ऐन, २०६६

^२ नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को भाग ११, धारा ११९ र १२० तथा अखिलयार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को दफा १२, १२क र १२ख ।

- सूचनाको हक सम्बन्धी ऐन, २०६४
- सार्वजनिक खरिद ऐन, २०६३ र नियमावली, २०६४
- सैनिक ऐन, २०६३
- स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, २०५५ र नियमावली, २०५६
- राजनीतिक दल सम्बन्धी ऐन, २०५८
- मुलुकी ऐन, २०२० को अदालती बन्दोबस्त र दण्ड सजायको महल
- अखित्यार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग कार्याविधि, २०७०
- भ्रष्टाचार विरुद्धको समिति सम्बन्धी कार्याविधि, २०६३
- अखित्यार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगका पदाधिकारी एवं कर्मचारीहरूको आचार संहिता, २०६५
- राष्ट्रसेवक कर्मचारीको आचार संहिता, २०६८

उल्लिखित राष्ट्रिय कानून बाहेक अन्तर्राष्ट्रिय जगतमा प्रचलित देहायका कानुनी व्यवस्था रहेको पाइन्छ ।

- भ्रष्टाचार विरुद्ध संयुक्त राष्ट्रसंघीय महासंघ २००३,
- भ्रष्टाचार विरुद्धको अन्तर-अमेरिकी महासंघ १९९६,
- अन्तरराज्यीय संगठित अपराध सम्बन्धी संयुक्त राष्ट्रसंघीय महासंघ २०००,
- युरोपियन समुदायका अधिकारीहरूको भ्रष्टाचारमा संलग्नता बारेको महासंघ १९९७,
- OECD बाट परित व्यावसायिक कारोबारमा संलग्न वैदेशिक सार्वजनिक अधिकारीसँग सम्बन्धित घूस रिसवत विरुद्धको महासंघ १९९७,
- युरोपीय परिषद्बाट १९९७ मा अनुमोदित भ्रष्टाचार सम्बन्धी फौजदारी कानुन महासंघ,
- युरोपीय परिषद्बाट १९९९ मा अनुमोदित भ्रष्टाचार सम्बन्धी देवानी कानुन महासंघ,
- भ्रष्टाचार विरुद्ध लीमा घोषणा-पत्र, १९९७,
- अफ्रिकन संगठनबाट २००३ मा अनुमोदित भ्रष्टाचार निवारण तथा त्यसको प्रतिरोध सम्बन्धी अफ्रिकी युनियन महासंघ

२.३ संस्थागत/संरचनागत व्यवस्था

नेपालमा भ्रष्टाचार नियन्त्रण गर्ने संस्थागत वा संरचनागत व्यवस्थाहरू निम्न बमोजिम रहेका छन् :

- नेपाल सरकार प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय

- व्यवस्थापिका संसद्
- अखितयार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग र सोका क्षेत्रीय तथा सम्पर्क कार्यालयहरू
- न्याय परिषद्
- विशेष अदालत
- पुनरावेदन अदालत
- सैनिक विशेष अदालत
- राष्ट्रिय सतर्कता केन्द्र
- महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय, विशेष सरकारी वकिलको कार्यालय
- महालेखा परीक्षकको कार्यालय
- सार्वजनिक खरिद अनुगमन कार्यालय
- सम्पत्ति शुद्धीकरण विभाग
- राजस्व अनुसन्धान विभाग
- भ्रष्टाचार विरुद्धको संयुक्त राष्ट्रसंघीय महासंघिको कार्यान्वयन सम्बन्धी कार्य योजना कार्यान्वयन तथा अनुगमन समिति
- ट्रान्सपरेन्सी इन्टरनेशनल नेपाल
- राजनीतिक दलहरू
- नागरिक समाज
- आम सञ्चारका माध्यम

२.४ कार्यक्रमगत व्यवस्था

भ्रष्टाचार नियन्त्रणको लागि तयार पारिएका कार्यक्रम व्यवस्थाको सम्बन्धमा चर्चा गर्नुपर्दा सन् २००३ देखि संयुक्त राष्ट्रसंघीय भ्रष्टाचार विरुद्धको निकाय (UNCAC) को पहलमा सरकारी निकाय र अन्तर्राष्ट्रिय/गैर सरकारी संस्था समेतले हरेक वर्ष डिसेम्बर ९ का दिन अन्तर्राष्ट्रिय भ्रष्टाचारविरुद्धको दिवस विभिन्न कार्यक्रमहरूको आयोजना गरी मनाउने गरेको पाइन्छ । सन् २०१४ को डिसेम्बर ९ का दिन भ्रष्टाचारको साडलोलाई तोडौं (Break the Corruption Chain) भन्ने नाराका साथ नेपालमा पनि अखितयार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग, नेपाल सरकार प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषदको कार्यालय, राष्ट्रिय सतर्कता केन्द्र, ट्रान्सपरेन्सी इन्टरनेशनल समेतका निकायले विभिन्न स्थानमा कार्यक्रमहरूको आयोजना गरी अन्तरक्रिया लगायतका कार्यक्रमहरू सम्पन्न गरेको पाइन्छ ।

त्यसैगरी आफ्नो स्थापना दिवसको अवसरमा अखित्यार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले हरेक वर्ष माघ २८ गते विभिन्न कार्यक्रमहरूको आयोजना गरी भव्य रूपमा अखित्यार दिवस मनाउने गरेको छ । नेपाल सरकार प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय तथा अखित्यार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग र अयोग अन्तर्गतका क्षेत्रीय एवं सम्पर्क कार्यालयहरूले समेत समय समयमा सुशासनलाई बढावा दिई भ्रष्टाचार नियन्त्रण गर्ने सम्बन्धमा विभिन्न प्रतियोगिताका साथै अन्तरक्रिया, गोष्ठी, तालिम लगायतका विभिन्न कार्यक्रम सञ्चालन गर्दै आएको छ ।

त्यसैगरी भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को परिच्छेद ४ बमोजिम भ्रष्टाचारजन्य कार्यलाई प्रभावकारी रूपमा नियन्त्रण गर्न तथा भ्रष्टाचार विरुद्ध जनचेतना अभिवृद्धि गर्न नेपाल सरकारले प्रधानमन्त्रीको प्रत्यक्ष रेखदेख र नियन्त्रणमा रहने गरी स्थापना गरेको राष्ट्रिय सतर्कता केन्द्रले विभिन्न गतिविधि र क्रियाकलापहरू सञ्चालन गर्दै कानुनले तोके बमोजिमका विभिन्न कार्यक्रमहरू समय समयमा सम्पन्न गर्ने गरेको पाइन्छ ।

सो बाहेक भ्रष्टाचार नियन्त्रण सम्बन्धी कार्यक्रम व्यवस्थाहरू देहाय बमोजिम रहेका छन् :

- भ्रष्टाचार विरुद्धको संयुक्त राष्ट्रसंघीय महासंघिको कार्यान्वयन सम्बन्धी राष्ट्रिय रणनीति तथा कार्य योजना, २०६९
- अखित्यार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको संस्थागत रणनीति सन् २०१४-२०१९
- अखित्यार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको रणनीतिक कार्य योजना, २०७०

३. **भ्रष्टाचार नियन्त्रणका सम्बन्धमा रहेका समस्या/चुनौती तथा समाधानका उपायहरू**

- भ्रष्टाचार नियन्त्रण सम्बन्धी प्रचलित नेपाल कानुनमा हालसम्म पनि निजी क्षेत्र, कम्पनी, सहकारी, अन्तर्राष्ट्रिय/गैरसरकारी संस्था, मिसनरी, च्यारिटी, वित्तीय संस्था, सामूहिक संस्था वा निकाय, नागरिक समाज, आम सञ्चारका माध्यम, उपभोक्ता हित संरक्षण मञ्च, उपभोक्ता समिति, विदेशी पदाधिकारी, सल्लाहकार, परामर्शदाता, ठेकेदार, निजी सेवा प्रदायक निकाय वा संस्था, उद्योगी, व्यवसायी, बैंकर, पेशाविद, विशेषज्ञ, विज, संवैधानिक अंगका पदाधिकारी, न्यायाधीश, सैनिक, विभिन्न पेशागत संघ संगठन लगायतका साठी प्रतिशत क्षेत्रलाई समेट्न नसकेका कारण भ्रष्टाचारीहरूले उन्मुक्ति पाउन सक्ने अवस्था भएकोले प्रचलित नेपाल कानुनहरूमा संशोधन गरी ती सबैलाई समेटिनु पर्ने ।

➢ संसदीय विशेषाधिकार भित्रका कुरा र मन्त्रिपरिषद्का नीतिगत निर्णय अन्तर्गत समावेश हुने विषयहरूमा भ्रष्टाचार नियन्त्रण निकायहरूले केही गर्न सक्ने अवस्था छैन । भ्रष्टाचार विरुद्धको संयुक्त राष्ट्रसंघीय महासंघिका प्रावधान बमोजिमका सम्पूर्ण विषयवस्तुलाई समेटी विद्यमान ऐन कानुनमा सुधार गरी सबै भ्रष्टाचारीलाई कानुनको दायरामा समेट्नु पर्ने अवस्था विद्यमान हुँदा कसैलाई पनि उन्मुक्ति हुने अवसर र वातावरण नहुने कुराको ग्यारेण्टी राज्यले गर्न सक्नुपर्ने ।

- उपभोक्ता हित संरक्षणको विषय, उपभोक्ता समिति मार्फत कार्य हुने विषयलाई पनि भ्रष्टाचार नियन्त्रणको दायराभित्र पारिनुपर्ने,
- गुठी र गुठी व्यवस्थापनमा संलग्न, गुठीलाई रैकरमा परिवर्तन गरी लाभ लिनेलाई भ्रष्टाचार अन्तर्गत कारबाही चलाई सजाय गर्ने व्यवस्थालाई प्रभावकारी बनाइनु पर्ने,
- सरकारी, पर्ती, सार्वजनिक, वन क्षेत्रभित्रका वा नदी किनाराका जग्गा गैरकानुनी तवरले अधिग्रहण वा कब्जामा लिनेलाई भ्रष्टाचारको रूपमा जहिले सुकै मुद्दा चलाई सजाय गर्ने र तिनको संरक्षण गर्ने व्यवस्थालाई अभ बढी प्रभावकारी बनाइनु पर्ने,
- सार्वजनिक संरचना वा विषयमा सम्भाव्यता अध्ययनमा संलग्न व्यक्ति र सोको निर्माणमा संलग्न भै कार्य नै पूरा नगर्ने वा भेरियसनका नाममा ब्रम्हलुट गर्नेलाई कडा सजायको व्यवस्था हुनु पर्ने,
- भ्रष्टाचारमा संलग्न भै सजाय पाएका व्यक्तिलाई निर्वाचन आयोगमा दर्ता कायम रहेका राजनीतिक दलको केन्द्रीय कार्य समिति लगायत कुनै पनि तहको कार्य समितिमा रही पद ग्रहण गर्न रोक लगाउने व्यवस्था गर्नुपर्ने,
- बेवारिसे घर, जग्गा वा सम्पत्ति नेपाल सरकारको हुने व्यवस्था पालना नगर्ने पदाधिकारीलाई सजाय गर्ने व्यवस्थालाई प्रभावकारी बनाइनु पर्ने,
- वैदेशिक भ्रमण, अध्ययन बिदा, असाधारण बिदा समाप्त भएपछि निश्चित अवधि अनिवार्य सेवा नगर्ने र विदेशको ग्रिनकार्ड वा आवासीय भिसा वा स्थायी बसोबास प्राप्त गर्न प्रक्रिया अगाडि बढाउने वा सो प्राप्त गरेका कर्मचारी वा राज्यकोषबाट आर्थिक वा अन्य कुनै लाभ प्राप्त गर्ने व्यक्ति समेतलाई भ्रष्टाचारको परिभाषामा समेटिनुपर्ने र सो गर्नेलाई सजायको व्यवस्था गरी कडाइका साथ लागू गर्नुपर्ने,
- आयोजना वा सार्वजनिक निर्माणका काममा स्थानीय सरोकारबालालाई समेट्ने र स्थानीय जनता समेतको संलग्नतामा निरन्तर अनुगमन गर्ने व्यवस्थालाई प्रभावकारी बनाउने,
- आयोजनाको कार्यान्वयनको निश्चित प्रतिशत (पच्चीस) भन्दा बढी भेरिएसन गर्न कुनै पनि हालतमा नमिल्ने गरी सार्वजनिक खरिद ऐन नियमावलीमा संशोधन गरी कडाइका साथ लागू गर्ने व्यवस्था गर्नुपर्ने र सो विपरीत कार्य गर्नेहरूलाई कडा सजाय हुने व्यवस्था गरिनुपर्ने,
- भ्रष्टाचार सम्बन्धी अध्ययन अनुसन्धानको संयन्त्र निर्माण गर्नुपर्ने,
- भ्रष्टाचारको जोखिम मूल्यांकन गर्ने,
- भ्रष्टाचार विरुद्धका केन्द्रीय र स्थानीय कार्य योजना र रणनीतिको कार्यान्वयनमा समन्वय र अनुगमन गर्ने,
- अस्थित्यार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले नेपाल सरकारका विशिष्ट श्रेणीका पदाधिकारी र निजका लेखा प्रमुखहरूसँग र आयोगको क्षेत्रीय कार्यालयका प्रमुखले क्षेत्रीयस्तरका कार्यालयका

प्रमुख र निजका लेखा प्रमुखहरूसँग दुई महिनाको कम्तीमा एक पटक भ्रष्टाचार नियन्त्रण सम्बन्धी र निरन्तर अनुगमन प्रक्रियालाई प्रभावकारी बनाउने सम्बन्धमा निरन्तर अन्तरक्रिया गर्ने,

- प्रत्येक महिनाको कम्तीमा एक पटक प्रमुख जिल्ला अधिकारीको समन्वयमा प्रत्येक जिल्लाका जिल्लास्तरीय कार्यालय प्रमुख र लेखा प्रमुखको मिटिडमा भ्रष्टाचारका विविध स्वरूप र आयाम एवं सोको न्यूनीकरणमा राज्यका तर्फबाट चालिनुपर्ने कदमका सम्बन्धमा जनचेतना एवं शिक्षा प्रदान गर्ने,
- सबै सार्वजनिक पदाधिकारीहरूको सम्पत्ति, स्वार्थ, संघर्ष र नियुक्तिको (कालो सूची, अनुचित कार्य वा भ्रष्टाचारमा भएको सजाय) अनुगमन गर्ने,
- आचार संहिताको पालनालाई प्रभावकारी बनाउने,
- भ्रष्टाचार विरुद्धको तालिम, अन्तरक्रिया, गोष्ठी, सेमिनार जस्ता कार्यक्रमहरू निरन्तर रूपमा सञ्चालन गर्ने,
- भ्रष्टाचार विरुद्धका शिक्षा र जनचेतनालाई अभिवृद्धि गर्ने र सो कार्यमा राष्ट्रिय सतर्कता केन्द्रलाई प्रभावकारी बनाउने,
- भ्रष्टाचार विरुद्धका नैतिक शिक्षा, मूल्य मान्यता, नीति नियमहरूलाई बृहत क्षेत्रमा लैजाने र विद्यालयस्तरको सामाजिक शिक्षामा कम्तीमा एक पाठ समावेश गर्ने,
- नागरिक समाज, आम सञ्चारका माध्यम र अन्तरराष्ट्रिय समुदायसँग सहयोग र सम्बन्ध विकसित गर्ने,
- अनुगमन र समन्वयात्मक गतिविधिलाई निरन्तर र सकेसम्म व्यापक बनाउनुका साथै ठूला ठूला आयोजना र निर्माण कार्य, राष्ट्रिय गैरवका आयोजना समेतका विकास निर्माण र अन्य कार्यमा धेरै रकम लगानी हुने कार्यमा शुरुदेखि नै निरन्तर अनुगमनको व्यवस्थालाई प्रभावकारी बनाउनुपर्ने र ती कार्यमा बढीभन्दा बढी सरोकारवालाको सहभागिता हुने गरी र निजहरूलाई समेत कार्यान्वयन प्रक्रियामा सहभागी गराइनु पर्ने,
- नीतिगत भ्रष्टाचार, मनपरी लाइसेन्स प्रदान गर्ने, आफ्नो जिम्मेवारी पूरा नगरी अर्कालाई गैरकानुनी लाभ गराइदिनेलाई कडा भन्दा कडा सजायको व्यवस्था र निजको सम्पूर्ण सम्पत्ति जफत हुने व्यवस्था गरिनु पर्ने,
- अद्वितीयाको दुरुपयोग, अनुचित कार्य र भ्रष्टाचारमा संलग्न ठूला माछालाई बढी निगरानीमा राखी भ्रष्टाचार नियन्त्रणको व्यवस्थालाई थप प्रभावकारी बनाउने,
- राष्ट्रिय सतर्कता केन्द्रको प्रभावकारितामा वृद्धि हुने उपाय अबलम्बन गर्ने,
- भ्रष्टाचार विरुद्धको अभियानलाई प्रभावकारी, प्रणालीबद्ध र दिगो बनाउन भ्रष्टाचारको समस्यालाई सम्पूर्णताको दृष्टिले हेर्नुपर्ने मान्यताको विकास गर्ने,

- सार्वजनिक प्रशासनमा भ्रष्टाचार रोकथाम गर्ने विषय, भ्रष्टाचार र अनियमितता भएकोमा गरिनुपर्ने कानुनी कारबाहीको विषय र भ्रष्टाचार विरुद्धको अभियानमा जनसहभागिता परिचालन गर्ने,
- भ्रष्टाचारीप्रति सामाजिक विकर्षणको वातावरणको सृजना गर्ने,
- व्यक्ति विभिन्न कारणले विदेश वा घरजग्गा भए भन्दा अन्यत्र बस्नुपर्ने वा अन्य कारणले त्यस्तो घरजग्गाको सुरक्षाको लागि आफ्नो निवेदनबाट मालपोत कार्यालयले रोकका गरिदिने व्यवस्था कानुनमा मिलाउने,
- भ्रष्टाचारसँग लड्न सरकारी तथा निजी क्षेत्र, गैरसरकारी संस्था, नागरिक समाज, आम सञ्चारका माध्यम सहितको सामाजिक सहभागितामा वृद्धिका उपाय अबलम्बन गर्ने,
- भ्रष्टाचार नियन्त्रणमा राजनीतिक उत्तरदायित्व एवं जवाफदेहिता वृद्धि गर्ने, नागरिक समाजको सहभागितालाई बढावा दिने, प्रतिस्पर्धात्मक निजी क्षेत्रको सृजना र सार्वजनिक क्षेत्रको सुधार जस्ता पक्षलाई आत्मसात गर्ने,
- मिति २०५८।१।२० गते सम्माननीय प्रधानमन्त्री शेरबहादुर देउवा मन्त्रिपरिषद्ले उच्चस्तरीय सम्पत्ति न्यायिक जाँचबुझ आयोग गठन गर्ने निर्णय बमोजिम गठित आयोगको प्रतिवेदन बमोजिम अनुसन्धान प्रक्रिया अगाडि बढाउने,
- सरकारको भ्रष्टाचार नियन्त्रणमा प्राथमिकता र दरो प्रतिबद्धताको प्रत्याभूति हुनुपर्ने,
- Political Criminal Nexus एवं Gun, Mafia and Money बीचको अन्तरसम्बन्धलाई हेर्ने विशेष रणनीति र कार्य योजना बनाउने ।

४. भ्रष्टाचार नियन्त्रण र सुशासनलाई प्रभावकारी बनाउने उपाय

- अखिलयार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगमा दर्ता हुन आउने प्रत्येक उजुरीको व्यवस्थापनलाई प्रविधिमैत्री बनाउने,
- आयोगको अभिलेख व्यवस्थापनलाई सफ्टवेयरमा समेत रहने गरी र खोजी भएका बखत तुरन्त प्राप्त हुन सक्ने गरी वर्गीकरण गर्ने र समय समयमा अद्यावधिक समेत गर्ने व्यवस्था मिलाउने,
- आयोगमा प्राप्त हुन आउने उजुरी व्यवस्थापनलाई प्रभावकारी बनाउन कार्यटोली गठन गरी जिम्मा दिने र सो टोलीको काम कारबाही समेतलाई अनुगमन गर्ने संयन्त्र विकास गर्ने,
- उजुरीहरूको संवेदनशीलताका आधारमा वर्गीकरण गरी व्यवस्थापन गर्ने,
- प्रारम्भिक र विस्तृत अनुसन्धानको प्रक्रिया र कार्यविधिमा एकरूपता कायम गर्न उपयुक्त कार्यविधि वा दिग्दर्शन तयार गरी लागू गर्ने,

- प्रारम्भिक र विस्तृत अनुसन्धान गर्नुपर्ने उजुरीहरूको वर्गीकरण गरी ती उजुरीहरूको संवेदशीलताका आधारमा अनुसन्धान अधिकृत वा अनुसन्धान टोली गठन गरी छानबिन प्रक्रियालाई अगाडि बढाउने,
- विस्तृत अनुसन्धान गर्नुपर्ने उजुरी वा विषयमा अपराध अनुसन्धानमा पोख्त जनशक्तिलाई लगाउने,
- विस्तृत अनुसन्धान गर्नुपर्ने विषयमा आवश्यकता अनुसार कार्य टोली गठन गरी विशेष जिम्मेवारी तोक्ने व्यवस्था गर्ने,
- विस्तृत अनुसन्धान गर्ने सिलसिलामा आवश्यक भएमा सम्बन्धित विषयका विज्ञ समेतको सहयोग लिने संयन्त्र विकास गर्ने,
- आयोगमा हाजिर हुन आउने अधिकृतस्तरका प्रत्येक जनशक्तिलाई अपराध अनुसन्धान र अभियोजन सम्बन्धी आधारभूत तालिम कार्य प्रारम्भ गर्नु अघि नै दिने,
- प्रारम्भिक र विस्तृत अनुसन्धानमा संलग्न अनुसन्धान अधिकृतलाई आरोपपत्र मस्यौदा सम्बन्धी तालिम प्रदान गर्ने,
- परिणाम र परिमाणमध्ये केमा बढी जोड दिने हो सोही आधारमा रणनीति लिने,
- आरोपपत्र दर्ता भएपछि पनि महत्वपूर्ण मुद्दाहरूमा संवेदनशीलताको आधारमा आयोगमा रहेका सरकारी वकिल एवं कानुन विज्ञहरूबाट बहस पैरवी एवं प्रतिरक्षा गर्ने परिपाटी बसाल्ने,
- आयोगबाट दायर भएका मुद्दा असफल भएको खण्डमा सो उपर पुनरावेदन, पुनरावलोकन गर्ने प्रभावकारी संयन्त्र विकास गर्ने,
- आयोगबाट हुने हरेक निर्णय गर्नु भन्दा पहिले आयोगमा रहेका सरकारी वकिल रकानुन विज्ञसँग कानुनी राय लिएर मात्र निर्णय गर्ने पद्धतिको विकास गर्न सकेमा कहिलेकाहीकानुन विपरीत हुन सक्ने निर्णयको जोखिमबाट मुक्त भइने, नागरिकहरूको स्वतन्त्रताको रक्षा हुने, मानव अधिकारको संरक्षण हुने, कानुनको शासन, सुशासन, पारदर्शिता, मितव्ययिता, उत्तरदायित्व र जवाफदेहितामा वृद्धि हुने,
- आयोगबाट हुने हरेक निर्णय के कुन संवैधानिक वा कानुनी प्रावधान बमोजिम हुने हो सो को अनिवार्य रूपमा निर्णयमा उल्लेख गर्ने व्यवस्था मिलाउने,
- आयोगमा रहेका अनावश्यक र थुल्याउनुपर्ने मिसिल कागजातहरूलाई समय तालिका बमोजिम थुल्याउने व्यवस्था मिलाउने,
- विशेष अदालत र सर्वोच्च अदालतमा दायर भएका मुद्दा, पुनरावेदन, रिट निवेदन, पुनरावलोकन लगायतमा अनुसन्धान अधिकृत वा आयोगमा कार्यरत कर्मचारीको कार्य सम्पादनमा प्रभावकारिता कम भएका कारण मुद्दामा भएका कमजोरी उपर आवधिक रूपमा समीक्षा गर्ने प्रयोजनका

लागि मुद्दाको बहस पैरवी र प्रतिरक्षामा संलग्न महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय र विशेष सरकारी वकिल कार्यालयमा कार्यरत सरकारी वकिलहरूसँग निरन्तर अन्तरक्रिया र समन्वय गर्ने,

- आयोगको क्षेत्राधिकार भित्र पर्ने कार्यमा सधाउने महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय र विशेष सरकारी वकिल कार्यालयमा कार्यरत सरकारी वकिलहरूको मनोबल उच्च राख्न र प्रोत्साहन गर्नका लागि आवश्यक उत्प्रेरणा प्रदान गर्ने र उनीहरूसँग प्रभावकारी समन्वय गर्ने,
- आयोगको क्षेत्राधिकार भित्र पर्ने कार्य अन्तर्गत तुरन्त Action मा जानुपर्ने विषय सम्बोधन गर्नका लागि Rapid Response Team को माध्यमबाट यथाशीघ्र कारबाहीको संयन्त्र एवं पद्धतिको विकास गर्ने,
- आयोगको क्षेत्राधिकार भित्रका कार्यलाई प्रभावकारी बनाउन सरकारका विभिन्न निकायका पदाधिकारीहरूसँग आवधिक रूपमा निरन्तर अन्तरक्रिया गर्ने,
- आयोगबाट सम्पादन हुने दण्डात्मक कार्यलाई भन्दा निरोधात्मक र प्रवर्द्धनात्मक कार्यलाई बढी जोड दिने, सो प्रयोजनका लागि नेपाल सरकारलाई निरन्तर रूपमा घच्छाउने,
- भ्रष्टाचार विरुद्ध संयुक्त राष्ट्रसंघीय महासचिव अनुरूपको कानुन निर्माण गर्न अगुवाइ गर्ने,
- समाजको बृहत क्षेत्र ओगट्ने कम्पनी, सहकारी, संस्थागत र निजी क्षेत्र एवं कानुनी व्यक्ति समेतबाट हुन सक्ने भ्रष्टाचार नियन्त्रणको कानुनी र संस्थागत संयन्त्र निर्माण गर्ने,
- नीतिगत भ्रष्टाचारलाई समेत आयोगको क्षेत्राधिकार भित्र ल्याउने प्रयास गर्ने,
- प्रचलित कानुनको प्रभावकारी कार्यान्वयनको व्यवस्था मिलाउने,
- भ्रष्टाचार निवारण वा नियन्त्रण गर्ने उद्देश्यले खडा भएका राष्ट्रिय वा अन्तर्राष्ट्रिय संस्थासँग आवश्यक समन्वय कायम गर्न वा त्यस्ता संस्थासँग आपसी सम्बन्ध र सहयोग वृद्धि गर्ने,
- आयोगको क्षेत्राधिकारभित्र पर्ने अपराध अनुसन्धान र अभियोजनलाई प्रभावकारी बनाउन अन्य मुलुकमा भए गरेका उल्लेख्य उपलब्धिहरूको अनुसरण गर्ने विभिन्न उपायहरू जस्तै: आयोगमा कार्यरत अनुसन्धान अधिकृत समेतको टोली बनाई अवलोकन भ्रमणको व्यवस्था गर्ने, ती मुलुकहरूका प्रशिक्षकहरू नेपालमा ल्याई तालिम एवं अन्तरक्रिया गर्ने, ती मुलुकका Reference Materials अनुसन्धान अधिकृतहरूलाई उपलब्ध गराई सोही बमोजिम गर्न प्रेरित गर्ने, ती मुलुक र नेपालका अनुसन्धान अधिकृतबीच Exchange Program को सञ्चालन र सोलाई निरन्तरता प्रदान गर्ने,
- कुनै कानुन, निर्णय, आदेश वा कारबाही अव्यावहारिक, अवाञ्छनीय वा असंगत भएकोले त्यसमा संशोधन हुनु पर्दछ भन्ने आयोगलाई लागेमा कारणसहित संशोधनको सुभाव दिने,
- कुनै विषयमा आयोगले नेपाल सरकार वा कुनै सार्वजनिक संस्थानबाट वा नेपाल सरकार वा सार्वजनिक संस्थाको कुनै कार्यालय वा पदाधिकारीबाट सतर्कता अपनाउनुपर्ने वा कुनै कदम उठाउनु पर्ने देखेमा के कस्ता सतर्कता अपनाउन वा कदम उठाउन उपयुक्त हुन्छ भनी सुभाव दिने,

- नेपाल सरकार वा कुनै सार्वजनिक संस्थाको कुनै परिपाटी वा कार्य प्रणाली त्रुटिपूर्ण छ भन्ने आयोगलाई लागेमा त्यसलाई सच्याउन र त्यसबाट उत्पन्न समस्याको निराकरण गर्न कारण र आधार सहितको सुभाव दिने,
- भ्रष्टाचार वा अनुचित कार्य हुन नदिनका लागि निरोधात्मक उपायहरूको खोजी, अनुसन्धान र प्रक्रियाको विकास गर्ने,
- आयोगको क्षेत्राधिकार भित्रको सीमामा रही कार्य गर्ने सो गर्दा निम्न कुरामा ध्यान दिने जस्तै संविधानमा छुटै व्यवस्था भएको पदाधिकारी, कानुनले छुटै व्यवस्था गरेको पदाधिकारी, मन्त्रिपरिषद्ले गरेका नीतिगत निर्णय, संसद्मा बोलेका वा संसदीय विशेषाधिकारका कुरा र निजी क्षेत्रको भ्रष्टाचार,
- भ्रष्टाचार विरुद्धका केन्द्रीय र स्थानीय कार्य योजना र रणनीतिको कार्यान्वयनमा समन्वय र अनुगमन गर्ने,
- आयोगमा कार्यरत जनशक्तिमा नैतिक मूल्य र मान्यता, उत्प्रेरणा र मनोबल उच्च बनाउन आवश्यक पहल गर्ने ।

५. भ्रष्टाचार नियन्त्रणका लागि भावी रणनीति

नेपालमा भ्रष्टाचार नियन्त्रणको लागि धेरै अगाडिदेखि नै विभिन्न प्रयासहरू निरन्तर जारी रहे पनि हालसम्म पनि उल्लेख्य सुधार भएको अनुभूति जनतालाई दिलाउन सकिएको छैन । तसर्थ भ्रष्टाचार नियन्त्रणका लागि तत्कालै भ्रष्टाचार सम्बन्धी कानुनी र संस्थागत सुधार गर्नुपर्ने, प्रतिस्पर्धी, पारदर्शी र उत्तरदायी व्यावसायिकतामा जोड दिनुपर्ने, कार्यसम्पादनमा सुधार गर्नुपर्ने, वैदेशिक सहायतालाई राष्ट्रिय हितअनुकूल परिचालन गर्नुपर्ने, सामाजिक व्यवहारलाई सरल र कम खर्चिलो बनाउनुपर्ने, प्रशासनलाई राजनीतिक हस्तक्षेपबाट मुक्त गर्नुपर्ने, राजनीतिक दलहरूको आर्थिक क्रियाकलाप पारदर्शी बनाइनुपर्ने, बैड्क तथा वित्तीयक्षेत्रमा अनुशासनको पालनालाई सुनिश्चित गरिनुपर्ने, प्रवर्द्धनात्मक उपायहरूमा बढोत्तरी गरी सुधारको थालनी हुनुपर्ने, जनमुखी, उत्तरदायी र विकासमूलक स्थानीय निकायको अवधारणालाई साकार पारिनुपर्ने, भ्रष्टाचार विरुद्ध शून्य सहनशीलताको अवधारणा बनाइनुपर्ने, दक्षतामूलक एवं प्रभावकारी निरन्तर अनुगमन व्यवस्थालाई साकार पार्ने, निजी क्षेत्रको भ्रष्टाचार निवारणमा जोड दिने कार्यका साथै भ्रष्टाचार नियन्त्रणका नवीनतम मान्यताको अवलम्बन गर्नुपर्ने हुन्छः जस अन्तर्गत भ्रष्टाचार नियन्त्रणका लागि अन्तराष्ट्रिय सहयोग, सरोकार वालाको सहभागितामा जोड, निरोधात्मक पद्तिमा जोड, निजी क्षेत्रसम्म विस्तार, कानुनी व्यक्तिलाई पनि कारबाही एवं अन्तराष्ट्रिय स्तरमा विस्तार जस्ता विषय पर्छन् ।

निष्कर्षमा भ्रष्टाचार नियन्त्रणका लागि संवैधानिक निकायको रूपमा रहेको अखिलयार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग र नेपाल सरकारले संवैधानिक सर्वोच्चतालाई केन्द्रविन्दुमा राखी कानुनको

शासन, मानव अधिकार, सीमित शासन, सुशासन केन्द्रित भावी रणनीति तयार गरी कार्यान्वयन गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

६. निष्कर्ष

सुशासनका लागि पहिलो शर्त नै भ्रष्टाचार नियन्त्रण भए पनि भ्रष्टाचार पूर्ण रूपमा नियन्त्रण वा निर्मूल हुन सक्दैन चाहे त्यो मुलुक वा समाज विकसित, विकासोन्मुख वा अविकसित नै किन नहोस् । भ्रष्टाचार समाजको क्यान्सर रूपी महारोग भएकोले यसलाई नियन्त्रण गर्नका लागि राज्यले प्रवर्द्धनात्मक, निरोधात्मक र दण्डात्मक उपायहरू अवलम्बन गर्नुपर्ने हुन्छ । त्यसका साथै अन्तर्राष्ट्रिय समन्वय र सहयोगको पनि उत्तिकै महत्वपूर्ण भूमिका रहने गर्दछ । भ्रष्टाचार नियन्त्रण गर्ने प्रवर्द्धनात्मक उपाय अन्तर्गत नागरिक र नैतिक शिक्षालाई व्यापक बनाई सो का लागि करिब साठी प्रतिशत प्रयास गर्नुपर्ने हुन्छ भने निरोधात्मक उपाय अन्तर्गत सुधारका लागि करिब तीस प्रतिशत प्रयास गर्नुपर्ने हुन्छ र दण्डात्मक उपाय अन्तर्गत कारबाहीका लागि करिब दश प्रतिशत प्रयास हरेक मुलुक र अन्तर्राष्ट्रिय जगतबाट हुन जरुरी छ ।

भ्रष्टाचारसँग लड्न सरकारी तथा निजी क्षेत्र, गैरसरकारी संस्था, नागरिक समाज, आम सञ्चारका माध्यम सहितको सामाजिक सहभागितामा वृद्धि हुनुपर्ने देखिन्छ । साथै भ्रष्टाचार न्यूनीकरणका लागि राजनीतिक जवाफदेहिता वृद्धि गर्ने, नागरिक समाजको सहभागितालाई बढावा दिने, प्रतिस्पर्धात्मक निजी क्षेत्रको सृजना र सार्वजनिक क्षेत्रको सुधार जस्ता पक्षलाई आत्मसात गर्नु पनि उत्तिकै जरुरी छ । भ्रष्टाचार विरुद्धको अभियानलाई प्रभावकारी, प्रणालीबद्ध एवं दिगो बनाउन भ्रष्टाचारको समस्यालाई सम्पूर्णताको दृष्टिले हेर्नुपर्ने मान्यताको विकास गर्न अति आवश्यक छ ।

निजी क्षेत्रको भ्रष्टाचार नियन्त्रणको कानुनी र संस्थागत संयन्त्र निर्माण गरी भ्रष्टाचारीप्रति सामाजिक विकर्षणको वातावरणको सिर्जना गर्न सकेमा र रोजगारी प्राप्त गरेका व्यक्तिको जीवन निर्वाह हुने गरी तलब र सामाजिक सुरक्षाको ग्यारेन्टी गर्न सकिएमा स्वतः भ्रष्टाचारको दरमा कमी आई सुशासनमा वृद्धि हुन पुग्दछ सोका लागि सरकारको भ्रष्टाचार नियन्त्रणमा प्राथमिकता र दरो प्रतिबद्धता पनि उत्तिकै महत्वपूर्ण विषय हो । भ्रष्टाचारलाई घटाई सुशासनको सुनिश्चितताका लागि भ्रष्टाचार विरुद्ध संयुक्त राष्ट्रसंघीय महासंघिले अपेक्षा राखेका कानुनको निर्माण शीघ्रातिशीघ्र हुनुपर्ने देखिन्छ भने प्रचलित कानुनको प्रभावकारी कार्यान्वयन पनि उत्तिकै जरुरी छ । त्यसका साथै भ्रष्टाचार घटाउन र सुशासन कायम गर्नका लागि फोर एम (मनी, मशल, माफिया र मेनुपुलेसन) लाई उचित व्यवस्थापन गर्ने नीति राज्यले लिनु ज्यादै नै आवश्यक छ ।

“दिगो विकास र समतामूलक समाज निर्माणमा भ्रष्टाचार क्यान्सर रोगका रूपमा प्रवेश गरेकाले त्यस विरुद्ध अन्तर्राष्ट्रिय समुदाय सक्रिय हुनुपर्छ” - विश्व बैंक

**

सुशासन निर्वाहमा अखित्यार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको भूमिका

४ डा. भमकप्रसाद शर्मा*

१. भूमिका

कानुनी राज्यको अवधारणा अनुरूप राज्य संयन्त्रको सञ्चालन गरी लोकतन्त्रको प्रवर्द्धन गर्दै नागरिक समक्ष सुशासनको अनुभूति दिलाउनु राज्यको प्रमुख दायित्व हो । राज्य सरकारले आफ्नो दायित्व निर्वाहका लागि स्थापित निकायहरूलाई क्रियाशील बनाई सम्पादित जनसरोकारका विषयहरूमा भएका तथा हुनसक्ने अनुचित कार्य र भ्रष्टाचारजन्य कार्यलाई नियन्त्रण गरी सुशासन स्थापित गर्नु प्रत्येक राज्यको कर्तव्य हो ।

सुशासन जनकेन्द्रित शासन व्यवस्था हो । जनसहभागितामूलक शासन व्यवस्थाको माध्यमबाट जवाफदेही र पारदर्शी शासनको प्रत्याभूति सुशासनको उद्देश्य हो । स्वच्छ, पारदर्शी, उत्तरदायी, गुणस्तरीय, विश्वसनीय र प्रभावकारी सार्वजनिक सेवा प्रवाह नै सुशासनको सुनिश्चितता प्रदान गर्ने आधार हुन् । सुशासनको सार्थकता राज्य प्रदत्त सेवा प्रवाहको प्रभावकारिता, विधिको शासन, भ्रष्टाचारमुक्त, चुस्त र स्वच्छ प्रशासन, विकेन्द्रीकरण, आर्थिक अनुशासन तथा सार्वजनिक स्रोतको कुशल व्यवस्थापनमा निर्भर रहेको हुन्छ ।

सुशासनको माध्यमबाट भ्रष्टाचारमुक्त शासन प्रणालीको स्थापना गरी सुसंस्कृत तथा समृद्ध नयाँ नेपालको निर्माण आजको अपरिहार्यता हो । कुनै पनि देशमा सुशासन कायम गर्न सार्वजनिक पदमा रहेका व्यक्तिहरूबाट हुन सक्ने भ्रष्टाचारजन्य क्रियाकलापहरूको रोकथाम गर्ने प्रयोजनका लागि (अम्बुद्दम्सेन) अखित्यार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग जस्ता स्वतन्त्र र प्रभावकारी निकायको गठन भएको हुन्छ । तर सार्वजनिक निकायहरूमा हुने भ्रष्टाचारजन्य कार्यहरूको नियन्त्रण र रोकथाम गरी नागरिकहरूलाई सुशासनको अनुभूति गराउने दिशामा कुनै एउटा व्यक्ति वा संस्थाको एकलो प्रयासले मात्र सार्थकता पाउन सक्दैन । भ्रष्टाचारका गतिविधिहरू नियन्त्रण नभएसम्म नागरिकले सुशासनको अनुभूति गर्न पाउँदैनन् भने लोकतन्त्रको संस्थागत विकास समेत सम्भव हुँदैन । तसर्थ सुशासनलाई संस्थागत र दिगो बनाउन सबै क्षेत्रको प्रयास र प्रतिबद्धता आजको आवश्यकता हो । सुशासनको माध्यमबाट भ्रष्टाचारमुक्त शासन प्रणालीको स्थापना गरी सुसंस्कृत तथा समृद्ध नयाँ नेपालको निर्माण आजको अपरिहार्यता हो ।

* सहसचिव (कानुन), जल तथा ऊर्जा आयोगको सचिवालय ।

२. सुशासनको अवधारणा

सन् १९९० को दशकबाट निकै चर्चामा आएको सुशासनको अवधारणा आज खासगरी विकासोन्मुख र विकासशील राष्ट्रमा सामाजिक र मानवकेन्द्रित दिगो विकासको अनिवार्य शर्तको रूपमा स्थापित हुन पुगेको छ । सुशासन सन् १९९० को दशकमा विश्वका विकासशील मुलुकहरू खास गरी तेस्रो विश्वका देशहरूमा शासन, शक्ति र अधिकारको दुरुपयोग भई शासन व्यवस्था प्रभावकारी नभएको एवं दातृ निकायहरूद्वारा प्रदान गरिएको सहयोगको सही ढङ्गबाट उपयोग हुन नसकेकोले विशेष गरी वैदेशिक सहायता प्रदान गर्ने दातृ संस्थाहरूद्वारा त्यस्ता देशहरूको शासन व्यवस्थामा सुधार ल्याई विकास निर्माणको प्रक्रियामा गतिशीलता प्रदान गर्ने हेतुले विकास गरिएको रणनीतिक अवधारणा हो । यो एउटा बहुआयामिक मान्यता र प्रक्रिया हो । यो लोकतान्त्रिक शासन व्यवस्थाको मेरुदण्ड हो, मुटु हो । यो राज्य शक्तिको समुचित उपयोग र न्यायपूर्ण बाँडफाँडको अभ्यास हो । यो राज्यको व्यावसायिक कुशलता समेट्ने असल र कुशल शासन पढ्नुपर्ने हो । सुशासन मानव अधिकारप्रतिको पूर्ण सम्मान गर्दै देशमा उपलब्ध स्रोत साधनको समन्यायिक वितरणको व्यवस्था मिलाई प्रभावकारी र जनसहभागितामूलक शासन व्यवस्थाको माध्यमबाट नागरिकहरूको हित अभिवृद्धि गर्ने दिशामा परिलक्षित मूल्य र मान्यता हो ।

सुशासनको परिभाषा राजनीतिक आयाम, आर्थिक आयाम, प्रशासनिक आयाम, सामाजिक आयाम, वातावरणीय आयाम, विकास सम्बन्धी आयाम समेतका विभिन्न आयामबाट गरिएको पाइन्छ ।

सुशासन (व्यवस्थापन तथा सञ्चालन) ऐन, २०६४ ले कानूनको शासन, भ्रष्टाचारमुक्त र चुस्त प्रशासन, विकेन्द्रीकरण, आर्थिक अनुशासन तथा सार्वजनिक कार्य र स्रोतको कुशल व्यवस्थापनलाई सुशासनको रूपमा परिभाषित गरेको पाइन्छ । सुशासन राजनीति र प्रशासकीय प्रक्रियालाई जिम्मेवार र जनउत्तरदायी बनाउने माध्यमको रूपमा रहेको अवधारणा हो । राज्य संचालनको हरेक क्षेत्रमा सबै वर्ग र क्षेत्रका नागरिकहरूको समान सहभागिता, समावेशिता, पहुँच र वैधताको सुनिश्चितता कायम गरी मानव अधिकारप्रतिको प्रतिबद्धता, स्वतन्त्र र सक्षम न्याय व्यवस्था, विधिको शासन, पारदर्शी र उत्तरदायी सरकारको प्रत्याभूतिले सुशासनलाई सुदृढ बनाउन महत गर्दछ ।

३. सुशासनका आयामहरू

सुशासनलाई विभिन्न दृष्टिकोणबाट हेरिएको पाइन्छ । सुशासनलाई हेर्ने र परिभाषित गर्ने दृष्टिकोणलाई नै यसका आयामको रूपमा बुझ्न उपयुक्त हुन्छ । आर्थिक दृष्टिकोणबाट सुशासनको परिभाषा गर्दा सुशासनको आर्थिक आयाम अनुसार गरिएको पाइन्छ भने राजनीतिक क्षेत्रबाट सुशासनलाई प्रस्त्याउँदा राजनीतिक आयामबाट यसको अर्थ गर्ने गरिएको पाइन्छ । अतः सुशासनका आयामहरूलाई देहाय बमोजिम उल्लेख गर्न सान्दर्भिक देखिन्छ ।

प्रशासकीय आयाम

- जनमुखी, जवाफदेही, पारदर्शी, समावेशी तथा जनसहभागितामूलक सार्वजनिक प्रशासनको माध्यमबाट सार्वजनिक सेवा छिटो, छरितो तथा कम खर्चिलो ढङ्गबाट प्रवाहित गरी प्रशासन संयन्त्रलाई सेवाप्रदायक संयन्त्रको रूपमा रूपान्तरणको माध्यमबाट मुलुकमा सुशासनको प्रत्याभूति दिनु सुशासनको प्रशासकीय आयाम हो ।

सामाजिक आयाम

- समाजमा रहेको विभेदको अन्त्य गरी समावेशी र सहभागितामूलक सामाजिक व्यवस्थाको स्थापना गर्ने, सामाजिक उत्तरदायित्वको विकास गर्ने, साभा स्वार्थको पहिचान गर्दै सामाजिक पुँजीको निर्माण गरी त्यसको प्रयोगलाई बृहत्तर सामाजिक कल्याणका क्षेत्रमा केन्द्रित गरी शोषण रहित समाजको निर्माण गर्ने र समतामूलक समाजको निर्माण एवं सामाजिक न्यायको सुनिश्चितता प्रदान गर्नु सुशासनको सामाजिक आयाम हो ।

राजनीतिक आयाम

- राज्य संयन्त्रको हरेक तहमा सबै वर्ग, क्षेत्र, लिङ्ग र समुदायको समान र अर्थपूर्ण सहभागिता, विधिको शासन, मानव अधिकारको सम्मान र सम्बर्द्धन, स्वतन्त्र र निष्पक्ष आवधिक निर्वाचनको व्यवस्था, स्वतन्त्र र सक्षम न्यायपालिकाको स्थापना, नीति तथा निर्णय निर्माणमा सहभागिता र साभेदारी, विकेन्द्रित शासन व्यवस्था, लोकतान्त्रिक मूल्य मान्यताको सुनिश्चितता, सामाजिक न्याय, समावेशी र सहभागितामूलक शासन पद्धति आदि विषयहरू सुशासनको राजनीतिक आयामले समेट्ने विषय हुन् ।

आर्थिक आयाम

- राज्यशक्तिको प्रयोग देशमा उपलब्ध आर्थिक तथा सामाजिक स्रोत साधनको प्रभावकारी व्यवस्थापनको माध्यमबाट विकासका लागि गरिनुपर्दछ । देशमा उपलब्ध आर्थिक स्रोत साधनको परिचालनमा मितव्यिता, प्रभावकारिता, कार्यदक्षता र औचित्यता स्थापित गर्दै रोजगारीको अवसर सिर्जना गरी गरिबी निवारण गर्ने र आर्थिक अनुशासन कायम गर्ने दिशामा आर्थिक स्रोत र साधनको न्यायोचित वितरणको व्यवस्था मिलाई भ्रष्टाचार हुन नपाउने अवस्थाको सुनिश्चितता कायम गरी आर्थिक सुशासन स्थापना गर्ने विषय सुशासनको आर्थिक आयामले समेट्ने विषय हुन् ।

नैतिक आयाम

- पेशागत निष्ठा, इमान्दारिता, नैतिकता, आचरणगत शुद्धता, सदाचारी र स्वच्छता जस्ता विषयहरू सुशासनको नैतिक आयामले समेट्ने विषय हुन् ।

वातावरणीय आयाम

- वातावरण प्रतिको इमान्दारिता, वातावरण संरक्षण र सम्बद्धन, दिगो विकास, वातावरणमैत्री विकास, प्राकृतिक स्रोत साधनको उचित परिचालन जस्ता विषयहरू सुशासनको वातावरणीय आयामले समेट्ने विषय हुन् ।

४. सुशासनका आधारस्तम्भहरू

जनसहभागिता

- प्रत्येक नागरिकले आफ्नो योग्यता र क्षमताको आधारमा राष्ट्र निर्माणमा सहभागी हुने अवसर प्राप्त गरी राष्ट्र निर्माणमा योगदान दिन पाउनुपर्दछ भन्ने यसको मूल ध्येय हो । शासन संचालनमा जनताको व्यापक सहभागिता सुशासनको पहिलो शर्त हो । सहभागितामूलक शासन व्यवस्थाको माध्यमबाट जनताले आफ्नो विषयमा आफै निर्णय गर्न सक्ने अवस्थाको सिर्जना गर्नुपर्दछ भन्ने सुशासनको मान्यता हो ।

पूर्वानुमान योग्यता

- सरकारका हरेक कार्यहरू अनुमान गर्न सकिने हुनुपर्दछ । सरकारले बनाउने कानुनद्वारा नागरिकहरूका मौलिक हक अधिकारहरू अनतिकम्य हुने र यदि अतिक्रमण भएमा प्रभावकारी उपचारको व्यवस्थाको प्रत्याभूति गरिएको छ भने त्यसले पूर्वानुमान योग्यताको अवस्था इंगित गर्दछ । कानुनको अनुपालना नागरिकबाट मात्र होइन सरकारमा बस्ने सबैले समान रूपले गर्नुपर्दछ । राज्यमा दण्डहीनताको स्थितिको अन्त्यका लागि सबैले अनुमान गर्न र सबैले सहज रूपमा बुभ्न सक्ने कानुनको निर्माण गरिनुपर्दछ । कानुनको जानकारीको लागि व्यापक प्रचार प्रसारको व्यवस्था गरिएको हुनुपर्दछ । सरकार कानुन अनुसार संचालित भै प्रभावकारी रूपमा क्रियाशील हुनुपर्दछ । देशमा कानुनको शासनको स्थापना भई कानुनको समान प्रयोग एवं कानुनको समान संरक्षणको प्रत्याभूति प्रदान गरिएको हुनुपर्दछ ।

जवाफदेहिता

- सार्वजनिक पदमा रहेका व्यक्तिहरू आफ्नो कामप्रति जिम्मेवार र जवाफदेही हुनुपर्दछ भन्ने यसको मान्यता हो । जवाफदेहिता लोकतान्त्रिक राज्य व्यवस्थाको आधारस्तम्भ हो । जवाफदेहिताको संस्कृतिले राज्यमा भ्रष्टाचारजन्य गतिविधिलाई निरुत्साहित गर्दछ । राजनीतिक नेतृत्वले जनताप्रति सोभै जवाफदेही हुनुपर्दछ भने प्रशासनिक व्यक्ति र वित्तीय कारोबार संचालन गर्ने व्यक्तिले आफ्नो कामप्रति जवाफदेही हुँदै अप्रत्यक्ष रूपमा जनताप्रति जवाफदेही हुनुपर्दछ ।

पारदर्शिता

- जहाँ पारदर्शिता हुन्छ त्यहाँ भ्रष्टाचार कम हुन्छ । पारदर्शिताले सरकारको खुलापनलाई

बुझाउँछ । सरकारी सूचनामा सरोकारवालाहरूको पहुँचको सुनिश्चितता कायम गरी सरकारका हरेक गतिविधि र क्रियाकलापहरूको बारेमा समयमै नागरिकहरूलाई सुसूचित गर्नुपर्छ भन्ने सुशासनको मान्यता हो । सरकारी नीतिहरूको अनिश्चिततालाई निरुत्साहित गरी सरकारका कार्य तथा गतिविधिहरूमा जनताको विश्वास कायम गर्न पारदर्शिता अनिवार्य शर्त हो ।

उल्लेखित आधारस्तम्भहरूलाई समेत समावेश गरी सुशासनका केही विशेषताहरूको उल्लेख भएको पाइन्छ । ती विशेषताले पनि समग्रमा उपरोक्त आधारस्तम्भहरूलाई नै इँगित गरेका हुँदा ती विशेषताहरूको यहाँ बुँदाहरूमात्र दिइएको छ । संयुक्त राष्ट्रसंघले देहायका ८ वटा विषयलाई सुशासनका विशेषताको रूपमा राखेको पाइन्छ :-

- सहभागितामूलक (Participatory)
- सहमतितर्फ उन्मूख (Consensus oriented)
- उत्तरदायित्वपूर्ण (Accountable)
- पारदर्शितायुक्त (Transparent)
- जवाफदेहितायुक्त (Responsive)
- प्रभावकारी तथा सक्षम (Effective and efficient)
- समतामूलक र समावेशी (Equitable and inclusive)
- कानुनको शासनको अनुपालन गर्ने (Follows the rule of law)

विकासोन्मुख तथा विकासशील राज्यहरूमा सुशासनको प्रत्याभूति प्रदान गरी लोकतान्त्रिक शासन व्यवस्थाको सुनिश्चितता कायम गर्दै भ्रष्टाचारमुक्त, चुस्त र प्रभावकारी प्रशासनको माथ्यमबाट कानुनी राज्यको स्थापना गर्न आवश्यक छ । किनकि सुशासनमा मानव अधिकारप्रतिको सम्मानको अवस्थाको प्रत्याभूति गरिएको हुन्छ । सुशासनले राज्यमा धेरै सकारात्मक परिणामहरूलाई निर्देशित गरेको हुन्छ । यसले राज्य संयन्त्र तथा कुनै पनि संगठनको गन्तव्यको बारेमा जानकारी प्रदान गर्दछ । आर्थिक स्थायित्व प्रदान गर्न तथा संकट व्यवस्थापनका लागि सहयोग पुऱ्याउँछ । राजनीतिज्ञ र प्रशासकलाई उपयुक्त र राम्रो निर्णयमा पुग्न सहयोग गर्दछ । नागरिकलाई शासन व्यवस्थामा सहभागी हुने अवसर सिर्जना गराउँछ र लोकतन्त्रको उपयोगको प्रत्याभूति प्रदान गर्दछ । समग्रमा राज्य व्यवस्थाप्रति जनताको विश्वास सिर्जना गराउँछ ।

४. सुशासनमा अखिलयार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको भूमिका

नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को भाग ११ ले सार्वजनिक पद धारण गरेका पदाधिकारीहरूद्वारा हुने अनुचित कार्य र भ्रष्टाचारजन्य कार्य गरी भएका अखिलयारको दुरुपयोगलाई नियन्त्रण गर्ने

प्रमुख दायित्व अखित्यार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगलाई सुम्पिएको छ । सार्वजनिक पद धारण गरेको व्यक्तिले अनुचित कार्य एवं भ्रष्टाचार गरी अखित्यार दुरुपयोग गरे उपर अनुसन्धान गर्ने र अदालतमा मुद्दा चलाउने विषयमा आयोगको कार्य केन्द्रित रहेको छ । आयोगले नेपालको संविधान तथा अखित्यार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८, भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ र अखित्यार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग नियमावली, २०५९ समेतद्वारा प्रदत्त अधिकार अनुसार मुलुकमा भ्रष्टाचार निवारण गरी सुशासन कायम गर्दै विधिको शासनको प्रत्याभूति दिलाउने अभियानमा लागेको छ ।

भ्रष्टाचार नियन्त्रण विश्व समुदायकै लागि एक चुनौतीपूर्ण विषय बन्दै गएको परिप्रेक्ष्यमा आन्तरिक रूपमा हुने भ्रष्टाचारको निवारणका लागि निजी क्षेत्र, नागरिक समाज तथा गैरसरकारी क्षेत्रसँगको सहकार्य अनिवार्य भएको छ भने विश्व समुदायसँगको सहयोग र सहकार्य नभई कुनै पनि एउटा देशको एकलो प्रयासले विश्वव्यापी रूपमा फैलाएर रहेको भ्रष्टाचारको समस्या समाधान हुन सक्दैन । भ्रष्टाचारको पूर्ण निर्मलीकरण सम्भव नभए पनि यसको न्यूनीकरणको माध्यमबाट राज्यमा सुशासन स्थापना गरी लोकतान्त्रिक पद्धतिको विकास गर्न भने नसकिने हुँदैन । सार्वजनिक पद धारण गरेका व्यक्तिहरूबाट हुने भ्रष्टाचारजन्य कार्यहरूलाई रोकथाम र न्यूनीकरण गर्दै सार्वजनिक सेवा प्रवाहलाई स्वच्छ, सक्षम र प्रभावकारी बनाई राज्यमा सुशासन स्थापनाका लागि अखित्यार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले भ्रष्टाचार निवारण गरी सुशासन स्थापनाका लागि विभिन्न उपाय र विधिहरूको अवलम्बन गर्दै आएको छ ।

६. भ्रष्टाचार नियन्त्रणका लागि अवलम्बन गरेका उपाय र विधिहरू

१. **दण्डात्मक विधि** : यो विधि अनुसार कुनै पनि व्यक्तिबाट भएका भ्रष्टाचारजन्य क्रियाकलापहरूको रोकथामका लागि त्यस्तो कार्यमा संलग्न व्यक्तिहरूलाई कानुन बमोजिम कारबाहीको दायरामा ल्याउने कार्य गरी आयोगले भ्रष्टाचार नियन्त्रणको कार्य गरेको छ ।
 - भ्रष्टाचार मानिने कुनै काम गरेको पाइएमा त्यस्तो कार्यमा संलग्न व्यक्तिहरू उपर समेत विशेष अदालतमा मुद्दा दायर गरेर,
 - अनुचित कार्य गरेको पाइएमा त्यस्तो व्यक्तिलाई सचेत गराउन वा विभागीय कारबाही वा अन्य कारबाहीका लागि सम्बन्धित अखित्यारवाला समक्ष लेखी पठाएर,
 - भ्रष्टाचार गरी खाए मासेको रकम असूल उपर गर्नका लागि सम्बन्धित निकाय वा व्यक्तिलाई लेखी पठाएर,
 - सार्वजनिक पद धारण गरेको व्यक्तिले भ्रष्टाचार गरी आर्जन गरेको सम्पत्ति र सोबाट बढे बढाएको अन्य सम्पत्ति जफत गरेर ।
२. **निरोधात्मक र निवारणात्मक विधि** : यो उपायद्वारा समाजमा भ्रष्टाचारको रोग लागेपछि

उपचार गर्नुभन्दा रोग लाग्नै नदिने अवस्थाको लागि विभिन्न कानुनी उपायहरूको व्यवस्था गरी भ्रष्टाचार नियन्त्रण गर्ने कार्य गरेको पाइन्छ ।

- जनतामा प्रवाह गरिने सेवा सुविधाको सम्बन्धमा कुन निकायबाट के कस्तो काम कारबाही हुन्छ सो को कार्यविधि निर्माण र कार्यान्वयनमा जोड दिएर,
- केन्द्रीय सार्वजनिक निकाय एवं सो अन्तर्गतका निकायको आचारसंहिता निर्माण गराई कार्यान्वयन गर्ने गराउने तथा सो को अनुगमन गरेर,
- आयोगमा कार्यरत कर्मचारीहरूको क्षमता अभिवृद्धिका लागि तालिमको व्यवस्था गरेर,
- कानुनी व्यवस्था तथा प्रशासनिक उपायहरूको सक्षमताको आवधिक मूल्यांकन गरेर,
- आयोगबाट अनुसन्धानको क्रमा देखिएका तथा सेवा प्रवाह सम्बन्धमा देखिएका समस्याहरूको विषयहरूमा नेपाल सरकारलाई नीतिगत सुभाव वा निर्देशन दिई सार्वजनिक निकायहरूलाई सजग गराएर ।

३. **प्रवर्द्धनात्मक विधि** : यो विधिको अवलम्बन गरी समाजमा चेतनामूलक कार्यहरूको माध्यमबाट भ्रष्टाचार नियन्त्रणका लागि निरोधात्मक अवस्थाको सिर्जना गर्ने प्रयासहरू गरेको पाइन्छ ।

- भ्रष्टाचार निवारणको लागि अन्तर्राष्ट्रीय र क्षेत्रीय संगठनहरूसँग सहयोग, सहकार्य र साझेदारीको विकास गरेर,
- अन्तर्राष्ट्रीय र क्षेत्रीय संगठनहरूद्वारा आयोजना गरिएका सम्मेलन तथा कार्यक्रममा सहभागी भएर,
- भ्रष्टाचार निवारणका लागि क्रियाशील निकायहरू जस्तै: निजीक्षेत्र, नागरिक समाज गैरसरकारी संस्थाहरू तथा सञ्चारकर्मीहरूसँग समन्वय तथा सहकार्य गरेर,
- स्कुल तथा कलेज तहका विद्यार्थीहरू लगायत समुदायलाई भ्रष्टाचार निवारणमा उत्प्रेरित गर्न सामुदायिक शिक्षा कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरेर,
- विभिन्न सञ्चार माध्यम जस्तै: रेडियो तथा टेलिभिजनबाट जानकारीमूलक कार्यक्रमहरू प्रसारणको व्यवस्था गरेर,
- पोष्टर, पर्चा, क्यालेण्डर, समाचार एवं बुलेटिनको प्रकाशनको माध्यमबाट भ्रष्टाचार सम्बन्धी जानकारीमूलक सन्देशहरू दिएर,
- सदाचार रेडियो कार्यक्रमको माध्यमबाट जनचेतना अभिवृद्धि गरेर,
- भ्रष्टाचारको कार्यमा सहयोग गर्ने जनता, कर्मचारी, पत्रकार, बुद्धिजीवी लगायतका व्यक्तिहरूलाई पुरस्कारको व्यवस्था गरेर,

- भ्रष्टाचार नियन्त्रणको सम्बन्धमा विभिन्न गोष्ठी, सेमिनार, अन्तरक्रिया कार्यक्रमहरूको आयोजना गरेर ।

४. **प्रतिरोधात्मक र प्रतिकारात्मक विधि :** यदि कुनै व्यक्तिले समाजमा भ्रष्टाचारजन्य कुनै कार्य गर्दछ भने त्यस्तो व्यक्तिलाई सामाजिक रूपमा बहिष्कार गर्ने वातावरण सिर्जना गर्ने प्रत्येक नागरिकहरू सबैले आ-आफ्नो क्षेत्रबाट भ्रष्टाचारजन्य कसूर भएको वा हुनलागेको थाहा पाउना साथ त्यसको सूचना भ्रष्टाचार नियन्त्रणको लागि स्थापित निकायमा तत्काल गराएर समाजलाई भ्रष्टाचारमुक्त बनाउने प्रयास गरिन्छ । यो विधि विशेष गरी उपचारात्मक विधिसँग बढी निकट विधिको रूपमा रहेको छ ।

- भ्रष्टाचार नियन्त्रणको लागि समाजमा शून्य सहनशीलताको वातावरण सिर्जना गरेर,
- भ्रष्टाचार सम्बन्धी जानकारी दिनको लागि सहज वातावरणको निर्माण गरेर ।

५. **उपचारात्मक विधि :** यो विधि विशेषतः भ्रष्टाचारजन्य रोग लागेपछि त्यसको निदानसँग सम्बन्धित रहेको छ । भ्रष्टाचारको रोगथामका लागि भ्रष्टाचारजन्य कार्य भइसकेको र कतिपय अवस्थामा भ्रष्टाचारजन्य कार्य हुन लागेको अवस्थामा समेत यो विधिको प्रयोग गर्ने गरिन्छ ।

- कुनै सार्वजनिक पद धारण गरेको व्यक्तिले अनुचित कार्य वा भ्रष्टाचारजन्य कार्य गरी अछित्यारको दुरुपयोग गरेको सम्बन्धमा अनुसन्धान तहकिकात गरेर,
- भ्रष्टाचारका सम्बन्धमा परेका उजूरीहरूका सम्बन्धमा सम्बन्धित निकायहरूलाई कानुन अनुकूल कार्य गर्नको लागि सुभाव तथा निर्देशन दिएर,
- कुनै पनि निकाय वा पदाधिकारीले आफूले गर्नुपर्ने कार्य प्रभावकारी रूपमा नगरेबाट भ्रष्टाचारजन्य कार्य हुन गएको पाइएमा आइन्दा यस किसिमको त्रुटि नगर्न नगराउन त्यस्ता निकायहरूको ध्यानाकर्षण गराएर,
- सार्वजनिक निकायहरूका काम कारबाहीहरूको अनुगमन मूल्याङ्कन गरेर,
- कुनै पनि निकायबाट हुन लागेको वा भइसकेको दुष्कृति सच्याउन लेखी पठाएर ।

उपरोक्त विधिहरूको अवलम्बन गरी अछित्यार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले भ्रष्टाचारमुक्त राज्यको निर्माण गर्दै कानुनी राज्य र समृद्ध मुलुक निर्माणमा सहयोग पुऱ्याउने, भ्रष्टाचार विरुद्धको कारबाहीलाई समन्वयात्मक एवं सशक्त ढंगले अगाडि बढाई मुलुकमा सुशासन स्थापनामा योगदान पुऱ्याउने, जनताले अनुभूत गर्न सक्ने गरी भ्रष्टाचार न्यूनीकरण गर्दै सदाचार पद्धतिको निर्माण गरी राजनीतिक स्थायित्व, आर्थिक विकास र सामाजिक अनुशासन कायम गर्न सहयोग पुऱ्याउने कार्यहरू गर्दै आएको छ ।

७. निष्कर्ष

पद र पहुँचको कारण सार्वजनिक पदाधिकारीहरूबाट भ्रष्टाचारजन्य क्रियाकलापहरूमा बढी संलग्नता रहन सक्ने सम्भावना रहेको हुन्छ । राज्य प्रदत्त सेवाको प्रभावकारी रूपमा प्रवाह गरी नागरिकका दैनिक आवश्यकताका वस्तुहरूको सहज र सरल उपलब्धता गराउने जिम्मेवारी बोकेका व्यक्तिहरूले ग्रोत र साधनलाई जनकेन्द्रित नगरी आफ्नो स्वार्थमा प्रयोग गर्ने प्रेरित हुँदा त्यसले व्यक्तिलाई कर्तव्य विमुख मात्र गराउँदैन समाजलाई गतिहीन समेत बनाउँछ । यस्ता गतिविधिहरूको समयमै यथोचित रूपमा निदान गरी राज्यमा सुशासनको सुनिश्चितता गर्ने आवश्यक हुन्छ । जहाँ सुशासन हुन्छ त्यहाँ कानुनी राज्यको स्थापना हुन सक्छ र जहाँ कानुनी राज्य रहन्छ त्यहाँ लोकतन्त्र मजबुत हुन सक्छ । तर जहाँ भ्रष्टाचार हुन्छ त्यस देशको सामाजिक, आर्थिक र राजनीतिक व्यवस्था कमजोर हुन गई सुशासनको मान्यतालाई प्रभावहीन बनाउँदै कानुनी राज्य तथा लोकतन्त्र माथि खतरा निम्त्याउने मात्र होइन समग्र राज्य व्यवस्थालाई नै अव्यवस्थित, अस्थिर र कमजोर बनाउँछ ।

कुनै पनि समाजमा भ्रष्टाचारजन्य क्रियाकलापहरू क्षम्य हुन नसक्ने हुँदा त्यस्ता क्रियाकलापहरूको नियन्त्रण र निवारण अपरिहार्य छ । सुशासनको माध्यमबाट नै सार्वजनिक सेवा प्रवाहमा प्रभावकारिता ल्याई राज्यमा कानुनको शासन, मानव अधिकारको सम्मान, राज्य प्रदत्त सेवामा सबैको समान पहुँच, समतामूलक र समावेशी शासन व्यवस्थाको स्थापना गरी लोकतन्त्रलाई मजबुत बनाउन सकिन्छ । यसै विषयलाई मध्यनजर राखी संविधानले नै अखित्यार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगलाई राज्यमा भ्रष्टाचार नियन्त्रण र न्यूनीकरण गर्ने भूमिका र जिम्मेवारी निर्धारण गरेको हो । आयोगलाई संविधानतः प्राप्त जिम्मेवारी निर्वाह गर्ने सन्दर्भमा विभिन्न विधिहरूको अवलम्बन गर्दै रणनीतिहरू तय गरी अधि बढिरहेको छ । भ्रष्टाचार नियन्त्रणसँग सम्बन्धित अन्तर्राष्ट्रिय निकायहरूसँग सहयोग र सहकार्य शुरू गरिसकेको छ । तर भ्रष्टाचारका क्षेत्रमा देखिएका नयाँ नयाँ प्रविधिहरूको प्रयोग र तरिका एवं सञ्जालहरूले भ्रष्टाचारलाई संस्थागत गर्दै लगेको हुँदा भ्रष्टाचारका कार्यहरूलाई कसरी न्यूनीकरण गर्ने भन्ने सम्बन्धमा आयोगलाई चुनौती थपिएको छ । आयोगले यी चुनौतीहरूको सामना गर्न संस्थागत सुधारका साथै रणनीतिक योजना सहित सबै क्षेत्रका संघ संस्था, नागरिक समाज एवं व्यक्तिहरूसँग हातेमालो गरी अगाडि बढेको खण्डमा राज्यमा भ्रष्टाचार न्यूनीकरणमा सफलता प्राप्त गरी सुशासन स्थापनामा आफ्नो भूमिकालाई अभ मजबुत बनाउन सक्षम हुने छ ।

सन्दर्भ ग्रन्थसूची

- नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३
- अखित्यार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८
- सुशासन (व्यवस्थापन तथा सञ्चालन) ऐन, २०६४

- हुङ्गेल द्वारिकारनाथ : सुशासनका आयामहरू
- पोखरेल, नगेन्द्रकेशरी तथा निरौला, मुरारी : सुशासनसम्बन्धी साभा दृष्टिकोणहरू (सोपान मासिक, २०६५)
- निजामती सेवा दर्पण, २०७०
- निजामती सेवा दर्पण, २०६१
- रेसुझा सुशासन, २०७०, वर्ष १, अङ्क १
- अखित्यार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग वार्षिक प्रतिवेदन, २०६६/२०६७, २०६८/२०६९
- अखित्यार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग एक परिचय
- प्रशासन, पूर्णाङ्क १०२, २०७०
- प्रशासन सुधार सुभाव समितिको प्रतिवेदन, २०७०
- सुशासन वर्ष पुस्तक २००६ : रिमेक नेपाल
- United Nations Economic and Social Commission for Asia and the Pacific, available at <http://www.unescap.org/sites/default/files/good-governance.pdf> accessed on 14 January, 2015

**

भ्रष्टाचार : कारण र निवारण

॥ बाबुराम सुवेदी* ॥

‘नेता तथा उच्चपदस्थ कर्मचारीहरूद्वारा व्यक्तिगत लाभका लागि शक्ति तथा स्रोतको दुरुपयोग हुँदा आर्थिक वृद्धि तथा भ्रष्टाचार रोक्ने प्रयासहरू फितलो हुँदै गएको छ ।’ Jose Ugaz, अध्यक्ष, ट्रान्सपरेन्सी इन्टरनेशनल ।

१. पृष्ठभूमि

भ्रष्टाचारको विषय आजकल आम चर्चाको विषय बनेको छ । नेपाली समाजकै कुरा गर्दा यो विषय आँधी तुफानभै एककासि देखापरेको विषय भने पक्कै पनि होइन । राणाकाल शाहकालमा पनि यस्ता विषयले चर्चा पाई नै रहन्थे । तर त्यतिबेला हुने गरेको भ्रष्टाचारको रूप रङ्ग आकार प्रकार र आजकल हुने भ्रष्टाचारको रूप रङ्ग आकार प्रकारमा निकै नै ठूलो भिन्नता रहने गरेको कुरा अध्ययनबाट बुभन सकिन्छ । तत्कालीन नेपाली समाजमा हुने गरेको भ्रष्टाचार शासकीय वर्गका केही व्यक्तिमा मात्र सीमित रहेको थिए भन्न सकिन्छ भने आजकल यो यत्रत्र सर्वत्र छाएको देख्न सुन्न र पढून पाइन्छ । आजभोलि यसको चर्चा बढी हुनुको कारणमा यसले लिदै गरेको व्यापकतालाई नै मान्युपर्ने हुन्छ । क्रोनिक डिजिजुको रूपमा चिनिने भ्रष्टाचारले सुशासनका स्तम्भ (पारदर्शिता, जवाफदेहिता, सामाजिक उत्तरदायित्व) लाई कमजोर बनाउँदै लगेको छ । नेपाली समाजको हरेक क्षेत्रमा यो व्यापक बन्दै गडारेको समाचार दिनहुँजसो आइरहेकै हुन्छ । मात्रा, परिमाण र क्षेत्रगत हिसाबले कुरा गर्नुपर्दा यसले धेरै नेपालीलाई स्वर्णपदकको बिल्ला भिराइसकेको हुनु पर्छ । केहीको बाहेक धेरैले पदक प्राप्त गरेको घोषणा हुन नसकेको कारणले या त्यसो गर्न समय लागेको कारणले मात्र यसको विकराल रूपलाई सिधासाधा नेपालीहरूले प्रत्यक्षरूपमा देख्न र भोग्न नसकेका मात्र हुन् भन्न सकिन्छ ।

नेपालमा सार्वजनिक पद दुरुपयोग गर्नेमाथि कारबाही, सार्वजनिक क्षेत्रमा पारदर्शिता जवाफदेहिता र भ्रष्टाचार, सेवाका लागि दिनुपर्ने घूस, सरकार न्यायालय र संसदका प्रतिनिधिले गर्ने पदको दुरुपयोग, व्यापार व्यवसायमा भ्रष्टाचार जस्ता विषयमा ५ संस्थाले गरेको सर्वेक्षणलाई आधार बनाई भ्रष्टाचार विरुद्धको अन्तर्राष्ट्रिय संस्था ट्रान्सपरेन्सी इन्टरनेशनलले सार्वजनिक गरेको अवधारणात्मक सूचकांकका अनुसार बढी भ्रष्टाचार हुने मुलुकहरूको सूचीमा पर्ने देशहरूमध्ये नेपालको स्थिति भनै खस्किँदै जान थालेको आभास हुन्छ । ट्रान्सपरेन्सी इन्टरनेशनलले सार्वजनिक गरेको भ्रष्टाचार अवधारणात्मक सूचकांक अनुसार नेपाल गत वर्षको तुलनामा १० औं स्थान थप पछाडि परेको छ । गत वर्ष ३१ अंकका साथ ११६ औं स्थानमा रहेको नेपाल सन् २०१४ मा २९ अंक पाएर १ सय २६ औं स्थानमा पुगेको कुरा उक्त संस्थाले जनाएको छ । सन् २०१२ मा २७

* इजलास अधिकृत (उपसचिव), सर्वोच्च अदालत ।

अंकका साथ १ सय ३९ स्थानमा रहेको नेपाल गत वर्ष केही सुरिएको थियो । तर यसपटक भनै खस्किएको देखिनुले भ्रष्टाचार नियन्त्रणमा संलग्न निकायहरूको प्रयास प्रभावकारी हुन नसकेको भन्नुपर्ने हुन्छ । जब हामी भ्रष्टाचारको बारेमा कुरा गर्छौं त्यतिबेला दुईवटा प्रश्न प्रमुख रूपमा उठ्ने गर्छन् तिनमा पहिलो हो यसको स्रोत वा कारण के हो ? र दोस्रो प्रमुख प्रश्न भनेको यसको निवारण कसरी हुन सक्छ । यस छोटो लेखमा केही भौतिक एवम् मनोवैज्ञानिक कारणहरू र तिनको निवारण कसरी गर्न सकिन्छ भनेर चर्चा गरिने छ ।

२. भ्रष्टाचारको स्रोत वा कारण :

भ्रष्टाचार भयाङ्किदै जानुमा देहायबमोजिमका भौतिक एवम् मनोवैज्ञानिक कारणहरूलाई लिन सकिन्छ :-

२.१ नैतिकताको पतन

यसको नामबाट नै यसको पहिलो स्रोत स्पष्ट हुन्छ अर्थात् आचरण भ्रष्ट हुनु नै भ्रष्टाचार हो । आचरणको प्रतिनिधित्व सदैव नैतिकताले गरेको हुन्छ । कसैको नैतिक उत्थान हुनु र पतन हुनुमा नैतिकताले नै प्रभावकारी भूमिका खेलेको हुन्छ । यसैले नैतिकताको स्तरमा नै आचरणको पनि स्तर निर्भर रहने गर्दछ । आधुनिक शिक्षा पढ्नु र सामाजिक परिवेशको सूक्ष्म रूपमा अध्ययन गर्ने हो भने यी दुबैमा बालबालिकाहरूको नैतिक उत्थानप्रति गरिने लापरबाहीले बालबालिकाहरूको पूरै जीवन प्रभावित हुने गर्दछ । Morning shows the day भनेखै मानिसको जीवन बर्बाद हुनुको प्रमुख कारण नै बाल अवस्थामा उसको नैतिक उत्थानमा गरिने लापरबाही नै प्रमुख रहने गर्छ । उदाहरणका रूपमा यदि कुनै बच्चालाई १० रुपैयाँ दिएर केही सामान किन्न पसल पठाइन्छ र उसले त्यसबाट २ रुपैयाँ बचाएको हुन्छ भने सो २ रुपैयाँलाई अभिभावकको तर्फबाट फिर्ता माग्नमा गरिने लापरबाहीले गर्दा भनौं या सानो तिनो रकम सम्भी अनदेखा गरी छोड्ने प्रचलनले गर्दा भनौं उसले उत्त २ रुपैयाँलाई लुकाउन शुरु गर्छ र सो बानी बेहोरामा सुधार नगरिँदा उसमा त्यो प्रवृत्ति उमेरमा हुने वृद्धिसँगै दिनानुदिन रूपमा वृद्धि हुँदै जान्छ । सो उदाहरणमा देखाइएभै २ रुपैयाँ लुकाउने पहिलो चरणबाटे भ्रष्टाचारको पहिलो सिँढी शुरु हुने गर्छ । अर्थात जीवनको पहिलो सिँढीमै उसलाई उचित मार्गदर्शन, नैतिकताको पाठ तथा औचित्य र अनौचित्यको बारेमा फरक छुट्ट्याउने ज्ञान दिइँदैन भने उसको आनीबानीमा नैतिकपतन हुने गरी विकास हुँदै जाने गर्छ । यस्तो प्रवृत्ति पछि आदतमा परिणत भई व्यक्तिमा धनप्रतिको मोह असीम रूपमा बढ्न जाने र धन कमाउने छोटो र गैरकानुनी मार्ग समाउनेतर्फ उन्मुख हुने गर्छ । जुन भविष्यमा गएर राष्ट्र र समाजका लागि नै प्रत्युत्पादक बन्ने गर्दछ । अतः भ्रष्टाचारको पहिलो पाठशाला परिवार रहेको हुन्छ जहाँ बालबच्चाहरू नैतिक ज्ञानको अभावमा उचित र अनुचितको बीचमा फरक छुट्ट्याउन नसक्ने तथा नैतिकताप्रति मानसिक रूपमा सबल हुन असमर्थ रहेका हुन्छन् । सानैदेखि नैतिक शिक्षा दिनु भनेको काँचो माटोलाई राप्रो आकारमा ढाल्नु जस्तै हो । त्यस्तो शिक्षा पाएको पुस्तामा भ्रष्टाचार विरुद्ध घृणा पैदा हुन सक्छ र भ्रष्टाचार धेरै हदसम्म नियन्त्रण हुन्छ ।

२.२ सुलभ मार्गको खोजी

धन कमाई सुख सविधायुक्त जीवनयापन गर्नका लागि हरेक मान्छे दिनरात लागिपरेकै हुन्छ । धन कमाउने तीव्र चाहनाको परिपूर्ति मान्छेले दुई किसिमका मार्गहरूको प्रयोग गरेर गर्ने गर्छ । सामान्यतः मानिसको स्वभाव नै कमभन्दा कम कष्ट उठाई हरेक कार्यलाई सम्पन्न गर्ने र सोबाट लाभ लिनेतर्फ नै उन्मुख रहेको हुन्छ । त्यसैले मानिसले हरेक कार्यबाट लाभ लिनका लागि कुनै छोटो र सुगम मार्गको तलास नै गरिरहेको हुन्छ । छोटो र सुगम मार्ग भनेको अनैतिकताको मार्गलाई मान्न सकिन्छ भने दोस्रो मार्ग भनेको नैतिकताको मार्ग हुने गर्छ जुन लामो र कष्टप्रद मार्ग हुने गर्छ । अनैतिकताको मार्ग प्रयोग गरी धन आर्जन गर्नीतर लाग्नेहरू स्वयंमा भ्रष्ट हुन्छन् र त्यस्ता व्यक्तिहरूले अन्य व्यक्तिहरूलाई पनि भ्रष्ट बन्न उत्प्रेरित गर्ने गर्दछन् । आजको प्रमुख समस्या भनेकै यस्तै अनैतिक मार्गबाट लाभ लिनेहरूबाट समाजलाई कसरी सुरक्षित गर्ने र दोषी देखिएकालाई कसरी दण्डित गर्ने भन्ने नै हो ।

२.३ आर्थिक असमानता

आर्थिक परिवेश तथा परिस्थिति पनि भ्रष्टाचारको कारकतत्वको रूपमा रहेको हुन्छ । हरेक मानिसका आफ्ना आफ्ना मूलभूत आवश्यकताहरू हुने गर्दछन् । जीवनयापन गर्नका लागि केही न्यूनतम आवश्यकताहरूको परिपूर्ति गर्ने पर्ने हुन्छ । ती आवश्यकताको परिपूर्ति गर्ने माथ्यममा धन सम्पत्ति नै हुने गर्छ । विगत केही दशकदेखिको इतिहास हेर्ने हो भने संसारभरि नै आर्थिक असमानता तीव्र गतिमा बढिरहेको देखन सकिन्छ । धनी मानिसहरू भन् भन् धनी बन्दै गझिरहेका छन् भने गरिबहरूलाई दिनरात मिहिनेत गर्दा पनि विहान बेलुका हातमुख जोर्नकै थौ थौ भझिरहेको छ । जब व्यक्तिका न्यूनतम् आवश्यकताहरू पूरा गर्न सदाचारको मार्गबाट पूरा हुन कठिन हुन थाल्छ तब व्यक्तिले नैतिकता र सदाचारप्रति रहेको विश्वास गुमाउँदै जान थाल्छ । जीवित रहने उपायका लागि नैतिकताको मार्गले साथ नदिएपछि व्यक्ति अनैतिक बन्न बाध्य हुने गर्दछ । रोजगारीको पर्याप्त अवसर नहुनु पर्याप्त ज्याला दर नहुनु कर्मचारीहरूको बेतनमान न्यूनतम जीवनयापन गर्न पुग्ने स्तरको नहुनु आर्थिक विकासका सम्भावनाहरूको खोजी गर्नपछि सरकारी संयन्त्रहरू उदासीन बन्दै जानु जस्ता परिस्थितिहरूले पनि भ्रष्टाचार वृद्धिलाई मदत पुऱ्याइरहेका छन् ।

२.४ बाध्यता र देखासिखी

कर्मचारीको सेवासुविधा समुचित नहुनु पनि भ्रष्टाचार बढौ जाने एउटा कारण हो । कर्मचारीको तलब भत्ता दैनिक न्यूनतम आवश्यकता अनुकूलको छैन । उनीहरूको तलब एवं सुविधा गुजारा चल्ने भन्दा बढी छैन । वृत्ति-विकासका लागि अनेकौं समस्या छन् । यस्तोमा इमानदार राष्ट्रसेवकले बालबच्चालाई कसरी शिक्षादीक्षा दिएर कम्पिटेन्ट बनाउन सक्छ भन्ने प्रश्न उठ्छ भने राज्य पनि ओभरस्टाफिड रोगले ग्रसित छ । यस्तो अवस्थामा सामान्य नैतिक बल भएका कर्मचारीका लागि भ्रष्टाचार गर्न बाध्यता बनिदिन्छ । आफूसँगैको साथीले भव्य महल बनाउँदा वा चिल्लो गाडी चढेर हिंडा त्यस्तै बन्ने चाहना राख्नु अस्वाभाविक होइन । त्यस्ता साथीका श्रीमतीको चमकथमक र

छोराछोरीको ठाँटबाँट पनि भ्रष्टाचार गर्न प्रोत्साहित गर्ने तत्व हुन् । ट्रान्सपरेन्सी इन्टरनेशनलद्वारा सार्वजनिक पछिल्लो ग्लोबल करप्सन ब्यारोमिटरले नेपालका राजनीतिक दललाई भ्रष्टाचारीको अग्रपत्तिमा देखाएको छ । फाइटिङ करप्सन इन पब्लिक सर्भिस : क्रोनिकिलड जर्जियाज रिफर्मुले विश्व बैंकसँगको सहकार्यमा जर्जियाले दस वर्षमै भ्रष्टाचार न्यूनीकरण गरेको देखाउनुले चाहाँदा भ्रष्टाचार न्यूनीकरण हुनसक्ने देखाउँछ । त्यहाँ भ्रष्टाचार अभियान माथिल्लो निकायबाट थाल्दा सफलता पाएको देखिएको थियो ।

२.५ व्यक्तिमा बढ्दै गरेको महत्वाकांक्षा

कतिपय कारणहरू यस्ता पनि हुन्छन् कि व्यक्तिले अरबौं करोडौं धन कमाउँदा पनि आफ्ना असीमित आकांक्षाहरू परिपूर्ति गर्न नसकेको महसुस गर्ने गर्दछन् । यस्ता व्यक्तिहरूको असीमित चाहनाहरूको पूर्ति वैथ र नैतिक मार्गबाट पूरा गर्न सम्भव नहुन सक्छ । यस्तो अवस्थामा द्रुततर रूपमा हुँदै गरेको विकास एवं बदलिँदै गरेको सामाजिक परिदृश्यले मानिसमा तमाम यस्ता महत्वाकांक्षाहरूलाई जन्म दिँदै गरेको छ कि जसको परिपूर्ति गर्न व्यक्ति आफ्नो आर्थिक ढाँचाभित्रबाट असम्भव महसुस गर्दै जाने गर्दछ । जुन अनुपातमा संसारमा सुखसुविधाहरूका साधनहरू बढिरहेका छन् त्यही अनुपातमा मानिसहरूका महत्वाकांक्षाहरूको पनि वृद्धि भइरहेको छ । यस्ता महत्वाकांक्षाहरूको परिपूर्ति गर्न व्यक्तिले नैतिक मार्गबाट पूरा हुन असम्भव सोचन थालेपछि भ्रष्टाचारको मार्गलाई नै समाउने गर्दछ ।

२.६ सामाजिक मनोविज्ञान

हाम्रो सामाजिक मनोविज्ञान नै भ्रष्टाचारलाई प्रोत्साहन गर्ने खालको छ । बाबुआमाले छोराछोरीलाई सानैदेखि पैसा कमाउनुपर्छ भनेर भनिरहेका हुन्छन् । पैसा कमाउनेलाई छोरीको विवाह गरिदिने सपना देख्ने, चन्दादातालाई राम्रो र ठूलो भन्ने हाम्रो समाजमा चन्दा दिने रूपैयाँ पैसा कहाँबाट आयो भनेर चाहिँ सोधीखोजी गर्ने चलन भने भेटिँदैन । यसरी प्रतिष्ठित बन्दै गरेको भ्रष्टाचारमा आम मानिसको लत बस्टै गइरहेको छ । दैर्घ्यमा टीका लगाइदिँदा समेत मान्यजनहरूले भन्सारमा जागिर खाएस् थेरै पैसा कमायस् भनेर आशिष दिने चलन छ । भन्सारमा पनि कानुनबमोजिम मात्र काम गर्ने हो भने चिल्ला कार चढ्नेको संख्या पक्कै पनि कम हुने थियो होला । यसले त्यहाँको भ्रष्टाचारलाई उजागर गर्दछ । जसरी पनि भ्रष्टाचार गर्ने पर्ने गरी सानैदेखि शिक्षा पाइरहने समाजमा अनैतिकताको बीउ सानैदेखि रोपिने गर्दछ । नैतिक शिक्षा र सदाचारी चेतनालाई प्रभावकारी नवनाई भ्रष्टाचार नियन्त्रण गर्न सकिंदैन । तर, प्राथमिक तहबाटै भ्रष्टाचारलाई निरुत्साहित गर्ने नैतिक शिक्षा दिनुपर्नेमा माध्यमिक तहका विद्यार्थीका निम्नि पनि त्यस्तो पाठ्यक्रम बनाउन सकिएको छैन । भ्रष्टाचार न्यूनीकरणका लागि दीर्घकालीन सोच र योजना चाहिन्छ । नैतिक शिक्षाले समाजप्रतिको दायित्व र राज्यप्रतिको कर्तव्यबाट च्युत हुनबाट रोक्छ ।

२.७ प्रभावकारी कानुन र प्रभावकारी अनुसन्धान पद्धतिको कमी

भ्रष्टाचार वृद्धि हुँदै जाने कारणमा या त भ्रष्टाचार निवारण गर्ने प्रभावकारी कानुनी संयन्त्रकै अभाव छ या त भइरहेका कानुनहरूको प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्ने सरकारी मेसिनरीको ठीक र उचित प्रबन्धकै अभाव छ । कानुनी र संस्थागत समयन्त्रहरूमा रहने गरेका खराबीका कारणले गर्दा नै अपराधी र भ्रष्टाचारीलाई कानुनी साइलोभित्र पार्न कठिन हुँदै गएको छ । भ्रष्टाचारीलाई फाँसीसमेत दिइने प्रचलन केही राष्ट्रको भएकोमा हाम्रो देशको कानुनमा भ्रष्टाचारको कसुर प्रमाणित भएकालाई दिइने कैदको हद ज्यादै नै कम रहेकोलाई कानुनमा पर्याप्त सजायको कमी रहेको भनेर नै मान्युपर्ने हुन्छ । भ्रष्टाचारको उजुरी पश्चात् गरिने अनुसन्धानको स्तर पनि ज्यादै नै फितलो हुने गरेको तथ्य मुद्दामा हुने गरेको असफलाताबाट अनुभव गर्न सकिन्छ । कतिपय मुद्दाहरूमा रकम असुल गर्नुपर्ने गरी ठहर हुने व्यक्तिहरूलाई प्रतिवादी नै नबनाइएको पाउन सकिन्छ भने कतिपयलाई अनुसन्धानको घेरामै त्याइँदैन । कसुरको अनुसन्धान गर्ने टोलीमा विज्ञ र उचित खालका कर्मचारीहरूको चयन गर्न सकिएको पनि पाइँदैन । शाखा अधिकृतस्तरको व्यक्तिलाई अनुसन्धान अधिकृत बनाई उपसचिव वा सो भन्दा माथिकालाई बयान लिइएका उदाहरणहरू पनि मुद्दामा देख्न सकिन्छ । यस्तो प्रचलनलाई राम्रो संकेतको रूपमा लिन कदापि सकिँदैन । अखियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगबाट हुने गरेको प्राविधिक विषयको भ्रष्टाचारमा विज्ञ प्राविधिकबाट कसुरको अनुसन्धान गराउन सकिएको अवस्थामा पनि कमी रहेको देख्न सकिन्छ ।

२.८ उच्च तहको भ्रष्टाचार नियन्त्रणमा सरकारी सक्रियता बढ्न नसक्नु

नेपालमा भ्रष्टाचार निवारणको क्षेत्रमा अखियार दुरुपयोग अनुसन्धान अयोगले पछिल्ला दिनमा सक्रियता नदेखाएको भने पक्कै होइन । तर, उसको ध्यान राज्यको महत्वपूर्ण बागडोर सम्हालेर अकुत सम्पत्ति आर्जन गर्ने व्यक्तिहरूतर्फ केन्द्रित हुन नसकेको आभास हुन थालेको छ । तल्ला तहका कर्मचारीवृत्तको नैतिक धरातल जाँच्नेमै अखियार सीमित बनेका उदाहरण मात्र देख्न र सुन्न पाउन थालिएको छ । सरकारका उच्च तहमा आसीन रहेकाहरूको सम्पत्ति छनबिन गर्नेतर्फ पनि अखियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले तत्परता बढाउन जरुरी भएको छ ।

३. निवारण

ट्रान्सपरेन्सी इन्टरनेशनलको पछिल्लो तथ्यांकलाई आधार मान्ने हो भने नेपाल विगतका वर्षभन्दा भन् भ्रष्टाचारको दलदलमा फस्टै गइरहेको देखिन्छ । भ्रष्टाचार अवधारणा सूचकांकमा अविल्लो वर्षको तुलनामा १० स्थान तल भर्नुलाई नेपालको भ्रष्टाचार विरुद्धको अभियानमा नीतिगत धक्काका रूपमा बुभ्नुपर्ने हुन्छ । दुई वर्षयता भ्रष्टाचारविरुद्ध काम गर्ने सरकारी र गैरसरकारी संस्थाहरूले सक्रियता बढाइरहेकै बेला नेपाल भने दक्षिण एसियाकै तेस्रो भ्रष्ट मुलुकमा पर्नु कम चुनौतीको विषय होइन । विश्वका १ सय ७५ राष्ट्रहरूको सूचीमा समावेश हुँदा नेपालको अवस्था १२६ औं स्थानमा देखिएको छ । जबकि सबैभन्दा कम भ्रष्ट भनिएको डेनमार्क यो सूचीको ९२ औं स्थानमा छ । यस हिसाबले नेपालको भ्रष्टाचार निवारण अभियान चुनौतीपूर्ण बन्दै गएको देखिन्छ । तर

चुनौती र समस्यादेखि डराएर भाग्ने कुरा पनि हुँदैन । जहाँ समस्या हुन्छ त्यहाँ समाधान पनि अवश्यै हुने गर्दछ । समस्याको गहिराइसम्म पुगेर त्यसका लागि प्रभावकारी समाधानका उपायहरू पत्ता लगाउनु र तिनलाई समस्यामा केन्द्रित गराउन सक्नु नै भ्रष्टाचार निवारणको सार्थक प्रयास हुनेछ । भ्रष्टाचार नियन्त्रण गर्नका लागि एउटा मात्र उपाय पर्याप्त नहुने भएकाले सबै क्षेत्रबाट लडाई लड्नु आवश्यक हुन्छ । भ्रष्टाचार निवारण गर्ने केही प्रभावकारी कदमहरूलाई देहायबमोजिम उल्लेख गर्न सकिन्छ :-

३.१ कठोर र प्रभावकारी कानुनी व्यवस्था

भ्रष्टाचार विरुद्ध लड्नका लागि जति आवश्यकता कठोर कानुन हुन आवश्यक हुन्छ त्यति नै आवश्यकता त्यस्तो कानुनलाई प्रभावकारी रूपमा लागू गराउने संयन्त्र हुन पनि उत्तिकै आवश्यक हुन्छ । सरकारी संयन्त्रहरूको उदासीनताको कारणले पनि भइरहेका कानुनी व्यवस्था राप्रोसँग कार्यान्वयनमा आउन सकिरहेको पाइँदैन । भ्रष्टाचार जहाँ तहीं छ भन्ने सबैलाई थाहा भएकै कुरा हो । तर किन यसको बिरुद्ध लड्न सबै एकजुट हुन सक्दैनन् त ? यो प्रश्न ज्वलन्त रूपमा उठिरहेको छ । यसको चित्तबुझ्दो जवाफ सायदै कमैले देलान् । भ्रष्टाचार विरुद्ध सबैले सँगै मिलेर सामना गर्नका लागि सर्वप्रथम प्रचार प्रसार हुनु अपरिहार्य छ भने त्यसपछि यसको नियन्त्रणको उचित र प्रभावकारी संयन्त्र हुन उत्तिकै जरुरी छ । जसरी कुनै व्यापारिक स्थान वा औद्योगिक प्रतिष्ठान लगायत व्यक्तिगत घरसमेतमा आगो लागेमा खबर गर्ने बित्तिकै दमकल कुदेर आउँछ । त्यसैगरी कसैले भ्रष्टाचारको सामना गरिरहेको छ भने पीडित वा सो भएको देख्ने जो कसैले पनि एक सिद्धी बजाउने बित्तिकै यसको नियन्त्रण गर्ने जिम्मा लिनेहरू दमकलको शैलीमा आउन सक्नुपर्यो र प्रभावकारी कारबाही थाली हाल्नुपर्यो । अन्यथा हिँड्दै छ पाइला मेट्दै छ के हो ? भनेर सोधिएको गाउँ खाने प्रश्नको उत्तरमा दुङ्गा भनेर उत्तर दिने जस्तो बाहेक अरू कुराको आशा गर्न सकिँदैन । जुन बटुवा उही बाटो हगुवा भएका उदाहरणहरू पनि हाम्रा सामु लुकेका छैनन् । अनुसन्धानमा वैज्ञानिक तकनिकी नअपनाई फितलो अनुसन्धान गर्ने अनि मुद्रामा कसुर ठहर हुन नसकेको दोष अदालतमाथि थोपर्ने र कुनै गुट्य रहस्य केही पनि थाहा नपाउने सिधासाथा जनतालाई अदालतप्रति औला ठड्याउन लगाउने कामले समस्याको समाधान हुन सक्दैन । सबैले जिम्मेवार हुनै पर्छ र आआफ्नो जिम्मेवारी निर्वाहि गरेको कुरामा सम्बन्धित सबै बरोबर रूपमा जवाफदेही बन्न सक्नै पर्छ । आफूले गरेको गल्ली अरूलाई थोपर्दै जाने प्रवृत्ति हावी रहेसम्म समस्या बल्भी नै रहन्छ समाधान हुन सक्दैन त्यसैले कानुनका साथसाथै कानुन कार्यान्वयनको जिम्मा लिएर बस्ने सबैको एकै आवाज एकै साथ हुनुपर्छ र सबै मिलेर कानुनको प्रभावकारितालाई मर्न दिनु हुन् ।

३.२ आत्म नियन्त्रण तथा नैतिक उत्थान

एक हदसम्म यो कुरा ठीक हो कि भ्रष्टाचारको सामना गर्नका लागि कडा कानुन हुन आवश्यक छ । यो दृश्य खालको र तत्काल प्रभावी हुने खालको देखिने भएर पनि यो तर्क ठीक देखिएला तर समस्याको दीर्घकालीन समाधान कानुनमा मात्र नभएर अन्य कुरामा पनि छ भनेर ध्यान दिनु

पनि उत्तिकै जरुरी छ । कठोर कानुनै भए पनि यसले सीमित र तात्कालीक समाधान गर्ने मात्र हो । तर यसबाट भ्रष्टाचारको निर्मूल गर्न भने सकिंदैन । सत्यको मार्गमा हिंडन सबैलाई कठिन छ किनभने यसका लागि कठोर आत्म नियन्त्रण, त्याग र आत्मबलको आवश्यकता हुने गर्दछ । जबसम्म हामीलाई जीवनको पहिलो सोपानमै सत्यका लागि लड्ने शक्ति र आत्मबल प्राप्त हुन सक्दैन तबसम्म भ्रष्टाचारजन्य सामाजिक रोगबाट सदाका लागि मुक्ति प्राप्त गर्ने हाम्रो संकल्प पूरा हुन सक्दैन । आजकल उपभोक्तावादी संस्कृतिलाई नै बढी प्रश्नय दिने प्रचलन बढ्दो छ । तर नैतिक शिक्षाप्रति उदासीनता बढ्दै गएको छ । परिचमी शिक्षा पढ्नुको मात्र अन्याधुन्थ अनुशरणको कारण आर्थिक उत्थानभन्दा पनि अधिकरूपमा भौतिक उत्थानलाई नै बल मिलिरहेको छ । जसको कारण बालबालिकाहरूमा इमान्दारी र नैतिकताका लागि पर्याप्त प्रेरक शक्तिको अभाव देखिन थालेको छ । बाल्यकालबाटै शिक्षाको मूल ध्येय धनार्जन हुने गर्दछ जसको कारण बालबालिकामा पर्याप्त नैतिक उत्थान नै हुन पाउँदैन । अतः शिक्षा पढ्नुको कुनै पनि किन नहोस् त्यसमा नैतिकमूल्य, आत्म नियन्त्रण, राष्ट्रप्रतिको कर्तव्य जस्ता विषयहरू समावेश हुन नितान्त जरुरी छ । जसको कारण सानै उमेरबाट भ्रष्टाचारप्रति घृणा पैदा हुन सकोस् ।

३.३ आर्थिक असमानतालाई घटाउने

आर्थिक असमानता तेज रफ्तारमा बढ्नु भनेको कुण्ठाको स्तरमा वृद्धि हुँदै जानु हो । समाजमा न्यून आर्थिक वृद्धिको कारण आजीविकाका लागि दिनरात संवर्षरत न्यून आय हुने मानिसहरूका लागि नैतिकता र इमान्दारिताले कुनै अर्थ राख्दैन । जीवनयापनको पर्याप्त स्रोत साधन जुट्न नै गाहो हुने समाजमा नैतिकताले आफ्नो मूल्य गुमाउनुलाई नौलौ मान्नु पर्दैन । एकनासले बढ्दै गडरहेको आर्थिक र सामाजिक असमानताको कारणले गर्दा नै समाजमा क्रान्तिले जन्म लिने गरेको कुरा कटु सत्य भएको यथार्थ घाम जस्तै छलझ छ । त्यसै कारण भ्रष्टाचार नियन्त्रणले समाजको शान्ति र अमनचयनका लागि पनि महत्वपूर्ण स्थान ओगट्ने गरेको हुन्छ भन्नलाई हिचिकचाउनु पर्दैन । त्यसैले पनि हरेक देशको सरकारको प्रभावकारी प्रयास आर्थिक असमानतालाई निश्चित सीमामा राख्नका लागि हुन आवश्यक छ ।

३.४ सरोकार निकाय बीचमा समन्वय र सहकार्य हुनुपर्ने

भ्रष्टाचार गर्नेलाई रंगेहात समाएर विशेष अदालतमा मुद्दा चलाउँदैमा मात्र समस्या समाधान हुने देखिन्दैन । एउटा मात्र संस्था लागेर भ्रष्टाचार नियन्त्रण हुने पनि होइन । भ्रष्टाचार विरुद्ध कडा नीति अस्तित्यार गरेका चीन जस्ता मुलुक र भ्रष्टाचार विरोधी अन्तर्राष्ट्रिय संस्थाहरूसँग मिलेर अधिक बढ्न सके नतिजा हात लाग्नेमा शंका गर्ने ठाउ देखिन्दैन । अधिकारसम्पन्न प्रशासकीय अदालत गठन गर्ने, कर्मचारीको सेवासुविधा र वृत्ति-विकासमा विशेष ध्यान दिने, नागरिक समाज सक्रिय र चनाखो हुने, सार्वजनिक सरोकारका सूचनामा नागरिकको सहज पहुँच पुऱ्याउने, सार्वजनिक

निकायमा क्षतिपूर्ति सहितको नागरिक बडापत्र राख्ने र कार्यान्वयन गर्ने, सार्वजनिक सुनुवाइ तथा पब्लिक अडिटिङ्लाई थप सबलीकरण गर्ने भ्रष्टाचार न्यूनीकरणको क्षेत्रमा अपनाउनुपर्ने उपाय हुन् । त्यसैले, भ्रष्टाचार विरुद्ध कडा नीति लिएका राजस्व अनुसन्धान विभाग, केन्द्रीय अनुसन्धान ब्युरो, विशेष अदालत, अदुअआ, राष्ट्रिय सतर्कता केन्द्र र संसदीय समितिको पनि समन्वय र सहकार्य हुन जरुरी छ । भ्रष्टाचार निवारण ऐन, लेखापरीक्षण ऐन, सूचनाको हक कम्बन्धी ऐन, सुशासन (व्यवस्थापन तथा सञ्चालन) ऐनलाई पनि अरू थप बलियो बनाउनु आवश्यक छ । प्रत्येक व्यक्तिको केही न केही देन भ्रष्टाचार नियन्त्रणमा हुन सक्छ । सो सत्कार्यमा सबैले लाग्नुपर्दछ ।

३.५ भ्रष्टाचारविरुद्धको अन्तराष्ट्रिय सन्धि अनुकूलको कानुन निर्माण

नेपालले भ्रष्टाचारविरुद्धको अन्तराष्ट्रिय सन्धि अनुमोदन गरी हस्ताक्षर गरेको पनि लामो समय व्यतीत भइसकेको छ । तर, सन्धि अनुसार बनाइनुपर्ने आवश्यक कानुन बनाउन अभै सकेको छैन । यसमा राजनीतिक अस्थिरता एउटा बाधक तत्वका रूपमा भए पनि राज्यको इच्छाशक्ति महत्वपूर्ण हुनेमा त्यो हुन सकेको देखिंदैन । अन्तराष्ट्रिय जगतलाई आश्वस्त पार्ने तर भ्रष्टाचार न्यूनीकरणका लागि बनाउनुपर्ने आवश्यक कानुन र रणनीति नबनाउने सरकारी शैली नेपालमा भ्रष्टाचार बढ्नुको कारक तत्व हो । मन्त्रिपरिषद्को नीतिगत निर्णयका साथै नेपाली सेना या संविधानमा अस्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले अनुसन्धान गर्न नपाउने गरी रोक लगाएका अन्य पदाधिकारी वृत्त कसैको पनि भ्रष्टाचारमा अहिलेको सरकारी संयन्त्रले अनुसन्धान गर्न पाउँदैन । निजी क्षेत्रहरू, राष्ट्रिय तथा अन्तराष्ट्रिय गैरसरकारी संस्थाभित्रका गतिविधि त अनुसन्धानदेखि धेरै परको विषय बनेका छन् । आउंदा वर्षहरूमा नेपालको छवि अन्तराष्ट्रिय रूपमा उठाउने हो भने नेपालले तत्काल केही कानुन निर्माण गरेर मात्र पुग्ने छैन, मौजुदा भ्रष्टाचार सम्बन्धी कानुनमा समेत परिमार्जन गर्न सक्नुपर्दछ ।

३.६ वैदेशिक लगानीमा नियन्त्रण

वैदेशिक लगानी (ऋण, दान, अनुदान, प्राविधिक सहायता इत्यादि) लाई हेर्ने दृष्टिकोण दुई किसिमको रहेको छ । पहिलो यो स्वयं भ्रष्टाचारको कारण रहने गरेको छ भने दोस्रो भ्रष्टाचार विरोधी क्रियाकलाप सञ्चालनका लागि यसको प्रयोग हुने गर्दछ । आफ्नो थाल्लो माथि ऋणको भारी बोक्न पर्ने नेपाली नागरिकलाई त्यस्तो वैदेशिक सहायताको रूपमा प्राप्त हुने वैदेशिक ऋण कति प्राप्त भयो, भएन ? वा कुन प्रयोजनका लागि प्राप्त भयो ? कहाँ प्रयोग भयो र त्यसबाट कति प्रगति भयो ? आदि प्रश्नको युक्तियुक्त जवाफ प्राप्त हुने गर्दैन तर पनि सोभासाभा नेपाली जनताले आफूमाथि ऋणको भारी थापिरहेकै छन् । कुनै दिन यी प्रश्नहरूको जवाफ जनताले खोजेछन् र जवाफ दिन कर लाग्नेछ भनेर वैदेशिक सहायता लिने शासक वर्ग सचेत भएको अवस्थाको कहिल्यै महसुस हुन सकेको छैन ।

धनी देशका गरिब मानिसबाट संकलन गरेर गरिब देशका धनी मानिसलाई पोस्ने गरी प्राप्त हुँदै आएको वैदेशिक सहायताको सही सदुपयोग हुने नगरेको तथ्य कसै सामु लुकन सकेको छैन होला । वैदेशिक सहायताबाट सञ्चालित भएका विभिन्न आयोजनाहरूको अनुमानित लागतमा अप्रत्यासित रूपमा वृद्धि हुने गरेको, कति योजनामा गरिएको वैदेशिक सहायता रकमबाट योजना पूरा गर्ने नसकिने अवस्थामा पुग्ने स्थिति देखा पर्ने गरेको, निर्माण भएका संरचनाहरूको आयु सोचे जस्तो पूरा नहुने गरेको आदि जस्ता कारणहरूलाई हेरेर वैदेशिक सहायता पनि भ्रष्टाचारबाट अछुतो रहेनछ भनेर बाध्य हुनु परेको छ । वैदेशिक सहायता लिने कुरामा आजैबाट होस पुऱ्याउन जरुरी छ । यसको राम्रो र प्रभावकारी अनुगमन प्रणालीको विकास हुनुपर्दछ । वैदेशिक ऋणको भुत्तानी त्यस्तो ऋणको लगानीबाट हुन सक्ने गरी वैदेशिक सहायताको उपयोग गर्ने नीतिको अखित्यार गर्न नितान्त जरुरी छ ।

निष्कर्ष

भ्रष्टाचारको विषय नेपाली समाजमा दिनहुँजसो चर्चाकै शिखरमा रहने गरेको छ । भ्रष्टाचारले सुशासनका आधार स्तम्भहरूलाई ढलाउँदै लगेको छ । यस्तो क्रोनिक डिजिजबाट पार पाउनको लागि यसको वृद्धि हुने सही सही कारणहरूलाई पत्ता लगाई निवारणका उचित उपाय खोजन अब ढिला भइसकेको छ । भ्रष्टाचार वृद्धि हुने एकमात्र कारण नरही धेरै कारणहरूले काम गरेको हुने हुँदा तिनका लागि आआफै किसिमका निवारणका उपायहरूको खोजी गर्न जरुरी छ । यसका लागि अहिलेबाटै कदम चाल्न जरुरी भएको छ । भ्रष्टाचारको सम्बन्ध अनैतिकतासँग पनि हुनाले व्यक्तिलाई अनैतिक बन्नबाट रोक्न उसको बाल्यवस्थाबाटै सुधार गर्दै लैजानु आवश्यक भएको छ । आर्थिक असमानता पनि भ्रष्टाचार वृद्धिको कारण रहेकाले सर्वप्रथम आर्थिक असमानतालाई समाजबाट हटाउन अपरिहार्य छ । वैदेशिक लगानी भित्र्याउँदा पनि भ्रष्टाचारको जोखिम मूल्यांकन गरेर मात्र भित्र्याउन जरुरी भएको छ । भ्रष्टाचार विरुद्धमा काम गर्ने निकायहरूका बीचमा समन्वय र सहकार्य हुने गरेमा तिनको प्रयास सार्थक हुने हुन्छ । यी कुराका साथसाथै कानुनमा रहन गएका छिद्रहरूलाई बन्द गर्न र कानुनको पुनरावलोकन गरी फिलो कानुनलाई कठोर बनाउन पनि लामो समय व्यतीत भइसकेको छ । तर, सधि अनुसार बनाइनुपर्ने आवश्यक कानुन अझै बनाउन नसक्नुले नेपालले अन्तर्राष्ट्रिय क्षेत्र सामु गरेको प्रतिबद्धताप्रति सो समूहले औला ठड्याउन नपाओस् भन्नाका खातिर नेपाल सरकारले आफूले गरेका प्रतिबद्धता पूरा गर्न विलम्ब गरेन भने अवश्य पनि आगामी दिनमा भ्रष्टाचारको वृद्धिदर वाञ्छित सीमाभित्र आउने कुरामा शंका गर्नुपर्दैन ।

**

जलविद्युतमा भएका र हुने भ्रष्टाचार

विकास थापा

मुलुक दैनिक ११ घन्टाको लोडसेडिडमा छ । यो अवस्था एकाएक आएको पनि होइन र यसको अन्त्य छिटो हुने पनि छैन । लोडसेडिडका अनगिन्ती कारण छन् । तर व्यवस्थापनको अभाव मुख्य समस्याको रूपमा देखिएको छ । गम्भीर प्रकृतिका लगानीकर्ताको हातमा जलविद्युत् आयोजनाको लाइसेन्स नपर्नु सार्वजनिक क्षेत्रमा निर्माणिमा गएका आयोजना निर्धारित लागत र समयमा पूरा नहुनु भोलामा खोला राखिरहनु आदि कारणले गर्दा अथाह जलस्रोत भए पनि त्यसको उपयोग हुन सकेको छैन । न्यूनतम आवश्यकता पूरा गर्न उत्पादन पनि हुन नसकी डिजेल प्लान्ट र भारतबाट विजुली आयात गर्नुपरेको अवस्था छ । जलविद्युत् क्षेत्रमा हुने बेथिति (अनियमितता र भ्रष्टाचार) का कारण यो क्षेत्र समस्याग्रस्त भएको हो । आयोजनाको लाइसेन्सदेखि विद्युत् खरिद सम्भौता (पीपीए) र आयोजना निर्माणिमा हुने भ्रष्टाचार नै जलविद्युत् क्षेत्रका मुख्य बेथिति हुन् । लाइसेन्स, पीपीए र आयोजना निर्माणिमा हुने भ्रष्टाचारबारे यहाँ संक्षेपमा चर्चा गर्ने जमर्को गरिएको छ ।

लाइसेन्स

पूर्वाधार क्षेत्रमध्ये धेरै खर्च लाग्ने जलविद्युत् पनि एक हो । नेपालको सन्दर्भमा जलविद्युत् आर्थिक र प्राविधिक हिसाबले निकै महाँगो क्षेत्र पर्छ । यसका नीतिगत प्रक्रियादेखि जलविद्युत् उत्पादनसम्म अनेक अनियमितताहरूले जेलिएका हुन्छन् । जलविद्युत्लाई निजी क्षेत्रमार्फत विकास गराउने नीति २०४९ सालदेखि अखितयार गरेदेखि नै लाइसेन्सको किनबेच र चलखेलको सुरुआत भयो । अरुण तेजोको अवसानपछि निजी क्षेत्रमार्फत जलविद्युत् विकास गर्ने घोषित र अघोषित नीतिका कारण खिम्ती र भोटेकोसीजस्ता राष्ट्रिय अर्थतन्त्रलाई नै धक्का पर्ने गरी 'निजी क्षेत्र' उदीयमान भयो । खिम्ती र भोटेकोसीका लागि महाँगो अमेरिकी डलरमा विद्युत् खरिद सम्भौता (पीपीए) भएपछि जलविद्युत्का लाइसेन्स लिनेको लाइन नै लाग्यो । त्यही बेलादेखि 'भोलामा खोला' भन्ने उद्गार नेपाली समाजमा घुलमिल हुन थालेको हो, जुन अद्यापि छ । २०६९ साल असोजसम्म जलविद्युत् लाइसेन्स शुल्क सामान्य थियो । यही कारण कुनै पनि खोला खालि भएन । स्वयम् सरकारले चाहाँदा समेत आयोजना नपाइने भयो । जसले खोला ओगट्छ र गतिलो लगानीकर्ता च्याँखे थापेर बस्छ, तिनैको बोलावाला बढौदै गयो । हुँदाहुँदा लाइसेन्सको किनबेच नै हुन थाल्यो । लाइसेन्स किनबेच हुँदा यो क्षेत्र र मुलुकलाई कुनै घाटा पर्दैन । तर यही किनबेचभित्र ठूला आयोजनाले स्वदेशलाई कसरी असर गर्छ भन्ने एक, दुईवटा उदाहरण हेरौँ ।

* चिफ रिपोर्ट, अन्तपूर्ण घोस्ट राष्ट्रिय दैनिक ।

हाल चर्चामा रहेको माथिल्लो त्रिशुली-१ (२१६ मेगावाट) को लाइसेन्स सात वर्षअघि यस्तै खोलाको कारोबार गर्दै आएका व्यापारी वृन्दावनमान प्रधानाङ्गले हात पारे । सुरुमा ७५ मेगावाटको यो आयोजना पाँच वर्षसम्म ग्राहक कुर्दै बसे । गतिलो लगानीकर्ता फेला नपरेपछि यिनले ७५ मेगावाटबाट २१६ मेगावाट क्षमता विस्तार गरी लाइसेन्स अड्काइरहे । डा. बाबुराम भट्टराईको सरकारले 'भोलामा खोला खालि गर्ने' नीति अखिल्यार गयो । त्यतिबेलाको सरकारले दर्जनौं लाइसेन्स खारेज गयो । खारेजीमा परेकामध्ये अधिकांश विद्युत् ऐन, २०४९ को दफा ५ को हदबन्दी कटाएका थिए । तर विभिन्न दबाव र प्रभावबाट काम गर्न नसकी अक्षम भएकै कम्पनीलाई दफा ३५ अनुसार एक वर्षका लागि करार गरियो । एक वर्षभित्र उसले वित्तीय व्यवस्थापन र पीपीए गरिसक्नुपर्ने अन्यथा करार स्वतः रद्द भई उक्त आयोजना सरकारको बास्केटमा आउने शर्तनामा थियो । देशले धान्नै नसक्ने गरी महंगो पीपीए दर प्रस्ताव गर्ने (प्रतियुनिट ६.९ अमेरिकी सेन्टस), ३५ अर्ब रूपैयाँ लागत रहेको आयोजनाको लागत ६० अर्ब रूपैयाँ देखाउने आदि प्रपञ्चका कारण पीपीए हुन सकेन । पीपीए हुन नसकेपछि 'सरकारले नै गरिदिएन' भन्ने कारण देखाउँदै म्याद थप गर्न स्वयम् ऊर्जा मन्त्रालयका पदाधिकारीहरू उद्यत रहे । अझ करारको सम्भौतामा उल्लेख नै नभएको पीडीए हुन नसकेको भन्दै हरेक वर्ष मन्त्रिपरिषद्मार्फत म्याद थप हुँदै आएको छ । यो क्रम निरन्तर छ । मन्त्रिपरिषद् लगेर म्याद थप गर्नुको उद्देश्य अखिल्यार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको आँखा छल्न हो ।

लाइसेन्स शुल्क सस्तो भएकै कारण पाँच, पाँच वर्षसम्म काम नगरी च्याँखे मात्र थाप्ने, मौका परे बेचिहाल्ने प्रवृत्ति बढेपछि खोला खालि गराउने क्रममा भकाभक लाइसेन्स खारेज मात्र परेनन्, ३० गुणासम्म यसको शुल्क पनि वृद्धि गरियो । विगतमा विद्युत् विकास विभाग र ऊर्जा मन्त्रालयले पाँच वर्ष कटेका आयोजनालाई ऐनको दफा ५ लाई छारो हाल्दै अकै चोरबाटो अपनाए- एक वर्षमा वित्तीय व्यवस्थापन गर्ने गरी, पीपीए गर्ने गरी उत्पादन अनुमतिपत्र जारी भए । लाइसेन्सको अवधि हुन्छ ३५ वर्षको, दिइन्छ 'एक वर्षीभित्र गर्ने गरी' भन्दै । यसो गर्दा लाइसेन्स पनि अड्किरह्यो, सरकारलाई बुभाउनुपर्ने करोडौरूपैयाँ शुल्क पनि बुभाउनु परेन । यस्तो प्रवृत्तिलाई ऊर्जा मन्त्रालयले निकै बढावा दिएको देखिन्छ । यो प्रवृत्ति अन्य गर्न तत्कालीन ऊर्जा सचिव हरिराम कोइरालाले विद्युत् विकास विभागलाई काम नगर्नेका लाइसेन्स खारेज गर्न निर्देशन दिए । विभागका तत्कालीन महानिर्देशक डीबी सिंहले सचिवको निर्देशन पालना गरेनन् र स्वयम् ऊर्जा सचिव आफै दलबलसहित गएर विभागबाट फाइल खोसेर ल्याए । तर लाइसेन्सधारीहरू कति शक्तिशाली हुन्छन् भन्ने अनुमान सचिव कोइरालाले गर्न सकेनन् । उनी आफैले खारेज गरेको माथिल्लो त्रिशुली १ को लाइसेन्स आफैले नै विद्युत् ऐनको दफा ३५ अनुसार करार गरी दिन बाध्य हुनुपर्यो । स्वयम् प्रधानमन्त्री डा. बाबुराम भट्टराईले सचिव कोइरालालाई दबाव दिएर खारेज गरिसकेको लाइसेन्स ब्यूँताए । अहिले अखिल्यार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले यही विद्युत् ऐनको दफा ५ बमोजिम काम नगर्ने लाइसेन्सधारीहरूलाई विद्युत् ऐन, नियमावली, लाइसेन्सका शर्तनामामा उल्लिखित शर्त पालना गर्न ऊर्जा मन्त्रालयलाई निर्देशन दिँदा व्यवस्थापिका संसदका समितिका केही सदस्यहरू सल्लिलाएर उठे । यसले देखाउँछ कि जलविद्युत्का लाइसेन्समा कहाँदेखि कहाँसम्म कुन कुन तहका व्यक्तिको स्वार्थ जोडिएको छ भन्ने ।

विद्युत्मा हुने माफियाकरण र भ्रष्टाचार यसको लाइसेन्सबाट सुरु हुन्छ । विद्युत् विकास विभागका इन्जिनियरहरूकै मिलेमतोमा राम्रा र आकर्षक आयोजना 'आफ्ना मान्छे' वा पैसाले आफ्ना बनाइएका व्यक्तिका हातमा पारिन्छ । लगानी गर्ने हैमियत भएका पनि नभएका पनि जसले प्रभाव पार्न सक्यो उसैले हातमा पान्यो । यसले गर्दा ३० मेगावाटको लाइसेन्स जारी गर्दा ७ सय मेगावाटको जलाशययुक्त आयोजना 'किल' हुने परिपाटी बन्यो । उदाहरणका लागि सन् २००६ मा लाइसेन्स लिएको काबेली (३६ मेगावाट) को आयोजनाले ७ सय मेगावाटको जलाशययुक्त तमोर आयोजना 'किल' भयो । खोजीपस्ने हो भने जथाभावी लाइसेन्स दिएर देशको प्राकृतिक स्रोत उपयोग हुन नसक्ने गरी लाइसेन्स दिएका थुप्रै उदाहरण छन् । क्षणिक स्वार्थका लागि मुलुकको स्रोत नै काम नलाग्ने गरी जथाभावी लाइसेन्स बाँडनुको कारण यसमा निहित अर्थिक अनियमितता नै हो भनेर बुझ्न धेरै बेर लाग्दैन । काबेली एको लाइसेन्स दिँदा जाइकाले गरेको अध्ययन (मास्टर प्लान) बाट काटेर दिइएको थियो । यसैले देखाउँछ कि जलविद्युत्को लाइसेन्समा कर्ति धेरै चलखेल हुने गर्दैन् ।

पीपीए

बिजुलीको नेपालको एकमात्र आन्तरिक क्रेता विद्युत् प्राधिकरण हो । उसको एकाधिकार छ । तर ऊ कुनै व्यावसायिक संस्था होइन, राजनीतिक दबावले सञ्चालन हुने संस्था पनि हो । ऊर्जा मन्त्री वा सरकारका नियत खराब भएका व्यक्तिले प्राधिकरणलाई दुहुनो गाई बनाएकै कारण आज यो संस्था धराशायी हुने अवस्था (३० अर्ब रूपैयाँ सञ्चित नोक्सानी र वार्षिक साढे चार अर्ब रूपैयाँ घाटा) मा पुगेको छ । यसको जड खिम्ती र भोटेकोसीका अमेरिकी डलरमा भएको पीपीए हो । बखार्याममा खेर जाने र हिउँदयाममा नपुग्ने बिजुली डलरमा पीपीए गरेर यी दुई आयोजनाबाट मात्र प्राधिकरणलाई वार्षिक तीन अर्ब रूपैयाँ घाटा छ । खिम्ती र भोटेकोसीको बिजुली बेच्दा प्राधिकरणलाई प्रतियुनिट न्यूनतम दुई रूपैयाँ घाटा छ । त्यसमाधि डलरको भाउ बढिरहने हुनाले यसको सम्पूर्ण जोखिम प्राधिकरणको थाप्लामा छ । अर्थात् नापा जति कम्पनीलाई, घाटा र जोखिम जति प्राधिकरणलाई हुने गरी सम्भौता भएको छ । पीपीए गर्दा प्राधिकरणलाई एक सुका घाटा हुन्छ भने पनि त्यो अनुचित कार्य हो र अखिल्यारको दुरुपयोग हो । तर आयोगले पीपीएमा भएका अनियमितता र अनुचित कार्यबारे छानबिन गरेको सार्वजनिक भएको छैन । खिम्ती र भोटेकोसीकै कारण थला परेको प्राधिकरणका तत्कालीन एकजना अध्यक्षले माथिल्लो मर्स्याङ्गदी ए (५० मेगावाट) को पनि उही खिम्तीकै शैलीमा डलरमा पीपीए गरे । यो पीपीएमा मूल्य वृद्धि अत्यधिक दिइएको, प्राधिकरणले प्रसारण लाइन बनाउन नसके शत प्रतिशत क्षतिपूर्ति दिनुपर्ने गरी सम्भौता गरिएको छ । जबकी अन्य साधारण प्रवर्द्धकहरूले प्राधिकरण प्रसारण लाइन बनाउन असक्षम भएमा त्यसबापत जम्मा पाँच प्रतिशत मात्र क्षतिपूर्ति पाउने गर्दैन् । यो अर्को नीतिगत भ्रष्टाचार हो । जसको पहुँच र प्रभाव

हुन्छ उसले आफ्नो अनुकुल मात्र हुने गरी पीपीए गराउँदै आएका छन् । खोला त्यही हो, बाटो र प्रसारण लाइन उही भएका ठाउँमा समेत पीपीए दर र मूल्यवृद्धि दर फरक फरक हुनुको कारण पनि कसले कति प्रभावित पायो भन्ने सहजै अनुमान गर्न सकिन्छ ।

एकातर्फ प्राधिकरण भन्ने गर्छ— प्रसारण लाइन अभाव र जगेडा बिजुलीले गर्दा पीपीए गर्न सकिंदैन । उसले पहुँच नहुने प्रवर्द्धकका पीपीए अघोषित रूपमा अहिले पनि रोकेर राखेको छ । तर पहुँच हुनेहरूको भने धमाधम डलरमा पीपीए गर्दै आएको छ । अग्निल्लो वर्ष अमेरिकी डलरमा तल्लो सोलु (८२ मेगावाट) को पीपीए भयो । त्यसभन्दा अघि निवेदन दिएकाहरू अहिले पनि निवेदनमात्र दिएको स्थितिमा छन् । अहिले उर्जा मन्त्रालयका केही पदाधिकारीहरूको दवाबमा प्राधिकरणले पुनः डलरमा पीपीए गर्ने तरखर गरिरहेको छ । माथिल्लो त्रिशुली १ को लागत ३५ अर्ब रहेको प्राधिकरणकै अध्ययनबाट देखिएको थियो तर त्यसलाई विदेशीले ६० अर्ब रूपैयाँ पुऱ्याएका छन् । यसो गर्नुको मुख्य कारण आयोजनाको लागत बढाएर त्यसबाट शेयर र ऋण दुवै जुटाएर खल्तीमा समेत हाल्न पाइन्छ । त्यही लालचले गर्दा यति सस्तो आयोजना अत्यन्त महँगो देखाइएको छ । विद्युत् विकास विभाग, उर्जा मन्त्रालय र प्राधिकरणका इन्जिनियरहरूलाई यसको खास लागत थाहा छ, तर उनीहरू नियतवश मौनता साँधेर बसेका छन् । यसको अर्थ प्रवर्द्धकबाट हाम्रा सरकारी पदाधिकारी पनि प्रभावित छन् । होइन भने भन्न सक्नुपर्थ्यो कि आयोजनाको लागतमा प्रश्न उठिसकेपछि कि उक्त लागत यसरी भयो भनेर सार्वजनिक गर्नुपर्थ्यो होइन भने घटाउन सक्नुपर्थ्यो । विदेशी लगानी देखाएर नेपालमा जस्तोसुकै सम्भौता गराउन सकिन्छ भन्ने हेपाहा प्रवृत्ति यसमा पनि हावी छ ।

आयोजना निर्माण

जलविद्युत् क्षेत्रमा हुने अर्को डरलाग्दो भ्रष्टाचार हो— आयोजना निर्माणका क्रम । १२ अर्ब ६५ करोड रूपैयाँ लागत रहेको मध्यमस्याइँदी ३० अर्ब रूपैयाँ पुग्नु, २ अर्बमा सकिनुपर्ने कुलेखानी तेस्रो पाँच अर्ब सकिँदा पनि अझै निर्माणाधीन हुनु, ७ अर्बमा सकिनुपर्ने चमेलिया १५ अर्बमा पनि पूरा नहुनुका धेरै कारणमध्ये आर्थिक अनियमितता पनि एक हो । जलविद्युत् आयोजना सामान्यतया फिडिक ठेकका प्रणालीद्वारा गरिन्छ । यो प्रणालीमा सबैभन्दा शक्तिशाली परामर्शदाता हुन्छ । परामर्शदाताले एक रूपैयाँ पर्ने कलमलाई एक हजार रूपैयाँ तय गरिदियो भने प्रवर्द्धकले भुक्तानी गर्नुपर्ने हुन्छ । तर परामर्शदाता, प्रवर्द्धक र ठेकेदारबीच मिलेमतो भयो भने उक्त आयोजनामा जे पनि हुन सक्छ । सामान्यतया परामर्शदाता र ठेकेदार मिलेमतो गर्नु अपराध मानिन्छ । तर पैसाका लागि जे पनि गर्ने चलन नेपालको जलविद्युत्मा हावी भएको छ । जस्तो कि कुलेखानी तेस्रोको परामर्शदाता र ठेकेदारको एजेन्ट एउटै छ । ठेकेदारले इच्छा गरेको लागतलाई परामर्शदाताले स्वीकृत गर्दै मिलेमतो हुने गर्छ । कुलेखानी तेस्रोको सय मिटर सुरुड खन्न बाँकी रहेको अवस्थामा सुरुडभित्र पहिरो गएको

बहाना बनाई कुनै पनि काम अधि नबढाई बसेको अवस्था छ । ठेकका सम्भौता गरेर पनि इलेक्ट्रो मेकानिकलको ठेकेदार आयोजना प्रमुखसित अनौपचारिक सम्पर्कमा बाहेक औपचारिक रूपमा 'फरार' भएर सम्पर्कविहीन हुने गर्छ ।

विद्युत् प्राधिकरणले बनाउने र निजी क्षेत्रले बनाउने आयोजना दुवैमा भ्रष्टाचार हुन्छ । आयोजना जति लम्बियो आयोजनाका कर्मचारी र इन्जिनियरले उति नै हार्डसीप भत्ता (तीन सय प्रतिशतसम्म) पाउने गर्छन् । अनेक बहानाबाजी गरेर आयोजना लम्बिनुको पछाडि एउटा कारण यो पनि हो । हरेक भुत्तानीमा ठेकेदारले आयोजना प्रमुखलाई भाग छुट्याएको हुन्छ । नब उसको दावी रकम सदर हुँदैन । ठेकेदारले आफ्नो खल्लीबाट आयोजना प्रमुखको भाग दिने होइन, त्यही आयोजनाबाटै असुल्ने हो । नब आयोजना प्रमुख बन्न लाखौरूपैयाँ मन्त्रीलाई खुवाएर किन मरिहत्ते गर्छन् ? अनि आयोजना निर्धारित लागत र समयमा पूरा नगरे पनि तिनै आयोजना प्रमुखको बढुवा भने केन्द्रमा भइरहन्छ । उसको कामको मूल्याङ्कन उसले बुभाउने घुस र कमिसनमा हुँदो रहेछ भन्ने बुझन सकिन्छ । अझ रमाइलो कुरा के हो भने आयोजनाको म्याद थप गर्दा ठेकेदारलाई दैनिक आउने क्लेम रकम र त्यसको भागशान्तिले आयोजनाको लागतलाई महाँगो तुल्याउन निकै मदत पुऱ्याइरहेको हुन्छ (अन्नपूर्ण पोस्ट, २०७० माघ १३) ।

अर्कोतर्फ, निजी क्षेत्रले पनि आयोजना निर्माण गर्ने क्रममा भ्रष्टाचार गर्छन् । अध्ययन गर्दा एक मेगाबाटको ११ करोड रूपैयाँ पर्ने आयोजना सम्पन्न हुँदा २१ करोडरूपैयाँ परेको देखाइन्छ । आयोजनाको कुल लागतमध्ये ७० प्रतिशत बैंकले लगानी गर्ने चलन छ । आयोजनाको लागत जति बढी देखाइयो त्यति नै बैंकको ऋणको अनुपात बढ्छ र त्यसबाट प्रवर्द्धकले अनिवार्य हाल्नुपर्ने शेयर र नाफा दुवै उठ्ने गर्छ । अनि कतिपय बैंकहरूले सञ्चालक समितिबाट ऋण अनुमोदन गराउँदा ठूलो रकम कमिसनस्वरूप प्राप्त हुने गर्छ । यही आकर्षक पक्ष रहेकै कारण जलविद्युत् आयोजनामा निजी क्षेत्रको भीड देखिन्छ । तर निर्माण गर्न सक्ने क्षमता सबैको छैन र पनि लाइसेन्स भने ओगटिरहेको हुन्छ ।

**

नाटक मिक्षांदेही

अशेष मल्ल

(मञ्च शून्य छ । युवकको प्रवेश । यसले गलामा क्यामेरा भिरेको छ । क्यामेराले केही दृश्य खिचेभै गर्दै दर्शकको सामु उभिन्छ ।)

युवक : (दर्शकतिर हेदै) म रोशन शर्मा । सात वर्षअधि अमेरिका गएको थिएँ, फिल्म मेकिडमा डिप्लोमा गरें । त्यहाँ सानोतिनो सिनेमा, डक्युमेन्ट्री बनाएँ । अब लाग्यो नेपाल जान्छु । नेपालमा हिमालहरू, संस्कृतिहरू र लोक बाजाहरूका बारेमा डक्युमेन्ट्री बनाउँछु । नेपालीहरूको बारेमा पनि फिल्म बनाउँछु र विश्वलाई नेपाल र नेपालीलाई चिनाउने कोसिस गर्दू । नेपाल कस्तो छ भनेर विश्वलाई देखाउने छु भनेर म नेपाल आइपुगें ।

पहिलो दिन जब म नेपाल फर्कदै थिएँ, म धेरै खुशी थिएँ । नेपालको आकाश भित्रिँदा हिमालका श्रृँखला देखेँ, म खुशीले जहाजभित्रै चिच्याउन पुगेँ । तर जब काठमाडौं एयरपोर्ट आर्लिएँ, अनि सुरु भयो मेरो कथा.... भन्सारको खानतलासी, कर्के आँखा अनि बाहिर ट्याक्सी चढेँ, ट्याक्सीलाई तिर्नु परेको मनपरी भाडा ।

(पसिना पुस्त्र)

कथा शुरु भएकै छैन । शुरुदेखि नै हैरानी हैरानी.....

जे होसु, नेपाल मेरो देश । मेरो दुःख-सुख गुज्जिएको देश । म काठमाडौंका बस्ती-बस्ती, टोल-टोल पुगेँ । मेरो क्यामेराले अनेक दृश्यहरू खिच्न थाले । अनि पुगेँ, जिल्ला-जिल्ला, गाउँ-गाउँ....। मैले नेपालका सुन्दर सुन्दर दृश्यहरू खिच्न चाहेको थिएँ, यहाँका हिमाल, संस्कृति, रहनसहन, के-के खिच्न आतुर मेरो क्यामेराले के-के खिच्यो खिच्यो.....जब शुरूमै पुगेँ त्यो ठाउँ.....र

(प्रकाश मधुरो हुँदै जान्छ । युवकको प्रस्थान । मञ्चको अर्को भागमा प्रकाश पर्छ । एउटा किसान देखिन्छ । त्यही बेला अर्को व्यक्तिको प्रवेश)

व्यक्ति : ए ! अर्काको खेतमा किन खन्दैछस् ? को होस् ताँ ?

किसान : के रे ? अर्काको खेत ? कसको खेत ? यो मेरो खेत हो । मेरो, मेरो पुर्खाले आर्जेको खेत...

व्यक्ति : तेरो खेत ? ... यो त मैले किनिसकैँ । ऊ त्यो छेउदेखि यो छेउसम्म मैले पच्चीस लाख तिरेर किनिसकैँ । लाज लाग्दैन मेरो खेत भन्न ?

किसान : के रे ? किनिसकें रे ? कोसँग किनिस् । यो त मेरो नाममा छ ।

व्यक्ति : (लालपुर्जा देखाउँदै) हेर यी मैले किनेको प्रमाण ।

किसान : यस्तो प्रमाणले कहाँ हुन्छ । मेरो पनि लालपुर्जा छ घरमा । मैले आफ्नो खेत कसैलाई बेचेकै छैन कसरी भयो तेरो खेत ?

व्यक्ति : (भस्किँदै) हाँ ? मलाई अर्काको खेत मिलायो कि क्या हो ? साँच्ची तेरै खेत हो त यो ?

किसान : मेरो नभए के तेरो हो त ?

व्यक्ति : लौ माच्यो । मेरो त्यतिका पैसा इब्यो ।

किसान : अर्काको खेत बेचन पाउँछ त्यसै ?

व्यक्ति : मलाई यही खेत देखाएको थियो । अझै मालका कर्मचारीहरू समेतले राप्रो छ भन्दै उकास्यो । तिनीहरू सबै मिलेर मलाई फसाएछ, म के गरुँ अब ? मेरो पच्चीस लाख कसरी फकर्जुँ ?

(व्यक्ति रुन थाल्छ, विक्षिप्त बन्छ ।)

(प्रकाश मधुरो । अर्कों कुनामा युवक देखापर्छ ।)

युवक : घूस । कर्मचारीले घूसकै भरमा एउटाको जग्गा अर्कोलाई बेच्यो । लालपुर्जा... (हाँस्छ) म नेपाली संस्कृति बुझ्न यो बस्ती जाँदै थिएँ मैले त यस्तो देखेँ । मेरो क्यामेराले त्यो दृश्य त कैद गयो तर क्यामेरा पनि रोएको महसुस गरेँ । अर्कों दिन फेरि एउटा कार्यालय पुगेँ, त्यहाँ देखेँ....

(कार्यालयको दृश्य । कार्यालयमा एउटा टेबुल छ र कर्मचारी निदाइरहेको छ । कार्यालयको ढोका बाहिर पियन छ । व्यक्ति क को प्रवेश । व्यक्ति क पियनलाई भित्र जान अनुमति माग्छ । पियन जान दिँदैन ।)

क : मलाई हाकिम साब भेट्नु छ ।

पियन : उहाँ व्यस्त हुनुहुन्छ, मिटिडमा हुनुहुन्छ ।

क : लगातार तीन दिन भइसक्यो । कहिले मिटिड, कहिले व्यस्त, कहिले हुनुहुन्न । म के गरुँ, यति एउटा फाइलमा साइन गराउन पनि हप्तौं लाग्छ ?

(पियन सांकेतिक भाषामा पैसा माग्छ । पैसा तिर म मिलाइदिन्छु भन्ने संकेत बुझिन्छ । केही क्षण दुबैमा विवाद भएको अभिनयात्मक संकेत । अन्त्यमा व्यक्ति क पियनलाई पैसा दिन्छ । व्यक्ति क लाई ढोका अद्य उभिन संकेत गर्दै, उसको फाइल लिएर हाकिमको कोठाभित्र पस्त । हाकिमलाई उठाउँछ । हाकिम शुरुमा रिसाएको अभिनय गर्दै तर पियन केही संकेत गर्दै अनि हाकिम फाइलमा

हस्ताक्षर गर्छ । केही क्षणमा बाहिर पर्खिरहेको व्यक्तिलाई उ फाइल दिन्छ ।)

(अन्यकार)

(पुनः क्रमशः प्रकाश छरिन्छ अर्कोतिर युवक क्यामेरा लिएर उभिएको देखिन्छ ।)

युवक : मेरा क्यामेराले अनेक अनेक तस्वीरहरू लिंदै थियो । यहाँका चाडपर्व, यहाँका रीतिरिवाज यहाँका पवित्र धर्म संस्कृत.... तर क्यामेराको आँखाले त अरू अरू नै कुराहरू खिच्न थाल्छ.....यसरी नै एकदिन....

(प्रकाश मधुरो । केही क्षणमा प्रकाशको वृत्त मञ्चको बीच भागमा पर्छ । एक एउटा व्यक्तिलाई प्रहरी बयान लिंदै छ ।)

प्रहरी : ल भन् तै होइनस् वन मास्ने ? कति काठ तस्करी गरिस् ? कति जडीबुटी तस्करी गरिस् ?

ख : गरै.... काठ तस्करी गरै.....तासँग के प्रमाण छ ?

प्रहरी : प्रमाण ? अझै प्रमाण खोज्छस् ?

(लद्दी देखाउँदै तस्तिन खोज्छ)

भन् तासँग अरू को को थिए ?

ख : थाहा छैन ।

प्रहरी : अरू थाहा छैन भन्छस् ? हामीले तालाई रंगेहात पक्रेका हाँ....भन् को को छन् तेरा मतियारहरू ?

ख : हेर पुलिस । तालाई राम्ररी थाहा छ, मेरो सम्बन्ध को कोसँग छ भन्ने ? तालाई राम्ररी थाहा छ मेरो माथि माथिका मानिसहरूसँग पहुँच छ भन्ने पनि तालाई थाहा छ । पार्टीका नेताहरू छन् मसँग.....

प्रहरी : ए ! सोर्सफोर्सको धाक लगाउँछस् ? कोचिदिउँ जेलमा ?

ख : तैले कोच्ने ? मलाई जेल हाल्न सक्छस् ? म तेरो सरुवा गर्दिउँ हुम्लामा ?

प्रहरी : धाक नलगा है...

ख : मैले चाहै भने एक फोनको भरमा तेरो सरुवा गर्न सक्छु ।

प्रहरी : तस्करी काठको तस्करी गर्ने, अनि अझ धाक लगाउने ? पख् तालाई.....

(प्रहरीको मोबाइलमा फोन आउँछ । प्रहरी फोन उठाउँछ ।

हजुर हजुर सलाम साप्.....हजुर.....अँ.....हो काठ तस्करी यहीं छ.....मैले त्यसलाई रंगेहात पक्रेको हो सर ।के ? के रे सर ?....अहिले छोड्नु रे ?....होइन सर, यल्ले हजारौं हजार काठहरू तस्करी गरेको

छ सर....हँ....हजुर ? हजुर....सरुवा ?खासुवा ?...हस्....सर....हुन्छ....सर.....अहिले छोडिदिन्छु सर ?....नेताहरू बाहिर गेटमा त्यसलाई पर्खेर बसेका छन् रे सर ?...हस् सर अहिले छोड्छु....सलाम् सर ।

(फोन गोजीमा राख्छु | विस्तारै उसले व्यक्तिको हतकडी खोल्छ ।)

प्रहरी : जानुस् हजुर ।

ख : (हाँस्टै)....आफ्नो घेराभन्दा माथि उठ्ने ?

(ख हाँस्टै जान्छ | प्रहरी हेरिरहन्छ ।)

(अन्थकार)

(प्रकाशको वृत्त युवकमा पर्छ ।)

युवक : मेरा क्यामेराभर नेपालका हिमालहरू होइन विकृति-विकृति र विकृतिहरू कैद हुन थालेका छन्...

(मञ्चको अर्को कुनामा एक वृद्ध लट्टी टेक्दै विस्तारै मञ्चको अग्रभागमा आउँछ ।

युवक : ऊ हेर्नेस् यी वृद्धा पुरुष..... गाउँमा यिनको आफ्नो भन्ने कोही छैन, ऊ एक्लो छ । सानो घर छ । सानो खेत छ तर कसले गर्ने खेती ? यिनको आम्दानी भनेको कोही छैन । यिनले सुनेको छ वृद्ध भत्ता पाइन्छ भन्ने ।

वृद्ध : खोई वृद्ध भत्ता ? मेरो नागरिकता छैन । मेरो नाममा वृद्ध भत्ता पनि छैन । मेरी बुढी मरेको पाँच वर्ष भइसक्यो । बुढीको नाममा भत्ता खाँदैछन् रे कसैले ? नागरिकता नभई भत्ता नपाउने रे ? मेरो एक टुक्रा जग्गा थियो । त्यो पनि धूस खाएर अर्काकै नाममा पारिसकेछन् । अब कोही छैन मसंग । अब त बाँचन पनि मन लाग्दैन । मरुँ ? मर्न पनि सक्तिन । के ईश्वर मलाई यसरी कर्ति तड्पाइरहन्छौ ?

मेरो एउटा छोरो थियो । गाउँमा कोही काम थिएन । विदेश जान्छु, पैसा कमाएर आउँछु भनेर शहर पस्यो । घरमा भएका सुनका गर-गहना बेचेर दलाललाई दिएछ, दलालले विदेश त पठायो तर बेइमानी गरेछन् । उता त्यसको विजोग उल्टै पुलिसले पक्रेर जेल लगेछ । खोई मेरो बाँचेको कोही पत्तो छैन....।

अब म कसको सहारामा बाँचू ? अन्नपानी कोही छैन । कमाइ कोही छैन । कहाँ जाउँ र कसलाई दुःख बेसाउँ ?

(वृद्ध रुँदै प्रस्थान)

युवक : मेरो क्यामेराले के के चाहिँ खिच्दै जाने हो । ? कहाँ प्राकृतिक सुन्दरता खिच्न हिँडेको भयहाँ दृश्यहरू पो खिच्न पुऱ्यो मेरो क्यामेरा....

के-के खिचूँ म ? चारैतिरको खबर, चारैतिरको चिच्याहट....

ऊ....

(टेलिभिजनमा समाचार प्रसारण भइरहेको छ ।)

टेलिभिजनः सडक निर्माणको एक महिना नपुग्दै पिच भत्कियो । ठेकेदार, नेता र इन्जिनियरको मिलिमतोमा भ्रष्टाचार.....

भ्रष्टाचार ! भ्रष्टाचार ! भ्रष्टाचार !

पुल उद्घाटनकै रात भत्कियो ।

भ्रष्टाचार !

घूस । घूस । घूस । लाइसेन्स प्रकरणमा घूस ।

शिक्षा प्रणालीमा घूस । नियुक्तिमा घूस ।

युवक : बन्द गर टेलिभिजन ।

(केही क्षण मञ्चमा पूर्ण अन्धकार । शून्य एकदमै शून्य । क्रमशः चारैतिरबाट आवाज, चित्कार आउँछ ।)

चित्कारः भोक । भोक । भोग ।

बाढी । पहिरो । मृत्यु ।

महामारी । रोगको व्याप्ति । अशान्ति । मृत्यु ।

(बच्चा र महिलाहरूको अर्तनाद सुनिन्छ । चारैतिर कोलाहल सुनिन्छ । केही क्षण पुन शून्य । अनि मञ्चको एक छेउमा प्रकाशको वृत्त पर्छ । युवक क्यामेरा लिएर उभिएको छ ।)

युवक : के के चाहिँ खिचूँ यो क्यामेराले ? ऊ त्यो दृश्य खिचूँ ?

(अर्को कुनामा नेता र केही व्यक्तिहरू छन् ।)

व्यक्ति ग : नेताज्यू यसपालिको पूलको ठेकका त मलाई दिनुपर्छ ।

नेता : भइहाल्छ नि ?

व्यक्ति ग : हजुरलाई पच्चीस प्रतिशत कमिसन त छँदैछ नित हजुर ।

(सबै हाँस्छन् । सबैले रक्सीको गिलास लिएर चिर्यस् गरेको अभिनय गर्दैन् ।)

सबै : (हाँस्दै) चियर्स ।

(फेरी अन्धकार । प्रकाश फैलिंदा मञ्चको बीच भागमा एक जना गरिब चरित्र फाटेको

लुगा, फाटेको टोपीमा देखिन्छ । निरिह छ ऊ । उसलाई चारैतिर काला लुगा लगाएकाहरूले चिथोर्न खोज्छन् । गरीब चरित्र चिच्याउँदै, रुँदै सहारा मागिरहेको देखिन्छ ।)

काला चरित्रहरू :

- १ : ताँ मर । तैले मर्नुपर्छ । भ्रष्टाचारको दलदलमा फस्दै तैले मर्नुपर्छ ।
- २ : तैले मर्नुपर्छ शोषण चापले थिचिएर
- ३ : तैले मर्नुपर्छ घुसको पहाडले चेपिएर
- सबै : ताँ मर....मर....मर....
- ४ : होइन यो मर्नु हुँदैन । यो मत्यो भने कसलाई देखाएर अन्तरीष्ट्रय सहयोग माग्ने ? कसलाई देखाएर भ्रष्टाचार गरिरहने ? कसलाई देखाएर हामी सम्पन्न भइरहने । आइज तैले बाँच्नुपर्छ ।

(गरीब चरित्रलाई यिसादै दर्शकतिर ढोच्याउँछ ।)

(अरू काला चरित्रहरू पनि उसको पछिपछि लाग्दै जान्छन् ।)

सबै : भिक्षादेही.....भिक्षादेही.....

(अन्थकार)

(केही क्षणमा प्रकाश फैलिन्छ । युवक दर्शकको सामु उभिन्छ र निराश हुँदै दर्शकलाई हेठूँ ।)

युवक : म अमेरिकाबाट नेपालको सुन्दर चित्र खिचेर सारा विश्वलाई नेपालको चिनारी दिने उद्देश्यले आएको एउटा नेपाली विद्यार्थी । जब मैले मेरो क्यामेरा हिमाल, मधेस, पहाड, भरना, यहाँका सुन्दर सुन्दर दृश्यहरू खिच्न लागें,

तर...

तर

तर...

तर मेरो क्यामेराले त यस्ता दृश्यहरू पो देख्न थाल्यो । भयो, भयो, भयो अब मलाई अरू दृश्य खिच्नू छैन.... (मौन । केही क्षणपछि ।)

भन्नूस् तपाईंहरू नै म अब कुन फिल्म बनाऊँ ? नेपालका सुन्दर प्रकृति, यहाँका कलाकृति, यहाँका परम्परा, संस्कृतिको चित्र खिचेर फिल्म बनाऊँ कि यी भ्रष्टहरूको अनुहार खिच्चूँ ? म विश्वलाई नेपालको कुन तस्वीर देखाऊँ ? कुन ? कुन ? कुन ?

(युवक चिच्याउँदै थचक्क बस्छ ।)

(पूर्ण अन्थकार)

**

गजल

लक्ष्मी निरौला

कस्ले भन्छ आँखा मात्र हेर्नलाई बन्या,
म त भन्छु दृष्टिहरू फेर्नलाई बन्या ।

कुशासनले घाँटी थिच्दा सुशासन बोकी
सिहदरवार मुट्ठीहरूले घेर्नलाई बन्या ।

रामनाम लेखिएका पिताम्बर आजै
भ्रष्टाचारी लासहरू बेर्नलाई बन्या ।

काला रात बोकी बोकी मातिएको घाम
चाँदनीको घेरा भित्र सेर्नलाई बन्या ।

अखिलयार गर्जी उठ्दा लक्ष्मी तिम्रा मेरा
गजलका शेरहरू केर्नलाई बन्या ।

**

ଘୂସ ଖାଏ ମୈଲେ ଯର୍ତ୍ତୋ ଭ୍ୟୋ ଏଲେ

୨୯ ସୁଦାମା ଚାପାଗାଇଁ

ଜିନ୍ଦଗୀ ଯୋ ହାଁସୋ ଥିଯୋ ଆଜ ହାଁସୌ ଛୈନ
ରୋଝିଦିଉଁ ଭନେ ପନି ଆଜ ଆଁସୁ ଛୈନ ।
ମରେ ତୁଲ୍ୟ ଭ୍ୟୋ ଜୀବନ ସୋଚନ ସକ୍ର୍ୟା ଛୈନ
ମନକୋ ଭାରୀ ବିସାଉନେ ଠାଉଁ ମୈଲେ ପାଇନ ॥

ବତ୍ତିଭୈ ଉଜ୍ୟାଳୋ ଖୋଜ୍ଦା ଖାଲୀ ଲାଗଛ
ଅଧ୍ୟାରୋ ଯୋ ଜୀବନ ଜୀଉନ ମରେ ତୁଲ୍ୟ ଲାଗଛ ।
କୈୟୌ ପଟକ କୋଲ୍ଟେ ଫେରେ ଆଫୈଲାଈ ଥାହା ଛୈନ
ବାଁଚୁ ଭନେ କାଳୋ ଅନୁହାର ମରୁ ଭନେ କାଳ ଛୈନ ॥

ଜିନ୍ଦଗୀ ତ ସାଗର ଭନ୍ଥେ ଚୁରେ ଭେଲ ଭ୍ୟୋ
ଖୁସିମା ନୈ ରମ୍ଭୁ ଭନ୍ଥେ ଯାତ୍ରା ଟୁଙ୍ଗୀ ଗଯୋ ।
ସୋଚ ମେରୋ ଠୁଲୈ ଥିଯୋ କେ କେ ଭ୍ୟୋ ଥାହା ଛୈନ
ଜିନ୍ଦଗୀ ଯୋ ହାଁସୋ ଥିଯୋ ମରୁ ଭନେ କାଳ ଛୈନ ॥

ଜତା ପନି ଘୁସ ଖାଏ ପହିଲେ
ମନ ଜଲ୍ଛ ଭତଭତୀ ଅହିଲେ ।
ମୈଲେ କେ ଗରୁ କାଳ ପନି କତା ଗଏଣ
ଅବ ମ କେ ଗରି ମରୁ ॥

ମୁଖ ଦେଖାଉନ ଲାଗ୍ୟା ଛ ସରମ
ଭାଗ୍ୟମାନୀ ଠାନ୍ୟା ଥିଏଁ, ଅଭାଗୀ ରୈଛ କରମ ।
ତ୍ୟସୈଲେ ସାଥୀ, କର୍ମ ଗର୍ଭୀ ସ୍ଵଚ୍ଛ ମନଲେ
ଆଖିରିମା ପୋଲ୍ଛ ମନ, ଘୁସ ଖାଏକୋ ଧନଲେ ॥

**

अखितयार दिवसको उपलक्ष्यमा भ्रष्टाचार र सुशासन
सम्बन्धमा उच्च माध्यमिकस्तरीय लेख तथा कविता
प्रतियोगितामा प्रथम, द्वितीय र तृतीय भएका रचनाहरू

मलाई सुरक्षित आकाश चाहिन्छ

एलिसा तिमिल्सना

‘अचेलभरि नर्क खाली छ किनकि सबै पापीहरू पृथ्वीतिरै भरेका छन्।’ अझ्गेजी साहित्यका महान् नाटककार विलियम सेक्सपियरको यस भनाइले संसारमा पापीहरूको सङ्ख्या बढ्दै गएको तर्फ सङ्केत गरेको छ। संसारमा हुने धेरै पापहरूमध्ये भ्रष्टाचार पनि एक हो। ‘भ्रष्ट’ र ‘आचर’ को मेलबाट ‘भ्रष्टाचार’ शब्दको उत्पत्ति भएको छ जसले ‘बिग्रेको’ वा ‘पतीत आचरण’ भन्ने अर्थ दिन्छ। साथै यसले दृष्टित व्यवहार र धूसखोरीलाई पनि बुझाउँछ। यतिमात्र नभई कुनै पद या दायित्वमा रहेको व्यक्तिले अनुचित ढङ्गबाट आर्थिक हिनामिना गर्नुलाई पनि भ्रष्टाचार भन्न सकिन्छ। स्थान, समय र परिवेश अनुसार भ्रष्टाचारको अर्थ र परिभाषामा शाब्दिक अन्तर भए पनि सारमा भ्रष्टाचार भनेको मानवीय आचरणमा क्षयीकरण हुनु हो। नैतिकतामा ह्वास आउनु हो। भ्रष्टाचार घाउ, खटिरो र पिलो भन्दा पनि पीडादायी हुन्छ। यसले मानवीय संस्कृति र सभ्यतामाथि धावा बोल्छ। सामाजिक मूल्य र मान्यतामाथि प्रहार गर्छ। सिङ्गो राष्ट्रलाई नै जीर्ण, जर्जर र रुग्ण बनाइदिन्छ। त्यसले भ्रष्टाचार कुनै पनि राष्ट्रको रोग मात्रै होइन महारोग नै हो। भ्रष्टाचार गर्न पनि पद, पहुँच या शक्तिको आवश्यकता पर्दछ। अर्थात अखिलयारी प्राप्त व्यक्तिले मात्र अखिलयारको दुरुपयोग गर्न सक्छ। कुनै व्यक्तिलाई प्राप्त अखिलयारीको दुरुपयोग नहोस् भनेर संसारका विभिन्न देशले विभिन्न व्यवस्था गरेका हुन्छन्। कतिपय मुलुकले ‘ओम्बुडस्म्यान’ को अवधारणालाई मूर्तरूप दिन शक्तिसम्पन्न निकायको व्यवस्था गरेका हुन्छन्।

म सानो छाँदा हजुरबाले ऋग्वेदका कुराहरू सुनाउनुहुन्थ्यो। उहाँले भन्नुभएका धेरै कुरामध्ये एउटा कुरा म सधैं सम्भारहन्छु ‘इदम् नान ममम्’ अर्थात यहाँ मेरो केही पनि छैन। यसको मूल मर्म भन्नु नै अरूका लागि पनि बाँचेर हेर भन्नु हो। अहिलेका दृश्यहरू भने फरक छन्। समाज, जनता र देशलाई जतिसुकै असर पुगोस् म आफू बाँच्न पाए पुगिहाल्यो। म आफूले मोजमज्जा र आनन्द गर्न पाए पुगिहाल्यो। अभ तागत हुनेले आफूले मात्र खाएर भएन। छोरानातिदेखि लिएर सात पुस्तासम्लाई पुग्ने गरी धन थुपार्ने अघोषित प्रतियोगिता नै सुरु भइसकेको छ। यस्तो बेलामा डा. विश्वनाथ प्रेमको भनाइ सापटी लिनु सान्दर्भिक ठहर्छ-

‘पाएर शक्ति सन्ता गर्दैन जो कुकर्म
आफूलै सरी अरुको जो बुझ्छ भित्री मर्म
सञ्चेतना जगाई यो देश माथि लाने

* नेपाल प्रहरी उ.मा.आ. वि. साँगा, काम्रे, कक्षा : १२।

आशा र उन्नतिको दृष्टि दिएर जाने
 म त्यही नया भविष्यको दीज रोपिखेछु
 यो देशमा मएउटा मानिस खोजिरहेछु ।'

सत्ता र शक्तिको उन्मादमा लागेर कुकर्मा रम्ने संसारका ठूला-ठूला तानाशाहहरूको पतन भएको छ । राम्रो र नराम्रोको हिसाब किताब इतिहासले राख्छ नै । नेपालमा पनि राम्रो र नराम्रोको हिसाब इतिहासले राख्ने गरेको छ । भुटमुटले दुईदिन मोजमज्जा गर्न सकिएला तर जनतालाई सधैं ढाँटन सकिन्न । कानुनको आँखामा सधैं छारो हाल्न सकिन्न ।

हातमा अखित्यारी लिने व्यक्तिले जब आफ्नो अखित्यारको दुरुपयोग गर्दै तब समाज विनाशको बाटोमा अग्रसर हुन्छ । फलस्वरूप भ्रष्टाचार रोक्नका लागि मुलुकले आफ्नो तर्फबाट केही पहल गरेको हुन्छ । नेपालको सन्दर्भमा अखित्यार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले भ्रष्टाचारमाथि हस्तक्षेप र खबरदारी गर्दै आएको छ । नेपाल अधिराज्यको संविधान २०६३ को भाग ११ धारा ११९, १२० र १२१ मा अखित्यार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको व्यवस्था गरिएको छ । अखित्यार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन २०४८, अखित्यार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग नियमावली २०५९ र भ्रष्टाचार निवारण ऐन २०५९ को परिधिभित्र रही अदुअले आफ्नो काम, कर्तव्य र अधिकारको निर्वाह गर्दै आएको छ । भ्रष्टाचारका भ्वाँडहरू टाल्न या भ्रष्टाचारलाई पूर्णरूपमा रोक्न अखित्यार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले आफ्नो सक्रियता बढाएको छ । फलस्वरूप अखित्यार नेपाली जनताको आशाको किरण बन्न सफल भएको छ । घुस्याहा, भ्रष्ट र ठगहरूलाई तह लगाउने कार्यमा हालका पछिल्ला वर्षहरूमा थालिएका कामहरूको यत्रत्र मुक्तकण्ठले प्रशंसा भइरहेको छ । सार्वजनिक पद धारण गरेको व्यक्तिले भ्रष्टाचार गरेमा कानुनबमोजिम अनुसन्धान र तहकिकात गर्ने, अनुचित कार्य गरिएको पाइएमा सचेत गराउने र विभागीय कारबाही गर्ने वा आवश्यक देखिएमा मुद्दा दायर गर्ने गराउने कार्य अखित्यार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको काम, कर्तव्य र अधिकारको संक्षिप्त स्वरूप हो । भ्रष्टाचार हुने ६० प्रतिशत क्षेत्रचाहिँ अखित्यारको दायरा बाहिर पर्दै रहेछ । मलाई के लाग्छ भने अखित्यारलाई यसरी सीमित गरिए लोकतान्त्रिक मूल्य र मान्यता अनुसार भ्रष्टाचारमा शून्य सहनशीलता कायम गराउन मुस्किल पर्ने हुन्छ । तसर्थ विश्वव्यापी रूपमा प्रचलित 'ओम्बुडस्म्यान' को धारणालाई मूर्तरूप दिई नेपाली जनतालाई सुख, शान्ति र समृद्धिको सास फेर्ने वातावरणको सिर्जना गराउन अखित्यारलाई फराकिलो र बलियो बनाउनु नै पहिलो सर्त हुन आउँछ ।

ट्रान्सपरेन्सी इन्टरनेशनलका अध्यक्ष होसे उगाज (Jose Ugaz) ले भनेका छन्- 'नेता तथा उच्च पदस्थ अधिकारीद्वारा व्यक्तिगत लाभका लागि शक्ति तथा स्रोतको दुरुपयोग हुँदा आर्थिक वृद्धि तथा भ्रष्टाचार रोक्ने प्रयासहरू फितला हुँदै गएका छन् ।' यस सन्दर्भमा 'ठूलालाई चैन, सानालाई ऐन' भन्ने नेपाली उखान चरितार्थ हुन आउँछ । 'अखित्यारले साना माछा मात्रै समायो ठूला माछालाई छोएन' भन्ने जनगुनासो पनि सुन्ने गरिन्छ । आफ्नो क्षेत्राधिकार भन्दा बाहिर गएर अखित्यारले

कसरी कारबाही गर्न सकछ ? तसर्थ अखित्यारलाई बलियो बनाउन यसको क्षेत्राधिकार अभिवृद्धि नै सबैभन्दा उत्तम उपाय हुन सकछ । नत्र कवि शिरोमणि लेखनाथ पौड्यालले सङ्केत गर्न खोजको भावले हामीलाई कहित्यै छोड्ने छैन-

‘बडले जो गच्छो काम हुन्छ त्यो सर्वसम्मत
छैन शड्करको नडगा मण्डते भेष निन्दित’

अब अखित्यारले हजारौं ठूलाबडाको सम्पत्तिलाई पनि छानविनको दायरामा ल्याउने समाचार बाहिर आएपछि आम नागरिकमा अखित्यारप्रतिको सम्मानभाव चुलिन थालेको छ ।

विगतका केही वर्षहरूमा राजनीतिको दुष्क्रले हामीलाई नराम्ररी थिल्थिलाउँदै आएको छ । राजनीतिको कालो छायाले अदुअआको सफेद मुख्यमण्डलमा पनि धब्बा पोन्ने दुष्प्रयास गरेको थियो । लामो सङ्घर्ष र कसरतपछि अदुअआले पाएको नयाँ नेतृत्व र कार्यशैलीको परिणाम स्वरूप यसले विस्तारै नयाँ गति र उचाइ लिन थालेको छ । यो तीतो यथार्थ हो कि आज राज्य संयन्त्रका प्रत्येक अड्ग-अड्गमा भ्रष्टाचार मौलाउँदै गएको छ । तल्लो निकायको गाविसको बडादेखि माथिल्लो निकायको मन्त्रालयसम्म भ्रष्ट र तिनको छाया मडारिन थालेको छ । आज हाम्रा कानहरू अनेक प्रकारका पीडादायी समाचार सुन्न अभिशप्त छन् । जस्तो कि ज्ञानको ज्योति बाल्ने प्रतिज्ञा गरेर शिक्षण पेशामा हेलिएको शिक्षकको प्रमाणपत्र नक्कली भेटिन्छ । कालोपत्रे भएर भर्खर सञ्चालनमा आएको सडक एक हप्तामा उपिन्छ । उद्घाटन भएको एक सातामा भवनको छानो चुहिन्छ । बन्दाबन्दैको पुल हावाले उडाउँछ । हप्तौदेखि रोकिएको फाइल अधि बढाउँदा कारिन्दा नगदसहित पकाउ पर्छ । कलेज सञ्चालक प्रश्नपत्र लिक गर्छ । बेरुजु र रकमान्तरले प्रश्न याउँछ । दाल,चामल,पेट्रोल र तेलमा मिसावट भेटिन्छ । कृत्रिम अभाव चुलिन्छ । भोलामा खोला बोकेर ठालु निर्धक्क हिँड्छ । कर्मचारीको मिलेमतोमा सुधो नागरिक रातारात घरवारविहीन हुन्छ । सरकारी जग्गा मिनेटभरमा दलालको सम्पत्ति बन्छ । हरेक ठेक्कापट्टा र निर्माणमा ‘डन’ वाद र ‘धन’ वादको विजय हुन्छ । जब नवीनताको कल्पना गर्ने मेरो दिमागमा यस्ता समाचारस्त्रले निर्मम प्रहार गर्दैन् तब म जनताको एकमात्र भरोसा अखित्यार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगलाई सम्भन्न पुग्छु । अनि मेरो अन्तर आत्माले पुकारा गर्छ ‘अखित्यार तिमी पछि हट्नुहुन्न, तिमीलाई साथ र समर्थन प्रदान गर्न सच्चा नेपाली जनता हरदम तयार छ ।

आज विद्यालय र विश्वविद्यालय बेरोजगार उत्पादन गर्ने कारखाना सावित हुँदैछन् । वर्षमा ५ लाखको हाराहारीमा नेपालीले देश छोड्दै छन् । सरदर दिनको दुईवटाको दरले काठको बाकसमा बन्द भएर नेपालीको लास भित्रिहेको छ । किसानले समयमा बीउमल पाउँदैनन् । कलकारखाना धमाथम बन्द हुँदैछन् । राम्रा राम्रा योजना बन्धन् तर कार्यान्वयन हुँदैनन् । कागजमा काम हुन्छ तर यथार्थ भने अर्कै हुन्छ । जागिरमा ‘राम्रा’ ले होइन ‘हाम्रा’ ले प्रश्न याउँछ । सहरमा सुन तस्करहरू सल्ललाइरहेको बेलामा दुर्गम गाउँहरू भने नुन नपाएर अलिनो बाँचिरहेका हुन्छन् । समयमा पाठ्यपुस्तक नपाएर

दुर्गम गाउँका नानीहरू पढ्ने अधिकारबाट बच्चत हुन्छन् । गाउँले जनता कहिले सिटामोल नपाएर, कहिले भाडापखाला लागेर त कहिले सुत्केरी व्यथा लागेर अकालमा मर्छन् । कमिसनखोरी, घूसखोरी र भ्रष्टाचारका कारणले यस्तै दुर्दिनहरू देख्न नेपाली जनता बाध्य भएका छन् । म किटानका साथ भन्न सक्छु - यस्तो अवस्थाबाट उन्मुक्ति दिन सक्ने एकमात्र भरपर्दो निकाय 'अखितयार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग' हो ।

महात्मा गान्धीले भनेका थिए- 'म मेरो दिमागमा कुनै पनि भ्रष्टाचारीका फोहोरी पाइला पर्न दिन्न ।' साँच्चै हो राज्यलाई फोहोरी र दुर्गन्धित पार्ने प्रमुख तत्व भ्रष्टाचार नै हो । भ्रष्टाचारलाई निर्मूल पार्न सबैभन्दा महत्वपूर्ण कुरा नयाँ सोच, समझ र आँट भएका नेतृत्व वर्गको जस्तरत पर्छ । नेता भन्दा पनि 'राजनेता' ले मात्रै निःस्वार्थ भएर भ्रष्टाचार विरोधी अभियानमा लाग्न सक्छ । अर्को कुरा लोकतन्त्रमा राज्यको सार्वभौमसत्ता जनताको हातमा हुन्छ । भ्रष्ट, फटाहा, ठग र कुरौटेहरूलाई जनताले चुनावमा हराएर तह लगाउन सक्छन् । तसर्थ जनता सचेत भएमा भ्रष्टाचारको आधा समस्या आफै समाधान भएर जान्छ । 'मेरो सम्पत्तिमा मेरो अधिकार छ त्यसैले म घूस दिन्न' भन्ने भावना प्रत्येक नागरिकमा हुनु जरुरी छ । साथै यो देश मेरो पनि हो र यहाँ हुने विकास निर्माणका कार्यमा मेरो पनि चासो छ भनेर जनताले खबरदारी गर्ने हो भने पनि समाज स्वच्छ बन्न सक्छ ।

हामी नेपालीहरू साइकल नीति (Bicycling Policy) मा विश्वास गछौं अर्थात आफूभन्दा कमजोर र तलकालाई दबाउछौं र माथितिर भुक्छौं । हाम्रो प्रशासन, राजनीति, सामाजिक व्यवहार जताततै व्याप्त छ यो रोग । धन कमाउने मानिसलाई ठूलो मानिस मान्ने सामाजिक मनोविज्ञानमा बाँचिरहेका छौं हामी । ठूलो घर बनाउने, गाडी चढ्ने, जग्गा जमिन जोड्ने, राम्रो लगाउन सक्ने अनि रोब, रबाफ, धाक, धक्कु देखाउन सक्नेलाई ठूलो मान्छे मान्छौं हामी । समाजले भ्रष्टको धनलाई जबसम्म तिरस्कार गर्दैन तबसम्म भ्रष्टाचारीहरूलाई प्रेरणा मिलिरहन्छ ।

प्रत्येक वर्ष डिसेम्बर ९ लाई भ्रष्टाचार विरुद्धको दिवस (Anti Corruption Day) का रूपमा मनाइन्छ । 'भ्रष्टाचारको चक्र तोडौं' (Break the corruption Chain) नाराका साथमा यस वर्ष पनि भ्रष्टाचार विरुद्धको दिवस पूरा भएको छ । दिवसहरू त प्रत्येक वर्ष आउँछन् जान्छन् । हामीले भ्रष्टाचार हटाउन कति प्रगति गर्याँ भन्ने प्रश्न अहम् बन्छ । ट्रान्सपरेन्सी इन्टरनेसनलको तथ्याङ्कले देखाउँछ कि हामी भन् भ्रष्टाचारको दलदलमा फस्टै गएका छौं । हाम्रो अवस्था विश्वमा १२६ नम्बरमा छ । 'एकलो बृहस्पति भुट्टा' भनेभै अखितयारको एकलो प्रयासले मात्रै समाज सदाचार युक्त बन्न सक्दैन । २१ औं शताब्दीमा राजनीति नै समाजको मियो हो । राजनीतिक इच्छाशक्ति बिना समाजले काँचुली फेर्न सक्दैन । राजनीतिको साथ र समर्थन मिलेमा मात्र अखितयारले भ्रष्टाचारको ज्वरो कम गर्न सक्छ । नेपाल विश्वको शिर सगरमाथाको देश हो । संसारलाई शील, स्वभाव, आचरण र शान्तिको मन्त्र सिकाउने बुद्धलाई नेपाल आमाले नै जन्म दिएकी हुन् । बुद्धका पञ्चशीलका सिद्धान्तले मानव जीवनमा कायापलट ल्याउन सक्छन् । साथै नेपाल धार्मिक आस्था बोकेको देश हो । मन्दिरै मन्दिर अनि देउतै देउता भएको देश हो । हामी यस्तो पवित्र देशमा जन्मिरहेका छौं तर भ्रष्टाचारले हाम्रो चिनारीलाई अपवित्र पारिरहेको छ । हाम्रो पूर्वीय दर्शनले भन्छ- 'हामी संसारमा खालि हात आयौं, खालि

हात जान्छौं ।' तब हामी किन नेपाल आमाको बदनाम हुने काम गरिरहेका छौं ? अब संसारमा नेपाल भ्रष्टहरूको देश भनेर चिनियो भने स्वाभिमानी नेपालीका लागि त्यो भन्दा दुर्भाग्यपूर्ण कुरा अरू के हुन सक्छ ? देशको माया नगर्नेले कसैको पनि माया गर्दैन अनि देशको मतलब नगर्नेले कसैको पनि मतलब गर्दैन । यस्तो बेलामा स्वर्गीय गोपाल योज्जनको भाव स्मरण गर्न मन लाग्छ-

नेपाली नेपालको माया छ कि छैन
धैरै खेल्यौ नेपालको तिमी छातीमाथि
तिमो छातीमाथि पनि नेपाल छ कि छैन ?

मुलुकमा भ्रष्टाचार बढ्नुका अनेक कारण छन् । केवल राजनीति र प्रशासनलाई दोष दिएर मात्र हामी उम्कन सक्दैनौं । हाम्रा सांस्कृतिक र सामजिक व्यवहारले पनि हामीलाई भ्रष्ट बनाइरहेका छन् । विवाह, व्रतवन्ध, चाडपर्व आदि गरिबका लागि गलपासो भएका छन् भने धनीका लागि धन उडाउने माध्यम । लुटको धन फुपूको श्राद्ध भनेमै एकथरी मानिसहरू मनलागी तरिकाले पैसा उडाइरहेका छन् । आफ्नो समाजमा वस्ने मानिसहरूले अकुत सम्पत्ति कसरी कमाए ? हैसियत भन्दा बाहिरको गरगहना, घर, सम्पत्ति, गाडी आदि जोड्ने पैसा कताबाट आयो ? समाजले पनि सामूहिक रूपमा औला ठड्याउनु जरुरी छ । हाम्रो धर्म संस्कृतिले आवश्यकताभन्दा बढी धन श्रुपार्नुलाई पाप कर्म मानेको छ । अब यो पापलाई निमिट्यान्न पार्ने काममा अखिल्यारलाई सबैले सधाउनु पर्छ ।

मलाई मेरो देशको औंधी माया लाग्छ । म यही देशको माटोमा आफ्ना सपनाहरू रोप्न चाहन्छु । म यहीं आफ्नो भविष्य सुरक्षित देख्न चाहन्छु । सांस्कृतिक, भौगोलिक र जातीय विविधताले मेरो देश सजिएको छ । विविधता नै मेरो देशको शक्ति हो । यहाँको प्राकृतिक विविधता देखेर विश्व चकित हुन्छ । यो फूल जस्तो मेरो देशलाई भ्रष्टाचाररूपी भाइरसले भताभुड्ग पार्न लागेको छ । यस भाइरसलाई स्क्यान गर्न सशक्त एन्टी भाइरसका रूपमा अखिल्यार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले कार्य गर्न सकोस् भन्ने मेरो कामना छ । म प्रार्थना गर्दू इबोला र क्यान्सरभन्दा पनि खराब यो भ्रष्टाचारलाई निर्मूल पारी नेपाल आमालाई बचाउने कर्ममा अखिल्यारलाई सबै नेपालीको साथ र समर्थन मिलिरहने छ । फेरि एकचोटि म डा. विश्वनाथ प्रेमलाई सम्भन चाहन्छु-

आमा यदि नबाचे कस्को पियार पिउने ?
कुन काख्यमा रमाउने कस्का निमित्त जिउने ?

हो कविताले भने जस्तै भ्रष्टाचारले आमालाई बाँचन दिँदैन । मेरो प्रमुख चाहना के हो भने, मलाई स्वर्गको माटो जस्तै पवित्र नेपाल आमाको काख चाहिन्छ । भ्रष्टाचार रहित सुरक्षित आकाश चाहिन्छ ।

**

भ्रष्टाचार

॥ अर्पण रिमाल*॥

सन्दर्भ एवं परिचय

भ्रष्ट र आचार मिलेर बनेको शब्द हो भ्रष्टाचार। भ्रष्टाचार सदाचारको विपरीत शब्द हो। मानव सभ्यतासँगै कलंकको रूपमा फैलिएको छ भ्रष्टाचार। संसारमा यस्ता मुलुक छैनन, जहाँ थेरै वा थोरै भ्रष्टाचारको संजाल नफैलिएको होस्। डेनमार्क, नर्वे, आइसल्याड, स्वीट्जरल्याण्ड आदि अति कम भ्रष्टाचार हुने राष्ट्रहरू हुन् भने हाइटी, नाइजेरिया, उत्तरकोरिया जस्ता मुलुकहरू अति थेरै भ्रष्टाचार हुने मुलुकमा पर्दछन्। हात्रो देश नेपाल पनि विश्वका अति भ्रष्टाचार हुने एक तिहाइ मुलुकहरूमा पर्दछ। भ्रष्ट देशहरूको सूचीमा सन् २००८ मा १२१ औं, सन् २००९ मा १४३ औं, सन् २०१० मा १४६ औं र सन् २०१४ मा १५७ राष्ट्रमध्ये १२६ औं स्थानमा रहेको छ हात्रो देश नेपाल। भ्रष्टाचार र अखित्यारको दुरुपयोगको नियन्त्रण सुशासनको पहिलो शर्त हो। सार्वजनिक पद धारण गरेका पदाधिकारीलाई जनताप्रति उत्तरदायी बनाउने र उनीहरूका क्रियाकलाप जनताको हितमा लगाउन सचेतकका रूपमा कार्य गर्ने संस्थाको राज्यलाई जरुरी पर्दछ। सार्वजनिक क्षेत्रमा अनुशासन र पारदर्शिता कायम गरी जवाफदेहिता, उत्तरदायित्व र कानुनी शासनको प्रवर्द्धनबिना मुलुकको विकास सम्भव छैन। सार्वजनिक पद धारण गरेका व्यक्तिहरूबाट हुनसक्ने अखित्यारको दुरुपयोग गर्ने व्यक्तिको प्रभावबाट मुक्त रही स्वतन्त्र, निष्पक्ष र प्रभावकारी रूपमा कार्य गर्न नेपालमा अखित्यार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगलाई संवैधानिक निकायको रूपमा राखिएको हो। यो अवधारणा स्क्याण्डेभियन मुलुकहरूबाट प्रारम्भ गरिएको हो। बेलायतमा Parliamentry commissioner, रुस र पूर्वी युरोपमा Procecuter General, भारतमा लोकपाल, नेपालमा अखित्यार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग रहेको छ। यस्तो संस्थाले स्वीडेनमा कारबाही गर्न निर्देशन गर्छ भने नेपाल अखित्यार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले सिफारिस मात्र गर्ने कार्य गर्दछ।

सार्वजनिक पदमा बहाल रहेका व्यक्तिले जानीजानी मनसायपूर्वक दृश्य वा अदृश्य स्वार्थ पूर्तिका लागि आफूलाई प्राप्त अधिकारको दुरुपयोग गरी फाइदा लिनु भ्रष्टाचार हो। भ्रष्टाचार अदृश्य विषय हो। यो स्वेत अपराध हो। यसले सार्वजनिक नैतिकता, सार्वजनिक विश्वास र संस्थागत अनुशासनलाई धराशायी बनाउँछ। भ्रष्टाचार समाजको रोग हो, सरकारी संयन्त्रको धमिरा हो, सभ्य नागरिकका लागि प्रदूषण हो। त्यसको अन्त्य नगरी गरिबी निवारण असम्भव छ। यो बहुपक्षीय प्रभाव भएको आर्थिक सामाजिक अपराध हो। यसले राजनीतिलाई बेकम्मा, समाजलाई विचलित र अर्थतन्त्र धराशायी पार्दछ। भ्रष्टाचारलाई सरकारी अपराध हो भन्ने गरिन्छ तर यसको विगविगी

* मोर्गन इ.उ.मा.वि., काठमाडौं, कक्षा : १२।

निजी, गैरसरकारी क्षेत्रमा पनि उत्तिकै जरा गाडेको पाइन्छ । भ्रष्टाचारको प्रविधिलाई चारवटा रूपबाट हेर्न सकिन्छ जस्तो :

- घूसखोरी
- सरकारी सम्पत्ति हिनामिना
- दुराशयपूर्ण नीति
- नातागोता

कस्तो बिडम्बना अनि कति लज्जास्पद ! हाप्रो देशमा गरिब जनता पसिना बगाइरहेछन्, तर अपसोच ! पसिनाको मूल्य भ्रष्टाचारीहरू खाइरहेछन् । अवसरका भोका युवाशक्ति नातावाद र कृपावादले ग्रस्त छन् । आज देशको अवस्था दयनीय बन्दै गइरहेको छ । जनताले सोचे अनुरूपको अमनचयन छाउन सकेको छैन । हरेक विकासका काममा भ्रष्टाचार बाधक बनेको छ । वर्तमान स्थितिमा कुनै पनि पेसामा संलग्न भएका जनता भ्रष्टाचारीहरूका पन्जाबाट सुरक्षित हुन सकेका छैनन् । किसानदेखि लिएर विद्यार्थीसम्मका जनता पीडित छन् । दुर्गम क्षेत्रका जनता गरिबीको पराकाष्ट भोग्न बाध्य छन् । डोल्पाबासी अलिनु खान बाध्य छन् । दाचुर्लाबासीसँग अक्षेता लगाउने चामल छैन, जाजरकोटका जनता दुई रूपैयाँको जीवनजल नपाएर जीवन गुमाइरहेछन् । अर्कोतिर करोडौं अनियमितता र भ्रष्टाचार भएकोसुनिन्छ त्यस्तो स्थितिमा भ्रष्टाचारीको विरुद्धमा सरकार र सम्बन्धित पक्ष मात्र नभएर, हरेक तह र तप्काका जनता उठ्नुपर्छ । र भ्रष्टाचारको जरैदेखि उन्मूलन गर्नुपर्छ ।

कर्णालीका कुनाकुनामा असिम भोक छ ।

कोसीको प्रत्येक बगरहरूमा कैयन् शोक छ ।

सोच त, देश खाने भ्रष्ट धमिरहरू ।

तिमीहरू, एक कर्मठ किसानको गास खाइरहेछ,

दाचुर्लाबासीको बास खाइरहेछौ

निदोर्ष विद्यार्थीको झन लुटिरहेछौ

आहूनै देशको स्वाभिमान लुटिरहेछौ ॥

भ्रष्टाचारले देश जनता र सरकारलाई ध्वस्त बनाइदिन्छ । वर्तमान अवस्थामा नेपाल जस्ता अन्य विकास उन्मुख राष्ट्रहरूको विकासको बाधक बनेको छ, भ्रष्टाचार । एकातिर जनता भोको पेट सुत्न बाध्य छन् भने अर्कोतिर सार्वजनिक पदाधिकारीहरू दिन दुई गुना रात चौगुना धनी भइरहेका छन् । एउटै देशको जनताको आर्थिक स्थितिमा अन्तर लेराउने कारक भ्रष्टचार हो, यसका आर्थिक, सामाजिक, राजनैतिक तथा प्रशासनिकदेखि लिएर अन्य थुप्रै कारणहरू रहेका छन् ।

भ्रष्टाचारका कारणहरू

क. आर्थिक कारण :

- मानिसमा धनप्रति मोह बढ्दै जानु ।
- आयआर्जनले जीविकोपार्जन कठिन हुनु र गरिबीका कारण चोर बाटो समाउँदै जानु ।
- थोरै लगानी र समयमै छिटै धनी हुने चाहनाले गाँज्दै लैजानु ।
- सरकारी निगरानी कमजोर हुनु ।

ख. सामाजिक सांस्कृतिक कारण :

- सामाजिक रीतिरिवाज बढी तडकभडकजन्य भएको ।
- समाज भ्रष्टाचारको मूकदर्शक देखिएको साथै जनचेतनाको अभाव भएको ।
- समाजले सम्पत्तिको स्रोतलाई भन्दा स्वरूपलाई महत्व दिएको ।
- धार्मिक तथा नैतिक मूल्यमा ह्लास देखिएको ।
- सामाजिक प्रतिष्ठा आर्थिक पद्धतिसँग गाँसिएको ।
- कर्तव्यनिष्ठ र इमान्दारको तुलनामा भ्रष्टाचारी बढी सम्मानित हुने गरेको ।

ग. राजनैतिक कारण :

- राजनैतिक नेतृत्व भ्रष्टाचारमा संलग्न रहेको पाइएको छ ।
- राजनैतिक दलको आयव्यय पारदर्शी हुन सकेको छैन ।
- महालेखापरीक्षक, अखित्यार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगका प्रमुख आयुक्त र आयुक्तहरूको पदपूर्तिमा ढिलासुस्ती र राजनैतिक हस्तक्षेप देखिएकाले ।
- Policy corruption का कारण स्वार्थ प्रेरित नीति बनेका छन् र प्रतिबद्धताको कमी रहेको छ ।

घ. प्रशासनिक कारण :

- सरकारी कार्य पारदर्शी हुन सकेको छैन ।
- सार्वजनिक निकायका पदाधिकारीको सम्पत्ति विवरण अद्यावधिक हुन सकेको छैन ।
- कानुनको प्रभावकारी कार्यान्वयन हुन सकेको छैन । जिम्मेवारी पन्छाउने, जवाफदेही नहुने अवस्था देखिएको छ ।
- प्रक्रिया उन्मुख प्रणालीले गर्दा भ्रष्टाचार बढेको छ ।
- उच्चस्तरीय पदाधिकारीको अनैतिक साँठगाँठ, गठजोक गरेर भ्रष्टाचार हुने गरेको छ ।

- सरकारी अनुगमन, मूल्यांकन एवं निरीक्षण कमजोर देखिएको छ ।
- सरकारी निकायबीच समन्वयको कमी देखिएको छ ।

ड. कमजोर संस्थागत व्यवस्था :

- राज्यको निगरानी निकायमा पदाधिकारी नियुक्त गर्दा दलीय भागवण्डा हुनेगरेको छ ।
- यस्ता निकायमा कर्मचारी सरुवा गर्ने काम सरकारकै नियन्त्रणमा रहेको छ ।
- अनुसन्धान तथा मूल्यमा आधारित नहुँदा भ्रष्टाचारी संरक्षित देखिएका छन् ।
- भ्रष्टाचार सम्बन्धी मुद्दाको कमजोर संचालनले विशेष अदालतमा दायर भएका मुद्दा धेरै असफल भएको पाइएको छ ।
- विशेष अदालतमा पनि एउटै प्रकृतिका मुद्दामा फरक फरक ढंगले फैसला हुने गरेको छ ।

च. उच्चतम प्रविधिको अभाव :

- राजनीतिज्ञ एवं प्रशासकको कार्य सम्पादनमा यस्तो प्रविधि प्रयोग नभएकै कारणले पनि नेपालमा भ्रष्टाचार मौलाएको छ ।

छ. अन्य कारणहरू :

- समाज भ्रष्टाचारको मूकदर्शक भएकाले ।
- कानुन जोडेर भ्रष्टाचार हुने भएकाले ।
- नैतिक शिक्षाको कमीका कारण भ्रष्टाचार विरुद्धका गतिविधि तिव्रहुन सकेको छैन ।
- सरकार र नागरिक समाजको बीचमा समन्वय नभएकोले ।
- दण्डहीनताको संस्कृतिलाई मलजल भएकाले ।
- निजी क्षेत्रमा हुने Cartelling, Syndicate र कालोबजारी जस्ता कारणले ।
- भ्रष्टाचारका मुद्दामा कमजोर र अनिष्पक्ष हदम्याद एवं फैसला हुनेगरेको छ ।
- विभिन्न कालखण्डमा गठन भएको भ्रष्टाचार जाँचबुझ आयोगले बुभाएको प्रतिवेदनका पानाहरू कुनैपनि सरकारले पल्टाउने आँट नगरेकोले ।

भ्रष्टाचार व्यावसायिक क्षेत्रको दशा हो, राजनैतिक आस्थिरता र अशान्तिको कारक हो । देश विकासको बाधक हो । मूलतः भ्रष्टाचार पैसा उठाउने ठाउँ, खर्च गर्ने ठाउँ र सेवा Delivery हुने ठाउँमा हुने भए तापनि यसको प्रभाव देशको हरेक पाटोमा हुने गर्दछ । भ्रष्टाचारले गरिबलाई भनै गरिब र धनीलाई भनै धनी बनाउनुको साथै देशलाई कड्गाल बनाउँछ । भ्रष्टाचारले निम्न असरहरू निम्त्याउँछ ।

भ्रष्टाचारबाट परेको असर

- प्रजातन्त्र र सुशासन कमजोर भएको छ ।
- ग्रोत र साधनको दुरुपयोग बढेको छ ।
- प्रशासनिक मूल्यमान्यता गिर्दो अवस्थामा रहेको छ ।
- अस्थिरता र अशान्ति बढ्दो रूपमा रहेको छ ।
- समाजमा प्रचुरताको बीच निर्धनता देखिएको छ ।
- विकासका कार्यमा हाता र लगानीकर्ताको उत्सुकता घट्दै गएको छ ।
- राजनीतिक धर्म छाडी कर्मचारी कर्मछाडा हुँदै गएको, कानुनी शासन एवं राष्ट्रको छवि गिर्दो रूपमा रहेको छ ।
- दण्डहीनताले प्रश्नय पायको छ ।
- आर्थिक सामाजिक विकृति र शोषण बढ्दो रूपमा रहेको छ ।

भ्रष्टाचार नियन्त्रणका प्रयासहरू :

क. नीतिगत प्रयासहरू :

- नेपालमा अन्तरिम संविधान, २०६३ ले अखित्यार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगलाई संवैधानिक रूपमा मान्यता दिएको ।
- अखित्यार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन २०४८, नियमावली २०५९, कार्यविधि २०६३ जस्ता कानुनी आधार रहेका छन् ।
- भ्रष्टाचार विरुद्ध समिति सम्बन्धी कार्यविधि २०६३ ।
- स्थानीय ऐन, २०४८ ले पनि भ्रष्टाचार नियन्त्रणमा सहाएको छ ।
- न्याय परिषद ऐन, २०४८ ले थुप्रै पाटो समेटेको छ ।
- निजामती सेवा ऐन, २०४९ तथा नियमावली २०५० ले पनि भ्रष्टाचार नियन्त्रण गर्ने विषयमा स्पष्ट पारेको छ ।
- प्रहरी ऐन २०१२, सैनिक ऐन २०६३, खरिद ऐन २०६३ सक्रिय रहेका छन् ।
- भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ भ्रष्टाचार नियन्त्रणको कोशेदुङ्गा नै मानिन्छ ।
- विशेष अदालत ऐन, २०५९ पनि भ्रष्टाचार नियन्त्रणको महत्वपूर्ण कदम हो ।

ख. संस्थागत प्रयासहरू :

- अखित्यार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग, राष्ट्रिय सतर्कता केन्द्र, विशेष अदालत, सम्पत्ति शुद्धीकरण विभाग, राजस्व अनुसन्धान विभाग, राजस्व न्यायिकरण आदिजस्ता निकायहरू भ्रष्टाचार नियन्त्रण कार्यमा संलग्न छन् ।

- अखित्यार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगका फोकस प्वाइन्टहरू, नेपाल सरकारका केन्द्रीय निकायहरूले पनि प्रत्यक्ष परोक्ष रूपमा उक्त कार्यमा सहयोग पुऱ्याएका छन् ।
- प्रशासनिक अदालत, क्षेत्रीय प्रशासक, प्रमुख जिल्ला अधिकारी, सरकारी वकिल, न्याय परिषद्, महालेखा परीक्षक, सार्वजनिक लेखा समिति, स्थानीय समन्वय समिति जस्ता संस्थाहरूले यस अभियानमा सघाउँदै आएका छन् ।

हरेक देशको समुन्नत उन्नति तथा प्रगतिका लागि भ्रष्टाचार निमिट्यान्न पार्न जरुरत हुन्छ । राष्ट्रको ग्रोत र साधनको सही रूपमा भरपुर उपयोग हुन र सार्वजनिक संघसंस्थामा अनुचित कार्यको अन्त्य गर्न भ्रष्टाचारको नियन्त्रण अपरिहार्य छ । दण्डहीनताको अन्त्य गर्दै विकासको कार्यमा अग्रसर रहेर देशमा शान्ति अमनचयन स्थापित गर्न भ्रष्टाचारको अन्त्य गरिनुपर्छ जसका लागि निम्न उपायहरू रहेका छन् ।

भ्रष्टाचार नियन्त्रणका उपायहरू :

क. निरोधात्मक उपायहरू :

- विद्यालयस्तरीय पाठ्यक्रममा भ्रष्टाचार विरोधी विषयवस्तु समावेश गर्ने ।
- आधुनिक विज्ञानका उपकरणको भ्रष्टाचार विरुद्ध उपयोग गर्ने ।
- सम्पत्ति विवरण अनुगमन व्यवस्थालाई प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्ने ।
- विभिन्न आवश्यक ठाउँमा निगरानी संयन्त्र सशक्त पार्ने ।
- दबाव समूह मार्फत नियन्त्रण गर्ने ।
- नेतृत्व वर्गबाट उदाहरण प्रस्तुत भए अभ नैतिकता कायम गराउन महत पुऱ्छ ।
- भ्रष्टाचार प्रमाणित व्यक्तिको नामावली प्रकाशन गर्ने ।
- नैतिक शिक्षाको प्रचार प्रसार व्यापक गर्ने ।
- सरकारी काम कारबाही पारदर्शी र अनुगमन योग्य बनाउने ।
- दण्ड पुरष्कार व्यवस्था कडाइका साथ कार्यान्वयन गर्ने ।
- भ्रष्टाचारका विषयमा कानुनले नसमेटेका क्षेत्र निजी क्षेत्रलाई समेट्ने ।
- भ्रष्टलाई सामाजिक बहिष्कार गर्ने, भ्रष्टाचारका मुद्दामा माफी मिनाहा दिन बन्द गर्ने ।
- कर्मचारीलाई मुख्य सूचीका आधारमा तलब भत्ता दिई अनुशासित कार्य गर्न प्रेरित गर्ने ।
- Policy corruption रोक्ने ।
- सामाजिक क्षेत्रमा भ्रष्टाचार विरोधी कार्य गर्ने ।

ख. उपचारात्मक उपाय :

- अखित्यार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगमा जहाँसुकैबाट उजुर गर्न सक्ने तर सनाखत उजुरी नपर्ने प्रावधान राख्ने ।
- भ्रष्टाचार नियन्त्रण गर्ने संस्थागत संयन्त्रमा सुविधा सम्पन्न र प्रभावकारी तुल्याउने ।
- भौतिक निरीक्षण र लेखा परीक्षणबाट अनियमितता देखिएमा कारबाही गर्ने ।
- सानातिना भ्रष्टाचार पनि नछोड्ने ।
- सम्पत्ति विवरण अद्यावधिक गर्ने ।
- भ्रष्टाचार अभियोगीलाई अनुसन्धान र गिरफ्तार गर्न पर्याप्त अधिकार दिने ।
- फरार व्यक्तिलाई कारबाही गर्ने, कालो सूचीमा राख्ने, सामाजिक बहिस्कार गर्ने, विद्युतीय सञ्चार मार्फत जानकारी गराउने ।
- पर्याप्त कानुन निर्माण गर्ने ।
- सामाजिक डर पैदा गर्ने वातावरण बनाउने ।
- Risk factor बढाउनुपर्ने र पारदर्शिता जवाफदेहिताको विकास गर्नुपर्ने ।
- Merit based भर्ना र Efficiency test बाट बढुवा गर्ने ।

भ्रष्टाचार नियन्त्रण कार्यमा नेपालमा अखित्यार दुरुपयोग आयोगको दण्डात्मक, निरोधात्मक र प्रवर्द्धनात्मक उपायहरू :

अखित्यार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ बाट जन्मिएको अखित्यार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग नेपालको भ्रष्टाचार नियन्त्रण गर्ने संवैधानिक अंग हो । नियमावली २०५९, अ.दु.अ.आ.कार्यविधि २०६३, आचारसंहिता २०६५ मा अभ्यासरत छ यो संस्था । उच्चतम विज्ञान र प्रविधिका साथै पर्याप्त साधन स्रोतको अभाव, पर्याप्त कानुनी प्रावधानको अभाव, राजनैतिक हस्तक्षेप, स्वायत्तताको अभाव जस्ता बाधाहरूको कारणले जहाँ पुगिसक्नुपर्थ्यो पुग्न सकिरहेको अवस्था छैन ।

नेपाल जस्तो डरलागदो भ्रष्टाचारको तथ्यांक भएको मुलुकमा अखित्यारले अपनाउनुपर्ने उपायहरू निम्नअनुसार देखिन्छन् :

क. दण्डात्मक उपाय :

- उजुरी सुन्ने ।
- अनुसन्धान गर्ने ।
- ध्यानाकर्षण गराउने ।

- अभियोजन गर्ने ।
- विभागीय करबाही गर्ने ।
- सचेत गराउने ।
- असुलउपर गर्ने ।
- दुष्परिणम सच्याउन आदेश दिने ।
- भ्रष्टाचार उपर शून्य सहनशीलताको नीति लिने ।

ख. निरोधात्मक उपाय :

- प्रक्रिया एवं कार्यीविधि सरल र ग्राहकमुखी तुल्याउन निर्देशन दिने ।
- आचारसंहिता लागू गरी लागूगर्न लगाउने ।
- निरीक्षण र अनुगमन गर्ने ।
- स्थानीय निकाय अधिकार सम्पन्न बनाउन निर्देशन दिने ।
- नियन्त्रणात्मक भूमिका हुनेलाई भ्रष्टाचार विरुद्ध सजग गराउने ।
- नियमित सार्वजनिक सुनुवाइ गर्ने ।
- गुनासो सुन्ने प्रणाली व्यवस्थित गर्ने ।
- नागरिक बडापत्रलाई कार्यान्वयन गर्ने गराउने ।
- पारदर्शिता अवलम्बन गराउने ।

ग. प्रवर्द्धनात्मक उपाय :

- भ्रष्टाचार विरुद्ध प्रचारप्रसार गर्ने ।
- सामुदायिक शिक्षा, सचेतना कार्यक्रम गर्ने ।
- अन्तरक्रिया, गोष्ठी सञ्चालन गर्ने ।
- भ्रष्टाचार विरुद्ध स्थानीय समन्वय समिति गठन गर्ने ।
- Media बाट प्रचार प्रसार गराउने ।
- भ्रष्टाचार विरोधी संस्था, नागरिक समाज जस्ता गैरसरकारी संघ संगठन एवं निकायसँग सहकार्य गर्ने ।

निष्कर्ष

भ्रष्टाचार मानव सभ्यताको कलंक हो, सरकारी संयन्त्रको धमिरा हो, विकासको तगारो हो, प्रजातन्त्र र सुशासनको अवरोध हो । नैतिकता, निष्ठा, इमानदारिता, उत्तरदायित्व र पारदर्शिताको स्खलन

हो । सामाजिक अपराध र सबैखाले अर्थम्भन्दा पनि निकृष्ट कर्म हो । यसको नियन्त्रण बिना देश विकासको कल्पना मात्र पनि गर्न सकिदैन त्यसैले भ्रष्टाचार सरकार, जनता कर्मचारी नागरिक समाज सबैको समस्याको विषय हो । सरकारको एकलो प्रयासले मात्र भ्रष्टाचार निर्मूल हुन नसक्ने तथ्य स्पष्ट छ । अतः यसको नियन्त्रण गर्ने दायित्व राष्ट्रप्रति जिम्मेवार सबैको हो । राजनैतिक नेतृत्व प्रमुख राजनीतिक दलका उच्च नेता, उच्चपदस्थ कर्मचारी, नागरिक समाज र निजी क्षेत्र समेतको आचरण, अनुशासन, चेतना र प्रयत्नबाट यस अभियानलाई गति प्रदान गर्न सकिन्छ ।

अन्ततः वषौदेखि भ्रष्टाचार नियन्त्रणका कुराहरू उठ्दै आए तापनि यो पूर्णरूपमा निर्मूल हुन सकेको छैन । सम्पूर्ण देशबासीले ध्यान नदिने हो भने यसले विकराल अवस्था निम्त्याउनेछ । भ्रष्टाचार रोकनका लागि सम्पूर्ण जनता एकजुट हुन आवश्यक छ । भ्रष्टाचारीहरूको विरुद्धमा आवाज नउठाउने र आफ्नै समाजमा भ्रष्टहरूलाई संरक्षित राख्ने हाम्रो बानीलेनै भ्रष्टाचारीलाई प्रोत्साहन मिलेको हो । गाउँको भुप्रो विद्यालयदेखि लिएर, सहरका विश्वविद्यालय नै किन नहोस् ? सानो सरकारी कार्यालयदेखि लिएर, सिंहदरबारसम्म जहाँ जहाँ भ्रष्ट कपूतहरू देखिन्थन् त्यहाँ नतमस्तक रहने होइन, खुलेर विरोध गर्न सक्नुपर्छ । विरोधको आवाज हरेक कुना कन्दराबाट गुन्जनुपर्छ, कर्णालीका गाउँगाउँबाट गुन्जनुपर्छ, कोसीका भुप्राहरूबाट गुन्जनुपर्छ, सहरका गल्ली-गल्लीबाट गुन्जनुपर्छ तबमात्र त्यस्तो दिन आउने छ जब वीर नेपालीले छाती फुलाएर गर्व गर्दै भन्न सक्नेछन् नेपाल भ्रष्टाचारमुक्त राष्ट्र हो ।

“ घूस लिन्या र दिन्या दुवै देशका शत्रु हुन् ”

धन्यवाद !

**

भ्रष्टाचार- एक विस्तारित रोग

अनिशा दाहाल*

विषय प्रवेशः

समाज र राष्ट्रबाट लिखित वा अलिखित रूपमा प्रतिपादन गरिएको नीति, नियम, आचरण र नैतिकता विपरीत आफ्नो पद, प्रतिष्ठा योग्यता एवम् अधिकारको दुरुपयोग गरी गलत ढंगबाट आफू लाभान्वित हुने प्रक्रियालाई भ्रष्टाचार भनिन्छ । उदाहरणका लागि मालपोत कार्यालयका कर्मचारीले घूस खानु बैंकबाट कर्जा स्वीकृत गर्दा कमिसन खानु, सरकारी बजेट भोले विद्यालयले भवाम्म पार्नु र सरकारी संस्थानमा अनावश्यक कर्मचारी भर्ना गर्नु सबै भ्रष्टचारका नमुना हुन् । नेपालमा पनि भ्रष्टाचारका यी विविध रूपहरू देखिएका छन् ।

प्रभावः

जसरी ढल मिसिएको पानीले सर्वत्र नकारात्मक असर मात्र गर्दछ, त्यसैगरी भ्रष्टाचारले राष्ट्रिय जीवनका सबै अंगमा विषाक्त असर पार्दछ । भ्रष्टाचारले गर्दा राजनीतिमा अपराधीले आश्रय पाउने, देश विकासका लागि चाहिने बजेटको दुरुपयोग हुने, राजस्व चुहावट बढ्ने र सत्ताको दुरुपयोग हुने प्रवृत्ति बढ्दछ । ठूलालाई चैन र सानालाई ऐन पनि भ्रष्टाचारको परिणाम हो । जसले जातीय भिन्नता समेत कायम गर्दछ । समाजमा धनी र गरिबबीच खाडल फराकिलो हुने, विकासको गति सुस्त हुने, शिक्षाको गुणस्तर खस्कने, बेरोजगारी समस्या चुलिने, सरकारको उपस्थिति कमजोर हुने र आर्थिक असमानता बढेर सामाजिक तनाव विस्तार हुने प्रवृत्ति पनि भ्रष्टाचारका नतिजा हुन् । यतिमात्र नभएर भ्रष्टाचारले सामाजिक अपराध सिर्जना भएको पाइन्छ जस्तैः हिजोआज मानव तस्कर, चेलीबेटी बेचबिखन, देहव्यापार, गैरकानुनी हतियारको बिगबिगी र बैंकिङ क्षेत्रमा ठूलाठूला फ्रड भएका छन् । यी पनि भ्रष्टाचारकै प्रभाव हुन् । बढ्दो भ्रष्टाचारले कानुनहीनता र दण्डहीनता मौलाएर मुलुकमा नैतिक, सामाजिक, मानविक, सांस्कृतिक, राजनीतिक, प्रशासनिक, आर्थिक, आत्मीय र भावनात्मक पक्षहरूको विछ्न्न भई मुलुक असफल राष्ट्र हुन्छ । वीरगञ्जको सिरिया खोलाको पानीमा औद्योगिक क्षेत्रको रसायन मिसिएको र त्यो पानी खान, लुगाधुन मात्र अयोग्य भएको छैन, त्यस पानीमा कुनै जीवको अस्तित्व पनि छैन । त्यो पानी पशुपंक्तीले पनि खाँदैनन् । त्यो असफल खोलाको नमुना हो भने भ्रष्टाचारले ग्रस्त मुलुक, असफल राष्ट्रको उदाहरण हो ।

नेपालको सन्दर्भः

पृथ्वीनारायण शाह, भक्ति थापा, कालु पाँडे जस्ता सपुतको रगत पसिनाबाट सीमारेखा फेरिएको अनि बुद्ध र जनकजस्ता शान्तिका अग्रदूतहरूले स्पर्श सिंगारिएको हाम्रो देश नेपाल पनि भ्रष्टाचारको

* नेपाल प्रहरी उ.मा.वि, साँगा, काम्रे, कक्षा : १२ ।

विषाक्त प्रभावबाट मुक्त छैन । राणाकाल, पञ्चायतकाल, प्रजातान्त्रिक काल र लोकतान्त्रिक काल गरी प्रत्येक कालखण्डमा भ्रष्टाचारको दुर्गम्य भन्न-भन्न बढौ गएको छ ।

सांसदहरूले भित्र्याएको पजेरो संस्कृति, चाइना साउथ एयरलाइन्स प्रकरण, लाउडा जहाज प्रकरण र माओवादी शिविर व्यवस्थापनमा भएको आर्थिक अपचलन समकालीन नेपालका भ्रष्टाचारको चर्चित सन्दर्भहरू हुन् । 'लहरो तान्दा पहरो गर्जन्छ" भनेमै भ्रष्टाचारका यी प्रत्येक सन्दर्भ राजनीतिक तहमा ठोक्किन पुगेको देखिन्छ । वरिष्ठ राजनीतिज्ञहरूको क्रियाकलाप पनि त्यस्तै छ । राजनीतिक अस्थिरताको कारण पनि भ्रष्टाचार हो ।

पछिल्लो समय चमेलिया जलविद्युत आयोजनाको 'भेरिएसन' स्वीकृत गर्दा रु.२ अर्ब ५५ करोड भ्रष्टाचार भएको समाचार मिडियामा आएको छ । यी त केही प्रतिनिधि घटना मात्र हुन् । ट्रान्सपरेन्सी इन्टरनेसनलका अनुसार नेपालमा भ्रष्टाचारको मात्रा गहिरिंदै गएको छ । सन् २०१४ मा ट्रान्सपरेन्सी इन्टरनेसनले गरेको सर्वेक्षणले नेपालमा भ्रष्टाचार मौलाउँदै गएको तथ्य निकालेको छ । यस संस्थाले १७५ देशमा गरेको अध्ययन अनुसार नेपाल भ्रष्ट मुलुकहरूको १२६ औं स्थानमा रहेको छ । यसले १०० पूर्णाङ्कमा २९ अड्क मात्र प्राप्त गरेको छ । गत वर्ष नेपाल ११६ औं स्थानमा रहेको थियो । अर्को शब्दमा भन्नुपर्दा नेपाली माटोमा वीरता, राष्ट्रप्रेम, मानवीयता, सामाजिकता र सुकमोल नैतिकताको ठाउँमा भ्रष्टाचारको सिनो छरिएको छ र यत्र, तत्र, सर्वत्र भ्रष्टाचारका विषाक्त कीटाणुहरू सल्वलाइरहेका छन् । नगरपालिकाबाट नागरिकताको सिफारिस गराउनेदेखि लिएर सरकारलाई कर दाखिला गर्दासम्म घूस दिनुपर्ने भएको पाइन्छ । वैदेशिक रोजगारका म्यानपावर कम्पनीदेखि भन्सार कार्यालयसम्म भ्रष्टाचारको उपस्थिति छ । सडक नियन्त्रण कार्यकर्ता (ट्राफिक) देखि लिएर धनले सम्पन्न देशका ठूला विशिष्ट राजनीतिज्ञहरू, सबैलाई भ्रष्टाचारको हावाले छोएको हुन्छ । हिजो चप्पल लगाएर राजनीति गर्नेहरू आज अरबौंका मालिक भएकाछन् । मासिक १८ हजार तलब खाने राजस्वको सुब्बा करोडौं खेलाएर हिँडछ । जापान सरकारले अनुदानमा बनाइदिएको तीनकुने-सूर्यीविनायकको छ लेन सडक चार वर्ष हुँदासम्म सुकुमारी दुलहीजस्तै चिटिक्क छ तर हामी नेपालीले १८ औं सार्कसम्मेलनताका बनाएको माइतीवर-तीनकुने सडक खण्डले एउटा वर्षयाम पनि थेग्न सकेन । किनकि जापानी हृदयमा इमान्दारिता, परिश्रम र नैतिकताको सुकिला किरणहरू छन् भने हामी नेपालीहरूमा छलछाम, इमान्दारिताको कमी र भ्रष्टचारका लहराहरू फिजिएका छन् । त्यसैले हिजोआज नेपालको राष्ट्रिय जीवनका अविरल रूपमा भ्रष्टाचारको दुर्गम्य भन्न-भन्न, व्यापक रूपमा फैलिंदै गएको छ ।

"हातका मैला सुनका थैला के गर्नु धनले, साग र सिस्नु खाएको बेस आनन्दी मनले" महाकवि लक्ष्मीप्रसाद देवकोटाको प्रख्यात जीवन धारण हामी सबैको लागि निकै प्रभावकारी छ । अहिलेसम्मको सन्दर्भमा हेर्ने हो भने भ्रष्टाचार धनको लालच र लोभमा गरिएको पाइन्छ । यसको कारण पैसा नै

सर्वश्रेष्ठ हो भन्ने धारणा हो । त्यसैले अनुचित कार्यमा संलग्न भएर आफू लाभान्वित हुनेहरूको संख्या पनि बढ्दो छ । यसरी भ्रष्टाचार गर्दै हिंडनेहरू देशका ठूला अपराधी हुन् । त्यसका साथै भ्रष्टाचारीको अनुचित कार्यमा सहायता गरे उनीहरूलाई उक्साएर घूस दिनेहरू पनि अभ ठूला अपराधी हुन् ।

कारणः

भ्रष्टाचारले निरन्तर समाज, राष्ट्र र आम नागरिकलाई अधोगतितिर धकेल्छ । तैपनि नेपाल र विश्वका अन्य थुप्रै मुलुक भ्रष्टाचारको दलदलमा भासिँदै गढरहेका छन् । यसको पछाडि व्यक्तिगत स्वार्थ, मानवीय लोभ र लालचीपन, उपभोक्तावादी संस्कृति, नैतिकताको अभाव, दण्डहीनता, कमजोर कानुनी व्यवस्था, नातावाद कृपावाद, सुशासनको अभाव, न्यूनता र मानिसमा देखिएको निहित अपराध, मनोवृत्ति, प्रमुख कारणको रूपमा रहेकाछन् । कमजोर सरकार राजनीतिमा अपराधीको पकड, संक्रमणकाल खस्कंदो सामाजिक नैतिकता, कानुनहरूको फितलो कार्यान्वयन र नियोजित विदेशी चलखेल पनि नेपालमा भ्रष्टाचारका थप कारणहरू हुन् । कमजोर शैक्षिक स्तर, भ्रष्टाचारीलाई सम्मान दिने सामाजिक मनोविज्ञान, नागरिक समाजको निष्कृयता र पैसा नै सबैथोक हो भन्ने गलत बुभाई पनि भ्रष्टाचारका थप कारणहरू हुन् ।

जसरी सानो आगोको भिन्नकोले सारा वन नष्ट पार्न सक्छ । त्यसैगरी हामीबीच हुने सानो वा सामान्य क्रियाकलाप पनि ठूलो विषयको कारण बन्न सक्छ । हो, भ्रष्टाचारका कति कारण हामी बीचमा पनि हुन सक्छन् । हामीमा भएको कपट, लालच, स्वार्थ, नैतिकताको कमी, लापरबाही र हाम्रो दृष्टिकोण नै हामी आम नेपालीको कमजोरी हो । उदाहरण हेर्ने हो भने, हामी कैयौँले देखेकै होला सानासाना नानीबाबुलाई काम लगाउनु पन्यो भने, चकलेट, खेलौना दिएर फकाउने चलन छ । अभ कति अभिभावकहरूले आफ्नै छोरा-छोरी सामु उनीहरूकै पढाइको निमित्त लोभ-लालच देखाउने गर्दछन् । यस्ता क्रियाकलाप हाम्रो व्यक्तिगत जीवनमा घटिरहेको देखन सकिन्छ । यो पनि एक किसिमको भ्रष्टाचार नै हो । त्यसो भए भ्रष्टाचारी कसलाई भन्ने त ?

समाधानः

प्रत्येक समस्याले आफूसँग समाधान पनि लिएर आएको हुन्छ भन्ने रूसोको भनाइलाई सम्भावना नेपालमा पनि भ्रष्टाचारलाई न्यून गर्न सकिने सम्भावना रहेको देखिन्छ । हालका दिनमा सक्रिय रहेको अखिलयार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग, नेपाल प्रहरीको केन्द्रीय अनुसन्धान ब्युरो र मिडियाले यसप्रति कडा प्रहार गरिरहेका छन् । भ्रष्टाचारलाई कम गर्न एकातिर सदाचार, नैतिकता र इमान्दारिता जस्ता मानवीय गुणहरूको विकास गर्नु जरुरी छ । त्यसैगरी अकोर्तिर भ्रष्टाचारीहरूलाई

सर्वस्वहरण सहित कठोर कारावासको सजाय हुनुपर्दछ । नातागोता, नातावाद-कृपावादलाई बढारेर, कानुनको नजरमा हरेकलाई समान व्यवहार गर्ने हो भने थोरै मात्रामा भएपनि भ्रष्टाचारलाई शिथिल पार्न सकिन्छ । त्यसैगरी अखित्यार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग, नेपाल प्रहरी र भ्रष्टाचार विरुद्धका सामाजिक उत्थानका निमित्त उठेका अन्य निकायहरूको क्षमता वृद्धि गर्दै नैतिक र आध्यात्मिक चेतना विस्तार गर्दै जान सके भ्रष्टाचारलाई हटाउन सहयोग पुगदछ । भ्रष्टाचार सम्बन्धी सही सूचना दिने व्यक्तिलाई पुरस्कृत गर्ने, चीनमा जस्तै भ्रष्टाचारीलाई मृत्यु दण्ड दिने र भ्रष्ट व्यक्तिलाई सामाजिक बहिस्कार गर्ने प्रचलन शुरु गर्न सके यसलाई घटाउन सकिन्छ । कमजोर सरकार र कमजोर नियम-दण्डको कारण भ्रष्टाचार र भ्रष्टाचारी बढ़ै गएकाले कडा सरकारको कडा नियम-अनुशासन लागू गर्न सक्नुपर्छ । त्यसैगरी हरेक कर्मचारी र देशका आम देखि लिएर विशिष्ट व्यक्तिमाख नियमको कार्यान्वयन हुनुको साथै सबैमा डर, लाज र भर हुनु जरुरी छ । यसका साथै कर्मचारीलाई जीवनयापन गर्न पुग्ने तलब, भत्ताको साथै शैक्षिक चेतनास्तर उकास्न सरकार, समुदाय र नागरिक समाज क्रियाशील हुनु आवश्यक छ ।

मुहान सफा नभई पानी सङ्गो हुँदैन भनेभैं राजनैतिक तहमा ढृढ इच्छाशक्ति, उच्च मनोबल र गाढा राष्ट्रप्रेम नभई भ्रष्टाचार न्यून गर्न कठिन हुन्छ । सबै नीतिहरूको नीति राजनीति सरकारले भ्रष्टाचारको न्यूनीकरण राजनैतिक तहबाट हुनु आवश्यक छ । डेनमार्क, स्वीडेन, फिनल्याण्ड जस्ता देशमा भ्रष्टाचार कम हुनुका पछाडि राजनीतिक तहमा रहेको स्वच्छता एउटा प्रमुख कारण हो । सार्वजनिक, आर्थिक, सामाजिक, प्रशासनिक र राजनैतिक तहमा जवाफदेहिता, उत्तरदायित्वबोध बहाल गर्न सकेमा भ्रष्टाचारको ज्वाला शान्त पार्न सकिन्छ ।

भ्रष्टाचार नियन्त्रण समुदायको लागि चुनौतीपूर्ण कार्य हो । भ्रष्टाचार एउटा राष्ट्रिय मात्र नभएर अन्तर्राष्ट्रिय रोग हो । अन्य देशहरू लगायत हाप्रो देशमा पनि भ्रष्टाचार विरुद्ध लड्ने निकायहरू छन् । अखित्यार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग अहिलेको नेपालको भ्रष्टाचार विरुद्ध लड्ने जल्दोबल्दो निकाय हो । नेपालको अन्तर्रिम संविधान २०६३ को भाग ११ धारा ११९, १२० र १२१ मा अखित्यार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको व्यवस्था गरी सार्वजनिक पदधारण गरेका पदाधिकारीद्वारा हुने अनुचित कार्य र भ्रष्टाचार नियन्त्रण गर्ने प्रमुख दायित्व तोकिएको छ ।

उपसंहार/निष्कर्षः

अनुशासन, इमान्दारिता र परिश्रम बाहेक सुन्दर जीवनको लागि अर्को विकल्प छैन भन्ने लप्तीप्रसाद देवकोटाको धारणालाई मनन गरी सुशासनको जग हाल्दै जाने हो भने सूर्यको अगाडि अँथ्यारोको अस्तित्व नरहे जस्तै नेपालमा व्यापक भ्रष्टाचारलाई न्यूनतम बिन्दुमा ओराल्न सकिन्छ ।

थनको मुख कालो हुन्छ भन्ने उखान त्यसै चलेको होइन । थनको अधिक मोहले व्यक्तिको मुखमा कालो पोत्न सक्छ । मानिसले चाह्यो भने संसारका सबै समस्याको समाधान गर्न सक्छ । चुनौती नै अवसर पनि हो । हाम्रा अगाडि धेरै उदाहरण छन् । जसरी ढलमतीमा रूपान्तरण भएको बागमतीलाई हामीले क्रमशः सफा, कञ्चन र निर्मल बनाउन सफल भएका छौं । त्यसैगरी सबैको साभा प्रयासबाट हामी नेपाललाई एक सुन्दर अनुशासित र भ्रष्टाचारको न्यूनतम बिन्दुमा रहेको मुलुक बनाउन सक्छौं । घरको फोहोर बढार्दा माथिदेखि सफा गर्दै ल्याइन्छ । सिढी बढार्दा पनि माथिबाट सफा गर्दै तल ल्याइन्छ । त्यस्तै भ्रष्टाचार बढार्न तल्लो तह होइन सिढीको माथिल्लो खुड्किलोबाट थालनी गर्नुपर्छ । अनिमात्र मुलुकमा शान्तिको मधुर गीत धन्कन्छ, अनिमात्र नेपाल आमा रमाउँछिन् । अनिमात्र देशमा संविधान कायम हुन्छ, अनि बन्छ नयाँ नेपाल ।

कवि शिरोमणि लेखनाथ पौड्यालले एकताबद्ध भएर काम गर्दा सफलता प्राप्त हुने रहस्य बताएका छन् । भ्रष्टाचारलाई हटाउन पनि हामी नेपाली एकजुट हुनु जरुरी छ । हामीले अरू कसैलाई दोष दिएर, त्यसबारे आलोचना गर्दैमा हुँदैन । भ्रष्टाचार र हामी आफैमा पनि नजानिने सम्बन्ध रहेको हुन्छ । त्यसैले सुरुवात हामीबाट हुनुपर्छ । पहिलो कोसिस हामीले नै गर्नुपर्छ अनिमात्र बिस्तारै सारा जनता जागरुक हुन्छन् ।

**

म खाऊ मै लाऊ सुख सथल वा मोज म गला
म बाचू मै नाचू अरु सब मरुन् दुर्बलहरु ॥

(कविशिरोमणि लेखनाथ पौडेल)

अखितयारप्रति

सुप्रभ घिमिरे*

भ्रष्टाचार बढेर देश जनमा अन्याय बढ़दै थियो
केही काम गराउँदा धूस दिनै पर्ने अवस्था भयो ।
निर्धारि अब बाँच्न नै मुलुकमा भो कष्ट भन्थे जन
तिम्रै आश छ अखितयार अब यो रोकछौ कि उत्पीडन ॥

नेता छन् धनलुब्ध लोकजनको पीडा कहाँ बुभदछन् ?
उस्तै छन् सरकारका प्रतिनिधि पैसा ठूलो मान्दछन् ।
यस्तो दुर्स्थितिमा गरीबहरूले गर्ने गुनासो कहाँ ?
यौटा नाम अखितयार सब हे निर्धक्क जाऊ त्यहाँ ॥

छन् पैसा सब काम बन्छ नभए चौतर्फ दौडाउँछन्
कामै हुन्छन गरिन्छन दुख जनता मात्रै यहाँ पाउँछन् ।
यस्तै हुन्छ र लोकतन्त्र ? यसको आभास कस्ले दिने ?
यस्तो एक निकाय यै छ जनको बाधा व्यथा सुन्दिने ॥

रोकनै पर्दछ भ्रष्ट कर्म सब ती आयोगले रोकदछ
पारी नष्ट ती भ्रष्टका गतिविधि पर्खालि भै छेकदछ ।
यस्तै कर्म गरी मनुष्यहरूको विश्वास जित्दै बढ
छाओस् शान्ति र न्यायको किरण त्यो छर्दै उकालो चढ ॥

हाम्रो देश समाजमा अब कुनै मान्छे नहोस् पीडित
भ्रष्टाचार र भ्रष्टका अब यहाँ छाया नहोस् कुरित्सत ।
आयो रे अब अखितयार ठगको सञ्जाल भत्काउन
हाम्रो गौरव लोकतन्त्र महिमा सर्वत्र फैलाउन ॥ **

* बृहानीलकण्ठ, उ.मा.वि., काठमाडौं, कक्षा : १२।

मेरो सपना भ्रष्टाचार मुक्त देश

४ आशुतोष घिमिरे*

अनिदो !

हो नितान्त अनिदो त्यसैले त क्षतविक्षत सपनाका पोकाहरू
ओल्टाउँछु, पल्टाउँछु लइछु, मन र मस्तिष्कको गृह युद्ध
धमिराले खोक्राए भै लाग्ने सपनाहरू, पर हो पर खोजछु क्षितिज पारी
हराएका, विदेशिएका, वेपत्ता पारिएका हजारौं मेरा सपनाहरू
रातो बाकसमा बेरिएर पारीबाट आएको ती बृद्धी आमाको आश
नेताको भाषणमा अड्केको गरिबको गाँस, बास अनि कपास
हो सपनाका दुश्मनहरू, खोज जारी छ मेरो लोकतान्त्रिक र गणतान्त्रिक सपनाहरूको
सावधान !

मुकुण्डो लगाई हु बहु मित्र देखिने असली जुकाहरू
भोक, शोक र सन्तापमा श्रम सोस्ने नवयुगका हिटलरहरू
मेरो सपनाको खोज, अविरल बगिरहनेछ, जब सम्म बहन्छ जनताको परिसिना,
इतिहास विरिने लत लागेका भ्रष्ट रक्त पिपासुहरू
सुस्ताको आँसु र दोधारा मिचिँदा पनि बन्छन् फगद मूकदर्शक
महत्वाकांक्षाको बढोत्तरीले ओभेलमा परेका मेरा सपना,
हो,

मेरो सपना सुशासन, मेरो सपना सुव्यवस्था, भ्रष्ट मुक्त राष्ट्र
प्रतिभा पलायनले थडितिलो भएको देशको छातीलाई मलम लगाउने
मेरो सपना हो खबरदारी, अद्वितीयार गर्दै भ्रष्टाचारीहरूलाई तह लगाउने
रिमाल गए 'एक युगमा एक दिन आँउछ' भनेर
मैले सुनेको छु, भ्रष्टाचारीलाई स्याउँस्याउँ किरा पर्छ भनेर
त्यसैले म विश्वस्त छु, मेरो सपनाको खोज पूरा हुन्छ भनेर
हो, मेरो देश भ्रष्टाचार मुक्त हुन् भनेर

**

* सिदार्थ उ.मा.वि., बनेपा-५, कक्षा : ११।

सचेतना फैलाऊँ

भोला पौडेल*

आज हाम्रो यो देशमा, भ्रष्टहरू बढ़ौदै गए ।
भित्रभित्रै अर्थतन्त्र, खोको पारी तुछौदै गए ।
निमुखा र गरिबका, आवाज त्यसै दब्दै गए ।
थनी भन थनी भए, गरीब जति मर्दै गए ।

जनताका लागि अब, सेवा सुविधा छैन यहाँ ।
भ्रष्टहरूले देश लुटे, देशप्रेमी छन् कहाँ ।
भ्रष्टहरूको संख्या बढ्यो, न्यायदाता कता गए ।
भ्रष्टहरू बढ्नाले नै, विकास चाहिँ ठप्प भए ।

घूस लिने अनि दिने, आजात भई हिँडिराछन् ।
न्यायप्रेमी जनताचाहिँ, न्याय खोज्दा मारिराछन् ।
भ्रष्टहरूको मनोबल, यो देशमा बढ़ौदै गयो ।
देशको इज्जत विश्वमा, नराम्ररी घटौदै गयो ।

कुर्सी पदको आडमा, आर्थिक हिनामिना गर्ने ।
विकास कार्य ठप्प पारी, मात्र आफ्नो खल्ती भर्ने ।
आफ्नो लाभ नभए, सेवाग्राहीलाई मर्का पार्ने ।
भ्रष्टाचारी हुन् है यी, आयो बेला सबलाई चिन्ने ।

देशलाई भ्रष्टबाट, बचाउने समय आयो ।
भ्रष्टहरूको करतुत जति, पर्दाफास हुने भयो ।
घूस लिने अनि दिने, देशका ठूला अपराधी ।
भ्रष्टाचार रोकौं मिली, देश हाम्रो बन्ध अनि ।

* सुकुना उ.मा.वि., मोरड, कक्षा : १२।

थोपा थोपा मिले यहाँ, मात्र पूरा समुद्र बन्छ ।
एक एक मिले यहाँ, जनताको जमात बढ़ूछ ।
पूर्वपटि मिमिरि भोजागौं अब सबै जनता ।
उठौं भाइ उठ बहिनी, जागौं अब सबै युबा ।

सचेत होऊ पैला आफू, अरूलाई सचेत्याउन ।
जागौं सबै जनता अब, आ-आफ्नो स्थानबाट ।
भ्रष्टाचारी घुस्याहालाई, जरै बाट उखेलन ।
जागौं सबै अब देशलाई, भ्रष्टमुक्त बनाउन ।

गरौ सबले सहयोग, अब देश बनाउन ।
भ्रष्टलाई निकालेर, सुशासन यहाँ ल्याउन ।
अखित्यार अधि बढ्यो, भ्रष्टलाई दण्ड दिन ।
सचेतना फैलाओं अब, अखित्यारलाई सधाउन ।

**

Say 'No' to Bribe

 *Leela Mani Paudyal**

Corruption is a poorly conceived notion in our society, therefore corruption control becomes more illusion than reality. For many people, it is a simple thing to punish severely to those who indulge in corrupt practices. For some others, corruption is an incomprehensible act of liberal open market regime of post modernity phenomena. For them, therefore, there is no need of any legal or institutional response for controlling corruption per se. They believe that replacing educational system that commoditize the human being by the Gurukul education with strong ethical and moral component in curricula and replacing self serving value system of neo-liberalism by traditional oriental value system only cures corruption. Some people comment that poor salary to the public officials is the main reason for corruption. If we believe that corruption is a factor of poor salary then the most corrupt individuals should have the poorly paid staff. In reality and based on facts of the results of big corruption cases, there is no symmetric relation between salary and corruption.

In fact, corruption control is neither a simple phenomena which can have one shot solution nor it is systematically aligned with certain economic regime. More specifically, corruption is a function of social values, customs, culture, education system, and institutions relating to corruption control, legal regimes for fighting against corruption and transparency and accountability system in the governance. Officials are provoked for corruption if cultural practices encourage economic extravaganza in the name of customs. Corruption is rewarded when smashed property using public position is dignified without questioning the source of income by a society.

Social values play significant role in corruption control initiatives. If property amassed by corrupt means is dignified not disgraced by the society, it becomes a huge incentive for individual to accumulate property by any means. If the people with more property can exercise power or prestige in the society without hitches such social phenomena becomes a powerful incentives for corruption.

Our society is endowed with the remnants of oriental philosophy of life with growing adoption of western value systems of individual freedom that consider material the most. Nucleolus family values make people self centric. Demonstrative effect of other's life easily impounds the mind of such lonely people for material means beyond reach. Joint family

* *Chief Secretary, Government of Nepal.*

value is a big cushion for perceptual insecurity that may inculcate in the mind of individual with nucleus family. Such insecurity tempts people to search for means to meet such ends. Corruption flourishes where the transparency of public acts and funds are hardly pursued and public officials are hardly made accountable for their acts. Educational system too has greatest impact in corruption control initiative. Lack of ethical and moral education in childhood and privatization of basic education making access to education dearer for poor induces children for giving more importance to money than to human values. Corruption is even more prone to those who feel safe and are assured of impunity from action. Corruption breeds where corruption control institutions are weak. Corruption spreads when the roles and responsibilities of agencies involved in corruption control are poorly defined with lots of grey areas. Commoditization of the human values supplements other above mentioned elements for fueling corruption.

Oriental Sanaatan religious preaching urges us to give up four attributive values of life viz. Kama-that is lust, Krodha or anger-that is ego centric response to any action, Lova - greed and Moha-that is attachment or attraction to the material worldly things in order to get rid of any grief in our life. Innovation and completion spirits are suppressed to sacrifice Kama, Krodha, Lobha and Moha. Competition and innovations are the sources of advancement. Therefore, a society adorning such values would hinder innovation that may impede development. Of course, we can maintain competitive and innovative spirit in the society without excessive attachment to the result through moral, ethical and spiritual education. A Sutra in Geeta "Karmanyे Wadhikareste Ma Faleshu Kadachana" that says "perform your duty diligently without too much attachment with the results." This is the greatest value laden Mantra to be taught to new generation for encouraging youths to perform duty with utmost dedication expecting good results but neither should be frustrated of failure nor should be arrogant of being success.

Customs and cultures either motivate or de-motivate the individual in a society towards corruption. Social customs and cultures that admires extravaganza provokes people to seek opportunities for quick gain by any means possible. Society that considers the demonstration of property or extravaganza as pride and prestige would emancipate corruption. Establishment of transparent mechanism for spending money through formal channel and is of tax paid money would help reduce risk of making money from corruption for social / cultural extravaganza. Culture and customs require to be attuned with transparency and compliance principles as a precondition for any individual to spend money in social function. I believe that making individual liable for expenses in such activities to combat against corruption is more simple and workable solution.

Another factor that we need to take into account for controlling corruption is education system. Education has become a private commodity after we privatize even the primary level education without proper regulation. In my view, this was one of the greatest mistakes and completely a wrong policy that made our society more vulnerable in terms of social safety and security. Chances of corruption would be high in a society where the social safety and security provisions are weak. The high disparity between rich and poor and an impression in the minds of larger masses of lacking fair opportunity to earn sufficient means in order to maintain decent life makes people violent or intolerant against wealthy few others. Such situation fuels conflict making society prone for corruption. Education is the greatest equalizer of a society if, and only if, there is equal opportunity to have same type of education to all, rich or poor and rural or urban. Private education treats human being as commodity in the market place with price tag according to the educational attainment in a designated institution. Privatization in education inculcates the value to be competitive for earning to recover the high expenses incurred in education and to work for material private gain as an ultimate goal of life. However, education has cross border ramifications due to globalization, but local education is a powerful tool to influence social value system that helps people to device future course of life. Some people indulge in corruption just for meeting their temptation to send their kids in expensive private schools. Curricula must have moral and ethical component for making empathic society towards weaker. Education should promote simple and honest life. Thus, education has greatest influence in shaping future of a society through different ways that includes controlling corruption. Education can be a major point of intervention to combat corruption.

Corruption control institutions and their mandate are important ingredients for controlling corruption. Some countries have statutory body and some others have constitutional bodies for fighting against corruption. The effectiveness of such institution is largely determined by the level of commitment of the leadership, the credibility, legal mandate and accountability and transparency mechanism in the governance system. Corruption is a multidimensional issue; therefore, dealing with it needs multi pronged initiative with the involvement of multiple organizations in tandem. Overlapping of responsibilities among institutions designated to control corruption or voids would create confusion, sometime contradiction and conflict. Such a situation helps erode capability and credibility of institutions fighting against corruption. There must be a balance between authority and accountability of the corruption control institutions. Accountability without authority makes institution dysfunctional or inept and authority without accountability makes institution itself corrupt as saying goes on "power tends to corrupt and absolute power corrupts absolutely."

In Nepal's case, Commission for investigation of abuse of authority (CIAA) is a supreme corruption control organization. Very few countries in the world have such an independent constitutional body empowered by separate law. The Act has empowered CIAA to investigate any corruption related cases including amassing or accumulating property by using public authority, to direct government for departmental action for the public officials who abuses power (mandatory) and to prosecute the corrupt on its own. The legal provision of burden of proof on defendant not on CIAA, is a very strong, and rare provision in the act in favor of CIAA that makes defense and prosecution of cases in courts easy. However, the commissioner's position remained vacant for long period of time, and now filled up partially. Its strength seems barely sufficient in given circumstances of huge numbers of complains flooded in and high expectations of common people to this organization. Further, capability of the organization to investigate the complicated cases with even cross border transaction is limited. The CIAA has to rely on the staffs transferred from other public institution that are generally worked in the different organizations. Such stuff of the staff has to investigate to either their peers or coworkers or supervisors and subordinate. The previous relations and possible future relations of the investigator and the accused have made officials reluctant to take up case and investigate strongly. This kind of role conflict has weakened the ability of the CIAA to investigate public officials fearlessly. In a hierarchy based society like ours the investigating officials remain complacence to take up and interrogate the high ranking political leaders. The members of the society often take official discharge of duty as personal animosity. Such factors also impede the investigation effectively. Current experience indicates that staffs are reluctant to work in CIAA. Therefore, a separate core staff with robust competence is required for fearless investigation.

Investigation of CIAA is limited to civil officials excluding judiciary, Army, Judges, NGOs and private sector are outside the ambit of CIAA now. However, United Nation's Convention against Corruption requires Nepal to incorporate private sector and NGOs under Corruption Control Act as Nepal being a party of the convention. CIAA has been quite active these days within its scope and law is being amended to widen the scope as required by UN Convention and to make its work further effective.

National vigilance centre is another corruption control agency under Prime Minister's office. But, its mandate is limited to the promotion of good governance for prevention of corruption. Leadership is often changed and therefore, not stable and strong institutional capability is also limited. Therefore, NVC has not been considered much effective

institution. The Revenue Investigation Department and the recently established Money Laundering Department too have specific mandate to investigate leakages of revenue and money laundering offences, respectively. Revenue Investigation Department (DRI) has systemic problem. DRI officials are the staff transferred from revenue service and are interchangeable to any other revenue offices. Revenue Investigation Department in its history has hardly prosecuted revenue officials in revenue leakage cases rather they have charged business entities all the time leaving officials are either freed or taken very minor action for even a case with huge amass of revenue. Money Laundering Department is in formative stage with junior leadership. There is need to review organizational setup, their mandate and manning such organization by independent and competent contingent of staff with higher leadership status. There should be a mechanism of sharing information, helping investigation and for prosecution. Strengthening capacity of such institutions is essential for controlling corruption.

Conclusion

Building community based institution and linking grass root level to policy and program enhances accountability, ensures transparency, and strengthens participation in development program. Such factors prevent corruption more effectively than by any legal means. Governance deficiency and inadequate rule of law also promotes corruption. Election of Local body and non-discriminatory enforcement of law are the primary and effective responses for controlling corruption at grass root level.

Corruption control demands multi stake holder commitment with culture of intolerance in the society against corruption. Inculcating social values through education in children for aspiring dignified life with high morale requires to be promoted through formal education. Breaking nexus of corrupt public officials under the protection of high ranking politicians and booking unethical business practices are priority but tuff jobs of corruption control agencies. A vibrant institution with competent and independent contingent of staff and clear as well as unambiguous mandate to investigate is imperative for combating corruption. Multi-prong strategy to engage multiple agencies and to ensure complementarily enhances collective strength to fight against such social, cultural and economic menace. The coherence must be ensured by system not by the wishes of the individuals in office. At least, equitable basic health and school level education services for all with a strong moral and ethical component in curricula is important ingredient for making society clean and corruption free. Making corruption an expensive business than non corruption by taking stern action for culprits is prerequisite for many more to keep

away from corrupt practices. Social values and customs that promote corruption needs to be changed through awareness campaigns and legal action for violators indiscriminately. Culture of questioning the property accumulated by any individual without known source whether they are public officials or private business entity needs to be promoted. Enforcement of transparency and accountability in all the public offices are two powerful tools that check amassing public authority for private gain. The private sector controls and mobilizes overwhelmingly more resources than public these days. Corporations are sometimes authorized to deliver public goods acting on behalf of public entity. Under such circumstance, keeping private sector away from corruption control ambit makes combating against corruption an incomplete task. Nepal has ratified United Nations Convention against corruption that requires bringing private sector under the corruption control regime. Nepal has to amend law to bring private and nongovernmental sector under corruption control regime while carefully considering the fact that losses and gains of private sector decisions are private not public. In general, private sector has tendency to manipulate market mechanism in collusion with public officials for over exploiting consumers and it has tendency of privatizing the benefit while socializing the cost. Corruption control initiative in private sector should confine to those two major areas.

Finally, fighting corruption is difficult but not impossible task ahead of us. It requires a new order of incentive structures so that individuals change the behavior to think differently, show differently and act differently to the corrupt behaviors and practices than usual. There is a need for changing social order to establish a corruption free society in which public officials uphold accountability, fears with the heavy costs to be paid on conviction of corruption offenses and gets rewards for being honest. Changing behavior of people and social system takes long time. People and institutions fighting against corruption should have patience and no law or an institution is sufficient to change social behavior but it needs a campaign from credible people. People are to be educated so that they exercise zero tolerance against corruption and can refuse to pay bribes. Let's SAY NO TO BRIBE.

**

Combating Corruption through Public Sector Reforms

 *Sharada Prasad Trital**

1. Introduction

Corruption is one of the greatest threats of humankind in the society in many countries around the world. It cannot be isolated from its social and economic environment. Often a symptom of a low level of development, corruption also becomes a causal factor because it creates a 'vicious circle', in which corruption breeds more corruption and the state quickly loses its authority and ability to govern for the common good. Only where there is sufficient political will and determination to change the status quo can this 'vicious circle' be broken and transformed into a 'virtuous circle', in which greater investments in human capital foster equitable economic development, which then further promotes human development and the numerous goods associated with it.

Corruption is often defined as 'the misuse of public power for private profit.' The focus is therefore essentially on the behavior of officials in the public sector: politicians, civil servants, policy-makers or administrators, through which they improperly and unlawfully enrich themselves, by the misuse of the public power entrusted to them. It is also known as monopoly power of public servants plus discretion minus accountability.

Corruption involving public officials falls broadly into two main categories, 'petty corruption' and 'Grand corruption.' 'Petty corruption' occurs when a public servant demands or expects monetary rewards for undertaking an act that the official is ordinarily required to perform by law, such as, processing an application for a license, issuing an official document, clearing goods through customs, or providing a utility service, or when a bribe is paid to obtain a service that the official is prohibited from providing for example tax evasion or avoidance of prosecution.

'Grand corruption' typically occurs when a senior official is able to influence government decision-making and seeks a payment for exercising such discretionary powers. Grand corruption often plays a significant role in the supply of four main types of goods:

- (1) The purchase of aircraft, military supplies, including telecommunications;

* Secretary, Government of Nepal.

- (2) The purchase of capital goods required for major industrial and agro-industrial projects;
- (3) Major civil engineering contracts, such as those in respect of dams, bridges, highways, airports and hospitals; and
- (4) The ongoing purchase of bulk supplies, such as oil, fertilizers and cement, where distribution takes place through a parastatal company, or where there is a need for standardization, such as repeat orders for pharmaceuticals and school textbooks.

The reasons why public officials resort to corruption? Some may be driven by poverty or the inability to match their expenses with legitimate income sources. For others, the overriding factor is simply greed. But whatever the reason, corruption has a devastating effect on the governance and thereby development of any country.

Accountability and transparency are core pillars of good governance, compelling the state and other actors to focus on results, clear objectives and sound strategies, including effective monitoring and reporting on performance in the public sector. A culture of transparency and accountability in the public service promotes better congruence between public policy, its implementation and efficiency of resource allocation. On the other hand, the absence of accountability and transparency invariably leads to misuse or misallocation of public resources. Accountability stands on three equally important pillars: political, financial and administrative. Research has built a strong link between the quality of political accountability and the level of corruption in society. The more accountable politicians are to the electorate, the less corruption in society.

Administrative accountability includes key systems of control internal to the government, which help ensure the proper functioning of checks and balances in the governance system. These include civil service standards and incentives, ethical codes, criminal penalties and administrative review. Transparency is a critical component of accountability. It is anchored in a public sector management culture that promotes free flow of information to citizens. Transparency begins with setting of clear performance and service standards in the public sector.

The 'new public management'(NPM) philosophy has particularly emphasized this aspect of public sector reform with the aim of reducing information asymmetries between public institutions and citizens in order to promote higher levels of service. Restoring public confidence in government is certainly one of the greatest challenges facing many developed and developing countries. Credible efforts to combat corruption within the public sector

are very much central to these efforts. However, the emphasis of any anti-corruption strategy should primarily be on reforming systems and attitudes, not to victimize political opponents.

When it comes to the launch of an anti-corruption strategy, it is important to define the most promising areas and to focus on them intensively, as initial success in one area can lend credibility to the overall reform process. Even a relatively corrupt government may be persuaded to initiate and support a reform program that would eventually strengthen the national integrity system, if such efforts are not perceived as a threat to its own survival. Preoccupation with prosecutions and inquiries into the present or the past can only detract from the urgency of implementing in a transparent manner an anti-corruption strategy that involves comprehensive legal and institutional change.

Any meaningful reform of legal and institutional mechanisms would therefore have to begin by an immediate focus on the reshaping of attitudes of both the public and political leaders. Here, the creation of national movements to advocate enhanced integrity in governance should be an integral part of such a strategy. Through such efforts, citizens can exert pressure on political parties and politicians to take meaningful action to reform the governance system.

2. Economic and social cost of corruption

Corruption practice is one of the worst obstacles for the socio-economic foundation of a country. Most foreign investors prefer to go to less corrupt countries. Corruption acts as a tax and lowers the real supply of investment to the affected countries. Evidence strongly suggests that investment levels and economic growth are higher in countries, which are able to curtail corruption.

Empirical analysis has also demonstrated that the degree of corruption in society is an important factor in explaining the attractiveness, or lack thereof, of a country to foreign investors. High levels of corruption can greatly retard the amount of foreign investment that a country might otherwise attract. For example, if a country with a score of 4.7 were to improve the integrity and efficiency of its bureaucracy and attain a score of 6.8, its investment rate would rise by almost five percentage points and its yearly GDP growth rate would increase by over half a percentage point. The result shows that corruption affects growth primarily through its impact on the level of investment.

Many countries offer substantial tax incentives to lure multinational firms to locate in their countries. It would seem that these countries could attract just as much or even more

foreign investment without such tax incentives if they could bring domestic corruption under control. Tanzi and Davoodi (1997) carried out a systematic study on the effect of corruption on government's public finance, which found that corruption:

- (1) Tends to increase the size of public investment (at the expense of private investment) because many items in public expenditure lend themselves to manipulations by high level officials to get bribes;
- (2) Skews the composition of public expenditure away from needed operations and maintenance towards expenditure on new equipment;
- (3) Skews the composition of public expenditure away from health and education, because these expenditures, relative to other public projects that require greater procurement, are less vulnerable to officials profiteering;
- (4) Reduces the productivity of public investment and of a country's infrastructure;
- (5) Reduces tax revenue because it compromises the government's ability to collect taxes and tariffs, though the net effect depends on how the nominal tax and other regulatory burdens were chosen by corruption-prone officials;

A study has also revealed that an increase in corruption, which eats into funds allocated to enhance or conserve public goods, is shown to reduce the quality of roads, increase the rate of power failures and telecommunications faults, and result in water losses and destruction of common property resources.

3. Promoting transparency and accountability of public officials

(a) Legal reform

A functioning legal system and rigorous enforcement are central to anti-corruption efforts. Singapore is a good example following this approach at the early stages of implementing its growth-oriented development strategy. In fact, it can be argued that the introduction of a tough anti-corruption legislation and its enforcement by a strong anti-corruption agency, reinforced by an independent judiciary, were more important in reducing corruption in the public sector in the country than the raising of salaries of staff.

Citizens expect public servants to possess sufficient integrity to deliver legally mandated public services. The Nolan Committee in the United Kingdom (1995) listed seven principles that the British public thought should apply to all aspects of public life. The seven principles were selflessness, integrity, objectivity, accountability, openness, honesty

and leadership. Legislation incorporating such principles is often perceived as an essential first step in the implementation of any anti-corruption strategy, at least for the purpose of establishing a value system that would contribute to the creation of an anti-corruption culture in the country.

The overall objective of establishing a firm legal code against corruption is to ensure that corruption is not a 'low risk, high profit' activity but rather a 'high risk, low profit' venture. As mentioned earlier, this was very much the strategy of both Singapore and Hong Kong when they began their efforts to curb corruption and reform the machinery of the state. In addition to comprehensive anti-corruption legislation, it is essential to create independent agencies, capable of enforcing such legislation and free of political influence.

In countries with a strong institutional base, corruption may exist primarily in certain sectors of society. Where institutions are less developed, corruption is likely to penetrate the entire system. To counter systemic corruption, a comprehensive set of laws may be required, comprising most, if not all, of the following (derived from different sources):

- (1) Law that criminalizes the offering and soliciting, and the giving and accepting, of a bribe.
- (2) Law that enables the tracing, seizure, freezing and forfeiture of the illicit earnings from corruption.
- (3) Law that requires the regular declaration of the assets, income, liabilities and life-styles of decision-makers and other public officials who hold positions where they transact with the public and are well-placed to extract bribes.
- (4) Law to identify, and prevent or resolve conflict of interests.
- (5) "Whistleblower" legislation to protect employees who notify authorities of corruption from civil, criminal and disciplinary proceedings and retaliatory action by their employer.
- (6) Law to enable the citizen to obtain information in the possession of the state, i.e. Right to Information Act.
- (7) Constitutionally entrenched Bill of Rights that recognizes the rights of citizens to freedom of expression, assembly and association.

(b) Governance system reform

Corruption is a symptom that something has gone fundamentally wrong in the management of public affairs. Institutions designed to govern relationships between citizens and the

state, are used instead for personal enrichment of public officials and the provision of benefits to the corrupt (UNDP, 1997).

Despite the intention of some countries to curtail corruption, these efforts have often failed because the government in power has not been willing to make tough decisions, including introducing significant changes in the national governance system to strengthen checks and balances among the various powers in society. The nature of the state and the quality of the national governance system, including political commitment to change the status quo, are critical prerequisites for any meaningful effort to curb corruption in society. The promotion of good governance principles has therefore to move to the centre stage in institution building strategies.

For the effective implementation of national anti-corruption efforts, it is particularly important that oversight bodies be fully independent from the executive, adequately resourced and staffed with qualified employees. Oversight institutions stand little chance of success without these three prerequisites. The funding of constitutional bodies should also be secure by law. The international evidence shows that an effective institutional set-up would generally consist of the following:

- (1) Independent commission against corruption charged with the implementation of anti-corruption legislation possessing the following:
 - (a) committed political support at the highest levels of government;
 - (b) political and operational independence;
 - (c) adequate powers of access to documentation and to question witnesses;
 - (d) leadership perceived as being of the highest integrity and personnel of strong professional ability; and
 - (e) accountability.
- (2) Independent prosecuting agency.
- (3) Independent, impartial and informed judiciary.
- (4) Auditor-General with responsibility for auditing government income and expenditure.
- (5) Ombudsman who receives and investigates allegations of mal-administration.

An effective legislature lies also at the heart of the integrity system of a country. One of the principal functions of Parliament is to provide oversight of the executive on behalf of the public. The public scrutiny to which it subjects the executive, through debate

and question time, promotes both transparency and accountability. Prerequisites for a successful legislature include the existence of political parties sensitive to contemporary aspirations; the nomination of honest individuals as candidates; and transparency with regard to the funding of both political parties and candidates.

A professional and ethical media, operating within a legal framework that enables it to convey information freely, fairly and responsibly, has an important role to play in exposing corruption and in building support for efforts to combat it. The independent media is gradually beginning to play a more vital role in investigating allegations of corruption and to disseminate such information to the public.

The degree to which the media is independent is the degree to which it can perform an effective public watchdog function on the conduct of public officials. Just as the legislature is expected to keep the executive under continuous scrutiny, the media has a responsibility to keep both the legislature and the executive, along with all other actors whose offices impinge on the public domain, carefully monitored against corruption.

(c) Public sector reform

Different countries and many international institutions have initiated various public sector reform programs in various levels. Some of the major reform initiatives aimed at minimizing opportunities for corrupt behavior are included here:

- (i) Public awareness and civic engagement. Much more needs to be done to educate citizens about their rights and responsibilities in society and how they can become more active participants in governance. In particular, the promotion of intensive public awareness and civic engagement campaigns could include the following:
 - (1) Public television programming and advertising on corruption;
 - (2) Improving the access of citizens to information;
 - (3) Adopting a National Integrity Strategy and developing corruption indicators to assess progress. Involve civil society and the media in monitoring;
 - (4) Convening public hearings on public works;
 - (5) Promoting discussion in the media by eminent thinkers on corruption issues.
- (ii) 'Meritocratic' civil service. The civil service is the engine of the public sector. A decision to move towards the creation of a merit-based civil service is essential if corruption is to be curtailed in the public sector. This strategy should include the following:

- (1) Staff recruited on the basis of merit and adequately remunerated, including system for meaningful career progression. A strategy to progressively make salaries of civil servants, particularly senior staff, competitive with peers in the private sector, is essential. It is also important to introduce greater decompression in salary structures to ensure that managers and senior officers in the civil service are adequately remunerated.
- (2) Staff recruited into the civil service based on competitive examinations. It raises the prestige of profession.
- (3) Senior managers and staff in the civil service provided with greater job security.
- (4) Recognize and publicize good performance and reward role models among civil servants.

At early stages of the implementation of an anti-corruption strategy when financial resources may be inadequate, governments may opt to reward and recognize good performance and to publicize top performers and role models.

- (5) Set clear performance standards. Transparency in the public sector begins by developing concise performance and service standards for institutions and staff. In particular, there is need to inculcate a culture of professionalism and ethics in the public sector through articulating values, codes of conduct and training.
- (6) Establish a mechanism, reporting to cabinet, to administer and monitor the implementation of the public service ethics laws.
- (7) Develop a code of conduct and value statement for civil servants. Ensure continuous communication of values and standards as well as regular training in public service ethics.

Public service associations should be encouraged to play a catalytic role in institutionalizing professional values, formulating codes of conduct and defending occupational interests.

- (8) Timely reform legal system (as discussed in 3(a) above).

(iii) Administrative reforms. Because of the weak institutional capacity in the public sector, the administrative reform initiative needs to focus on building up core administrative and financial systems and to initiate a series of measures to promote the simplification of processes and work methods in the public sector. Some of the major initiatives taken to reform the administrative system include the following:

- (1) Improving work methods and procedures to reduce delays, increase supervision and rotation of officers and surprise checks;

- (2) Creating 'one-stop-shops' for all government-related information;
- (3) Building transparent and effective institutions for budgeting and public investment programs;
- (4) Making government processes more transparent and open.
- (5) Eliminating 'gatekeepers' and reducing the steps required gaining government approvals;
- (6) Reducing systematically discretion in decision-making;
- (7) Developing effective channels for complaint making for both public servants and citizens;
- (8) Reforming customs, procurement and taxation agencies;
- (9) Cleaning up the government payroll to eliminate 'ghost workers';
- (10) Devolving the power to local elected bodies;
- (11) Privatizing the state-owned enterprises.

4. Conclusions

Corruption is undoubtedly one of the major obstacles to the implementation of laws and regulations. Corruption creates a parallel system where the government and the society alike operate by and large independently of, or even against, the existing laws. It undermines the very essence of the rule of law and creates a greater social and economic uncertainty. It can make poor societies even poorer.

Very few countries have been successful in tackling corruption through reforms of the legal and institutional environment. Botswana, Singapore and Hong Kong can be the example to come quickly to mind. In these countries there was recognition at the highest level of government that the corruption problem had to be addressed through comprehensive reform, zero tolerance and 'leadership by example'.

While the approach of these countries differed in terms of whether they undertook major reform of the governance system, they all had in common a determined leadership that possessed the political courage to make difficult decisions and to enforce the rules on the book. In the three countries there was also recognition of the need for a well-remunerated and 'meritocratic' civil service. However, the salaries of civil servants were only raised gradually as a result of rapid growth-oriented development policies, including investment in human resources development and ethical standards. In essence the three countries focused their strategies on promoting economic and social development, following a four-pronged approach:

- (1) Emphasis on economic growth and development;
- (2) Investment in human development;
- (3) Strengthening of legal and institutional frameworks to promote the rule of law and to deter corruption;
- (4) Promotion of public awareness and civic engagement.

5. Recommendations

As discussed above, combating corruption remains one of the biggest challenges and most important tasks for governments across the world. As probably the biggest obstacle to proper implementation of laws, corruption needs to be curbed at all levels of government if reforms and law implementation are to be successful. This can be done through various measures such as better governance, introducing clear guidelines of conduct, extensive ethics trainings, whistleblower protection, and strict punishment for corrupt behavior among public officials. At the same time, it is crucial to recognize that combating corruption cannot be left to the government alone. The private sector and civil society need to be actively involved in monitoring government activities and ensuring that they themselves do not contribute to the corruption problem through lack of transparency and accountability in their own organizations.

Nepal is uniquely endowed with numerous natural resources and therefore much potential for continued economic growth and social development. The key for continued economic development of the country, including effective integration into the global economy, will be greater investments in human and social development and democratic governance as well as the strengthening of the legal and institutional dimensions of the state. Civil and administrative reforms are an integral part of such national efforts.

Currently, Nepal is suffering from pervasive corruption practices in most of the public organizations. Socio-cultural, economic and political scenarios seem to be unpredictable in the near future. Circumstances show that unstable situation may remain for some more years. This situation will be more vulnerable for maintaining rule of law in the country. In this situation, the corruption practice in the country will be more serious. In theory, the responsibility of corruption control is of the executive branch of the state. Because of the political instability, executive branch of Nepal may not be able to control the pervasive corruption for some years to come. Therefore, the following steps should be taken into account in controlling of corruption in Nepal for the time-being:

- (1) The New Constitution should provide sufficient and strong authority to the Commission for the Investigation of Abuse of Authority (CIAA).

- (2) The existing corruption control act should be amended as per the provision of international commitments made by Nepal through UN Convention against Corruption.
- (3) It is suggested that all anti-corruption bodies should be brought under the umbrella of CIAA for some years.
- (4) The technical capacity of the CIAA should be enhanced so that it would be able to investigate the corruption practices in construction of infrastructures.
- (5) The commission should be expanded in regional level headed by a commissioner in each region of the country.
- (6) The commission should have its own cadre of officials, like in the Office of the Auditor General of Nepal.
- (7) Special Court should be made more effective with more judges, staffs and resources. In the long run, however, corruption should be controlled through the public sector reform initiatives as discussed above.

References

- TI Nepal (2014) National Integrity System Assessment, Nepal.
- TI Nepal (2014) Corruption, Society and Politics in Nepal: a series of discussions.
- Vito Tanzi, Hamid Davoodi (1997) Corruption, Public Investment, and Growth, IMF Working Paper.
- Transparency International (Different Years) Global Corruption Reports.
- UNDP (1997) Corruption and Good Governance.
- World Bank (1997) Helping Countries Combat Corruption: The Role of the World Bank.
- U4 ACRC (2008) Corruption and Public Sector Reform Monitoring Systems, Transparency International.
- Sharada Prasad Trital (2068 BS) Good Governance: Administration, Management and Development (Book written in Nepali language), Sopan Publication, Nepal.

*
**

Beneficial Ownership and Governance

 *Maha Prasad Adhikari**

Introduction

The term beneficial ownership refers to the identification of true beneficiary hidden behind any business transaction or institution or property. Many business houses as well as individuals are carrying out their business through the creation of special vehicles. It is also evident from the experience that numbers of corporate vehicles are misused for individuals benefit or laundering proceeds of crimes by disguising their identity.

The concept of beneficial ownership is becoming a serious concern for most of the entire world and particularly, agencies established for the governance. Financial Action Task Force (FATF) has also shown its concern and defined the beneficial ownership/owner as "the natural person(s) who ultimately owns or control customer and or the natural person on whose behalf a transaction is being conducted. It also includes those persons who exercise ultimate effective control over a legal person or arrangement."

Proceeds of crimes and beneficial ownership

The use of corporate vehicle by disguising the owner's identity creates huge risks in term of money laundering, terrorist financing and other related crimes. Criminals and those having illegal properties prefer to use such vehicles to carry out their activities distancing themselves from the properties that would generate huge loss to the society. Hence it is one of the key areas of risk that should be taken cared by the national authorities responsible for combating corruption, tax evasion and money laundering.

CDD for Beneficial Ownership

FATF standards, UN Conventions against crimes including anti-corruption as well as the newly enacted Nepalese laws prohibit all financial institutions from keeping anonymous account/s and accounts/s in fictitious names. The same instruments require them to conduct customer due diligence (CDD) as well as adopt measures to identify the beneficial owner hiding behind the visible customer. Preventatively, it also requires financial institution to have a reliable and independent source documents, data and information

* Deputy Governor, Nepal Rastra Bank

about the customer so that banks accounts are not used for criminal purpose. It is the responsibility of financial institution to perform all these activities up to its satisfaction, while establishing their business relationship and throughout the period the relationship is maintained with. For any entity, other arrangements or other business vehicle, financial institution should know the ownership and also the control structure of the customer.

The corporate vehicle needs to be more transparent. It is also equally important in the case of professionals who are engaged on creation and management of such vehicles. However, such legal measures are limited only with financial sectors and in some other institutions to a limited extent. Such efforts cannot be more effective unless other laws on registering and regulating entities and independent professions are amended.

Corporate Incorporation and Beneficial Ownership

Institutions and corporate conglomerates are used to make the ownership structure more complex so that the ultimate beneficiary or beneficial owner cannot be identified and the illicit proceeds could be converted in to clean assets. In order to prevent from such practices the incorporation process should be well equipped with the identification of true owner with clear source of fund being invested. Registry is the most valuable sources of information about corporate ownership. Registration is the main foundation whereby complexities may be generated or solved and consecutive effect is imparted into governance. As stated above laws that register and license any type of legal entities should be amended so that registration and licensing authorities are mandated to grab detail information of body corporate, its ownership structures, beneficial owners etc. in an updated form. Laws should provide mandate to share such information with related agencies.

One of the ways to disguise the ownership of corporate body is issuance of bearer shares and bearer share warrant. In this context, it is required to have stringent measures to overcome the situation of disguise or dummy ownership. The holding of bearer share, bearer share warrant, bearer dividend warrant, and longer period blank transfer needs to be prohibited, if not well restricted in practice. For this the role of securities market regulator is critical one.

Licensing Norms for Beneficial ownership

There are many types of businesses where specific license to conduct the business transaction is needed. One of such sector is financial sector. The licensing policy of this sector normally imparted with fit and proper mechanism, where such beneficial owners

of such corporate can be well identified and the source of income for such investment is also analyzed.

Cross Border Transaction, PEPs and Beneficial Ownership

The corporate vehicle in case of foreign participation is normally riskier. It is highly likely that such vehicle is established with combined effort of foreign politically exposed person and the business people. Hence, it is required to have additional due diligence measures for the foreign politically exposed person (PEPs) in addition to normal customer due diligence. It is required to have identification of beneficial owner of such customer with establishing source of fund and enhanced CDD not only limiting to an individual but also to all family members of the PEPs.

In the cross border activities criminals are also active for committing the crime through corporate vehicles. They prefer to conceal their identity behind the chain of different conglomerates and corporate vehicles created in different jurisdictions. To address this issue international cooperation as well as use of financial intelligence Unit and newly enacted mutual legal assistance law is valuable. Collection of ownership information where the vehicle is registered and sharing such information with other jurisdiction is critical for combating any types of proceeds of crimes.

Trust and Beneficial ownership

Some category of corporate vehicles is formed in such a way that their ownership is so diversified and in many cases it seems that it has no such natural person as an owner. NGO, INGO, express trust is some of them. In such agencies the benefits of transactions are routed through the salary, perks, benefits, incentives and project related expenses and not as dividend. In these cases it is hard to trace out the real beneficiary and grand-designers. In such complex case, people responsible for the control and operation of the business such as person involved on strategic decision, CEO, MD, CFO etc. can be considered as ultimate beneficiary.

Investigation and Beneficial Ownership

Creation of a corporate vehicle for the purpose of business is highly encouraging initiative. At the same time such vehicles are also used as the means of corruption, means to park illicit money, tax evasion etc. Once the law enforcement authorities are effective and start playing their role, corrupt people normally start parking proceeds of corruption in the

name of such vehicle or hiding the proceeds through other peoples' name. Hence, scope and jurisdiction of agencies mandated for anti corruption investigation should not be limited and must govern as per the conventions in which the country is party to.

The practice of true owner behind the chain of corporate vehicle has created big challenge to the investigator. Based on the finding of the mutual evaluation conducted by FATF and FSRBs, most of the law enforcement agencies around the globe are well mandated to obtain such beneficial ownership information. However, quality and adequacy of information seems very poor. The identification of beneficial ownership that supports to the identification of such hidden property earned through any predicate offence is almost difficult unless appropriate measure is taken by respective authority to identify the beneficial owner.

UN Convention against corruption, STAR Initiatives and FATF standards are some of the effective measures to combat such activities including corruption. Expansion of the anti-corruption initiatives to private sector and strict application of AML laws are major anti-corruption instruments even stated under UN convention against corruption. Similarly, use of instruments like financial intelligence, through FIU/NRB, undercover operations, use of MLA and the newly enacted laws for confiscation of the proceeds of crimes can be instrumental for better discovery of beneficial ownership and control of crimes.

**

Curbing Corruption: Some Considerations on Grand and Political Corruption in Nepal

 Keshab Prasad Bhattarai*

Corruption is a deep-rooted threat that has eaten into the vitals of society, distorted all values and made mincemeat of morality and truth. In the context of Nepal, this social menace has grown up to gigantic proportions and there is hardly any sphere of social, political, economic or even religious activity that is free of deception and corruption of some kind. Recent actions taken by Commission for the Investigation for Abuse of Authority (CIAA) have flared up discussion on the nature and type of corruption, an anti-corruption agency has to deal with in Nepal. Usually people hold the perception that unless high level bureaucrats and politicians are caught and prosecuted, corruption control is impossible. This is a general sentiment in many countries where corruption is found to be pervasive. Some of the reasons why resource abundant countries remain poor are because of their mismanagement and pervasive nature of corruption. Obviously political leaders and senior bureaucrats are thought to be responsible for such unwanted state of affairs. People and civil society activists time and again voice their concern in various forum that anti-corruption agencies are always entangled in trivial and minor cases by catching 'small flies' which has no significant impact in curbing corruption. It is alleged that political leaders and top bureaucrats dubbed as 'big fishes' are roaming free who are main culprits in pocketing national resources for their personal gain.

Before dwelling on the details of the investigation history and the present situation on the prosecution of the so called "Big Fishes" in our context, it is worthwhile to explore fundamentals of the categorization of corruption itself. Different organizations and scholars working on the anti-corruption movement has defined corruption differently and there is no any concrete or homogeneous delineation on the basis of which we can conclude that any specific case falls under certain category. Therefore the Big fishes versus Small flies taxonomy is an informal kind of grouping popular in different societies but denoting and meaning different scale of severity of corrupt practices. Almost similar terminology is the 'grand' or 'petty' corruption, the names used by many agencies or advocates of anti-corruption movement. No need to mention that different societies have different assumption on the amount or gravity of corruption to befall into the grand form of corruption. In other words, we can simply categorize the corruption on the basis of the form of corrupt practices. It is common understanding that grand corruption is such mal-practices which are largely committed by the politicians who has the authority to devise

* Former Secretary, Government of Nepal.

any policy or take decision on major issues. However, for general understanding grand corruption is used synonymously to political corruption, while bureaucratic corruption is generally regarded as petty corruption. But this always does not hold true as even bureaucrats could be found guilty in cases of large scale wrongdoings.

Transparency International has described political corruption "as abuse of entrusted power by political leaders for private gain."¹

Grand corruption involves top officials and political decision-makers, is large in scale and often involves great amounts of money. In grand corruption, highly placed individuals exploit their positions to extract bribes, embezzle large sums of money, or tailor regulations to benefit their private interests (Andvig and Fjeldstad, 2001).² If the bribed personality in such case is a politician or a policy maker who can influence the policies in exchange for a side payment, it is political corruption. Petty corruption occurs in low level contacts between citizens and officials often in providing public services and utilities and lower level public servants and service providers are involved.

Inge Amundsen has described political corruption as two inter connected processes. According to him under one process ruling elites abuse their hold on power to extract and accumulate resources while the other process is the corrupt use of such extracted resources to maintain or strengthen their hold on power or enlarge their base of influence.

Political corruption is driven by those who make policy decisions on laws and regulations, and allocate basic resources of the state.³ However, all such decisions are not necessarily made by the politically elected or appointed representatives.

Political corruption can serve two purposes. One the one hand it enriches private political person or a politically organized group while at the same time it can be used to lengthen the reign of any political groups by misusing the public money extracted from illegal means.

More serious cases of grand scale of political corruptions are directed to extracting and amassing huge sum of money primarily through massive amount of illegal commission derived from public procurement, licensing national monopolies, giving undue favor to certain businesses or selling national assets etc. On the other hand, such amassed assets and monies are spent or misused for political purposes. Some notorious examples of grand political corruption includes the funds allegedly embezzled by then President Suharto of Indonesia who is said to have stolen up to 35 billion US dollar during his time in power. President Ferdinand Marcos of the Philippines, President Mobutu Sese Seko of Zaire and President Sani Abacha of Nigeria are some of the major culprits found guilty of stealing

1 *Global Corruption Report 2004, Transparency International, Page 11*

2 *Quoted in Everyday Opinions on Grand and Petty Corruption : A Portuguese Study , pp 7*

3 *Corruption and Development, UNDP : Page 9*

national assets for personal gain. Obviously tyrannical and autocratic societies provide fertile ground for grand political corruption to thrive. Natural resources of the particular nation or the society have become the prey of such illegal hunters.

Procurement in military hardware has been found to be one of the hot spot for political corruption worldwide. On the pretext of national security concern, procurement in military services is immune to and not properly scrutinized by the national agencies responsible for overseeing it. It is the general secrecy and less transparency in the outlays for defense outlays and its spending which breeds corruption. Military spending are more prone to corruption as they are relatively capital intensive in nature and therefore the supplying firms have incentive to bribe the authorities in huge scale. The firms also feel more secure in such military contract as the overseeing agencies are hesitant to directly interfere in their maneuver.

India's Bofors Scandal was related to procurement of military equipment -155 mm Swedish Howitzer guns where Indian politicians were involved and the then Prime Minister of India was implicated. It was alleged that the Indian authorities were paid US\$ 10 million as kickback in the purchase of 410 howitzer guns with a cost of US dollar 1.3 billion.

Political Corruption in Nepal

Quite a number of constant scrupulous efforts have been made by CIAA, the supreme anti-corruption agency to uncover grand scale corruption in Nepal that has direct or indirect involvement of some top-notch political figures. The CPAA, the precursor of present CIAA indicted the former Prime Minister Tulsi Giri along with other three prominent ministers who were found guilty of abuse of power in a Carpet Export Scandal during 1960s. CIAA implicated many officials including ministers in various scams related to renting aircrafts for the national flag carrier known in the Nepali corruption history as Dhamija Scandal and the Lauda Air Scandal. In different times, CIAA has prosecuted some highly influential ministers and high level civil and police officials on charge of possession of unexplained wealth. Former ministers Chiranjibi Wagle, Jay Prakash Gupta, Khum Bahadur Khadka, Rabindra Nath Sharma and Gobinda Raj Joshi were booked as they could not furnish satisfactory explanation of the lawful sources of their possession of wealth. Similarly former Inspector General of Nepal Police - Achyut Krishna Kharel, Motilal Bohora, Pradip Shumsher Rana, National Trading Limited General Manager Ramagya Prasad Chaturvedi, General Manager of Nepal Oil Corporation Madan Kumar Sharma, were also impeached on charge of illicit enrichment. CIAA has been appreciated for its bold step taken to uncover the corruption committed by dozens of civil servants in various public agencies including those in revenue, police and public works. In the last fiscal year alone CIAA prosecuted a total of 495 persons in 168 cases filed in the Special Court. However, public perception indicates that the level and scale of corruption has further deteriorated in recent years despite rigorous efforts done by enforcement agencies. It is thus evident that only punitive measures or sporadic and intermittent actions are

not enough to fight corruption but such efforts must be supplemented by preventive measures.

Small flies or Big fishes?

All types of corruptions are bad whether they are petty or grand. Petty corruption usually means bribery to be paid to lower level employees to get the services done. They are bribed in times of getting public services by poor people who even hesitate to enter into government offices. Land Registration Offices, District Offices, Cooperatives, Small and Cottage Industry Offices, Transport Management Offices, Custom and Tax Offices are mostly visited government offices to get public services and it is alleged that general people do not get services without paying extra money to the civil servants in many of such offices. Moreover the time consuming and often lengthy and ambiguous procedures of the government offices are too difficult to understand by them. To overcome such difficulty they are forced to get the services of the middlemen who extort from them to pay bribe to the office bearers. The extortion and the bribe taken from these 'barefooted' and mostly rural peasants further aggravates their economic vulnerability and shatters their belief on the whole system . Such petty corruptions are much more visible, affect daily lives of the ordinary people and have negative impression against the incumbent regime. It is easier for the enforcement agencies to target petty corruption to show its visibility to the public that they are working hard to contain the menace of corruption, while general public are not pleased with such enforcement activities.

Corruptions at grand scale are difficult to detect as they are less visible. General mass perceives that anti-corruption agencies do not have the courage to investigate and prosecute grand corruption and those big fishes - often fingers pointed to the politicians - in such scandals and believe that politicians are secluded to legal actions by these agencies.

Political Corruption and Party Financing

One of the major reasons behind the political corruption is related with the electoral system because the candidate has to spend money for election campaign or for buying votes to secure election. Regular and periodic elections are the basic characteristics of modern democracy. Election can be won when political parties have strong presence in the society, they are active and effective in taking up the societal issues and raising and shouldering peoples' voices and concerns. In less developed countries, majority voters are not educated and could be easily allured with small amount of money or daily necessities to buy their favor. On the other hand political campaigning itself has become so expensive that normal party financing through membership levies and small donation could not meet the regular expenses for the party. The travel cost, advertising and electioneering cost has soared many folds in recent times. In United Kingdom political parties are struggling to meet the expenditure and were getting into debt to fund the costs. Labor party incurred a debt of 27 million and the Conservative Party had a deficit of 18 Million Sterling Pounds in 2005 election.⁴

⁴ Transparency International: *Corruption and the Funding of UK Political Parties* , Page 6

In a civilized expression the generation of financial resources through donation is named as party financing but the whole electoral system has become corrupted because of such practices. This problem is not only confined to underdeveloped countries but this has also equally gripped to rich and developed democratic countries. Extravagantly expensive election campaign has time and again given rise to corrupt practices in western democracies like USA, France, and Germany.

Political party financing related corruption can take various forms and manifestations. The major types of such corruption can include illegal expenditure including vote buying, funding from infamous sources such as organized crime, selling appointments, honors or access to information, abuse of state resources, personal enrichment, political contribution for favors, contracts or policy changes etc.⁵ Political corruption because of party financing can have various motives such as support for ideological reason, longing for social honors or striving for material benefit. There is no doubt that any donation made by individuals and business firm aspire to get return in terms of policy favors once the party or the politician comes into power.

In Nepal, political parties are absolutely opaque in their financing matters and the prevailing law on political party financing seems relaxed and lenient. The only provision in Nepalese election law stipulates that all political parties should submit the details of their income and expenses within 6 months of the commencement of the fiscal year.⁶ The code of conduct framed by the Election Commission for the candidates of the past Constituent Assembly contesting first past the post election could spend up to Rs.1 million and up to Rs.100,000 for proportional candidates. If the Code of Conduct is respected fully it would costs to a minimum of Rs.1 billion for all political parties contesting the election, which is never a realistic hypothesis as most of the candidates of the major political parties have had to spend several times more than the prescribed limit.⁷

Election expenses are managed by the parties through donations, levies and membership fees. But the most corruptive election finances are the donations raised from businesses, entrepreneurs and individuals with vested interests. It is general belief that those businesses seek returns once the invested candidate or the party comes into power. On the other hand it is often alleged and has become the talk of the town that those who are aspiring to fight an election as a particular political party candidate has to 'bribe' the top-brass or the party itself to secure candidature. All these practices have direct implications and often promote malpractices and breeds corruption. When the political leadership itself is infested with corrupt behavior then, there is no meaning to try to curb it at the lower echelon of the state machinery.

Curbing Political Corruption

It is generally felt that political corruption become endemic when political will to control

5 Transparency International, *Global Corruption Report, 2004* Page20

6 Article 12(1) of the Act related to Political Parties, 2058.

7 *Karobar, National Daily, 25th September, 2013.*

corruption is weak even though political leadership often pretend that they are seriously concerned about it. Theoretically, a number of measures could be taken for debarring the politicians in engaging corrupt practices and making the national integrity system functional. However, all these theoretical apparatus work only in the platform of sincerity and honesty.

The most crucial issue of party and campaign financing could be reduced by enacting stricter legislation which should ensure the transparency of such finances. It is also imperative to have proper regulations on the disclosure of income and expenditures, impose limit on their expenditure and consider providing sufficient public funding to ease the financing burden faced by them. Obligatory provision should be made whereby political parties, candidates and politicians must disclose assets, income and expenditure in a regular basis and particularly before and after the election. Disclosure of the value of assets and liabilities and income sources acts as deterrent against corruption and patronage in the public sector. Anti-corruption agencies should have the legal mandate to review and investigate any disproportionate property possessed by all level of political leaders and high level bureaucrats.

Way Forward

Corruption, whether in political form or otherwise, is one of the daunting challenges of our time. Corruption scandals erode public confidence on government and increases people's apathy and frustration towards the legitimacy of the state mechanism. Political corruption at grand scale has more corrosive effects which deteriorate the moral values of the society, destabilize the democratic process and undermines the credibility of democratic institutions and alienates citizens from the government. Small and petty corruption also has no less destructive consequence to the society. Therefore all forms of corrupt behaviors must be dealt with ruthless measures.

Different forms of anti-corruption strategies have been advocated by different agencies and anti-corruption lobbyists. However, essentially all agree on some basic ingredient of tackling all forms of corruption. One of the fundamental elements in such effort is strengthening the basic institution of good governance and most notably the judiciary which must be free and fair. If judiciary itself is corrupt, rule of law become mirage. Good investigation of corruption cases by independent and efficient enforcement agency is another prerequisite to create a society free from corruption. No need to mention that such agency itself should be fair and free from all form of prejudices. Political leaders in all branches of state - executive, judiciary and the legislature - should themselves be available to public scrutiny by means of asset disclosure not only for themselves but also for their family members.

Anti-corruption strategies have persistently emphasized on the preventive measures as punitive actions alone could not be successful to wipe out corruption from the society. The United Nation Convention Against Corruption has fully endorsed this idea and therefore has set aside a full chapter on preventive measures to be adopted by member

states. Some of the mandatory provisions in the convention are related to developing and implementing effective anti-corruption policies, installing effective and independent anti-corruption agencies and promoting integrity, honesty and responsibility among public official through various measures.

The enduring efforts of our national anti-corruption agency CIAA and its present leadership to root out corruption is a promising sign that must be appreciated by all corners of our society. However, the effort of any single agency is never enough to tame the monster of corruption and therefore, it must be supplemented by political commitment and peoples' support to create a fair and just Nepali society. We must submit to some serious introspection and realize the enormity of our weakness which is eating into our strength as a nation. Once we realize this, it will not be difficult to end corruption at all levels of life.

References

- CAMAD: A Journal of Administration, Management and Development, Vol 15, No 2 Issue 28, June 2014.
- Gabrielle Poeschl, Raquel Ribeiro: Everyday Opinions on Grand and Petty Corruption: A Portuguese Study: Observatorio de Economia e Gestao de Fraude, 2012
- Inge Amundsen: Political Corruption, An Introduction to the Issues: Chr. Michelsen Institute Development Studies and Human Right, 1999
- Karobar, National Daily, 25th September, 2013
- Narayan Manandhar: Corruption and Anti-Corruption, Further Readings, Narayan Manandhar, 2006.
- Sanjeev Gupta, Luiz de Mello, Raju Sharan: Corruption and Military Spending, Issues 2000-2023: IMF Working WP/00/ 23: International Monetary Fund
- Transparency International: Global Corruption Report, 2004
- Transparency International: Corruption and the Funding of UK Political Parties, 2006
- United Nations Office of Drug Control and crime prevention, Centre for International Crime Prevention CICP - 2: Prevention: An Effective Tool to Reduce Corruption: 1999
- United Nations Office On Drugs and Crime: United Nations Convention Against Corruption: New York, 2004

**

An Observation on Delivery of Public Services in Nepal

 Ramesh Prasad Khanal*

Overview

Former American President Abraham Lincoln on November 19, 1863, at the Soldiers' National Cemetery in Gettysburg, Pennsylvania, reminded his fellow Americans that the government should be "of the people, by the people, for the people." Since then, this famous quote has reverberated around the world and every government strives to "serve" the people as its core objective. This very principle of serving people through various means and medium has been the intrinsic factors of public services which have come of age with the rapid development of science and technology, communication and easy access to information. Rendering effective services to public, however, has been a major challenge for developing countries like Nepal where systemic approach to public service delivery is recently an evolving phenomenon. Historically and culturally, the concept of public service delivery has remained under the shadow of feudalism, rife with nepotism, favoritism and imbued with family linkages, clan and caste. For instance, terms like "Source-force", "Bhan-Sun" (Request-Hearing) is prevalent over anything and has become social norms in Nepal. Instead of developing a systemic mechanism which is the backbone of good governance, abhorred in speeches and documents, have been seen preferred by many. Such tendencies have remained as the greatest dilemmas of governance in Nepal from where it needs to take departure to make service delivery effective, transparent and accessible to meet the public aspirations in the 21st Century.

Introducing a novel system entails a great deal of risks and sometimes threats to initiator. Scathing criticisms and attacks from the very establishment and mentors would not be farfetched. In general perception, government functionaries in Nepal are not there to provide services or improve their lot but to "rule" them. "Ruling" and "Governing" are two different terms with different connotations. In modern days, governments do not "rule", they are expected to "govern" and "manage" by services to the public. In developed world, government plays the role of a catalyst by providing services to the public but in the developing world, the very concept is yet to evolve to its fullest. A systemic mechanism, therefore, would be trusted by the public if service delivery is actually happening and people feel that they have been delivered whatever service they require. Skepticism and apprehension prevailing

* Joint Secretary, Ministry of Foreign Affairs.

among the public on accountability, trust and competence of government services should always be a matter of concern for the government agencies and its officials.

It's a known fact that governments are the largest service providers in all countries in the world; only the degree of government's involvement may vary. It is indeed a fact that the waves of liberalization and privatization ensued in 90s have drastically reduced the role of the government in public sphere. However, the role of the government in developing countries is vital where the private sector is still in infant stage. As is evident in developed countries, most of the services are outsourced in order to provide prompt services, efficiently and as per the demand of the public. The very concept of outsourcing would be not that much effective in developing world due to various reasons such as poverty, ignorance, lack of regulations and ineffective implementation of existing laws and regulations etc. General perception is that people choose a form of government to receive services that are under government domain and recognized by international community; for the services they wish to receive, and for these services people pay taxes to the government. Hence, government which is run by people's taxes is obliged to render services to people as per their demand. Services may vary from an authoritarian to democratic government. Whatever the form of government, the motto of service delivery is to satisfy the demand of the people with transparent policy, swift action and prompt decisions as required.

The concept of delivery of public services in Nepal is undergoing a massive transformation in recent years with call for good governance, accountability and transparency in government functionaries. Call for removing discrepancy in public policy formation and implementation of the very policy through service delivery has been raised by different stakeholders such as civil society, consumer groups, policy makers and affected bodies of people. It is believed that the political transition that Nepal has been experiencing for last few years and absence of a new constitution has adversely affected the service delivery and has created vacuum in accountability of the institutions.

The fate of Nepal has been that neither public nor private service delivery is up to the mark and satisfactory to the public. In order to provide services to people, the Government of Nepal adopted policy of transparency by spreading information through the *Nagarik Badapatra* (Citizens' Charter). The Charter has been seen hanging in front of the public offices identifying services and medium of obtaining these services by public. Government has recently introduced *Citizens' Charter* with compensation for delay in services or error in procedures to receive services by the people. Though the Charter with compensation provision has yet to be launched in all public offices for rendering services, it has brought

numerous question on viability of such option in countries like Nepal where effective system of accountability has not yet been evolved. Though it seems like an ambitious step by the government, and sometimes it may create terror among service providers to take action or decisions due to threat of compensation. This may hinder effective service delivery which is the core of this principle. In order to provide basic information to the public, websites, communication media, hoarding boards are used for propagation of service to be rendered by the Government but follow up and effectiveness of such mechanism has been rarely discussed and evaluated in Nepal's context.

Basic tenets of service delivery

In order to render effective service delivery, it is suggested to develop a mechanism or Standard Operating Procedures (SOP) for organizations responsible to provide designated services to public which sometimes is called as Service Delivery Framework (SDF). SDF, as defined by the framework “is a set of principles, standards, policies and constraints used to guide the design, development, deployment, operation and retirement of services delivered by a service provider with a view to offering a consistent service experience to a specific user community in a specific business context. An SDF is the context in which a service provider's capabilities are arranged into services.”

The basic tenets of service delivery have to be inculcated in the newly recruited staff in any organization of the government. Calling a civil servant “Hakim Sab” reflects a colonial mentality prevailing among people itself. Removal of such innumerable psychological barriers created over the years would help bring a new wave of governance in Nepal. In this context, following may be some of pertinent tenets to be followed by officials in public offices to make them more accountable to public:

- positive attitude towards issues raised by service seekers
- Empathy: putting oneself in another's shoes
- dedication towards delivery
- punctuality and time bound approach to issues
- maintaining dignity, honesty and integrity
- Remembering that customers (service seekers) are always right
- Accountability towards public problems
- Transparency in public dealing, maintaining information flow
- Sharing best practices among organizations concerned
- Receiving regular feedbacks from public on service delivery to improve performance

Challenges of Service Delivery in Nepal

Nepal at the moment is grappling with myriad challenges of socio-economic development and its road to modernization is strewn with innumerable difficulties based on geo-strategic location to geographical condition of the land. Some major challenges for service delivery in Nepal may be enumerated as follow:

- Insufficient Resources: trained human resources, paucity of physical and financial resources
- Lack of systemic approach
- Socio- Cultural attitudinal problem
- Insufficient trainings and orientations
- Corruption
- Absence of monitoring and follow up, lack of performance based evaluation
- Failing to designate right person at the right place
- Objectives, goals and output vague and non-apparent
- Absence of effective coordination among government agencies

Conclusion

This is the perfect timing for government agencies to ponder on different ways to improve services despite every effort to satisfy the demand of the people. One must ask why the track record of service delivery in Nepal is still regarded as not to the benchmark set by international standard and people always express dissatisfaction over the services they receive? It is, therefore, a right time to reinforce resources, creativity and diligence to bring public service delivery system to the standard of the 21st Century. With the introduction of automation in every aspect of public services, Nepal can achieve its goals to reach wider public with much ease and acceptability.

Wider information circulation is the key to success in effective public service delivery. In the past, governments used to believe in maintaining secrecy in every sphere of governance, though it is still vital for national security, but information pertaining to direct public services should not remain in shrouds of secrecy. Opening up to the public is an important aspect for effective public service delivery.

Corruption has remained as one of the greatest challenges of the governance in public service in Nepal. According to the Corruption Perceptions Index (CPI) 2013, a report

by Transparency International (TI), Nepal has achieved a remarkable improvement in reducing corruption in the last year that ranked Nepal at 116th position out of 177 countries with a total score of 31. The CPI had placed Nepal at 139th position out of 176 countries with a score of 27 in the 2012. Nepal's march towards gaining more points in the CPI should also be seen in positive development. Achieving 100 points in CPI would not be farfetched if determination is shown from political leadership to bureaucrats as well as public as a whole.

To root out the corruption, to deter the “middlemen” and “agents”, government should develop a system which would be easily accessible and understandable by common people, maintain punctuality in service delivery, begin responsive actions to public grievances, create a situation where direct human contacts are minimized, introduce automation and online services as far as practicable, do financial transactions through banking channels only, outsource the services that can be done by private sectors such as garbage collection, road cleaning, water supply etc. Similarly, public service delivery system should be developed as an integral part of “rule-based system of public administration, that leaves little to the individual judgment of bureaucrats, can ensure consistent and acceptable levels of public service.” In Nepalese context, it would be pertinent to give added emphasis on recruitment of public service providers with a new perspective and vigor in order to develop them into a customer-driven workforce which, in long term, would contribute to the overall development of the country. Service providers, thus recruited, should be provided with professional trainings and orientation programs as well as enough incentives-financial or ample opportunities for career development. Once such system of governance is in place, delivery of public services would be much more dependable, accountable and transparent and would help serve the wider audience.

**

Corruption: Impacts and Remedies

 Pashupati Upadhyay*

Corruption- the biggest evil in our Society is not a new phenomenon. It has been prevalent everywhere since ancient times. The term corruption has various definitions. The United Nations Manual on Anti-Corruption, the Transparency International, and the multilateral financial institutions like the World Bank and Asian Development Bank define corruption as, “abuse of public office for private gains” However, scholars have described corruption differently. In lateral sense, corruption denotes perversion of morality, integrity, character or duty out of covetous motives. In other words, undue favor for some monetary or other gains is corruption. Simultaneously, depriving people their right or privilege is also a corrupt practice. Shrinking from one’s duty or dereliction of duty are also forms of corruption. Besides, wastage of public property, dishonesty, exploitation and malpractices are other various contents.

Corruption can be need-based or greed-based. It has not only led to the malfunctioning of the administrative system or poor law and order, but also some serious causes like poverty and red tapism. It is growing massively in huge proportions and there is barely any sphere of social, political, economic and even religious activity that is free from corruption of some kind. Among many, one of the causes of corruption is emotional state of a person. There are numerous emotional factors that can help explain some types of corruption. In an environment where an individual sees others around him/her benefiting from undue proceeds, they may well choose too.

Moreover, monopoly of power can also be a cause. This could often apply or exist for the simple reason that people in power are the ones mainly charged with the responsibility of governance. Thus, discretionary powers and their flagrant abuse of office by public official against underprivileged people is one of the vital reasons of corruption. Furthermore, weak judicial system is also a serious cause. Emergence of political elites whose beliefs are governed by personal interests rather than nation building programs and policies add up to the negative performance in offices.

Tolerance of people, complete lack of intense public outcry against, and the absence of strong public forum to oppose corruption allows the menace to reign over people.

* DIG, Nepal Police

Greater populace fixed with widespread illiteracy and the poor economic infrastructure lead to endemic corruption in public life. In a highly inflationary economy, low salaries of government officials compel them to resort to the road of illicit income, guided strongly with fulfilling personal desires.

The impact of corruption on developing countries cannot be overemphasized. The results are often disastrous, normally arising out of the choices and priorities of governments with regards to national policies and strategies. This occurs when the real development priorities of a country are often neglected in favor of those that generate the greatest personal gains for the decision makers.

The menace of corruption has links to a multitude of vices. Its roots are linked to injustice, creating a sense of insecurity, poverty and add to the misfortune of the vulnerable segments of the society. It also instills a sense of hopelessness and threatens the strength of good values, which have been established over centuries of civilized struggle. Today, it is taken as one of the greatest factors hindering development and hurdling democracy, affecting the growth of a nation adversely. It reduces the government's income and creates inequalities in distribution of income and wealth. National development is affected to a greater extent - economically, socially and politically.

The ultimate victim of corruption and poverty is the human dignity itself, causing breach in the social order and emerging as a potential threat to prosperity, peace and stability of human civilization across the globe. Adverse government spending leads to serious reduction in impact of development programmes and results in perpetual increase in cost of maintenance of public assets.

It may not be possible to root out corruption completely at all levels but could be contained within tolerable limits. Work ethics of yet honest officials in public life, control over electoral expenses could be the most important prescriptions to combat corruption. It has corrosive impact on our economy, worsening our image in international market and leads to loss of overseas opportunities.

To root out the evil of corruption from society, we need to make a comprehensive code of conduct for politicians and bureaucrats, and such code should be strictly enforced. Judiciary should be given more independence and initiatives on issues related to corruption. Courts should be set-up to take up such issues. Law and order machinery should be allowed to work without political interference. Media should come forward to create awareness against corruption in society and educate people to combat this evil.

Remedies

- A. Strong laws should be made so that there is no vacancy for discretion for politicians and bureaucrats. The role of the politicians should be minimized to the fundamentals. Application of the evolved policies should be left in the hands of independent Commission or Authority in each area of public interest. Decision of the Commission or Authority should be challengeable only in the courts.
- B. Responsiveness, accountability and transparency are must for a clean system. Bureaucracy, the backbone of good governance, should be made more citizens friendly; accountable, ethical, transparent and devotional.
- C. Courts should be opened for speedy and inexpensive justice so that cases don't linger in the courts for ages and justice is delivered on time.
- D. Local bodies and public related government offices should be formed to provide figurative service with low expenses.
- E. Good governance remains at the forefront of every aspect of our life. Governance has to be good in its manifestation.

Fighting corruption effectively is a herculean task and hugely depends on the political will, law projection and financial resources. The responsibility lies on every shoulder, not only upon a Commission, Authority or any single governmental organ. However, as all the policies and strategies are carried out by governmental machineries, it is again governmental prerogative that it doesn't act to safeguard illegitimate / corrupt practices at all level. A green signal to a corrupt 'situation' at the government's behest means injustice to the community at large. Keeping this in mind, nation should let the law perform freely, take the due course itself, without creating hindrance of any kind whatsoever; thus promoting environment of 'Rule of Law' in real sense.

*
**

Anti-Corruption Drive for Good Governance and CIAA

Can we strengthen a watch dog as a biting dog?

 Dr. Dinesh Pant*

1. Governance capability and corruption control

Development is an outcome of appropriate mix of policy, resource and institutional capacity. In view of the government's inability to spend even allocated expenditure budget despite the increased capability to raise revenues and the continued willingness of donors to support development process, Nepal has not any serious problem of resources, nor has there been a problem of policy. A lot of good policies have already been designed and practiced, though the problems relating to their consistency, execution predictability and compliance are often experienced. Of the three elements of development as cited earlier, what is mostly missing is the "institutional capacity" as this has always taken a back-seat in our development planning and execution exercises. Almost all development strategies articulated so far in Nepal have failed to address the issues of building institutional capacity to execute development plans, policies and projects efficiently and effectively. Such a capacity is very much related with governance system and its capability.

Governance system of a nation-state covers several aspects of state affairs. It tends to refer mainly to institutional capabilities and orderliness in behaviors in all sectors of national life. It is also defined as traditions and institutions by which authority in a country is exercised, including the "process" by which governments are selected, monitored and replaced, the "capacity" of the government to effectively formulate and implement sound policies and the "respect" of citizens and the state for the institutions that govern economic and social interactions among them (Kaufmann, Kraay and Mastruzzi, 2010).

In relatively developed nations (e.g., Eastern Asia and Europe), governance problems are often found well managed as if their economic development has been immune to minimize the negative impact of poor governance. However, development is not a pre-condition for good governance; it tends to only help sustain and promote good governance. It is not necessary that Nepal needs to wait for development to take place first for having good governance. Good governance has led to development of a nation in most cases. Nevertheless, "state-

* Senior National Advisor for the Project to Prepare Public Administration for State Reforms, GoN/MoGA-UNDP

building" in terms of "development of institutions," especially democratic ones, can be a precondition for having good governance. Governance reform activities must be carried out unconditionally on a continuous basis, irrespective of the level of development, as a means of accelerating national development though their approaches may need regular updating as per the situational needs of the country (Pant, 2007a).

The main criterion for measuring impact of the on-going state restructuring and transformation process in Nepal in coming years would be the achievement of good governance. The quality of governance can be measured with different sets of standards as per the conditions of the country. In Nepalese context, it should reflect changes at least in five such aspects as: a) inclusion of different sections of people in decision-making through competitive processes, with some time-bound special provision for inclusion of women and socially excluded groups of the society; b) institutional capabilities to run the state affairs; c) predictability in policy and rule interpretation of public offices and behaviors of public officials; d) people's increased faith and confidence in government; and e) maintenance of integrity and ethical standards in public dealings (Pant 2007a).

Of all these aspects, high level of compliance with ethical standards and zero-tolerance for corruption is the main indicator of good governance, which is also related to quality of all-round national development as economic growth can be attained even with high level of corruption. This is where anti-corruption drive for high integrity of society becomes a central point of public policy as well as practices.

This paper attempts to briefly review corruption situation, policy-legal environment for anti-corruption drive and the issues and challenges in Nepal, with focus on the roles of the Commission for Investigation of Abuse of Authority (CIAA).

2. Corruption situation in Nepal:

2.1 Global Index:

It is not possible to measure the level of corruption absolutely at national level as it also remains unrevealed. Different indexes of corruption at national and international levels prepared by different agencies are in use with differences in the criteria used for developing them. Among them, Corruption Perception Index (CPI) of Transparency International and the Governance Indicators of the World Bank can be cited here because of their familiarity among our Nepali policy makers and other communities.

Though Nepal's score on CPI has been fluctuating in recent years, it has always been at the lower extreme. It is so even among SAARC member nations. As shown in Table 1, Nepal's score in 100 was between 27 and 31 at lower extreme in the last three years. Its rank is 126th out of 174 countries in 2014, which is lower rank compared to what was in 2013 but higher than the rank in 2012. It had ranked 125th country in CPI of 163 countries in 2006,

94th of 146 in 2004 and 123rd of 159 in 2005. Interestingly, compared to other SAARC nations, Nepal always scored higher than Bangladesh and Afghanistan only while India, Bhutan and Sri Lanka have often shown positive moves on this index.

Table 1: Corruption Perception Index of SAARC Countries

Country	2014 Rank	2014 (score)*	2013 Rank	2013 (Score)*	2012 Rank	2012 (Score)*
Nepal	126	29	116	31	139	27
Bangladesh	145	25	136	27	144	26
Bhutan	30	65	31	63	33	63
India	85	38	94	36	94	36
Pakistan	126	29	127	28	139	27
Sri Lanka	85	38	91	37	79	40
Maldives	NA	NA	NA	NA	NA	NA
Afghanistan	172	12	175	8	174	8
Total Countries	174		177		176	

Source: Transparency International, 2014

Nepal has not performed well in anti-corruption front in recent years in view of its score in the “Control of Corruption” measure of Governance Index of the World Bank. Its percentile rank in control of corruption in the last eight years varied between 23 and 31 out of 100, which is higher than percentile rank of Afghanistan, Bangladesh and Pakistan and but lower than the percentile rank of Bhutan, India, Maldives and Sri Lanka in South Asian region during the same period (details in Table 2).

Table 2: Governance Index: Control of Corruption

(In percentile rank of 212 countries derived in a scale of 0-100)

Year	Nepal	Afghanistan	Bangladesh	Bhutan	India	Maldives	Pakistan	Sri Lanka
2006	30.24	3.41	3.90	75.12	45.85	36.10	23.41	52.68
2008	26.21	0.97	14.08	74.76	43.69	18.93	21.84	52.91
2010	30.95	0.95	14.76	75.24	36.19	35.71	13.33	43.33
2012	22.97	1.91	21.05	77.51	34.93	40.67	13.88	51.67
2013	29.19	1.91	20.57	77.99	35.89	37.80	17.70	51.67

Source: Kaufmann, Kraay, and Mastruzzi (2013)

Corruption indexes of both TI and The World Bank provide also an evidence of correlation between level of corruption control and economic growth, implying that either higher

income reflecting higher economic growth results in good governance or good governance leads to economic growth. In a research study on governance index with six indicators undertaken by Kaufmann, Kraay and Mastruzzi (2007), Nepal and similar less developed countries like Bangladesh, Afghanistan and Pakistan have poorly ranked while the other developed countries like USA, UK and Japan have secured higher ranks.

As revealed by the Global Corruption Barometer Survey, the percentage of respondents saying "corruption increased a lot in Nepal" jumped from 63% in 2011 to 72% in 2013. The survey also points out the political parties (90%) as highly corrupt institutions in Nepal, which are followed by public officials (85%), police (80%) and parliament (79%). Likewise, in the Global Integrity Index, Nepal's rank (as per data available for a period of 2006-09) has been rated as very weak (quoted from CIAA 2014).

2.2 Weak and bad governance:

Political leaders have occasionally shown their abilities to bring historic political changes in Nepal, but the state of governance system under their leadership continues to be weaker and worsening. The country witnessed the end of 104-old oligarchic rule of Rana family and shift to multi-party democratic system in 1951 and then the emergence of the party-less Panchayat system in 1960, the restored multi-party democracy in 1990 and the republic state in 2007. Five constitutions were promulgated between 1951 and 2007. Unfortunately, people are still struggling for getting a constitution written in a way that can address the needs of people from different social sections and economic strata.

In the last few decades, a number of corruption scandals involving top political leaders have come to surface like carpet scandal, Lauda Air scandal, Sudan scam, alleged misuse and mismanagement of huge funds for cantonment (holding Maoist soldiers in the post conflict years) and so on. Almost all corruption scandals that took place at administrative levels are also allegedly influenced by the political leaders. The anti-corruption actions involving senior political leaders and administrators have often received cold shoulders of the political leaders and Government in this period. For instance, although the promulgation of Political Parties Act 2002 for regulating the political parties has provided the anti-graft agency a basis with some clout to keep control of them through monitoring of their accounts, the behaviors of political parties have often been non-professional and un-cooperative. More often political parties, including the major ones, have failed to furnish financial statements to designated authorities after election. Likewise, political leaders have frequently lagged behind to submit declaration of properties after joining government and in succeeding years in accordance with the law. The image of political leaders has been very poor among the people, especially in the last 10 years lowering

morale of ethical persons. Public image of administrators continues to be built as those who are slow, inefficient, self-centric, less concerned of people's needs and suffering, sycophant, scared of taking risks and so on.

2.3 Mismanagement of public funds

Corruption grows in situation of mismanagement, financial indiscipline and lack of low transparency and public accountability in administrative affairs and low morale and integrity of people involved in public dealings. Moreover, this also fosters in the absence of clarity in policies and legal provisions and close monitoring as well as stern actions against the culprits. In a recently published report of the Auditor General of Nepal, the amount of cumulative unsettled accounts has reached some NRs 343 billion, which is half of the current year's national budget (Acharya 2014). The unsettled accounts also include tax arrears of NRs 93 billion and advance payments of NRs 33 billion.

This is a clear indication of not only mismanagement of resources, with many suspected cases of corruption, but also the level of indifference among the administrative and political officials towards such a serious issue. This too is a form of corruption in public administration of the country. It seems that the presence of constitutional body like Auditor General has been limited to reporting to the President and Parliament and but the other high level bodies concerned with promoting good governance and anti-corruption like CIAA and parliamentary committees have hardly shown their serious concerns with such cases.

2.4 Public complaints and revelation of corruption cases

The number of complaints received in CIAA has consistently increased in recent years indicating the volume of suspected cases of corruption, administrative malpractices and dissatisfaction of people over delivery of public services. The number of complaints increased dramatically from 564 in 1990/91 to 1261 in 2001/02, 4324 in 2006/07 and 11289 in 2012/13. Likewise, the number of complaints resolved too has gone up significantly from 581 in 1991/92 to 1261 in 2001/02, 3353 in 2006/07 and to 6672 in 2012/13.

Till now, several cases of corruption have come to surface. In recent years, several cases of corruption are reported in different areas of development and public services, like education, transport and traffic management, land administration, energy, management of forest and other natural resources, health (procurement and supplies of medicines and equipment), infrastructure development, regulating foreign employment, immigration, setting, networking, syndicating in supply of goods and services and so on. Most of these are revealed through CIAA's investigations.

The situation of anti-corruption initiatives in Nepal can also be reviewed in terms of how the existing policy-legal framework has created enabling environment for fighting with corruption.

3. Policy environment for anti-corruption in Nepal

3.1 Anti-corruption in national policy

The history of administrative reform (also referring to governance reform) is very long in Nepal. Public administration reform was incorporated as a program in the sixth plan (1980-85), which was the first time that any national periodic plan of the country recognized administrative reform as a strategy for improving the capability for plan implementation. It constituted one of the four pillars of poverty reduction strategy in the Tenth Plan (2000-05). Even the present Three Year Plan (2013-16) has identified good governance as one of its policy thrust areas. What is interesting is that anti-corruption has been a focus area in almost all public administration / governance reform policies of the periodic national development plans.

The current three-year plan has provisioned a separate set of goals, strategies and working policies on corruption control, under its good governance policy. It seeks to: a) extend support to good governance by controlling corrupt activities; and b) create corruption-free society through promotion of moral conduct, honesty and accountability in all spheres of national life. The three strategies envisaged in the plan are: a) undertaking awareness-building, preventive and punitive programs for corruption control; b) enforcing objective and transparent standards for controlling corruption in public management; and c) bring private and non-government sectors into scope of corruption control. It has emphasized on creating conditions for effective execution of the United Nations Convention Against Corruption (UNCAC) as well as strengthening of anti-corruption agencies, including CIAA (NPC 2014).

Various other policies, plan and strategies have been designed by the government in the recent past. Among the major policy initiatives taken by the Office of Prime Minister and Council of Ministers (OPMCM) are National Anti-corruption Strategy (2009), Anti-corruption Action Plan (2011) and Anti-corruption Strategy with Action Plan 2012. The Anti-corruption Work Plan in 2010, announced by the Government on the basis of the Anti-corruption Strategy 2009, envisages some 400 actions to be executed by 33 agencies of the state. Likewise, the anti-corruption strategy with action plans enforced in 2012 complements the earlier strategy and action plan drafted in 2009 and 2010, which focus mainly on execution of UNCAC.

Most importantly, CIAA has recently prepared and adopted its six-year strategy plan (2014-19), which is the third in the series of such plans designed and executed by it. While all strategies and action plans designed by the government have given important roles to CIAA, the strategic plan prepared by CIAA too is taken as supplementary to the ones issued by the government.

3.2 Legal and institutional settings

With the launching of 10th National Plan and Governance Reform Program (supported by ADB) during the early years of 2000, several laws were introduced giving much needed teeth to the then CIAA like amendments in CIAA Act 2002, Anti-Corruption Act 2002 and promulgation of Special Court Act 2007, Money Laundering (Prevention) Act 2008 and Political Parties Act 2002. Likewise, two new anti-corruption agencies like National Vigilance Centre (NVC) and the Special Court were established and CIAA too was empowered. Likewise, Department of Anti-Money Laundering Investigation (DAMLI) was created under the Ministry of Finance. Nepal signed the UN Convention Against Corruption (UNCAC) as back as in December 2003, but it was ratified only in February 2011.

Currently, a number of anti-corruption agencies exist to operate for fighting corruption directly or indirectly in Nepal. They are CIAA and other constitutional bodies such as Public Service Commission (PSC), Auditor General (AG), parliamentary committees and the government agencies like ministries/ departments including Revenue Investigation Department (RID), Chief District Officer's offices and other public agencies. These agencies have performed different roles such as policy makers, legislator, enablers, resource providers, facilitators and civil vigilance or watch-dog agencies.

Despite their minimal impact, many notable initiatives seem to have been taken for corruption control in Nepal in the recent years. Besides creation of policy and legal environment, increased anti-corruption voices from civil society and growing support of international development partners for anti-corruption measures are also contributing towards enabling environment for anti-corruption drive.

4. CIAA and its operational pattern

CIAA is a constitutional body mandated to investigate cases of corruptions as well as conduct of ill-intentions and lodge lawsuit in the Special Court in both proactive (launching fresh investigation) and reactive (responding to complaints) ways. Because of its constitutional status and authority, CIAA exists and operates as a highly significant state institution to control corruption in the country.

CIAA is found to have articulated a vision of building corruption-free Nepal by pursuing a mission of establishing good governance and rule of law through combating corruption and improper conduct in the public sector (CIAA 2014). Its operational approaches to anti-corruption drives are:

- a) preventive measures, by issuing directives to and suggesting government for amendments and formulation of new laws to fight with corruption effectively
- b) punitive measures, by investigating and lodging the cases of corruption and actions to the courts or issuing directives to check corruption-prone initiatives or actions of public officials
- c) promotional measures through mass awareness of all concerned parties against corrupt actions.

CIAA's institutional strengths are its constitutional legal status, mandate and authority. Also carrying a good public image, it has long exercised strategic planning for carrying out institutional operation with reasonable access to resources from the government. Most importantly, the long-due ratification of UNCAC in 2011 has helped it to broaden scope of areas for its investigation to bring the suspected ones to the court. Nevertheless, it still suffers from the weaknesses of lacking clear-cut strategic direction, limited investigation skills to engage in ever increasing areas of crimes, traditional management practices and culturally-derived non-performing organizational culture.

In fact, CIAA has opportunities too to utilize its institutional expansion with clout to help build good governance in Nepal. While there is growing public concern over the issues of corruption in all spheres of national life from education, energy to peace-building programs, government's public commitment, at least leap service, for anti-corruption and good governance through new legislation, periodic planning and ratification of UNCAC has created an enabling environmental setting. Most serious challenges or threats to anti-corruption drive in Nepal are concerned with political instability, changing modes of corruption and immoral acts and growing indiscipline in different sections of the society.

Public eyes are being focused on the activities of CIAA and there is consensus in all sections of the Nepalese Society for its institutional strengthening.

CIAA launches investigations into corruption cases as part of both fresh initiatives and in response to the reporting or revealing of cases by media and the complaints received through its own channels. Though the chief commissioner and commissioners are the formal authorities designated for hearing complaints, CIAA has designated a Joint Secretary as a nodal officer for receiving complaints and grievances, which can be submitted by any citizen through toll-free telephone, in-person visit to office, post mail, e-mail and registration of letter at the office reception. After initial scanning, it responds to the

grievances or complaints in various ways like forwarding the grievance to the concerned authorities for action, asking the concerned agency to furnish clarification or report back after detailed investigation, sending warning to the concerned agencies and asking them to take corrective and disciplinary action to the officials concerned. Depending upon the seriousness of the cases, it conducts detailed investigation and submits the case to the designated special court recommending punitive actions to be taken. CIAA is reported to have focal persons in all the central government organizations and they meet monthly to take stock on the actions taken on the cases sent to them. It reports annually to the President of the country on the complaints received and actions taken.

5. Issues and challenges for anti-corruption drive in Nepal

Over the years, the poor state of development in Nepal has often been attributed to its bad or weak governance characterized by rampant corruption, inefficiency and delays in administration. Though Nepal has also launched various anti-corruption drives in recent years, their impact on national development process and public service delivery continues to be minimal. The anti-corruption drive is not without challenges. It continues to face different issues, some of which are briefly highlighted in succeeding sections.

5.1 Challenges and issues facing anti-corruption drive:

- a) As the development problems reflecting in mass poverty and unemployment in Nepal are attributed mainly to the lack of resources, these are equally related to the level of corruption and mismanagement that currently exist in public organizations and hence rampant corruptions need to be considered as one root cause for the people's poverty and backwardness (Karki 2014). Many people have tendency to be richer by earning by all means and society too continue to respect those who are rich without considering how they became so.
- b) Corruption in Nepal continues to be increasingly fostered by politicians and their nexus with militant political activists, corrupt business persons, industrialists, contractors, mediators and dons. It also has been attributed to the type corruption problems facing donor agencies (Manandhar 2014). The involvement of politicians in increasing corruption has not only indicated the root cause of corruption (Pranjali 2015, Sharma 2014) but also made people uncertain and challenging as well as pessimistic about the future of present anti-corruption drive in Nepal.
- c) It is due to corruption that consumers are either supplied with low quality goods or they pay higher price (or both in some cases) and corruption has resulted into inefficient market system, distorting market prices and investment and curtailing people's right to make economic choices (Singh 2014).

- d) Ironically, public positions are being sold and purchased in monetary terms, which was a hardly known phenomenon even during the Panchayat regime. In one government agency, officials were heard of speaking code language such as re-charged deputation/transfer, post-paid deputation/transfer and pre-paid transfer/deputation being practiced to work in an organizational unit or project having attraction for earning through easy means.
- e) The public sector has gone through various structural changes in the past without corresponding changes in behaviors of public officials. The most often cited work behaviors in Nepalese public organizations are: avoiding decisions or risks, resisting changes, working slowly, engaging more in serving self and *Afanta* than people in general, showing indifferences towards maintaining ethical standards at best (violating at worst), etc. (2000a). These behavioral patterns, which are culturally-rooted, continue to harm not only people in general in terms of getting due services from public servants but also the entire civil service community in terms of demonstrating poor public image and losing people's faith and confidence over the government machinery (Pant 2007b).
- f) Public offices are having poor mechanisms for service delivery, including low service-orientation on the part of service providers. Paradoxically, the public servants tend to hold the self-picture of "masters" rather than "servants" in relation to common people and, therefore, they consider "service" as something like favor to be offered, if pleased, to the people approaching them.
- g) A performance-oriented work culture is lacking in public offices as the observations of inefficiency, less accountability, low transparency and unethical practices have been so "taken for granted" that if someone behaves with professional competence and integrity in the way that is ideal of a public servant is the odd guy in the team and is likely to be target of continuous attack of those who are generally known as less competent, non-performers, corrupt and unethical ones. The competent and honest officials are humiliated by promoting and rewarding corrupt or unethical ones (Pant, 2000b, 2007b). There are cases of competition among top public officials, particularly ministers to reward corrupt officials to safeguard their vested interest or to pay back earlier support of such corrupt officials. This issue has been publicly expressed even by the Prime Minister of the country recently.
- h) Many of governance problems are certainly related to political instability (transition nature of state) and poor institutional capacity to design and execute public policies and programs, but corruption and diminishing level of integrity and morality on the part of public officials have increasingly become eye-stretching issue of the existing

state of governance in Nepal. Control of corruption and performance of public duties with high integrity remain to be treated as the major indicators of good governance.

- i) Corruptions are on rise in Nepal not only in volume but also in nature and areas. These have polluted almost all sectors of national life from education, health, trade, energy, civil aviation, land administration to management of religious and social welfare trusts. While the corruption indexes for Nepal as revealed by the World Bank and Transparency International, as presented earlier, are alarming, the volume of unsettled public accounts to the tune of NRS 343 billion is enough to understand the level of suspected cases of financial irregularities and corruption in Nepal (Acharya 2014).
- j) The increased volume of complaints being registered in the watch dog agencies like CIAA, NVC, AG and other public grievance redress mechanism possess serious concerns for all. However, all these do not necessarily reflect the level of corruption to be dealt with by them. Complaints are registered in these agencies on the matters relating to almost all aspects of public dealings. For instance, among the complaints registered in CIAA have reportedly included even the cases of cheating of wife by the husband.
- k) People tend to be expecting a lot from CIAA without considering its institutional limitations in terms of mandate, scope, resources and capability. In fact, in the existing national legal framework, CIAA's mandate to engage tends to be limited to 40 percent of areas of corruption (Karki 2014). CIAA too looks ambitious for having its engagement in wider spectrum of public affairs, including judiciary, army and non-government organizations and private sectors.
- l) Certain sections of the society, particularly the political bodies, seem to have been alert for not doing anything that helps watch dog like CIAA to turn its role from being a "watch dog" to a "biting dog". The nexus of self-serving groups is getting stronger day by day with moral support from political leaders to counter the anti-corruption moves of anti-corruption agencies. Even the public auditors are allegedly cooperating with public officials to undertake or settle public dealings without due process and, likewise, revenue officers too are not escaped from being criticized for their alleged collaboration with the business persons in having revenue leakages.
- m) The proliferation of anti-corruption agencies has also created a need for institutional coordination so that institutional overlapping and duplications could be avoided. These agencies are engaged in fighting corruption of different nature, type and size. Often, conflicting arguments are made as to whether Nepal needs a single anti-corruption

agency or multiple anti-corruption agencies. Likewise, different arguments are made about their functional scope of anti-corruption agency, particularly bifurcating or integrating their investigation, prosecution and adjudication functions.

n) It is sad to find that policy makers and law makers are still divided in opinion over who should be mainly responsible for fighting with corruption in Nepal. If no single agency can be made responsible, allocation of responsibilities among different organs of the state as well as across different levels of government and its offices needs to be properly made. Although government is responsible to check corruption at its different levels and among all government officials, one cannot expect it to be serious to the extent that it takes stern actions losing support of its political allies and administrative apparatus unless and until there is difficulty to exist without maintaining certain level of integrity.

While there are issues that need to be addressed at the state level by both administrators and legislators, some issues facing at institutional level like CIAA's level should also be resolved by the institution concerned. CIAA can either resolve such issues internally or at least take initiatives to solve them by seeking support from outside.

5.2 Main Strategic Issues facing CIAA:

The number of both complaints received and resolved by CIAA has been on increase, but their qualitative aspects cannot be overlooked. As reported (CIAA 2014), the number of credible complaints resulting in detailed investigation is only 7 percent though the conviction rate between 2004/05 to 2011/12 is 75 percent which are mostly related to the cases of fake certificates as the average conviction rate for fake certificates was 92 percent during this period. The conviction rate for high profile cases is insignificantly low as the conviction involves a very slow process and court's proceeding. Likewise, CIAA's success rate in dealing with improper conduct and abuse of authority by public servants tends to be far from satisfactory. The departmental actions recommended by CIAA have hardly been responded by the concerned government agencies. For instance, while the number of departmental actions by government in a period of seven years was very low, the government had executed only 40% of the actions recommended by CIAA. Similar situation is observed at local levels since the average percentage of corruption complaints resolved by regional administrators and chief district officers in a period of ten years (2001/02 and 2011/12) is merely 24 and 33 percent respectively (CIAA 2014).

On closer observation, CIAA is found to have engaged itself so heavily in fighting with corruption that it is overloaded in view of its mandate, resources and institutional network.

After ratification of UNCAC in 2011, Nepal is required to review and amend 27 laws and draft seven new laws to engage in anti-corruption drive. A number of proposals made by CIAA to the Government for revision and drafting of required laws still remain to be approved through the legitimate authorities.

Currently, CIAA seems to have faced a wide range of issues, which range from its scope of functions, and working approach to the restructuring of legal framework and getting political commitments translated into actions. The major issues can be summarized as:

- a) Scope: Whether CIAA should focus on abuse of authorities by all public officials or only those in government services?
- b) Approach: Should it extend its institutional roles to include "preventive" and "educating-promotional" ones too, besides punitive?
- c) Functional demarcation: Is CIAA able to carry out both "investigation" and "prosecution" functions efficiently and professionally? Should its scope of function extend to include adjudication of corruption cases?
- d) Organisational coverage: Is it really necessary for CIAA to have its own organisational network throughout the country?
- e) Linkages with support organisations: What should be the mechanism for ensuring CIAA's functional linkages with other support organisations / civil society?
- f) Staffing structure: What is the type of human resource structure that will be suitable for CIAA? Should it have its own cadre of staff or continue to pull from relevant government services for specific tasks and time period as needed?
- g) Organisation structure: Should it be matrix structure or hierarchical bureaucratic one?
- h) Restructuring of legal framework: What should be the main areas of legal reforms – empowering CIAA, ensuring inter-linkages and coordination among anti-corruption agencies, delegating authorities of investigation and prosecution, punishment to different agencies and levels of government?
- i) Institutional image: How to maintain the status of the CIAA as an independent, neutral and effective constitutional body?
- j) Political commitment: What can be done to ensure not only strong political commitment but also its translation and actual support for controlling of abuse of authorities by public officials?

Among the most critical issues facing CIAA currently is concerned with maintaining a balance between its institutional capabilities and growing scope of functions in light of the growing number, areas and sizes of corruption and public complaints as well as expectations of people. It is also important that CIAA too periodically reviews its institutional performance and people's perception of its role and image.

6. Expected policy environment and role of anti-corruption agencies in Nepal

Nepal is yet to finish its revolutionary process. It is only going through structural changes which also need to be accompanied by changes in mindsets of political leaders, public administrators, business persons, civil society and people in general. This is time not only to change but to flush out our old negative attitudes, values and beliefs, if the vision and mission of having New Nepal are to be translated into reality. This phase of revolution is to take place in the form of "revolution of mindsets", which should lead to and result in uplifting of the ethical level of the society, building of positive work culture at organizational level and development of moral and spiritual competencies at individual level. This poses challenges for all the leaders, public institutions and management development service providers who have the roles of change agents (Pant 2007b).

There is not any quick-fix solution to resolve the problem of corruption in Nepal. Nevertheless, the need for both long-term vision and planned actions cannot be underrated for preventing corruption and unethical conduct. Reform in this area will require preventive as well as curative approaches. The present initiatives in terms of legal and policy reforms, activation of anti-corruption agencies and growing public voices against corruption should have created some psychological pressures for public officials to refrain from corruption-prone activities. Future reform initiatives should utilize such pressures as a strong premise to build on.

6.1 Thrust of national policy-legal framework:

The national policy-legal framework for spearheading anti-corruption should be designed in ways that help to keep creating an enabling environment for fighting with corruption at different levels and preventing corruption from their sources. In order to fight corruption with firm commitment, both law makers and government will have to pursue following strategic approaches:

- a) promoting ethical behaviors by developing and practicing codes of conduct at different levels, with strong mechanism for ensuring their strict conformance;
- b) avoiding the ambiguous policies and rules;
- c) developing and practicing a cultural norm that "when in doubt, don't do";

- d) preventing the “wrong doing”, which is unlikely to be detected, by increasing the severity of punishment and the number of “watch dogs” in different areas and at different levels;
- e) creating or enlarging the stake of public officials in corruption by provisioning the adequate salary;
- f) strengthening the institutional capabilities of anti-corruption agencies;
- g) launching the anti-corruption campaigns at different levels, including the civil society; and
- h) promoting moral education from primary education to higher education levels, as part of core educational courses like social knowledge, English and mathematics.

It is high time that both sincere political leaders of parliamentarians and those taking leadership positions of the government stop giving leap services by showing interest to review existing legal policy provisions for anti-corruption, courage to improve them or introduce new laws and get them fully executed.

6.2 Extending the role of watch dog

The anti-corruption agencies having simply the roles of watch dog tend to be inadequate in the present national scenario as impunity level of this nation has reached a stage where officials with corrupt attitudes are hardly scared of watch dogs, nor they are scared of barking dog if they know the barking dog cannot bite. The institutional roles of these watch dog agencies should extend to include the roles to both barking and biting dogs.

Moreover, enough precautions are also needed to ensure the biting dogs do not turn into mad dogs. One cannot deny the possibility of having anarchism of anti-corruption agency playing the role of biting dog. While there is a need for multiple anti-corruption agencies with the roles of watch dogs, barking dogs and biting dogs on one hand, creation of certain mechanism that coordinate oversee and coordinate the functions of all anti-corruption agencies is equally needed on the other..

Nevertheless, CIAA needs to be given more biting teeth through both policy and legal provisions not only to fight with corruption of higher magnitudes in terms of size of monitory losses, severity of suffering of people and degradation of social values and norms but also to make far reaching impact in moral and ethical aspects of national life.

6.3 Strengthening of CIAA

CIAA has been operating by developing a strategic plan on a periodic basis and undertaking

reformative actions in line with such a plan. It has launched its third strategic plan (1914-19) just last year. In the present context, the strengthening of CIAA requires a few specific strategic interventions, of which some are already incorporated into its current strategy too. Some of these are suggested here for consideration of CIAA.

i) Reshaping strategic approach:

It is necessary for CIAA to consider reshaping its strategic approach and administrative preparation for strategy implementation as part of the strategy itself. It should keep focussing on building its institutional capacity giving due attention not only to its internal strengths and weaknesses but also to external threats and opportunities (e.g., Thompson and Strickland 1984). For this, CIAA may find the following worth considering.

- a) Developing competence and resources to capture the opportunities available
- b) Coping with environmental threats as well as the personal values, convictions and aspirations of top officials (chief commissioner, commissioners and other senior officials), including their concept of what should be the scope of institutional functions and strategy for undertaking them.
- c) Seizing opportunities available for CIAA, including articulating options to seize them
- d) Fulfilling societal obligations and ethical considerations in performing both individual duties and institutional roles
- e) Fostering organizational culture for carrying out major management functions like planning, leading, controlling, recognising individual's performance with incentives or rewards
- f) Ensuring basic features of an anti-corruption agency, in terms of institutional structure and organizational behaviors.

It should ensure that it possess some basic institutional features of a strong anti-corruption agency, like: a) clear mandate; b) permanence in existence; c) continuity of best practices; d) appointment of competent officials as well as avoidance of arbitrary removal of them; e) ethical conduct of officials; f) immunity for receiving special treatment from the state; g) autonomy – financial / HR; and h) regular public reporting.

ii) Administrative interventions and strategy implementation

In view of the issues and challenges facing CIAA, the major areas of administrative intervention for its strengthening through strategic planning are:

- a) Building institutional image of CIAA
- b) Focusing of roles and scope of functions on the basis of prioritised national needs
- c) Improving legal framework for role clarification, scope of functions and functional linkages
- d) Allocating and focusing resources on strategic objectives
- e) Building an organization that is capable of carrying out the strategic plan; redesigning of organisation structure with expansion of organisational network and provision for delegation of authorities to government agencies for dealing with small cases of corruption and unethical conduct
- f) Ensuring organization-wide commitments to execute the chosen strategic plan
- g) Developing and exerting strategic leadership at different levels
- h) Improving staffing arrangements (including outsourcing of expert services) to reduce dependency on the supply of experts from government or judiciary agencies
- i) Provisioning development opportunities for staff to ensure their long term commitment towards service
- j) Enhancing staff motivation and morale level so that they do not involve in misusing their authorities.
- k) Expanding and upgrading physical facilities to undertake quality investigation of corruption cases meeting all technical standards

In Nepal, no single agency can cope with such a problem of rampant corruption and increased level of unethical behaviors on the part of public officials, including those who are responsible for discouraging and checking such corrupt and unethical conducts on the part of others. In the present context of the country, it might not be practical approach for CIAA too to show interest or aspire to be a sole anti-corruption agency for dealing with all kinds of corruption at all levels and in all sectors. In any case, it needs be made as the “nerve-centre” among all state organs for fighting corruption and promoting and protecting national integrity standards. It should mean the government should be held responsible for preventing and punishing corruption of certain magnitudes at certain level by making CIAA only as a watch dog which can also extend the role of biting dog if the government (as supervisory unit or official) does not take the required action in time. Likewise, it should have authority to make certain level of punishment to corrupt officials preserving their right to appeal to court or subsidiary grievance hearing authority. The existing practices of adjudicating cases of corruption by the special court with right to appeal to the courts of higher levels can be limited to the special cases in terms of their

magnitudes, e.g., level of officials concerned, amount of money involved and severity of cases for public welfare.

In response to the growing public criticism over its role being limited to small cases of corruption overlooking bigger ones (involving political leaders and strong nexus of administrators, politicians, business persons and mediators), CIAA should identify the priority areas of its engagement by reviewing the corruption-prone areas so that it can make strategic and focused interventions for control of corruption that falls within its purview and also build corresponding institutional capacity. The prone areas need be identified by considering the sectors to be covered, levels of public position to be dealt with, nature or types of corruption to be mitigated and magnitude of impact of corruption in terms of financial loss, distortion in quality of public service and getting people deprived of basic and essential services. Such a review and identification of corruption prone areas will also help generate information on corruption prevalence in different segments of national life, which can be useful and relevant for not only CIAA but also the Government and other public agencies, who are engaged either as policy makers, legislators, resource providers, facilitators, anti-corruption agencies and watch dogs, for adopting different anti-corruption policy and institutional measures.

One important issue to be addressed by the CIAA is to do house cleaning in response to the public allegation of involvement of CIAA officials in blackmailing and scaring the persons suspected of corruption by misusing complaints or registering false complaints over the targeted persons. If not addressed properly and timely, this will affect its credibility and institutional image. It should screen out the existing staff carefully and adopt cautious recruitment process, including the process of bringing officials on deputation from different agencies.

7. Bottom Lines

CIAA, being the constitutional body, has tremendous roles to play for controlling corruption and contributing towards promotion of good governance in Nepal. It can help build a disciplined and ethical society through zero tolerance among citizens against corruption and fostering sense of transparency, responsibilities, accountability and honesty among public officials. Since it has already built an institutional image of being a vibrant anti-corruption agency in the past, the current leadership of such a person who is well known for his job commitment, courage and skill to mobilize strong political supports has a lot to offer by investigating and revealing corruption at higher levels. People have also started feeling its positive vibration with optimism in last one year. However, CIAA may not be able to give justice to its institutional roles unless and until it is strengthened with extended mandate, legal authorities, policy support, resources and internal capacity building and cleaning.

Moreover, the whole national policy-legal environment needs to be improved for spearheading anti-corruption drive successfully in Nepal with tangible impact. If the political leaders want to be true leaders by creating history, they should not be scared of losing political clout and bad friends in taking stern actions against the corrupt officials. Otherwise, they will be turning themselves into leaders of mainstream and people will easily forget them soon.

CIAA should be supported to emerge as an institution which can scare wrong doers and protect honest ones from being humiliated. It should be given the central role in fighting corruption with mandate to instruct, guide and oversee other anti-corruption agencies operating at different levels and in different functional areas of government (like NVC, DAMLI, RID, etc.). There is also a need for certain mechanism that brings CIAA closer to parliamentary committees and other constitutional bodies like Auditor General and Public Service Commission for enhanced collaborative approach to fight with corruption at both policy and execution levels. A recent study report on review of policy environment and roles of CIAA (Khadka 2014) should have some useful inputs to contribute to work out details on such mechanism.

References:

- Acharya, Bhanu (2014), An Interview with Bhanu Acharya, *Kantipur Daily*, 14 December
- CIAA (2013), *Strategic Plan (2014-19)*, Commission for Investigation of Abuse of Authority, Kathmandu
- Karki, Lok Man (2014), Bhrastachar Niyantranka Prayas: Anubhav, Akchhep ra Apekchhya (in English: Efforts for Corruption Control: Experience, Allegation and Expectation), *Annapurna Post (Nepali Daily)*, 21 September
- Kaufmann D., A. Kraay, and M. Mastruzzi (2010): *The Worldwide Governance Indicators: Methodology and Analytical Issues*, The World Bank, Development Research Group, Macroeconomics and Growth Team
- Kaufmann D., A. Kraay, and M. Mastruzzi (2007): *Governance Matters: Governance Indicators for 2007* (www.govindicators.org)
- Kaufmann D., A. Kraay, and M. Mastruzzi (2014): *Governance Matters: Governance Indicators for 2014* (www.govindicators.org)
- Khadka, Kedar (2014), Review of Policy Environment for Anti-corruption Drive and Roles of Commission for Investigation of Abuse of Authority, An unpublished report submitted to CIAA and the Ministry of General Administration (The Project to Prepare Public Administration for State Reforms), Kathmandu

- Manandhar, Nrarayan (2014), "Transgression of Authority", *The Kathmandu Post*, 28 November
- Manadhar, Narayan (2015), Faults in Foreigners, *The Kathmandu Post*, 8 January
- NPC (2014), *Thirteenth Plan (2013/14-2015/16)*, National Planning Commission, Kathmandu
- Pant, Dinesh (2000a), Managing Joint Venture Firms through Cultural Blending and Organizational Socialization in *Managing Cultural Diversity for Productivity*, Asian Productivity Organization, Tokyo, 2000. pp. 295-326.
- Pant, Dinesh (2000b), Development of Organizational Culture: With Focus on Productivity Culture, in *Administration and Management Review*, Nepal Administrative Staff College, Lalitpur, 2000
- Pant, Dinesh (2007a), Governance Reforms in the Changing Context, *Nizamati Sewa Darpan*, August 2007
- Pant, Dinesh (2007b), Management Development Scenario 2006: With Reflections on Review of MDS 1985-2005, *Byavasthapan*, A Journal of Nepalese Management, No 26, February 2007
- Pranjali, Suresh (2015), Akhtiyarko Punarsanrachana (in English – Restructuring of CIAA), *Annapurna Post (Nepali Daily)*, 18 January
- Singh, Shankar Man (2014), "The Fight Against Corruption", The Himalayan Times, English Daily, 9 December
- Sharma, Bhadra (2014), Failed Mission, *The Kathmandu Post (English Daily)*
- Thompson, A.R. and Strickland, A.J. (1984), *Strategy Management: Concepts and Cases*, Texas: Business Publications Inc.
- Transparency International (2014), *Transparency International Corruption Perception Index 2014*, Transparency International Secretariat, Berlin(www.CPI.org)

**

Dilemma in Nepalese Anti-Corruption Approach: Single vs. Multiple Agency

 Kedar Khadka*

Context

The Government of Nepal has taken '*zero tolerance*' policy against corruption and criminalized the corruption and its various forms including bribery, money laundering and fraud. Being a signatory country of UNCAC it has promulgated number of anti-corruption related laws, by laws including anti-money laundering law, anti-corruption strategies and established constitutional body like Commission for the Investigation of Abuse of Authority (CIAA) and also special department to tackle the money laundering crime. Government authorities along with political leaders also routinely speak against corruption at least for public consumption.

However, despite of all efforts made by the country, corruption is increasing and impunity is widespread in Nepal. The *Global Corruption Barometer, 2013* has revealed large segment of Nepalese people who believe that no official work can be undertaken without paying bribe¹. This report also revealed 57% respondents opined that corruption had increased a lot in Nepal over the years. Also, 69% indicated corruption as a very serious issue in the public sector of Nepal.

Similarly, Transparency International's (TI) corruption perception index 2014 gave Nepal a score of 29 out of 100 and placed the country in 126th position in the rank list of 175 countries from the globe. Also, the prolonged absence elected bodies (since 2000) at the local level is one of the breeding ground for the development sector corruption. Direct or indirect intervention of political parties in local budget has hindered the quality of development work. It has triggered the chain of circular effects resulting in weak integrity at the local level development intervention. Moreover, the political parties have been creating conditions in which existing laws cannot be implemented also their interests play a key role in implementing laws or sidelining them.

Due to the lingering unstable political situation, the law enforcement agencies have not yet gained their confidence to maintain rule of law effectively. They are poor in governance because they operate under the dictates of the political leadership. They are weak in capacity and role because professionalism is not respected and least attention is given to the resources they need. So, public believe that there is no respect for rule of law in the country where impunity is increasing.

* President, GoGo Foundation.

¹ *Global Corruption Barometer, 2013, Transparency International, Berlin, Germany*

Similarly, anti-corruption and oversight agencies are also merely effective despite the availability of adequate legal backup. The limited jurisdiction with political interference does not allow them to investigate and prosecute independently. Thus, corruption in Nepal has eroded the basic immune system of governance and rule of law. It has posed threat to the poor and is anti-developmental. Cleanliness in public life is vital in a young democracy like ours to sustain democracy. Unfortunately, corruption has weakened the system. The attempts to check corruption have been ineffective.

However, CIAA has been putting its level best efforts to detect and investigate corruption cases through various ways. But, so far it has not been able to address the corruption problem at the highlevel where it is prevalent and institutionalized. The Nepalese judiciary also committed to act against corruption. But, the public feels that the courts do not give impartial judgment on corruption cases because of their own unseen '*internal collusion*' and also lengthy process and time taking. Due of impunity, people do not believe court verdicts on settling corruption cases. The corruption situation in Nepal is very unique. The legacy of corruption was in the rent-seeking behavior that was inherited from the state controlled economy before 1990. Later in the expanded transition after 2006, the governance was based on '*compromises*' rather than the '*rule of law*' that escalated corruption.

The political departure is aiming from '*Unitarian to Federal State*', '*Active Monarchy to Republic*', '*Monoculture State to Multi-cultural state*', '*religious to secular state*' are some ambitious andconsensus oriented. Due to the multiplicity of opinions in political front, the agenda of corruption has lagged behind. The lack of commitment from political sector caused escalating corruption in the country.

The anti-corruption laws have been existence in Nepal for a long time. A specialized anti-corruption law was enacted in 1952 that opened a new landscape in anti-corruption initiative. A new parameter came into being in 1961 that incorporated severe punishment to the guilty. In addition to these initiatives, Corruption Prevention Act, 2002 allowed for improper action. Separate laws are in operation for action against revenue leakages. Furthermore, Right to Information Act, 2007 and Good Governance Act, 2008 have paved the way for anti-corruption drive. Similarly, National Vigilance Center (NVC) regulation, 2009, Money Laundering Investigation Act, 2008 were brought in to strengthen anti-corruption drive. These laws serve the purpose of corruption control in the country.

The Government of Nepal has designated number corruption control agencies. Around 19 agencies have been working on corruption control. Of these, CIAA has the constitutional authority for investigation and prosecution. Therefore, successes and failures in tackling corruption are measured through the effectiveness of CIAA. A three-fold increment of the number of complaints in the last 5 years and the decline in the number of prosecutions

from 1.1% to 0.8% reveals the ineffectiveness of anti-corruption drive in Nepal. There are in-built gaps in anti-corruption agencies.

Although CIAA is a constitutional body with mandate to control corruption, its functions are controlled by the government in the form of '*budget and human resources*'. Moreover, CIAA has restrictive jurisdiction that excludes private sector, army, judiciary, other constitutional organs and also cabinet decisions. Enactments of the CIAA do not allow looking after policy corruption (by the cabinet) and policy decisions of the parliament. CIAA is not the sole user of Corruption Prevention Act, different agencies use and interpret the act accordingly. The gaps in agencies' function and anti-corruption laws have weakened the action against corrupt.

The numbers of earlier studies on anti-corruption have revealed that due to proliferation of anti-graft agency causing conflict of interest and dilemma in role and responsibility. For an example, jurisdiction of CIAA and NVC remained unclear. The three others, Department of Revenue Investigation (DRI), Department of Anti Money Laundering Investigation (DMLI) and Public Procurement Monitoring Office (PPMO) are overlapping in functions. The supervising ministry being Ministry of Finance, these are not as effective as they should have been. Nepalese anti-corruption laws are sufficient in numbers but not adequately provisioned for corruption control².

Proliferation of oversight agencies

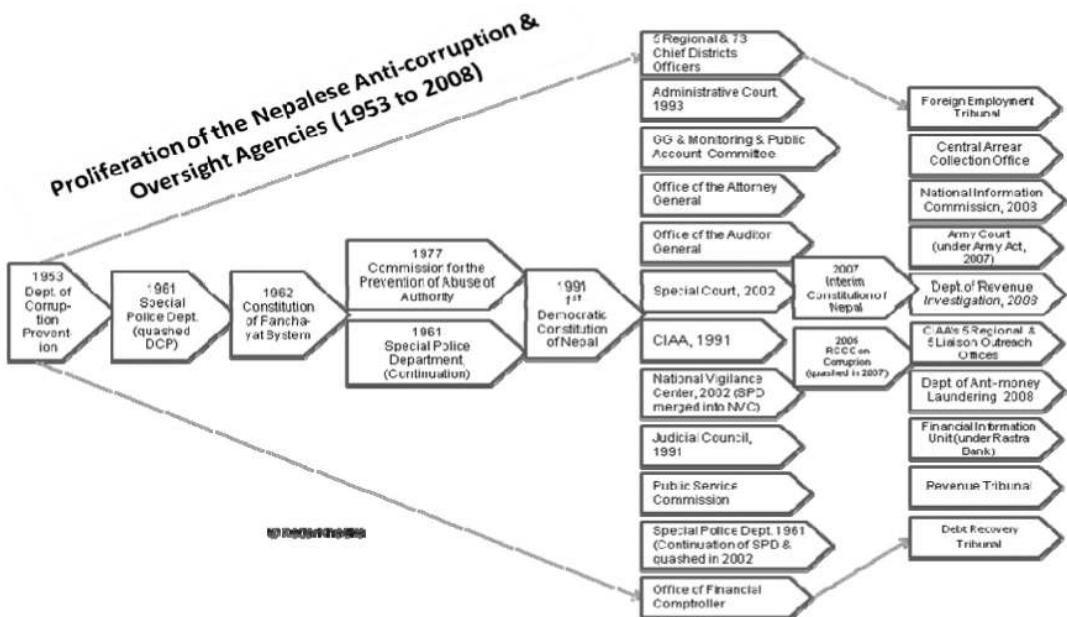
Initially, Nepal has taken a '*single agency approach*' to control the corruption from 1952 to 1977 through Department of Corruption Control and later by Special Police Department. In 1977 CPAA was introduced which was continued till 1990 as a constitutional body with swiping power to investigate, prosecute as well as adjudicate the case of the corruption. It can be viewed as a milestone in the history of enactment and establishment of specialized anti-corruption institution anti-corruption agency in the country.

However, an anti-corruption expert argued that '*there is a clear tilt towards establishing and experimenting with new agencies rather than strengthening the existing ones. The effectiveness of the agencies is also severely constrained when they lack institutional capacity development efforts*'³. The development of the Nepalese anti-corruption and oversight agencies are given Chart.

The democratic constitution of 1990 has provisioned a strong anti-graft agency CIAA as constitutional body and it has given power to investigate and prosecute the corruption cases at the competent court. However, it has not given mandate to look corruption

² Khadka, Kedar (2014), *Review of Policy Environment for Anti-corruption Drive in Nepal: Roles of Commission for the Investigation of Abuse of Authority*, UNDP, Nepal.

³ Manandhar, Narayan, *Lessons of Counter Corruption in Nepal*.

cases of the judiciary, constitutional bodies, military, private sectors and also policy level corruption. Historically, country initiated a '*single agency approach*' and now it has been practicing '*multiple agency approach*' to curb corruption. So, there are more than a dozen of oversight agencies which have been working to promote the good governance in the country. Likewise, CIAA, NVC, DMLI, DRI, Special Court, Supreme Court, Judicial Council etc. are directly involved in combating corruption and others are indirectly involved. DMLI is established to investigate money laundering and financial crime and file the case at the Special Court.

Similarly, Foreign Employment Tribunal is involved in adjudicating frauds, cheating and corruption in overseas employment business. There are also two more tribunals namely Depth Recovery Tribunal and Revenue Tribunal. Nepal government has also established specialized Financial Investigation Unit within Nepal Rastra Bank which provides financial intelligence information to the DMLI as well as NRB. CIAA, NVC and Special Court are prominent specialized anti-corruption agencies for investigation & prosecution, adjudication of corruption cases. CIAA and NVC have mandate to conduct prevention and promotion activities against corruption.

In the past, it was tested '*single agency under executive model*' and also '*single constitutional agency model*' to fight against corruption. But, in later days, it has been slowly taking multi-agency approaches. Establishing multiple agencies to look after corruption cases is a distinct feature of Nepalese anti-corruption drive. In many instances, there has been duplication caused weak coordination in fighting corruption. It has also been felt that successive governments have been inclined to establish and experiment new agencies

but giving less priority to strengthen the existing agency. Due to the absence of proper strategic plan and program, the effectiveness of the anti-corruption agencies has not been institutionalized as expected.

Evolution of anti-corruption agencies

Over the past sixty-three years, Nepal has been experimented a number of measures to curb corruption. Initially, it has taken a '*single anti-corruption agency approach*' by establishing the Department of Corruption Prevention in 1953 within executive and later in 1961 it was transformed to Special Police Department (SPD) and now it is known as the National Vigilance Center with its mandate to report directly to the Prime Minister which was established in 2002.

After the introduction of Party less Panchayat System, the Constitution of Nepal 1963 with second amendment in 1975 made constitutional provision for '*Commission for the Prevention of Abuse of Authority (CPAA)*' with swiping power to take care of corruption issues in public sector institutions. The jurisdiction of CPAA was to investigate, prosecute and penalize the corrupt on the basis of the level of the abuse of authority. However, after the restoration of multi-party democracy in 1990, CPAA was transformed to CIAA in 1991.

Initially corruption cases used to be filed at the Special Judge which was established in 1957 but now it has been prosecuted through Special Court, established in 2002. So, it can be seen that '*experiment and transformation*' and considerable shift on roles and responsibilities of the anti-graft bodies are found in Nepal. The creations of anti-corruption agencies are politically attractive measures which is an achievement that a government can cite as a tangible step in furthering an anti-corruption agenda.

The new Constitution of Nepal promulgated in 1991, made a constitutional provision of the CIAA. It defined functions, duties and power. Unlike CPAA in the past, the jurisdiction of the CIAA has given limited mandate to investigate and prosecute the corruption case at the Special Court only. Similarly, it has given mandate to recommend departmental actions against public officials those who violate basic law provisions. Due to political transitional effects, a *Royal Commission on Controlling Corruption (RCCC)* was established in 2005 to investigate human rights violations and financial excesses. However, due to huge public criticism along with Supreme Court verdict, after a year of its establishment RCCC was dissolved on the ground of extra-constitutionality. And, interim Constitution also made clear CIAA's jurisdiction about judiciary, army and constitutional bodies on corruption related investigation and prosecution.

Nevertheless, the jurisdiction of the CIAA was widened by the Supreme Court verdict in 1996. In 2002, Nepalese parliament has taken a landmark in the history of anti-corruption drive by enacting five anti-corruption legislations in fighting corruption. The enacted

five sets of laws includes – (i) Prevention of Corruption, Act 2002; (ii) CIAA Act, 2002 (2nd amendment); (iii) Impeachment Act, 2002; (iv) Special Court Act, 2002; and (v) Act related to the organization and regulations of political parties.

Evolution of Anti-corruption Commissions

Nepal has developed a strong legal framework to fight against corruption. The provisions of the anti-corruption agencies in the constitution and laws are notable. These agencies worked as supreme anti-corruption agencies in Nepal. For the first time a constitutional body CPAA was established in 1977. CPAA was given excessive power for '*investigation, prosecution and also adjudication*' on corruption cases.

However, in 1990's constitution sets up the CIAA as an independent constitutional body and has repealed the CPAA. The new constitution empowered CIAA to '*inquire and investigate any abuse of authority committed through improper conduct or corruption*' by the public

officials. Out of 5 constitutional bodies in Nepal, CIAA is an independent and specialized constitutional body which has the mandate to carry out anti-corruption activities.

However, an opinion poll

survey was conducted in Nepal on corruption in May 2000 which revealed that 98.2 percent people think that there is corruption in Nepal and 51.3 percent people believe that the corruption lies at high level. Similarly, 74 percent respondent opined that they have been compelled to bribe in their life⁴. Inconsistently in February 2005, violating minimum democratic norms and commonly accepted jurisprudence a six-member Royal Commission for Corruption Control (RCCC) was formed and given power for '*investigating, prosecution*

⁴ Shrestha, A.M. et.al (2000), *The Media Service International in cooperation with the Westminster Foundation for Democracy, UK, May 2000*

and adjudication' as given to CPAA earlier in Nepal. The commission was later declared unconstitutional by the Supreme Court and dissolved automatically by this verdict of the Supreme Court in the early of 2006.

Interim Constitution, 2007 has entrusted to continue CIAA's constitutional mandate. The CIAA Act, 2002 and Corruption Prevention Act, 2002 and Special Court Act, 2002 have widened the power and authority of the CIAA. The amendments have incorporated the recommendations of various studies and reports including recommendations of Parliamentary Committee, CIAA and Office of the Auditor General (OAG) annual reports.

The empowerment of anti-graft body through the amendment of Corruption Prevention Act in 2002 has helped CIAA to move comparatively at a faster pace in investigating and filing corruption cases at the Special Court. To facilitate CIAA's internal procedure, it has developed Enquiry & Investigation Guidelines, 2002 & Investigation & Prosecution Guidelines, 2002. For the first time, CIAA developed its Five Year Strategy, 2003-07 & second Three Year Strategy in 2008-10 to strengthen institutional and procedural tasks. Presently, CIAA has issued third six year Strategic Plan, 2014-2019. At this stage, CIAA is at the crossroad. In the future constitution there is a need to clarify and strengthen the mandate of the CIAA. However, control of corruption is much beyond just CIAA and its activities. Therefore, the political will to control corruption must be reflected by making provisions in the new constitution by covering legislatures, political parties and overall system of governance. The new constitution is expected to reflect to resolve the rampant corruption in the country.

Jurisdiction

CIAA is a constitutional anti-graft body which is derived from the Constitution of Nepal. Its constitutional power and funds have been regulated by its laws. The Supreme Court of the Nepal verdicts in 2006 has widened the CIAA's jurisdiction in which Commission can file cases against any political appointees including the Prime Minister on the charge of corruption. CIAA may conduct inquiries and investigation in respect to corruption on the basis of complaint filed by any person or any source of information obtained from the public. The law enforcement agencies have been putting their efforts to detect and investigate corruption cases through various ways. But, they have not been able to address the corruption problem at the highlevel where it is prevalent and institutionalized. The following Tableshows that the incremental trend of filing complaints, resolved, number of prosecutions by the anti-graft agency CIAA:

Status of CIAA's receiving complaints, resolved, prosecution and departmental action				
Years	Complaint lodges	Complaint resolved (in %)	No. of Prosecutions (in %)	No. of departmental Actions (in %)
2008/09	4,149	3,303 (79.6)	47 (1.1)	29 (0.7)
2009/10	4,295	3,067 (71.4)	32 (0.7)	12 (0.3)
2010/11	6,145	3,904 (63.5)	65 (1.1)	5 (0.08)
2011/12	8,839	5,466 (61.4)	123 (1.4)	14 (0.2)
2012/13	11,289	6,672 (59.1)	93 (0.8)	80 (0.7)
Total	34,717	22,412(63.6)		

Source: CIAA Annual Reports.

CIAA can initiate action on any complaint filed under its jurisdiction. Commission is purely investigative agency to inquiry and investigates the complaints regarding '*improper action*' and '*corruption*'. The Supreme Court verdict of 1996 has authorized CIAA as the legal custodian of the every anti-corruption activity.

The CIAA's major function is to investigate improper conduct or corruption offences by those holding public offices. However, CIAA has no jurisdiction to take action against Supreme Court Appellate Court and District Court judges, army personnel, constitutional bodies, private & NGO sector people. Nevertheless, CIAA can prosecute them after their removal from the respective positions. The CIAA receives corruption complaints about acts committed by legislature and executive branch officials. It also performs a preventive function through its role as an ombudsman by recommending corrective measures and educating population.

Bottlenecks

Constitutionally President of Nepal appoints the Chief Commissioner and the Commissioners upon the recommendation of the Constitutional Council. However, including Secretary, all employees are belonged to various civil and special service cadres. These cadres are belonged to administrative, judicial, account, police and various other services. The employees are posted to the CIAA for certain period and are transferred as per the general procedure which governs the respective Civil Service Act. It has been felt that the human resources deputation system has not created a sense of devotion and belongingness to the commission.

And also, CIAA has limited control over the transfer of these employees and they have been considered for a short period and hence may not be fully committed to the organization.

The other staffs come from the regular government services and their freedom and job security practically lies at their senior bosses in the respective government ministries. Commission does not have its own dedicated and loyal human resources. Therefore, in many instances, Commission faces technical problems to mature the corruption cases against the high level government officials through the government deputed investigating officers.

Except for the Commissioners, the commission depends upon employees working under the influence and posting of the government. The subordinate staffs have many practical difficulties in dealing with the senior officials involved in scam and corruption activities. Realizing the need to recruit its own staff, CIAA has been demanding for a law to empower and hire its own cadres.

The nature of work of CIAA is distinctly different than any other government agencies where almost all employees work in different disciplines. So, it takes time to adapt to CIAA's working nature. Most often, it turns out that employees have been transferred to CIAA without their interest and willingness which creates motivational problems to work wholeheartedly and also hampers in the organizational work. Similarly, CIAA does not have enough number of experts and attorneys to investigate and plead the cases in the Special Court as well as Supreme Court. Also, it does not have even strong forensic lab and required scientific equipments. If there is serious corruption case to deal with, Commission has to outsource the professionals. Therefore, if all these facilities would have been equipped with the CIAA, the quality and the speed of investigation could be undoubtedly impressive.

Autonomy

As a constitutional body CIAA has a clear mandate of its commissioner's appointment, dismissal and tenure. However, CIAA is not given '*operational independence*' because it has to rely on government for '*human resources and budget*' which directly impacts on institutional capacity of the CIAA. Therefore, CIAA needs to have a predictable budget or a guarantee of budgetary stability. To avoid the government influence, it has been practiced in other countries. For an example, to maintain the independency of the anti-graft body like ICAC, Hong Kong this receives 0.3-0.4% of the annual budget directly from the national coffer. Similarly, Anti-corruption law of Mongolia has stipulated that the anti-corruption agency for a given year may not be less than the agency's budget in the previous year.⁵

⁵ *Anti-corruption Law of Mongolia, Article 29.3.*

Contradicting legal provisions

A study on the *Implementation and Effectiveness of Departmental Action against Civil Servant* conducted by the INLOGOS⁶ in 2006 revealed that only 40% of the departmental actions recommended by the CIAA were implemented by the senior authority of the civil servants. It shows that senior authorities hardly take decisions on departmental action against junior employees because of inter-personal relationship as well as high level power connections. So, it is better to deal such cases relating to abuse of authority should be investigated by an independent authority like CIAA.

Ineffective Departmental Action

Departmental action is a specific and important sanction against the wrong doings of civil servants. However, this has been ineffective, due to the procedure that has been laid down in the Civil Service Act. It is because that departmental action against any civil servant cannot be taken without the concurrence of Public Service Commission (PSC). The PSC was conceived as a protector of the interest of the civil servants. So, this commission recruits the civil servants who are expected to defend on their interest as well. By nature PSC is not an investigating agency, but there seems some dilemma in principal issues.

Civil Service Act has also provisioned to take departmental action by a senior competent authority on charges of misconduct which is not exactly an '*abuse of authority*' as defined in the law. Thus, there remains gap between '*misconduct*' and the '*abuse of authority*' in understanding the differences. Misconduct is more minor in nature whereas '*abuse of authority*' is more critical. Abuse of authority such as violation of legal procedures, avoidance of decision making, transgression of the authority etc. affect the government whereas misconduct of a public person such as absence without reporting, alcohol taking during the office hour, misbehaving in the office etc. is more related to personal conduct of a public official. There is a need to be clarified on the concept and the authority in this respect.

While investigating a charge of corruption, if CIAA finds that the case is more related to abuse of authority than corruption, it can recommend the supervisors for the civil servant accordingly for punishment. The CIAA cannot pass any judgment on such cases. CIAA can investigate a charge on abuse of authority independently. Nevertheless, passing of the sanction of departmental action is exclusively kept on the jurisdiction of the supervising civil servant who is bound to face a conflict of interest situation. The reluctant effect, as experiencing, is that hardly that any departmental action is effective. Hence authority has to be given either to CIAA or to the NVC to avoid inappropriateness. Similarly, there are more legal "*inconsistencies*" in the constitutional body's enactments (CIAA Act, Civil Service Act, Election Commission Act and National Human Rights Commission Act).

⁶ *Study on Implementation and Effectiveness of Department Action (2006), Institute of Local Governance Studies (ILOGOS).*

Inadequate political will

To reduce the corruption, there must be strong political commitment from the political parties along with their leadership. In absence of the strong political commitment, it is very difficult to combat corruption. The respective political parties' manifestos along with the successive governments have made promises to fight against corruption, but when it comes to implementation, they are not reflecting their earlier commitments as expected.

Inadequate coordination

Due to the nature of '*multi-agency approach*' of Nepal government in fighting corruption, there has been coordinating problem among '*agency to agency*' and between anti-graft body and media as well as civil society organizations. At present, CIAA has been taking some laudable initiatives in fighting corruption. However, the development partner organizations have not initiated their support to promote anti-corruption campaign in Nepal.

Limited access

The overall anti-corruption initiatives in Nepal have been narrowed down by law as "*Punitive, Preventive and Promotional*" made to the CIAA and NVC. However, CIAA is being a primary investigation and prosecution agency it has been heavily preoccupied in the investigation of the corruption cases. So, '*prevention and promotion*' part of the activities may be shifted to the NVC. The strengths of the civil society can be promoted to anti-corruption campaign at larger level. CIAA being a champion on corruption, it has to focus on '*Investigation & Prosecution*'.

Retention of human resources

CIAA does not have core personnel and has to rely totally upon the government for its workforce who are frequently transferred. The personnel turnover is very high due to frequent transfer thus it becomes very difficult and costly for developing long term personnel development programs as the nature of work at CIAA requires high degree of professionalism and specialization. As there is no specialized human resource development section within CIAA, it has been facing problem in investigation of corruption cases. Similarly, due to heavy work pressure, there is lack of peer learning within different unit staffs in sharing knowledge and experiences on learning, challenges, case studies etc.

CIAA staffs are also facing the challenges of inadequate lab facilities to carry out preliminary investigation i.e. ink testing in the case of verification of academic certificates etc. which resulting investigation process delayed and CIAA has to rely on other agencies to get the results on the issue which creates a sense of frustration to investigating officers. CIAA also requires mandate, governing laws, and expertise in terms of handling complex corruption cases like banking frauds, moneylaundering, assets tracking and financial frauds etc. Similarly it does not have in-house pool of expertise to prepare strong evidence-based corruption cases.

Lack of research

It has been clearly understood that the corruption is an organized crime and it is difficult task to crackdown. It has been found that every anti-corruption policy intervention must be backed by the research and careful investigation. In view of the fact that every policy intervention has both intended and unintended consequences, careful study and understanding of the problem is required before a solution is being sought. Due to the lack of research on corruption, country's focus on corruption intervention has been mainly limited to petty corruption and service delivery level corruption.

Public expectations

Sometime CIAA has been alleged of filing cases into the court without adequate investigation and legal maturity. To some extent it is true, because some cases have been demolished which was filed at the Special Court. There was also some negative impression among people because of more failures cases than the successes in the past. However, a sense of hope has now been restored after the placing of the commissioners one year back in the CIAA towards controlling corruption and making all possible efforts to contribute ensuring better governance. These days CIAA has been getting encouraging support from the government as well as general public.

However, CIAA has been facing difficulties in getting reliable information to act timely. Now, Commission has intensified to raid and arrest whenever found doubts. The limited technical and professional hands and limited laboratory facilities have not yet fully achieved its objectives. For certain kinds of forensic tests, still it has to send to neighboring countries. If these sectors are improved, output of the CIAA would be certainly increased in the days to come. CIAA cannot perform well alone. It is a part of the total system of governance. Many other agencies have interconnected roles to support the CIAA drive and coordinated relations to bring the corrupt on the legal net. Those people having power and authority are the beneficiaries of the corrupt system. So, they do not want any changes and create hindrance for the other organizations.

In this context, CIAA does not have a strong position for its task of coordination. CIAA is a specialized institution with specific mandate and responsibilities. In the context of UNCAC which Nepal has signed and ratified, CIAA's mandate needs to be further expanded. This requires not only in promulgation of new laws and system but equally important in development of human resources within CIAA to meet the challenges. The rapid increase in number of cases and their nature of complexity puts additional demand on available human resources which is already overstretched with volume and scope of activities.

Conclusion

CIAA is created as a constitutional body to accountable to the legislature parliament,

public, courts, and executive to help prevent it from corrupts. Combating corruption in an expensive undertaking, and in order to help ensure the success of the organization it must be given adequate resources, including staff, training, appropriate remuneration and investigation power. The CIAA staffs should receive clear guidelines and training and should be subjected to random integrity tests and also remove individuals who are suspected of being corrupted.

The anti-corruption agencies of Singapore, Hong Kong and Australia have been showing their results in combating corruption. Singapore and Hong Kong were the pioneers in creating effective anti-corruption agencies in their countries in early 1970s and they were among the most corrupt societies in the global scenario. Creating powerful anti-corruption oversight agencies too could be corrupt, so CIAA should be responsible to the courts as well as legislature parliament. In Australia and Hong Kong, citizen advisory committees have helped oversee the anti-corruption agencies.

Everyone is potentially susceptible to corruption and therefore constant monitoring is needed. If anti-corruption agencies become corrupt with extensive power, it could be turned into an agency to both make money and hassle opponents. Thus, CIAA can be re-strengthened through following three prong approaches targeting *'Punitive, Preventive and Promotional'* activities:

Punitive Department:

This should be a '*strongly arranged department*' to investigate and prosecute the overall corruption cases. It should be empowered to conduct searches, make arrests, collect evidence, remove travel documents and banned bank accounts of the suspects.

Preventive Department:

This should be '*Modestly arranged Department*' which makes the recommendations to reduce corruption opportunities in the government agencies. This department should be empowered to be involved the '*policy design*', '*policy development*' and '*policy implementations*' by the government agencies on corruption. This department should be assigned to discuss on all aspects of corruption prevention to the public and private sectors. This also needs to be enabled to provide quick and appropriate response to correct procedures where corruption has been detected. In overall, this department should be developed to stop '*policy level corruption*' through its regular vigilance. Nepal Government has established NVC to work on prevention part, but it has not been effective as expected. So, to achieve this goal, this department may be may closely work with the NVC and Office of the Prime Minister and Council of Minister to reduce corruption opportunities in the public agencies.

Promotional Department:

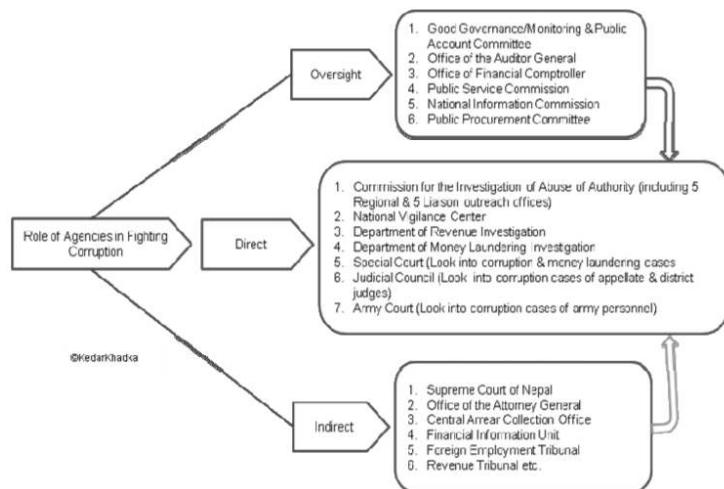
CIAA needs to educate public on ultimate social damage and consequences of corruption. This department can raise the profile of the CIAA along with discouraging future corruption in public as well as private sectors. However, constitutionally, CIAA's prime mandate and strengths are '*investigation and prosecution*'. Therefore, CIAA should not spend its major strengths in promotion activities rather it may encourage civil society organizations in mobilizing general public through educating and empower raising voice against corruption.

Historically, Nepal has taken multi-prong strategies to fight against corruption. It has enacted dozens of anti-corruption laws, regulations and

directives. Likewise, country has created almost 19 anti-corruption agencies which are involved '*directly, indirectly and or oversight*' to fight against corruption. So, it is high chance of overlapping in working modalities. However, first national anti-corruption strategies issued on 2008 is most closely similar to good governance. There is a high chance of obvious overlap in the measures needed to eliminate the opportunity for corruption and those needed to ensure that things are properly and efficiently run. However, the objectives of anti-corruption and good governance are not the same and it is necessary to keep the difference clearly in mind, even when it is difficult in practice to see the distinction between good governance and anti-corruption. Government has multi-dimensional role to establish good governance through fighting corruption.

Therefore, government and CIAA have to work together in close coordination to implement the anti-corruption laws as well as elements of the strategy. Government should lead the implementation and coordination of the national anti-corruption strategy. And, government needs to equally focus on '*punitive, prevention and promotional*' activities in coordinated approach between CIAA, other oversight agencies as well as CSOs and private sector. If the CIAA is required to take the lead in fighting corruption and is to be

Role of Nepalese Agencies in Fighting Corruption

held accountable to the public, it should be given sole leadership. Nevertheless, executive function of government only cannot achieve the results. The given Chart illustrates the role of agencies in fighting corruption.

Finally, leadership by two or more in this kind of anti-corruption battle is rarely effective and shared responsibility is often ineffective. The general public needs to have clear idea that who is responsible for receiving complaints on corruption and addressing accordingly. Similarly, CIAA should not be regarded as the engine of governance reform as currently being considered. So, governance reform is most necessary and that should be the job of the administration, not the CIAA. However, independence of CIAA should be obliged to no individual or institution of its funds or deputation of staffs for day to day work.

*
**

Corporate Governance: Need in Nepalese Trade Sector

 Dr. Suman Kumar Regmi*

Meaning and Concept

Corporate governance is a combination of corporate policies and best practices adopted by the corporate bodies to achieve its objectives in relation to their stakeholders. It is also the field of economics, which studies the many issues arising from the separation from ownership and control. The fundamental objective of corporate governance reforms is to enhance transparency and transparency enhances accountability. It is widely recognized that transparency enhances trust among the major players within the governance framework. Various definitions and principles have been introduced to stabilize the corporate governance among corporate entities. The definition presented by some institutions is presented below.

- Corporate governance is the system by which companies are directed and controlled
- Set of relationships between a company's management, its boards, its shareholders and other stakeholders (OECD Principles)

In brief, corporate governance is a set of process an entity's culture, policies, laws and institutional value that affect the way a corporation is directed, administrated or controlled. It is a combination of corporate policies and best practices adopted by corporate bodies in achieving its objectives in relation to their stakeholders. It aims to protect shareholder's rights, to enhance disclosure and transparency, to facilitate effective functioning of the board and to provide an efficient legal and regulatory enforcement framework. It addresses the principal/agency problem through a mix of company law, stock exchange rules and sub regulatory framework. It arises from high profile corporate scandals, globalization and increased investor activism.

Need of Corporate Governance in Trade Sector

Corporate governance is equally significance to all types of corporate trade sector institutions. Due to the lack of transparency and adequate control mechanism, there may be the chance of vested interest and moral hazard problems. It is a universal fact that the higher degree of transparency contributes towards the maximizing shareholders

* Former Deputy Executive Director, Trade and Export Promotion Centre.

value and ensuring the fairness to rest of the shareholders in the export sector companies. Corporate governance also enhances performance of the corporation by motivating manager to maximize returns on investment, raising operational efficiencies and ensuring long- term productive growth. Following key points help to emphasize the significance of corporate governance especially in the trade promotion sector.

1. Trade promotion system stability is important for economic growth,
2. Good corporate governance (CG) is required in trade promotion to achieve the best brand in compared with other firms. Trade Promotion stakeholders have wider stakeholders-government, regulators and most importantly stakeholders.
3. Promotes market confidence, helps and fosters market discipline through good disclosure and transparency.
4. Helps ensure that company takes into account the interest of not only of a group of people but also of the communities within which they operate. Those actions in turn help to ensure that Trade Support Institutions (TSIs) are operating for the benefit of society as a whole.
5. Good corporate governance practices can strongly contribute to export market development and capacity development.

Principles of Corporate Governance In Trade Support Institutions Sector

Earlier GATT, UNCTAD, WTO, ITC and other institutions have developed and presented the various guidelines on enhancing corporate governance in trade promotion sector but they do not diverge from each other.

Existing Laws and Regulation

Trade promotion system in Nepal is gearing up for different business and economic environment. Nepal Government and other stakeholders are working to develop transparent, competitive and strong trade sector. Till date, there have been several efforts towards building regulatory mechanism for corporate governance in trade sector. Among those several efforts following are the Acts and regulations, which provide necessary guidelines to maintain corporate governance in the trade promotion sector. Many-many efforts have to be done to reform this sector

Challenges

Before discussing the corporate governance of the Nepalese trade promotion system, it is necessary to consider the adverse political situation of past some decades. Adverse conflict system of the past hindered to develop transparency and system efficiency in Government as well as private sectors involved in trade sector. Frequently changed Government and

different political unrest keep different anomalies in governance issues. But, now, the Nepalese economy is rapidly integrated with global economy with its outward oriented policies followed by membership of WTO, SAFTA, BIMSTEC and others. Besides these, trade promotion system of Nepal is gearing up for different business and economic environment with trade promotion sector reform program. Nepal Government and other stakeholders are working to develop a transparent, competitive and strong trade promotion sector. On the other hand, last few years data gives contradictory result about industry return of different sector of economy. The reality of Nepalese economy has been affected instead of increasing export promotion sector. In this context following challenges are seen in the trade sector.

Issues related to Regulators

- Lack of institutional capacity for enforcement of laws, regulations
- Enforcement authorities themselves lack good governance
- Lack of accountability of employees of regulating bodies
- Lack of resources within regulator
- Transparent and scientific policy
- Lack of political and leadership will

Conclusion

In conclusion, corporate governance in trade sector is very crucial for each and every organization. Corporate governance framework should ensure the strategic guidance of the company, the effective monitoring of management by the board and the board's accountability to the company and the shareholders in export sector. Good corporate governance should provide proper incentives for the board and management to pursue objectives in the interest of the company and shareholders in trade sector and should facilitate effective monitoring. The responsibility for good governance lies within the senior management of the trade promotion sector. Regulators can only facilitate but not ensure improved governance. Last but not least, I would like to say Self-regulation is the best regulation in trade sector.

**

ACA Paradox

 Dr. Narayan Manandhar

When it comes to fighting corruption, countries seem to have found a quick and an easy answer: establish an anti-corruption agency (ACA) if they do not have one or rechristen or strengthen them if they already have one. We now find in many countries, ACAs taking a centre-stage of the anti-corruption movement. They can be seen actively engaged in drafting and enforcing anti-corruption laws and strategies, organizing anti-corruption education programs and coordinating, monitoring and evaluating anti-corruption programs and activities.

Currently, there are over 150 ACAs established all over the world. Over the past two decades, their number is growing exponentially. If there were less than 20 ACAs in 1990 then by 2012, within a relatively short time frame, their number has increased by sevenfold¹. Because of their popularity; there are even regional configurations of ACAs. Currently, there are no less than seven regional configurations². ACAs have increased dramatically particularly after the enforcement of UN Convention against Corruption (UNCAC). By 2014, the numbers of countries that have ratified UNCAC have risen to 173. As per Article 6 and Article 36 of UNCAC, it is mandatory for the member countries to establish corruption prevention (Article 6) and anti-corruption law enforcement (Article 36) body or bodies. The popularity of ACAs can be found in Africa, East Asia and South Asia. The countries like Hong Kong, Singapore and Australia have established ACAs that are renowned for other countries to emulate.

There are many countries with both long and short history of ACAs in Asia Pacific region (New Zealand, 1840 and Timor-Leste, 2010), however, more than half of ACAs in the region have been established after 2000. Many ACAs established earlier, have been activated recently. As for example, ACA in Nepal was established in 1977, rechristened 1992, the agency itself could be seen actively engaged after the enforcement of new anti-corruption law in 2002. Similarly, in Bangladesh, Anti-Corruption Bureau was converted into Anti-Corruption Commission in

1 *Samuel De Jaegere, Principles for Anticorruption agencies: A Game Changer in Jindal Journal of Public Policy, Vol 1 Issue 1 August 2012, Haryana, India*

2 *Some regional approaches to combating corruption includes: (a) The Eastern African - East African Association of the Anti-Corruption Authorities (EAAACA), 2007; (b) West African - Network of National Anti-Corruption Institutions in West Africa (NACIWA), 2011; (c) Arab States - Arab Anti-Corruption and Integrity Network (ACINET), 2010; (d) Europe- Group of States Against Corruption (GRECO), 1999; (e) Eastern European Commonwealth of Independent States ACA officials-Anti-Corruption Practitioner Network (ACPN), 2006; (f) Southeast Asia Parties Against Corruption (SEA-PAC) ASEAN countries (except Myanmar), 2008; and (f) ADB/OECD Anti-Corruption Initiative for Asia and the Pacific, 1999.*

2004. KIACC in Korea established in 2002 was renamed as Anti-Corruption and Civil Rights Commission (ACRC) in 2008. Similarly, In Afghanistan, General Independent Agency on Anti-Corruption (GIAAC) established in 2004 was replaced by High-Level Oversight Office Anti-Corruption (HOOAC) in 2008. There is now a thinking going on in Afghanistan to replace Independent Joint Anti-Corruption Monitoring and Evaluation Committee (MEC) by another high powered agency. In Laos, Supreme Inspection Audit established in 2001 has been converted to Counter Corruption Agency in 2005. There is a lot ACA experimentation and metamorphosis taking place in Asia Pacific.

ACAs come in different shapes and sizes with different mandates, power, resources, accountability and reporting responsibilities. Some ACAs have been established as an independent statutory body or even a constitutional body like our Commission for the Investigation of the Abuse of Authority (CIAA). Basically, there are two ACA models. First, a single agency model, as practiced in Hong Kong, where all of the three classical functions of combating corruption, namely, corruption prevention, public education and law enforcement functions are placed under one roof. By pulling all of the three functions – prevention, education and enforcement – under a single roof, the agency seeks to strike complementarily between these three functions. Even within the single agency model, ACAs may have different orientation. As for example, ACA in Hong Kong focus on public education while ACA in Singapore specializes in corruption investigation.

In the second multi-agency model, these distinct anti-corruption functions are expected to be carried out by separate agencies. Examples of this type can be found in USA, India and EU countries.

In spite of immense popularity of ACAs their reputation is masked by limited impact. A few normative and empirical studies have argued that ACAs have had limited impact, if any at all, and are therefore not worth the investment that has been made by the donor community³. Saving few countries, the success stories of ACAs in combating corruption come in rare. Their growth and popularity has not been matched by their performance. In some countries ACAs are established merely as “*Witch Hunts*” to be manipulated by the ruling party to attack and eliminate members of the opposition or to punish members of their own party who are perceived as having stepped out of line.⁴ Commenting on the situation of ACAs in South Asia, the Transparency International has called them to be “tied-up and toothless” tigers.⁵ This may be true as many of them have to operate under an extremely unfavourable fuzzy political environment. Many times ACAs in the region operate without Chief Executive for a prolonged period of time; there is also an issue

3 RecanatiniFrancesca, *Anti- corruption authorities: an effective tool to curb corruption in International Handbook on the Economics of Corruption*, Vol II edited by Susan Rose-Ackerman and Tina Søreide, Edward Elgar Cheltenham, UK, Northampton, MA, USA

4 USAID, *Office of Democracy and Governance, Anti-Corruption Agencies (ACAs)*, November 2006

5 *Fighting Corruption in South Asia: Building Accountability* published by Transparency International, May 2014.

of high political interference and manipulations, independency, public expectations and performance monitoring of ACAs in South Asia.

In this write up, I will take up some of the paradoxes that ACAs have to live with and which might have contributed to their poor performance.

The first paradox could be called *Icarus Paradox*. The implied meaning here is that the success stories of ACA may easily turn into failures. Like in Greek mythology, the son of Daedalus, after inventing his wings of wax and feathers was able to fly but he flew too close to the sun just to get the wax melted and ultimately gets drown in the sea. Similar to the situation faced by Icarus, ACA's initial success may raise people's expectations too high to be fulfilled by the agency; ultimately, leading the agency may be toppled down due to its own success. Often, the failure of an ACA occurs after an initial period of success. Several agencies do quite well in the beginning, only to be deprived of their zealous heads of agency through all sorts of ploys. Several ACA heads have been dismissed or imprisoned. Others have resigned or retired, thereby leaving the ACA in a state of decay or paralysis.⁶

The second paradox is again related to ACA performance. *If they do their jobs they are damn if they don't they are still damn for not doing*. ACAs all over the world are generally accused of frying only small fishes, and doing nothing with sharks. But when they try to haul big fishes, they are again accused of politically motivated actions or scoring personal vendetta. The reason why ACAs have to live with this paradoxical situation is explained in the policy studies done by Princeton University: ACAs often face resistance from powerful beneficiaries of domestic corruption networks, who perceive the new institutions as adverse to their interests. These antagonists often seek to neutralize the agencies by weakening the agencies' credibility, legal powers, or operations. Consequently, many ACA leaders confront a strategic dilemma: Either they persevere with high-level investigations and bold reforms—risking crippling pushback or potential dissolution—or they lower their sights and pursue unobtrusive efforts that might appear timid or biased. Either outcome imperils the political support and public trust ACAs need to sustain effective operations.⁷ This paradox is best described by the situation faced by ACA in Nepal. CIAA in Nepal is accused both for being inept, only frying small fishes and at the same time creating terror in government bureaucracy.

The third ACA paradox has to do with the jurisdiction of ACAs, that is, whether and to what extent ACAs deal with past corruption crimes. ACAs are often asked to just to deliver good governance but also to deal with the corruption crimes committed by the past governments. ACAs have to make a choice between investigating past corruption crimes and current corruption crimes and preventing future corruptions. As an example, Anti-

6 Samuel De Jaegere, *Principles for Anticorruption agencies: A Game Changer in Jindal Journal of Public Policy*, Vol 1 Issue 1 August 2012, Haryana, India

7 www.princeton.edu/successfulsocietiesm Underdogs to Watchdogs: How Anti-Corruption Agencies Can Hold of Potent Adversaries by Gabriel Kuris, Innovations for Successful Societies, Building Institutions and Escaping Traps,

Corruption Commission (ACC) in Bangladesh has been crippled by tens of thousands of past corruption cases. If ACAs are to deliver results, there must be a line of retrospection or a starting point for ACAs to begin its anti-corruption actions. In this connection, OECD review report on ACA models writes, “while this expectation to investigate past corruption crimes might be highly legitimate in some circumstances, focus on the past give rise to two important caveats: it can taint (rightfully or wrongly) the newly established anti-corruption institution with a label of pursuing politically motivated persecutions. It can result in a disproportionate allocation of resources of the newly established institution on the past cases – making it impossible to pursue current cases effectively.”⁸ Therefore, the report recommends for ACAs to have a prospective and future oriented actions. The retrospective focus should be limited to only the most severe and clearly indicated cases.

The fourth paradox is related to limited mandate of ACAs. ACAs often are given a limited mandate to investigate and prosecute corruption crimes. In Nepal CIAA can only investigate and prosecute corruption crimes committed by public officials. The private sector and non-governmental organizations are left outside its purview. With regards to the members of the constitutional bodies, army and judiciary, CIAA can investigate corruption crimes only after their impeachment or removal from their position. Compared to this, in Papua New Guinea, the Ombudsman Commission can no longer legally investigate the case once the politician resigns from his position. It is amazing to see how politicians design a crippling system.

There is a move now in Nepal to curtail prosecution power of CIAA and limited its function to corruption investigation. In Indonesia, corruption eradication commission (KPK) has a very broad mandate to investigate and prosecute any official, including members of parliament and judges, except the military. It can investigate, but cannot prosecute the members of the military. Similarly, in South Korea, ACRC can only investigate corruption crimes; it has no rights to prosecution. Different countries have followed different traditions.

The fifth paradox is with accountability and independence of ACAs. There is a strong feeling that an accountable ACA cannot be made independent and vice versa. In many occasions, ACAs are created with an independent status, however, at an operational level; they are constrained by having to depend on government budget, staff resources and other operational directives. No ACA can claim operational freedom without first claiming resource independency. Recently, in Philippines, a bill is underway in the parliament allowing its ACA to claim 30 percent of the money recovered from the corruption convicts. The strategy is purely designed to have a performance based ACA. In Mongolia, there is a guarantee to have no cut down in ACA budget. These rules are designed to ensure freedom and independency of ACA operations.

**

8 *Specialised Anti-Corruption Institutions: Review of Models, OECD publication 2008*

National Integrity System Assessment : An Overview

 Rajeev Kunwar*

Under National Integrity Context and System Analysis (NICSA), a thematic programme entitled “Measuring Anti-Corruption Context, Systems and Progress towards Demand for Effective Reform” has been undertaken and accomplished by Transparency International Nepal from the period of 2013 to 2014. National Integrity System (NIS) uses an evidence-based and consultative approach to evaluate 13 pillars (legislature, executive, judiciary, public sector, law enforcement agency, electoral management body, anti-corruption agency, ombudsman, supreme audit institution, political parties, civil society, media and private sector). In the context of Nepal, Ombudsman is incorporated in the role of anti-corruption agencies having only 12 pillars. It is assessed in three dimensional terms of capacity (functional and resource), governance (integrity, transparency and accountability) and roles (overall integrity/code of ethics).

NIS provides in-country study of anti-corruption stakeholders having with holistic and comprehensive regulations governing the political agents, public officials and non-state actors on their actual *modus operandi* or behavior. TI Nepal is the first National Chapter in South Asia to conduct and publish Integrity Study in 2002, subsequently in 2004, 2012 and latest in 2013-14. The studies are preliminary assessment requiring further in-depth research which is opened to the concerned expert and researchers.

NIS assessments are undertaken in more than 70 countries and NIS methodology has been improved since then and expanded to both qualitative and quantitative information. Thus Transparency International Asia Pacific Programme focuses on “Towards Effective Leadership and Reforms in the Fight against Corruption” taking into account of the concerned country’s social, economic and political context and particularly the role of key political agents and coalitions in sustaining corruption as well as effectively addressing it through political will and serious commitment.

Whilst NICSA is a systematic assessment process that gives thrusts for action among the anti-corruption community in terms of policy reform, evidenced-based advocacy

* Transparency International Nepal.

or trouble shooting hotspots or sites of specific corruptions. Advocacy is envisaged throughout the project with M&E comprising a three tiered approach with specific performance, outcome and impact level indicators. Expected outcome of this project was to identify potential channels and coalitions of reform with priority areas in NIS and bolster regionally at national level for stronger anti-corruption drive.

The necessary step should be undertaken to reform the sector of governance and instill healthy checks and balances between and among NIS pillars on anti-corruption stance. The integrity health check-up under this framework and methodology provides clear anti-corruption solutions and knowledge (ASK). It identifies key problems and clogs in the nerve of the state, public sector and non-state domain. And it suggests key specific policy recommendations to the respective pillars to ensure proper and adequate operation of institutional pillars.

Nepal's NIS is in such a vulnerable situation due to absence of new constitution, local elected representatives at district and municipal agencies and rising levels of legal impunity. In addition unstable government has exhibited public power with frequent transfers of civil servant without following proper process and procedure, contraction of constitutional agencies devoid of optimum work performance and no professionalism in administrative matters and political vocation. Thus there is a noticeable gap between the legal regime and laws in action, implementation and enforcement. NIS examines and gives score on this qualitative assessment with quantitative numerical. The latest assessment portrays a bleak picture if they are not promptly addressed and remedy is not rectified soon.

Layman can say that the watchdog and oversight agencies should be strengthened. But does arming these anticorruption agencies with law the only solution when the symptoms of corruption asa disease is multiplying like a virus. The evidence supports that corruption is not only about bribe taking and giving but non-monetary transactions, pilferage, omission and commission, leakage and seepage. Time has come that we have to stop this pernicious activities to cement trust deficit of the public in civic bodies and state authorities through strict enforcement (implementation is a weak in degree) of prevalent laws, acts, rules and regulations in Nepal.

There is strong petty political interference across the state and governmental institutions and political party manipulating undemocratically the appointments in the form of power sharing. The responsibility holders have to shield these institutions with undue political negotiations, bargaining and uninvited influence. There must be minimal understanding

that there will be no vacant position in constitutional organs and bodies from now onwards to secure public's credibility and faith that government is doing its best to keep national and public interest in mind.

Anti-corruption agencies like the Commission for the Investigation of Abuse of Authority (CIAA) have to caution and sensitize the political parties not to brook into its investigation, prosecution and prevention in corruption cases. Elections have to be held in the country both national and local to refine the political system which has become too messy and chaotic. Similarly National Vigilance Centre has to swiftly make compliance of public official and authorities to declare asset disclosure through periodic monitoring, review of effectiveness of laws against illicit amass of wealth and timely public dissemination of asset holders.

The role of CIAA is in confusion between role of an investigator, prosecutors and preventer, and law enforcement agent. There are some recommendations such as to pursue unbiased, impartial and objective investigation of cases that are ongoing, pending and in waiting. Publicity stunt like of sting operation harms the real spirit and letters with which cases to be followed to the end or conclusions.

It must essay to keep political patronage at bay and disseminate information on the means and ways to prevent corruption and take measures to enhance code of ethics in public service institutions.

In tandem Law Enforcement Agencies (LEAs) are not untainted by pressures from the political leadership to prosecute selectively and apply impartially laws of the land. The rule of law is the essence of good governance and LEAs is accountable to the government of Nepal. Though there is cry for the need of adequate resources, expertise and technical expertise but it is not a good reason to grapple with current disposal of resources.

Above mentioned two related pillars (NVC and LEAs) to the CIAA is one of examples you will find in the TI Nepal's NIS Assessment of Nepal, 2014. This systematic approach wipes out the dirt that is carrying on the archival records of the government. Once the NIS performs its operation in normal fashion which is yet in abnormal state of affairs, the State of Nepal can regain life and inhale a new stream of oxygen in its organs.

*
**

Nature, Causes and Consequences of Corruption

 Tara Prasad Bhusal*

1. Introduction

Corruption is an act done with intent to give some advantage inconsistent with official duty and the rights of others. It includes bribery, but is more comprehensive; because an act may be corruptly done, though the advantage to be derived from it is not offered by another. Sometimes corruption is understood as something against law.

Corruption is deviation of human mind from ideal social morals. Corrupt mind is originator of Corruption, selfishness and greed are main promoters of corrupt human mind. Political, corporate and individual corruption in Nepal is major concerns. Paying bribes for different task indifferent way and at different level is like inevitable part of human life.

According to the Commission for the Investigation of Abuse of Authority (CIAA) of Nepal, corruption is a social evil having pervasive nature. It is prevalent in various forms and dimensions. It has been deeply rooted in society as a 'convention', 'tradition', 'psychological need' and 'necessity' with a regular practice not only in public service, but also in business transaction and other kinds of dealings as well. All strata of the society have been adversely affected by corruption.

Corruption is also the issue of governance and effective management. Corruption control is the most urgent and imperative task to be accomplished in Nepal to establish a fair and transparent governance system. It is prudent to establish what we understand by the term 'corruption'. There are various definitions and understandings as to what exactly constitutes corruption. The definition most frequently used by social scientists is Nye's, that corruption is: "...behavior which deviates from the normal duties of a public role because of private-regarding (family, close private clique), pecuniary or status gains; or violates rules against the exercise of certain types of private-regarding influence. This includes such behavior as bribery (use of rewards to pervert the judgment of a person in a position of trust); nepotism (bestowal of patronage by reason of inscriptive relationship rather than merit); and misappropriation (illegal appropriation of public resources for private-regarding uses)".

Although defining corruption in this way is convenient, it should not be considered a rigid framework for ruling what should or should not be considered corrupt. Different nations and cultures have differing conceptions of corruption; legally, in terms of public interest, and in public opinion. Furthermore, certain 'corrupt' exchanges such as clientelism and

* Associate Professor, Central Department of Economics, Tribhuvan University.

gift giving may be engrained within the culture of the society and so are not considered by those involved, to be corrupt. As Gardiner notes, "There are nations where official corruption has been widespread for many years with no visible signs of public outrage." The reason for this may be, as the analysis on the benefits of corruption reveals, there are instances when 'corrupt' activities seem to be beneficial to development.

Perspectives on the costs and benefits of corruption can divided into those that perceive the benefits of corruption to be positive for development, and those that regard it as inimical to the development. Although among recent literature there is consensus that Leff's arguments lauding the benefits are flawed, an understanding of his rationale in asserting that corruption can be beneficial to development is valuable if only to juxtapose against opposing arguments. The main purpose of this article is to discuss about the nature, causes and consequences of corruption.

2. Definition of Corruption

Contemporary literature gives multiple definitions of corruption, all of which take into account one or another particular aspect, but none can account for its complexity. As a result, some definitions are limited and only applicable in a narrow range of cases. The opposite also occurs when the definitions become too broad and, as a result, useless (Waite & Allen, 2003). The most commonly used definition of corruption is the "abuse of authority for material gain" (Anechiarico & Jacobs, 1996). A similar definition of modern corruption is described as a violation of the legally established barriers that exist between public office and private interests or as an abuse of authority for private gain (Nye, 1967). The obvious virtue of this definition is that it provides a starting point for analysis of corruption by explicitly mentioning the separation of public and private interests. A definition of corruption is the exchange of wealth for power, where the power is rooted in a public position (Jain, 2001).

Corruption in the public sector is a widespread occurrence around the world. The media often reports cases of corruption in various countries and social subsystems including police stations, customs, political systems, courts, and businesses. Corruption has also become a subject of multiple research studies. Substantial efforts have been made by scholars of corruption who tried to understand the costs of corruption in customs (Larmour & Wolanin, 2001); police stations (Bouza, 2001); political systems (Kotkin & Sajo, 2002); and, more specifically, effects of corruption in one public sector (e.g., political) on other public sectors (e.g., health and education; Gupta, Davoodi, & Tiongson, 2000) and adverse consequences of corruption on economic development (Theobald, 1990).

3. Types of Corruption

Different types of corruption are strictly linked to the theoretical view on corruption. Economic theory has developed two basic views of corruption.

One view is set within the framework of the principle agent theory. This approach is based on the assumption that there is an asymmetry of information between principals (politicians or decision makers) and agents (civil servants or bureaucracy). Accordingly, benevolent politicians are not informed about the misdemeanors of their subordinates. This approach is analytically very clear, it is very well developed, and the models of theoretical models of corruption based on this approach are analytically rich, as they can explain a wide range of behavior of civil servants, including administrative corruption. However, this approach cannot explain political corruption. According to the main assumption, the state is benevolent, so there is no possibility for political corruption. Only administrative corruption (corruption of civil servants) can be explained and predicted. Since the list of corrupted politicians and associated political scandals is lengthy in virtually all countries of the world, it seems that not only are the assumptions of the model unrealistic, but also its predictions regarding political corruption are wrong.

Political corruption simply cannot be explained within this methodological framework. The crucial feature of this approach is that corruption is exogenous to the political process; hence principal agent relations (and the scale and scope of asymmetry of information) are not as influenced by the political process and political constellations as by the outcomes of that process. In other words, corruption is not institutionalized. Nonetheless, if corruption is considered endogenous to the political process, corruption is institutionalized and its level and pattern depend on the political constellation, i.e. the political regime in the country. Corruption is nothing but a consequence of the political process. The methodological breakthrough of that kind has been recently achieved by Charap and Harms.

The methodological approach is based on the recent contributions to literature on the economics of conflict and appropriation, the economics of organized crime, and the political economy of dictatorship. Within such a framework, corruption is considered as a form of rent appropriation by the ruler. Corruption is the answer to the problem of internal cohesion of predatory teams. Corrupt civil servants are created to satisfy ruler desire to foster loyalty through patronage. Corrupt civil service is nothing but the extension of efficient rent appropriation by the ruler. The rent is extracted through sales of a limited number of permits and licenses for economic activity. Furthermore, endowing only a few civil servants with the power to grant licenses enables the diversion of the licensing proceeds from the budget towards private gain. Finally, civil servants are cooperative because they have their share in the spoils. Corruption serves as a hostage mechanism to minimize the probability of defection or insurrection by lower level insiders of corrupted civil servants; they are effectively constrained, due to their own participation, from turning to the public to denounce the system. Dictators can, when and if necessary, find a reason why an uncooperative civil servant is found guilty of corruption. Hence, there is both the carrot and the stick to strengthen loyalty.

This approach is tempting because it provides grounds for understanding and explaining the relationship between corruption and the political process. Nonetheless, this methodological approach does not provide a clear analytical framework for consideration, given the level and structure of corruption. The main problem is that the structure of incentives to the political decision makers and the change of that structure are not explained, hence we have no information on the driving force of the change, although the model provides information on the structure of incentives for rent appropriation.

In general, within one or the other theoretical views, three basic types of corruption are identified.

- a) Corruption without theft :The first one is corruption for achieving or speeding-up materialization of some specific right that the citizen or legal entity is entitled to – corruption without theft, as suggested by Shleifer and Vishney. If a person bribes a civil servant in charge of issuing a passport that a briber/corruptor is entitled to, i.e. there is no legal barrier for his passport to be issued, that is exactly the first type of corruption. Its specific and more aggressive version is bribing officials for jumping the queue for providing the service that is thoroughly legal. In other words, civil servants are corrupted to do their job or to do it more quickly than they usually do, instead of not doing it. The frequency of this type of corruption is a good indicator of the capacity and effectiveness of a country's administration, i.e. its poor administrative capacities or poor supply of administrative services. One should bear in mind that the shortage of supply of administrative services can be deliberately produced, aimed at creating the rent and its redistribution via corruption.
- b) Administrative Corruption: The second type of corruption is a corruption that violates the legal rules, or a very biased enforcement of the rules. This is administrative corruption and is the most modeled type of corruption - the vast majority of theoretical contributions in the field are about administrative corruption. This is due to very clear motives and incentives for each economic agent and very clear relations between them. This type of corruption corresponds to the principle-agent model of corruption, as the total supply of corruption (demand for the bribe for violating the rules) is provided by the civil servants. The most significant direct consequence of this type of corruption is that legislation and public policies are not justly enforced. A cynical approach to the issue within countries with widespread corruption is that some public policies are so bad, it is actually better for the society that they are not enforced. Accordingly, corruption is considered to be the second best solution. It would be better if these policies were not enforced at all. Nonetheless, since the political process resulted in bad policies (and no alternatives to that political process are feasible in the foreseeable future), corruption is seen as a solution for bad public policies, whatever the source of these bad public policies. Nonetheless, one should take into account the costs of corruption as such, particularly the costs of corruption as a method for circumventing bad public policies.

c) State Capture Corruption: Finally, there is “state capture” corruption that is aimed at changing the rules and regulations into rules and regulations that favor the interests of the corruptor. The concept of state capture was developed by the World Bank primarily for explaining the reality of political life in transitional economies. The underlying assumption is that legislation and public policies are decisively influenced by the bribing of legislators by a few oligarchs very powerful business people. In other words, public policies are inevitably formulated to favor the oligarchs, not the public. Although there is no doubt that such a process exists, and that this type of corruption can explain some elements of public policy in many countries (not only transitional ones), the concept of “state capture” lacks analytical clarity. The main problem is that interest groups influence legislators’ decision making in all countries. Strong lobbying is an entirely legal and legitimate activity in mature democracies. The crucial analytical problem of the “state capture” concept is specifying a cut-off line between legitimate political lobbying and “state capture” created by corruption. The state can be captured both by aggressive lobbying and by effective corruption.

Subsequently, the crucial question is to what extent are the outcomes regarding public policies from legitimate lobbying and illegal corruption different, and more specifically are the public policies designed by lobbying superior to the ones designed through corruption? Additionally, the question is whether the social costs (in terms of the opportunity costs of resources used) of lobbying are greater or less compared with the social costs of corruption. In brief, although the type of corruption that influences public policy is very important to consider, the analytical framework of “state capture” should be substantially improved in order to better explain its mechanisms and for an enhanced understanding of the process.

The other important distinction in the case of corruption is its industrial organization, as Shleifer and Vishny thoroughly analyzed the phenomenon, emphasizing centralized (monopolized) vs. decentralized patterns of corruption. The crucial prerequisite for centralized corruption is the ability to enforce joint profit in bribe collection. It is closely related to the problem of enforcing collusion in oligopoly. It has been pointed out that when governments have an effective policing machine to monitor the action of civil servants, corruption in the country is centralized. Within the methodological framework of a benevolent state, the analysis of industrial organization cannot answer why some (benevolent) governments are equipped with agencies while others are not. Apart from the prerequisites for distinctive industrial organization of corruption, the crucial distinction is the one of transaction costs. In decentralized corruption, a single corruptor is dealing with multiple, rather than single, corruption contracts (transactions), hence the transaction costs are multiplied. In other words, a monopolized corruption pattern is superior to a decentralized one regarding the scale of transaction costs.

4. Causes of Corruption

For most economists, the root causes of corruption lie in the delegation of power. It is the discretionary use of that power and the often monopolistic position public agents enjoy when dealing with contracts which make corruption possible. The incentives and opportunities for corruption depend on the size of the rents, or the personal profit, which public agents can derive from allocating those contracts.

Corruption therefore occurs at those points where the political, bureaucratic and economic interests coincide. There is legislative corruption when politicians betray the electorate by selling their votes to pressure groups, and administrative corruption when public officials take payoffs to allow someone to secure a procurement contract or to gain immunity for tax dodging. In fact, opportunities for misdemeanor exist at every level, from grand corruption at the highest public office, to petty corruption at the lowest rung on the ladder.

Like any other market, corruption is based on a contract between different interests. Firms, pressure groups and citizens try to maximize their gains by paying bribes, while public officials try to maximize their illegal earnings and politicians their power and wealth.

Bribe payers may seek to avoid or reduce costs, through illegal reductions in taxes, lax enforcement of regulations, underestimated rent for public housing or the dropping of criminal charges.

Multinationals might pay bribes just to jump the queue in getting a house or a telephone line connected. Even obtaining a research grant often presupposes a bribe. Bribers may even be coerced to pay, which is called extortion.

All economic agents are maximizing their individual utility, i.e. personal welfare (wealth). Accordingly, selfish interests of economic agents are the basic motive for economic transactions between them. Resources are allocated to the activities that provide the greatest returns on investment (an allocation decision).

In short, people in all conceivable conditions behave economically rationally. As described earlier, rent is a factor of income above the competitive returns (opportunity costs) of the factor. Because of that, i.e. because rent appropriations will maximize individual utility welfare), economic agents are engaged in the rent-seeking process, the process of creation and distribution (appropriation) of rent. Theoretically speaking, rent can be created in a few distinctive ways, but in reality the most significant rent generator is government intervention, i.e. violation of free market operations. A frequently used synonym for this type of government intervention is regulation. In other words, instead of enabling the free market to regulate relations and transactions among economic agents on the market, the government, whatever the motives may be, steps in and regulates these relations in a hands-on manner.

The majority of government intervention on the market is prohibitive, i.e. economic agents are precluded from doing something, unless the government explicitly empowers some of them to do so. A typical regulation of this kind is import licensing. Only the firms that obtain import licenses are allowed to import certain goods and only the quantity specified in the license. That will inevitably create a shortage in the market; supply will not be formulated according to the marginal costs of the producer/importer, but by the administratively specified quantity. At that specified quantity, the price commanded by demand (i.e. the amount of money consumers are prepared to pay for an additional unit of the good) will be substantially higher than the costs of its production/import. That difference is economic rent which will be distributed, i.e. appropriated, at the end of the day. By paying a bribe to get an import license, a portion of the rent is appropriated by the corruptor and the remaining portion is appropriated (in the form of bribe) by the corrupted. Needless to say, without introducing import license regulation there would be no rent and there would be no corruption. There are some cases of corruption not linked to rent, but the most significant, most common, and consequentially dangerous forms of corruption are linked to rent-seeking behavior. Accordingly, more government regulation *ceteris paribus* (all other things being equal), results in fewer free-market operations, and therefore more corruption. Nonetheless, apart from the content of legislation that introduces government regulation, it is very important how these rule and the process of the enforcement are specified. As to the specification of the rules, for efficient enforcement the rules should be simple, clear, and easily understandable by anyone. The more complicated, unclear, and ambiguous the rules, the more opportunity there is for corruption.

Furthermore, procedural legislation, which are rules regarding enforcement of rules and regulations, is very important for corruption. The complicated and non-transparent legislation specifying slow procedure (procedures with unspecified time limits or no binding deadlines), at the discretion of civil servants in the enforcement process, creates a tremendous opportunity for corruption. Not only does such legislation create incentives for corruption, but it also decreases the probability of detection, making threats to the corruptors and corrupted less credible. The analysis of corruption factors is a prerequisite for an effective strategy for fighting corruption, as the strategy should take into account and address the main sources of corruption. Taking into account that rent is the most important source of corruption and the government intervention that creates rent is the most important factor of corruption, the crucial element for any effective strategy for fighting corruption is deregulation. Deregulation means abolishing government intervention that is prohibitive, thus allowing market forces to function effectively. Market forces on the free market will drive all the factors' returns to their competitive level and there will be no rent due to government intervention, hence there will be no source of corruption of that kind. There will be no shortage on the market, no queues for goods whose supply is limited, no black market and no rent generated and appropriated from long queues and the black market.

From another perspective, deregulation will decrease and in some cases eliminate corruption due to the lack of discretionary power of civil servants. Then there will be no incentive for private parties to bribe civil servants, because civil servants will not be in a position to offer any favor to the corruptor. For example, there will be no import licenses because anyone can import whatever she likes in the quantity that she considers profitable or good for the business. There will be no barriers to entry that must be circumvented by a certificate issued by a civil servant, etc. Civil servants will lose their power to decisively influence the fortune of business people and citizens.

Deregulation and decreasing the role of the government has its limits. The basic reason for the government to exist is to provide the rule of law. For economic agents the most important aspect of the rule of law is protection of private property rights through efficient contract enforcement. In the case of rule of law, government power should not be diminished, on the contrary it should be enhanced – there is no room for the government to withdraw from this area as a key element of anticorruption strategy. On the contrary, strict rule of law is one of the elements of an effective strategy for fighting corruption. Accordingly, all measures that improve the rule of law will definitely contribute to the fight against corruption. One of the crucial elements of strengthening the rule of law is the creation of simple, clear, and transparent rules that are understood by all concerned parties. Such rules of the game – and the name of the game is market competition – will minimize disputes regarding their enforcement which will minimize the uncertainty of economic agents and substantially decrease any room for corruption.

The causes of corruption are many and complex. Following are some of the causes of corruption.

- i. Emergence of political elite who believe in interest-oriented rather than nation-oriented programs and policies.
- ii. Artificial scarcity created by the people with malevolent intentions wrecks the fabric of the economy.
- iii. Corruption is caused as well as increased because of the change in the value system and ethical qualities of men who administer. The old ideals of morality, service and honesty are regarded as anachronistic.
- iv. Tolerance of people towards corruption, complete lack of intense public outcry against corruption and the absence of strong public forum to oppose corruption allows corruption to reign over people.
- v. Vast size of population coupled with widespread illiteracy and the poor economic infrastructure lead to endemic corruption in public life.

- vi. In a highly inflationary economy, low salaries of government officials compel them to resort to the road of corruption. Graduates from IIMs with no experience draw a far handsome salary than what government secretaries draw.
- vii. Complex laws and procedures alienate common people to ask for any help from government.
- viii. Election time is a time when corruption is at its peak level. Big industrialist fund politicians to meet high cost of election and ultimately to seek personal favor. Bribery to politicians buys influence, and bribery by politicians buys votes. In order to get elected, politicians bribe poor illiterate people, who are slogging for two times' meal.

5. Consequences of Corruption

As to the consequences of corruption, it should be recognized that the bribe itself is nothing but a redistribution of income. In other words, the bribe itself is not a welfare loss -the scale of social welfare does not change, only its distribution. Although strictly speaking this is true, emphasizing only distributional aspects of corruption is one of the major fallacies of corruption research.

The first reason is the existence of huge transaction costs from corruption. As it has been pointed out, corruption is an illegal contract, and therefore its transaction costs are massive. And transaction costs are real costs: the opportunity costs of resources engaged in transaction activities. According to some estimates (Tanzi), senior managers in countries with widespread corruption spend about 20% of their working time negotiating corruption and enforcing corruption contracts; this is the amount of transaction costs in terms of the opportunity costs of highly skilled labor.

There is a rather widespread notion that the corruption income of corrupted civil servants provides compensation for their lower wages. Hence there is no need for a wage increase and no need for increasing the tax burden. In other words, the corruption burden is its own kind of a “tax burden” that, according to this approach, enables the proper tax burden to be decreased. However, proper taxation (together with efficient tax administration) decreases uncertainty and transaction costs. Hence, corruption “taxation” is inferior in terms of economic efficiency.

Furthermore, it was demonstrated that rent-seeking activities are closely related to corruption. The origin of rent-seeking is public policies that boost government intervention and disable free market operation. These public policies can be deliberately pursued specifically because they create rent, i.e. these policies can be influenced (irrespective of whether it is done by legitimate lobbying or illegitimate “state capture” corruption)

by interest groups with a vested interest in creating and appropriating rents. Although these public policies are in favor of these interest groups, they are completely wrong regarding maximization of economic efficiency and social welfare, i.e. they are not in favor of the public interest. Corruption violates the rule of law, and the rule of law is a prerequisite for the market economy. If there is no rule of law, there is no protection of private property rights and no contract enforcement. There is poor exchange between agents because there are no incentives for exchange due to poor protection of property rights and inadequate support of contract enforcement. Because of the poor exchange between firms, all firms produce the majority of inputs internally, instead of the purchasing these inputs on the market. In other words, there is no social division of labor and no prerequisite for specialization. Since there is no specialization, a significant source of increasing economic efficiency is absent. This is the indirect way in which corruption diminishes economic efficiency and consequently social welfare. Corruption increases basic business uncertainty, particularly regarding protection of property rights. This kind of uncertainty decreases the expected profit rate for potential investors. Investors, making their decisions based on expected profit rate (returns), are less likely to invest when lower returns are expected. This is particularly true for the foreign direct investors who compare expected returns, i.e. expected cash flow for investments in various countries and decide to invest their capital in the country with the highest expected returns. Since corruption decreases expected returns,

The costs of corruption are difficult to calculate, partly because of the secrecy involved and also because the distortions caused are hard to measure. But some effects seem to be beyond doubt.

Crucially, corruption can lower the quality of public goods and services and even threaten safety. The collapse of buildings in Seoul and during the earthquake in Turkey was partially blamed on substandard contracts and shabby construction. Corruption also distorts the redistributive role of the state. It fuels the informal sector and acts as an incentive to evade taxes. It also totally distorts programs to combat poverty, undermining international aid and reconstruction programs. It is important to distinguish between the political and economic effects of corruption, since they are by no means identical. The corruption that accompanied agrarian reform in Morocco in the early 1970s may have contributed to political stability, but it undermined economic growth. On the other hand, the same political stability may have boosted growth over the longer term. But it should not be concluded that all corruption damages growth. The World Bank has found that countries with more predictable corruption have higher investment rates. Thus, countries with endemic but predictable corruption, such as Thailand and Indonesia, have had strong investment growth.

6. Conclusion

Corruption is an intractable problem. It is like diabetes, can only be controlled, but not totally eliminated. It may not be possible to root out corruption completely at all levels but it is possible to contain it within tolerable limits. Honest and dedicated persons in public life, control over electoral expenses could be the most important prescriptions to combat corruption. Corruption has a corrosive impact on our economy. It worsens our image in international market and leads to loss of overseas opportunities. Corruption is a global problem that all countries of the world have to confront, solutions, however, can only be home grown.

It can be said that we the common man are the solution of corruption because we are the only reason why corruption is so popular in Nepal. We support corruption that is why it exists. Whatever corruptions are there in the country, we are the persons who are motivating corruption to be successful. We are the only person who elects the politicians into different authorities that are supporting corruption in our country. Common citizen of our Nepal let us start working from now onwards with common goal of removing corruption from Nepal.

References

- Ades, A. and R. Di Tella, "Rent, Competition and Corruption", Oxford University, imeo, 1995.Cartier-Bresson, J., "A Few Suggestions for a Comparative Analysis of Corruption in Western Europe", Revue Internationale de Politiques Comparées v. 4, no 2, 1997.
- Mauro, P., "The Effects of Corruption on Growth, Investment and Government Expenditure", in Elliot, K. (ed.), Corruption and the Global Economy, pp. 83-108, 1997.
- Wei, S-J., "How Taxing is Corruption on International Investors?", NBER Working Paper, no. 6030, 1997. World Bank, Using Surveys for Public Sector Reform, Premnotes No. 23, Washington, 1999.
- http://www.oecdobserver.org/news/archivestory.php/aid/239/Economics_of_corruption.html#sthash.o2znU6gM.dpuf
- Altbach, P. (2004). The question of corruption in academe. International Higher Education, 34, 7-8.
- Anechiarico, E, & Jacobs, J. B. (1996). The pursuit of absolute integrity: How corruption control makes government ineffective. Chicago: University of Chicago Press.
- Rumyantseva Bouza, A. V. (2001). Police unbound: Corruption, abuse, and heroism

by the boys in blue. Amherst, NY: Prometheus Books.

- Braxton, J. M., & Bayer, A. E. (1999). Faculty misconduct in collegiate teaching. Baltimore: John Hopkins University Press.
- Bray, M. (2003). Adverse effects of private supplementary tutoring. Paris: International Institute for Education and Planning.
- Goode, W.J. (1957). Community within a community: The professions. *American Sociological Review*, 22, 194-200.
- Gupta, S., Davoodi, H., & Tiongson, E. (2000, June). Corruption and the provision of health care and educational services (IMF Working Paper No. wp/00/116).
- Jain, A. K. (2001). Controlling power and politics. In A. K. Jain (Ed.), *The political economy of corruption* (pp. 3-10). London: Routledge.
- Janashia, N. (2004). Corruption and higher education in Georgia. *International Higher Education*, 34, 10-12.
- Kotkin, S., & Sajo, A. (2002). *Political corruption in transition: A skeptic's handbook*. New York: Central European University Press.
- Larmour, P., & Wolanin, N. (2001). Corruption and anti-corruption. Canberra, Australian Capital Territory, Australia: Asia Pacific Press.
- Nye, J. S. (1967). Corruption and political development: A cost-benefit analysis. *American Political Science Review*, 61, 417-427.
- Waite, D., & Allen, D. (2003). Corruption and abuse of power in education administration. *The Urban Review*, 35, 281-296.
- World Bank. (2002). Governance and service delivery in the Kyrgyz Republic-Results of diagnostic study.
- World Bank. (2003). Governance and service delivery in Kazakhstan-Results of diagnostic surveys.

**

Corruption and Human Rights Violation : Establishing the Linkage

 Aakriti Rayamajhi

Corruption is a worldwide phenomenon faced by every society, though, varying in its extent of severity. The term “corruption” comes from the Latin word “*corruption*” meaning “moral decay, wicked behavior, putridity or rottenness”. Although corruption has a long history, its varied causes, forms and multi-faceted impacts have made it difficult to define corruption. It differs from country to country and continues to be for the most part contextual and relative. However, it is established that corruption is inimical to public administration, weakens democracy, debases moral foundation of any society and violates the inherent human rights.

Corruption affects every individual in a society but it excessively distresses the vulnerable sections of the society dejecting the universal value of human rights. On the other hand guaranteeing/promoting/fulfilling human rights are valuable preventive method for combating corruption as they eventually empower the general public and fashion social responsibility and accountability.

There is a significant linkage between the efforts to protect/promote/fulfill the human rights and the crusade against corruption; both fighting for the adequate standard of life implanted in human dignity and human security. Corruption is unable to coexist with the principles of fairness and integrity. It undermines human dignity and security thereby preventing the effective realization of human rights and basic freedoms guaranteed by the constitution.

Corruption intensifies poverty; violates human rights; disrupts development; defeats the principle of rule of law; increases social disparity and above all annihilates the poise in governments and the democracy at large.

Corruption is detrimental for the straightforward explanation that significant decisions are determined by concealed motives rejecting the cost and its impact on the society at large thereby menacing domestic order and stability. The investigation of more than 700 fake schools initiated by the Commission for Investigation of Abuse of Authority (CIAA) is an example as to how the decision driven by the hidden motives of those in authority affects the whole society and a whole generation. Right to free primary education guaranteed by the Interim Constitution of Nepal is ruthlessly violated and undermined for the vested interest of a few corrupt.

Furthermore corruption slows down the pace of economic growth and sustainable development; exemplified by the tendency of illegally holding electricity generation license in the bag, the adverse impact of which is faced by every individual having to face load shedding half a day daily. The misappropriation of the government budget allocated for developmental activities, infrastructural development and road expansion and so on is another instance which has reversed our move towards sustainable development.

More prominently, corruptions destabilize social welfare by redistributing and reallocating the nation riches in a way that produces artificial disparity and infuriates the existing inequality. Above all, corruption impinges on the integrity and creates hurdle in the protection of human rights and the realization of fundamental freedoms and acts as a stumbling block to establish and embrace the true essence of democracy.

In some cases, it is their defenselessness and vulnerability that makes certain groups easy sufferers of corruption. For instance, a number of cases have been filed against VDC secretaries for embezzling the social security budget allocated to the disadvantaged particularly the elderly, so called Dalit and so on.

There are hardly any literatures that unswervingly ascertain the correlation between corruption and human rights. However, during my Internship at the Commission for the Investigation of Abuse of Authority (CIAA), I fortunately was bestowed this opportunity to learn the inter linkage between corruption and human rights violation. The proper linkage of human rights and corruption particularly in Nepalese context has been pioneered and institutionalized by Hon'ble Chief Commissioner Lok Maan Singh Karki. His vision that “no any protection of human rights can be adhered to where dishonesty and corruption as an established procedure hinders with people's tussles to apprehend their right to security, dignity and development” has diverted the stereotypical view of combating corruption simply for good governance.

His advocacy that “It is high time we recognize the RIGHT TO A SOCIETY FREE OF CORRUPTION, INHERENTLY AS A FUNDAMENTAL RIGHT which helps to respect, promote and fulfill the right to life, right to adequate standard of living, right to human dignity, equality and other important human rights for which we all need to work collectively to battle against corruption in order to effectively enforce human rights of every Nepalese citizen” has been internationally recognized.

As per the human rights jurisprudence, States are necessarily the chief duty bearers for human rights. Human rights obligations relate to all branches of government (executive, legislative and judicial) at all levels (national, regional and local). In the light of this, the efforts of Mr. Karki has provided a new ray of hope in respecting/protecting/fulfilling the

basic rights of people through a different approach mainly focusing system based and rights based approach. There is hardly any dilemma that Corruption has a negative impact on human dignity and security; for the plain *raison d'être* that it hinders the apt fulfillment of human rights.

Corruption impinges on equality, human security and human dignity therefore affecting the fundamentals of human rights. Infringements of a range of human rights by the acts of corruption simply attack on the very foundation of human rights. The continuation of corruption in a State as such demonstrates the letdown of the State to fulfill its human rights obligations. The obligation of a state to fulfill obliges it to take actions to guarantee and to facilitate the populace under its authority to effectively realize and enjoy the inherent human rights that they cannot protect by their own pains. Every time human rights are guaranteed, it generates social empowerment and social accountability.

On the one hand feeble human rights protections fashion opportunities for corruption; whereas on the other hand policies focused at promoting human rights helps prevent corruption. Corruption is directly linked to a violation of human rights when a corrupt act is intentionally used as a way to infringe a right. For example, when a public official provides a forged/fake certificate for his/her initial recruitment or for the purpose of promotion the wrongdoer intentionally violates the right to employment, fair competition of the other person rightly qualifying for the job additionally deteriorating the desired quality service.

Corruption can be an indirect cause for the violation of human rights when it is a necessary condition for the violation of the right. For instance, recently a number of fake schools were exposed by CIAA, where the wrongdoers purposely misappropriated the school fund or the government budget for personnel interest. Here, corruption is a crucial aspect causative to chain of events ultimately violating a Child's Right to free primary education and a hope for brighter future.

Corruption tends to violate the most fundamental values cherished by human right that is the principle of equality and non-discrimination. This principle explicitly states that every individual is entitled to be treated equally by public officials; conversely, bribing a public official places one in a privileged position compared to other similar individuals who have not partaken in giving graft. Likewise, when a public official demands for bribe from the service recipient to deliver a service to which that person is entitled exclusive of any reimbursement, that person suffers compared to other persons in identical circumstances. Therefore in both the situation there is violation of right to equality and non discrimination, given the scenario that alike cases are treated in a dissimilar way as a

consequence of corruption which cannot and should not be taken as a rational explanation for unfairness.

Therefore it can be deduced that corruption as such is a defiance of human rights. The main mantra of effective realization of human rights is thus the prevention of corruption. In unison, guaranteeing human rights and ascertaining non-discrimination will then lessen the occurrence of bribery and corruption which ultimately leads to a new approach of social engineering.

The crusade against corruption and the human rights campaign have a common base that is; both the movements are focused at establishing a respectable life embedded in security, dignity and equality. The recent anti corruption movement led by CIAA is significant in this regard that it has embraced this modern concept of connecting human rights and corruption, placing it in a same plane and acknowledging that the people's basic right and fundamental freedom can be best realized only in a corruption free society.

This integrated approach of CIAA has valued the collective interest of the society by preventing corruption for ensuring human rights and reducing the occurrence of corruption which has proved to be a grand stride forward for the enforcement of human rights. This will certainly bring the anti-corruption and human rights campaigner in concert to combat corruption and infringement of human rights.

*
**

International Cooperation

Corruption is a threat to good governance; it erodes confidence in governance and degrades respect for democratic institutions that ultimately emerges as an obstacle to the economic development. Corruption ought to be tackled in a comprehensive and holistic manner. The problem of corruption cannot be and should not be considered as entirely domestic issue as it cuts across geographical boundaries and affects all nations. However, in comparison the developing countries suffer most from the adverse effects of corruption.

The success in the fight against corruption will definitely play a significant part in strengthening rule of law, equality, democracy, stability and peace. Countering this cancerous corruption is an effort that the whole international communities, developing countries in particular, from every sector and every strata of the society have to face in their way to economic and social prosperity.

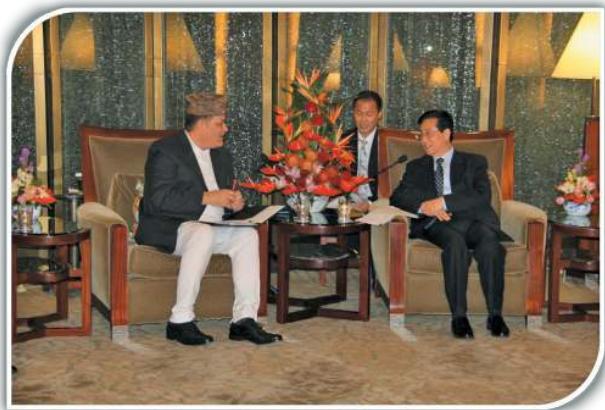
Aware of this fact, Hon'ble Chief Commissioner Lok Maan Singh Karki has always given priority to the fight against corruption emphasizing the necessity of common global forum to fight against corruption. Subsequent are a few glimpses of the major steps taken by Hon'ble Chief Commissioner to strengthen International relation to effectively and efficiently combat corruption in a holistic way.

1. Visit to China

Hon'ble Chief Commissioner Mr Lok Maan Singh Karki visited People's Republic of China from 25th October to 2nd November, 2013 upon the invitation of Minister Huang Shuxian, Ministry of Supervision of People's Republic of China.

On 28th October, 2013 Hon'ble Chief Commissioner met H.E. Mr. Zhao Hongzhu, Secretariat Secretary of the CPC Central committee in Beijing where Mr. Zhao hosted a banquet in the honor of Hon'ble Chief Commissioner.

During the visit Hon'ble Executive vice Mayor H.E. Tu Guangshao welcoming Hon'ble Chief Commissioner Lok Maan Singh Karki at Guangzhou.

During the visit of Hon'ble Chief Commissioners to China, meeting was programmed with high level officials of Chinese anti-corruption agency. Hon'ble Chief Commissioner briefed about the constitutional mandate, working procedures, existing legal frameworks of CIAA. The bilateral talks mainly focused on the areas of bilateral cooperation for anti-cooperation and efforts between two countries to fight against corruption. It also highlighted that such meetings will be instrumental and fruitful to enhance the mutual cooperation between Nepal and China in the area of anti-corruption efforts and socio-cultural relations.

H.E. Huang Shuxian, Minister of Ministry of Supervision, welcoming Hon'ble Chief Commissioner at Ministry of Supervision, Beijing.

Commission for Discipline Inspection of Sichuan Provincial Committee of the CPC, welcoming Hon'ble Chief Commissioner in Chengdu.

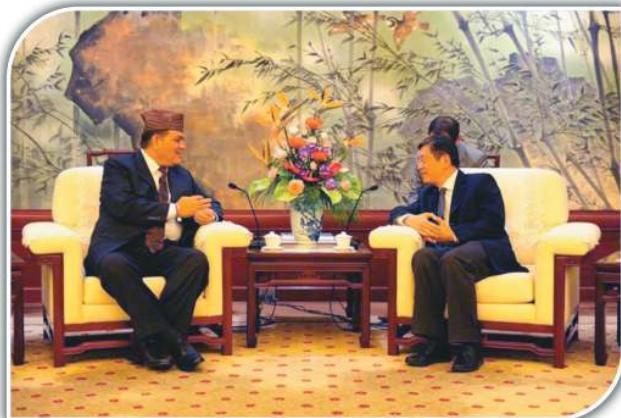
Hon'ble Chief Commissioner meeting H.E. Wang Huaichen, Secretary of the Commission for Discipline Inspection of Sichuan Provincial Committee of the CPC, in Chengdu.

Hon'ble Chief Commissioner meeting with H.E. Huang Xianyao, Secretary of the Guangdong Commission for Discipline Inspection of CPC, in Guangzhou.

Hon'ble Chief Commissioner's meeting with H.E. Wu Chuntai.

Executive vice Mayor H.E. Tu Guangshao welcoming Hon'ble Chief Commissioner Lok Maan Singh Karki at Guangzhou.

2. Visit to Malaysia

Hon'ble Chief Commissioner visited Malaysia from 21-24 April 2014 upon the invitation of Tan Sri Abu Kassim Mohammad. During the visit he met Tan Sri Abu Kassim Mohammad the Chief Commissioner of Malaysian Anti-Corruption Commission (MACC). The meeting focused on indentifying and extending the possible areas of mutual cooperation in anti-corruption efforts.

highlighted that the skills learnt in the training would help the CIAA officials to enhance their performance.

3. Visit to Thailand

Hon'ble Chief Commissioner visited National Anti-Corruption Commission (NACC), Thailand on 24th of April where he met Panthep Klanarongran, Hon'ble President of NACC. In the meet Hon'ble Chief Commissioner highlighted the diplomatic relations between Nepal and Thailand, anti-corruption initiatives, corruption prevention measures and further expressed that the efforts for controlling corruption can rigorously be carried out by the extension of bilateral cooperation and mutual assistance.

4. Visit to Australia

On 15 July 2014 Hon'ble Chief Commissioner met Mr. Philip Moss, Chief Commissioner of Australian Commission for Law Enforcement Integrity (ACLEI), Canberra. During the meet, both the Chief Commissioners highlighted the necessity to strengthen anti corruption agencies and to solidify bilateral relation of Australia and Nepal in order to effectively combat corruption.

Chief Commissioner highlighted the challenge of responding to corruption as a borderless crime and providing basis for long term stability and integrity.

During the visit Hon'ble Chief Commissioner also met Megan Lethan, Chief Commissioner ICAC, Sydney. Both the Chief Commissioners highlighted the necessity to strengthen mutual relation of CIAA and ICAC to combat corruption jointly.

During the visit to Australia Hon'ble Chief Commissioner also met Hon'ble Michael Keenan, Minister of Law and Justice. Hon'ble Minister Michael Keenan praised the current endeavors of CIAA to root out corruption and accentuated the possibility of joint collaboration to wipe out corruption. Hon'ble

5. Visit to Czech Republic

Upon the invitation of SAO Hon'ble Chief Commissioner met Miloslav Kala of Supreme Audit Office On November 25, 2014. President Kala warmly welcomed and acquainted Hon'ble Chief Commissioner about the constitutional framework of SAO and the procedures they adopted to combat corruption. Hon'ble Chief Commissioner familiarized them about the

Constitutional framework of CIAA, prevalence of corruption in public sector and the role of CIAA to combat corruption. He further emphasized the role of CIAA to wipe out corruption and establish corruption free society where good governance prevails, rights of citizen protected.

During the visit Hon'ble Chief Commissioner met Former Prime Minister and Commissioner of EU, presently the Chief Advisor to the PM Vladimir Spidla, Home Minister Jiri Novacek, Jan Mladek, Minister of Commerce and Trade, Director David Ondracka of Transparency International, Czech Republic and various high level dignitaries. The Foreign dignitaries praised the current

endeavors of CIAA to maintain Good Governance and further accentuated the probability of joint collaboration between CIAA and corruption control body of Czech for the betterment of the society, maintenance of good governance and for effective realization of people's right in a corruption free society.

Hon'ble Chief Commissioner highlighted the Constitutional framework of CIAA its jurisdiction and corruption control mechanism and further emphasized that CIAA is dedicated to enhance the value of democracy, human rights, rule of law and committed to establish the culture of

integrity, transparency and accountability in the governance system.

6. Meeting with DCM Michael B. Goldman of United States of America

During the meeting, Hon'ble Chief Commissioner highlighted that the commission is committed to establish good governance in Nepal. Emphasizing that corruption hinders the realization of basic human rights of the people; he illustrated the necessity to control corruption in order to

institutionalize social justice, rule of law and good governance for which international cooperation is required. DCM Michael B. Goldman praised the ongoing activities and actions of the Commission aimed at maintaining good governance in Nepal in a short period of time. Mr. Goldman further added that maintaining good governance and rule of law has always been their priority and showed their keenness to collaborate with CIAA to combat corruption.

7. Meeting with Ranjit Rae, Ambassador of India to Nepal

On 4th of April 2014

Hon'ble Chief Commissioner Lok Maan Singh Karki met Mr. Ranjit Rae, Ambassador of India to Nepal. During the meeting, Mr. Rae appreciated the efforts that CIAA has been making in the course of curbing corruption and maintaining good governance in the country. At the occasion, Mr. Rae expressed his commitment to provide any kinds of support to CIAA for strengthening its capacity for effective performance.

8. Meeting with Wu Chuntai, Ambassador of Peoples Republic of China to Nepal

During the meet Hon'ble Chief Commissioner highlighted that CIAA as an anti-corruption constitutional body has been committed on maintaining rule of law and promoting good governance through efficient, disciplined, people-centric and result oriented public service.

Additionally CIAA is focused on promoting citizens' engagement to strengthen its collaboration for anti-corruption endeavor. Mr. Wu Chuntai congratulated Hon'ble Chief Commissioner for the achievements made by CIAA in a short span of time amid various challenges and expressed that Peoples Republic of China is keen to support CIAA in the fight against corruption.

9. Meeting with Yury Fedotov, Executive Director of United Nations Office on Drugs and Crime

The meeting focused on the challenges of maintaining good governance and effective realization of people's right in a corruption free society. Mr. Yury Fedotov congratulated the commission for its current endeavors under the leadership of Hon'ble Chief Commissioner Lok Maan Singh Karki. Hon'ble Chief Commissioner highlighted that the Commission has been working as per the internationally accepted 3ps approach- Punitive, Preventive and Promotional whereby the Commission believes that adhering to this 3p's approach will not only make citizens attentive about the public concerns but will bridge the gap between CIAA and the people to interact for further improvement.

10. Meeting with Glenn White, Ambassador of Australia to Nepal

During the meet Hon'ble Chief Commissioner highlighted the requisite of a common platform for analyzing and assessing the efforts and challenges for controlling corruption further highlighting that elimination of impunity, maintenance of rule of law and establishment of good governance can be

possible only when corruption is effectively eradicated from the society. Mr. Glenn White appreciating the current efforts of CIAA expressed their willingness to support and work in collaboration with CIAA to combat corruption.

11. Meeting with Gail Marzetti, Head of Office DFID

During the meeting, Hon'ble Chief Commissioner highlighted the necessity of effective monitoring mechanism to control corruption prevalent in the projects funded by developmental partners. Hon'ble Chief Commissioner further added that foreign aid money has not been efficiently utilized in the construction of infrastructures, on the other hand corruption and irregularities are seen in the implementation of such projects. Ms. Marzetti showed her concern to wipe out corruption from the DFID funded projects for which she expressed her keenness to collaborate with CIAA to combat corruption seen in such projects.

12. Meeting with Governance Practice Leader Mr. Phil Matsheza, UNDP

On September 16, 2013 Hon'ble Chief Commissioner Lok Maan Singh Karki met Mr. Phil Matsheza. During the meeting the necessity of modern technological requirement for strengthening investigation undertaken by CIAA was analyzed. Hon'ble Chief Commissioner appreciated the support of UNDP and expressed his sincere gratitude for the same. Mr. Phil Matsheza praised the works of CIAA and its role to combat corruption in Nepal.

13. Other significant meetings

Apart from these significant meets to strengthen International relationship, Hon'ble Chief Commissioner Lok Maan Singh Karki also met Andrew Sparks, British Ambassador to Nepal, Mr. Kjell Tormod Petterseon, Norwegian Ambassador to Nepal, Tasheen Sayed Country Manager of World Bank, Kenichi Yokoyama, Country Director of the Nepal Resident Mission of the Asian Development Bank (ADB), Shoko Nada, Country Director UNDP Nepal and so on. These meetings held in the premises of CIAA itself, highlighted the challenges to curb corruption that has taken the form of borderless crime. Hon'ble Chief Commissioner emphasized the actions and approach taken by CIAA to combat corruption in Nepal. The aforementioned foreign delegates conveyed their willingness to work in collaboration with CIAA to eradicate the deep rooted corruption.

Participation of Hon'ble Commissioner in International Events:

1. 12th Regional Seminar and 18th Steering Group Meeting of ADB/OECD

Hon'ble Commissioner Mr. Keshav Prasad Baral and Joint Secretary Mr. Prem Kumar Rai attended the 12th Regional Seminar and 18th Steering Group Meeting of ADB/OECD which was held in Dili, Timor-Leste on 23-25 July 2013 organized by ADB/OECD Anti-corruption initiative for Asia and the Pacific and Anti-Corruption Commission of Timor-Leste. The main agenda of the meeting were whistleblower protection and strengthening anti-Corruption agencies. His Excellency Taur Matan Ruak, President of Timor-Leste welcomed the participants from 32 nations and expressed his concerns and priority in Investment in Quality; and also emphasized for solidifying efforts for quality management in development intervention and investment.

2. 8th Regional Conference of ADB/OECD Anti-Corruption Initiative for Asia and the Pacific

Hon'ble Commissioner of the Commission Mr. Keshav Prasad Baral attained the 19th Steering Group Meeting and the 8th Regional Conference of ADB/OECD Anti-Corruption Initiative for Asia and the Pacific which was held on 2-4 September, 2014 in Phnom Penh, Cambodia. In the same occasion, he also took part in the bilateral talk with the Commissioners from Bhutan, Thailand, and Hong Kong. Similarly, he also attained the workshop on Preventing Illicit Financial Flows that was held in the 5th of September 2014 at the same place. Mr. Baral highlighted some critical issues and challenges on illicit financial flows that Nepal has been facing these days.

*
**

माननीय प्रमुख आयुक्त लोक मान सिंह कार्की

श्री लोकमान सिंह कार्की अखिलयार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको प्रमुख आयुक्त हुनुहुन्छ । उहाँले अखिलयार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको प्रमुख आयुक्तको हैसियतमा वि.सं. २०७० वैशाख २५ गतेदेखि कार्यभार सम्हाल्नु भएको हो । नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ बमोजिम संवैधानिक परिषद्को सिफारिसमा राष्ट्रपतिबाट उहाँलाई ६ वर्षका लागि प्रमुख आयुक्तमा नियुक्त गरिएको हो ।

अखिलयार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग एक स्वतन्त्र संवैधानिक निकाय हो जसले भ्रष्टाचारको नियन्त्रण र रोकथाम सम्बन्धी जिम्मेवारी निर्वाह गर्दछ । नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ ले अखिलयार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगलाई सार्वजनिक निकायका कर्मचारी र पदाधिकारीहरूले गर्ने भ्रष्टाचार र अनुचित कार्यसम्बन्धी विषयमा अनुसन्धान तहकिकात गर्ने अधिकार र दायित्व सुम्पेको छ ।

भ्रष्टाचार नियन्त्रणको सन्दर्भमा अखिलयार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग दक्षिण एसियामा नै एक उदाहरणीय निकायको रूपमा रहेको छ । यो निकायले नियमनकारी निकायको भूमिका लगायत भ्रष्टाचार र अनुचित कार्यको अनुसन्धान, तहकिकात र अभियोजन सम्बन्धी कार्य समेत गर्दछ । यसले एकातिर भ्रष्टाचारजन्य कार्यको पहिचान गर्ने र यस्ता कार्य गर्ने माथि कारबाहीका लागि विशेष अदालतमा मुद्दा दायर गर्ने कार्य गर्दछ भने अकातिर सामाजिक, सांस्कृतिक, प्रशासनिक र संस्थागत सुधारका लागि प्रवर्द्धनकारी भूमिका समेत निर्वाह गर्दछ ।

आयोगलाई सुम्पिएको संवैधानिक दायित्व र जिम्मेवारी निर्वाह गर्ने क्रममा प्रमुख आयुक्त कार्कीले भ्रष्टाचारविहीन समाज नै सबैको अधिकार हो भन्ने मूलमन्त्रलाई आत्मसात् गर्नुभएको छ । आयोगको प्रमुख आयुक्तको रूपमा कार्कीले भ्रष्टाचार विरुद्धको यात्रा अथक रूपमा अधि बढाउने तथा मानव अधिकारको सम्मान, लोकतान्त्रिक पद्धति र कानुनी राज्यको प्रत्याभूति, सुशासनको प्रवर्द्धन एवम् द्रुततर सामाजिक, आर्थिक विकास सहितको भ्रष्टाचारमुक्त समाज निर्माण गर्न प्राथमिकता दिनुभएको छ । उहाँले समाजका सीमान्तकृत र बहिष्करणमा परेका वा पारिएका वर्ग, क्षेत्र र समुदायका मानिसहरूको सशक्तीकरणका साथै उनीहरूको आवाजलाई मुखरित गर्न जोड दिनुभएको छ ।

नेपाली समाजलाई भ्रष्टाचारमुक्त बनाई छाड्ने दृढता र प्रतिबद्धता कार्कीले व्यक्त गर्नुभएको छ । राष्ट्रमा व्याप्त भ्रष्टाचार नियन्त्रण गरी सर्वसाधारण नागरिकहरूले अपेक्षा गरे अनुरूप सुधारको अनुभूति गराउने र राष्ट्रको सेवामा सदा समर्पित रहने कार्कीको संकल्प छ । आयोगको प्रमुख आयुक्तको हैसियतले कानुनी राज्य, मानवअधिकार, सुशासन र मुलुकको समग्र विकासमा सार्थक टेवा पुग्ने गरी योगदान गर्न उहाँ सदा तत्पर र सक्रिय रहने प्रतिज्ञा गर्नुहुन्छ ।

भ्रष्टाचार एक विषालु सर्प जस्तै हुन्छ । सर्पको विषले मानव शरीरलाई नै विषात्त बनाए भै भ्रष्टाचारले समाज र राष्ट्रलाई हानी पुयाउने हुनाले यसको नियन्त्रण अनिवार्य र अपरिहार्य छ भन्ने विलियम शेक्सपियरको भनाइबाट प्रभावित कार्कीले नेपाली समाजलाई भ्रष्टाचारको दुष्प्रभाव र यसका सम्भावित जोखिमहरूबाट मुक्त गराउने प्रण गर्नुभएको छ ।

व्यावसायिक दृष्टिकोण र प्राथमिकता

भ्रष्टाचार नियन्त्रणको बहुआयामिक अभियान

भ्रष्टाचार जुनसुकै परिमाण र मात्रामा भएपनि अपराध नै हो र सार्वजनिक पदाधिकारीले आफूलाई प्राप्त अधिकारको दुरुपयोग गर्नु आफैप्रति र राष्ट्रप्रतिको धोका हो भन्ने प्रमुख आयुक्त कार्की ठान्नुहुन्छ । यसै कुरालाई मध्यनजर राखी उहाँको सुभवुभपूर्ण दृष्टिकोणमा शिक्षा, स्वास्थ्य, सामाजिक सुरक्षा, स्थानीय विकास लगायत पूर्वाधार निर्माण, वैदेशिक रोजगारी तथा अध्यागमन, राजस्व प्रशासन, प्राकृतिक स्रोत साधन एवम् सर्वसाधारणको जीवनसंग प्रत्यक्ष सरोकार राख्ने विषय र क्षेत्रमा देखिएका अनियमितता र विकृतिहरू नियन्त्रणका लागि सशक्त प्रयासहरू हुँदै आएका छन् । उहाँकै सक्रियतामा नेपालको सार्वजनिक प्रशासनमा कार्यरत पदाधिकारीहरूले समयमा निर्णय नगर्ने तथा निर्णय पन्छाउने प्रवृत्तिलाई निरुत्साहित गर्न एवम् सरकारी अधिकारीहरूलाई तोकिएको जिम्मेवारी प्रभावकारी रूपमा निर्वाह गराउनेतर्फ थप पहलहरू भएका छन् ।

विद्यमान कानुन बमोजिम करको दायरामा आउनुपर्ने व्यक्ति र पेशागत समूह वा व्यवसायलाई करको दायरामा ल्याउने तथा मूल्य अभिवृद्धि कर छली गर्ने प्रवृत्तिमा सुधार भई राज्यको दुकुटीमा आउनुपर्ने रकममा वृद्धि भएको छ । यसैगरी अपार जलस्रोतको धनी मुलुकमा जलविद्युत उत्पादनको प्रचुर सम्भावना हुँदा हुँदै पनि पर्याप्त ऊर्जा उत्पादन हुन नसकदा अन्धकारमा बस्न बाध्य जनताहरूलाई राहत दिन जलविद्युत उत्पादन र ऊर्जा विकासमा देखिएका अनियमितता नियन्त्रणका लागि उहाँको नेतृत्वमा विभिन्न पहलहरू भइरहेका छन् । यस अतिरिक्त आयोगको सक्रियतामा मूल्य अभिवृद्धि कर छली नियन्त्रण, आय कर लगायत कर प्रशासनमा सुधार भई करिब साढे छ अर्ब बराबरको रकम राष्ट्रिय दुकुटीमा प्राप्त हुने अवस्था रहेको छ ।

प्रमुख आयुक्तको रूपमा आयोगमा उहाँको नियुक्ति भइसकेपछि सर्वसाधारण नागरिकहरूमा आयोगप्रतिको अपेक्षा बढेको छ । यसैले आयोगमा प्राप्त हुने उजुरीहरूको संख्या वृद्धि भई करिब २३ हजार पुगेको छ जुन अधिल्ला वर्षाहरूको तुलनामा दुई गुणाभन्दा पनि बढी हो । साथै भ्रष्टाचारजन्य र अनुचित कार्य विरुद्ध कारबाही गर्ने गरी २४८ वटा निर्णय आयोगबाट भएको र सो बापत करिब साढे दुई अर्ब बराबरको रकम जरिवाना गर्न माग दाबी लिइएको छ ।

नागरिक हक्को संरक्षण

प्रमुख आयुक्त कार्कीको विशेष सक्रियतामा शिक्षा, स्वास्थ्य, खानेपानी, स्थानीय निकाय, सामाजिक सुरक्षा, वैदेशिक रोजगारी लगायत जनसरोकारका विषयहरूमा भएका अनियमितताहरू सुधार गर्नेतर्फ ठोस पहलहरू भएका छन् । कागजी रूपमा मात्र अस्तित्वमा रहेको देखाई वर्षौदेखिसरकारी अनुदान अनियमित र दुरुपयोग गर्दै आएका भोले विद्यालयहरू उपरको निगरानी र कारबाहीलाई सशक्त बनाइएको छ । यसबाट करिब साढे सातसय भोले विद्यालयहरू कारबाहीको दायरामा आई

लाखौं बालबालिकाहरूको आधारभूत शिक्षा प्राप्त गर्ने हक सुरक्षित हुनका साथै सरकारी ढुकुटीबाट खर्च हुने ठूलो रकम दुरुपयोग हुनबाट रोकिएको छ ।

वैदेशिक रोजगारी सम्बन्धी व्यवस्थालाई नियमित र व्यवस्थित गर्न नसकदा दैनिक हजारौं संख्यामा रोजगारीका लागि विदेशमा गई कम बेतनमा जोखिमपूर्ण काम गर्न बाध्य उत्पादनशील उमेर समूहका युवायुवतीहरू रोजगारीमा जानुपूर्व स्वदेशमा मात्र होइन विदेशमा पनि विभिन्न स्वार्थ समूहहरूबाट ठिगिने गरेको विषयमा सुधार गर्नेतर्फ उहाँको चासो बढेको छ । यसैले वैदेशिक रोजगारी प्रणालीमा रहेका विकृति नियन्त्रणको दीर्घकालीन समाधानका लागि श्री कार्कीबाट सङ्गनीय भूमिका निर्वाह भएको छ । यसबाट सुरक्षित वैदेशिक रोजगारीका अवसरमा वृद्धि हुनका साथै वैदेशिक रोजगारीमा जान चाहने कर्यौं युवायुवतीहरू लाभान्वित हुने अपेक्षा गरिएको छ ।

यसैगरी स्वास्थ्य प्रणालीमा रहेका समस्या समाधान गरी आधारभूत स्वास्थ्य सेवामा जनताको सहज पहुँच सुनिश्चित गर्न उहाँले थप अग्रसरता देखाउँदै आउनुभएको छ । नेपाल सरकारको तर्फबाट निःशुल्क वितरण गरिने औषधिको खरिद तथा वितरण प्रणालीमा देखिएका अनियमितताहरू नियन्त्रण गर्न तथा मानव स्वास्थ्यप्रति संवेदनशील भई सेवा प्रणालीमा क्रमिक सुधार गर्न उहाँ अठोटका साथ लागि पर्नुभएको छ । उहाँके सक्रियतामा ग्रामीण महिलाहरूलाई वितरण गरिने मिसोप्रोष्टोल लगायत औषधि वितरणमा भएको अनियमिततामाथि गरिएको कारबाहीबाट लाखौं नेपाली महिलाहरूको प्रजनन स्वास्थ्य सम्बन्धी हक सुनिश्चित गर्न मद्दत पुगेको छ ।

साथै सामाजिक सुरक्षा प्रणालीमा रहेका विकृति नियन्त्रणमा आयोगबाट भएको पहलको परिणामस्वरूप सामाजिक सुरक्षा भत्ता वितरणमा देखिएको अनियमितता नियन्त्रण हुन गई सामाजिक सुरक्षा प्रणाली प्रभावकारी बनाउन मद्दत पुगेको छ । यसबाट सामाजिक सुरक्षा सम्बन्धी व्यवस्थाहरू लक्षित वर्गसम्म सहज तवरले पुग्न थप टेवा पुग्ने अपेक्षा गरिएको छ ।

सचेतना अभिवृद्धि

सामाजिक विकृति र विसंगति रोक्न तथा भ्रष्टाचारजन्य कार्य नियन्त्रणका लागि प्रमुख आयुक्त कार्कीको पहलमा निजी क्षेत्र, नागरिक समाज लगायत गैरसरकारी संस्थाहरूसँगको सहकार्य अभिवृद्धि भएको छ । विभिन्न किसिमले जोखिममा परेका महिला र बालबालिकाहरूको संरक्षण र उद्धारमा क्रियाशील माइती नेपाल लगायतका निकायहरूसँगको सहकार्यमा जोड दिइएको छ । आजका युवाहरू परिवर्तनको संवाहक भएकाले उनीहरूलाई उपयुक्त शिक्षा र सीपको माध्यमबाट प्रशिक्षित गर्न सकेमा भ्रष्टाचार नियन्त्रणका लागि पहरेदारी गर्न सार्थक सहयोग पुग्ने कार्कीको धारणा रहेको छ । त्यसैले उहाँले विद्यालयका विद्यार्थीहरूसँग भ्रष्टाचारका जोखिम र यसको प्रभावका विषयमा नियमित रूपमा अन्तर्क्रिया गर्दै आउनुभएको छ । उहाँले प्रत्येक महिनाको एक दिन नागरिकहरूसँग भेटघाट गरी उनीहरूका समस्याको विषयमा व्यावहारिक र उपयुक्त सल्लाह र सुभावहरू लिने पद्धतिको शुरुवात गर्नुभएको छ । यस्ता कार्यक्रमहरूबाट आयोगको कामकारबाहीमा आम नागरिकको चासो प्रतिविम्बित हुने तथा आयोग र नागरिकबीचको साभेदारी प्रवर्द्धन गर्नका साथै सरोकार पक्षसँगको सहसम्बन्ध विकास गर्न उपयोगी हुने उहाँको बुभाइ छ ।

संस्थागत सुदृढीकरण भ्रष्टाचार नियन्त्रणका लागि सर्वोच्च संवैधानिक निकायको रूपमा रहेको अद्वितीय दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको प्रमुख आयुक्तको हैसियतमा कार्कीले मानव अधिकारको सम्मान र संरक्षणमा विशेष जोड दिनुभएको तथा सेवा प्रवाहलाई अधिकारमा आधारित रणनीतिसँग आबद्ध गर्नुपर्ने विषयमा पनि चासो देखाउनु भएको छ । यस अतिरिक्त भ्रष्टाचार नियन्त्रण कार्यलाई सशक्त र नतिजामुखी बनाउन उहाँले संस्थागत क्षमता विकासमा जोड दिनुभएको छ भने उहाँको सक्रियतामा आयोगको कामकारबाहीमा निरन्तर सुधारको मार्ग प्रशस्त हुँदै आएको छ । आयोगले प्रवर्द्धनात्मक, निरोधात्मक र दण्डात्मक उपायहरूमार्फत कार्य गर्दा अभ पारदर्शी, जवाफदेही र प्रभावकारी रूपमा कार्यसम्पादन गर्ने पद्धुति अवलम्बन गर्ने दृढता उहाँ व्यक्त गर्नुहुन्छ । भ्रष्टाचारको कारण कानुनी राज्य, नागरिक सुरक्षा, मानव अधिकार, नागरिक सर्वोच्चता तथा समन्वयिक विकास जस्ता आधारभूत विषयहरू कुणिठत हुनुहुँदैन भन्ने कार्कीको अभिमत रहेको छ ।

विगतमा आयोगको संस्थागत संरचना केन्द्रमा मात्र सीमित रहेको कारण ग्रामीण दुरदराजका सर्वसाधारण जनताको पहुँच सहज हुन नसकेको महसुस गरी प्रमुख आयुक्तकै सक्रियता र पहलमा पाँच वटै विकास क्षेत्रमा आयोगको क्षेत्रीय कार्यालयहरू र पाँचवटा सम्पर्क कार्यालयहरू स्थापना भई कार्यसंचालनमा आएका छन् । यसबाट आयोगमा नागरिकको पहुँच अभिवृद्धि हुनका साथै स्थानीय सेवा सुविधा वितरणमा सहजता, सरलता र गुणस्तरीयता कायम गर्न मद्दत पुगेको छ ।

आयोगप्रतिको नागरिक अपेक्षा वृद्धिसँगै आयोगको संरचना विस्तार र कार्यबोध अनुरूपको संगठनात्मक संरचना सुधार हुनुपर्ने महसुस गरी यसअघि करिब दुई सय पच्चीसको हाराहारीमा रहेको कर्मचारी दरबन्दी वृद्धि गरी हाल करिब एकहजार जना पुग्याइएको छ । आयोगको कार्यसम्पादन प्रभावकारी बनाउन प्रमुख आयुक्त कार्कीबाट प्रस्तुत भएको चासो र संगठनात्मक विस्तारसँगै आयोगलाई नेपाल सरकारबाट प्राप्त हुने बजेट पनि विगतको तुलनामा करिब ६ गुणा वृद्धि भएको छ ।

सहकार्य र साभेदारी प्रवर्द्धन

श्री कार्कीकै अग्रसरतामा भ्रष्टाचार विरुद्धको अभियानमा राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय संघसंस्था र निकायहरूसँग सहकार्य र साभेदारी अभिवृद्धि भएको छ । विभिन्न अन्तर्राष्ट्रिय समुदाय तथा विकास साभेदारसँग द्विपक्षीय र बहुपक्षीय छलफल र अन्तरक्रियाहरू भइरहेका छन् । उहाँबाट पछिल्ला दिनमा चीन, थाइल्याण्ड, मलेसिया, अष्ट्रेलिया लगायतका मुलुकका भ्रष्टाचार नियन्त्रणमा सम्बद्ध निकायका प्रमुख पदाधिकारीहरू तथा सरकारका उच्च पदस्थ पदाधिकारीहरूसँगको भेटघाट र अन्तरक्रियाबाट अनुभवको आदानप्रदान तथा भ्रष्टाचार नियन्त्रणका लागि साभा प्रतिवृद्धता निर्माण गर्न र पारस्परिक सम्बन्ध विस्तार गर्न मद्दत पुग्ने विश्वास गरिएको छ ।

व्यक्तिगत विवरण

श्री लोक मान सिंह कार्कीको जन्म बुवा स्व. जनरल भूपाल मान सिंह कार्की र आमा स्व. दुर्गा कुमारी कार्कीका सुपुत्रका रूपमा वि.सं. २०१३ साल वैशाख २२ गतेका दिन काठमाडौंमा भएको हो । श्री लोक मान सिंह कार्कीले संयुक्त अधिराज्यको भिक्टोरिया विश्वविद्यालयबाट विकास प्रशासन मुख्य विषय राखी अर्थशास्त्र तथा सामाजिक अध्ययनमा पोष्टग्राजुएट डिप्लोमा (१९८८) तथा अर्थशास्त्रमा

स्नातकोत्तर (१९८९) उपाधि हासिल गर्नुभएको छ । साथै उहाँले त्रिभुवन विश्वविद्यालयबाट अर्थशास्त्रमा प्रथम श्रेणीमा स्नातकोत्तर (१९८९) उपाधि समेत हासिल गर्नु भएको छ ।

उहाँ नेपालको निजामती प्रशासनमा करिब २४ वर्ष सेवा गरी निजामती सेवाको उच्चतम पदबाट सेवानिवृत्त हुनुभएको हो । कार्कीले राजसभा सेवाको उपसचिवको रूपमा वि.सं २०४१ सालमा सेवा प्रवेश गरी विभिन्न हैसियतमा काम गर्दै निजामती सेवाको उच्चतम (मुख्यसचिव) पदबाट वि.सं. २०६५ सालमा अवकाश प्राप्त गर्नुभएको हो । उहाँ वि.सं. २०६२ चैत्रदेखि २०६५ चैत्रसम्म नेपाल सरकारको मुख्य सचिव पदमा कार्यरत रहनुभएको थियो भने वि.सं. २०५७ चैत्रदेखि वि.सं. २०६२ चैत्रसम्म नेपाल सरकारको सचिव पदमा कार्यरत हुनुहुन्थ्यो । नेपाल सरकारको सचिवको रूपमा उहाँले सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालय, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय, स्वास्थ्य मन्त्रालय, जनसंख्या तथा वातावरण मन्त्रालय र जलस्रोत मन्त्रालयको जिम्मेवारी सम्हाल्नु भएको थियो ।

उहाँले वि.सं. २०४७ सालदेखि वि.सं. २०५७ सालसम्म उपसचिव तथा सहसचिवको पदमा रही अर्थ मन्त्रालय र त्यस अन्तर्गतका विभिन्न निकायहरूमा रही काम गर्नु भएको थियो । उहाँले राजस्व परामर्श समिति तथा केनीय अनुगमन समितिको प्रमुख एवम् भन्सार विभागको महानिर्देशकको जिम्मेवारी समेत सम्हाली सक्नुभएको छ । राजस्व अनुसन्धान विभागको स्थापनासँगै कार्की त्यस विभागको पहिलो महानिर्देशक समेत हुनुभयो । उहाँले उत्त अवधिमा राजस्व प्रशासनमा सुधारका अतिरिक्त राजस्व असुलीमा वृद्धिका लागि विभिन्न रणनीति र कार्यक्रमहरू पहिचान गरी कार्यान्वयन गर्नुभएको थियो ।

उहाँले मानव अधिकार कार्यान्वयन तथा कार्य सञ्चालन समितिको अध्यक्षको रूपमा एवम् शान्ति, मेलमिलाप तथा पुनर्निर्माण समितिको प्रमुखको जिम्मेवारी समेत निर्वाह गरी तत्कालीन अवस्थामा द्वन्द्व व्यवस्थापनमा महत्वपूर्ण योगदान पुऱ्याउनुभएको थियो ।

नेपालको निजामती सेवामा कार्यरत अवधिभरमा पटक पटक गरी करिब तीन दर्जनभन्दा बढी विभिन्न आयोग, परिषद्, बोर्ड तथा समितिहरूमा अध्यक्ष तथा सदस्यका रूपमा कार्य गरेको अनुभव समेत उहाँसँग छ । त्यसैगरी उहाँले विभिन्न मुलुकमा आयोजना भएका चार दर्जनभन्दा बढी तालिम, गोष्ठी, सेमिनार तथा अध्ययन भ्रमणहरूमा नेपाली प्रतिनिधिमण्डलको नेतृत्व गरी सहभागिता जनाइसक्नु भएको छ ।

उहाँ बुबा भूपाल मान सिंह कार्कीको स्मृतिमा स्थापित निजी क्षेत्रको सबैभन्दा ठूलो राशि रहेको तथा विभिन्न १३ विधामा महत्वपूर्ण योगदान पुऱ्याउने व्यक्तित्वहरूलाई सम्मान र पुरस्कार प्रदान गर्ने भूपाल मान सिंह कार्की प्रतिष्ठानका उपाध्यक्ष हुनुहन्छ । यसैगरी करिब एकलाखको संख्यामा सदस्यहरू रहेको नेपाल कराँते संघको उहाँ संरक्षक हुनुहन्छ ।

श्री कार्की नेपाली, अंग्रेजी, हिन्दी, भोजपुरी र मैथिली भाषा बोल्नुहन्छ । उहाँका श्रीमती, एक छोरा र दुई छोरी छन् । उहाँकी श्रीमती सुनिता कार्की हरेक नेपालीको हृदय छुने मर्मस्पर्शी कविता र साहित्यक सिर्जनामार्फत गरिब, निमुखा नेपालीहरूको आवाज मुखरित गर्ने साहित्यक व्यक्तित्व हुनुहन्छ ।

प्रमुख योगदान

- नेपालको सार्वजनिक प्रशासनलाई जनमुखी, पारदर्शी र जवापदेही बनाउने ध्येयले नेपाल सरकारको मुख्य सचिवको हैसियतमा कार्यरत रहँदा उहाँकै सक्रियतामा सुशासन (व्यवस्थापन तथा सञ्चालन) ऐन, २०६४ तर्जुमा एवम् जारी गरी कार्यान्वयनमा ल्याइएको हो ।
- त्यसैगरी उहाँले वातावरण संरक्षण र दिगो विकासका लागि क्योटो प्रोटोकल तथा दिगो विकास सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय सन्धि र महासन्धिहरूको अनुमोदनका लागि नेतृत्वदायी भूमिका निर्वाह गर्नुका साथै तिनको कार्यान्वयनका लागि आवश्यक समन्वय र सहकार्यको परिचालनमा सक्रिय योगदान पुऱ्याउनु भएको थियो ।
- उहाँले सूचना प्रविधिको क्षेत्रमा उपयुक्त र नवीनतम प्रविधिको विकासका लागि नेतृत्वदायी भूमिका निर्वाह गर्नु भएको थियो । सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालयको सचिव तथा नेपाल टेलिकम बोर्डको अध्यक्षको रूपमा कार्यरत रहँदा उहाँले निजी क्षेत्रसमेतको साभेदारीमा शहरी क्षेत्रमा मात्र नभएर ग्रामीण क्षेत्रमा पनि एफ.एम. रेडियो, ब्रोडब्याण्ड इन्टरनेट तथा मोबाइल फोनको सञ्जालीकरण र विकासका लागि विभिन्न कार्यहरू सम्पन्न गर्नुभएको थियो ।
- जलस्रोत मन्त्रालयको सचिवको रूपमा कार्यरत रहँदा उहाँकै सक्रियतामा नेपालमा रहेको अपार जलसम्पदाको महत्तम उपयोगको दीर्घकालीन दृष्टिकोण सहितको २५ वर्षे जलस्रोत रणनीतिको तर्जुमा भएको थियो भने उक्त रणनीति कार्यान्वयनका लागि राष्ट्रिय जल योजना र स्पष्ट कार्य योजना समेत तर्जुमा गरी कार्यान्वयनको पहल गरिएको थियो । साथै जलविद्युत विकास नीति र सो बमोजिम ऐनको तर्जुमा समेत गरिएको थियो ।
- उहाँको विशेष सक्रियतामा सार्वजनिक-निजी साभेदारी अन्तर्गत जलविद्युत लगायत भौतिक पूर्वाधार निर्माणमा निजी क्षेत्रको लगानी प्रवाहित गर्न र भौतिक पूर्वाधार निर्माण गरिने स्थानका बासिन्दालाई उचित क्षतिपूर्ति एवम् परियोजनाको न्यूनतम १० प्रतिशत शेयर वितरण गर्नुपर्ने व्यवस्था लागू भएको थियो ।
- स्वास्थ्य मन्त्रालयको सचिवको रूपमा कार्यरत रहँदा उहाँको सक्रियतामा आधारभूत स्वास्थ्य सेवा प्राप्त गर्ने नागरिकको मौलिक हकको प्रत्याभूतिलाई आत्मसात् गर्दै गुणस्तरीय स्वास्थ्य सेवाको पहुँच सुनिश्चत गर्न प्राथमिक स्वास्थ्य सेवा र विशेषज्ञ सेवा लगायत स्वास्थ्य सेवाको विस्तारका लागि विभिन्न सुधारका प्रयासहरू गरिएका थिए । साथै उहाँले स्वास्थ्य क्षेत्रको सुधार सम्बन्धी रणनीति तर्जुमा र सो को कार्यान्वयनमा महत्वपूर्ण योगदान पुऱ्याउनु भएको थियो । स्वास्थ्य सेवामा सुधारका लागि उहाँकै पहलमा तत्कालीन समयमा डि.एफ.आई.डि. तथा विश्व बैंकबाट करिब एक करोड अमेरिकी डलर बराबरको अनुदान सहयोग प्राप्त भएको थियो ।
- तत्कालीन जनसंख्या तथा वातावरण मन्त्रालयको सचिवको हैसियतमा कार्यरत रहँदा वातावरण मैत्री प्रविधिको विकासमा जोड दिनका साथै उहाँकै अग्रसरतामा काठमाडौं

उपत्यकाको वायु प्रदूषण नियन्त्रणका लागि तीन पाडग्रे सवारी साधनलाईब्याट्रीबाट चल्ने बनाउन तथा उपत्यकाभित्र चल्ने सबै सवारी साधनहरूले प्रदूषण परीक्षण प्रमाणपत्र लिनुपर्ने व्यवस्थालाई अनिवार्य बनाइएको थियो ।

- आ. व. ०५७/५८ मा नेपालमा मूल्य अभिवृद्धि कर प्रणालीको शुरुवात र विकास गर्ने कार्यमा उहाँको महत्वपूर्ण योगदान रहेको छ । तत्कालीन अवस्थामा मूल्य अभिवृद्धि कर प्रणालीको शुरुवात हुँदा बिक्री कर प्रणाली अन्तर्गतका करिब दुईहजार करदाताहरू मूल्य अभिवृद्धि करमा आबद्ध भएकोमा आ. व. ०७०/७१ सम्ममा कर प्रणालीमा दर्ता हुनेको संख्या करिब डेढ लाख पुगिसकेको छ ।
- उहाँ भन्सार विभागको महानिर्देशकको पदमा कार्यरत रहँदा भन्सार प्रणालीमा सुधारका लागि हाल कायम रहेको स्वचालित भन्सार मूल्यांकन प्रणाली (आशिकुडा) को शुरुवात गर्नुभएको थियो । साथै भन्सार प्रणालीको आधुनिकीकरण र अन्तर्राष्ट्रियकरणका लागि समेत नेतृत्वदायी भूमिका निर्वाह गर्नुभएको थियो ।

पुरस्कार तथा सम्मान

- उहाँले विभिन्न क्षेत्रमा पुन्याउनु भएको योगदानको कदरस्वरूप सुप्रबल गोरखा दीक्षणबाहुबाट विभूषित हुनुभएको छ ।
- उहाँले अन्तर्राष्ट्रिय युवामञ्चको तर्फबाट सर्वोत्कृष्ट प्रशासकको रूपमा राष्ट्रिय युवा सम्मान पनि प्राप्त गर्नु भएको छ ।
- सन् २०१३ मा कान्तिपुर दैनिकले सञ्चालन गरेको वर्षका दश उत्कृष्ट प्रशासक सम्बन्धी जनमत सर्वेक्षणमा उहाँ दश उत्कृष्ट प्रशासकको कोटीमा पर्न सफल हुनुभएको छ ।
- यसैगरी अमेरिकाको प्रजातन्त्र, मानव अधिकार र श्रम ब्युरोले सन् २०१३ को मानव अधिकार अभ्यास सम्बन्धी रिपोर्टमा उहाँले हाल निर्वाह गरेको भूमिका र सम्पादित कार्यको प्रशंसा गरिएको छ ।

**

माननीय आयुक्त केशवप्रसाद बराल

माननीय आयुक्त श्री केशवप्रसाद बरालको जन्म वि.सं. २०११ फाल्गुण १२ गते बुवा केदारप्रसाद बराल र आमा तुलसा बरालका सुपुत्रको रूपमा सुनसरीमा भएको हो । बरालका श्रीमती, एक छोरा र एक छोरी हुनुहुन्छ । उहाँले त्रिभुवन विश्वविद्यालयबाट वाणिज्य शास्त्रमा स्नातकोपाधि हासिल गर्नुभएको छ ।

केशवप्रसाद बराललाई अखित्यार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको आयुक्त पदमा नियुक्त गर्ने प्रस्तावको सम्बन्धमा तत्कालीन संसदीय सुनुवाइ विशेष समितिमा उहाँको सम्बन्धमा संसदीय सुनुवाइ भइसकेपछि मिति २०६६ माघ ७ गते संवैधानिक परिषद्को सिफारिसमा उहाँलाई नियुक्त गरिएको हो । उहाँले मिति २०७० वैशाख २५ गते माननीय प्रमुख आयुक्त श्री लोक मान सिंह कार्की समक्ष पद तथा गोपनीयताको सपथ लिएपछि सोही मितिदेखि आयुक्तको पदमा कार्यभार सम्हाल्दै आउनुभएको छ ।

बराल नेपाल प्रहरी सेवाबाट सेवा निवृत्त अधिकृत हुनुहुन्छ । उहाँ मिति २०३५ आश्विन २ गते नेपाल प्रहरी सेवाको इन्स्पेक्टर पदबाट प्रहरी सेवामा प्रवेश गर्नुभएको थियो । उहाँ नेपाल प्रहरी सेवाको विभिन्न पदमा रही विभिन्न निकायमा ३० वर्षको सेवा अवधि पूरा गरी मिति २०६५ आश्विन १ गते अतिरिक्त प्रहरी महानिरीक्षक पदबाट सेवा निवृत्त हुनुभएको हो । तीस वर्षको सेवा अवधिमा उहाँले प्रहरी सेवा अन्तर्गत प्रहरी प्रधान कार्यालयदेखि मातहतका जिल्लास्तर सम्मका कार्यालयहरूमा सेवा गरी अनुभव हासिल गर्नुभएको छ ।

उहाँले आधारभूत अनुसन्धान तालिम, अपराध अनुसन्धान तालिम, विशिष्ट व्यक्तिहरूको सुरक्षा सम्बन्धी तालिम, प्रशासन र विकास सम्बन्धी तालिम लगायत उच्च प्रहरी अधिकृतका लागि विशेष तालिम लगायत नेपाल र नेपाल बाहिर गरी १८ वटा विभिन्न तालिमहरूमा सहभागी भई ज्ञान र सीपको दायरालाई फराकिलो बनाउनुभएको छ । त्यसैगरी उहाँले लागू पदार्थ नियन्त्रण सम्बन्धी इडल्याण्डमा संचालित तालिम र जापानमा संचालन भएको लागू पदार्थ सम्बन्धी अपराध नियन्त्रण विषयक सेमिनारमा समेत सहभागी भई ज्ञान हासिल गर्नुभएको थियो ।

प्रहरी सेवामा कार्यरत रहेंदा उहाँको कर्तव्यनिष्ठता, व्यावसायिक दक्षता तथा तत्परता र खासगरी लागू पदार्थ सम्बन्धी अपराधको नियन्त्रणमा उहाँको सक्रियताको उच्च मूल्यांकन गर्दै वि.सं. २०५१ (१९९४) र २०५६ (१९९९) मा उहाँलाई पुरस्कार स्वरूप २/२ ग्रेड थप गरिएको थियो । त्यसैगरी अन्तर्राष्ट्रीय प्रहरीसँग समन्वय र व्यावसायिताको अभिवृद्धिमा उहाँले पुऱ्याउनुभएको योगदानको कदरस्वरूप उहाँलाई इन्टरपोलका तत्कालीन महासचिव रोनाल्ड के. नोबेलबाट सम्मानपत्र प्रदान गरिएको थियो ।

बराल महेन्द्र रत्न विद्या भूषण, सुप्रबल गोरखा दक्षिणबाहु लगायतका एक दर्जनभन्दा बढी मान, पदवी र विभूषणहरूबाट विभूषित हुनुभएको छ । साथै उहाँ 'द मष्ट एक्सलेण्ट अर्डर अफ् द ब्रिटिस एम्पायर' बाट समेत सम्मानित हुनुभएको छ ।

भ्रष्टाचारमुक्त समाजको निर्माण गरी सुशासनको प्रवर्द्धनका लागि आयोगको आयुक्तको जिम्मेवारी निर्वाहमा उहाँ दृढ संकल्पित र प्रतिबद्ध हुनुहुन्छ ।

**

का. मु. सचिव प्रेम कुमार राई

सचिव प्रेम कुमार राईको जन्म वि.सं. २०१८ साल फाल्गुण २९ गते खाँदबारी नगरपालिका वडा नं. २ संखुवासभामा भएको हो । उहाँले त्रिभुवन विश्वविद्यालयबाट कानुन, वाणिज्य र शिक्षा शास्त्रमा स्नातक एवं सोही विश्वविद्यालयबाट सार्वजनिक प्रशासन र वाणिज्यशास्त्रमा स्नातकोत्तर उपाधि हासिल गर्नुभएको छ ।

उहाँ वि.सं. २०४४ सालमा प्रशासन सेवाको शाखा अधिकृत पदबाट निजामती सेवामा प्रवेश गर्नु भई २०४९ सालमा उपसचिव र २०६३ सालमा सहसचिवमा पदोन्नति हुनुभयो । नोकरीको सिलसिलामा वहाँले सामान्य प्रशासन मन्त्रालय, उच्योग, वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालय, अर्थ मन्त्रालय, संस्कृति पर्यटन तथा नागरिक उद्ययन मन्त्रालय, गृह मन्त्रालय, शिक्षा मन्त्रालय जस्ता महत्वपूर्ण मन्त्रालयहरूमा नीति निर्माण, नीति विश्लेषण, कानुनको मस्यौदा, मानव संसाधन व्यवस्थापन तथा विकास, कार्यक्रम तथा बजेट निर्माण, अनुगमन तथा मूल्यांकन जस्ता महत्वपूर्ण जिम्मेवारी सफलतापूर्वक सम्पादित रहेको छ । अर्थ मन्त्रालय अन्तर्गत रहेको निजीकरण इकाइ तथा मूल्य अभिवृद्धि कर कार्यान्वयनमा महत्वपूर्ण योगदान गर्नुभएको थियो । वि.सं. २०६८ सालदेखि अखितयार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगमा सहसचिव पदमा रहेको जटिल प्रकृतिका भ्रष्टाचार सम्बन्धी अनुसन्धान कार्यमा संलग्न रहेको छ । उहाँ मिति २०७१।४।९ देखि २०७१।४।२८ सम्म निमित्त सचिव तथा वि.सं. २०७१।४।२९ देखि हालसम्म आयोगका कायम मुकायम सचिव पदमा कार्यरत हुनुहुन्छ ।

विभिन्न अन्तर्राष्ट्रिय बैठक, गोष्ठी, सेमिनार, तालिम तथा अध्ययन अवलोकनका सिलसिलामा भारत, सिंगापुर, जापान, थाइल्यान्ड, मलेसिया, चीन, मकाउ, दक्षिण कोरिया, कम्बोडिया, अमेरिका, लाओस, टिमोर लेस्टे लगायतका मुलुकहरूको भ्रमण गर्नुभएका राई मानव संसाधन व्यवस्थापन, लेखा र कानुन, अध्ययन अनुसन्धान, सार्वजनिक प्रशासन, व्यवस्थापन तथा विकास जस्ता विषयमा रुचि राख्नु हुन्छ ।

**

अस्तियार दुरुपयोग निवारण आयोगका पूर्व प्रमुख आयुक्तहरू

श्री अनिलकुमार प्रसाद सिंह

मिति : २०३४-९-१३ देखि २०४२-१-३०

श्री बासुदेव शर्मा

मिति : २०४२-२-१ देखि २०४७-७-२२

अस्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगका पूर्व प्रमुख आयुक्तहरू

श्री जनार्दनलाल मल्लिङ्क

मिति : २०४७-१०-२८ देखि २०५१-३-१७

श्री राधारमण उपाध्याय

मिति : २०५१-१०-५ देखि २०५३-१०-२७

श्री रामप्रसाद श्रेष्ठ

मिति : २०५३-१०-२९ देखि २०५४-१२-१३

श्री मधुसूदन प्रसाद गोखली

मिति : २०५४-१२-२७ देखि २०५६-१०-२९

श्री सूर्यनाथ उपाध्याय

मिति : २०५७-७-१८ देखि २०६३-७-१७

आयोगका पूर्व प्रमुख आयुत्तहरूको नामावली

अखितयार दुरुपयोग निवारण आयोग

सि.नं.	नाम थर	अवधि	
		देखि	सम्म
१	श्री अनिसुद्धप्रसाद सिंह	२०३४/०९/१३	२०४२/०१/३०
२	श्री बासुदेव शर्मा	२०४२/०२/०१	२०४७/०७/२२

अखितयार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग

सि.नं.	नाम थर	अवधि	
		देखि	सम्म
३	श्री जनार्दनलाल मल्लिक	२०४७/१०/२८	२०५१/०३/१६
४	श्री राधारमण उपाध्याय	२०५१/१०/०५	२०५३/१०/२७
५	श्री रामप्रसाद श्रेष्ठ	२०५३/१०/३०	२०५४/१२/१३
६	श्री मधुसूदनप्रसाद गोखाली	२०५४/१२/२७	२०५६/१०/०९
७	श्री सूर्यनाथ उपाध्याय	२०५७/०७/१८	२०६३/०७/१७

आयोगका पूर्व आयुत्तहरूको नामावली

अखितयार दुरुपयोग निवारण आयोग

सि.नं.	नाम थर	अवधि	
		देखि	सम्म
१	श्री प्रद्युम्नलाल राजभण्डारी	२०३४/०९/१३	२०३५/०४/२५
२	श्री लवदेव भट्ट	२०३४/०९/१३	२०४२/०९/१२

३	श्री भैरवप्रसाद उपाध्याय	२०३५/०४/२६	२०४९/०४/२५
४	श्री मुनिकान्त मैनाली	२०३५/९९/९६	२०४९/९९/९५
५	श्री पुष्पराज कोइराला	२०३६/०३/२१	२०४४/०३/१९
६	श्री सर्वज्ञराज पण्डित	२०४९/०८/०१	२०४७/०७/२२
७	श्री हेराम्बराज गुरुद्वराना	२०४९/१२/१९	२०४७/०७/२२
८	श्री इच्छाहर्ष बज्जाचार्य	२०४२/०९/१५	२०४७/०७/२१
९	श्री फणिन्द्रप्रसाद आचार्य	२०४४/१२/०१	२०४७/०७/२२

अधिकार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग

१०	श्री राधारमण उपाध्याय	२०४७/१०/२८	२०५१/१०/०४
११	श्री रामप्रसाद श्रेष्ठ	२०४८/१२/१६	२०५३/१०/२९
१२	श्री इन्द्रवहादुर सेरचन	२०५४/०५/०६	२०६०/०५/०५
१३	श्री कृष्ण बल्लभ शर्मा कापले	२०५४/०५/०६	२०६०/०५/०५
१४	श्री माधवदत्त भट्ट	२०५४/०५/०६	२०६०/०५/०५
१५	श्री बासुदेव लामिछाने	२०५७/०७/१७	२०६३/०७/१६
१६	श्री इन्द्रकुमार श्रेष्ठ	२०६१/०९/२१	२०६३/०७/१६
	का.वा.प्रमुख आयुत्त	२०६३/०७/१७	२०६३/१२/३०
१७	श्री ललितवहादुर लिम्बू	२०६१/०९/२१	२०६४/११/०९
	का.वा.प्रमुख आयुत्त	२०६४/११/०२	२०६६/०९/२१
१८	श्री बेदप्रसाद सिवाकोटी	२०६१/०९/२०	२०६६/०९/२०

आयोगका पूर्व सचिवहरूको नामावली

अखितयार दुरुपयोग निवारण आयोग

सि.नं.	नाम थर	अवधि	
		देखि	सम्म
१	श्री भोगेन्द्रनाथ रिमाल	२०३४/१०/१२	२०३४/११/१८
२	श्री रोहिणीराज सत्याल	२०३४/११/१९	२०३८/११/१२
३	श्री रामचन्द्र मिश्र (का.मु.)	२०३८/१२/२७	२०३९/०८/०३
४	श्री अच्युतनारायण राजभण्डारी	२०३९/०८/०४	२०४५/१२/३०
५	श्री बुद्धबहादुर अधिकारी (का.मु.)	२०४६/०९/१०	२०४७/०२/१८
६	श्री शारदा बज्जाचार्य (निमित्त)	२०४७/०२/१९	२०४७/१०/२७

अखितयार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग

७	श्री जितबहादुर मानन्धर (का.मु.)	२०४७/१०/२८	२०४८/०६/०३
८	श्री अम्बिकाभक्त शर्मा	२०४८/०६/०४	२०४९/०७/२१
९	श्री सुदर्शनबहादुर सिंह (का.मु.)	२०४९/०७/२२	२०५१/०७/२३
१०	श्री सुशीलकान्त भा (का.मु.)	२०५१/०७/२४	२०५१/११/१८
११	श्री पुण्यप्रसाद दाहाल	२०५१/११/१९	२०५२/०७/२१
१२	श्री जितबहादुर काकी	२०५२/०७/२२	२०५३/११/१२
१३	श्री पुरुषोत्तम भट्टराई (बहालमै निधन)	२०५३/११/१३	२०५४/०८/०३
१४	श्री लीलाबहादुर बस्नेत (निमित्त)	२०५४/०९/०९	२०५५/०३/२१
१५	श्री कर्णबहादुर चन्द	२०५५/०३/२२	२०५७/०८/०७
१६	श्री खेमराज नेपाल	२०५७/०८/०८	२०५९/०९/१०

१७	श्री माधवप्रसाद घिमिरे	२०५९/०९/१५	२०६०/०२/०४
१८	श्री बालकृष्ण प्रसाई	२०६०/०२/०५	२०६१/०६/१७
१९	श्री भरतवहादुर थापा	२०६१/०६/१८	२०६१/११/२३
२०	श्री रेवतीराज काफ्ले (का.मु./निमित्त)	२०६१/११/२४	२०६२/०७/१९
२१	श्री तीर्थराज शर्मा	२०६२/०७/२०	२०६३/११/१६
२२	श्री कुमार चुडाल (निमित्त)	२०६३/११/१७	२०६४/०१/२२
२३	श्री भगवतीकुमार काफ्ले (का.मु.)	२०६४/०१/२३	२०६४/०६/२३
२४	श्री भगवतीकुमार काफ्ले	२०६४/०६/२४	२०६६/०१/१९
	श्री भगवतीकुमार काफ्लेलाई आयोगको मिति २०६६/१/२० को निर्णयले आयोगको पदाधिकारी नियुक्त नभएसम्मका लागि आयोगका प्रमुख आयुक्त लगायतका पदाधिकारीले प्रयोग गर्ने अधिकार प्रत्यायोजितको अवधि	२०६६/०१/२१	२०६९/०६/२३ अवकाश
२५	डा. गणेशराज जोशी	२०६९/०७/१५	२०७०/०३/०३
२६	श्री केशवप्रसाद भट्टराई	२०७०/०३/१०	२०७१/०४/०८